This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com

WIDENER
HN AHDG A
Digitized by Google

Slav 8865.4.22

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

VE RI TAS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Različiti Spisi

Mihovila Pavlinovića

god. 1869-74.

Sve za vjeru i za domovinu.
(Bisk. Strosmajer)

U Zadru
Tiskom Narodnog Lista
1875.

Digitized by Google

Slav 8865.4.22

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY
JAN 24 1972

Keller

Digitized by Google

DALMATINSKOJ OMLADINI

OVE CRTE

NA DUŠU.

Digitized by Google

Digitized by Google

Kazalo.

I.

strana

A šta će Dalmacija? godine 1869 98
Knez Boreli na drž. vieću pri pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom 102
Godina 1861 u našoj domovini 106
Postanak hrvatske krajine 113
Zadružno stanje u Dalmaciji 121
Nešto lieka mnogim ranam 132
Slovinski Navrtci 157
Pabirci 188
Okuud nam toliko odmetnika? 197
Slike iz sabora dalmatinskoga g. 1863 208
Narodni zastupnik i narodni jezik 218
Vidimo na kôj smo — g. 1864 222
Župnici i izbori 228
Vrieme kušanja 235
Obćinski zakon god. 1864 238
Četri slobode 250
Govor na hrvatskom saboru g. 1864 253
Naš vukodlak 259
Zadar grad i narod hrvatski g. 71 261
Hohenvartovo popečiteljstvo i dalmatinska vlada . 263
Gabriel bar. Rodić 265
Dvadeset Rujna i 14 Listopada 71 266
Mjerilo našega ćudoredja 268
Autonomaške ponude pomirenja 271
Obćinska samouprava 273
Naše trostruko nezadovoljstvo 275
Načelnici obćinski i obćinstvo 282
Hrvatski pučki učitelji i hrvat. narod 285
Narodne novine i učiteljska sloboda 287

Digitized by Google

strana
Tko da se boji? 289
Popi su im krivi! 291
Zašto se ortačari boje? 292
Na mlado ljeto 1872 294
Naš položaj 296
Odkud i na što hrvatska samouprava? 1
Naša ćud i naša sloboda 309
Kada će? 312
Tu i Tutilo 315
Crnogorac i crkva katolička 317
Hrvatska pri drugim izborima 1872 318
Imamo u sebi neprijatelje 319
Baba autonomija 321
Vladanje u Dalmaciji god. 1872 323
Francezka ožujka 1872 327
Španjolska „ „ 330
Jurjev dan g. 1872 332
Gjigji kašljuka 333
Pozor braćo župnici! 335
Naši župnici i narodni jezik 336
Kradikesa pa kradikesa 339
Naši odvjetnici i narod. jezik 340
Autonomija talijanština naša nevaljaljstina 343
Hrvatska i Dalmacija 346
Uvjeti sdruženja s Hrvatskom 351
Mržnje i sumničenja 4
Novine i njihova zadaća 7
Tutilo se krsti 9
Ugarsku toči nepoštenje 13
Koga da biramo 17
Koga da ne biramo 20
Pozdrav Makarskim biračim g. 1872 22
D.r Antonietti 24
Kosovskomu Pravdoljubju 27
Jedna hrvatska odsuda 29
Nakon sabora 1872 32
Francuzka početkom 1873 37
Parnice o meašim 40
Gnjilo je posvuda 44
Šest ožujka 1873 47

Digitized by Google

strana
Španja pri odlazku kńži-kralja Amedea god. 1873 . 50
Poljodjelstvo i dalmatinska budućnost 53
Čemu naš odpor 74
Školsko pokrajinsko vieće i narodni jezik . . . 79
Šta danas radi Europa 85
Tajni šapuri laži-srbâ 93
Došla lija (zemljakovići) na omêku 96
Poslanica o. Puratiću: o Gospi Ninskoj 63
„ Devčiću, o strjeljačkoj Četi 152
„ Uredniku "Narod. Lista„ o jeziku biskupskih pisarna 349
„ o potvorah Zemljakovih 353
Odgovor Gradiću 68
Proglas narodu za izbore izravne u Beč g. 1873 . 355
Besjeda biračem pri izborima g. 1873 358

II.

strana
Hrvatska 369
Dubrovačko-kotorski odlomci 372
Neretva 376
Piši kako puk govori 390
Dvie književnosti u jednom jeziku 392
Odlomci iz moga putopisa god. 1856 406
Braća Trećaci i slovensko bogoslužcnje 428
Carigrad u Turke 431
Massimo Taparelli d'Azeglio 453
Trêšnja 469
Konstanc Irenej Lubjenski 483
Misli o prevodima (g. 1867) 496
Viesti pred Sabor vatikanski 576
Sinjsko-Cetinjski izbori 595
Govor u carev. vieću o uredjenju odnošaja katoličke crkve 598
„ o redovničtvu 613
Književne prosude 620
Stanje u Dalmaciji: listov ina uredničtvo "Obzorovo„ . 626
Pogovor 663

Digitized by Google

Digitized by Google

Od kud i na što hrvatska samouprava.

Narodi obično, kô što pojedinci rado na drugoga bacaju krivnju, s nezgoda što ih kadšto u životu snahode. Ali, tko rasudno pogleda na život, dokuči kod naroda i kod pojedinaca pravi nutrenji uzrok, s kojega s veće strane, nesreća nastane. Naša braća u posavju plaču na obstojeću nagodbu s Ugarskom, te nastoje da ju poprave, i pravo imadu. Ali prava nemadu oni, što nagodbu krive svega zla s kojega težko boluje državni život u Hrvatskoj. Magjari su krivi što dadoše u šake Rauhim, Zlatarevićim, Vakanovićim, Bogovićim, Šuhajim, Kuševićim, Kraljevićim, Dutkovićim, Hrvojićim zapovjed nad Hrvatskom; ali nisu krivi Magjari, da je Hrvatska i takovih sinova odgojila; nisu krivi Magjari da takove, na svojim ledjima zna nositi hrvatski narod. Magjari su se nečovječno okoristili slabostima Hrvatske, i savez prometnuli u nevitežku zasjedu proti pobratinskomu narodu; ali je samomu narodu red najprije svoje slabosti vidati, da onemogući vjerolomni naskok, oli da mu priugotovi najuspješnijega uztuka. Dakako, da je tomu ponajglavniji uvjet pravo i uporaba samoodluke:

Digitized by Google

stegla se ova i na granice najužije domaće samouprave. Hrvatska samouprava ima biti ona znamenita točka, s koje može poluga narodne sviesti i narodne sposobnosti doprieti do najvećih državnih stečevina. S toga, mudro kaže *Obzor*, da samouprava, kakva bila da bila, ima biti u rukama samoga naroda i samoga kralja hrvatskoga. Inače sve je igrarija i krparija. Nek narod propusti zajednici za volju prava svojih, i preko potrebe; ali narodu valja da ostane netaknuto, neprepolovljeno pravo koje mu se priznaje, kao neobhodno potrebito stanovitoj samoupravi.

Nego, ako će se pod tim uvjetom samouprava obistiniti, neće se tim ona pokazati blagonosna. Da hrvatska samouprava bude nešto, valja da najbolji nje sinovi prionu na državni teg; ne samo na izborih, na saborih i na književnom polju; nego u svakoj struci domaće samouprave, u vladanju domovine. I to s jedne, da uklone s puta nesposobnjake, podmitljivce, lienčine, sebičnjake, koji se i u najboljem narodu kote, kad se nadaju tudjemu okrilju; s druge, da djelom dokažu narodnu životnost i državnu sposobnost Hrvatske. Mi se svi na prste znademo; pa se lasno osvjedočiti, da nemamo izobila ljudî kakvih nam se hoće, osobito nakon Rauhove dobe, kad valja truhlež, razkvarenost, strast, zamieniti sa neobičnom jedrinom, živom krepkoćom, i vanrednom sviesću zakonitosti i prava. Hrvati su dužni toga dokaza i svojim neprijateljem i svojim prijateljem, a zanajviše budućnosti svoga naroda. Hrvatska uredjena i napredna u poslovih autononomnih, bit će sama sebi koristna, bit će primjer i uzdanica svojim srodnikom, bit će poštovana susjeda i željena saveznica.

Digitized by Google

Nego, od rečena do vidjena, ima posla. Narod toliko vriedi, koliko vriede pojedinci. Ako ćete da vam dadem Italiju, veljaše d'Azeljo, dajte mi Talijanaca. Da, ako ćemo Hrvatske samouprave, nadjimo značajnih, sposobnih i voljnih ljudi. Najbolji zakoni ne vriede bez dobrih ljudi. U svih strukah posala autonomnih, Hrvatska boluje. Dajte, Strosmajerâ, Dobrila, Račkija, ako ćete da vam crkveni život u Hrvatskoj izadje iz uzaknih medja dnevne navade; ako ćete da mjesto nehaja nastupi vjera; ako ćete da svećenstvo, nebude pûki stalež, komu je priznati prava, jer je tobož rodoljubno; nego da postane pravo životni činbenik duševnoga preporoda hrvatskoga naroda. Dajte Mažuranića, Jankovića, Mrazovića, Trnskijâ, Vončina, Derenčina, Subotića Kirjakovića, Ožegovića, Makanaca, ako ćete da uprava bude savjestna i točna, sudbenost nepristrana i nezavisna, nastava napredna, autonomna vlada ponos i dika narodu našemu. U škripcu u kojem se danas nahodi domovina, nikakav obzir, nikakav izvjet ne može nikoga opravdati, da svojim djelom ne pokaže izvedivost i iskrenost svojih rieči. Ako misliš, da može drugi pošteno i koristno raditi na temelju na koji si sveo samoupravu kraljevine, dužnost ti je izgledom da prvi to zasvjedočiš. Ako se bojiš samovolje i napasti s višega jali sa strane, da pokuša da se i ta poremeti jal' da ti namjere sumnjiči, tad ti je stupiti na branik, da braniš ono što si zasnovao, da čuvaš stečevine, i do potrebe, tvojim svojevoljnim odstupom, sebi osvjetlaš lice, nasljednikom daš primjer, a narod obznaniš o novih borbah u kojih bit će ti pravo da mu vodja budeš, a narodu dužnost, da te vjerno i oduševljeno sliedi na borištu.

Digitized by Google

Mržnje i sumnjičenja.

Ljubav sama zna ljudima nositi blagoslovljene plodove slobode, i blagostanja. Ako ga ljubav ne podražava, strne u mladjahnoj duši svaki uzhit za plemenitim zamišljajima; ljudske težnje savru se pod uzki zaklopac sebiradne dobrobiti, i nastane borba, tko će više prigrabiti obćega dobra, za svoj lični užitak.

Državna zadruga sliedi prirodne zakone svakoj zadrugi. Ako lišiš medjusobne ljubavi članove jednoga naroda i jedne države, oduzeo si tomu narodu i toj državi svaki životni spoj, i red ti se uteći sili oli himbi, da kojekako donekle krpariš i povlačiš, što je sudjeno na rasap. Ni stranke pojedine u državi, ne mogu se oteti tomu obćemu zakonu. Oduzmi ljubav i medjusobno povjerenje pojedinih članova, izčupao si im svaki živac dugotrajne moći, i zdrave radinosti. Izprije pojedinci često zamjenjuju pojedince u rukovodstvu glavnijih zadataka; dok napokon ne nastane obći raztroj, i dok se same stranke ne prometnu u osinjak, iz kojega od vremena do vremena izliću parojci, da se narodu u oči zaliću, i da meću na muke cielu zadrugu.

Nitko daborme, ne voli mrzitelja i sumnjivca, koji toliko kvari obćeni râd, i često gorčilom napija ljudem, koji se žrtvuju narodnomu napredku. Svak je žedan ljubavi, i glavu odvraća od sumnjičenja, kad je proti njemu napereno; ali malo tko umi bratskom ljubavi zanudjati i sumnjičenje iz svoje duše triebiti.

Digitized by Google

Izim obće nevolje cjelokupnomu rodu ljudskomu, nevolja je najveća narodu izostalu i potlačenu, neka nametnuta ćud od tudjega pritiska i od svoga robstva. Tko je nikao pod samosiljem i u njegovoj sjeni uzrestao, taj kad se dočepa vlasti, rado se razmeće nad svojim podložnicim. Tko je prionuo uz narod više od mržnje proti samosilju nego od čiste ljubavi za narodnom slobodom, tomu žalac sumnje uvjek iz duše proviruje. Tko od lienosti ili od prenapetosti neće da za narod radi, žuč nenavidosti često mu oči magli, da ne vidi ili da prezire tudje zasluge. To su po svaki narod najudesniji ostanci tudjega pritiska. To su pojavi najžalostniji u narodnom životu, bilo u državnim strankam, bilo u najmanjim obćinam.

Mi u Dalmaciji, Bogu budi hvala i radu svjestnih rodoljuba, poštogod napredujemo, i težimo na razvitak naše narodnosti i obćega blagostanja. Ali, koliko bih više i bolje napredovali u narodnosti našoj, da se malko bolje pobrinemo svak za svoj duševni razvitak, da budemo bolji ljudi, i iskreniji rodoljubi.

Dok smo bili pod pritiskom, sapeti u manjini, jedna je muka bila, jednostavan odpor proti sili i proti tudjinstvu. Danas, kad smo zasjeli na stolac većine, i pootimali gotovo sve naše obćine iz dušmanskih ruku, red nam je na svaki pošteni način raditi, da svoje sposobnosti razvijamo, i da pokažemo djelom, koliko je plemenitija i probitačnija naša strana, koliko mi više vriedimo od protivnika naših. Časovitu zanešenost, da junački preuzmemo našu otetu djedovinu, i mudru nepovjerljivost, da nas ne zavaraju lukavi protivnici, red je da sad zamieni čisti uzhit iz domorodne ljubavi;

Digitized by Google

da naše zamišljaje ustrpljeno i marljivo u djelo stavljamo, da našu vjeru ne uzkratimo ljudima, koji umidu bolje od nas.

Ako je mržnja i sumnjićenje velika nesreća po svako ljudsko družtvo; to ti je gotova propast po narode i po stranke malene i jedva uredjene. Jalovo je tvoje domoljubje, ako na tvoga i najmanjega suborca mrziš; prazna ti je narodna vjera, ako si duše sumnjičave i ćudi sjenovite. Moguće je, da taj i taj ne zaslužuje sve tvoje ljubavi; moguće je i to, da će te tvoja bezazlena vjera koji put u životu opariti. Ali pravedna stvar narodna zaslužuje ona svu našu ljubav; a ta hoće da svojevoljno nikoga joj ne gubimo; ali, stoput bolje, kadšto biti prevaren i pod većim bremenom za narod ostati, nego prostirati crnu koprenu sumnjičenja nad odabranu vojsku narodnu.

Mi na nikakve osobe ne smieramo; toliko više, da svi, koji manje koji veće, rodjeni pod samosiljem, pod pritiskom tudjinštine, mučeni i izvarani, bolujemo od mržnje i od nepovjerenja. Ali, prosto nam budi pogledati po zemlji, i naći ćemo: gdi više je prave vjere i ljubavi narodne u odabranoj ruci obćinstva, tu je puk u slozi, tu su narodni ljudi na dobrom glasu, tu su obćine uredjene i napredne; a gdi je više osobne mržnje nego domorodne ljubavi, gdi je osobne neradinosti i nesposobnosti više nego dužne harnosti i poštovanja prama boljim i odličnijim, tu omraza kraljuje, svedjerno protresanje najboljih ljudi ne prestaje, puk ostaje kroz tmine zaveden; i narodni protivnici gospoduju, ili se nasladjuju.

Kanimo se mržnjâ i sumnjičenjâ, ako nećemo da se sami predamo u tudje ruke, većom štetom i gorom sramotom, nego kad su nas jači silom sapinjali.

Digitized by Google

Novine i njihova zadaća.

Netom je tisak iznadjen, i stale se ljudske misli življe razmienjati; porodila se želja i potreba, da uz krupne i duboko promišljene, nadju svoga glasila i one misli koje se svaki dan roje u ljudskome družtvu, i naliče sitnome novcu, što ti je od potrebe svaki čas da ti je pri ruci.

Uz množtvo tiskanih knjiga, pojavila se i množ novina, iliti dnevnika; koji su se opet na različite struke poredali, da svaka znanost, da svaka stranka, na svakom polju ima svoje glasilo, koje će što brže i što lakše svietu priobćiti njihove namišljaje, i kroz narod širiti njihove nazore.

Što se više sviet udružuje, i ljudski se život razvadja kroz narode, toviše skače znamenitost novinam; tako da se danas novinstvo broji u velemoć, koja svojim stupcima i člancima, zasiže na široko i na daleko; dalje i šire nego isti olučeni topovi; jer što topovi sruše, to je mnogo lakše popraviti, nego što novine pokvare.

Velika ta moć novinstva leži u naravi ljudske misli, kojoj se ništa na svietu ne ote.

S toga, sve misli koje hoće da zbiljimice i nabrzo prodru u narode, najradje se danas late novinskoga ratila; sve stranke, koje živu i koje hoće da nadvladaju, najprije bruse dobre novine, i turaju ih u sviet da okupljaju narod, kô što vojni barjak okuplja ratobornu vojsku.

Nego je opaziti da je osobito državničkim novinam dvojstruka zadaća: jedna, da javljaju što se na polju državnom dogadja, i kakva im odjeka

Digitized by Google

odbija iz naroda; druga, da same spravljaju dogadjaje, umjestnom poukom, i mudrim razlaganjem; navadjajuć narod na misli i na djela sebi najprikladnija i najkoristnija.

Tu je dvojstruku zadaću, svjestno dosad "Narodni List„ nastojao da vrši po svojoj maloj snazi, i našao je u narodu i liepa odziva, i mudra suradnika. Ali tajiti ne smi, da ako je on koji put možda od umora zadriemao, da višeput, dio občinstva, kojemu slade osobne prepirke i svadljivi inadi, više nego razborno promišljanje i koristna pouka, da je taj dio nezahvalno zijao nad "Narodnim Listom„: kô što se na "Narodni List„ bez razloga srdio mnogi dopisnik, koji svaki put nije mogao "Nar. Listu„ natovariti na ledja, sve psovke i sve grdnje, što je želio izasuti proti kojemu svomu osobnomu protivniku.

Nego "Nar. Listu„ nije žao na takove; kô što žali da se je mnogomu poštenjaku izmakla rieč: "Te dvoje novine nas zavadiše. Mirnije bi bilo da nestane i jednih i drugih. Bolje je bilo, kad se u nas još nije za nje ni znalo.„

Naša je dužnost prama takovim, da im sve to jasnije dokažemo, da mi ne radimo niti o razdvajanju, niti o mražnji; nego o sjedinjenju, i o bratinskoj ljubavi: mi hoćemo svoja prava, svoj jezik, svoje dobro, bez ičije škode, bez ikakve sile, bez najmanje nepravice. Mi hoćemo da udahnemo tu sviest cielomu svomu narodu, da mu budemo tomači njegovim pravednim željam; da budemo glasilo njegovih tužba; da budemo zagovornici njegovih pravica.

Mi hoćemo narod da upućujemo k boljoj budućnosti, i da mu otvaramo oči nad ponorom, nad

koji ga dovede njegova dobra vjera i bezbriga, a tudja hila i nevjera. Mi hoćemo, da pogadjamo sgodnije staze, koje će nas k cilju dovesti; i da sami svojim radom pospješimo dan narodnoga preporoda. Nijedno djelo, nijednu žrtvu, nijedan napor, za obće dobro, bio u najmanjem selašcu, nećemo premučati. Nijednu nevaljaljštinu, nećemo pretajati, bila ona pri najvlastnijoj osobi. Ali nek nitko ne traži od nas, da uzmnažamo gorivo mješćanskim mržnjam, i da služimo njegovoj ličnoj zlovolji, koja ne radja nego novih bezplodnih sukoba i novih otrovnih mržnja.

Pri nacrtanoj zadaći, mislimo da ćemo svetu dužnost prama svomu narodu vršiti; da se naše občinstvo neće kajati podpore koju nam daje: a da će nam naši dopisnici biti desna ruka, da umirimo, da složimo, i da napred potisnemo ovu izostalu zemlju; kojoj se hoće radnje, pravice, narodnosti, prosvjete, hljeba; a ne šeprkljarijâ, nadmudrivanja, i kojekakvih bezposlica po tudjem kalupu nakrpanih.

Tutilo se krsti.

Turčin je sve ono što znamo, za biednu raju, i to mu Muhamed i njegov alkuran dobro begeniše. Tutilo s tutilovcim brat je turčinu u mržnji proti našemu narodu, i proti najsvetijoj njegovoj ljubavi prama crkvi i prama svojoj narodnosti. Ono se na jezik narodni keči, ka' lisica na kiselo grožđje; ono se crkvi kad očito kad podmuklo grozi, ruga se

Digitized by Google

narodnoj stranci da je stranka tobož popovacâ; tješi se mišlju da ima mladeži, koja reste bezbožna, i da će naskoro nastati vrieme, kad će, po Tutilovoj zlobnoj želji, i u nas crkovnjaci u smeće. To je sve u redu po Tutilovu ćitapu mržnje, klevete, laži: ne može trn da dade groždja, kô što ne može gudelj da dade meda.

Ali je to čudnovato, kad turčin hoće na ćabu u vlaškoga svetca, i stane da klanja pred ćivotom, na primer, S. Sime; još je čudnovatije i smješnije da se Tutilo stane krstiti, svoje blagoslove po crkvi dieliti, i biskupe na njihove dužnosti napućivati. Ovih dana Tutilo je usrećilo svojim divljim blagoslovom, presvietl. Zafrona i veleč: Don Lorenza Mazocca. Kvar da mu nije na vrieme prispio pod oko mladi opat Martinović, da i njega prokadi. Ali još ostaje vremena; dosta je da je gusak očepio. Koliko će biti harna pomenuta gg. Tutilu na njegovu blagoslovu, ne znamo; ali znamo to, da se jadno Tutilo, (hote jali nehote) prekrstilo lievom rukom, i da je trebnik okrenulo naopako, pa je i čitalo naopako.

Nije istina, Tutilo, da je zločin (kako sam veliš) presv. Zafrona taj, što je pastirske mira puku u Šibeniku ostavio; kô što nije istina, omeljani brče to, da je *zločin* Mazoccov, što nije htio stupiti u družinare Čitaonici.

Da tomu zlôći nije do istine, znali smo odavna; ali nismo znali, da je Tutilo tako prazno pod kapom, da sazivlje okolo sebe na metanisanje, sve biskupe dalmatinske; da mu pomogu ukleti šestoricu popova, njegovih ljutih krvnika. Dapače, ono ne vjerujuć u biskupske kletve, kô što ne vjeruje u biskupske blagoslove, zove ih da poteku. da oni

Digitized by Google

budu njegovi šegrti, da onu nedostojnu šestoricu *zauzdaju pedipsaju protjeraju*, ne kazujuć im ništa: kako, čim, i kamo protjerati, pedipsati, zauzdati; nit očitujuć što ti zlikovci sagriešiše, što pokvariše te *vrane operušane*, kako ih ono liepo nazivlje.

Za tim, Tutilo zlokobnim tim vranam, koje su mu već mozak izpile, podmeće potvoru: da *one priele i biskupim*, da će i njih kljovati; nebil tako (misli Tutilo) biskupi na vrieme zaokupili te crne vranetine, pa udri palicom po glavi, da tako biedno Tutilo odahne. Baš tako!

Pa, kô da se ni u to ne uzda do kraja, prieti naš rajnik biskupim: Ako ne učinite, što vam velju, ej, čujte presvietli, ja ću, ja (baš on!) okupiti *u Dalmaciji stranku proticrkrenu u pravom pravcatom smislu* (un partito anticlericale, nello stretto senso della parola). Brmm! Kad je to izreklo glumče, iza biskûpskih ledja, nadušilo na smjeh; uzdajuć se da su tako kratke pameti, da se naši biskupi danas već ne spominju, kako se je Tutilo rugalo saboru i vatikanskomu i tridentinskomu, i papi rimskomu; kako se opetovano žalilo i vikalo na *klericalce;* kako se opiralo crkvenomu nadzoru učionâ; sjedanju crkovnjakâ u obć. vieću; predsjedanju biskupâ u dubrotvornim zavodima; i kako se dušom i tielom zapisalo u *costitucionalce*, i..., i..., i....

Ne tako ne, tupi tupane; jer se sam zaplićeš, ka' pile, u svoje kučine; pa će ti se uz biskupe i djaci smijati, kô što se i zvonari smiju turčinu u vlaškoj bogomolji, kad liže ploče i udara čelom o tleh.

Ne sije se proso tako, nego ovako; nuder čuj! Svak zna da su Tutilu tanke uši; dakle slušaj,

Digitized by Google

i osluhivaj, obilazi sela i gradove, pitaj i propituj za onu zlosretnu šestoricu vrabaca, kobaca, i zlih ptičurina: šta te nesreće čine? šta govore? kamo lunjaju? pa netom začuješ, nanjušiš, nazreš da su u čem zakon prevršile, trči bolja i osvadjaj *opako djelo*. Mi ti ne ćemo zamjeriti; dapače i mi ćemo ti odobravati, i biskupi će tebi zadovoljiti, kazneć po zakonu krivce. Još da ti sami pomožemo, premda ne njušimo po zakutcih i ne pipamo po zatiljku, kô što je tebe navada; kad za što javna i ukorna doznamo, o kojem bilo popu, sami ćemo javljati: ne gledajuć tko je tko; nego služeći istini i pravici. I tako mislimo pomoći i sebi, i crkvi, i narodu; jer zvanje je svačije sveto; dostojanstvo poštovano; a javno djelo javnu sudu podložno. Jeldeh?

Mi, dakako, nećemo prosipati gole rieči, da mlatimo praznu slamu, ili da izkadimo našu žuč na osobe; nego ćemo djela suditi; i ako bude radi njihova djela uštrba osobam, bit će koristi crkvi i narodu, bit će slave pravdi i istini, kojoj samoj mi i svi biskupi služimo, i služiti moramo.

Inače buncajuć Tutilo, lajat će, kô biesan garov, na zviezde; biskupi će čuvati svoga dostojanstva; a naši prijatelji popovi, *pod obranom svoje saviesti*, *zakona crkvenoga*, *i samih ustavovjerskih zakona*, branit će svoju vjeru od nekrsta, svoj rod od neljudi, i svoju ličnu slobodu, od Tutilove štenadi, koje bilo ruke i pasmine. A Tutilo koje bi se sad hotilo i pokalugjeriti, teke da bi narodu nazlilo, i crkvu okaljalo, ostat će krmeljavo, čendrljavo i kosmeljavo; rad šta mi žaliti nećemo.

Digitized by Google

Ugarsku toči nepoštenje.

Veliki se narodi obično ponesu, kô veliki ljudi, kad im podje za rukom tečenje moći i veličine: franceze je opijala *slava veloga naroda*, kô što će sad po svoj prilici za nekovrieme nadimati niemce *moć i mudrost novovjekoga Izraela.* U svom ponosu, veliki narodi lako zaboravljaju pravicu, i manje narode zapovrću u svoje podgonice, kano da im je u tom dovoljno blaženstva, ako su vjerne sluge milostivu gospodaru, da ih on šiša i redi po svojoj volji.

I kad zadje to zlatno doba slave i veličine, narodi se tješe slavnim svojim uspomenami, i nastoje na svoje preporodjenje, pjevanjem i pripovjedanjem mladjemu naraštaju, da u njegova srca podpale želju za dragocjenim nasljedstvom slavnih otaca. To su obični pojavi u povjestnici narodâ.

Mnogo rjedje, i mnogo neobičnije je vidili narode malene, koji vlastite prošlosti ni osobite slave nisu imali, koji neimadu pri sebi ni velike moći, ni vanredne sposobnosti, kojim je budućnost omjerena od medja većih i jačih naroda; neobično viditi take narode, gdi se upinju u neku veličinu koja im nipošto ne dolikuje, kô što je mrzko gledati golotrba, gdi se razmeće kao tobož nekakov velikaš.

Taki su narod magjari. Što je slave ugarske kraljevine, oni se mogu oko nje otimati; ali nitko im živ na svietu neće priznati, da je to slava izključivo naroda magjarskoga. Ugarska je bila slavna i velika; ali su tu slavu i tu veličinu gradili s ma-

Digitized by Google

gjarim, ne kao sluge, nego kao zadrugari, i hrvati, i srbi, i rumunji, i slovaci, i poljaci. Barjak magjarski, ni magjarski narod ništa za Ugarsku sam sobom ne izvojeva. Hrvati im zajmiše ustav, i od tatara ih spasiše; hrvati, rumunji, srbi, turke im s ognjišta makoše. Samu godinu četrdeset i osmu magjari kao narod izvedoše. Taj magjarski groznokaz, koji završi rasapom Velagoškim, odavna se izpredao; i po svoj prilici, zametak je u njem još grozovitijim prizorim.

Magjar, začev u srcu zanositu misao da stupi na pozorište povjestnice kô samostalan i poseban narod, nije pobrojio magjarske glave, ni omjerio prostor magjarskoga zavičaja, da svoje želje umjeri, ili da se uglavi o potrebi sklada i sporazumka s ostalim narodim ugarskim; nego lativ krunu s. Stjepana, usnu da je u šake stisnuo sve narode, koji tu krunu priznaju svojom. I još dalje ga taj san zavede: kô što mu se u klapnji prikaza zemljište jedne same države i cigle jedne kraljevine pod krunom Stjepanovom, prikaza mu se i jedini narod u toj cjelokupnoj državi, od Velebita do Karpata, pa i od Jadranskoga mora sve uzduž do Soluna i do Crnoga mora.

Što je magjar, imao na vrieme uviditi da u Ugarskoj žive uzanj, na miliune i slovaka, i rumunja, i srba i rusina; a da je kraljevini ugarskoj drugarica kraljevina hrvatska, on se za svojim sanom zanio, i na laži je svoje nade osnovao. Ta mu je laž, rekosmo, doniela, na kratko vrieme Vilagoš; ta mu laž, opet danas nosi mržnju svih ugarskih naroda.

Ali magjar ne sustaje; on goni svoju. Ne goni zanešenom mišlju, ljubeć svoj zavičaj, iznašajuć

Digitized by Google

izglede požrtvivosti, uzore umjetničke i državničke da druge narode k sebi primami, i u napredku preteče; nego goni tlačenjem sudržavljana, iznevjerenjem saveznika, ujednurieč goni domaćim i javnim nepoštenjem. Svečano zanudja nezavisnoj i slobodnoj Hrvatskoj obnovu pretrgnutoga saveza, na temelju slobodne volje, i državne samosvojnosti; pa kad je ta stara drugarica, za ljubav magjaru, zaboravila svoje sirote i svoje udovice, zaboravila jezera krvi svojih mučenika, kad se Hrvatska radi njega zamjerila svomu caru i kralju, magjar je dočika u Pešti, da joj na vrat namakne verige kajanja. Poštenjak Deak, magjarski mudrac, kad mu hrvati stanu spominjati njegove bratske rieči, i svetčana obetanja, začipa uši, šuti ili im spominje 48.u godinu, da im dokaže da su tad hrvati bili buntovnici materi kraljevini ugarskoj. Hrvatskoj ljubavi, za borbe pod Šmerlingom u prilog Ugarskoj, magjar odvraća uzdarjem Kuševića, Rauha, Pejačevića, Vakanovića: kao najtvrdiji znak ustava povraćena, grof Andrassy udari mrtački pečat na vrata županijskih dvorana, te zabravi sama vrata sabornice hrvatske. Grof Lonyay da nadmudri Terebeškoga mudraca, razpušća hrvatski sabor prije neg je cigle prosborio.

Šta su ti srbi u Ugarskoj? Gotov narod od više stotina hiljada duša, ostavio kuće i kučišta, uprtio staro i nejako; svetinjam se svojim zametnuo, i pod tvrde uvjete za svoju prosvjeto-crkvenu slobodu, prešao Savu i Dunav, da napuči opustjelu zemlju, da blatija obradi, i da od turčina Ugarsku obrani. Srbin zemlju napučio, i obranio; ali svoje vojvodine i svoje narodno-crkvene slobode jedva očima za koji čas sgledao. Nema tu srbinu

Digitized by Google

ni vojvodine, ni srbske županije u Ugarskoj; a već povjerenik magjarske vlade upravlja crkveno-narodnim blagom, još prije neg se kongres sastao; da tako prisahne izvor srbskoj žilavosti.

Pri tom srbski urotnik Karagjorgje, miran se velikaši po Ugarskoj; dok srbi ne smidu na pozdrav u Biograd, nasljedniku umorenoga Mihajla.

Za Erdelj, i za Rumunje, mi nadalje, nećemo iztraživati.

Mi ćemo se Hrvati, svojom samosviesti, svoje snage i svojih prava opet dokopati; Srbi će s nama skupa uživati, naša i svoja prava ili novih će klanaca sebi otvoriti: ali magjari, šta će od nepoštenja doživiti?

Prazna sila i sliepa hoholija, postatće magjarskim kumirom; njihovi prvaci grofovi i popečitelji, u razkošju vitezovi, državno će blago zatomljivati; kraljevina će u dugove zapadati, i bez vjeresije sve dublje tonuti; izbori će im stajati miliunâ; glasovi će biti na prodaji, dok se nadje kupac bogatiji od magjarske vlade; razbojništvo iz puste premjestit će se u gradove i u sudnice; otet će mah nećudorednost; majke magjarske neće više radjati; magjar će hotimice u svoju propast srćati. A jeli već nastalo to vrieme za Ugarsku, neka sad sude sami štioci. Sretnim i mogućim, prosto je ne pouzdavati se u Promisa' Božju; ali mi maleni i tlačeni znamo i vidjamo, da Bog ne idje nikomu po hatoru; i da težko nama nadovjek bez onoga, koji sam zakon ćudoredni sveti i štiti, proti najgoropadnijoj sili ovoga svieta.

Digitized by Google

Koga da biramo zastupnikom.

U državi ustavnoj biranje zastupnika jest najglavnije djelo, kojim narod odlučuje, o svojem vladanju. Izbor zastupnika, jest onaj svečani trenutak, kad svaki birač ima pri sebi zakonodavnu vlast, da je svomu biraniku preda; kad opunovlašćuje sposobna i vjerna čovjeka, da zanj kroji zakone, da vladu izvraća, da narodne želje i narodne potrebe kruni podastire.

Tko imalo stane misliti, dokle zasiže državna vlast: koliko kvara mogu naniti zli i neprikladni zakoni; koliko zla ili dobra može po narodu prosuti vlada, od oka će taj dokučiti, kakav je krupni posao, izabrati sebi i narodu zastupnika.

Pa ga nije samo do vremenita dobra ili zla, nego je tû i do duše. Daj zastupstvo u ruke ljudem, kojim je sva misao ovi sviet, i koji ne pitaju potanko što zakon Božji naredjuje; ti ćeš za kratko vrieme naći zapleten narod nezakonima, koji ga od Boga odvraćaju, a napućuju na stranputice, koje ugadjaju ljudskim nagloželjam. Daj zastupstvo u ruke ljudem bez straha Božjega, oni će ti biesnom hitrinom srušiti sve ono što vjekovi bogoljubstva i ljudskoga razbora urediše, da se ljudstvo navraća na dobro; taki će ti zastupnici, pomagati svakomu vjetrogonjstvu, koje će nastojati da, svjetlucastim imenom slobode, zavede narod od naravnoga i bogoštovnoga ćudoredja, bez kojega države i narodi propadaju.

Veliko je pravo; ali je pred Bogom i pred ljudima ozbiljna i težka dužnost biranja.

Digitized by Google

Dakako da svi narodi nisu samostalni, pa ni svi zastupnici nemadu te vlasti, da kroje sve državne zakone. Ali svi narodi i svi sabori, imadu želja i potreba vlastitih, koje njihovi zastupnici, mogu donekle izpuniti i obraniti.

Naš je narod u Dalmaciji bez svoje državne samostalnosti; zadarski je sabor guvno sa uzaknim brvnom. Ipak, naše biranje zastupnika, za nas je krupan posao; jer ako zastupstvo naše nema pred sobom vlade do kraja odgovorne; ono ju može kakva je da je, i karati i svjetovati; ono ju može podpomagati i zauzdavati. Ako naše zastupstvo ne može da temeljnih zakona kroji, jer ti dolaze iz Beča gotovi, ono može te zakone blažiti, da nam vele ne škode; ili ih može oštriti, da njihov šilj nam dodje do mozka. Ako naše zastupstvo ne nameće vjerskih zakona; ono može vladu uzprezati, da tim zakonim ne pregoni. Ujednuriečč, naši zastupnici, ne mogu da nam velika dobra učine, jer nije velika vlast koju im mi po ustavu možemo dati; ali oni mogu, da od nas velika zla odbiju; a to nije mala stvar.

Koga ćemo dakle birati u zastupnike? Ljude, koji svojim poštenjem i svojim znanjem, daju nam tvrdo jamstvo, da našom punovlasti, neće se služiti za svoje osobite koristi, nego samo za obćeno dobro. Birat ćemo čovjeka koji poznaje svoj narod i njegove potrebe; koji ljubi narod i njegove pravice; a nada sve, ljubi izvor svakoj ljubavi i svakoj pravici, Boga.

Obzirat se na ljude druge vrste, izdajstvo je. Izdajstvo sama sebe, svoga naroda, svoga kralja, i svega onoga što ima sveta za rod ljudski. U biranju zastupnika, tko se obzire na svoga prija-

Digitized by Google

telja, taj je lupež i kukavica, i nedostojan da izgovara sladko ime prijatelja; jer birački glas, nije imovina pojedinca, nego narodna svojina, koja se nikakvu prijatelju ne smi na dar nudjati. U biranju zastupnika, obziranje na svoje osamljeno mjestance, izdajstvo je cjelokupnoga naroda, kojega biranik zastupa, a ne mjesta pojedina. Slava pojedinih mjesta, krajinâ i gradovâ, najveća je ta, da bira narodnoga zastupnika što boljega može naći u narodu. Francuzka, poslie svoga zadnjega rasapa, kad koji glas više ili manje s jedne ili sdruge strane, mogao je nju opet rinuti u bezdno propasti, poklonila je sa svih krajeva preko dvadeset zastupničkih stolica jednomu starcu Thiersu, ponosita, da ima onakoga državnika i rodoljuba. Gradovi i župe inglezke, natječu se, tko će glasovitijega zastupnika da pošlje u sabornicu sjedinjenih kraljevina. Tu se ne pita: od kojeg je grada tko. Ieli on inglez? Za ostalo sve vidjelo jest njegovo djelo.

Mi nismo ni francezi ni inglezi; ipak naš svjestni narod, na sav mah natjecao se za Klaiće, za Vrankoviće, itd. velikom slavom i korišću ciele naše stranke, i cieloga naroda, kad je opazio da se njihovi nesvjestni kotari pustiše zavesti za dušmanim.

Dakako da ti naši dušmani, koji sami, pravi bućani, kradimice se uvukoše u Starigrad, u Korčulu, na Hvar, u Sinj itd. danas kad ništa ino ne mogu, viču: taj nije rodjen na tom kamenu! nebil tim možda odvratili birače od najboljih zastupnika. Ali, same kukavice i svoga naroda izdajice, mogu se za tom vikom zavesti. Rodoljubnih i pravdoljubnih, mudrih i duševnih zastupnika, tih nam se

Digitized by Google

hoće. Te, biraj narode, gdje ih god nadješ. Slava krajinam i gradovom pojedinim, najveća je ta, da biraju zastupnika, u svom narodu i u svojoj Domovini glasovita i prebrana. Tako pošteni kotari i rodoljubni gradovi najslavnije stiču dičnih krajišnika i slavnih sugradjana; tako narod se spasava.

Koga da ne biramo zastupnikom.

Ni pismodera izderana, ni medika neliečnika; ni vijoglava odvjetnika, ni popa hvastavca, ni pravdopletu balavca.

Izderani činovnik, naliči zalizanoj babi koja vije očima i desno i lievo, miluje i jako i nejako; svakoga dobrim spominje, da sama dobro požonje, i da od nje mladji ne bježi. Domišljata je baba, puna je torba laži u predenoga pismodera koji se na zastupništvo nameće; svakoga u potaji maže, svakomu iz mraka obećaje, nebil se kako zastupničkoga stôca dočepao; pa se on s njega na više popeo, i svoju bradu zamastio: a ti, ludi narode, hladi se, kad nemaš sviesti ni pameti. Tako govori i tvori činovnik nametnik.

Medik neliečnik, bradicom vrči, brčićim šiljči, na tatarsku trči: daj rajo glasove; ti si u mojim rukama! Ako glasom ne platiš, platit ćeš.... I britvica, i palica, sve pomaže tomu prcelju. Ali mu obraz ne pomaže: jer raja zna nedjela i nečovje-

Digitized by Google

čtva; pa glas za žive glave, ne da nečovjeku, kojemu sveto ne osta ništa na zemlji, a nebo mu je odavna pred očima pomrčalo. Zastupničtvo delija želi, da zamieša stare ljekove smutnje i omraze, što je vario od kad se na sviet nastanio; i da poslie otčeve kletve, kletva ga stigne cieloga naroda: jer mu je mržnja slast, a proklestvo začina i smjehu i plaču, i radosti i žalosti; pa mu je kletva roda, željeni pečat na grebu.

Riedjak vijoglavac, ja sam Doktur kaže; moja glava kad uzmahne, i kad mi se čelo nabere, praskaju striele na dušmane moje i moga plemena. Ako ćete da vam zapoviedam, bit ću vam narodnjak; ako ćete me moliti i prositi, bit ću vam i zastupnik. Inače, bre kukolje, gazit ću vas, prezirat ću vas; postat ću magjar, lacmàn, švaba; da znate, s kim posla imate. Moj ću glas pokloniti, za jedan posmjeh narodnomu dušmanu; da znate, da kad mene nije, narod je poginuo. Pa ću ja mirno na gospodskim dušecim spavati, i gledati izpod ruke, kako rajà ova bez mene plemića pada i propada.

Pop sam ja, kaže hvastavac: ja pečem, ja varim, ja gulim, bolje nego svi vi. Meni je brada mastna! Mene slušati morate! Moje kite, i moje širite dostoji zastupničtvo. Čuti ćete kako ću ja brecati u saboru, kô muha brekulja; kad zakašljem kan da gromovi pucaju. Svak se meni od milinja smije; pa se i ja sam sebi smijem. Ja sam pop; ako ćete katolika kratka vjerovanja, evo vam ga. Ako ćete autonomaša, dok trbuh dopušta, evo vam ga! Ako ćete narodnjaka, dok moja mjera doteže, ėvo vam ga gotova, pečena, varena, kako vas volja. Nećete li mene? Ja ću se složiti s ne-

Digitized by Google

slogom; da na popovsku ne izadje — To je ljutika, koja ne grize same oči, nego i mozak pije svakomu, pa i njemu prvomu, ako se ne sgrozi i ne strese, da sa sebe svaki sram otrese: jer sram našemu feldpateru jako škodi i kožu mu pari.

Ako i zadnji na redu, ja sam najčestitiji, kaže pletipravda. Svi predloženici, premda su mi prijatelji (ka' luk očima!) ne valjadu ni pušljiva boba. Ja sam bio narodnjak, ja sam bio autonomaš; ja sam se prevrta i mota po svakom uglu, pa sve znam gdi je što: Nećel te za me glasovati, glasujte za dušmana i moga i vašega, da svi budemo jednaki pred narodom: bez rieči, bez obraza, bez narodnosti, bez volje. Najbolje je birati i promienjivati svaki dan, i besjedu, i obraz, i narod i volju. Tako slobodan čovjek radi! Tako pravdopleta smuća i šćuca, od vode do sudnice, od kavane do mlinice.

Sliedit ću kašnje.

Sad da čujemo narod!

Makarska na Matijske kvatre 1872.

Pozdrav Makarskim Biračim od brata Primorca.

Slobodni birači, junački sinovi grada Makarske, Slava!

"Nećemo Pismodera; nećemo Medika Neliečnika; nećemo Vijoglavca; nećemo Hvastavca; nećemo Pletipravde„ vi rekoste; i svoje poštene besjede na dan izbora vi ne porekoste.

Digitized by Google

Omladci Kačićâ, Nonkovičâ i Pavlovićâ, po čistom duhu i po narodnom poštenju; nasljednici Blaškovićâ i Biankovićâ; kršni sinovi Biokove ponosite, slava vam!

Zazeble kosti starca Milovana, uztrepetaše danas izpod ledene ploče radostne da ih ne pogrdiste, vi birači Stjepana Ivićevića.

Sve se na vas sleglo, i domaća nevjera, i bućanska sila; napastovalo vas zlato Gavana kamatnika; bjesnilo nečovjeka bezdušnika, himba narodnoga odmetnika; sve se sunulo da vas osramoti pred svietom i pred narodom; ali vi, narodni birači, nepomični kao biokovske klisure, stanoviti kô stanovita Vjera, živi kô žarka Ljubav; svoga glasa ne pustiste u nevjeru i u neljubav; vi postadoste slavodobitnici.

Neharni gosti i šaka domaćih odmetnika, uročiše se da osramote u kolu dalmatinskih gradova lice majke naše; ali vi hrabreno pohitiste na polje borbe, i osvitlaste lice i sebi i majci našoj Makarskoj.

Primorci su odavna Makakskoj, sokolova krila; a vi joj makarski birači, danas postadoste kruna biserova.

Vi ponosom možete kazati za današnji dan vašim sinovim, i vašoj omladini: ovako se za Vjeru i za Domovinu megdan dieli.

Domovinu vam htiše grudom zemlje zamjeniti; htiše vas lišiti naroda; htiše vam iz duše poštenje izčupati: ali vi ostaste vjerni narodu i Domovini, koliko je ima od mora do Save, do Drave i do Dunava. Htiše vas prikovati na Biokovo, da kukate kô same kukavice; ali vi s Biokove pogledaste sokolovim okom dokle se prostire cjelokupna naša Domovina. Zavapiste narodu pravoga zastupnika.

Digitized by Google

Pravi Makaranin, ne prodaje se u lacmane Pravi narodnjak ne daje se u odmetnike.

Nema zlata da kupi Biokovca. Nema straha da skuči slobodnoga sina slobodne Biokove.

Na dalje nesita nemani nevjere! Na dalje kleto koljeno odmetnika! Nije tebi mjesta izpod vedroga neba župne Makarske.

Tu se radjaju sivi sokolovi, i svoga Roda ljubitelji; tu je kolievka hrvatskoga imena i ponosa.

Radujte se vrhleti biokovske; jer vašu petstogodišnju slobodu ne oskvrni robski dah horjatske pasmine. Vitez s. Jura bdi nad Biokovskom slobodom.

Braćo, birači Makarskoga grada, hrabreni borci za narodne svetinje. cvalo vam lice i desnica, dok cvate nebo nad vami. i dok cvate zemlja pod vami. Slava vam Makarani!

Izpod Glogorika, na dan S. Tekle.

D.r Josip Antonietti.

Bijaše godine 1861. Mladjan doktur iz padvanskoga sveučilišta, živahn šećaše po Zadru, strieljajuć očima kiticu narodnih ljudi, koji su se usudjivali progovarati o hrvatskom pravu u Dalmaciji. Mladi Antonietti rodjen na otoku Rabu, iz djetinstva u Italiju prenešen, uzgojen na tatijanske težnje, stignuv u potalijančeni Zadar, smatrao je u svojoj duši veleizdajnikom prosvjete, uljudnosti, slobode, svakoga koji bi se usudio progovoriti u Dalmaciji o hrvatstvu. Hrvatska povjestnica. to je bila mladomu izučeniku knjiga zapeča-

Digitized by Google

ćena; jezik hrvatski, gizdavome potaljančeniku, bio je suznačje surovosti i robstva, jezik krvnikâ talijanske slobode.

Takovim nazorim i čuvstvima, Antonietti stupiv na državnu službu, motrio je prizor državno-narodni koji mu se stao razvijati pred očima.

Učen, ozbiljan, i za slobodom zanešen Antonietti brzo je razabrao izmedju Roznera-Lapenne-Bajamonta i izmedju Pulića Klaića, Vojnovića on je u naše jato uskočio; on je sudjelovao u zadružnom razvitku narodne stranke u Zadru; on je pomagao snovati Čitaonicu, rediti sastanke, začinjati zabave; on uz plemenite Borellie i Lantane, uz dokture Viteziće i Letiše privlačio u naše kolo cviet zadarske gospode. U crno doba Roznerova strahovanja i Lapennova bjesnila, daroviti vježbenik financijalnoga odvjetništva, otvorito je pristajao uz naše prognanike, i *Narodni List* kroz njegove mudre savjete, razborom i umom Nodilovim, mogao je izbjeći više smrtnih udaraca, što mu je Lapenna uzastopce namjenjivao.

To je nanjušio tad svemogući Lapenna; ali poštenje ravnatelja Smirića nije mu davalo nade, da se lako osveti činovniku, koji, koliko se god njemu zamjerao političkim ponašanjem, toliko se odlikovao svojim radom na državnu korist. Možda ni to ga nebi bilo spasilo: ali Antonietti, ako je bio težak kao činovnik, mogao je postati nesnošljiv kao slobodan odvjetnik; a opet nije rodjen siromah. Antoniettovoj značajnosti nije mogla haka doći ni vojnička strogost Mamulina, kad starca zlikovci naperiše, da pokuša slomiti mladoga činovnika: jer je taj činovnik bio svjestan svoje službene dužnosti, i svoje državljanske slobode.

 Digitized by Google

Što mogaše proti Antoniettu Lapenna? Da se udesne godine 64 silom i bezakonjem opre njegovu izboru u narodne zastupnike, kô što mu se godine 67 oprio Alesani. Ali kad godine 1870, junački kotarci osvojiše zadarsko biralište, Antonietti zasjede u Sabor dalmatinski, i njegovi ga drugovi odlikovaše izborom u Odbor zemaljski i na carevinsko Vieće. U sabor, Antonietti novalija nije unio ni vanredne okretnosti, ni sjajnih govorničkih vrlina; ali je iznio bistrinu državnoga pravca, ozbiljnost značaja, riedko pravničko oštroumlje, i ljubav djelotvornu prama narodu i njegovu jeziku. To je on stekao sukromno vršeći narodne i zvanične svoje dužnosti, kroz devet cielih godina u Zadru, gradu pitomu i uljudnu, ali malo zgodnu za odgajanje krepkih i djelatnih rodoljuba. Antonietti rodjen na okrajnom otoku, odgojen talijanac, stanik u Zadru, tad polutanu riedkom požrtvivosti izučio je narodni jezik, da se mogu unj uglêdati naši mladji i otudjeni ljudi.

Državno-pravno djelovanje u Beču, naše petorice poslanika, rasudit će naskoro njihovi birači; ali mi znamo, da je Dr. Antonietti umno i odvažno u Beču sudjelovao, da se po želji sabora odkriju rane naše pokrajinske neuprave.

Kad mu se s više strana ponudilo, da sudjeluje bar. Rodiću, kao savjetnik kod namjesništva, u liečenju odkrivenih rana, Antonietti, znajuć, da zloba njemu članu carevinskoga vieća prišivat će koješta; znajuć da tim osamljenim imenovanjem niti se izpunjavaju pravedni zahtjevi narodni, nit je njemu nade obilnu plodu, nije se htio prignuti: al ga prinudi na to klub narodne stranke.

Digitized by Google

Mi se radujemo, da je baron Rodić upoznao čovjeka, a da je popeč. Lasser uvidio da u Dalmaciji valja ozbiljno načeti stare strojeve. Nego želimo da Antonietti ne bude umetnuta duga u staru bačvu, bez nova obruča: ako bačva ostane bez utornjaka, od jedne kapi može udariti bruzak. Da se *ukroti i na red svede pokvareno i narodu neprijateljno činovništvo*, kako kroz Nadvojvodu Albrehta, jednoglasno narod tunomadne moljaše Kralja, hoće se uz blagonaklonost popečiteljstva, uz dobre namjere Namjestnika Rodića, i uz djelatnost podredjenih savjetnika, hoće se po redu i po starešinstvu prvi savjetnik uman, značajan, razboran, odlučan, kojemu bi Antonietti bio desna ruka. Toga čekamo. S tim Antonietti-evo imenovanje može vriediti za narod, kô što danas vriedi najviše za vladu.

G. *Pravdoljub* sa kninske krajine, iz svoje krabulje neće, nego se kune lîja, da on Dalmatovac nije, a da *mi nebi bili primili njegova članka*; i da mrzi d.n Miho srbe. Zašto? Jer da *Nar. List* pod sadašnjim uredničtvom *nema ni spomena imena srbskoga*. Ovo su ti svi dokazi Dalmatova Pravdoljuba. Mi se pravdati nećemo sa bezimenikom, koji hoće da je narodnjak pod haljinom *Dalmatorom;* kô što d.n Miho odgovarati neće tajnomu opadaču, dok mu se bitočano ne javi. Nije dostojan da govori u ime cieloga naroda, tko se stidi svoga vlastitoga imena. Ali izjaviti nam je, da *mi dosad ničijega članka odbili nismo*, jer je nosio pečat jali obranu stvari imenali srbskoga; i s toga da je predmnjeva Pravdoljubova netemeljita.

Digitized by Google

kô što bi rek da mu je sve pravno znanje plitko i netemeljito. Što se pa tiče imena srbskoga, nije ni to istina da u našem Listu *nema o njem nikad ni spomena:* dosta bi bilo *Pravdoljubu* poviriti u br. 10, 33, 38, 69 ove godine. Istina je živa to, da od nekog vremena napiremo življe na ime hrvatsko; jer pod tim imenom najzgodnije oličen je naš narodno-državni pokret; (a to bi imao dobro znati tobožnji pravdoljub) a najviše s toga, jer preznameniti hrvatski krajevi, kô što su otoci, Spljet i Trogir, još nam se otežu i boluju na narodnoj nesviesti, te ih nastojimo življe razbuditi imenom, kojega jedino nose, premda mu ne pojme domašaja.

Nismo mi toliko nezreli, da bi volili golu imenu, nego samoj stvari. Ali za stvar nam je raditi, sredstvima koje imamo pri ruci. Pišite, braćo, ćirilicom, slavite ime koje volite; sve je to naše; *Narodni List*, širio vam dosele, pa će vam širiti i odsele ruke. Ali, ne budi srbu zazorno, da imenom hrvatskim, okupljamo izgubljene sinove majke domovine; kô što hrvatu zazoran nije ni srbsko-dalmatinski *Magazin*, ni sve pisanje i dopisivanje u srbskim listovim, pod izključivom odjećom ćirilskom, i na izključivu slavu imena srbskoga.

D.n Miho, što znamo, nikad ne *pokrsti Crnogorce*, kô što mu on podmeće *imenom hrvatâ*. Dapače, mi bih mu mogli navesti protivnih dokaza, ako mu nisu dovoljne *Staroslavne* knjige tiskane u *Orliću*. Ostala nabacivanja nek ostanu u tmini *Dalmatovih* stupaca, i duše Pravdoljubove. Nek se uvjeri Pravdoljub tobož Kninski, da mi dobro znamo da on stoji bliže nas nego bi on sam mislio;

Digitized by Google

i da, tko danas namjerava *srbstvom* praviti kapital svojoj taštini i svome licumjerstvu, ostati će doli na cjedilu, kô što su gori ostali Rauki i Zlatarovići, svojim tobožnjim *hrvatstvom.*

Nar. List, uvjeren je o razboru i o nelicumjernom pravdoljubju naroda srbskoga, kô što o političkoj mudrosti njegovih pravih vodja. Rodoljubi ruke d.n Mihine rade, i siju narodnu ljubav, bez čega uzalud sva revnôvanja, sva prazna i zlobna prepiranja. Natječimo se i Srbi i Hrvati u ljubavi i u radu narodnom; vi najbolje znate da što mi stičemo da je to vami od pomoći; kô što mi znamo da sviest i sloboda vaša, naše je zapleće. Dalje od sanjarijâ, dalje od sumnjičenja, dalje od kukavštinâ; pa će biti dobro, akobogda, i srbu i hrvatu!

Jedna hrvatska odsuda u Dalmaciji.

Svaki čovjek navadno, ili prije ili poslie, zauzimlje u ljudskom družtvu ono mjesto koje zaslužuje. Mnokrat družtvance je sićušno, pa je čovjeku iz reda preuzakno; a višekrat dostojanstvu čovjeka ne odgovara zvanični naslov. Ipak, to sve ne mienja odlična položaja pravomu odličniku; položaja to odličnijega što dobrovoljnije poklonjena u srdcu i u časti vrstnikâ i suvremenika.

Kroz vrieme naše dvanestgodišnje borbe za narodni jezik u sudovih, ti bi svjećicom jedva bio našao kojeg' činovnika da mari za taj jezik, i da željno čeka da svane taj dan, kad će se i u Dal-

Digitized by Google

maciji reći hrvatu i srbu: nek ti se u tvom jeziku sudi. U malenom tom broju, bio bi našao ponizna čovuljka, radišna, rodoljubiva, koji se bez bùke i bez hvaste, spravlja za taj dan: dapače i radi, da taj dan prispije; pa ga to stalo i sumnjičenja i potvaranja i zapostavljanja. Sudca Antu Brčića, ne mimodjoše ni zlobne osvade ni lažne potvore: toga hrvata korenjaka spopadoše, jer se u Kotoru usudjivao srbu suditi srbskiem pismom, i pod ćirilicu podmetnuše mu ruskoga kvasa. Znao je Ante da je pravedan; pa ako mu zamjerilo pisanje ćirilske azbuke, nije ga s pravedna puta svrnulo, nit ga lišilo pravdoljubja i rodoljubja.

Prvostepena odsuda što ju izreče c. k. okružni sud Spljetski protiva hajdučkoj četi, kojoj bje četovodjom zloglasni Andrija Šimić, i protiva njihovim torbonošam i pomoćnikom, ta nam svjedoči, kakav dičan položaj, znao je osvojiti u sudstvu, svojom mukom, svojim umom i čovještvom, uzprkos starešinskoj zlovolji i mrtvu nehaju sudrugova, savjetnik Ante Brčić.

Riedka je ta sreća grada Zadra, da se on može ponositi i u najnovije vrieme rodoljubima ruke braće Brčića. Pokojni Ivan, ovaj prerano ugrabljen glagoljaškoj svetoj knjizi, i živeći Anton, uzorsudac hrvatski, ti nam svjedoče da je priesna laž, što se trubi, da je Zadar tobož talijanski. Tuje sviest hrvatska na upretu: ona tu čeka samo duh nalik čistom duhu braće Brčića, da se razpiri u živi plamen; da meka ćud zadarska, plemenitim uzhitom prione uza svoj rod i uz misao hrvatsku.

Nam nije suditi, kakva nam javlja pravnika *Prvostepena odsuda*; toliko više da pravničku zaslugu tu sa Brčićem dieli cio sborni sud Spljetski,

Digitized by Google

a prvi na redu daroviti njegov predsjednik Letiš. Ali nam je na ponos ta *Odsuda*, nam ljubiteljem roda i jezika svoga.

Tri puna ljeta hajdukovanja čete Šimićeve po sred sriede Dalmacije i po Hercegovini, dvadeset i pet obtuženika neki sa šest, neki su dvanest, neki su šestnest, a neki su dvadest i sedam zločina na ledjima; osamdeset i šest učinâ; šest odvjetnikâ, stotine svjedoka, dvadeset i dva dana javne razprave, to je sve obujala *Odsuda prvostepena Sudu Spljetskoga;* i to je pod hrvatsko pero okupio savjetnik Brčić; te još *Odsudi* i *Uzrocim*, dodao *nješto toga, što može zanimati jezikoslovca i narodoslovca.*

Knjižica tiskana u Spljetu kod Antuna Zannoni-a u običnoj osmini, strana 113, naslovom: *Prvostepena Odsuda* itd: pravi je pojav u našem sudstvu, i zaslužuje da ga pomnjivo motre i uče, ne samo naši sudci, nego svi jezikoslovci i narodoslovci, svi ljubitelji svoga jezika i svoga naroda. Mi kazati ne možemo koje je tu blago bistrine i svojstva u jeziku, koje točnosti u naznačenju pravničkih pojmova: otvorite, štijte i učite, to je sve što možemo svakomu sudcu i književniku o toj uzor-odsudi kazati. Sudci će naučiti kako se hrvatski sudi, a da se ne mute pravnički pojmovi, i da se ne grdi pravilnost i svojstvo krasnoga našega jezika; pa će još i to naučiti, kako se primaju svjedoci na zapisnik, i kako od samih njihovih usta najbolje će jezik učiti, i kako iz njihovih doslovnih rieči, najprirodnije će izvlačiti nît, koja će ih uvadjati u duševna skrovišta, da sulako pogode na pravu omjeru *učina.* Književnici će naučiti iz prividno suhoparne sudačke odsude, kako

Digitized by Google

svojstvo i izvornost izreke, kad se do dna pronikne, ne smeta bistrini ni točnosti: naučit će, kako se može u svakom predmetu, i kako valja, hrvatski misliti i pisati.

Savjetnik Ante Brčić, hvaljenom *Odsudom*, ukazao je mjesto koje on danas zauzimlje u našem sudstvu i u knjizi našoj. Predsjednik Spljetskoga suda g. Letiš, jedan put više zasvjedočio je svoje riedko oštroumlje, kad je *Odsudu* tu predao nastojnu tiskaru, da knjigu našu obogati preriedkim proizvodom, da proslavi sud Spljetski, da smete bezočne neznalice, koji svoju mržnju i svoju glupost htjeli bi podmetnuti krasoti, i bogatstvu našega jezika.

Štijte *Prvostepenu Odsudu*, koliko vas u knjigu što zna; svi ćete naći zabave i pouke: dogadjaj suvremeni, čini groznokazni, izvornost osoba, običajâ, nazora, ljepota jezika, ljepota pravde božje, kojoj nijedna sila, nijedna ljudska mudrina ne izmače, sve to zabavlja i uči.

Nakon sabora 1872.

Gledajuć na sabor, učeć i pretresajuć njegov râd, nismo svoju dužnost do kraja učinili. Još nam je reći koju, nakon sabora.

Lasno je živiti u manjini. Odgovornosti nemaš nikakve, jer ne odlučuješ ni u čem. Kad ti je dična zastava, pod kojom vojuješ, dičan si i ti; baš

Digitized by Google

i nebio junak iz reda, i nebio učenjak i pametnjak, kakva se hoće da narod rukovodi. Još ako ti je kukavan protivnik, premda ga je više na broju; njegove ludosti i njegove progrješke, tvojoj manjini pridodaju sjaja i snage, koje inače težko je da bi imala.

Ali kad si, dugom borbom, i kroz mnoge muke, brojem nadmašio protivnika, tad se sva odgovornost svali na tvoju većinu. Lako je smišljati o boljku i o napredku narodnome; ali je težko namišljaje izvadjati. Svak zna, što bi se htjelo; ali malo tko haje i umi sticati i izmučiti ono što se narodu hoće. U toj muci nisu najveće zaprjeke od protivnika, jer su oni u manjini: nit su najveće zaprjeke u vladi, jer je obično i njoj do napredka i do boljka. Najveće su zaprjeke u samoj naravi stvarî, kojim se hoće tvrda temelja, i prirodna razvitka. Najveće su zaprjeke u naravi većine, u koju utiče razlikost osobnih ćudi, osobnih težnja, osobnih nazora; a za najviše strast, koja ne ostavlja čovjeka ni u kući, ni na dvoru, ni u crkvi ni u saboru.

Ej Milovane, nije baš težko u narodu zlopatniku dignuti bunu. Nije težko ni usijati u nezrele glave nekoliko liepih sanja. Ali je težko iz djeteta izvesti čovjeka izučena, nasvjetovana, pametna. Težko je i pretežko iz potlačena i neuka puka, izvesti narod uredjen, uljudjen, samosvojan. Turske raje ne pretvori u narod bez krjepke i prosvietljene ruke vladareve. U pokrajini raztezanoj od tudjina do tudjina, od jezika do jezika, od prevrata do prevrata; triput prekrštenoj, sedamput nagrdjenoj nezakonim, neupravam, nejezicim, ti ne nadje pravoga imena, ti lica ne napravi, i zakona ne upo-

Digitized by Google

ravi, bez samosvjesti obćinarâ i državljanâ, bez zakona prikladnih, naprednih, prirodnih.

Toga Dalmacija doživiti neće, uz najbolje namjere, ni iz Beča, ni iz Pešte, kô što nije doživila ni iz Mletaka, ni iz Pariza: samo njezini sinovi, mogu kroz današnje ustavne načine, pomoći da se Dalmacija oporavi od štogodišnjih rana, i da se udo odciepljeno pripoji narodnoj cjelini, prije duhom i jezikom, nego samim tielom. Ako misao hrvatska, ne nadje svoje rieči u Dalmaciji, u ovoj kolievki hrvatstva, kamo da je traži? ako zapadnu prosvjetu nebude znala Dalmacija na stablo narodno navrnuti, koja će pokrajina na jugu slovjenskom, prije nje to da sama pokuša? ako naš rod u Dalmaciji od pamtivieka slobodan obćinar, neće znati urediti samostalne obćine, koji srodnik da ih zanj uredi? Ako mi koji smo bez povlašćenih stališa, bez golotrba, ko što bez gavana, nećemo znati vladati ustavom, tko da nas sa iztoka ili sa sjevera tomu nauči?

U riešenju ovih zadaća, leži riešenje našega narodnoga pitanja, više nego u samom sdruženju s Hrvatskom, koje može olakotiti, ali ono samo te zadaće ne može da rieši. Pokušaji što ih učini sabor zadarski, koji je na tvarnoj, tjelesnoj i novčanoj, te i na državnoj snazi tanji od zagrebačkoga, znameniti su po mjerilo snage cjelokupne Hrvatske, ne samo kakva je danas spućena od Niemca i od Magjara, nego i po Hrvatsku, kakva bi na temelju državnoga svoga prava postati mogla u jugoslovjenstvu.

Lanjski i predlanjski pokušaji toga sabora, prvoga narodnoga, nam su nacrtali kroz obće poeze pravac budućnosti i sadašnjosti naše. Uz na-

Digitized by Google

rodnu povjestnicu i uz našu pravnu sviest, kô što uz ozbiljno smotrenje obstojećega položaja, nije preveć težko bilo pogoditi, da je Dalmaciji spas sdruženje s Hrvatskom, a da njoj je tomu ponajbolje sredstvo uredjenje na temelju narodnome. Trzanje i prkosenje Beču, nebi nam danas ni za dlaku pomoglo na državnopravnom polju, a zadalo bi novih rana, i možda najpogibelnijih. Dok ima dalmatinskih posala u Beču, mi ne smiemo pustiti da ih tamo drugi za nas oprema: dok nam je sama glavnica na pogibeli, nije nam naprečac iztraživati, na koju bi ju stranu bolje ulagali.

U smaganju glavnice, u nabavljanju sredstva, dakako da Dalmacija ne smi svoga cilja zapostaviti. Samo, nitko ne budi vlastan, podmetati joj ciljeva, kojih ona ne može nipošto u prvi red da broji.

Dakako da je ovo, i još koješta, lašnje kazivati, nego izvršivati. Lašnje je oduševljeno, nakon izborne pobjede, sastati se u većinu, nego većinom po stanovitom pravcu svoje namisli izvadjati. Mnoge razlike niču u biranju sredstvâ; mnoge strasti se križaju kod članova iste narodne većine; nestaje straha od protivnika, a nastaju osobne želje, osobne namjere: više se želi stečenje nego radnja: svak voli svoju volju, nego požrtvivost, nego sebezatajivanje.

Tko nema na sebi odgovornosti pred narodom, taj lako mudruje o boljem biranju sredstva; tomu je najpoćudnije oštro prosudjivanje; tomu se najvećma ljube krajne mjere. Tko nema lične ili djelotvorne sposobnosti, u izvadjanju narodne misli, taj se najradje otimlje iz krila većine, da bude perce tobož vidjenije na očima sa strane gledalaca.

Digitized by Google

U te ne brojimo one strogo-dosljedne značaje, koji se najvole načelima nasladjivati; premda se, izvan svoje osobnosti, ne zauzimlju jednakom dosljednosti i jednakom žestinom za izvadjanje svojih uzora: a izvadjanje napokon, jedino je narodu od djelotvorne pomoći, u borbi za svoj obstanak i za svoj napredak. Te značaje mi štujemo; ali ih radi dobra narodnjega sliediti ne smiemo.

Tko bi to nabrojio, sve napasti i sve mahne, s kojih većine se razpadaju, ili tonu; i što je gore, dokazuju da zemlja nema sposobnosti, da sama sobom vlada? Tko bi to nacrtao sve glavne biljege narodne nesposobnosti, u razvijanju samostalne uprave, i samostalna napredka?

Da je većina sabora dalmatinskoga, u trogodišnjem svom djelovanju kad što zapela i u Beču i u Zadru, o svoje neopreznosti više nego o nepravedno prosudjivanje nevještih, valjda je istina; ali je nepobitna istina, da je većina, težkih kušnja prebrdila, da se ona ukazala sposobna da se održi u životu, da uza se održi na okupu narod, i da narodom vlada. Većina je narodna u Dalmaciji dokazala, da su u njoj krjeposti nadjačale strasti: medjusobno povjerenje razpršilo sumnje, ljubav pretekla mržnje, radišnost otela mah lienosti. Sposobnosti većine, za nas su sposobnosti naroda. Sad je na pojedincih, da ponesu iz sabornice u občinske viećnice, u zavode, u različne zadruge i urede, ljubav, radinost i sposobnost, koje zemaljsko zastupstvo izni na vidik vršenjem svoje težke zadaće, na spas našoj narodnoj samostalnosti, o kojoj poglavito visi državna samostalnost.

Digitized by Google

Francuzka početkom godine 1873.

Odkad se Francuzka bezobzirce pustila prevratu zadružnome i državnome, da ju redi, njezina je snaga duševna težko opala. Istinabog, prevrat je iznio zamamnu kitu vrlinâ ćudi francuzke; iznio vanrednih ljudî, i slavnih djela; ali je zatomio najslavnije predaje prošlosti, koje su jedine stvorile veličinu i slavu Francuzke. Prvo carstvo, opilo je Francuzku, i raztvorilo vrata tudjincu. Drugo carstvo natovilo Francuzku, pa joj na vrat napustilo tudjina da ju krvari, da ju guli i da ju kida na lapte.

Nisu to najgore posljedice državnoga prevrata 1793. Francuzka lišena svojih osnovnih predaja, ostala je trkalištem svim pustolovom: svaki sretiniji vojskovodja, pomislio da može i on postati carem; svaki rječitiji odvjetnik, zamislio da bude začetnikom novomu zadružnomu i državnomu preustroju. Kad jednom pukoše vjekoviti vezovi zadružni, uz podredjene naravske nje sastavine, jedinstva je zadružnoga nestalo; i pojedine sastavine stale su se jedna drugoj nametati, pod varavim imenom svebće jednakosti. Nije kud kamo tajiti, svaka zadružna ruka (stalež) ima svojih vlastitih težnja, ima svoji vlastitih prava, koja obstati mogu i moraju uz pravo i uz težnje cjelokupne zadruge. Oduzmi pravo pojedincem, oduzeo si skladnost cjeline; i pustio si se sili, sad jedne sad druge strane. Što voli prosta većina, na to mrzi umnija manjina; što brani bogatija, na to napada ruka siromašnija; u što najradje vojnik srne, od toga najvećma težak se uklanja.

Digitized by Google

Pometnja težnjâ i misli, proizvadja družtvene i državne pometnje, koje svojim svedjernim preotimanjem navode u skrajnu pogibel družtveni red, i lome državnu snagu neprestanim preustrojima; dapače, mnokrat smetaju da se zbilja do ikakva preustroja i dodje. Izgled nam Francuzka godina 1873.

Francuzka je svedjer još velika; velika u slavi, velika u nesreći; još veća dušom i srdcem, nego prostorom i bogatstvom. Ali o vratu Francuzke danas visi jaram teži od pet miljarda težke odkupnine, teži od kletih Prusa na ognjištu njenom; teži od same krvave košulje, odtrgnute Alsacije i Lorene. Francuzka je od unutrenih stranaka sapeta, da svojih rana ne vida: stranke i težnje se križaju i kose da se ne dodje do stanovite vlade: sve za sad visi o jednom čovjeku, o mudroj glavi starca Thers–a; najbolji je za sad način (sustav) vladanja u Francuzkoj, nikakva utvrdjena vladavina.

U Francuzkoj su danas dvie velike hrpe stranaka; jedna hrpa hoće prije svega mir i red; druga hrpa hoće svakako preustroj na skupnovladarsku. Thiers riečima pristajuć uz prvu hrpu, koja je u većini i u saboru, te je *u Bordeaux* odmah nakon rata *ugovor* učinila, da se prije svega metne red i otriebi zemlja od tudjina, pa da narod bira vladavinu, koju bude volio, Thiers odlukam naginje često drugoj hrpi, koja svakako hoće da izvede zadružnu skupnovladu. U tom preotimanju, većina često se rječka s Thiers–om; ali opet svaki dan popušta, bilo od straha nagla prevrata, bilo od želje da joj svakako vlast ostane u ruci, za oni dan, kad će Francuzka ustati da bira: ili kraljevstvo, ili skupnovladu. Nego, u tom trzanju snaga Francuzke malaksa.

Digitized by Google

Hrpe se te komadaju i mrve na više strana. *Ljevica* hoće da se što prije razpusti sabor i da se proglasi skupnovlada. *Desnica* i *sredina desna*, hoće da se drži ugovor Bordeaux-ski, lieva sredina, uz koju prislanjaju kad jedni kad drugi, ona stoji uz Thiers-a.

Jesenas predsjednik Thiers bio odpremio *poslanicu* na sabor, u kojoj uznoseć plodove *staračke skupnovlade* (republique conservatrice), koja kroz samih osamnest mjeseci vratila je redom pokoj, i prijatelje Francuzkoj, "Nju su„ on veljaše "dogadjaji iznieli; ona žive, ona je zakonita vladavina: tko bi htio druge, taj bi htio novi prevrat, gori od svih dosadanjih.„ Na te izjave kliknuše od radosti ljevičari, a vrisnuše od sržbe desničari, misleć da je tim povriedjen predlanjski ugovor; te nakon žestokih razprava i prepiraka, nakon izneblušenih izbora i odbora, napokon se došlo do biranja odbora tridesetorice, koji bi predložio zakon ob odgovornosti popečiteljâ, što bi imali saboru odgovarati, da se tako ukloni uticanje predsjednikovo u razprave i tim, da se saboru zajamči naravna moć, bez česta izazivanja pogibelnih miena, kad bi se glasovalo proti onomu što predsjednik glavom zagovara.

Dok inače, kad popečitelji budu sami pred zakonodavnom skupštinom odgovorni, oni će sami odstupati, ako ih stigne priekor i nepovjerenje većine, kao što je pri koncu pr. godine i odstupio popeč. Lefranc, kad se nanj navalilo, što nije na vrieme smeo da pojedinci i obćine poticanjem ljevice, proti ustavnom načelu šalju povjerenice Thiers-u i prošnje da razpusti skupštinu. U toj bitki proti Thiers-u, kô što u svakoj pomagali su i napoleonovci. Jer uz kraljevce tamo glasuju često i carevci.

Digitized by Google

U odboru tridestorice sjedi 29 desničara, i jedanaest Thiersovih ljevičara. Navalivši desnica javno na rovanje ljevičarâ proti skupštini, koje bi išlo na to da se ne obnavlja skupština, kô šlo dosad svake godine po trećina, nego sva odjednom i to obćim glasovanjem; i predlagajuć da se glasuje dnevni red po kojen skupština bi imala ostati netaknuta dok se sva odkupnina ne izplati, i dok se tako ne otriebi zemljište Francuzke od dušmana; glava popečiteljstva, udari na svjetinu neznabožnu i nemirnu, proglasi prava vjere i reda, oštro ukori Gambettova načela i njegove govorancije po Savoji i inudje, i prizna vrhovnu vlast skupštine, kojoj samoj pripada suditi o svojoj i o sudbi Francuzke. Skupština zadovoljna, uztegnu tad svoj dnevni red. Sad odbor tridestorice radi ob osnovi popečiteljske odgovornosti, i ob odnošajih obstojećih državnih vlasti.

Smrću raz-cara Napoleona, na 9 siečnja u Chisleurst-u, digao se jedan žrvanj sa vrata ponižene Francuzke.

Parnice o meašima.

Da su se od davninâ, pa sve do onomlanjskoga rata francuzko-njemačkoga, narodi najžešće klali radi svojih medja, nije se čuditi: jer se radi o svom domu, radi se o stojnom sljemenu. Nije šala, kad je tvojoj kapi tudja glava gospodar.

Nije ni to čudo da se često ljudi na sud sganjaju radi medjâ svojih podvornica; jer usilnike potiče pohlepa za razmicanjem; a nema ti gore

Digitized by Google

muke, do lakoma susjeda; to ti je svaki dan o vratu gotova napast.

Nego tu grabežljivost ustrne sûd; pa ako i krvav od biljegovinâ i od parničkih trošaka, poštenjak nije ubijen, i svaka dodje na svoje mjesto; ako i kasno, napokon zakon prizna što je čije.

Ali je grdilo po narod, a mrtva sramota po vladu, da u istoj kraljevini, u istoj zemlji, ustaje obćina na obćinu, dapače ustaje selo na selo, da grkljan jedno drugome vadi, i da se krve radi meaša. To grdilo svaki dan, kad na jednoj kad na drugoj strani, mi vidjamo po Dalmaciji; vidjamo susjedna sela u svadji, vidjamo nebratske mržnje, šakanja, puškaranja, preotimanja, robljenja životine, pa često i mrtvih glava. Što se kroz zadnjih stogodina po Dalmaciji junačke krvi prolilo, dana izdangubilo, i novca potrošilo u parbi radi seoskih meaša, da se okrenulo preko dalmatinske medje, moglo se zapratiti Turčina preko Stare planine, i mogla nam je sva Bosna na sretne dočeke zapjevati. A ovako, ne samo da se ludo trošimo, nego vabimo na nas mrcinjaše da nas glodju, i da nam sve dublje u srdce zabadaju žalac medjusobne zlobe, i krvničkoga trvenja.

Dok ne zadobismo narodno zastupstvo i obćinsku samoupravu, činovnici nisu umili, jali nisu marili da nas smire, i da nam seoske medje urede. Svako upraviteljstveno povjerenstvo (komisija) nije bilo nego prazna puška, koja nije plašila nikoga do neznalicâ; a pomoći nije mogla proti nasilnikom, niti razmirice trgnuti. Ta su povjerenstva bila sretna zgoda da se gospoda o pučkom trošku prošetaju na polje ili na planinu, da se počaste dobrom

Digitized by Google

pečenkom, da se naslušaju psosti i psovke, seljaka na seljaka, susjeda na susjeda; i napokon, ako se prvo nebi radi smutnje razbjegli, da razvide i zasvjedoče, gdje tko sjedi, dokle koje selo zaprema. Ali ta svjedočba nebi vriedila šuplja boba; nit bi se tiem pravda za dlaku pomakla. Do prve zgode, eto ti opet seljaka jedan za drugim u potjeru, eto ti ih opet na nože i na puške.

Jedini način, kojim se je moglo toj nemani doskočiti, bio je, pa i danas bio bi ces. kr. sûd. Ali rad šta sud? Radi komad neplodne ledine, radi obronka gole planine! Kakav sud? Sud, kojemu se hoće na stotine i stotine svjedoka, kojemu se hoće pisma iz najdalje starine, više odvjetnika, i više desetaka godina, a troška na stotine taliera: u malo i u kratko, hoće mu se dva naraštaja, i novca koliko možda ne vriede ciela sela, da pukne parnica na prvom, na drugom, i na trećem sudačkom stolu. To je jezero, od kojega ustravljen svaki pametni čovjek, na prvi pogled valja da omiče.

Šta dakle? Zar da se i na dalje krvimo? Zar da se medjusobom zavadjamo, kako ćemo sve to više propadati u siromaštvo, rabotne dneve dangubiti, krv pravednu prolievati? Zar da našim mješćanskimi zavadami, otvaramo i nadalje kućna vrata dušmanu što ga imamo odavna na pragu, da medju nas baca krvavi nož, svaki put kad nam je složno kô braći ustati na izborne borbe, da zapratimo tudjinstvo? Zar da i nadalje puštamo da se taji na upretu ona iskra, koju zlobni dah tudjinski može razpuhati, da nam se po domu razpali, da nam oči nadimi i usta zapuši, kako bi smantani legli, ili jedan proti drugomu sljepački udarali, oni dan, kad nas jedan barjak, jedna narodnost

Digitized by Google

zvati bude, da se branimo od staroga zlotvora? Ne ubio nas Bog tako u glavu! Vrieme je da se osviestimo, i da iz temelja svoj dom pašemo. Zemlja je ova danas naša; naša je sreća u našim rukama. Pokrajinskom, obćinskom, seoskom imovinom, danas puk upravlja kroz svoj odbor zemaljski, kroz svoja obćinska vieća, i kroz svoje seoske sborove.

Seoski sbor predlaga i svjetuje; vieće obćinsko upravlja i odredjuje; a odbor zemaljski sudi, i što odsudi presudjeno je. (Obćin. pravilnik. Pogl. VI. § 94-100).

Što dakle da radimo, ebi se jednom otresli ove krvave morine našega mira i našega sklada?

Prije svega da bježimo od sudaca i od odvjetnika, da nas troškovi ne zasiplju; i da nam ne dodije živiti, čekajuć konačne odsude.

Za tim, da se kanimo kotarskih poglavarstva, i njihovih povjerenstva (komešijuna); jer tudja ruka svraba ne izčeše; a uz to, to povjerenstvo danas u ovom poslu, ne vriedi prebijene pare.

Nego? Načelnici obćinski, vi ste domaćini u obćini; vi ste otci svoga puka; vas je uz svoje prisjednike rediti, miriti, i steći blagoslov svojih obćinara, kò što uživate njihovo pouzdanje. Dakle, *načelnici obćinâ koje su u parbi, pišite zemaljskomu odboru, da pozovne vieća, hoćeli nagodbenim načinom, da se medjašne razmirice trse. Kad na taj predlog pristanu vieća, zapitajte od odbora povlast, da se po dva odredjenika sa svake strane saslanu na dogovore pod predsjedničtvom jednoga odaslanika odborova. Što se tu ugovori, valja da odbor potvrdi; a kad potvrdi odbor, puče pravda ustrn zamah.* Takodjer, ako je prepirka izmedju

Digitized by Google

sela i sela iste obćine, *neka opraviteljstvo pozovne seoske sborove, da biraju po dva povjerenika, koji uz jednoga prisjednika obćinskoga, razsudjuju,* te vieću nose na potvrdu. Kad bi nastalo tužbe, proti odluci vieća, odbor zemaljski opet neopozivno trga. Eto lieka najbržega, najcjenijega, i najlašnjega našoj otvorenoj toj staroj rani, parnicam radi meaša! Rodoljubivi načelnici, maknite se, i smirite bratske zadjevice. Naš puk najvoli sud dobrih ljudi. Naši ljudi najbolje će ga nagoditi, i nepravicu pogoditi.

Naš je puk nagodljive ćudi, kad ga §§ ne spliću, i kad ga urcikavci izpod ruke ne podbadaju, na svoju korist a na njegovu propast. Načelnici, hajte ustanite, i dajte mira puku da složno radi o narodnom skladu i o svom napredku!

Gnjilo je posvuda,

vapiju najslobodoumniji državnici, uzprkos umišljenim načelima sveobćega napredka i današnje uzor-prosvjete, vapiju i nehotice, kad razgledaju sve što se danas sgadja na tom bielom svietu. Malo i veliko trče da se nakadi novovjeke prosvjete, malo i veliko hoće da se nadoji slobode. Očepili veliki izvori u Francuzkoj, u Njemačkoj, u Taliji. Ali, tko se je bolje toga kada nakadio, i toga piva napojio, eto mu na grlo skače, i odasvud guši ga gnjilad: pravo je slabijega po svuda pogaženo; tko je jači taj tabači; pronevjerci zaokupili vlast.

Francuzka se svalila pod kvarežom napoleon-

Digitized by Google

skih udvorica, koji puneći svoje tobolce, proriediše čete vitežkih boraca za otačbinu. I kad rodoljubi pohitiše da prazne redove svojim prilozima dopune, opet su se našli lakomi trgovci u narodne suze, i vojničke su spreme opuhane, u kobni čas po čast i po slobodu Francuzke.

Italija, kad bi joj se najviše htjelo požrtvivosti svojih sinova, da se s dvora opaše, a iznutri uredi, da ujedinjenje zajamči svakomu Talijancu red i napredak duševni i tvarni, gleda kako ju svaki čas pliene poizbor častnici: svak grabi čega se dočepa, te put pod noge, da uživa pokradjene novce državne, daleko od svoje ljubljene Italije.

Prusija, ta ćudoredna lutorka, ta zemlja pobožnih Hohenzolerna, tobož pozvana da kazni skvarenost latinskih naroda, ta sluša u saboru kako doglavnik Bismarkov, križar Wagener, pravi pravcati derač državni, uz drugove poizbor knezove i pruske velikaše, sgrće blago neizmjerno iz prodaje dozvola dioničarskih družtva, i državnih željeznica. Car Wilhelm, taj pomazanik po milosti božjoj, koji je u Versailesu obećavao nove zaštite crkvenoj slobodi, sad je napustio Bismarku, da poganskim bezakonjem ruši svaku slobodu sviesti. Eto poštenjakovića pod carsko-kraljskom krunom!

Austriju Giskra sa družinom oplienio kroz željeznice, i sebi polačâ nagradio; pa sad se opremio, i dolikuje mu! da spasi tu polu-državu, ustavom od svoje glave, uz pleskanje novinâ koje su se nudile i Francuzu i Prusu, i obojici pošteno za gotov novac služile.

Ugarsku, tu drugu polu-državu, tu vitežku kćer slobodne puczte, Lonyay grof Melhior pošteno operušao: on kroz pet godina kraljevinu u dugove

Digitized by Google

rinuo, a sebi vlastelinstva natekao; i svoja imanja državnim željeznicami prosjekao. Kad ga stadoše javno u saboru s toga razgaljati, i bio prinudjen da sadje sa popečiteljskoga stôca, starina Deak zajamčio za njegovo poštenje, nebil se tako taj vragometnik umirio, i na miru svoje blago uživao. Ali se zloćo povukao režeći; i danas opet pomoću podkupljenih pristaša, muti zemlju i sabor, nebil se opet dočepao skupocjene stolice uz kraljevo koljeno. Pa još Lonyay ima po Ugarskoj pristaša!

Na slične pojave, pametno opaža *Obzor*: "kao kakva pošast po svoj Evropi ražaju skrovna odkrića, kano čirovi koji svjedoče o bolestnom stanju evropske zadruge, koju je putenost i nasilje skroz otrovalo i podrovalo. U oči zla što ga je putenost i tudje nasilje i u našu otačbinu posijalo, pomišljati nam je na to, da skvarenost ubija narode i države, te da nam je raditi svimi silami, da sačuvamo čistoću i prostotu svoju; jer u njoj leži budućnost zemlje.„

Nego, ako ćemo se učuvati ubojite po narode i po države skvarenosti ćudoredne, od potrebe je da se najprije čuvamo nekih ter nekih načela, za kojimi se je naludo evropejska zadruga bila zavela; te ju snašlo mnogo oplakano zlo, uprav tader kad se nadala dobru najboljemu.

Pri svoj časti, koju nosimo, i nositi imamo velikim i slavnim narodima, dobro je da se mi često spomenemo, da nisu ni slavna ni dobra, ona načela što čine da im slava tamni i da im sloboda zalazi; i da češće promotrimo, da ti narodi ni slave ni veličine ne stekoše onim načelima, nego bez njih, jali uzprkos njima, dok se većina naroda nije u nje upila. Jedno takovih načela bilo bi ovo:

Digitized by Google

da javni ne upire u sukromni život; kan da se duša čovječja može ciepati na dvoje. Drugo zvoni pod veću mudrost: da i bez bogoštovja biva ćudoredja, tobož nezavisnoga. Tom se nizbrdicom išlo u dubine, i htjela se zemlja odciepiti od neba; i ljudske mudrine sjele su da odvajaju što je prirodom srestlo, i da stvaraju načela koja ne odgovaraju životnim potrebam ni narodnoga ni državnoga bića. Svi smo složni, da čuvamo čistotu i prostotu svoju. Ali, znat nam je, da ćemo čuvat čistotu i prostotu svoju, i svoga naroda, ako se budemo držali narodnih predaja, razvijajuć ih, triebeć ih, pri blagom suncu prave prosvjete i nevarava napredka; učeć od starijih i naprednijih naroda, ono što je vriedno da se uči, a odbacujuć smjelo ono što njih muti i kvari; a nas po gotovo truje i ništi, kò nedorastle, i sa svih strana napastovane. Čeznimo za slobodom i za napredkom; ali se spomenimo, da nije sloboda ni napredak, sve ono što se lašći i što se miče, a najmanje ono s čega boluje evropejska zadruga, ono što poradja putonost i nasilje.

Šest ožujka 1873.

U narodno poštenje se ne trguje: nema ciene da kupuje narodnoga poštenja.

Kad smo tunomadne ovim riečima tješili naše prijatelje na prosute sumnje proti petorici dalmatinskih poslanika u Beču, da će valjda i

Digitized by Google

ove godine glasovati proti svojoj braći, mi smo tvrdo vjerovali, da će ti poslanici čuvati prije svega svoga, pa narodnoga obraza.

Mi se svedjer uzdasmo u staru našu sreću, koja nas je od početka čuvala od razkola.

Prem krasna je naša zastava, prem slavna i plemenita, da se tko od nje odmetne, kad je jednom pod njezin hlad zasio. Tako mi mišljasmo.

Mi ništa ne propustismo, da toj petorici olahkotimo pošteno djelovanje. Kad su nas lani netočnim izvještajim zavadjali, mi povjerovasmo da su oni bili prevareni.

Kad jesenas zamoliše, da im se puste proste ruke, te da im se poslie slobodno sudi — na vjeru im ruke oprostismo; ali im na dušu metnusmo i svoj i narodni obraz, i na težku ih odgovornost opomenusmo.

Kad se skoro u Beču naperio samokres u prsi našoj braći slovjenskoj, mi jednogrlice zahupismo našoj petorici: bolje, braćo, da svi pošteno izginemo, nego da se bratski izdajnici nazovnemo!

Ne nadje se u Dalmaciji ni cigli narodni zastupnik, koji bi pristao na to, da dalmatinski poslanici na carevinskom vieću glasuju za izravne izbore, kojim se proizvadja ustavni prevrat, kojim se vežu ruke i noge slovjenskoj našoj braći u Austriji, a meće se bič u

Digitized by Google

ruke kivnomu niemcu. To je bečkoj petorici pismeno doglašeno.

Petorica ta, knjigami i brzojavima zanudjala, molila, prietila od strane vladine, pogibelima, pritiskom, nepravdom.

Nikad, nipošto! to je jedini odgovor, kojega od narodne stranke primi do zadnjega časa iz Dalmacije ta petorica.

Ipak, na dan 6 ožujka puče kao grom glas po Dalmaciji: petorica bečka glasovala za niemstvo proti slovjenstvu!

Dan 6 ožujka bilježi dakle u Dalmaciji postanak razkolničtva u taboru narodnom.

Taj dan bilježi odmetnike.

Pravda i pravica na nas se osvetila, što mišljasmo, da se sloga u radu može uzdržati bez sloge u namjeram.

Petorica bečka već narodnoj stranci ne pripada.

Kaže da će narodu koristiti.

Ako joj se dade u cienu glasa, kako se pohvali i lani i ove godine, željeznica, pokrajinska vlast u ruke, narodni jezik preko zubî, tad ćemo znati da je prodala izmorena prvorodjenstvo svoje za pladanj leće. Prva motika što u dalmatinsku zemlju udari, da krči trag željeznici, odjeknut će nam u srdcu kô udarac mrtačke motike nad mrtvim glasom naše umorene majke.

Digitized by Google

Prvi parostrojni zvižd preko Dinare i preko Bihaća, probit će nam dušu, kô prvi zvek dražbene trublje kad pozivlje tudjina na jagmu pušle naše otčevine.

Mi ćemo tad pokriti svoje lice, i plakat ćemo: skupo li nas stade taj komad željeznice!

Ako petorica ne primi obetana uzdarja u narodno ime, tad ćemo nîkom poniknuti kad im dušmani reku: u vaše vam je odbrojeno; kupujte krvavo polje! Tad će narod proklinjati mrtve.

Petoricu taku, mi rado darivamo vladi; a narodu je u prvih izborih birati sebi zastupnike nezavisne i obrazne.

Ovim će *Narodni List* i odsele biti glasilom, i s njimi složno, akobogda, dokazati svakomu: da poštenje dalmatinsko nema ciene na sebi!

Španja pri odlazku kralja Amedea godine 1873.

Gatavci gatali koji na jednu koji na drugu ruku, kad se Amedeo popeo na prestolje kraljice Isabele, preko lešine umorenoga vojvode Prima. Danas kad je nakon dvie godine kraljevanja Amedeo iz Španje odjedrio, svi se u tom sudaraju: da će Španja pognati do kraj kraja nizbrdice, kojom se odtisnula.

Digitized by Google

Nimalo se ne čudi, da je taj najmljeni kralj odputovao, tko se spomene, kako je on tamo doveden. Na otčev savjet mladi kralj Amedeo predao se staromu buntovniku, Ruiz-Zorilli, da ga taj vodi, i da na glavi vlade spravlja sgodan čas, kad će mu jednoglasice zastupnici kazati: odlazi, već te ne trebamo. To se dogodilo na 12 veljače o. g.

U Španji proglašena je skupnovlada. Ponašanje vlade Zorilline, koja da se održi u vlasti, za izbora obetavala je puku svega i svašta, zanajviše da će se pometnuti stajaća vojska; buntovna ćud španjolska; snaga starih kraljevaca u podgorju, vreva skupnovladaraca po primorju; odustajanje od iztrage radi umorstva vojvode Prima, te one radi zasjede na samoga kralja, sve je to ovoga opominjalo da u Španji nema njemu kraljevanja.

Jadno ti kraljevanje nad narodom, koji broji toliko stranaka koliko je vojničkih zapovjednika: pa se ti prislanjaju, neki uz zakonite kraljevce (Karlovce), neki uz Isabelovce, neki uz Montpensierovce, tih takmaca, stričeva, sinovka, zetova, iz jedne kuće Borbonske. Neki (Topete) opet vole odabranoga kralja Amedea; a neki (Sagasta) nanj mrze jer uzanj stoje korenjaci; a neki ga nipošto neće, jer bi htjeli da ore na njihovu (Serrano), ili nebi htjeli nikoga (skupnovladci). Dolij u taku vrulju sumpora medjunarodnice, što se slila nakon parižke paljevine u južne gradove, pa ćeš viditi gogolja i odviše.

Osmoga siečnja zarana kralj Amedeo pozva k sebi Zorillu i odsječe mu suhoparno: Španja se kosi kroz stranke: dvie su godine da sam ovde, i ne vidjam da se imalo utišalo. Dogustilo mi je: neću

Digitized by Google

ja da budem ničije klepalo; ja sam plemena Savojskoga, volim sam poći, nego da me oni odpreme. Promislio sam se dobro, pa sam odlučio ostaviti ovu zemlju, i vlast predati saboru (cortesim).

Na taj glas i sabor i starovjeće zasjeli skupa bez odmora, da čekaju kraljevu poruku. Kad ta pismeno stigla na 11 siečnja u gluho doba noći, nije nitko s toga ni uha makao. Jednoglasno primljena je kraljeva odreka, odabrana su dva odbora; jedan da kralju odporuči, a drugi da ga izprati do granice. Za tim se narodna skupština proglasila vrhovnom vlasti u zemlji, i imenovala je vladu.

U Lisboni kod svoga zeta kralja portugalskoga, Amedeo primi odporuku od sabora: hvalimo poštenu odreku; žalimo da vas ne možemo moliti da ostanete; nego mjesto izgubljene krune, mi vam poklanjamo, svietli vojvodo od Aoste, mi vam poklanjamo počastno gradjanstvo slobodna naroda!

Taj, što za sobom ostavlja u Španjolskoj? Pristaše skupnovlade jur se šakaju sa članovim zadružnoga prevrata; vojska je razdieljenja na tri četri stranke; van Madrida ne haje se za ono što vlada naredjuje; kameno ulje počelo je paliti po Malagi, Aquileru i Montilli, i jur se nekoliko kuća spržilo; u Andalusiji i Estremaduri mnogo vlastelinstvo razjagmilo se na odmet. Ingležke novine pripovjedaju, kako su se u Sivilji pržile slike razkralja Amedea. U Montilli, gradu koji broji do šestnaest hiljada duša, od sjekire vrcnula je sa ramena glava staroga zastupnika Riboo. U Katalonji stalo se dieliti gospodske zemlje. U Jeresu sveobćinci (comunisti) sadrli su i razmrcvarili one koji štogod imadu. U Barceloni snaži se stranka, koja namjerava različitim pokrajinam pustiti da se o sebi

Digitized by Google

vladaju, a da ih skupa drži samo neka vrst saveza. Rek bi da je i Don Karlos tamo prispio, i da je imenovao zapovjednikom u pokrajinah Baskonavarskih nekoga Dorregariya, koji pozivlje vojsku da mu dodje u susret, i obećaje vojnikom, da će ih odmah kući pustiti.

Šta će se iz ovoga izleći?

Poljodielstvo i dalmatinska budućnost.

I.

Liepo je pogledati pitomi Zadar pri moru: sa svieh strana oblilo tiho jezero, koje se pod zahod raztočilo u debelo more; trojstruki niz otokâ pregradio južne pučine; obzorje na prostrani svôd razvedeno, od prirodnih ljepota zavodi te u duševne ljepote Zadarske prošlosti.

Još je ljepše sa Zadra pogledati na primorske kotare: što je prostora od Nina do Skradina, od Biograda do Knina, premiešalo se s zemljom i vodom, s poljem i briegom, da priredi cielomu narodu najugodniji zavičaj na svietu. Velebit i Dinara upočili se na sjever, Krka i Zrmanja zaokružile do mora, da brane i da natapaju primorske kotare. Taj pogled izazivlje Zvonimire, Krešimire, Palisne, Subiće, Nelipiće, kad se Hrvatska Kraljevina u kotare nastanila, i otle iztoku i zapadu krjepku svoju desnicu pružala. Pogled na Kotare spominje ti Jankoviće, Smiljaniće, Kozičiće, koji se, tamnih doba za iztočnu Evropu, dižu iz razvalina starih hr-

Digitized by Google

vatskih gradova, da pokažu šta može osobno junačtvo sinova ove zemlje, proti zadnjemu i najljućemu dušmanu kršćanstva i uljudnosti.

Nego, kad sadješ u Zadar, sam kamen nosi po koji spomenik stare moći i staroga plemstva: miklja kroz prepune ulice narod, kojemu je najveća slava imati koju službu, a najveća utjeha uživati koju plaću. Gospodski dvorovi, vlasteoska sela i selišta kroz pitome otoke, to su mrtve sjene prošlih vremena. Gradska samouprava, vitežki ponos, junačtvo, to su prazna imena, koja ne razumi naraštaj pod mrtvom plaćom. Kad zadješ kroz Kotare, još te veća pustoš sreta: ne znaš koja je veća i crnija: ili pustoš u zemlji, ili pustoš u dušam. Gdje je grad veliki obilno živio, sad jedva koja siromašna obitel da živuka; zavičaj dike, i vitežtva, prometnuo se u zakopinu zločinstva!

Sad nam nije do iztraživanja, tko je krivac tomu zlu i toj propasti. Nego ràdi smo nahrciti, odkle nam se lieku nadati, da se tolike rdje otresemo. Tvrdi zakoni, pučke učione, crkve i crkovnjaci, svi će ti okupljati, pomagati, upućivati; ali tko će ga hraniti, gdje će se bolji naraštaj gojiti? Na polju. Tko učini da gora izreste, gdje se odprije zelenila; tko načini da barilo vina vriedi za deset; tko ralu dade snagu što ima danas plugo; tko samodrug pokosi livadu kojoj se danas hoće ciela môba; tko kljuse izmieni konjem vitezom; tko mrlinu zamieni volom vitorogom; tko iz dračevice pretvori votnjak; tko baru okrene u sjenokošu; taj će narodu prirediti zavičaj, u kojem će prirodno procvasti sloboda, moć i vitežtvo. Kô što vlâd na svom brodu, čeliči pomorca da je po svietu odlučan i značajan; tako svoj koš,

Digitized by Google

svoja bačva, svój konj, hrabri čovjeka, i pozivlje ga na viležtvo i na slobodu.

Umjetnosti su krasne, obrtnosti su koristne. Ali, nema ciela naroda naučnika i umjetnika; pa, kad bi ga i bilo, taj bi možda bio najnesretniji na svietu, kô što su obično nesretni pojedini umjetnici. Obrtnik često pomaže narodu i slobodi; ali češće njim i odnemaga: on se râd svoje koristi zna na vrieme odreći i slobode i naroda, pa i svoga zavičaja. Obrtniku bez poljodjelca nema duga obstanka, kô što ga nema ptici bez guste dubrave.

Poljodjelac, uz svoje vlastničtvo i svoje blagostanje, uzdrži i do smrti brani, sve ono što mu narod nosi od koljena do koljena; sve ono što mu domovinu veliča i krasi. Uz zemlju najprirodnije i najbolje se razvijaju i uzdrže narodi. Kad svega nestane, još sama zemlja hrani ostanke, što najbolje svjedoče uljudnosti i veličini prošlih vjekova.

Povrtalje Dukljanovih dvora, više govori, za divni skok Spljetski, nego svi vjekovi, i sve pismene izprave. Ako je još živa dubrovačkoga vlastelina, narodna, ponosita, neodvisna; nije ti ga odgojio hlad praznih dvorana, nego selište Konavalja, Župe, Rieke itd.

Nema slobode, pa i nema počitka do polja. Kad se starac bokelj htio odmoriti, i blago stečeno uživati, nije tražio Mletke, ni London, nego svoje perivoje u Dobroti, u Bieloj, u Stolivu.

Dalmacija ima budućnost u svom položaju; ima budućnost u susjedstvu sa bogatim zaledjem; mnogo njoj se nadati od obrtnosti; ali mi smo osvjedočeni, da najtvrdja i najnezavisnija budućnost Dalmacije, opet stoji u poljodjelstvu. Naša zemlja

Digitized by Google

nije neharna; ona je to dokazala višekrat, i za više vjekova. Tko se danas k njoj najprije opet obraća, da s' nas rdju otrese, nami se čini da najpametnije radi.

Mi ćemo našu harnost očitovati opetovano vladi, koja bi rek' da je štogod o tom stala misliti. Novčane podpore poljodielskim družtvima; podpore za učenike pčelarstva, šumarstva, stočarstva; šumari od države plaćeni; dobre pasmine konja, volova, ovacâ pa i magaradi; sjemenja, i pitome voćke; sgodna poljodielska ratila; vježbovne učione, to su dobročinstva, za koja njoj nećemo nikad dovoljno blagodariti, i koja će se stostruko istoj državi naplatiti, ako uztraje i započeto dovrši.

Pri koncu, jednu najveće želimo, da sva poljodjelska družtva sliede izglednu radinost, družtva zadarskoga. Pa kako i družtva vise o pojedinim ljudima, želimo da mnogi članovi naliče u svom nastojanju knezovim Manfredu Borelli, Frani Gunduliću i plem. Matu Nataliću; koji, ako ne sustaju, steći hoće u poviesti našega pokreta gospodarskoga, ime slavno i čisto od svakoga priekora; što žalibože ne biva svedjer na književnome ni na državničkome polju.

Radimo, jali pomagajmo onim koji rade o poljodjelskom napredku; jer je to najprirodniji temelj narodnome cjelokupnome napredku, to je blagoslovljeno polje, koje siti gladnike, tješi nevoljnike, blaži strasti, a prosvjeti i slobodi zlatne dvorove gradi.

Digitized by Google

II.

Pod očima su nam kratka izvješća dvajû poljodjelskih družtva. Malo je riečî, ali je zadosta djelâ, kad se pomisli, da je stopro druga godina, da se štogod zbiljimice u nas počelo raditi.

Družtvo zadarsko kroz Kotare pobudilo je želju, da bi se što započelo; pa ta želja, kad osvoj čovjeka, nije prazna rieč: ona se naskoro pretvarai u nastojanje, u radnju; želja je prvi pokret, koji ako se i začme u srdcu, ne smiriva se u njem, dok ne oduši u životu, dok se ne zagasi u djelu. Pa kako je djelo slast najveća ljudskoj slobodi, i čovječjem dostojanstvu, tako uz jedno prispieva i prislanja se drugo, dok se naniže i nasuče cio vienac koristna râda. Taki ti je čovjek. Slabost mu je od naravi, da ga valja potaknuti, goniti, uputiti: plemenitost mu je od duše, da kad se jednom odtiskao, zanosi ga i stàka mu ne da, dok ne dopre do savršenstva.

Mudro se družtvo zadarsko najprije zauzelo za lozu, kô za poglavitu voćku našega žitka: junačina je, i na siromaškoj trpezi i na gospodskom trgu, taj njezin maleško lozić: on pridodaje životu veselja; on u kesu trpa gotov novac. Poznati gospodari sad po Kotaru uče sve vrste i sva imena lozâ, da se svaka pozna po temelju, koja je plemenitija; kô što se razpoznaje ženka po koljenu, koja je bolja: da se tako dopre do probira, i da se sadi ona koja je po naše zemlje prikladnija i po nas koristnija; a prljavije i nerodnije nek nam više uzalud ne zapremaju vinogradâ. Uz to, doznat će se pravo ime svakoj lozi, i znat će se koji su

Digitized by Google

kojoj pridivci i nadimci, da se težaci u biri od neznanja ne pometaju, velikom svojom štetom. Braneć i birajuć tako domaće, družtvo zadarsko na vrieme se zauzelo, da nam se s dvora ne unese bolestnih prutova, od nove lozje izkoreni, što joj se u žilicam po Francuzkoj zakotila, pod imenom ušenca, kljicogrîza (fiilossera). Uz to nabavlja se liek od postojeće natruhe (crittogama), razprodajom sumpora, sgodnih puhaljica za natrusivanje bolestna lozja, i knjižica lozoslovnih. A vinarsko družtvo jur počelo tržiti svoje krasno vince, po skupe novce, koji se rădo troše, kad se pred sobom vidi sklenica nakićena po francuzku. Oko ne pije; ali ga liepi cviet veseli; pa i grlo voli, što je oku ugodnije, i na trpezi prikladnije. Taki su i brkati ljudi; a nekmoli stopanjice! Hitri su Francezi!

Prve godine, težko je bilo naći koga da ti se primi bika i prâza bolje pasmine. Ove se godine razprodalo i razjagmilo, da nije ni doteklo; pa se i zaželilo pastuha, da mrtva kljusad više ne čepa junačko polje kotarsko, i da jadno i kršljavo ne pase zaludu kotarske livade.

Sprvice se puhalo na nove strojeve; sad su se mlatilice (trebbiatrici) pomolile i na kotarska guvna; a nova rala na više mjesta zabola su svoj hitri kljun u rudinu.

Do godine, akobogda, gledat ćemo pčelinjak kod narodnog učiteljišta tik zadarskih vrata, da se naši pučki učitelji upute u toj medenoj struci narodnoga gospodarstva. Družtvo je zadarsko nastojalo i dostiglo, da se do potrebe zakonom obveže svako selo da drži poljare, te štitnike poljâ i gorâ; ono je porazdielilo liepa sjemenja, i dobrih voćaka; pa je svoj *Gospodarski List* podvostručilo.

Digitized by Google

da bude budilac i zagovornik svim poboljšicam poljskim i gospodarskim. Slava mu!

Ni družtvo dubrovačko nije dangubilo. Ono uz dvogòdišnji prihod iz priloga družinarskih, iz podpora pokrajinskih i vladinih, iz ne ravnih 4,000 fior. potrošilo je za same voćke, sjemenje, pasmine i za radnju u vrtu fior. 2394; uzprkos neizbježivim troškovom prvoga namještenja. Od toga premalenoga troška, mi vidjamo rasadnik u Gružu kô neki perivoj: osnova ne može da mu bude ljepša. U njem na stotine i na hiljade pajasenâ, nerodâ, robinja, jadika, jablana, murvica, borića, cemprsa, voćaka navrnutih i za navrt; jagodâ, limuna, i povrtalja svakojega: vidimo oko njega Ilijnu Glavicu zagajenu, i cestu redovima stablikâ nakićenu.

Nismo još potanko štili; ali smo dočuli da odlični poljodielski družinar, g. Mato Nadalić, uz pripomoć vladinu, zimus je u svoj maslinik okupio više primorskih težačića, i dao da ih dva dovedena talijanca vježbaju u jaštrenju zlatne naše voćke masline. Tako učenje više vriedi, našemu težaku, nego sve knjige mudrice, na koje se on još žalibože ne obzire; i proteć će vode, dokle se bude htio na nje obzirati. Tako valja!

Znamo da se u Pagu i u Rabu neloše nastoji, o stočarstvu; da se ne dangubi ni u Kninu, ni u Drnišu, ni u Skradinu; da ima poljodielskih družtva i u Makarskoj, i u Sibeniku i u Spljetu, i u Sinju, i u Kotoru, i na Braču i na Hvaru. Ali, još ne znamo na što ta družtva poglavito napiru, i koliko nastoje; jer je još mnogim našincim težko pero, kad nije zamočeno u kakvoj osobnoj strasti, ili u kojoj mjestnoj zadorici.

Digitized by Google

III.

Zaželilo se i začelo se; pa se je štogod pomaklo od mrtvila i od stogodišnjega nerada. Cienimo da vlada dobro misli; držimo da su se poljodielska družtva zazbilja svoga posla dojala. Nego, bojimo se da vlada svoga cilja ne dostigne, bojimo se da družtva sustaju, ako se u koje čem odmah s prve naoposum ne okrene.

Netom u raznorodnoj i raznoplodnoj državi obstoji popečitelj za poljodjelstvo, zašto da se ne uredi i pokrajinsko *poljodjelsko vieće*, za tu osobitu struku, dosad nepoznatu, i sasma zanemarenu? To bi vieće dopisivalo neposredno s popečiteljem; to bi rukovodilo i nadgledalo razna družtva razsijana po zemlji; i to bi uklonilo današnje mnoge nepodobštine. A da što je nego prava nepodobština, razsjeckati podpore, što popečiteljstvo pruža, na toliko slomaka, i prerazličnih svrha; da ti se sve to prividja kô neka igrarija, kojoj se višekrat težak smije? Nepodobština je spustiti sve na jednoga vladina čovjeka; da on, trknuv na dalek put pokupi što mu se namjeri pasmine stare, nesposobne ili izprskane; i tako s jedne baci u more liepa novca, a s druge opet uzlovolji neuka, da ne mari primati se živa, od kojega mu je slabe nâde pripaši. Nepodobština je da taj slabi kupac u tudjini, još slabiji vještak u našoj zemlji, zadje kroza nju, i dieli živo bez tvrda znanja: tko je vriedniji da prezimi, i gdje je prikladnije mjesto, da se koja pripaša izvede. Dok, pokrajinsko vieće, imajuć više strukovnjaka i vještaka, pretresajuć biločano potrebe, mjesta, osobe, najbolje bi pogodilo, kad, kako, komu, što, da se nabavlja i razgadja. Uz to javno

Digitized by Google

bi se mnenje prosvjetljivalo, zabavljalo, podraživalo na posa'. Napokon, bilo bi temelja i povoda ozbiljnoj radnji i sustavnom napredovanju. Dobro je što dva člana odbora zemaljskoga slušaju kadikad, što vladin izvjestitelj za poljodjelstvo misli; ali to nije dosta; jer izvjestitelj opet radi kako i što ga volja, nit mu tko prigleda.

Sadašnjoj igrariji poljodielskoga izvjestitelja kod vlade, višekrat odgovara igrarija poljodielskih družtva. Svako bi želilo sve ojednom započeti; pa je malokad šta temeljita i stanovita do kraja. Ako će biti prave koristi i pravoga napredka, red je iz početka, da svako družtvo nastoji osobito ob onoj struci, koja najbolje odgovara njegovu kotaru. Rabu i Pagu daj stočarstvo; Zadru, Šibeniku Spljetu vinarstvo i šumarstvo; Kninu, Drnišu, Sinju, livadarstvo i veliki zub; Makarskoj i Dubrovniku uljarstvo; Neretvi daj nasipe i jârke; Kotoru svilu; Staromgradu rusmarin; Nerežišću vugavu; Skradinu pamuk i svilu. Inače, malom snagom; a još manjim novcem, započimajuć svašta po malo, ne napreduje se nimalo.

Valjalo bi ovom namjerom dieliti podpore: nek ih je za manje struka; ali nek su obilatije: manje glavâ u predrazbroju, a punije ruke u pomoći,

Valja počekati, da družtva dokažu, kako su uložila primljene podpore; pa samo tad odredi tim novih podpora. Jer ako i ne opuhaju novce za kojekakove dangube, svakako moglo bi se dokazati, da râd nije bio koristan na jednu ruku; pa valjalo bi tad okrenuti, i družtvo uputiti da okrene na drugu ruku.

Ne valja državnim podporami kriomčariti, i žmirke igrati; nego red je razpisivati natječaje za podporine u poljodielske nauke; pa čuti, šta za

koga kažu občine i poljodielska družtva; da se državnim novcem, ne tove neznalice. Valja smetnuti dangubu i kalašenje putujućih učitelja, bez poljodielske nauke, i bez ikakva nadziranja. Riedko je naći ljubavi iduševnoga nastojanja kan. Lovrića. Budi svjetlost na svačijem djelovanju!

Poljodielsko povjerenstvo kako je danas, zašto da ne javlja što radi? Zašto poljodielska družtva, ne kažu redovito u svom listu, kad i o čem razpravljaju na sastancim? šta preko godine rade? Jel ga zar i u tom uredovne tajne?

"Gospodarski list", nema bit samo glasilo; nego red je da on bude vodja i učitelj. Kako svako ino glasilo, valja da i "G. L." ima svoj proslov, sustavan, obrazložen, stanovit. Uz razne viesti o poljodielskom râdu i pokretu, njega je napirati i razlagati, pravac davati: njega je predavati bistar i umjestan nauk, i družtvu, i pojedincu; njega je dobrim razlaganjem krčiti put, spominjati, izvraćati, hvaliti, i koriti. "Gospodarski List" sve to umi; i to će učiniti: samo ga molimo da u svoga urednika, dok mu pomagači nauče, prizajme više jezika narodnoga; bez kojega bi mu poljodjelsko znanje ostalo u zraku.

Kad dakle uredimo poljodielsku vlast pokrajinsku; kad razgodimo radnju po družtvim, svakomu svoja; kad nebudemo gonili hator podporama za nauke; kad pregledamo račune družtvima; kad pregledamo râd šetalovcim; kad budemo na javi odlučivali, na javi razpravljali, i javno težaka težačkim jezikom učili, tad ćemo se nastaviti na pravu stopu, i moć ćemo reći: počeli smo, i dobro smo počeli. A sve to nije težko, — kad je jednom dobre volje, i poštene namjere.

Digitized by Google

Prijateljska poslanica.

U Ninu, na Gospu od Zečeva 1873.

Dragi Gabriele, *)

Gledajuć na ove puste naše Kotare, i sbirajuć po mrtvih stribah i razvalinah, poput kosa samotnika u mutnom gluharu, zrno po zrno, vlas po vlas naše zakopane prošlosti; nebil' kako pogodio na istinite crte hrvatskoj materi, i sliku joj bilo kojeg časa njezina života sgledao, te ju iznio braći na ugled; desio sam se u strašno gluho doba. Nakon izgubljene i gorko oplakane slobode, crni su se oblaci nadvijali nad vjeru i nad samo naše narodno biće. Nije nam dosta bilo ljuta sirotinstva bez svojih kraljeva i bez svoga bratstva; nego se preko glave tudjinca gospodara, spremao Muhamedov bič, da na sindžire pogne kćeri hervatske u *saraje;* da *mujezin* zaurliče na zvoniku s. Duje i s. Štosije; da se *moselim* ukonači na primorskim obalama.

Ta se doba, amo kazivala početkom šesnestoga vieka. Pa tih doba kroz daleku tutnjavinu i sjevatanju sa iztoka, pokaza se od sjevera Ninu, zvjezda danica. Bila je to Majka Božja na malenom otoku Zečevu. Uboga udovica Jelina Grubišić iz Jasenova kod sadanjih Vrha, bdijuć i moleć nad svojom sirotčadi u gluho doba noći, god. 1516 primi poruku: da pohiti na Zečevo, i da objelodani što da se tamo radi na čast majci Božjoj, ako će narod da se spasi od prieteće propasti. Uboga udovica prepade se od čudnovata vjestnika, i od stida zamuknu, da joj se počem ne bi narugali, kad bi ikomu živu što prokazala. Kad se mnokrât prikazanje ponovilo, bez da se udovica makla, da ga komu očituje; jednoga dana, bilo je 21 travnja, kad Jelina dodje o pučino podne u svoj vinograd pod Gredu, da ga plije: eto joj pred oči ostojko na jednoj lozi, M. B. u ljiljanovoj opravi; i javlja joj, kako da se proštenje dobiva na Zečevu. Pohiti Jelina k toj crkvici, i netom joj se primakne, zvona sama zazvone; i ona vidi, kad unutra pristupi, B. G kako ju je bila vidila u svom vinogradu. Na dan 4 svibnja, bogoljubna udovica moleć

*) M. P. o. G. Paratić mlabroćanin u samostanu Makarskome.

Digitized by Google

tu na Zečevu pred slikom M. B. da bi joj ona pokazala znamenje koje, kako bi doznala da je istinito prikazanje bilo, i da je naredba od nje, opazi da su Gospina oba oka prosuzila. Na to poniti Jelina, dozovnu biskupova namjestnika, i mnogo drugih misnika i svjedoka iz Nina; pa i oni suze vidiše, kô što ih vidiše brodari, koji su se desili pod tim otokom. To sve dosvjedočivši, biskup Ninski Jura Divnić, u dogovoru s knezom gradskim Markom plem. Molinom, odredi prvi dan prošnjâ svake godine na uspomenu i slavu toga prikazanja. Po svoj prilici kip je Gospin od hrvatskih vremena; i povieda se, da je čudnovato od prvih tursk h nasrta sahranjen.

Za svojevoljnog požara Ninskoga, bio je od Mletčića taj kip prenešen u stolnu crkvu zadarsku. Sad se štuje u crkvici polak stolne crkve Ninske; samo se svakog ljeta na prvi dan prošnja, nosi na otočić Zečevo; te se opet pod noć, odtle vrati u stolnu crkvu; dok se na Spasovo, nakon sjajna obašašća okolo grada, povrati na svoje obično mjesto.

Ja sad, prijatelju, neću da ti razpravljam o dogadjajima; nego ti kažem što su pobožni ljudi zasvjedočili, a pametni pismeno ostavili; i što je narod vjerno primio. Koliko je možno odvjetovanje Majke Božje od Zečeva pomoglo Kotarim, Liki. Primorju i ostrvim, u borbi proti turstvu, ja sad pripoviedati ne umim. Ali to jedno svak danas vidi, da se narod hrpimice sgrće u Nin o Spasovu, da slavi slavu kakve je riedko na zemlji hrvatskoj. — I ja dakle željan narodne duše, da je se naužívam u bogoljubstvu, u običajim, u nošnji, u pjesmi, u govoru; kad je ljudstvo na okupu, i kad sama prošlost i otačbinske predaje nehotice iz života progovaraju, zavezoh se s družinom put Nina. Nisu nam kola čak gospodska bila; ali naš kremeni arbanas, upregao u intove dva žerava, i tjeraj pust cestom i ledinom napoprjek kroz kola, kroz sedlenike, kroz pješake, što odsvakle vrve iz Kotara; kô da smo ti se spremili u potjeru za turcima ili na obdulju. Zaludu vičemo: nemoj nas strmoglaviti! Naš kočijaš ne haje, nego za svoj bič; i s drugom pjevajuć, veseli se vitežtvu svojih konja. Kad tako dobar sat u zapad projurismo kroz riedke i polegušne ostanke stare dubrave, ujedan put raztvori nam se pod sunac-zahod tiho more: k po-

Digitized by Google

dnevu se otoci u kolo sveli do kopna; na lievu silna površina poput oplâkana strništa; na desnu ugnalo se i povilo mrtvo polje; a u prsi zaprela oblica, ne znaš kula li je, crkva li je. Što je to, posred ove ljuti podignuto i zaobliveno, na humku golice zemlje? "Gospodine„ — arbanas mi odvrati — "ljudi kažu, da su se ovde tri kralja okrunila„. Tri kralja? to je spomen na hrvatske kralje! Do istine, kad se pogleda na položaj ovoga humca i na stari hrvatski običaj, koje ga danas slave magjari s hrvatima pri krunisanju zajedničkoga kralja u Pešti, sva je prilika da je ninski humac ostanak hrvatske starine.

Stigosmo u grad Nin. Blato zadušilo ostanke gradske; samo strše opale zidine dvaestak i više crkava ninskih. Izmedju tih razvalina još stoje pristojne dvie crkve: jedna je župna, otoli biskupska sv. Anselma; druga je tik nje, B. Gospe. Puk bogoljubni navalio. Preko službe božje mlad misnik ustao da narodu pripovieda. Svojska rieč, jasno grlo, temeljit nauk, sve to rešilo je govornika. U crkvi krcatoj ka' oko, uz vanjsku natisku kroz troja prostrana vrata, nema ni ćuha: svak uši nategao, oči upilio u blagovjestnika. Razlažuć o njezinoj ljubavi prama Bogu, te prama ljudskomu rodu, kad pripovjednik spomene ime Marijino, malo i veliko klanja se i uzdiše. Nakon službe dovršene, stiskoh ruku darovitomu govorniku; ali ne mogoh odoljeti, da po moju kako me već znaš, ne zapitam mladoga prijatelja: "kamo ti govorniče, starostavne knjige ninske? kamo borbe, vitežtva, radosti i žalosti ovoga naroda; što ti se danas sve stiče u proštenje Majke Božje od Zečeva? Kamo druže, razgala kotarskih rana, kojim čekat je poglavita lieka od milostne te Majke? Ah, da si mu te žice krenuo, ovo bi se tupo ljudstvo urazumilo; ono bi kroz svoju vjersku i narodnu ćut, uzašlo do visina tvoga nauka; ono bi ti srdce poklonilo, da ga nosiš na žrtvenik ljubavi i opravdanja!„

Niesam ni sliepu ni gluhu nahrcio; pa tko bude živ, nauživat će se slušajuć i gledajuć, kako piju žedni kotari od živoga zdenca, kojeg' će iz svoje duše i iz naše poviesti očepiti daroviti župnik od Privlake.*)

Poljana se otegla do milje dalečine, put sjevero–

*) Pop Pavao Cauki.

Digitized by Google

iztočne morske obale, na koju sad polazi obašašće, da se Gospe preveze na otok Zečevo; i da se tamo završi bogoljubstvo ovoga dana, drugom opet svečanom službom i drugim pripoviedanjem.

Od Nina do sjeverne luke pao cio narod na polje: i svak nastoji da mu Gospe prodje nad glavom; s toga red je da se kleči, i da ne budu uporedo nego po dvie same glave. U komešanju tolikog ljudstva, neugladjena, silovita, ni vike, ni dreke, ni oružanika, ni sile; tu svak sluša, ka' svoga otca, načelnika Ninskoga; koji rukam uzgrnutim' svud priliče i svud red meće. Tri su postaje na izvrsitoj rudini, gdje hodočastnici staju, a Gospe se postavlja na *stup*, cviećem obložen; misnik pjeva vangjelje, te vrši blagoslove. Mi pohitismo na srednji *stup*. Barjaci okolnih župa, već počeli se vijati sa dno polja; i Majka Božja, snešena s velikogu žrtvenika, lâkpolâko lazi nad glàvami bogoljubnih hodočastnika.

Okolo *stupa*, do kojeg' bijasmo, na izvrsitoj rudini, uhvatila se djevojačka kola. Samo se gdje koji momčuljak umiešao. Okolo sama *stupa* po dodolsku izkićena, uhvatilo se kolo samih djevičica; i stupajuć polʼho i potehano, dvie a dvie uporedo pjevaju po duhovnu i po pčelinsku:

Hajde kolo da idjemo
Sve u strahu Boga velikoga!

Na dalje, nisam mogao da čujem kroz žamor i kroz tapkanje ostalih jačih i življih kola. Tamo ti je razabrati plamenu arbanasku od otresite otočanke, gojatnu ražanku od tankovite vinjerke, stasitu podgorku od vilovite pažkinje, i od nagjingjerene kotarke: neke gologlave, neke pod crven-kapicom, neke prosutim pletenicami, neke pod viencem svojih ukosnica; neke opet pod tkanicom, a neke pod litarom. I nosivo i naličje, razabire jato od jata, kolo od kola. Svak je u svome; a svi su u jednom duhu i u jednom pogledu. Čudna je to kita; i čudna je ta smjesa slave, naslade, bogoljubstva, na polju, na hodočašću, u kolu!

Kad nakon debele ure, stigoše hodočastnici s Gospom, kolo se raztrgnu; sada svak klečeći čeka: tko prije, da ugrabi Gospina cvieta, kad nakon dovršena blagoslova misnici ga u puk od *stupa* siplju obješučke. Što misnik moli,

Digitized by Google

za to nitko i ne pita: jer ga nitko ne razumi. Kad se Gospa digla, i kad se cvieće razjagmilo; tko ne može da se utiska u uzku povorku, nad kojom Gospe prolazi, leti na obalu, kô što sam i ja s družinom proletio. Obala se odmakla nekoliko sežanja od mora; pa se izdigla i odvila na obrvu. U samo more na plićavi, nanio se tanušni vâl mekušne pospe, čiste kao pjene. Tiho more, izpod velebitskih dubinica, zalizlo u sam jêk, pa ti se naokrug vinogradima zaogrnulo; jedno samo krilo k sjeveru razgalilo, da do hiljadu korakâ preko njega, kâ na bistru zrcalu, vidiš crkvu od Zečeva. Do triestak dvojedrica i trojedrica pod zastavami, tihim vjetarkom zakrstarilo po tom jezercu, puškarajuć i pjevajuć. Sve čeka sretni čas, kad će najsretnija dvojedrica primiti *Majku Božju*, i kad će ostale za njom u redu krenuti na Gospin otok.

Gledam to božje milinje dokle mi bdjur doteže: i živo i niemo, i kopno i more natječu se, da Majku Božju slave! Kad vidim, da sâm visoki Velebić s daleka se i on saginje od Tribnja put Senja, padnem i ja, da saberem i oko i misa'. Ali, prijatelju dragi, pogled preda se, izvlači mi dušu; i moje srdce već ti je od mene uteklo. Sav cio sam ti u narodu; moje duše već nemam. I oko i duša uteče na žalo pod mojim nogam razastrto: ujedančas kô iz oblaka kiša, napučio ga narod. Ženskija pristala uz sami vâl, a mužkarci golonogi zagazili u more; ta se povorka protegla na stotine sežanja. Svak oko napeo na tren, kad će Bl. G. na more. Taj čas je napokon prispio; i ja ti gledam do sedam hiljada duša, i stara i mlada, i mužka i ženska, i katolika i hrišćana, i kotarca i ličana, i primorca, i otočana, i arbanasa, i šibenčana, gdje svečanom odjećom, pod gizdavom opravom, puno veselja, ljubavi, vjere: plâče se — kroz očinji vid lieči svoju vjeru; kroz more slavi Majku Mariju.

Oh! moj Gabriele, još samo jednu, pa bih ti oni čas bio ugleda' raj. Moje su oči potražile na prvom brodu jednoga suhonjasta, duhovita, srčena sina Marijina. Zaželio sam hrvatskoga sina pod pasom angjela od Asisa; da on ustane na krmi toga broda, da množtvu na obali i na brodim, oduši duha božanstvena: da one ganute i vjerne duše, okupi duhom istine i pravde. Zaželio sam te voljna, jedra, okriepljena: da očepiš, da oživimo, da

Digitized by Google

mremo od radosti žrtvujuć se za ovaku Vjeru i za ovaki Narod. Ovakoga ti prizora, ja ne zapamtih u svom vieku!

Ali, prijatelju, jaoh i pomagaj! Ovliko puka i ovako bogoljubstvo, nije imalo tumača, nije bilo misnika! Što ga je bilo, to je mučalo i po strani hodalo; ili se slabo oglasivalo kadikad tudjim znamenom: *mater amabilis!* u puku, u kom bih ti se mogao zakleti, da ne vidjoh do cigla tri klobučka; i to, sam Bog zna, kako nataknuta! Grobnica ta što zja nad biednim Ninom, crnija mi se ovi dan čini od sama blata, što ga groznicom guši.

Vraćao sam se kroz svjetinu mirnu i veselu, vraćao sam se ganut i tužan; i prolazeć izpod opalih platna sborne crkve s. Ambroza, kan' da sam oćutio od grobnica hrvatskih sborova: *ustani od pepela našega odmazda!* I opet ta mi glas iz nebeske oluje progovori, kad smo se podnoć na vrat na nos vraćali u Zadar, kroz škropac i grmljavu, nakon dražesti sunca i neba proljetnjega.

Jelda, da ćemo ih osvetiti, osvetom Vjere i Ljubavi?

Ovo je što mi je na duši danas da ti javim iz našega starodavnoga Nina. Uzdajuć se u tvoje molitve, u vjeru i u ljubav tvoju, za vieka sam ti srdcem i dušom

Tvoj **Miho.**

Odgovor na pitanje G. N. Gradića:

Kako se zoveš?

Presvietli vlastelin Nikša Gradić, — bivši državni odvjetnik na Rieci, a sada savjetnik suda Kotorskoga i Ciambellano Nj. Velič., ovih dana izdade *brochuru* proti lanjskomu našemu članČiću o *Propoviedima o. Arh. Kalića*, što izdaje g. Pretner u Dubrovniku.

Rečena *brochura* 16 punanih strana u 8.i, prisedlana kao prilog *Dalmaciji Katoličkoj*, i trećemu dielu Kalićevih propoviedi, govori o svačem; najmanje o našem sudu u br. 75 lanjskoga "Nar.

Digitized by Google

Lista„. Najsladje je, rek' bi, gosparu Nikši, psovati i to po francuzku, po latinsku, te poštogod i po gosparsku; pa mu mi to puštamo u vlastelinstvo njegove arhadičke polemike.

On kao revan iztražitelj, najviše napire na *kako se zoveš?* — hoće da dozna tajnoga zločinca — i najviše mu gode svjedoci. Budi i to vlasteostvo gospara Nikše. Mi idjemo da se s tim odvjetnikom sretnemo na one dvie tri strane, na kojima se zabavlja s našim ubogim člančićem.

Mi lani u br. 75 "N. L.„ o Kaliću evo što rekosmo:

Kalić je bio svojih vremena, na glasu pripoviedalac; na prostije: K. duhovit, vješt domaćim izrekam dubrovačkim, obilan u nizanju suznačja, izučen u krasnoslovju (deklamaciji) po duhu svoga vieka, stekao je glas u Dubrovniku; s toga njegove *pripovjedi* mogu biti poštovanim spomenikom pisanja i pripoviedanja dubrovačkoga;

ali one se ne mogu nudjati kao uzor hrvatskoga pisanja i pripoviedanja; najmanje pak, kako ih danas Pretner izdaje;

jer premda te pripoviedi nisu bez jezgrovitosti u sadržaju, i premda je u njima ćudoredna nauka; ako hoćeš da ih većemu obćinstvu namieniš, i da učiniš, što no se kaže, obrtni posao, red je da u njima nebude pogrješaka, koje bi lako mogao prečastni priređitelj K. Skurla iztriebiti.

Inače, ako će ostati netaknuto, tad Kalić, kao spomenik, kao prilog za povjestnicu književnosti, spada na zavode koji se bave tom zadaćom, bez obzira na dobitak od naklade; a ti su zavodi Akademije.

Ovo je, na kratko svedeno, naše lanjsko razloženje.

Digitized by Google

A kako nas sad pobija gospar Nikša Gradić? — Vi ste rekli — on kaže — da su Propov. K. poštovani spomenik posebnog pisanja dubrovačkoga; pa baš s toga imale su se izdat i u jeziku i u slogu po sve onake, kako su iztekle iz pera K. — To mi ne zakratismo; ali, znajuć u isto vrieme da taki *spomenik posebnoga pisanja* itd. ne samo što nije *uzor pisanju* i *pripoviedanju hrvatskoga*, kako ga je *Dalm. Cattol.* lakoumno proglasivala, i u bludnju zavodila svoje štioce; dali što se ne može ni *uvrstiti u broj spisâ*, *koji stoje u redu naše razvijene književnosti*, *niti da je na prama današnjemu napredku jezika*, — opomenuli smo obrtnika Pretnera, da taj posao tiskanja spomenika netaknutih, spada na Akademije; kako ga se upravo i latila naša Jug. Akademija.

Ovde dakle nema protuslovja, nego u glavi gospara Nikše. Ako se malo razabere, on sam može dobro znati, da biti *poštovanim spomenikom*, nije biti *izvrstnim*, *uzornim*: kô što može sam znati i razabrati, ako se navlašice ne šali, u kojem redu stoje Dante, i Montaigne, u kojem li Vetranić i Gundulić. On zna i to vrlo dobro, da Omir, Platon, Aristofan, i slični nisu puki *spomenici* staroga doba, nego to su izvrstni umotvori, *uzori* vjekoviti, na koje će se ugledati svi vjekovi i svi narodi; kô što žalibože neće, na Kaliće itd. Ako smo pripustili, gosparu Nikša, da Kalićeve propovj. *imadu jezgrovitosti u sadržaju*, niesmo tim priznali, kako vi izvrćete, da su one *pune jezgre:* kô što se ne priznaje da je bačva puna vina, ako se reče: ima vina u bačvi; kô što Mažuranić, Veber, Mesić, ako uvrstiše u Čitanke po koji komad iz Kalićevih pripoviedi, *kao poštovani spomenik dubrovačke*

Digitized by Google

knjiševnosti, ne rekoše, nit dokazaše, da su *uzor hrvatskoga pisanja.*

Mi ćemo prama vašemu blagorodju i popustljiviji biti. Zaboravit ćemo mahne koje smo lani trkom nazrili u sama tri prva listića vašega slavnoga uzora, i koje vi niste izgladili vašim doskočicami; nego evo nas za vami, kad birate najuzorniji odlomak iz Kalića, i dajete ga kao biser na ugled. Govori se o *zlim jezicim.* U deset brazdicâ, mi nahodimo više neuzornih nespretnosti. Premda niesmo ni iz daleka uzor pisanja i pripoviedanja, mi nebi vam rekli, za žive oči, da *izmećete jed* s *jezikom;* kad bi jednom kazali *čemer*, nebi mu predstavljali *jed*, toliko više da *jed* ne očituje duševnu zloću; — *skrovito i unutrenje* uzpored, čine nam se dva suvišna suznačja; — ne vjerujemo da je oganj **poredan** *u skrovitijem unutrnjijem spilam gorâ;* ne tiska se *iza dna*, nego iz dna: — po govorničtvu i po slogu nam bi zvonilo bolje: *ognjene rieke*, *gdjegod dopru*, *kudgod proteku*, *težko dubravam*, *vinogradim*, *selima;* nego kako vi iz Kalića na uzor iznosite: *rijeke od ognja*, *kudgod proteku*, *gdjegod dopru*, *teško selima*, *vinogradim i dubravam*: jer, rieka prvo kamo *dopre*, pak tuda *proteče*: jer grozovitije je i naravnije kad se od manje žalosti uzlazi na sve to veću; kô što je veći i miliji vinograd od dubrave, a selo, kuće i narod spaljen, od sama vinograda,*)

*) Veli Zlatousnik da je veći otrov jed, i čemer u srcu, neg se kaže na jeziku: pačep ono što iznutra izmeće s jezikom, samo je ono što je saviše, što u sebi pripuno prikrcato srce sadržat ne može. Dokle može zadržat u sebi svoju zloću, krije je i muči, er ga sram usteže; nu kad se pripuni, sila čini da izmeće. Rad česa zô jezik priličan je kojoj od onijeh gorâ, koje izmeću oganj iz

Digitized by Google

Gosparu Nikša, ta vi znate što je uzorni slog, i uzorno govorničtvo; vi ljubitelju grkâ i rimljanâ.

Naše pojedine prigovore, neke g. Nikša taji, a neke, izvinjava običajem dubrovačkim. Mi mu se ne protivimo; ali taj običaj nije uzor; kô što nije uzor jezik, kojeg misli gospar Nikša, da su stari, inače poštovani i velezaslužni dubrovčani, *doveli do dostojanstva prave umjetnosti*. G. Nikša vrlo dobro znade da Omir, ako je ostao uzorom pisanja svemu svietu, nije po tom što je *miješô dialekte*; nego uzprkos tomu što je *miješo*; a uzorom je ostao po slogu, po pjesničtvu, i po svoj onoj divnoj umjetnosti, koja razlikuje izvorni jelinski veleum, od njegovih nedorastlih nasljedovatelja.

Mi niesmo rekli, da se nebi kojekako dala bogoslovno opravdati obća izreka o *mržnji Božjoj*; ali smo mislili, da ta ne odgovara govorničkoj umjetnosti kršćanskoga pripoviedaoca; kojemu je poglavitim mjerilom pristojnosti, duh novoga zavjeta, duh ljubavi i uvjeravanja; razlikovat od duha sržbe i strahovanja staroga uvjeta. Izim toga, sama izreke — *Bog mrzi sa svom omrazom*, **koja se može u Bogu naći**, nespretna je i nesmišljena je; jer se daje na mjerenje omraze, koja se može u Bogu (neizmjernomu) naći (!?). A što je ovdje *sa*, što li znači ovde *omraza?*

Da mi griešimo proti jekavštini, budi vam i to. Ali naš grjeh ne opravdava tudji grjeh; ali svak

---

sebe. Gora taji, dokle je poredan oganj u skrovitijem unutrnjijem spilam: ali kad se skupi mnogo sumpora ter plane, ne mogući gora toliku silu trpjet u sebi, tiska iza dna, izmeće i lijeva priko vrha rijeke od ognja, koje kudgod proteku, gdjegod dopru, teško selima vinogradim i dubravam. Jednako zô jezik *(vidi Kalić pripovjed VIII)*.

Digitized by Google

zna, da novine ne mogu se ni izdaleka nadjecati sa knjigama prebranim i preciedjenim: a napokon, razlikovat je grjeh prostni *smi*, mješte *smije* itd. od smrtnoga *zapovidio*, *priko*, *pristanka*.

Mi cienimo, da ako smo rad sloge došli do jekavštine, ne trieba tjerati mak na konac, ne trieba se razmezgavati i raztapati se u svakoj mečari: ali svakako trieba ne rušiti početnih i najprostijih pravila jekavštini. Jedno je pravilnost i dosljednost, a jedno skrajnosti.

Što se tiče *pripoviedanja*, u koliko mi znamo, to se po narodu govori više nego *propoviedanje*. Ako mu se gdje što pripisuje sam smisao *izkazivanja*, a zašto ne može se to isto odnositi i na besjede što misnik puku kaže o božanstvu? Doduše onaj *pro* nekud nam se ne prima; pa nebi znali baš zašto da nam se nameće iz starine; kô što nebi znali, zašto da se upinjemo izključivo u *pripovjedalac*, kad narod uobće govori i pripovjedaoc, i želeoc, i slušaoc itd.

Gosparu Nikša, što sudite o našem znanju, i što nas osobno psujete, rekosmo vam, u svome ste. Što pak nas pitate, što neistinu svietu kažete, da nas ozloglasite, evo nas da vam odgovaramo. Što smo spomenuli naš *mûk*, koji vas toliko srdi, to smo učinili rad opetovane preporuke g. Pretnera, da mu nakladu pohvalimo. Kad je on navalio da svakako štogod rečemo, tad smo rekli, što smo mislili. Da nas pa i nije g. Pretner pozvao da mu knjigê hvalimo, cienimo da kad je on nami nju poslao, uljudnost je zahtjevala da o njoj govorimo; i kad smo propustili ne govoriti, jer pohvalno niesmo mogli, tad i on i prireditelj naravno da su

Digitized by Google

so mogli *sjetili*, da ne možemo hvaliti, a da ne želimo im poslu škoditi.

Na kratku prosudu našu, istina je, kan. Skurla bio je odgovorio predugom razpravom, u kojoj je bilo nebratske ljutine. Mi smo ju povratili g. Pretneru, našemu prijatelju, moleć, ga, da ju uruči preč. Skurli da ublaži uvredljive izreke; inače, ako baš ostane na svojoj, da ćemo spis njegov objelodaniti; ali nek se tad već ne tuži na uztuk. Pretner nije ništa odgovorio; dapače zast. Budmani, kad jesenas bijaše pri saboru; govoreć ob ovom poslu, prizna uvrede i još koješta; a mi mu obetasmo, da netom III.i dio Kal. Prop. izadje *priredjen* prilično bez *pogrješaka*, da će "Nar. List" pohvaliti i preporučiti djelo, da tako P.u ne bude škode.

G. Nikša, mi nikad pred nikim *ne zatajismo svoga imena ni od srama*, ni od kukavštine. Vi ste nam prvi učinili taj prigovor, vi koji biste najmanje prava imali da ga drugomu činite, kad se i nebiste sjetili novinarskoga običaja.

Što vi iz neba posižete na govorničtvo *mnozih* narodnih zastupnika, mi se ne čudimo: željeti bolje i nadtjecati se, to je u ljudskoj naravi. Kušajte, presvietli *Ciambellano*, vi imate dosta *humora!*

Čemu naš odpor?

Lakrdijaši, već dobro poznati sa njihovih odnošaja, pitaju nas, čemu i zašto vaš odpor?

Digitized by Google

Naš je odpor s toga, jer nam se krate i bezakonito otimaju naša ustavna i narodna prava;

jer nemamo slobodnih izbora;

jer nemamo obezbiedjene lične slobode od samovolje najnižega komesarčića;

jer preko namjestnikove glave, prvi mu se savjetnik sa ortaćarim rukuje; a kapetani i kapetanovići, neki pašuju, neki zlikuju, neki licumjere, najbolji spavaju;

jer učionski nadzornici, ka' u Makarskoj varaju, ka' u Imotskom driemaju, a po Zadru bezposleni vozaju se;

jer naredbe o narodnom jeziku mrtvo jal' polumrtvo su slovo za namjestničtvo i za poglavarske urede u Zadru, u Kninu, u Korčuli, u Makarskoj itd. itd. itd.;

jer je glava sudbena neprijatna pravu narodnoga jezika; izvrćuć smisao popečiteljskih naredba kopa pravo njegovo, propušta da ga mladji taru, uz privolu cieloga sbora, izim cigloga jednoga člana;

jer je sudbeni viši činovnik, glava glasilu protinarodnomu;

jer većina sudaca neće da pišu odsude hrvatske, nego ih bacaju pod sto' nevještu pisaru da ih prevadja, i da nesmisli u sviet tura;

jer se talijanska obrana odvjetnikova, ili sam utok talijanski prima kao pristajanje stranke da njoj se tudjim jezikom i odsuda kroji.

Mi smo u odporu, jer je više učinio stari Fluk u malo mjesecî za red, za stegu u činovništvu, uzprkos odboru zemaljskomu i sumnjivoj većini, nego krepki Rodić u dvie pune godine, uza sve susretanje odborovo i saborovo i ciele zemlje;

jer se pustopašice pušta samovoljnim načel-

Digitized by Google

nikom da beguju i 4 i 5 godina, bez da su prinudjeni da izvadjaju nove izbore po zakonu.

Mi smo u odporu jer smo primili uvreda nezaboravnih:

dok je zastupstvo zemlje pitalo iztragu na nerede Spljetske obćine, to se pitanje prezirno odbijalo uz glas podpaljene rulje;

dok smo pitali svoj grb u svojoj zemlji, zaniekalo se radi ravnopravnosti, premda se na nju nije pazilo kad su se stari namješćali; kô što se ni danas ne pazi kad se novi namješćaju, i to po zavodima, koje redi zakonodavstvo zemlje;

dok smo pitali jezik svoj u svakoj struci javnog života, šalju nam se donapokon i poštarske i brzojavne tiskanice u tudjem jeziku;

dok smo popustili nevježbini učiteljâ, da budu za sad dvojezične srednje učione, ne samo da se iz Zadra predlagaju a iz Beča namještaju novi nevještaci u te učione, nego se još otvaraju samovolji nevještakâ i nenarodnjakâ pučke učione;

dok nam se obrekla *na najvišem mjestu* narodna uprava u zemlji, baca nam se pod nos kô odsudna zapreka, namješćenje jednoga činovnika; a na viših stolicah ostavljaju se narodni dušmaní, ako ne prigrlimo ponudjene zamjenike opet iz tudjine;

dok čekamo da nadopunjena pokrajinska vlast školska, doprinese nove podpore i razvoja uporabi narodnoga jezika; ta se tudjinštinom šepiri, upire se na tudje slovo i u odgovaranju na spise narodne; diči se ovijanim pečatom *i. r. consiglio scolastico provinciale;*

dok čekamo da nam se izvedu osnove za srednje učione, podmeće nam se u jedino učite-

ljište narodno talijanština, načinom kojeg se stidimo ovde označiti;

dok narod uzalud zaklinje za koju stotinicu pripomoći, da koji klanac prokrči da ne mre od gladi, i da ne lomi svoje živo; nabavlja se na desetke i na stotine hiljada fiorina, da se ljepšaju gradski uglovi, i da se krče ceste po kojima će trava resti.

Na stotine hiljada razmeće se dangubnome činovništvu narodni krvavi znoj, a narodu se ne odgadja rôk do žetve, ili do berbe da skucne težku porezu.

Pa nas još pitate: čemu vaš odpor?

Vi kažete, da ste jedno vrieme *vi u ime narodne stranke stajali u opoziciji protiv ondašnje vlade.*

Tko ste vi? Niste li vi oni, koji ste na ime narodne stranke zasjeli u nekoliko širokih stolica, pa sad bi htjeli da narod krotite i uzbijate; misleć kad ste vi mirni, da je i narod miran?

Vičete na pogibel od jedne tudje glavnice, na pogibel od tudjinskoga glasića, nalična glasu ćuka u gradini; a kad tamo, nastojite da cio narod okrenete u glavnicu tudjim težnjam; a kad tamo, ne čujete protinarodan glas u sboru, na uredu, u vieću, vaših gospodara, stričeva, pokroviteljâ koji se opiru narodnoj pravici!

Još nam *bunu* spominjete, vi pusti junaci, koji nemate toliko srdca da rečete svojim gospodarom: ako ćete da naša dvorba bude vam koristna, od potrebe je da narodu pustite jezik, da govori prosto; da mu s vrata uklonite siledžijo, da makar diše mirno, i da mirno ore za vas.

Dostojanstvo i nezavisnost župnička, na korist

Digitized by Google

crkve i naroda, to je vam *ludo prkosenje*, *uzaludan odpor!*

Lud je vami, tko župnicim kaže sa prvacima Českoga naroda: vaše moljakanje od države, pod uvjetim poznatim, ponizuje vas i meće u napast vašu nezavisnost!?

Prkos je, kad se vladi kaže sa cielim višim i nižim svećenstvom Gradačkim i Linačkim, kad joj se kaže sa svim katoličkim novinstvom: ako misliš pošteno, ako ne misliš novcem kvariti svećenstva, daj da se crkvena podpora dieli po preporuci duhovnoga stola, po crkvenom duhu i djelovanju, a ne po milosti kotarskih poglavarčića i kojekakovih bezvjeraca!?

Vi narodu spominjete *crne dane*, kô da crnijega je dana mogao doživiti, do onoga kad cio slovinski sviet, nanj porugljivo gledajuć, uprao je u vas prstom: gle odmetnikâ!

Vi nam *vaša ledja* nudjate? A ne znateli, nesretnjaci, da izmedju nas i vas pukao je jaz, kojeg samo suze cieloga vašoga života mogu izpuniti?

Na 7 ožujka vi trubiste: *dobismo najviše, najiskrenije, najtvrdje jamstvo za promak razvitku stvarnomu* i *duhovnomu našega naroda..... vidjesmo* **zajamčeno vladanje u narodnom duhu,** *razprostranjivanje narodnoga jezika u javnom životu, raširivanje nauka, poboljšivanje stanja naših župnika, gradnju željeznice, izpravljanje Neretve, podupiranje zapuštena poljodjelstva* (vidi "Nar. L.„ br. 24); pa, uz sliku koju vam predočismo, još imate obraza na dan 18 lipnja pitat nas: *čemu vaš odpor?*

Digitized by Google

Školsko pokrajinsko vieće i narodni jezik.

Godine 1873 dogadjaju se u Dalmaciji stvari, koje narodu valja očitovati, da se zna vladati pri borbi, što je zametnuo, evo ima dvanest punih godina, na obranu svoga bića, svojih narodnih i državnih prava. Sva ta borba raznolika i raznoimena svadja se na dvi stanovite točke: s jedne *hrvaština* sa svojim prirodnim posljedicami; s druge *talijanština* sa nasljednim lukavštinam i ovijanim licumjerstvom.

U prvi mah kad se borba zametnula, i kad nas u kući pretekoše debljim krajem u ruci, pred narodom prevarenim, iz svega glasa protivnici narodni rekoše: mi smo dalmatini, mi smo slavljani, mi smo, ako hoćete, i hrvati; ali naša je prosvjeta talijanska; stara nepravda novom krivicom slabo se izpravlja; nas odresle pustite na miru sa talijanštinom, kojoj smo navikli; eto vam naša djeca, učite ih, hrvatite ih.

Narod je potalijančenikom odvratio: mi vas s talijanskim jezikom puštamo na miru, mi vašu djecu dragovoljno u svoje primamo; ali, mi imamo svoj hrvatski jezik, mi imamo svoju hrvatsku djecu: dajte nam hrvatskoga suda, dajte našoj i vašoj djeci hrvatskoga nauka.

Otezalo se, mučilo se, suzbijalo se, preotimalo se, kroz sile, kroz mudrike, kroz izbore; pa napokon, kad je kroz sve muke te, naresla narodna snaga, Lapenna, kruta potalijanaška pasmina,

Digitized by Google

zasnovao nam je čisto hrvatsko učitelište; Wagner, narodni mučitelj, uz Sinjsko pribavio nam je Kotorsko, Šibensko i Dubrovačko gimnazije.

A gdje si ga talijanstvo? — Sbjeglo se u Zadar, u Spljet, u još koji nuglić, i u pisarne činovničke. Oh, tamo ga nećeš hrvaštino!

Borbe 69.e i izbori 70.e dokazaše da je narod jedan posvuda; dakle, ili svi bieli kao janjci, ili svi mrki kao vuci.

Narodno zastupstvo, što je narod junačkim naporom iznio na svojim ledjima kroz sve trnje nepravedna izborna reda, narodno je zastupstvo bistro zasvjedočilo, da *je Dalmacija zgoljna hrvatska zemlja*, da *ovde živi jedan jedini narod, zvao se taj Hrvat, zvao taj Srb*. Narodno zastupstvo jako na svom prirodnom i ustavnom pravu, htilo je biti velikodušno; pustilo je da tko bolje zna i voli talijanski, da mu se talijanski sudi; da se učiona razvija postepeno, obzirom najviše na nesposobnost namještenih učitelja, i na dosljednu korist nauke. Ali da oni koji hoće da beru plaću od narodnih žuljeva, da oni i služe narodu u narodnom jeziku; da se i ne sbori o talijanstvu u početnim učionam; da se sve srednje učione odmah počmu obnavljati duhom i jezikom narodnim.

Što na to talijanstvo? S prve se unizilo, zadovoljno da je prebrdilo jadikov klanac. Pa, kad je vidilo da mu se iz milosti i iz shodnosti pustilo privremeno mjesto uz hrvatstvo, biesno ustalo u svakoj pisarni, u svakoj učioni, i u svakom izrodu, da se šepiri, da se otimlje, da bunca o *nekakvom talijanskom* pravu.

Vlada, koja je obvezana temeljnim državnim zakonima, vlada koja se kune na ustav, vlada koja

Digitized by Google

se očitovala, da će odsele vladati Dalmacijom u narodnom duhu, ta vlada stala nam je progovarati kroz usta I.a savjetnika kod namjestničtva dalmatinskoga, Pozzi-a, da ona hoće u Dalmaciji i u početnim učionama od kraja do kraja ravnopravnost obaju zemaljskih (!?) jezika. Ljudi, koji su zasjeli pod ime narodno na visoka mjesta, da se bolje i bržo narodu pravica dieli, ti ljudi danas paze taljanštinu, kamo joj ne može ni po razboru ni po zakonu biti mjesta.

Mi sad nećemo, da pitamo vladu, kamo ta njezina ravnopravnost u nadpisu na grbu; kamoli ravnopravnost u njezinim uredim, počam od dalmatinskoga namjestničtva, i od zadarskoga kotar. poglavarstva. Nit ćemo da pitamo školskoga savjetnika, kamo njegove osnove za gimnazije i za realke, o kojih nam za sabora znaše mudro pripoviedati i poručivati. Nego hajdemo na slučaj, koji nas je odlučio da jednom otvorimo usta, i da zbilja 'gledamo što se s nami radi.

Prvih je dana svibnja god. 1873. U sjednici školskoga vieća pokrajinskoga, pod predsjedničtvom namjestnika g. barona Rodića, uz članove gg. d.r Frane Danilo školski savjetnik, Cesar d.r Pavišić nadzornik pučkih učiona, prečast. Bianchi, povjerenik duhovnoga stola katol., veleč. Vuinović povjer. d. st. grč. izt., d.r Klaić i Ljubić odaslanici odbora zemalj., prof. Nodilo i Pangrazi — zametnuto je pitanje o šibenskoj pučkoj učioni.

Nadzor. Pavišić bio je izjavio, da u toj učioni nema napredka, jer se djeca ta hrvatska uče talijanski. Po carevinskom zakonu, o naukovnom jeziku odlučuje pokrajinsko vieće, saslušav one koji doprinose uzdržavanju učione. Za Šibenik ništa to vieće nije bilo odlučilo, jer stara obćina talijanaška na dopis nije bila odgovorila; pa se učilo talijanski. Novo obć. vieće, pitano, jedno-

glasno odgovori: da jezik naukovni bude hrvatski, a da se talijanski uči kao predmet.

Pokrajinsko vieće, bez ikakve i čije opazke, jednoglasno odlučuje da se dakle u šibenskih pučkih učionah, uči hrvatskim jezikom, uz predmet talijanskoga.

Zadnji je dan svibnja g. 1873. U sjednici školskoga vieća, pod predsjedn. d.r Pozzi-a, uz član. gg. Danilo, Klaić, Ljubić, Nodilo, Pangrazi — preko dnevnoga reda — savjet. d.r Danilo: pošto nekidan nije bilo odlučeno, kojim razredom (?!) da se počme u Šibeniku učiti naukovnim hrvatskim jezikom, predlaže: da se počme početkom buduće godine, i to *samo u prvom razredu.*

Ljubić. Pošto se primiče svršetak učevne godine; pošto nadzornik pokrajinski dokaza da napredku ciele učione smeta učevni jezik talijanski, predlaga: "neka početkom nove g. započme hrvatski u dojednom razredu".

Nodilo. S obzira pedagogičkih, i pokle najjače je pravo djetce da prime nauk, predlaga: "neka početkom nove godine, u dojedan razred uvede se hrvatski; ali učiteljem prosto učiti talijanski one učenike koji ne znadu hrvatski".

Ljubić. S obzira pedagogičkih, jer bi se smetnja dogodila kad bi, u istom razredu, neke učili talijanski a neke hrvatski; s gledišta prava, jer zemlja ima pravo na učione u svom jeziku, a pojedina djetca nemadu pravo da se po njihovom jeziku kroje učione; s gledišta pravničkoga, jer zakon podaje pokrajinskomu vieću oblast da odluči o učevnom jeziku, a ono tu oblast nije vlastno ustupiti učiteljem za pojedine slučaje; obzirom što bi izpravkom Nodilovim pravilo izčezlo a iznimki se raztvorila vrata, ne pristaje na Nodilov izpravak.

Pozzi. Jezik talijanski ima u Dalmaciji jednako pravo kao što i hrvatski; oba su jezici zemlje; to je nazor vlade; te ona teži na izjednačenje dvaju jezika. On bi cienio potrebito izpitati imali u Šibeniku stanovnikâ koji ne razume hrvatski.

Ljubić. Prosvjeduje proti nazoru na ime vlade izjavljenu; ne priznaje već jedan jezik, zemaljskim jezikom, a to hrvatski. Sama okolnost, što se koji strani jezik govori gdjegod u zemlji, da mu neda pravo postati jezikom zemlje; da u Dalmaciji nema narodnosti talijanske;

Digitized by Google

a kad bi štogod to i bilo, da se svukud podnarodnosti moraju podvrći narodnosti zemlje. S toga cieni da je suvišno iztraživati imali u Šibeniku djetce, koja ne razumi hrvatski! A ne treba ni s toga, što niti obćina, niti kotarski poglavar znadu za te talijance Šibenske: obćina pita da joj se djetca uči hrvatski, a kapetan volio bi da se uči i hrvatski i talijanski, ovo zadnje s obzira trgovačkih i družtvenih; čim obojica priznaju da sva djetca mogu učiti hrvatski. — Napokon protivi se i glasovanju o predmetu, jer je bio tunekidan konačno riešen. *Nitko nije bio vlastan obustaviti izvršbu rješitbe*, te iznieti opet na pretres pitanje i to preko dnevnog reda. Zakon 8 veljače 1869 daje jedino pravo predsjedniku vieća, kad mu se kakav zaključak svidi protivan obstojećim zakonom, da obustavi izvršenje, i da potraži rješitbu od ministarstva nastave.

Klaić. Podupire Ljubića, da je stvar riešena.

Pri glasovanju za predlog Ljubića glasuje Klaić, za Nodilov Pangrazzi, i Danilo odustajuć od svoga.

Nam se čini da ovomu ne treba tumačenja. Zastupn. Ljubić i Monti ovo su još lani dobro u saboru iztumačili. D.r Kosto Vojnović moć će u prvom zasjedanju liepo iztumačiti i on. Baron Rodić nek tumači sam kakvo mu je pouzdanje u I.a njegova savjet., koji nam ovakih jabuka zna podmetnuti u njegovu odsutstvu. Dotle? Obćini je Šibenskoj sveta dužnost da prosvjeduje proti ovakovom izvrtanju bistra zakona. Odboru je Zemaljskomu dužnost da prosvjeduje, što nije upitan, pokle pokrajina najviše doprinosi na uzdržavanje učione. A gg. Klaić i Ljubić jamačno da će znati obraniti svoju čast od takovih zaledjica.

Javnomu je mnenju suditi; narodnim zastupnikom pamtiti. A mi ćemo do prve, tanje pogledati kroz prste nekoj ter nekoj gospodi. Narod ima pravo da svaku dozna, koja se radi u ime njegovo; a mi smo dužni da sve narodu kažemo, pa nas stalo što stalo.

Digitized by Google

Šta danas radi Evropa?

U dva se tabora razdielila. S' jedne crkva, s druge njezini neprijatelji. Istinu kažu koji govore, da crkva nije nikad dosad strašnije napadnuta.

Nit je rat na samu katoličku crkvu; rat je i na lutorstvo, i na grčku crkvu, i na žudinstvo, obći je rat proti svakoj vjeri. Što se najžešće udara na katoličku crkvu, to je s toga, što je ona najrazprostranjenija, najsložnija, pa baš po dušmana najpogibelnija. S toga, tako zvani slobodnjaši prije svega hoće da smotaju poda se katoličku crkvu, pa se uzdaju kad ta legne, lasno je s ostalim. Jednom kad padne crkva katolička„ — oni vele — "za njom će i lutorstvo gronuti, jer lutorstvo žive od same oporbe proti katoličanstvu, nestane li ovoga, nema uzroka onomu da žive. Žudinstvo se već samo razpada, proti njemu ne trieba boja biti, sami mu se mladi židovi rugaju. Pravoslavja premalo je u Zapadu, ono ne smeta slobodnomišljarstvu, mi ga u Iztoku možemo pustiti na miru„.

Tako mudruju slobodnomišljari, pa da se ne reče da su oni baš bez ikakve vjere, milostivo puštaju slobodu tako zvanu umovjerju. Najbolji bi pripustili da se uvede kakovo prirodovjerje; n. pr. glasoviti zakon prirode grofa Volneya, da se uzme kao postavni član vjere. Ali nadutiji i drzovitiji izmedju njih, nemadu već nikakva obzira; nego poprieko nieču biće Božje, pa se rugaju i odbacuju svo i do jedne vjere, pripovjedaju prosto živinstvo, materializam, sviet bez duhovnosti, čovjeka bez čovještva. Tako se dogodi da u Beču ravnatelj

Digitized by Google

na učiteljištu, odkle izlaze pučki učitelji, u javnoj skupštini, bezobrazno izjavi, da puk već ne vjeruje u Bogove, da već ne trieba nego ljudsko ćudoredje, i da već u pučkoj učioni ne trieba učiti kakve vjeronauke, do *slobodne znanosti.*

Dobar dio mladjih ljudi kô da se omamurio nevjerstvom; pa im dalo u bies kô što se priča da je bilo prije obćega potopa. Doći će i novi potop, trga već odasvud.

Strašni se prevrat sprema na polju vjerozakonskom, na što će navesti tako zvani slobodnjaši, koji neće da šta znadu o slobodi u Bogu i s Bogom, nego se drže lude sanje da čovjek tad samo postaje pravo slobodnim, kad je bezbožan. Mnogo tih slobodnjaša radi očito za tu bezbožnu slobodu, koja im je cilj svemu nastojanju; neki drugi, osobito vladajući slobodnjaši, rade na isti cilj nehote, dok im se klupi, da će oni kroz stezanje crkve i vjere, dostići politički uzor, to jest svemoć države.

Ti slobodnjaši proglasuju vjersku slobodu, a kad tamo živo rade o podjarmljenju vjere. Da to izvedu, na pr. slobodnjaši u Pruso-Njemačkoj, u Austro-Ugarskoj, pa i švojcarski slobodnjaši u novoj osnovi za pregledbu saveza, uzeše lozinku vjerske slobode. To je laž i licumjerstvo, jer se vidi biločano, da ti slobodnjaši pod imenom vjerske slobode razume samo slobodu onih, koji su bez ikakve vjere, ili je po volji sami za sebe grade. Obožavatelji prirode, nazovi-starokatolici, svi bezvjerci da su slobodni; ali sloboda pravovjernih katolika, lutora, kalvina, da se sve toveće steže, dapače da se potlači.

To je umovanje novovjekih slobodnjaka.

To u istinu oni dokazuju groznim načinom

Digitized by Google

osobito prama crkvi katoličkoj. Pritvorice jamče oni, da im nije ni na kraj pameti stezanje vjerske slobode katolikom, dok je tamo uprav silovnim nezakonima uništavaju. Sloboda svake vjere u tom sastoji dašto, da vjernici po svom vjerovanju, po svojim načelima, predajama i obredima, sastanu se u zadrugu, da svomu vjerskomu čuvstvu dadu oduška, i svojim crkvenim potrebam zadovolje. Sad spada u najbitnije nastave katoličanstva papinstvo, jere bez toga crkva katolička prestala bi biti katolička t. j. jedinstvena. Imadu li biti katolici u istinu slobodni u kojoj bilo državi, red je da im se ostavi papinstvo, biva, slobodno obćenje sa vrhovnom glavom njihove crkve. Slobodnjaci austrijski, pruski, i švajcarski trube obću vjersku slobodu, a tamo se napinju da katolike odciepe od pape, katoličkim biskupom brane, da prime papine naredbe, dok se oni usudjuju da odriču vriednost člancim vjere, koje Rim, koje crkva katolička uči. Po taj način, ti slobodnjaci ne pritiskuju samo slobodu crkve katoličke, nego hoće da njezin bitak izbrišu, dok rade da joj potrgaju jedinstvo.

Crkva katolička nije poput protestantičke, po pojedinim zemljama kakva zemaljska crkva, nego ova je jedna u čudnovatom jedinstvu preko mnogih država, dapače preko svega svieta posvemno razkriljena crkva. Kao takova, ima ona, i valja da ima jednu obću, od svake vlasti svjetovne neodvisnu glavu. Katolici ne priznaju kao što jesu protestanti, svoga vladaoca, svojim vrhovnim biskupom, pa taj i nebio protestant; oni imadu svoga jednoga obćega vrhovnoga biskupa, papu. U tom jedinstvu bitno počiva sloboda katoličke crkve.

Digitized by Google

Ovo nije po ćudi novovjekim slobodnjakom; njim se vidi okrnut uzor svemoguće države što vlada dušom i tielom svojih podanika, po tom, što katolici imadu glavom inostranca. Dobro dakle, nek kušaju ti slobodnjaci pohlepni za svevlast, zabraniti crkvu katoličku, t. j. nek joj uzkrate zakonito priznanje! Ako to pak neće, ako to još ne smiedu da pokušaju tad neka više ne trube ob obćoj vjerskoj slobodi, dok crkvu katoličku kidaju od njezina obćinstva, i podvrgavaju nju sasvim kô protestantičku svjetskoj vlasti, i hoće da naprave iz nje odsjek državne vlade.

Papin Rim nije bio samo glavni grad rimske države ograničene na jedan dielak Italije, nego je bio glavni grad cieloga katolićkoga svieta. Ovaj cio sviet je sudjelovao u svem, i pokesao se za sve, što se u Rimu papinu kroz vjekove poduzimalo i radilo, ne samo za boljak i u ciljeve katoličke crkve, nego i za obću izuku u svih strukah znanosti i umjetnosti, i učinio je taj Rim čudovištem istih nekatolika. Ne samo dakle da se dobro dokučiti daje, nego je podpuno po pravu i po duši, ako katolički sviet ne gleda nehajno, kako ona stranka naroda talijanskoga koja je piemontežkom porodicom Karinjanovića zavladala Italijom, bezobzirce na svoju ruku posvaja papinski Rim, na koji, svi katolici, izim sa strane vjere imadu sa mnogo inih odnošaja postavnih prava svojinstva.

Sviet katolički ne gleda to nehajem, nego sve to većim gnjevom, nit je propustio nit prestaje prosvjedovanjem proti piemontežkom nasilju. Časovite političke okolnosti toj su politici išle na ruku. Obe države zaštitnice katoličke, Francuzka i Austrija, bijaše od protestantičke Prusije pora-

Digitized by Google

žene, i u isto doba ustravljene od proticrkvenoga neznabožnoga slobodnjačtva; ali će se one jedne i drugih osloboditi, one će se povratiti na svoje katoličke predaje, jer su te uzko skopčane sa njihovom državnom dobrobiti.

To Francuzka već očito javlja, na veliku muku i strah slobodnjašima. Bezbožnjaci Parižki i Lionski ne predstavljaju francuzki narod, koji je u svojoj ogromnoj većini dobar katolik. Sad pripeti se kad što, da manjina uzme mah nad većinom, i bezvjerski korenjaci ti su ti pravo strašilo kad se vlade dočepaju, kako sve povjestnice svjedoče; nego po zakonu prirodnom opet svedjer nadvlada mnenje većine. S toga u Francuzkoj, ostala skupnovlada il' postalo jednovladje, jednako će izplivati u njoj katolički značaj, i on će odlučivati.

Što se tiče francuzkoga jednovladja (monarchie) ne treba dokazivanja, jer tu pristupaju u život najveće i najslavnije uspomene i predaje Francuzke, koje su tako jake, da su istoga Bonapartu svladale, i prinudile ga da povrati žrtvenike. Uzmimo da se i skupnovlada utvrdi, o toj se ne da ni pomisliti, ako nebude umjerena i razborna, jer skupnovlada korenjačka, crvena, bezbožnjačka, ta bi se brzo sama zadavila. U najumjerenijoj skupnovladi nije se moći oteti predajam, da se uzdrži odnošaj s prošlosti, da se ne prekida nit povjestnog razvoja Francuzke. Uz to i skupnovladarski državnici priznali bi koristi koje bi Francuzka mogla crpiti iz katoličkoga ponašanja, pa bi im državnička mudrost pripisivala ono za što možda ne bi iole marili od vjerozakonskog nehaja. S toga varaju se u svojoj misli slobodnjaši, kad se tješe, da vladanje Mac-Mahonovo neće produžiti, pa da će krmilo prihva-

Digitized by Google

titi korenjaši. Pa se to baš i dogodilo, bila bi samo jedna zavojka u dugačkom putu francuzke povjesti. Tu će možda korenjačtvo sliediti izglede prve francuzke skupnovlade, biva, sorit će žrtvenike, zakonom ludosti smetnuti dragog Boga; ali napokon izletit će pravo biće, i to će se opirati na življe zadržne, dakle i na vjerozakon, htjedne li se skupnovlada da se konačno uredi, ili da se uzpostavi jednovladje. U Francuzkoj o jednovladju ne da se ni pomisliti bez katoličanstva; i ludi su oni, koji misle da će bezvjerjem i bezbožtvom pridobiti za skupnovladu većinu puka francuzkoga. I glavom Gambetta, na čelu Francuzke, morao bi poštovati katoličku misao (stanovište), kad bi htio da sretno obrši svoje francezko zvanje; on bi njom morao krenuti da zametne političku borbu proti pruskoj Njemačkoj.

U Prusiji samoj neke glave i neka srdca ka' da već to ćute. Siloviti knez Bismark dakako da je svedjer još obuzet u svom duhu i u srdcu svome biesom dušmanstva proti katoličkoj crkvi, navlaš proti crkvenoj slobodi; ali grôzom slobodnjaši nanjušuju, da car Vilhelm I u tom poslu već ne slaga sa svojim kančelirom. Možda to nije baš toliko koliko slobodnjaši već trube, ali svakako nije ta viest bez nekog temelja. Pa to se lasno daje razumiti, da je Vihelm smućen radi nezadovoljstva, i rad sdvojenja svojih vjernih katolika, kô što i najboljih svojih lutorskih podanika. Njegova nabožna duša valja da je uzdrmana crkvenim nemirom, kojeg je izazvala silovita vladavina Bismarkova, i to odmah nakon velikoga slavodobića koje car je izvojštio tvrdom vjerom u čudesne odredbe Božje. Uz to valja pridodati, da Vihelm

Digitized by Google

I, kao vjerni protestant, bliži je katolikom nego bezbožnim slobodnomišljarom. Te, i ne obziruć se na vjerozakon, valja da car razumi, kako je nesmišljeno Bismarkovo protucrkveno vladanje, kako kančelir, — htijuć podjarmit katoličku crkvu da iz Njemačke iztisne mnimi i tobožnji francuzki upliv, baš tako radi na ruku francuzkoj politici.

Veseli oblaporiše slobodnomišljari na vjeri, što Austriju, ako baš i ne okrenuše po sve na svoju, ipak ju odtrgoše od njezinih predaja katoličkih. I tu su ljuto nasjeli, baš kod obožavanoga grofa Juliuša Andraša. Nešto im je strašna taj sagriešio, on je sporazumno sa maršalom Mac-Mahonom i s vojvodom od Brolji nešto metnuo pod oči vladi u Kvirinalu radi talijanskoga zakona o samostanim, osobito u korist sjedalištim redovničkih poglavara. To je po protipapince cesaropapovce užasno, pa ti se oni nadtječu sa glasilim vlade talijanske, tko srditije da viče proti tomu prevjerici Andrašu, što se odmetnuo od jata buntovničkoga, pa se te ljudine ne stide i s Prusijom prieliti. Oni precjenjuju to što je grof Andraši učinio. To je u stvari bila samo slabašna posljedica prave misli, biva, da vlada talijanska nije vlastna da crkvenim zavodima u Rimu barata samovoljno i nasilno po svom ćeifu; jerbo cio sviet katolički, kojemu još svedjer pripada i nova slobodna Austrija, na te zavode ima svojih prava.

Od pêsti Andrašijeve tješi ih ugodni pojav u parlamentu ugarskom. Tu je bio učinjen predlog, da se po pruskom primjeru biskupu Rosenskomu uzapte dohodci, s toga što se usudio da proglasi u svojoj biskupiji članak vjere o nepogrješivosti. Na to popečitelj bogoštovja Trefort učini protu-

Digitized by Google

predlog, da se imenuje odbor, koji bi imao izraditi zakonsku osnovu ob uredjenju odnošaja izmedju crkve i države.

Popečitelja podupiraše Franjo Deak, i nadoveza predlogâ, koji podpuno suglasuju katekizmu prostačkoga protucrkvenoga slobodnjačtva i njegovu nauku o nepogrješivosti kô što o svemoći novovjeko držav-nakaze. Na koncu slavni *stari gospodin*, vruće pozva skupštinu, da uzdrži neobhodno potrebiti mir. Baš sad, ako se ti predlozi Deakovi prime kao zakoni, pa im se pokuša uporavljivost, nema ti ga već mira po Ugarskoj, nego će buknuti svadja najgroznija i najpogibelnija.

Popečitelj bogoštovja i nastave g. Stremayr, već je po slobodnjaše živi živcati natražnjak crkvenjak, jer je dokazao gg. učiteljim da nije izpod njihova filosofičkoga dostojanstva, praćenje do crkve i nadgledanje učenikâ. Slobodnjaši o tom se tješe predmnjevom da s Stremajerom u tom ne suglasuju ostali popečitelji; pa se koješta pogovara.

Učitelji tvrdo se opiru na zakon, po kojem nikakav državljanin ne može da bude silovan na koje bogoštovno djelo, pa to oni prostiru i na učeću se djecu. Ali, to je ne samo drzoviti nesmisao, nego to se opire i obstojećemu zakonu, koji obvezuje učenike da vrše bogoštovna djela, i to podpunim pravom i po dužnosti. Što se učitelja tiče, oni dakako da ne mogu biti obvezani kao državljani na vršenje bogoštovnih djela. Ali, nikakav opet državljanin nije obvezan da učiteljuje. Tko se toga svojevoljno primi, red je da vrši dužnosti svoga čina. Tim dužnostim spada bez sumnje i praćenje djece u crkvu, jer i obstojeći zakoni ne pometnuše za učenike bogoštovna djela,

Digitized by Google

dapače ih izrično pripisuju, jer je gojidbena dužnost, ne puštati mladež u crkvi bez nadgleda.

Doduše nije želiti da bezvjerni i bezbožni učitelji idju s djecom u crkvu, jer se za stalno može sumnjati, pa se već i kušalo, da takovi učitelji, da pokažu svoju filosofičku izobraženost, svojim držanjem samo smućuju djecu i ostale vjernike. Pravo je žaliti, da je dan danas mladež povjerena u Austriji takovim učiteljem. Iz tih učiona izać će naraštaj. pred kojim će se i sami slobodnjaši do kraja sgražati. Već dosad imadu dosta uzroka da jadikuju nad razpuštenosti, nad bezobraznosti, nad strašnom podivljalosti omladine.

Učitelji sad igraju u Austriji, što no bi se reklo po francuzku *visoku rolu.* Svaki čas eto ti ih na sriedu s poznatom lakrdijom, da g. 1866 Austriju potukoše pruski učitelji. Dakle, red je da kod nas učitelji uzmu na svoju ruku Austriju, ako neće da opet do prigode ju potuku tudji učitelji. Nego, pravo je zamjerito da naši učitelji ne daju oduška svojoj ratobornosti proti Pruskoj, nego proti crkvi, proti Bogu.

Mi ćemo prenapetost učiteljsku do nekle da ogovaramo, nedostatkom njihove državoslovne izuke, njihovim nadrifilosofičkim poluznanjem, pa ćemo ju i protumačiti dušoslovno, što su jednom iz nizka stepena podložničtva odskočili na dostojanstvo državnoga činovničtva i državljanske slobode, pa se sad ponieli i posilili po obćem svojstvu ljudske naravi. Nadat se da će se oni sami izvratiti i opametiti. Ipak neće škoditi, da im i vlada priteče u pomoć, i da im napomene, da naša carevina neće da postane država učiteljâ ljubotvarih sanjara i polítičkih hvališa. Skrajnje je vrieme da se pod-

Digitized by Google

kreše to stablo učiteljske slobode, da ne zapre u nebo.

Kad dobro svaku promotriš, *antiklerikalci* imadu pravo kad se pribojavaju *klerikalne reakcije.* Taj odudar već se pomalja, i sve će to veće uzimati mah, ne samo s vladine strane, ali i od strane velike većine naroda. Nego bojat se, da se opet tad kolo na drugu ruku ne okrene, pa da klerikalci gurnu do zida liberalce. Tomu će ovi sami bit krivi, jer svojom bezkrajnom samodržnom bahatošću proti inomislećim izazivlju na odpor.

Ovo piše početkom Srpnja 1873 g. državnik, protestant Sušelka na čelu svoga političkoga lista *Reform.* Ovo sam preveo na ubaviest i na razmišljanje poštenim i nepristranim rodoljubom.

Tajni i neiskreni šapuri.

Sastala se tri majstora da šapuraju kroz *Zemljakove* sviralice, i da odkrivaju naše jade. Ti šapuri danas su očiti, ali su odavna tajni prolićali od Zadra do Budima, od Biograda do Zagreba, pa s toga jednom za vazda da se na nje obratimo.

Što se trojica veseli da *narod od nas odstupa*, mi im veselju ne zavidimo, kô što ne zavidjamo potreskivanju njihove punane kesice. Od koga odstupa narod, komu se dosad nije pokazalo, pokazat će se glasnije do skora.

Zemljak kaže, da što *N. L.* nema no trideset Srba pribrojnika, da je tomu krivo što taji ćirilicu i srbsko ime u svojim stupcima; i ako ih je sad

to trideset ostalo, da zahvali njemu, koji rabeć ćirilicu, usilovao ga je da je rabi i on.

Nek se nadje Srb, koji će kazati da je u ovo zadnje tri godine posla *N. L.* dopis, članak li ćirilicom napisan, pod imenom srbskim, pa da mu je bio s toga zatajan, mi ćemo za svaki slučaj dukat platiti. Nijel' to dobar muštuluk i za viteza? Ako *N. L.* nema sad više pribrojnika te rake, nije ih ni prvo imao, ako izuzmeš neplaćaoce, i onu šestoricu što mislišo da će svojim odstupom izvojštiti da zasjedne na uredničtvo *N. L.* poznati agent triû kraljevina, i dviju kneževina. Broj trideset prama 600, mi navedosmo samo kao dokaz razmjerja, koji se ne vidja u samom listu, nego i u Matici, i u svakoj našoj zadužbini. Nije dakle nitko Srbe *odstranio* a još manje ih *primorao da se kane N. L.;* nego kulturni i brojni odnošaji ne dadu se tako lako odstraniti, a nekmoli primorat ih da lažu.

Zemljak nam spominje stara načela, i zanudja nas imenom hrvatsko-srbskim. Stara su načela naša: narodnost i sdruženje. Narodnost je naša slovinska, u kojoj je mjesta jednaka po Hrvate i po Srbe; narodnost je naša jedna, a imena su joj dva. Političko naše pravo jest hrvatsko, država naša jest hrvatska. U hrvatskoj zemlji, u kraljevini hrvatskoj, Srbin što da traži? Jezik? Po jeziku nismo se dosad nikad dielili, jedan je. Traži li Srbin sebi ime? Eto mu ga. Slova? Tko mu ih smeta? Vjeru? Tko mu u nju dira? Hrvatski narod na svom zemljištu, u svojoj državi, ima i on svoje ime narodnodržavno, kô što ga ima srbski narod, kô što ga ima češki narod, pa i magjarski narod; kojemu za cielo ni Srbi, ni Rumunji, ni Slovaci nebi to zamjerili, samo da je prama njima pravedan. Na

Digitized by Google

hrvatskoj zemlji Srbi imaduli čisto narodnih osebina? Ako kažete da ih imadu, tad Hrvati ne mogu da budu srbo-hrvati. Ako ih nemadu, tad se radi o jednom imenu; ili, ili, kako tko voli. Srbi u Hrvatskoj imaduli osobitih političkih potreba, težnja li? Nipošto. Težnja i potreba sviu nas jedna mora da bude: Hrvatska cjelokupna, samostalna, slobodna. Dakle što? Da se zovu kako im se ljubi, da se krste kako ih volja, da pišu kako im je ugodnije. To im je naporuč.

A mi Hrvati u hrvatskoj zemlji što pitamo? Ono samo što pita ini svaki narod koji hoće i dostojan je da živi. Jel' to skrivanje, jel' to pokapanje srbskoga imena? Zar li hrvatsko ime, i hrvatsko pravo biva *kamen pretikanja* i onomu koji najveće časti, najmastnije plaće od toga bere?

Budimo pravedni, pa ćemo odmah biti složni. Budimo pošteni! Mjerimo istom mjerom u Hrvatskoj kô što u Srbiji, dapače u Zadru kô što u Kotoru, pa ćemo se sve to bolje primicati onomu bratstvu, bez kojega ni u Dalmaciji, ni na slovinskom jugu nećemo imati nego sanjâ i lakrdijâ.

Nebi se mi obzirali na *Zemljuka*, da nam nisu poznate neke predsude, i sumnjičenja, kroz koja nije njegovu mutikaši težko gdjo koje slabiće zavaravali.

Kad nam *muž Zemljakov* mudruje *o padu hrvatstva u Dalmaciji do g. 1861*, i *o savijanju narodne plašte ob ostožu bedema srbskih*, oh tad mi se nehote grohotom smijemo, i sve mu praštamo, jer se tad sjećamo da se mužu po mozgu vrte snovidjenja, i da pamravi šest ožujka zalegoše u okostnice predpotopnih komarica. Mi ga u toj trupini puštamo za vazda na miru.

Digitized by Google

Došla lija na omêku.

Zemljak u br. 33 napokon baca obrazinu, i kaže se tko je on. Mi ga nećemo pobijati, kad ševrda kazivajuć koji smo mi, i uzimajuć za naš program članak zasebice napisan od našega suradnika u prepirci proti narodnom zlobniku. Niti hoćemo izpravljati njegovo miganje, kad hoće da sama sebe označi. Naravno je, jučer se kazivao Milošem a danas skinuv obrazinu valja da se očituje *pokornejši;* pa se nije čuditi da pljuca, prokašljiva se, vrti očima da vidi kako će mu se rieči primiti, prije nego sve izusti. Težka je ta izpovjed. Napried, napried, ne boj se *Zemljače*, kaži: grjeh izpovjedjen, na pô je već prošten. Ah! ah! Evo ga! "*Mi nećemo da vladi opiremo.... Mi nećemo rata*...." Dosta *Zemljakovići*, družinice draga, družinice sladka! Mi smo vas razumili. Vi ste vladini, to je dosta. A što niste, zla vam sreća, odmah izpočetka tako kazali, nego mrsi tragove, zovi svjedočbe, pisma, izumišljaj i to, i ovo, i ono?

Branite dakle vladu, branite njezine *čine*, *izvadjajte* njezine namjere, mi ćemo vas pratiti i podupirati kad budete s vladom na pravoj stazi; mi ćemo vas izvraćati kad budete na stranputici, mi ćemo vas potiskivati kad budete na tragu; mi ćemo podupirati u dobru i vas i vladu, a u zlu ćemo vam se opirati, jer mi nismo vezanih ruku; mi slobodni, voljni smo i na ustavni rat za boljak narodni, jer smo prije svega, i napokon svega, vjerni poslovači narodni.

Mi smo dakle narodni, a vi ste vladini. Pravu ste rieč našli: to je ime naše i vaše. Ostanite na

temelju vladinih čina i osnova, mi ćemo zaboraviti osobe vaše, zaboravit ćemo nedjela nekih ter nekih vas, mi ćemo razpravljati o pravcima, razvijati osnove; mi ćemo vas kao stare sudrugove žaliti, ali ćemo vas kao vladine radišne poslovače možda koje i poštovati. Tu vam je tvrd temelj i koristan râd. Uz vas će pristajati, tko bude s vladom zadovoljan. Vas će sliediti, tko bude imao neograničeno povjerenje u vladu. Vas će birati, tko ne bude pitao više nego mu vlada daje. Tako, kad vlada narod zadovolji, mi ćemo bacit koplje u grm, veseli da nam je narod zadovoljan; a vi ćete se hvaliti sretni i radostni, da ste uz manje pogibeli došli do narodnoga i svoga cilja. Vidite li da nas osobnosti ne diele! Na râd, dakle, a prazne rieči na stranu. Kazasmo vam kad nas zapitaste što se narodu hoće, i što mu vlada ne može po obstojećim zakonima da zanieče, ako hoće da se kaže poštena i pravedna. Ako budete voljni kazat ćemo vam još koješta bez sržbe i bez pretjeranja, ali djela, djela na sriedu!

Digitized by Google

A šta će Dalmacija?

Zapreke i pomoći njezinu uljudjenju.

(g. 1859).

Proglas Njegova Apost. Velič. na svoje Narode po miru Vilafranskom; Povelje, što su za tim obnarodovane o učionskom jeziku — Careve su besjede. Iskreno objavljenje novih načela N. V. pred Državnim Viećem, dogadjaj je znamenit za Narode Austrijanske. Hrvati, zaslužni Hrvati, osvojiše napokon što odavna uživaju njeki silnici. Vojvodjani su za njima. A Dalmacija, štaće sada? Ako žive ta Dalmacija (o čem, kao da bi njeki sumnjali), kojoj narodnosti ona pripada? Mimo nametne ponude talijanske, kojimi se, evo toliko vjekovâ, ne može da pridigne, jedali je njoj prirodnije i prijatnije piće? Svak se svojim jezikom nudi, ka' prvom najpotrebnijom hranom, bez koje se pada u nesviest; jeda li ga mi Dalmatinci svoga jezika nemamo? Jali zanj mi ne hajemo? Jeda li nam prosto nije o poštenim' željam', o potrebama našim dogovarati se? Odklen smo? Kamo ćemo?

Take, i još dalje misli danas spopadaju svakog rodoljuba. Deder da i mi prostosrdno koju reknemo. Otvarajmo starostavne knjige, da nagadjamo kob vremena.

Evo mal da ne petstotin godinâ, od kako nas je dobar dio redovnikâ i porodicâ iz Bosne k staroj braći pribjeglo; evo stotinâ više kako sirotinja ječi pod jarmom progonstva i odljudnosti, kako inostranski razdori braću razkoliše, da nam se i želja srodne uljudnosti utrla. Viek se devetnesti ljudskoga spasenja nagnuo: spasenjem duševnim svuda stupa uzpored uljudnost. Europa se tom čašom ka' da obredila, i možda opojila; pa njom sada na silu

Digitized by Google

zanudja prekomorske narode. Sviet se okolo Evrope savija; s prastarim se krvnicima miri; a rekao bi da nami, neumornim učenicim i braniteljim njezine slobode, još bi se dragovoljno rokovi odgadjali. Nego, glas je vieka zaorio, glas je uljudnosti i napredka. Vrieme je i Dalmaciji da svoje lice umije, da njoj u kolu narodâ zasine: dosta, i predosta je suzâ uz tudja nosila izlila; vrieme njoj se uvjeriti da, svojih suza ne utire, da u kolo ne pristupa, (već da uzgrće skute kakvoj jogunoj gospoji) doklen god jednom rukom ne prigrli Hrvatsku, a drugu ne premetne preko Bosne, pod debelim hladom absburgskoga barjaka.

Ta odavna se Dalmacija slavi, kao biserli-spona zlatnoga gjerdana kojim će se spojiti pomireni Iztok sa Zapadom. Jesmo li ikada pomislili odkle ti zlatni nizovi počimlju i gdje će dospjeti, da i sponi našoj nadjemo prikova? No pače, gdje je ta spona? Zar da njoj bisere sbiramo sa bistrih grlašca dalmatinskih latinaka? Ako se to blago ne pronadje u boščaluku riznice starinske, kako će se do njega doći? — Prošla su vremena Sekulove smionosti, kada sabljom na kabanici, razazna ujčevu zaručnicu. Prošla su za nas i prostojunačka vremena, o kojima se inostranci našim pjesmami zadovoljavaju.

Junačtvo je sada naše pameti: pomak je i zore naše, trieba da stupamo. Ona će se biserna spona steći mišlju i nastojanjem; te, na ganutim njedarcima naše utješene Dalmacije, sapet će se dragocjeni gjerdan Vjere i Uljudnosti, pomirenoga Iztoka sa Zapadom.

Da dopremo takomu skladu, red je da mislimo o prvoj našoj potrebi. Mi smo izgubljeni, ako svi skladno i ozbiljno ne počnemo glasom i djelom vapiti *narodnu knjigu*. Neka se najprvo raztvara pučka, u svojoj prostoti, pobožna, zadružna, i naučno-zabavna. Po njoj i od nje same, knjiga će se narodna razgojiti; ona knjiga koja će nam vremena predtjecati, odsudne sgode dočikati, umove prisvajati, blagorodno navrtati mladež potudjenu; obavieštati one prvince, koji dišuć pod robstvom tudje misli, podgrizaju u ponikli izvorne ljepote našoj narodnosti i uljudstvu našemu. Narod nas obćenskoj prosvjeti uputiti, od zastarjelih predsuda odparati ga; jezikom i naukom svojskim, omraziti ga s inostranskim otrovim, koji rade da ga obmanu i

Digitized by Google

onesvieste, drugim ga narodom u dobru uzporediti: povratit ga od njedara lakomih dadilja krîlu svoje mile majke, to nam se hoće. Inače sboreć, hoće nam se riešenja slovinske zadaće u kolu svjetskih naroda; hoće se nam se sudjelovanja odlukam Promisli Božje. Bûditi sviest vlastitâ naroda uz ljubav svih naroda; braniti pravo i zakonitost, i prama kralju i prama narodu, nijel' to pošteno, nijel' to rodoljubno? Ne dolikuje li to i svakomu otačbeniku i svakomu misniku? Dapače, tko prvo, tko bolje od naših mladih misnika narodnim oskudicam tko može da doskoči? tko bolje zvanju toli uzvišenu da odgovori? I tko bolje i srdčenije od njih izučenih, rodjenih i živećih do groba narodnom mišlju, narodnim pouzdanjem, i narodnim prilogom? U narodu narodno, medju pukom uljudjeno, medju učenim naučno, u svietu prosto, misničtvo samo može Dalmaciju preporoditi (il solo clero può rigenerar la Dalmazia) savjestno nam govoraše Nikola Tomaseo. Rieč misnička začinja, i sjaje biserima istine i neumrlosti; bez nje noru u ništavilo ljudi i sva djela njihova.

Istinabog, da svojim plašilom prieti, i odvraća pridušeno čuvstvo naroda prisiljena, da vieša krvavu košulju, boreć se toliko vjekova sa zlotvorom Vjere i Slobode svôje; miešanje Vjerâ, mrzosti vjeroispoviedî, nariečjâ i slovâ; raztjeranje, i udesne granice braće razciepljene: zgoljna i neprebrana rieč iz usta pučkih; gomila predsudâ; navika na nemarnost; pritisak tudjinstva, okrnuće koje ise domovine od svoje narodnosti i od jezika svoga; nečuvenje duševnih potreba pri tielesnim nedoskoticama ubožnog svieta bez obrtnosti i bez trga; oskudica uzajmenosti i sobćenja; oskudica pokroviteljâ — sve to nas odvraća, sve to nas plaši. Dali, zlatokrila duga pruža se preko devetnest vjekova napredka kršćanskoga; dva pokopana uljudstva koja i praotci naši dično sprovedoše; grčka i latinska povjestnica i književnost; devetera iztočna vrata napokon izstavljena; miena narodâ; padanje vladâ; okršaji silâ; čovječna javnost s kojom se već i vlade sporazumljuju; razne prosvjete i napredovanja; zamjenita posviešćenja i žalosti — sve to za nas govori, sve to nas uči.

Digitized by Google

Književnosti uresle dobrodošlicom nas pozdravljaju: mudrosti, trudom vjekovâ i ljudskih divotnika sabrane i smještene, nami se raztvaraju; zavodi napredka i blagostanja nami su spravljeni; izgledi svakoga dobra da se sliedi, i zla svakoga da se izbjegne, pred očima su nami izporedani: nalik na vangjelske radnike devete dobe, sretni smo da, što je drugomu bilo krvlju okupano, to se nam u kiti zanudja. Nami su zaštedjena sve izvrate i svi oni gorki pokušaji, koje moraju podnošiti ljudi i djela njihova da opamete i da napreduju. Narodu našemu (kad izuzmeš izrode) ako ne dopri uljudstvo, ne dopri ni obće pokvarenje koje je ogubavilo mnoge ine na smetnju i na zazor uljudstva njihova. Ako se je mučiti njime zaturenim i prekovjernim poglavito misnicim, preganjati se nije; jer on njima uz obraz udarati neće, jere on njihovome božanstvenom zvanju ne prkosi; jere potrebu vjere, još nada svim potrebama, čuje i zahtieva narod naš; jere svog jezika, svojih uspomena i običaja odrekao se srdcem još nije, ni odnje gdje je na to prinudjen ubožtvom, silom, jal' prevarom. — Vi dakle prvorodjeni sinovi samohrane majke, rukom Božjom razknadjeni po narodu, po šumam' i po kršim razdrobljene zemlje, da okupljate sirotinju pod krilo Vjere i Uljudnosti, da razdvorena bratstva zavierate, da klete medje nesklada i predsude zatirete, da prosvjetne klance prtite, vi dakle budite prvi u ljubavi, ako ćete biti i u slavi; vi se svoga roda ne stidite, vi se vaše pastve ne odricajte. Odgovornost je težka pred potomstvom: ostavljenja mnokrat pretežu sve grjehe.

Jednokupni glas Vjere i Uljudnosti prekritće svu Dalmaciju našu, ka' što blagodatni oblak premaljetni, tada samo, kad misničtvo svoje narodno zvanje ozbiljno pripozna.

Namjenjujuć ove rieči na osob misničtvu dalmatinskomu, zaklonibože, da bi uvriedili naše vrstne rodoljube! Blago nama, ako misnici inokosni ne ostanu! Bez zadruge ostati ne mogu kod tolike srdčene mladosti. Naše srdce k tebi utiče, oj mladosti naša, oj rumeni cviete Dalmacije vilovite! Majka tvoja tebe zapomaga; pritеci krjepošću predane ti svjetlosti, koje žaru nemarnost i zloba ne smiedu odoljeti. Ljudi osrednjih doba, ne zakraćujte

Digitized by Google

nam svjeta; ali nam ljubav nevinu, ljubav svetu, ne odbijajte na ludost. Svakomu vieku svoji nadpisi: devetnestomu svoj. Narodnost je dobra, ako je umjerena i pravedna, i vječnomu cilju namienjena.

Knez Boreli državni viećnik, u Beču pri Hrvatsko-Dalmatinskom pitanju, sjedinjenja.

(g. 1860).

Kad se čovjek iz domaćeg života iztakne da besjedi pred svietom, bio na pravdi bio na starešinstvu, red ga je da se primi i prepirke za svaku svoju besjedu. Spominješi se štioče, tvoga putovanja kroz Dalmaciju? Nisi li se ponio narodnim ponosom kojim se diče pod sljemenom i pred svietom kotorski pomorci? Nijel' te zaniela uljudnost dubrovačka, i ono nježno milje slovinskog jezika, koje romoni iz ustâ plemenitih dubrovkinja? I kada si morem od slavne Korčule sve redom do Zadra otoke obilazio, spominješ li se kako su ti i prosti ribari i mrtvi težaci, na pitanje što su i kakvim jezikom govore, odgovarali: *mi smo Hrvati, mi hrvatski govorimo*? Spominješ li se onog liepoga jutra kada, krenuvši iz kamenoga Zadra, otvoriše ti se ravni Kotari čak do Velebita, i kako putujuć mimo kulišta Stojana Jankovića i Ilije Smiljanića, na kojima su ovce plandovale, a čobanice razpuštenim pletenicama pjevale:

Vrieme gradi po Kotoru kule.
Vrieme gradi vrieme razvaljuje,

sve primorjem i zagorjem dalmatinskim od sela do sela od varoša do varoša, ljepo do mutne Neretve, i preko Pelješca svuda ti se hrvatsko ime i hrvatski jezik od sama puka nadievao?

Digitized by Google

Koji se inostranac nebi po tom uvjerio da pribivaoci dalmatinski dio su hrvatskog naroda? i da najživlja želja, najpreća potreba toga diela hrvatskog naroda ima biti, sjedinjenje sa ostalom braćom koja žive u Hrvatskoj banovini?

I mi tu vjeru držimo sa svim pukom koji o narodu pomišlja; i mi na svakom uranku očekivamo veseli glas našega državnog sjedinjenja s jednokrvnom braćom s preko Velebita: nebili i mi, tjelesno i duševno pokriepljeni, počeli okušati iole carskih obetanja. Braća nam se nadaju i milo nas pozivlju. Tom pozovu knez Boreli iz Beča na ime tobož naše odazivlje se: *ja se srdčeno zahvaljujem na pozivu....... ali budući da znam kako većina dalmatinskoga puka misli, i kakovi su mu razlozi, to moram javno očitovati: da tomu sada još nije vrieme i. t. d.*

Štioče moj, jesili se ikad u sudu trevio kada mnogo svieta navrne i čeka pravicu, a sudac veseo i smiešan u neka se doba nasumoren izvrati: hajdete doma, drugi ću vas put zvati, danas se ne može? Bit ćeš vidio i čuo kako se sviet razilazi: "volim i ono pregoriti" a njeki "oh moje brašenice, zašto sam se tužan odklen doklen mučio?" a njeki još vele, to su obično sirote: "vi ste nas zvali, gospodine, hajdete, mi ćemo vas čekati po objedu".

I nami našom pravicom red je sudca izčikati. Mi častimo kneza Borelia, niti sumnjamo o njegovu domoljubju: i mi se njemu srdčno zahvaljujemo na njegovu očitovanju svim *Slavenskim pucim* da (ako dosad nisu znali) nas je *većina Dalmatinacâ slovinska* i da nas ***velika većina iskreno ljubi svoju slovinsku braću, pa da smo pripravni činom zasvjedočiti svoje narodno čuvstvo.*** Ali častni knez primio je lično na se i na svoje *poznanje* odgovor pitanju za sjedinjenje. S toga prinudjeni smo najpre moliti ga da nam kaže, kako i od koga on znade što misli puk dalmatinski o sjedinjenju s banovinom? I kakovi su mu razlozi? I zašto sjedinjenju sada još nije vrieme? I, kad zna toliko nepoznatih stvari, kada će doći to vrieme? A dokle nam odgovori na to, ne budi žao častnome knezu da mi hiljade harvatâ iz Dalmacije dignemo glas proti njegovu glasu i njegovoj besjedi i njegovu poznanju; da svietu i kralju svjedočimo,

Digitized by Google

našoj braći u Hrvatskoj poručimo, da mi želimo sjedinjenje, i da mu je prispilo vrieme. Molimo dotlem našega kneza Borelia da, ako sada ne može po Dalmaciji da putuje i š njom da se upozna, nek sjedne i premišlja: kako koljeno nakon koljena krvlju se nastavlja, i tielo naših otaćâ našim se zamienja, tako i ćud i misli po kojima oseban narod postaje, domaća pa narodna povjestnica mu dodaje; i svak, komu je stalo do života narodnoga, s povjestnicom se dogovara, za sve ono što je djelotvorno i narodu spasonosno. Jere narod nije lepuh, da se viharom sbija. Govori li naša povjestnica dasmo mi (a ne znamo o drugom) većim dielom zgoljni Hrvati, molimo istoga kneza da nam duševno odgovori.

I ako smo se mislili njegovu nespominjanju, da je Dalmacija bila srčika hrvatskoj kraljevini, i da kroz dalmatinske žile teče krv Draškovicâ, Frankopanovićâ, Kružićâ, Šubića, Šurića i Kačićâ; da naši otci s Budimirom se krstišè, i za nezavisnost ovog zavičaja uz Porima vojevaše; ne možemo se dočuditi knezu Boreliu kako su mu se svrgli s pameti naši župani, koji i danas živu, ako i težaci, na sried Splita, i Stolni Klis i Bijač, Nin i Biograd, koji su mu tobože žive uspomene na kućnom pragu. Nisu to kneže, stećki okrnuti, nisu to puste razvaline; jere ako zadješ kroz Dalmaciju mirom do Neretve, svaki zagorac i primorac, i tebi će ponosno kazati: *jasam Hrvat-mi ljudi hrvati.* I ako mu staneš naški besjediti: *evala ti* (kliknut će) *vidi se da si pravi hrvat!* Za tim, nazdravit će ti čašom *hrvaštine* [1]).

Pri takom svjedočanstvu obćega suglasja, ni pričinjena, ni podmićena, nego prirodna i postojana, da nam i nestade ono odrpanih i razgrabljenih listina narodne povjestnice, tko bi posumnjao da svi otoci redom od Mljeta i Korčule do Lušinja, pak kopno od Neretve i okolo Neretve do Zrmanje, sve je živim hrvatom napučeno? Istina je da to jednoč veliko ime naroda hrvatskog umjestilo se u današnju banovinu; ka' što srbsko u manju

---

[1]) Hrvaština svud po Dalmaciji zove se vino zagorsko i kotarsko.

kneževinu. Ali kao što žitelji trebinjski, crnogorski, prizrenski ne misle da su odpali od krvi i od imena srbskoga, jere ne stanuju u Kragujevcu jali u Biogradu; tako i žitelji dalmatinski nisu še prometnuli iz hrvatskog sjemena, ako i ne živu u Granici jali u Zagrebu. Znaš li, svietli kneže, da se najteža sniženja dalmatinska nabrajaju od kako hrvati dalmatinski, rad svoje nesloge i velikaških susilja, daše se odtrgnuti od svoje braće prekovelebitske?

Uvjereni jednom da je Dalmacija golo ime zemljopisno, a ne narodno, i da u Dalmaciji vlada zgoljina hrvaština, ne dokučujemo doduše, kako bi se moglo toj pokrajini skloniti narodno ustrojstvo, koje se nebi oslanjalo na hrvatsko zapleće. Niti znamo kako otimat se sjedinjenju nebi bilo uzmicati natražke, i svoje narodnosti odricati se. Recimo, *Dalmacija*, *dalmatinci*; svak će razumiti da govorimo o dielu naroda hrvatskoga, koji živo u pokrajini rečenoj Dalmaciji. Dali, kad bi tko hotio da sbudne kakovo novo ime narodno, i da osniva državu na predjelima što njoj ne pripadaju, i da nas naziva *Narod Dalmatinski*, mi bi mu se u brke smjehali. Uzdamo se tvrdo da nijedan učeni našinac, neće nam o takim lakardijama gonetati; nego da ćemo svi neumorno nastojati o bratskom sastanku, da se ukriepimo, i da složno djelujemo slavu Bogu, vjernost kralju, a pravdu Narodu.

Igdje li škode veće i državi i osobama od neduševnoga razdrobljenja? Minula su vremena uspavanja mažljivimi popjevkami: neizpunjuju se žive želje milotatnim uzdasima. Ima koristi koja se ne može danas nego jednim pravcem da postigne. Sveta i ganljiva je misao o kršćanstvu jugoslovinskom govoriti, i težke jade one siročadi Evropi napominjati. Jeda Boga i Bogorodice, da naša ruka, i na umoru, premetne se preko glave oslobodjene braće! U miru bi počinuli. Ali Dalmacijo, ti ne pomagaš nevolji bratskoj doklen sobom si ranjena i krila odčenutih. Ako srdčeno tuziš za braćom podjarmljenom; upitaj tvoje srdce za potrebu jedinstva, ukriepljenja i sjatenja. Ti si Dalmacijo plemenita, ali nit si sebi ni svomu, jere si osamljena, I biser se niže, ali najljepše sjaje na krilu djevojačkom. Ne navežujmo se na jezik evropskoj diplo-

Digitized by Google

macìji, zna ta bolje od nas što vriedimo nesložni i razasuti.

Ako nam je prosto što o koristima ukupne carevine da progovorimo, reći ćemo da, Austrija će svoje promisalno zvanje započeti i na svom temelju stati, tada samo kada bude razdieljěna na narodno-povjestne države, i svaki narod bude dostigao samoupravu uza stožinu sredotočne carevine. Tada narodi neće se otimati sredotočju, jere će jim to biti na obranu; a sredotočje neće dušiti narode, jere će mu narodi biti na okriepljenje. Neka se promisli visokoumni viećnik Boreli: naše nesjedinjenje s' Hrvatskom, jeli po pravu povjestničkom i narodnom, i jeli mu otačbini i carevini na spasenje.

Godina 1861 u našoj Domovini [1].

Već je godina 1861 po davno minula i ljudi su navikli novoj, svak na svoju nagadjajuć što će biti o proljeću. Nego mi koji brojimo na dneve našu javnost, željni smo pogledati šta smo ostavili za sobom, čemu li nam se nadati? gdje su nam se razbile želje? o čemli nam se sada muči pouzdano srdce?

Godina 1861 raztrgla je pokrov naše usnule Dalmacije, kojim su ju pet vjekova zašivali, da ju svim kajačkim počašćem sviralâ i gusalâ medju preminule sahrane. I ako toj godini ne bje čudotvorna duha da iznebuha prošumi *djevico ustani*, nije nam žao, jere naša žalostnica do istine ne bijaše mrtva, no spavaše. Što Bog da, kada su crne oči zdravo progledale! U toj godini dakle mi prvi zapamtismo zametnuto pitanje našega narodnoga okupljanja, uz pitanje našega sjedinjenja s jednokrvnom i jednoimenom braćom preko Velebita. Ta nam godina prikaza prvi Sabor pridievkom *Dalmatinski*. Taj prvi Sabor, kao prvi grjeh Adamov, odkri nam ruglo naše

---

[1]) Pisano u Ožujku 1862, na postanku Narodnog Lista.

Digitized by Google

golotinje, bolje nego najžešći naši zavidnici. Naš medjusobni razkol, naša zamjenita potvaranja, naš inad, i naše obijanje od nemila do nedraga, [1]) ukazaše nam kako je liepo biti torbonošom, kako li je loncu čekajuć iz sela začine. Ta dobra i dugotrpljiva godina napustila nas je da sav jed jedan na drugoga izkalimo, da pobijamo barjakâ koliko nam drago, da se gonimo, da se robimo, da se psujemo, i još na mejdan pozivljemo, sve u ime domovine i svete slobode; nebil se obe stranke omjerile, naši barjaktari uvidili da dva protivna barjaka ne mogu da istim znamenjem viju, da jedna zemlja ne može da ima dva gospodara, da jednim imenom ne mogu da se dvi protivne stranke nazivlju. I ako nam je ta težkovoljna godina omrzla i tamo i amo radi njezine tromosti, ona nas je ponješto utišala. Jednim reče: jedite i pijte, još ću vam sjutra propustiti. A drugim: ukrjepljujte se privremenim kušanjem, počekajte, budućnost je vaša. Vi pohlepni gosti, prislonite k vratim vaših dvornica barjak domovine, puk će ga čuvati, koji je navikao i kiši i suncu, i žedji i gladu, i mrazu i sniegu. I ako njim pogledamo na ubliedjeno lice, sjetit ćemo se da su prozebli i u grlu zamukli, noćnje straže čuvajuć, i na svoju braću *alahkajući* Te nam se uzdati da će s mladom travom odustati od trudna i nekoristna natezanja.

Narodno stanje dakle naše Dalmcije, ako nije procvalo, a ono je proklilo minulom godinom, i zajamčilo nam za svoj napredak.

U Hrvatskoj i Slavoniji prošle godine, ako i nije saborisanjem izvojevan povratak našega starodavnoga ustava; opet kraljevskim odpisom, koji pripoznaje nezavisnost trojedne kraljevine od kraljevine Ugarske, stučena je glava onoj domaćoj aždaji koja se tamo nazivlje strankom nadrimagjarskom, a kod nas bi se zvala nadri-taljanskom; i pored svih uztezanja i zatezanja sredotežnih, sjaje pred Evropom i pred narodom naš nepomični državo-pravni temelj, prama našemu kralju i prama kojoj mu drago kraljevini jali ce-

---

[1]) Većina i manjina saborska, obe podjoše u Beč da se tuže.

sarovini. I zato taj odpis, koji nas je u prvi mah nemilo dirnuo raztrgnućem hrvatskoga sabora, ostati će znamenitim činom u našoj povjestnici: i ako nam pretrgnu saborsko djelovanje, on nam pritvrdi krajeugalni kamen naše nezavisnosti, koji bijaše podrovan i gotovo podvaljen od ugarskog pobratimstva [1]). Nek Hrvatska i Slavonija žahvale razboru svojih županijskih zaključaka, ako se i danas k njihovim skupštinam sabiru; a sav narod neka se ponosi pred svom Europom zrelošću, postojanošću i spametnošću, kojom Hrvati znadoše prodrieti izmedju sile i krivde, neoskvrnjenom trobojnom zastavom narodnosti ustavnosti i vjernosti. Doistine Hrvati još pred kraljevskim priestoljem plaču; ali koji narod prostrane carevine može da se smije? Trojedna kraljevina ulegla je k svom pravcu; veća sila može da ju zaustavi, ali je nitko do Boga ne može više da odvrati. Uzpostava posebne dvorske *cancelarije*, kojoj pripadaju svi posli popečiteljstva državnoga, bogoštovnoga, pravosudnoga, osobljem čisto narodnim, zasnovanje Sveučilišta i Akademije Jugoslovinske, konačna pobjeda nad okorjelom magjarštinom, priznanje svog zgoljnoga prava kod bečkih državnika, osvjetljanje svog obraza pred slobodoumnom Evropom, to su nepregorive stečevine trojedne kraljevine, a naosob Hrvatskog naroda uz zamršenu godinu 1861.

Mi preko sve te godine zaludu izčikasmo s onoga svieta Srbsku Vojvodinu; i velikom žalošću se sjetismo u oči mladoga ljeta, da ledena ploča pod kojom je sahranjena, još jednako stoji nepomična. — Dabogda, narodna zadušbina vladike Novosadskoga,[2]) bila žrtvenik uza žrtvenik, a ne žrtvenik proti žrtveniku biskupa djakovačkoga; kao što stogodišnja slava srbskog Tekelije savila se s slavom hrvatskog Kačića! Dabogda Vojvodjani što bolje i što prije uvidili da-*jaoh ti ga onomu, koji užiga svieću mimo brata!*[3])

---

[1]) Nažalost, godine 1868 to je opet bezakonjem i silom dobrim dielom potrveno, a slabo god. 1873 izpravljeno.

[2]) Platon Atanacković i on postavi neku zaklada na učevne ciljeve, kad začu za Jug. Akademiju.

[3]) Hljedoše u Vojvodinu i Sriem.

Popečiteljstvo Garašanina i Marinovića, i narodno oružanje, znakovi su da Srbska kneževina kani se latiti svoga zvanja: a srdčeno skladovanje naroda sa knezom Mihajlom jamstvo su nam srbskog narodnog vapaja, uza sve nesrbsko nosivo i udvaranje kneginje Unjadke. [1])

Ako krv naša, koja proteče godine 1861 po Hercegovini za kršćanstvo i za slobodu, svjedoči našemu robstvu, našemu junačtvu i našim mukam stogodišnjim; ako sablja Omerpašina dignuta nad zakovanim bratom, svjedoči zalazku muslomanskoga polumjeseca; ako nas pravda božja tješi u našoj skrajnoj nadi, nesmilje evropejske diplomacije, nepovjerenje hristjana i kristjana, jednog roda i jednog zavičaja, i težko mrtvilo bosanske raje, svjedoče nam koliko je izprazno i djetinje uhvanje u izvanjske pomoći; kako slovo zakona ubija, dok sami duh oživljuje; kako smo sirote zasliepljeni, a još više sliepi naši učitelji; kako dugotrajno robstvo može razkvariti i razglaviti najkrepčiji i najslobodoumniji narod.

Crnagora, onaj sbieg slobode i nezavisnosti, kao spletena *diplomatičkimi* mudrojlijami novih prijatelja, rek bi da se minule godine preotimala u šarenih dvorih svoga osamnestgodišnjeg kneza s duhom svojih junačkih Vladika, kojim sva znanost *politička* bijaše: neprestana, krvava, vječita borba proti zlotvoru Vjere i Slobode; i jedina pred očima lebdijaše, osveta- *kosovska osveta!* — D' ako jednom prokucne srdce Grahovačkog delije, i nadvlada mrzlu misao, jednim junačkim udarcem opraštajuć zakovanu braću. Luka i Mirko [2]) spomenuli se kosovske večere!

Naša braća Slovenci preko ove godine pokazaše se živim udom jugoslovinstva. Ako nam mnoge utemeljene čitaonice raztvoriše tvrde sbjegove narodnomu duhu; pitanje zametnuto na Carevinskom vieću o ravnopravnosti dvaju zemaljskih jezika u učioni i u sudu, uzprkos željenomu siromaštvu slovenske knjige, obeta nam nadomi-

---

[1]) Magjarica, poslje Mihajlova razpuštenica.

[2]) Odnosi se na niedjusobno nepovjerenje vojvode Mirka Petrovića i Luke Vukalovića.

Digitized by Google

renje najprve potrebe svakoga narodnog napredka. Poduprto i ovlasćeno protivljenje i nastojanje protivne stranke, ukaza nam svoju sramnu golotinju i puko siromaštvo, uz svjestni odgovor Slovenskog seljaka: *beduki.*

Bugarska napreduje muklim ali pouzdanim načinom: bez državnih prava, bez velikih književnih pojava, ona s pukom sve radi, u učioni i u crkvi jareć narodnu samosviest. Nego, njoj bijaše ljuta godina 1861. Ona se previjala izmedju dva udarca; jedan od fanariotskih vladika, drugi od naseljenih tatara. Prvi ju ciepa i siromaši; a drugi ju otudjuje i pustoši; te oba nuraju u osmansko žvale. Kako su se te dvie nemani, turska i fanariotska, posestrimile, kakoli je Bugarim medju njimi, dosta je doznati da Koštantina Miladinovića čekala je tamna tamnica čak u Stambolu, netom se vrati iz Zagreba s knjigom Bugarskih Narodnih Pjesama, i to kao s nje tobož krivca proti osmanskomu carstvu i fanariotskoj crkvi.

Medjutim ista Rusija, dobrovoljnim odpuštenjem svojih krimskih Tatara, i varavim mamljenjem siromašnih Bugara, očitovala je sve većma svoje sebične težnje; i koliko njoj je stalo do samostalne budućnosti i do slobode Jugoslovinske! — Katolički pokret u Bugarskoj, spleten s nevoljom političkom, i prouzrokovan najviše od mržnje proti fanariotom, ne vidja nam se prama koristi katolicizma u Iztoku. Žalit je da potrebna borba s vladikami fanariotskimi podkopava čudoredje pučko, pogrdjuje dostojanstvo crkvene vlasti.

Premda zabavljeni po cieloj domovini životnim pitanjem našega narodnog obstanka, umni život naš, koji se je u zadnje vrieme dično posvuda oglasio, ni minule godine nije se pritajao.

Napomenut nam je s prva trudno i veliko djelo prepoštov: Skarića: *Sveto pismo staroga i novoga Uita,* koje sa strane bogoslovne doskoči s mjesta najvećoj oskudici našega hrvatskog svećenstva, i uza sve mane jezikoslovne, prava je stečevina našega naroda i naše književnosti. Mi bi želili s više uzroka da svaki našinac kod sebe ima ovo S. Pismo; *a naosob* molili bi one, koji bdiju svrh stada gospodnjega, i kojim je dužnost

voditi ga zdravim pašam, da nasljeduju izgled slavnoga biskupa Sriemsko-Bosanskoga, koji je sam uzeo 35 iztisaka ove velike knjige, da je medju svoje razdieli. Ako i ne mogu vlastitim novcem naši biskupi te knjige nabavljati, mogli bi narediti svakoj crkvi da ju nabavi; pripeliti svakoj učionici da se takom knjigom vježba; i tim bi načinom što većma promaknuli čisto ćudoredje uz prostu rieč našega puka. Uz Škarića dodje nam iz tamnih naših knjižara — *Bogastvo i Ubožtvo* — velepjesan D.r Jeronima Kavanjina, vlastelina splitskoga i trogirskoga, izbavljena iz davnog tamnila rukom našega brata prekovelebitskog, i kesom hrvatskom, i na sred bielog Zagreba prvom suncem ogrijana. Treći dalmatinac, zadranin Budinić, dodje s svojim uzornim prevodom *Psalama Davidovih* na vidik, iznešen točnim Kurelcem. I *Vienac Narodnogà Uzdarja*, prinešen na stoljetnicu Kačićevu, prepun je narodnog i umjetničkog blaga. *Pismo Slovjensko* D.r Fr. Račkoga, kao produženje njegova Cyrila i Methoda, prinosi nam u kratko sve što učenjaci do sada iznadjoše u obće o pismu, a naosob o našoj glagoljici i ćirilici, i o prvih naših učiteljih — *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie* — istoga neumornog Račkoga, uče nas granicam stare Države Hrvatske i njezinih županija, o ustroju i vladi, naime, o javnom, životu državnom, crkvenom, zadružnom za puna četri dosad tamna stoljeća od 7.a do 11.a, sve temeljitošću crpljeno iz najboljih spomenika domaćih i inostranih, svedeno podatcі najnovijih iztraživanja, pisano čistim žarom domoljubnim i vitežkim ponosom nezavisnog Hrvata. Presgodna je sbirka pravâ povlasticâ, zakonâ naše trojedne kraljevine — *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* — sabrana i na svietlo izvedena izglednim nastojanjem Velikoga župana Kukuljevića: te nam više nije nevolja nadvirivati se nad tudju torbu, da naše zapoznamo; jer nam je sastavljen *Corpus Juris* trojedne kraljevine. Pjesnička djela — *Bulgarski Narodni pjesni* — od braće Miladinove — u Zagrebu — knjigopečatnja Jakića — liepa i golema sbirka, i mislimo najprva, pjesama, običajâ, poslovica, i prepovjedaka bugarskih-krasno izdanje o trošku jugoslovinskoga Mecene.

Digitized by Google

Osvetnici-Obrenov-dogadjaj iz god. 1857. U Zagrebu brzotisk. Jakića. Tako su žalosti i nabrajane muke naše braće pod topuzom turskim, tako je živo opisana borba krsta sa islamom, da ne znaš, ili ti se veće diviti preobilnosti jezika i duha pjesničkoga, iliti se groziti na nečuvene muke braće po dvojači. Neka rodoljubiva mladež uči u Osvetnicih divotu i izvornost našega jezika, neka iz gusala Poznanićevih prima glasove ucvieljene svoje majke.

Nedjeljko. Utješenović-ev; *Biedna Mara* Botićeva; to su pjesnički krasnotvori kojih se nebi stidila nijedna književnost evropejska. To su djela dolikujuća visokomu piesnikovu zvanju, to su spjevi, po napievu i po namjeni podpuno narodni.

U godini zaglušenoj državničkom mikljavinom, te presiecanoj sukobima stranaka, i državoslovna naša književnost podobro se pomakla.

Najprvoga nam je spomenuti žarovitoga Kvaternika, koji kako je sa svojim – *Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stefans Krone* raztrao drimne oči mnogomu našincu, kako izmakao stolac izpod zlokobnih magjarona, i svietu razkrio pritajane medje hrvatskog prava, tako je zarana namjestio svakomu mislećemu domoljubu kažiput narodne politike na razkrižju hrvatskoga naroda u svojih *političkih Razmatranjih*.

Gori hvaljeni *Utješenović* nije se uztegao u sred stolnoga Beča dignuti svoj krjepki i razabrani glas proti pravomu ruglu devetnestog vieka, proti krvavoj košulji jugoslovinskoj, najgrdjoj hrvatskoj rani, zlosretnoj granici vojničkoj, – *di Militärgränze und die Verfassung- Wien. Manz et Comp.* Naš mladi odvjetnik *Vojnović* svojim spisom – *Un voto per l' unione*, uz mnoge prepirke i piskaranja, izrekao je mladjemu naraštaju najuljudniju i najtjmeljitiju rieč dalmatinskih rodoljuba u pitanju sjedinjenja sa Hrvatskom.

Za sad nam budi prosto da ova krasna djela trkomice spominjemo, a prigodno ćemo se izvraćati da obširnije ih razložimo na pomoć javnomu mnenju o naših životnih pitanjih.

Digitized by Google

I naše novinarstvo toviećma se ukriepilo. Jeda sreće da *Srbski Dnevnik*, *Svetovid*, *Vidovdan*, *i Srbobran* otresu se ubojite osebnosti; te na izgled *Ost und Westa*, *Pozora*, *Glasonoše*, *i Novic*, budu glasila čisto narodnog mnenja! budu ročišta svih domorodnih zatočnika, i poluga jugoslovinskomu duševnomu ujedinjenju!

Mi nećemo na dugo spominjati čemu nam se nadati od godine 1862: jere se bojimo neizpunjenih želja. Uredila nam makar odnošaj trojedne braljevine naprama ukupnoj carevini! Oživila nam Vojvodinu! Sjetila se Srpska, kosovskog Vidovdana! Crni vran doletio izpod Trebinja na Mostarske saraje! Dalmaciji i Sloveniji navjestila se na uredima ravnopravnost jezika! A Bugarim pukla zora boljega dneva!

U Ožujku 1862.

Postanak hrvatske krajine [1]).

Nadareni pjesnik *Vile Ostrožinske*, vatreni branitelj *Zadruga Jugoslovinskih*, kao graničarski zatočnik latio se pera, u doba upisnog preporodjenja i preustroja Austrije, da opiše iznimno stanje hrvatske vojničke krajine, i da predloži preustroj i onoga matoroga i bezpravnoga namješta, a sve umjereno i uzastopno prema koristi ukupne carevine, prema cjelokupnosti trojedne kraljevine, i prema slobodi obilatog miliona kraljskih podanika. Nam nevještim zadružnomu stanju graničarskih stanovnika, ne pristoji se suditi o dovoljnosti predloženih preustroja, o čem još ljetos saborski zaključci, krajiški zastupnici, i javno mnenje hrvatsko jasno sudiše. Nego želeć da naše obćinstvo poštogod čuje o krajini, o ovoj krvavoj košulji svega našega naroda, o kojoj dosad znadijaše kolik o Siveriji, prevadjamo iz iste dragocjene Utješenovićeve knjige *die Militärgrenze und die Verfassung* trsiti ali svjestni pregled povjestničkog postanka

[1]) Pisano god. 1862.

Digitized by Google

hrvatsko-slavonske krajine. Toliko rādje kad nam se po svoj prilici uzdati, da će na skoro i to vrieme doći, da zatezano pitanje krajiško postane ozbiljnim i prešnim [1]).

Rodoljubni pisac, da nam pripomože da do kraja dosegnemo zametnuto pitanje, sprovadja nas prvo povjestničkim poljem, na kojem je razreslo ovo stablo vojničkog namješta, zakršljano bodežima, i ovako nam pripovieda.

„Kad dva plemena, Srbsko i Hrvatsko, sedmog vieka po Krstu vrnuše se iz pokrajine sieveroiztočnih Hrpata nekadanjoj svojoj pradomovini u rimsku Ilirsku, tada Srbi u Meziji, a Hrvati u Dalmaciji zasnovaše svoje države, zanago i objeručke prigrliv kršćanstvo. Srbska kraljevina cvatijaše u današnjoj kneževini Srbskoj, u staroj Srbiji, u okolici Novo-pazarskoj i Prizrenskoj, u Metohiji, u dielu Bosne, Arbanije, Hercegovine, u Crnojgori. U njezinom najljepšem cvietu, za cara Dušana možnoga, u prvoj polovini trinaestog vieka, k njoj za čas pripadaše Bugarska, Macedonska i maldane sva Grčka.

Hrvati bijahu zasnovali svoju državu u sjevernom susjedstvu, sa stolicom svoje moći u Dalmaciji, od mora do Dunava. Ovdje cvatijaše i obsta za puna četri vieka država ta neodvisna, kao izborno jednovladje (monarchia electiva), a glavara sprezaše vlast stališâ i pučkoga zastupničtva.

Najradja kneževska a kašnje kraljevska stolica bijaše Solin (Salona), te primorski Biograd (Zaravecchia), Nin, Šibenik, i. o. Mi se ovdje pripinjemo na potonje vrieme samostalnosti ove države.

Iza smrti domaćeg kralja Krešimira III (1035) i njegova sina Stjepana I, vladaše od godine 1050 do 1074 Krešimir IV nazvan Veliki, koji razmaknu i smoždji državu tako da se protezala od Bara i Kotora (Cattaro) tja do Koruške, i s mora na Dunav. Potom zasjede na prestol Slaviša, te za njim Zvonimir. Ovoga dopadoše od pape Grgura VII kraljevska znamenja, kojimi u crkvi Solinskoj god. 1076 bi okrunjen.

---

[1]) Eto Bogu hvala postalo je, i krajina je ukinuta g. 1873.

Digitized by Google

Najpotonji domaći narodni kralj hrvatski Stjepan II umri god 1092. Iza njekoliko godina skanivanja, Hrvati na svom državnomu saboru izabraše dvostranimi uvjeti, Kolomana kralja ugarskoga i hrvatskim kraljem. Ovaj bje slavno okrunjen u primorskom Biogradu g. 1102, i zakle se na ustav zemaljski. Od ono doba osta sudbina Hrvatske s Ugarskom privezana, premda bijaše vremenâ, kad obudovom ugarskoga priestola, Hrvatska biraše samosvojno svoga kralja.

Za vremena Kolomanova, u početku dvanestog stoljeća, kraljevina *sve Hrvatske* prostiraše se od Neretve u Dalmaciji i od Jadranskog mora sa Otoci i Istrijom do Arše tja do donje Murc, Drave, Dunava, donje Save, Bošuta u Sriemu, i Vrbasa u Bosni.

Nazov trojedne kraljevine Dalmacije Hrvatske i Slavonije, označuje po razsùlu hrvatske države, ǀovu sad zgoljno povjestnu, ali svedjer državnopravno utemeljenu jedinost njegdašnjeg zemljišta.

Sadruženje s Ugarskom naopako se izkolilo po Hrvatsku. Tko u Hrvatskoj pominje o njekoj sreći osamstogodišnjeg saveza, òdaje se mrtvom neznalicom domaće povjestnice; jere odtad gotovo počimlju doba propasti hrvatske kraljevine. Kralji ugarski više su se brinuli, dakako, za Ugarsku nego za Hrvatsku; i uz stogodišnje nutrenje i izvanjske vihorove, nije moglo ostati, da kraljevinu Hrvatsku obranu od njezinih zlotvornih susjeda, i da ju ne dopanu ljúte rane u njezinoj cjelokupnosti.

Tri se silna dušmana uročiše da razspu Hrvatsku kraljevinu samo osobno-združenu (personal-unio) sa ugarskom: Mletci, Ugarska i Turci.

Nevjerni Mletci nagadjaše svojimi udarci uprav k srdcu hrvatske kraljevine, k Dalmaciji, i lukavštinom, prevarom, i silom siroti podsjekoše koljena.

Hrvatska, po sdruženju uz Ugarsku privezana, ostá smetena. Ugarski pa kralj nebijaše dokon održati kruni hrvatskoj, koja mu je krunila glavu, Dalmaciju, tu pradržavu hrvatske kraljevine, pokle ju šćepnu svojimi čampari mletački lav. Za ugarskog kralja Ljudevila velikoga, bude prisvojeno sve što Mletci bijahu preuzeli hrvatskog zemljišta; ali za nesretnim ugarskim ratom, koji u

Digitized by Google

u ona doba puče s Turci, Dalmacija osta turskim plienom, to Mletačkim, dokle ju god izdišući sami ne pustiše; i tako do dan danas stoji stvarno odciepljena od svoje pradomovine. Zgašeni državni život hrvatski u Dalmaciji, okupi se k sredici kraljevine medju Savom, Dravom i Unom, kojoj se s toga nadije ime *pravo Hrvatske* (per antonomasiam), dok ime *slavonsko*, izprija sve zemlje medj Dravom, i Savom, osta samo pri donjoj strani. Da bude Hrvatska godine 1102 bila toliko spametna, da namjesti koju domaću porodicu na priestolje mjesto osobno-sdruženja ugarskoga, i da se bude svezim opasala, bila bi njoj podrestla krila, te bi sobom kroz više zasjeda sretno proletila. Tako bo privezana ugarskoj državnoj plavi, red je bio, bezglasnoj i bezdielnoj, svojom krvlju i svojim imanjem da podhranjiva tudju državu.

Zaključci Karlovačkog i Požarevačkog mira, koji spasiše Ugarsku, izdadoše Dalmaciju Mletcim, a Turcim Hrvatsku od Vrbasa do Une, i napokon do Cetinja.

Nedržavničtvo i nejunačtvo ugarsko, plaćaše se baštinstvom hrvatskih Držislava, Krešimira i Zvonimira. Tako Dalmacija, plemenština hrvatske krune, prebijala se od ruke do ruke, dokle nakon privremene zapreme francuzke po miru Požunskom, tè godine 1815, dopade i austrjskih ruku. A sad, nješto pridošlica, koje zemlja jednom primi gostoljubivo, hoće da se s Hrvatskom preotimlju o moćih njezinih kralja, na kojih se zakleše Zvonimirovi i Kolomanovi nastupnici, kralji ugarski i hrvatski, da će jih uzčuvati i poosvojiti Zvonimirovoj i svojoj vlastitoj kruni.

Nutrenje državničtvo ugarsko poput otrova razčinjaše tielo države hrvatske, dokle god ona ne spade na ugarsko bandurstvo. Bilo njezinog državnog života većma obumiraše, dokle sasma ne stinu. Za ugarskoga skrbničtva, narod hrvatski pretvori se u maloljetnu sirotu; i pretajivanjem slavne poviesti njegovih otaca, malo po malo mu se priuze bogata otčevina, njegovo nasliedjeno državno pravo.

Kad napokom radjom i nevoljom ovo sirotče ponareste, i moglo se već punoljetno obzirati na otčevinu, tad je nastojao lakomi skrbnik da ga duševno onečovječi, zah-

Digitized by Google

lievajuć, da se odreče prirodne narodnosti a da poprimi skrbnikovu.

Ne misli da je pretjerano. U Hrvatskoj i Slavoniji od vjekova se namjenjivalo zakonarstvo, uprava, nastava odrodjenju i odtudjenju umlja. Na primjer, za povjestnicu i za državno pravo hrvatsko, nigdje ne bjė stolice ni učitelja. Po učitbenoj osnovi ugarsko-hrvatskih učiona, hrvatska povjestnica od počela svieta tja do Kolomana bijaše zgoljna bajka, a Kolomanom postade podnožjem magjarskog veličja. Ugarske vojske potukoše Mletčiće i Turke; Ugarska, tobože, spasi Austrijsku vladajuću obitelj, svojim razvikanim *moriamur*, premda u Austrijiskom nasljedbenom ratu (po jednoj bojnoj naredbi) deseterostruko više Hrvata i Srba nego Ugričića, priteče u nevolji Mariji Tereži. Pod imenom ugarskim, Hrvati iztočiše potoke svoje predragocjene krvi, a Ugri požeše slavu njihovih krvavo stečenih lovorvjenaca.

Odavna nije se htjela pripoznati Hrvatska državopravno živom. Da bi se njoj prištedili troškovi upravljanja, (!) ukide se hrvatsko namjestničtvo i zemlja se podvrže naprječac ugarskomu namjestničtvu i dvorskj kančelariji. Od Kolomanovih doba utiska se tudjin medj Hrvatsku i hrvatskoga kralja, te mrzlom rukom grabljaše za se i za svoje svaki zrak milosti, svoj sami osjen namećuć Hrvatskoj.

Sgadjalo se napokon, da se na okočenuta uda izdišućeg hrvatskog tiela, udarao žig sramote, kainovo slovo državničkog ubojstva, značaj tudjinske narodnosti, kad 1848 zamrlac sbudi se, da se osveti grješinam proti njemu učinjenim. Toga je začudo po svuda u sgodopisju Hrvatske, da njoj tobožnji prijatelji bijahu svedj pogibniji od neprijatelja.

Kad banuše Turci na slovinski poluotok, tad najprije srbsko kraljestvo pade na Kosovu licem na Vidovo godine 1389, i još se samo hrvalo s dušom, dokle se sasma iztrza.

Brzo red dodje na Ugarsku i na Hrvatsku. Po Nikopoljskoj bitki Turci stadoše na put k Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj, kao što i k Štajerskoj i Krajnskoj, kamo njihovi divljačni čopori na njeko vrieme ognjem i mačem

Digitized by Google

prodrieše. Ali stopro po Carigradskom padu (g. 1453) za Muhameda II dodjoše svom silom na Bosnu i na Hrvatsku, gdje grad Jajce mogaše zaustaviti, ali ne odvratiti vihara.

Ugri, Hrvati i Srbi uza nje, kad zadružno a kad osebno očajano se boriše. Isak Paša strašno haraše Hrvatsku. Silni Sulejman udari na Ugarsku, harajuć uz put Sriem i Slavoniju. Mohačkom bitkom (1526) sudjeno je i Ugarskoj, jer ne samo većom stranom pade pod Turčina, nego se još valjalo dojati izbiranja novoga kralja.

Smrću kralja Ljudevita II, izpražnjeno u isto vrieme i priestolje hrvatsko, Ugarska godine 1526, a Hrvatska stopro 1527, na saboru Cetinjskom izabra kraljem Ferdinanda I Austrijskog, i tako se opet desi prigoda sjedinjenju jur razstavljenu. Tursko ratno bjesnilo srnu sad i na Beč, odkle god. 1529 bijaše odtisnuto, da se opet navrati god 1583, dokle sablja Sobjeskova i Leopolda I ne zasječe mu u prag, i dokle god 1699 mir Karlovački ne zapri sužene obale harajućoj poplavi turskoj.

Netom 15g. vieka rupiše Turci na hrvatsku kraljevinu, prva i za dugo osta turskim plienom ravna Slavonija, nezapasana utvrdjenimi gradovi.

Naprotiv u brdovitih predielih Hrvatske i Slavonije medju Jadranskim morem i Unom do Kupe (gdje je jur bilo preko sedamdeset tvrdih gradića), te medju Dravom i Savom, pred pogibeli od Turaka sa Bosne i Ugarske i donje Slavonije, uredi se sama po sebi stalna narodna obrana, na odvraćenje osmanske bujice, koja pritecijaše krvavimi valovi.

Kad osebno, a kad zajednički s četami ugarskimi, narod se borijaše uz domaće vojvode proti obćenom dušmaninu. Neizbrojene narodne pjesme slave te krvave borbe; koje s nedoskodice čvrste vrhovne uprave, najviše naliče vitežkim zadjevicam, baš da rečemo, samodružnim megdanim. Iznemogloj zemlji od trljajuće borbe, trebovaše i nadje se izvanjske pomoći kod Ugarske, i kod susjedne Austrije; tim bo je podkavalo, radi vlastite obrane da podpomažu Hrvatskoj.

Još prije Mohačke bitke, ugarski kralj Ljudevit II, kao istodobni hrvatski kralj, radi Dalmacije bijaše se oslo-

Digitized by Google

nio osobito na svoga šuru Ferdinanda Austrijskog (poslje rimskoga Cesara, kralja hrvatskog i ugarskog), da mu je brani, i za to mu je ustupio tvrde gravode Jajce, Krupu, Liku, Senj, Klis i. o.

Ferdinandova vojska pomagala je Hrvatim u borbi s Turcim. I u boju proti Zapolji zapremi ona utvrdjene gradove Koprovnicu, Križevce i Ivanić. U Varaždinu bijaše njemačkim vojvodam glavni stan.

Kod Ferdinandova nasljednika cesara i kralja Šišmana, stališi austrijski izkopaše tadašnjemu nadvojvodi Karlu, zapovjedničtvo nad vojskom u Hrvatskoj. Ama kod takih pripomoći bilo se je jur prisjetiti opasnim primisaljim; jer Šišman smjeraše ništa manje, nego da kraljevinu hrvatsku pretvori u njemačku krajinu; u čem nije ga pogrdio ni nasljednik mu Rudolf, koji g. 1575 udieli svomu striki nadvojvodi Karlu, upravu slovenskih i hrvatskih granica kao *riječiti i sverdjerni Generalat*; akoprem stališi austrijski na njihovu saboru sazvanu od Karla god. 1578 u Brukü na Muri, iza trogodišnjih prepiranja, jedva mu zato dozvolišo pô miliona slotinjaka.

Na ovi ti se način njemština tvrdo ukopitila u Hrvatsku, i nadvojvode austrijske bez otezanja ti se nazvaše "*gospodarim slovenske krajine*".

Za tim pisac pobija ogovor, kao da se njemačka krv prolievala i njemačko blago prosipalo za obranu krajine; i povieda kako ti se njemačke vojvode počeše razbašivati po županijah, Karlovićâ (Liki i Krbavi), Zrinovića (Bribiru, Slunju, Zrinu), i Frankopanâ (Sênju i Modruši), od kako jih se svojimi vojnici dokopaše kao za obranu. Nisu se obzirali na oblast zemaljsku, niti na zakone državne; nego sve radile po vojničku, i po svojoj samovolji. Povieda kako miri Karlovački (1699), Požarevački (1718), Biogradski, (1739) Ugarskoj spasonosni bijahu, Hrvatskoj užasni; jere dok onoj stresoše turski jaram, najljepšimi udi Hrvatske založiše nezasitne žvale iztočnog zmaja: divni prediel medj Unom i Vrbasom, i još gornje prekounsko, odpade od hrvatskog tiela; Sava i Una postaše granicami Hrvatske prama iskon-dušmanu; a Cetinj grad, koji mladog ljeta god. 1527 sa sried Hrvatske prvi svojim topom pozdravi Ferdinanda Austrijskog, izabrana kraljem sve Hrvatske od

Digitized by Google

sabora hrvatskog naroda, prvim glasom *Andrije Kninskog Biskupa*, Cetinj znameniti, danas pod sobom gleda Turčina gdje harači raju.

Ni sabor, ni banovi ne staše prekrštenih rukû, ne gledaše ravnodušno tlačenja državnog prava trojedne kraljevine obzirom na krajinu; nadvojvodu Karla doniekle samo pripoznaše kao vojnog zapovjednika, i to s ugovori. Odtle svrgnuće bana, i nemiri; odtle pritužbe i prkosi; odtle priznanje, velike pohvale i popuštanje Leopolda I (1703). Ali žalibože, u tom samo obetanje izpunjeno, da ban postade i vojenim zapovjednikom krajine. Odtle svetčana povelja Marije Terežije 1750, koja puna hvale i blagodarenja zaslužnim Hrvatom, pušta jim biranje vrhovnog zemaljskog Vojvode (obično Bana), a Vojvodi naimenovanje podvojvode, a Banu naimenovanje vojničko do podpuknovika (danas do stotnika). Ali i to sve ostade prazni naslov. Napokon godine 1790 bje dozvoljeno naimenovanje odbora, koji je imao da udjoletvori Leopoldovu povelju. Ali sve zaludu. No čudno i nevjerovatno, ali istinito! Od ono doba kako se proglasi spomenuta Leopoldova povelja (god. 1701) sve priznavajuća i izvraćajuća krajiško zemljište materi zemlji, počimlje prava povjest vojničkog namješta u krajini. Bečki vitnici, tako su mudro znali povelje hrvatskog i ugarskog kralja posjecati vlašću Cesara Austrijskoga!

U takoj neprestanoj borbi, s jedne strane hrvatski i ugarski državnici pravom i poveljami, a s druge vojnički zapovjednici sabljami i *befeli*, do dneva današnjega osta megdan na sablji i na *befelu*.

"Tamo gdje vojnička vlast dodje da samo porazredi jur okupljene branitelje kućnoga praga, da brani cjelokupnost zemaljsku, ona se nametnu silom pod silje; od izviršujuće prometnu se u zapovjedajuću; i hrvatski stališi, tako obiljem i biločano pohvaljeni, sjetiše se iznebuha ustrašeni, da im je više pogibeli državnoj cjelokupnosti sa njezinih branitelja, nego bi se bilo bojati od istoga napadača. Ovaj se već bio uzpeo do vrhunca svoje krvne slave, i mal se po malo' spuzao; ali oni ostaše na duraku da obranjenu zemlju po svoju uredjuju, nebrigajući se za državno hrvatsko pravo i ugarsko, za ustav

Digitized by Google

hrvatski, za sabor, i kadikad ni za kralja hrvatskog i ugarskog prama rimskom cesaru i nadvojvodi austrijanskom. Ah! mogahu, doduše, iznevjereni hrvatski stališi zavapiti: Nos reliquiæ regnorum Dalmatiæ, Croatiæ et Slavoniæ! —„.

Zadružno stanje Dalmatinsko [1]).

Pravo reci, pa......?

Narod. Poslov.

Da je Dalmacija slovinska zemlja, i da je ime dalmatinsko suznačje slovinskomu, priznano je i od prvih naših susjeda Talijanaca, od Enea Silvia, (Pape Pia II.a) onog turskog izkopajnika, do čove kojemu lani sùnu, da nas zabavlja smiešnimi dosjetkami, premda je nedavno Evropi poviedao "Schiavi e Servi, nomi che paiono di maledizione ambedue. Ma li frantese l'ignoranza superba di popoli che si chiamano inciviliti; e la sventura ostinata di più secoli confermò quell'errore. *Slavo nella lingua nostra* suona o gloria o parola, e forse entrambe le cose: come da un verbo che vale parlare, esce fama„ [2]). Slovinci (Schiavi ital. robi) i Srbi (Servi-sluge) rekbi da su pogrdna imena. Ali jih na opako izvrnu oholo neznanje naroda, koji se nazivlju uljudnim; a biede stogodišnje pritvrdiše tu bludnju. Slovinac po naški odgovara jal' slavi jal' slovu, a možda i objema, kao što iz glagolja, koji znači sloviti, izvodi se slava.

I ako je to začudno putniku koji se jednom prokrade Lloydovim paroplovom niz naše primorje, izkrcajuć se na noćnja pristâništa, neka čeka pučkoga uranka. Dalmátinac sebe Hrvatom nazivlje; pa bio Hrvat ili Srb, on

---

[1]) Godine 1862.

[2]) Tomaseo.

Digitized by Google

ne poznaje u svojoj postojbini nego jedinu narodnost, i ta je narodnost slovinska. Koljeno porodice, krv koja mu kroz žile teče, običaji, nosivo, značaj i jezik osvješčuju ga, slovinče ga. Do istine, kostiû više narodâ istruhnilo je na zemlji dalmatinskoj; ali danas jedin narod i jedin značaj njom je preobladô, narod i značaj čisto hrvatski. Mi smo danas hrvati bolji od naših otaca; i s' toga nam se čini djetinje svako proricanje, kao da bi se Dalmacija već dala potalijančiti do najduljeg roka, a nekmoli do kakvih pedesetgodina.

Ako nam je uz njekoliko hiljada otudjenika lasno pogoditi narodnost, nije doduše ni zamrsito opisanje zadružnoga stanja dalmatinskoga. Odavno se pripovieda, da je Dalmacija uzor mnogovrstja. Raznolika prirodom, raznolika podnebjem, raznolika nosivom, raznolika običajî, raznolika izgovorom, raznolika ćudima, raznolika obredima, raznolika vjerom. Po uzkoj i maloj pokrajini, s Kotarskih ravnina stupaš na Prominske površine, s Spljetsko-primorskog perivoja na ljuto Zagorje, s plodna Imotskog na pusti Raztok, s Neretvanskog Misira na Dubrovački škalj. Sa šuma Hvarskih, gledaš gozdovito Biokovo; izpod klisurastih ostrva ploviš k Bračkim rudinam, Korčulskim borikom, i Dubrovačko-Kotorskim pustim lukam. Uz Zadarske mirodihe vidiš omeljanog Kotarca, uz Šibeničku kapu gornjački peškir, uz Spljetske sponje Sinjske kopče, dopetnu dolamu uz kratašni koporan, jàku uz jačermu; Vrgorski vienac uz Poljičku perjanicu; dugocjevu uz veslo, motiku uz ràlo: crvenkâpa, dugokapa, crnokapa, s fesom, s sarukom, s sklobukom, sretaju se na Spljetskom trgu. Gorostasni Cetinjanin pije s stepnastim Poljičaninom; vitki Splječanin nadvaža se s mužkim Makaraninom; izvijeni ostrvljanin razmienja se s okoštim zagorcem; lahki primorac nadmeće se s tromim pripoljcem. Kolo se narodno igra uz francuzku *quadrille*, gusla gudi a cintara romoni uz klavirska prebiranja i skladno-svirna zveketanja. *Čakavac*, *štokavac*, *ikavac*, *jekavac*, svi ti Dalmaciju svojim zavičajem nazivlju.

Uz toliku raznoličnost, malo gdje veće zadružne sličnosti, ni priličnijeg zadružnog stanja. Spominjati u Dalmaciji o kakvih zadružnih predielih, o razrednih jali sob-

stvenih povlasticah i poveljenih staležih, biva ne živili u Dalmaciji. Izvraćati se na njeke nastave srednjih vjekova, biva podsiecati živac zadružnomu blagostanju dalmatinskomu. Pogovarati o knežtvu, o vitežtvu, o vlasteotstvu podieljenu, upisnu, nasljednu, biva podurcikavati na smjeh i na špotanje. Svaki i najmanji dalmatinac ćuti se podpunim čovjekom, niti poznaje zakona jal' običaja, koji bi ga ikomu podvrgao, obzirom na uživanje svakoga i najmanjega zadružnoga i državljanskoga prava. Zanj se nikakva čast jali poštenje s nikim ne radja. Gdje sjedi klobuk, tamo je pristupna i kapa: i ponosom istim, kojim stotine *frakova* i *krinolina* šećaju po krasnoj obali Splitskoj, šećaju se i razmienjaju hiljade kapâ i brnjicâ. Slobodna trgovina, slobodan obrt. Gospoštinam, lehnom (feudim) izim nješto podušja mletačkoga i dubrovačkih podrčina, nigdje ni traga. Komu ne doliču svoje, i uzme tudje zemlje da radi; on tim ne postaje kmetom ni slugom, nego suvlastnikom i ortakom. Ako je prava na šume, na vode, to je svim obćinarom; ako je crkvenog *jus patronata*, to je svich župljana, od najmanjeg do najvećeg; ako je slobode, to je za svakoga. Obziru li se na to, poznaju li nas oni, koji nas zanudjaju pokrajinskom samoupravom, vidjet je najbolje po nagodjenih razredih našega zastupničtva. Kad bi više vriedilo to zastupničtvo, mi bi mu se mrzbali kao pravomu nazadku.

S povjestnicom pri ruci svjestno iztraživati uzroke, pobude, i činbenike ovomu našemu zadružnomu stanju, trudno i odugo bi bilo, niti smo tomu namienili ove crtice. Možemo samo opaziti, da dubrovački plemići (vlastela), koji su se do zadnjih vremena osobnjački održali, već su se s pukom stopili i jednim razom izravnali, više s obćeg osiromašenja, nego s promjene starovičke vlade.

U Dalmaciji, puk i narod po ničem se ne razaznaje, do po stepenu duševnoga razvitka pojedinih osoba; po ostalom naše je zadružtvo najjednostavnije, uprav prama razumu i prama vangjeljskoj jednakosti, No, niečuć zadružne raznolike ruke (caste), zaniekati ne možemo one sastojine poglavite, koje sklapaju našu zadrugu.

Po našem mnenju u Dalmaciji kroz tri točka se izlieva zadružni život: 1. *pučanstvo*, 2. *svećenstvo*, 3. *gra-*

Digitized by Google

djanstvo. Niti spominjemo o toli znamenitoj ženskoj poli; jero kod nas žena je uprav na svom mjestu, ni viša, ni manja, ni uzvišenija, ni potištenija, no što joj se pristoji u sustavu ljudskom, kao čovječjoj srdčenoj poli. Žena gradjanska uz gradjanstvo je, pučka uz pučanstvo; niti predtiče, niti izostaje svomu drugu. A kad bi ju imali osebice redati, volili bi ju nazovnuti stranom zatežnom po jeziku, po običaju, po nosivu, po narodnosti, po ćudorednosti, nego napredno-razpustnom. Mi ćemo dakle o třih samih sastojinah govoriti, i gadjati *njihov zadružni život.*

II.

Ako se kod svih naroda *pučanstvo* pravom nazivlje, majom narodnom, neizcrpivom rudom najčestitijih ljudskih moći, starovjekim panjom, iz kojeg šibaju sočne i rodovite omladine narodim izrodjenim; to u nas pogotovo svieh Južnih-Slovinaca pučanstvo se može nazvati, samim liesom narodnim, dapače sastav narodnog tiela; dok *svećenstvo* podpunoma s njime se salieva, a *gradjanstvo* je tako zategnuto, štirko i ošmanjeno, da ga nebi doteklo jednomu narodnom osoljaju.

Pučanstvo, dakle, mi nazivljemo sve one stanovnike dalmatinske, koji se služe narodnim običajem i jezikom, i svjestni su o svojoj narodnosti; dakle toliko Dubrovačke plemiće, koliko Kotarske seljake.

Kad bi mi sjeli naš puk opisivati, naličili bi zaljubljeniku, koji bi rad svakog uvjeriti, da je njegova moma sve kolo nadhitila krasotom; jer: *Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago što je komu drago.* S' toga ćemo se spustiti na poštenje francuza Bouea, da on okupi crte našega puka. "Bogoljuban, prostodušan, srdčen, ljubokrvan; neporugljiv, ozbiljan; tvrdokoran u odlukah i običajih. Kad vjeru zadaje, ne drobi; ali mu je mrzko do Boga izdajstvo. Inostranca ne vara s pohlepe dobitka. Nije lakom

Digitized by Google

na svome; i stid ga je prosjačiti. Blaguje obilato, ali priprostno. On se ne nadimlje, niti se načinja; ali se i ne lakomi. Ne mari za veličanstva, jere su mu mrzka napinjanja. Okretan je, ali ne hlepi za trgovinom, niti mu je stalo premještati se, jàli što priklapati. Poslušan običaju i starešini, ali mučan odvjetnikom i činovnikom„, koje nazivlje *gospodom (Dalje ruke od gospode):* i najveći su mu biči: *turska sila*, *i latinska pravda.* Mirne je ćudi; ali kivan je na *klobučare* (gradjane nenarodne); "ni pravdagjija ni bukljivac; ali ratoboran. Živi ćudoredno. Ne privija se oko žene, ali mu je mila i časti je,„ Mater od prijatelja ljubovcu izbire po koljenu, po kosi, i po mlieku. I sluga je prijatelj i zove se *bratom;* na istoj trpezi sjedi s' gospodarom, na istomu polju rade. Hrabren, opazan i čovječan; čezne za narodom, za obitelju; haran i gostoljuban, visoka i otresita stasa, goleme glave, prostrana i izbočita čela, biele kobi, duge obiliči, kosmat i brkat. Nijedan govor evropejski do slovinskog više ne naliči pristojnosti englezkoj. U tom su različni, da Englez čestokrát je suhoporan, a duša je slovinska sjužena podnevnim suncem... Slovinac je tako svjestan i bistar, kitna izmišljaja, umjerena sbora, da ti se red diviti njegovu jeziku, prama često nagjingjerenu i nadimljenu francuzkomu i talijanskomu.„

Dalmatinac se ponosi u sred ljeta svojom crvenom kabanicom, i nakrivljenim peškirom. Istom je Primorcu najmiliji ures samokres i bjelosapac u crvenom pripašaju. Okaš prsten najveći znamen starešinstva. I gdje pri moru rjedje narodno nosivo, držano je za domaću svetinju. Narodni se život kod nas okuplja k crkvi u svakoj župi, a k samostanom s više kotarâ i krajinâ. *Misna* je haljina najizvrtsnija; kod crkve snahodi se svojta, kod crkve s prijatelji pije se vino; tu su seoski dogovori (a glavar ništa ne smie brez dogovora), tu razmirice, tu kola i pjevanja. A kad svanu veliki gòdi, i kad počme vileno ljeto, eto momcim i djevojkam veselja, eto derneká! Ali *Gospojine*, to su ti godovi; i prostrani samostani Zaostroški Sinjski, Krupski i Visovački, odaju vìki, svìratanji, pjevatanji neizbrojena naroda. To su ti velika proštenja, zavjeti, zadušbine, trgovine i šemluci. Ovdje nam je opaziti,

Digitized by Google

da puk naš u svačem najradje sluša svećenika, kog nazivlje: *misnikom*, *duhovnikom*, *i strikom* (barba); i da mu je i u zadružnom životu tako potreban, da ga nitko nebi mogao zamieniti. Ipak voli puk da mu glavar zapovieda. Izmedju istih svećenika, kako primorci i ostrvljani vole popovom (znak zapadnji), tako zagorci radje se okupljaju okolo koludara (znak iztočni). Pomučno bilo bi govoriti o uzrocih; ali ne sumnjimo kazati, da je kod sljedbenika iztočne crkve jedan uzrok koludarsko neženstvo, a kod katolika (s istoga uzroka) veća duhovnost, svagdanje nemiešanje sa svietom; kao što i čvrsti zadružni sastav reda, koji zamašno i skladno djeluje na puk, svim razmjerjem veličanstvene moći.

Mi ćemo spomenuti i njeke rane zadružnoga stanja u Dalmaciji. Od iskona našim starim svoja obitil, svoja župa bijaše sva otačbina. Bio prvi stepen zadružnog stanja svakog naroda nedorasla, bio osobni značaj slovinskog plemena, i danas o to zapinje naš narodni napredak; i danas po Dalmaciji svaki kotar, krajina, otok, osobine su, koje uz obćeni značaj, imadu mnogo vlastita osobnjačtva u mišljenju, u običajih, u životu. S toga samo mogla se iznaći ona državopravna i narodopisna laž: *Naroda Dalmatinskoga*. Pri vanrednoj sposobnosti, u Zagorju i mjestimice po Primorju, jedva jedan na sto da zna kojekako štiti; jere učione, obično s jednim učiteljem, mrtvom neznalicom, jedino stoje u stolici kotarskih oblasti, i *do danas* zgoljno talijanske: a cieli kotari do danas ceste ne zapamtiše.

Pretjerana želja jednakosti, od vjekovâ neuzpregnuta nikakvim zakonom (izim Dubrovnika i Poljicâ), čestokrat i braću dieli; te mali dio uvjek postaje krivim dielom. Odtle bratski neskladi, i siromaštvo, koje ljuto pritiskuje zagorsku stranu Dalmacije, i mnokrat nečovječi plemeniti značaj hrvatski. Opijanje ne sramoti; a trgovina proglasi se kamatom. Dužiti se obćeno je; kô što duga se stidjeti. Znanje je ljubljeno; a od mudrosti, ako nije duhovna, zazire se. Tudjin se časti, a svoj se ne pripoznaje. Sam inad može i na najgrdji zločin natjerati, kao što je Kraljević izpovjedio o sebi. Plakati je da, uljudjeni i učeni domoljubi ruke dubrovačke i kotorske, pored svega

Digitized by Google

narodnog života, pometnuše ponosito narodno odielo, i tako se zavedoše za Zapadom, dok običaj i zvanje priteže ih k Iztoku.

III.

Nejma zadruge, u kojoj svećenstvo nije velika moć. "Svud je znamenit slog onih ljudi, kojim je svagdano u rukama djeloredje, umstvo, uljudnost, državničtvo. Bez vlastite obiteli, svemu svietu pripadaju. Svjedoci, savjetnici, služitelji znamenitijih goda života. Bez njih ni radjati se, ni umirati; oni sami se stapati sa svimi zadružnimi razredi, s nižimi, priprostim življenjem i često pučkim rodom; a s višimi, odgojem, umom i uzvišenošću čuvstvâ„ (Lamartine). Mi ne mislimo o kakvoj svećenskoj *kasti*, jal' stranki; jere kod nas je nejma, kao ni u Americi. Mi nemamo u čem da nenavidimo naše svećenstvo; jere ono kod nas nije naviklo ni povlastnicam, ni bogatstvu. Naše je svećenstvo ćudoredno i nastojno i uprav bezženo. Svećenik, koji ne služi svagdano s. Misu, i ne moli čine, to je biela vrana u Dalmaciji. Bez kočijâ i polačâ: ali kod svog puka, svećenik bez siromaštva živi. On visi o pučkoj ljetini; ali svaka je prvina njegova; i koš i bačva i tor svog najmanjega, njemu su do potrebe otvoreni.

Ljuto bi se varao tko bi mislio, da puk naš za svećenstvom se zavodi radi svoje prostote i prekovjerstva. Od potrebe je priznati, da svećenstvo izim dušobrižja, u našem je puku bilo do danas jedino umlje čisto narodno. Niti se svjetovnjaci mogu sa crkovnjacima natjecati kod pučkoga povjerenja, dokle god mnogimi djeli, jasno ne zasvjedoče svomu srdcu narodnomu, i tako ne prinude puk da vremenom smetne težko nepovjerenje prama gradjanstvu dosad nenarodnomu. Odtle svaki državnik valja da se uvjeri, kako je zakonit sadanji svećenski nadmašaj zadružni u dalmatinskom puku. On savjetnik, on liečnik, on sudac.

Digitized by Google

Naše svećenstvo niklo iz sama puka, od njega sama svagdanjim prilogom hranjeno i s njime živeće, nije se nikad odreklo svoga plemena. U nas se mogù na prste brojit kukavice, koje se uklanjaju od očitoga pristupanja k narodnomu stiegu; ali nijednog svećenika u Dalmaciji ne poznajemo, koji bi se usudio javno da zanieče svoju slovinskù narodnost. — Kod nas nema izobilja svećenstva; niti mogu doteći dalmatinskim župam, odkada se razvrgnu hrvatski zavod u *Priku poljičkom*, i od kad se hrvatsko sjemenište Zmajevićevo u Zadru, proti svakoj pravdi i pravici, prometnu u latinsko. I još bi tu bilo drugojačje oskudice, da nam redovnici s. Frane ne pomagaju u svoj četvrtini župa. I s' toga oni kod nas nisu samostanici, nego živo udo naše zadruge, i pravno utiču u naš narodni život: i s' toga kod nas svećenstvo i popovstvo ne mogu da budu suznačja, kao po ostalih pokrajinah. Naše je svećenstvo dosad ponajbolji zatočnik svoje narodnosti, i vrstni njegovatelj narodne knjige. O svećenstvu ponajviše u Dalmaciji vise i učione, osobito veće; i medju njima i danas najvještiji su ljubitelji umjetnih nauka i starih jezika. Na obćenu štetu, naše svećenstvo jednom duševnom svezom ujedinjeno, ne sastavlja krepko osnovano tielo po svojem crkovnom zvanju, koje bi moglo pruditi narodnosti i slobodi, i pridignuti isto svećensko dostojanstvo. Od prošloga vieka do danas crkovni život ostinu; i sami mu je upret, čista i slobodna duša pojedinacâ. Od prošloga vieka kod nas ni traga kakvu saboru, jal' omanjemu skupu; o kakvoj javnosti ni spomene. Izim Zadarskog bogoslovja, ni jedne svećenske učione. — Oblasti biskupskoj nikakve zaprege: podjela župskih nadarja ostavljena samovolji jednoga; a kaptolskih, mnokrat vladinim bogomionim željam. Ima posla biskup, (koji s kaptolom bere od vlade, ex fundo religionis) dok ugodi vladi; i mučno je da sto učini za svećenstvo; s' toga svećenstvo ga ne zarizuje, i čestokrat mu se opire.

Svećenstvo je naše srdčeno bratstvo: ako je neskladа i nesvećenske ugrižljivosti, to je u kaptolih. Župe neuredjene; svećenici prebacani s jedne na drugu; blago onomu, koji ima jednu priličnu sobu, da može čekati zime. Dakako, i svećenici su ljudi; i kod njih ima muteža i

Digitized by Google

truhleža, za najviše tromosti i nerada; ali do koga je? do biskupâ najviše. A tko je s biskupâ Bogu i narodu odgovoran? Vlada, koja hoće sama da ih bira, i da sole iz njezinih blagodatnih ruku [1]).

IV.

Gradjanstvo je za nas sve što je razstriženo i narodno sunećeno, što s pučanstvom ne misli, ne govori, i ne žive, bilo u sred zagorskog Sinja, bilo u bedenima stolnoga Zadra. Gniezdo je dakle takog gradjanstva od Zrmanje do Cetine ponajviše, i to mjestimice pri moru: a od Cetine do Budve redje je vidjeti te zakopine i tamo njim se može prišiti ona poslovica: *Pasji ák mora ne muti.* Sve da na raboš prikupimo ovo gradjanstvo, jedva bi ga nabrojili do deset hiljadâ. Zašli bi misleć, da je gradjanstvo to, zgoljni došlac talijanski; jere više se talijanacâ sasvim poslovinčilo, kao što se dosta kapâ poklobučarilo. Od predkršćanskih Vlahâ (latina) nije danas

---

[1]) Da smo nazad dvaestak godina, mi bi vidili svećenstvo razdieljeno na *hrvatsko* i na *latinsko*; jedno ljubljeno od puka, koji vjeruje da ni žito, ni vino bez njega mu ne radja; a drugo poduprto od biskupa, od vlade, i od svoga povlašćenog stanja. Ove dvie crkvene stranke pomoliše se postankom hrvatske Ninske biskupije, i za dugo plelo se od dvoje, dok se ne razsu kraljevina Hrvatska, i tad latinštini ne planu na prašnici. I ako se do danas održa sirotna hrvaština u biskupiji Zadarskoj i Spljetskoj, zahvalimo se velikoj oskudici latinaca, i samoupravlju Poljičke skupnovlade. Žalit je, da Hrvati sami sebi ostavljeni, brez svoga biskupa, brez kaptola, brez ikakve pripomoći, u zadnja doba bili su spali u naucih i stekli nečastni glas, po kojem *pop hrvat — poljičanin* (jere jih je najvećma bilo po Poljicih) bijahu suznačje predsude i neznanstva. Ali već danas nije tako, od kada zadnjega vremena izučeni latinski bogoslovci neglušeći se glasu vjere i otačbine, i nestideći se hrvatskog imena, počrše primati se slovinske službe. Koliko ih je? Broj njim se umnožao!

Digitized by Google

ni strvi ni krvi. Dalmatinsko je današnje gradjanstvo, dielom porod bjegunacâ talijanskih, srednjih vjekova, dielom četristogodišnje Mletačke vlade, a dielom plod pomorstva i trgovstva, zanajviše plod učione i činovničtva. Svak bi se varao misleć da ta nazovi *Narod Dalmatinski* su 10 hiljada dušâ ćuti se pravo talijancem. Dalmatinsko je gradjanstvo odsječeno od svakog narodnog tiela; ono živari životom prečinjenim, životom mješovitim. Da nam se ono ne vere kroz noge, i da ne utiče u današnji naš zadružni život, rado bi ga mimoišli; jere nismo voljni da prpošimo osinjake. Čuj krvatske nedaće! Narodi obično boluju s nezrelosti i s tuposti pučanstva, a mi u Dalmaciji za dugo se prenemagasmo, i danas smo spućeni s neznačajnosti i sa šeremetnosti gradjanstva. Naše gradjanstvo doduše nit želi, nit se napinje da za se steče nad pučanstvom kakovo pravo pred zakonom; i k tomu, kao bogatije i obrtnije, ne čepa nit zadire kao što bi moglo. Ali, izobraženo bez uljudnosti i bez učenosti, zadružno načinja se kao nješto odieljena od puka; opanka mu je znak prostote i neljudstva, kapa mu je mrzka, a hrvaština, divlja poruga njegove prosvjete: s toga, ni trpeze, ni zabave, nit mu je razgovora s pukom. Neće uz puk da živi, a hoće da mu se nameće starešinstvom, prednosću; neće da ga uljudjuje, a od prirodnog mu uljudjenja zazire; huli ga, i sapinje, služeć se trakovî vladi posluženoga činovničtva.

Eto s čega kod izobraženog Zadra, ravni i župni Kotari stoje u prvobitnom stanju glede poljodjelstva, gospodarstva i uljudnosti; eto s čega na vratih istoga grada dogadjaju se zločini, s kojih nepravedno priekorna je sva Dalmacija; eto s čega Spljetski varošanin izostao je Vrgorskomu medjaru. Jere gdje gradjanstvo (u pravom značenju) iz puka je i s pukom obći, žive, govori, i puku prednjači, jali sam puk sobom se razvija, tamo se istinski napreduje, poradja se ono smireno ali temeljito uljudstvo, koje, gdje manje gdje više, obasiplje južnu Dalmaciju, a odlično svu državu dubrovačku.

Velika je mana dalmatinskoga gradjanstva, ništa ne htiti, niti šta želiti, do uzdržanja svoga iznimnoga i više nemogućnoga državničkoga gospodovanja, samotrgom tu-

Digitized by Google

djinskoga jezika. Upelo se u jezik, kojeg ne poznaje; napija uljudnosti, koje teke srkucaj okusi; pominje običaje, koje ne zna; koči se nosivom, koje mu ne dolikuje: svietu se. nameće za što se ne prima. Plaši se narodnosti, plaši se napredka, plaši se slobode. Više mu mozkom zakrće jedno neprijazno ime, nego ga utješi najplemenitije čuvstvo ljudskoga srdca, nego ga uvjerava najtemeljitije dokazivanje ljudskoga uma. Od svog poroda zapušteno, bez omladine ostavljeno, što bi se imalo bratski narodu da o vratu objesi, bratimi se pletikrošnjami: i uvire se pod vladine skute, s kojimi nas je do juče korilo. Kad bi se na konac tjeralo, bilo bi još koješta; ali i ovako pomagaj Jurjevo!

Na koncu možemo kazati, da je puk u Dalmaciji prama kojemu drago puku u Evropi zadružno pučnovladan (democraticus), podpuno dorestao zvanju narodnomu, kadar i vriedan života: da mu je vrieme državnog okupljanja pod neokaljanim stiegom svoje čiste narodnosti; da stablo slobode može se zeleniti u njegovu zavičaju. Kad proljetos slušasmo s visokog tronoga dokazivanje, kako za Dalmaciju nije sdruženje s Hrvatskom, jere nisu za nju županije; a da nisu za nju županije, jere pržeći dalmatinac, pod vârom južnoga sunca, krvio bi se u skupštinah: tada sjetismo se poslovice: *od znana boli glava, od neznana i srdce i glava.* Slušasmo kako nam sudi ni vidalo ni poznavalo; niti se dade spomenuti da, od pamtivjeka naši primorski gradovi znaše divno urediti i uživati svoju obćinsku samoupravu; da za vjekovâ varvarstva i mukâ evropejskih, jedro cvatijaše i slavno ime ostavi skupnovlada dubrovačka; za vjekovâ ono jatašce Poljičko, za vjekovâ samoupravne krajine Cetinsko-Neretvanska, Grbljanska i Pastrovska na svoje se sborove sabiraše pod vedrim nebom, neprestano sobom upravljahu, dokle u poplavi sve Evrope, listom ih ne zazinu Francuzka aždaja. Nije se krv dogadjala u naših skupštinah, niti su se u njih kavge zametale, no mudre i vitežke odluke, koje su nam stvorile slovinsku Atenu, i koje su nam izmakle izpod Osmanskog kopita ovi obronak zemlje primorske, zemlje okupane u krvi naših slobodnih otaca. I

Digitized by Google

sad na Jurjevcu [1]) strv je hrabrenih Poljičana; i sad pod Stazom [2]) leži primorska košturnica, kad padoše vitezovi braneć svojevoljno proti Francuzu *stare slobode*, malo pre svetčano potvrdjene sa Makarske povjedalnice od gjenerala Rukavine, na ime Frane I. kralja Ugarsko-Hrvatskoga. Osviestila se na skoro Dalmacija, te svetčano zauzela medju posestrimam ono dično mjesto, koje se nje pristoji! —

Nešto lieka mnogim ranam [3])

Ljute rane naroda slovinskih, tko da vas dobroji? Vi ste nas obasule, vi ste nam junačko tielo nagrdile, iste nam dvore zajadale, da nam je procvieliti s Solunskom zamjenom:

> Dvori moji ognjem sagorili!
> A kada mi brže prokapaste
> Da mi nije umrijeti s mirom?

No kako suze mile sele progoriše bratsko lice da se junak razabere, i kako svioni pas utegnu sedamdeset bojčinih rana, da se kosti ne razmiene mimo kosti, i u nas moćne struke sloge hrvatske i srbske mogu narod opasati, i vruće suze nezavisnih rodoljuba mogu sviest narodnu razbuditi, da se slovinski zatočnik sobom predigne na dušmansko popriště. Mi smo čuli za sto naših potreba, mi smo doznali za grdna mučenja tisuću-tisućâ naše braće,

---

[1]) Brežina na kojoj su Poljičani o Jurjevu birali velikog kneza, s koje su makli proti Francuzom.

[2]) Najljepši put preko brda od Cetine do Neretve više sela Podgore, gdje su Primorci dočekali Francuze da ih potuku.

[3]) g. 1862.

Digitized by Google

i danas nam srdce odaje lelekom ranjenikâ, i danas nam krvave polieću od nečovječnih gosta neharnika, i danas slovinska zemlja crne kosti izmeće, i same gore od Dunavskih do obala Jadranskih svjedoče ljutoj kletvi na izroda: Velikaši . . . .

Razpre sjeme posijaše gorko;
Velikaši grdne kukavice,
Postadoše roda izdajice . . . .

Tom čašom što nam djedovi ostaviše, prepunom čemerike i nesitih jada mi svagdano se obredjujemo; turska sablja nam svagdano pred očima sieva. Ali tamo naše srdce ne zastaje, nego tone u dvie duboke rane: 1.a Malica nezavisnih ljudi, 2.a Zlosretno takmenje hrvatskoga i srbskoga rodoljubja. Ako nam te rane zarestu, eto nam odoljena mnogoj tuzi i nevolji. Ako iz malice slobodnog rodoljubja raztići se jato mladjeg naraštaja, eto moćne i uzvišene narodne samosviesti; ako nad jazî hrvatskoga i srbskog takmenja spletu se struke sklada i duševnoga ujedinjenja, eto krjeposti umne i tjelesne, eto budućnosti. Budu li ove dvie rane kao dosad razjedjene, i najgora će nam rdja u dvorih zapredati, s nami će se i ludjaci titrati, a ime slovinsko na jugu ostat će ime gluposti i natražnjačtva, dok narodi preko nas, svojih robova, budu hrliti k cilju čovječanstva. Mi se mnogo koje čemu nadamo i od Boga i od ljudi, mi ustrpljeno izgledamo onu budućnost, koje po svoj prilici naše koljeno neće doživjeti, i znamo da mnogo koješta imamo na mladjim ostaviti. Ali ono u čem nas ne može nitko da izmieni, ono čemu se od nikle ne možemo nadati, ono gdje svi možemo, ono što nam nitko ne smeta, a pravedno naša doba od nas zahtjevaju jest: 1.º Sobstvena nezavisnost; 2.º Medjusobni sklad. Nezavisnost i sklad vapijemo kao dva temeljna ugla naše narodne sgradje.

I.

Kad čovjek postane rajom bezdušnom i bezkućnom sunčeva i mjesečeva brajana; kad osvojba je právo, a sila

Digitized by Google

je pravica; kad se uči sabljom vjerovanje, a zakon se jarmom zanudja; kad narodu kršćenu zasjedne na ognjište nekrst, tad nas Crnogorci uče šta da radi taj narod. Ali kad koji narod postane tudjinom u domovini svojoj; kad u ime uljudnosti i napredka najprije mu se jezik oduzme, te mu se počmu razkrajati stajačke haljine neznanih susjeda; kad mu se učitelji navikli primicati, deruć se, da im se ukloni s puta; kad se taj narod dieli, razkida i osamljuje, da bude jači, ugledniji i uljudniji; kad mu se mrzi na ono što mu je god svetijega u ljubavi; kad mu se izsmjehava što je ozbiljnijega u životu; kad mu se smeta što je potrebnijega u zadružtvu; kad mu se tudji biseri nameću da mu vrat odkinu; tada je tom narodu ustati, jali izginuti. No, narod u tako mudrom susjedstvu i u povojcih tako vješte primalje, nije narod bez vlade i bez državne zadruge. I ako taj narod još nejma narodnog prava, sinci njegovi ipak su medju gradjanî države, u kojoj se vlada možda i po obostranom zakonu. Ustat će dakle taj narod kroz svoje vjerne sinove da život svoj spasi, duševno će ustati da zlotvorom duševnim odoli. Tu se hoće bunitelja ruke O' Conellove. Taku borbu njekih godina zametnuše posavski Hrvati sa Magjarî; perom zametnuše, a na sablji se razvrši. Taka borba Jugoslovinstvu je na zapadu i na iztoku danas namjenjena, i domovina očika svagda vjernih zatočnika proti bizantinstvu, turstvu i latinstvu, u našoj kukavnoj zemlji izmetnutim. Daj Bože, ta samohranica se utješila, a slovinske ruke ne ostale nikada više okaljane susjednom krvlju! — Ali toj borbi uma i prosvjete, borbi narodnosti i slobode, neće se vikačâ, ni ljetnjega dneva do podneva; nego tvrda oklopnika i neprestana hrvanja do dneva, do sudjenoga. Zastava naše narodnosti na očima se Evrope danaske vije, sad joj je do branitelja kojim je:

> Nož i puška i otac i majka,
> Tvrdi kamen meka uzglavnica,
> Kojim nije žao poginuti.
> Ni junačkog lica izraniti.

Sad joj je, rekosmo, do kite *nezavisnih rodoljuba*, koji će s njom prodrieti u crkvu, u sud, u učionu, i pobit

ru posred državnoga polja. Naši neprijatelji na ognjište su nam zasjeli, hljeb nam otčev njihove lakome ruke jazlamaju, po naših dvorih još nam se bane. Nam treba jurišati; nam treba osvajati otčevinu preuzetu. Vara i sebe i nas tko smišlja kako će haljine preoblačiti, halkom na svojih dvorih kucukati, da nam jih preda bez okršaja, a da ga družina čeka pod listopadom: jere sa starimi borioci ne vriede guje iz potaje, a čilim junakom udarat je prsimice; jere kad su se naši radjali, njihovi su u kolu igrali. *Nam se hoće nezavisnih rodoljuba*, t. j. ljudi, koji nisu dužni nikomu odgovarati za svoje misli, rieči i djela, van da savjesti svojoj, Bogu i javnu zakonu; ljudi koji iz ničije ruke ne nadaju se svagdanjemu hljebu; ljudi koji su spremni do duše svaka za svoj narod pregoriti; ljudi kojim pred očima hlebdi jedina na svietu slava, pošteno ime uz čistu savjest; ljudi koji okušaju moć istine, kojim žudjeno veličanstvo jest krjepost. Ovi ljudi su uzor (ideal) narodnosti svoje, i sami stvaraju narodnu budućnost. Ovi sobom prte zametene klance, i svojim duhom oživljuju obgradjene košturnice. Dà, nezavisnost sama podhranjuje do groba sveti plam uzvišenih misli.

Mnogi spametnik ovoj će nam rieči zamjeriti, zašto nezavisnih? (pitat će nas), kan da s nami nije *zakon*, *carska rieč*, ustav i nova vremena, pojam narodnosti kojoj se ne smije od ruga nitko da protivi? — I mi priznajemo da je zakon s nami, i mi najprvi carskoj rieči napijamo. Ali zakon sobom se ne izvadja, ali carskoj rieči hoće se udjelotvorenja — *Le leggi son, ma chi pon mano ad esse?* veli mudri talijanac. Tko zakonom bìra n. p. u Dalmaciji? tko nam ga izvadja? Onaj tko je navikao nezakonu. Tko nam carske rieči izporavlja? onaj komu neprijaju. Mi vičemo na naše *italianissime* bolje neg autonome, Slovenci na *njemškutarce*, Hrvati na *magjarone*; ali ovdje nije parbe s osobami, nego se je priti i nam i njim proti tudjinskim navadam, proti neznanju, predsudi, koristi, i kad i kad uvjerenju, proti našoj nadničarskoj koristi. Tu dakle treba snage, tu nastojanja, prinude i požrtvovnosti. U takom trvenju težko ti ga prvom i zakutnom: oba su na udarcu ranjena zviera. A hitrost ljudska zna izmišljati izlika. Zašto tolikim godi i današnja ustav-

Digitized by Google

nost? Jere im je teža briga za svoj hljeb, nego za narodnu budućnost. Ali to nije do nedostatka rodoljubja i slobodoljubja, nego do osobne zavisnosti. — Najiskrenije i najslobodoljubnije srdce neka stane da pogadja podložtvo osobno sa rodoljubnimi dužnostima, do malo će godina, daj danas daj sutra, tako se izliepiti, i savjest utrti, da će se taj slobodnjak prometnuti u zloguka i nadri-spametara, prometnut će se u najgrdje ratilo tudje samovolje. Jača te jača rdja od biesa. Jaoh! koliko nam je pred očima tužnih izgleda u malo godinâ našega života! Ako Poljska sve dni pred Evropom prosvjeduje na svoje zulumčare, i ne može da ju sva ruska i njemačka sila ušutka, neka se zahvali, više neg ljutoj nepravdi, svojim nezavisnim zatočnikom. Ako Ugarska spokojno čeka dan pomirenja sa Bečom, neka se diči svojim nezavisnim rodoljubjem više nego stogodnim prionućem uz ustavnost i svojimi velikaškimi udvoricami.

O zavisnost pojedinaca zapinje naš narodni napredak u Dalmaciji i posvuda. O zavisnosti sobstvenoj razbija se narodna sloboda. Zavisnost naša spliće nam noge a ruke veže i bez vitiljaka birokratičkih, koje sve što mogû, mogû po našoj osobnoj slabosti. Istina bog, mi ne niečemo duševne moći i ljudem pod plaćom, da teže na napredak svoje narodnosti, i da njeki u odsudnih časih stresu jaram tudjinstva, žrtvovav i sobstveni žitak; ali prvi osvojiti ne mogu pravo i zakonodavno priznano, a uredno zaniekano [1]), a drugi su vitezovi i mučenici velikih zamišljaja koje ne možemo zasebice pobirati. Mnogo koještá moglo bi se pripoviedati o ljutih ranah, koje nam zadá zavisnost našieh mladih rodoljuba, i kako nam pretvori

[1]) Ob ovoj istini uvjerava nas to većma nova naredba o ravnopravnosti našega jezika sa talijanskim u sudu Dalmatinskome, tako dragovoljno prihvaćena od većine našieh sudaca. Ali zašto sad zamukoše mnogi naši hrvatski sudovi, koji se na prvu natjecahu kako bi koji prvi dokazao narodu da hoće i da može suditi mu njegovim jezikom? Možda jere doznaše plaćeni ljudi da to novo pravo oživotvoreno ne godi onoj stranki kojoj pripadaju njihovi upraviteljni starešine?

Digitized by Google

mnoge domaće sinove u cielu dušmansku četu. O tom neka sbore posavska braća. Mi volimo kliknuti pridošlomu naraštaju riečmi talijanskog rodoljuba: Oj vi umni sokolovi, za koje nije klieti ni plenice; veselo odkliknite mukoj grmljavi velmožâ; ali se čuvajte i njihova mazanja. Gospodujućim pokorite se, bili dobri bili zli, po dužnosti državljanskoj, radi javnoga rèda; to vam zapovieda i vjera i razum: al se ne predajte duševno, i čuvajte neskvrna sveta prava vašega uma. No tko se neće predati ljudem, nejma ni o sreći visiti. S' toga tko je voljan da pomože braći umom i perom, nema njim iz ruke gledati, nego nastojati da sobom obstane; jere slobodna ti rieč nije s onimi, koje si prinudjen da služiš. Ako si rodjen u bogatstvu, Boga hvali, da te nadario čim više nego zlatom, t. j. slobodnim razpolaganjem tvoga vremena i tvojih djela. Ako li nisi, a ti se ne prodaj, nego pomisli da čovjek dobrohotan i uman može prodrieti kud sebičnjaku ne da se ni zapeti. Stiči žitak skroman i ponizan, teke da kraj s krajem sastaviš, ali nezavisan; bolje je pregoriti jedan dio svog vremena, nego samoga sebe pregoriti. Ti bi se pregorio kad bi se pouzdao u tudju milost, najskoli u milost velmožâ; koji ako su zli, mudrinom zvjeruju, u pogledu su s' spletkarim, s bezobraznicî i s nitkovî, jere im ovi naliče. Ako su dobri, pripoznaju se i ne razabiru čednost i postidnost od bezjačtva i od nevriednosti. Dà, ako ćeš njim ugoditi, red ti je nadimljati se, orliti se i pročinjati se. Na dušu, pobro, dan danas ne udvaraju se gospodujućim, van da same zlice, lâže i paralaže. Siromašan um na se nek se opire. U Boga neka se uzda, koji pomaga krjepostnim ljudem, niti jim piri umne svjetlosti da gasne; no, često je izlaga udarcu protivničkih vihara da, uzlizivajući zaprjekami, to većma razbukne. Nesreća jest dar Božji; ona čisti duše, i okrjepljuje srdca onim, koji su dostojni da ju podnose. Glavna je dakle krjepost mladih rodoljuba, za rana shvatiti zaprjeke svomu narodnom zvanju, te omiriv klance, priupitav svoje pouzdano srdce, srnuti u trnje siromaštva, progonstva i neharnosti; očima uprtim u prehodnicu svih velikih duhova, u ljubav istine i pravde. Tako će se možda kad i kad prenagliti: ali svojih zavjeta neće za života pogaziti: za vieka će im

Digitized by Google

duša divotinstvom i slobodom mirisati; svoga rodoljubja neće se pokajati, niti se od ikoga prepasti; jere će postati nezavisni zatočnici misli nezavisne.

U našoj domovini žaliboże malica je nezavisnih rodoljuba: svećenici, odvjetnici, liečnici, kao što posvuda, s sobom nose i kod nas liepu zastavu svoje poizbor nezavisnosti. Ostaloga umlja mnogo nam je zaprašeno u zvaničnih pisarnah, na što toliko ne žalimo kod Hrvatâ, jere su tomu zlu od nevolje navikli; ali se srdcem žalujemo s' srbskim parizlijam i berlinzijam, kako se jagme o činovničtvo. Ako se to svagdano pridošlim umljem bude nabijalo, činovničtvo će postati na skoro pravim srbskim bičem, od kojega plemenita Srbija previjati će se u nespokoju i neradu, kao što se danas Grčka previja; i unučad Gjorgjieva, Miloševa i Čupićeva, pretvorit će se u švabske mudrijaše, koji domovinu zidaju na trošninah svojih pera, i kroz dim svojih filžanâ najvole se boriti sa njezinimi dušmani.

U nesretnoj Bosni, o kakvoj sobstvenoj nezavisnosti ni spomene. Težki nam je priekor na fratrove Bosanske, priekor narodnog nemara i povoljnog splićanja svoje nezavisnosti, uzdanjem na kakve bogzna pomoći izvanjske, i na čuvstva prožuklog katolicizma. Ti naši mogutci u siromašnom narodu danas živu, kao što se životarilo u 11 vieku po obćinah i kneževinah talijanskih, kad život neimadiše obćenog pravca, niti ukupnog cilja. Narod će proklinjati; i mi ćemo kleti:

"Rdjom kapô, udvorico kleta,
Koj izpijaš crveniku vino,
I bijele pogače zalagaš,
Bez svojega na srdcu verema,
I bez svoje ljubavi na svietu,
Dok ti narod u sužanjstvu čami.
Proklet bio slovinski izrode,
Koji svoje prekrievaš lice
I u tudje zaklanjaš se skute,
Dokle tebe sirotinja vapi!

Ubava naša Dalmacija uz svoj primorski položaj može najviše nezavisnih rodoljuba svomu narodu da po-

Digitized by Google

kloni; ako se naša mladež, toli dična i sposobna, okani nesretnog činovničtva, kojeg nazivljemo duševnim i tjelesnim nevoljničtvom; ako naša mladež zajedri sinjim morem, te iz Engležke, Amerike i svega svieta, sa zlatom donese ljepšega blaga odlučnosti, značajnosti, rodoljubja i slobodoljubja, kojeg nam tako dično nedavno zasvjedočiše listom pomorci Kotorski i Dubrovački. I ako se ti rodoljubi ne mogu sobom održati na čelu narodnog pokreta, kadri su najvećma pripomagati oživotvorenju narodnih težnja. Crni Gjuro bijaše trgovac, a Canaris pomorac, kaono i Bokeljski Jovanovići. Dalmacija prirodom obrtnička pokrajina, najlakše može u nas razviti onu moć našega vieka, koja stvara Englezku prvom na svietu, izdvora i iznutra, moć koja bi obezbjedila narodnost i smoždjila narod bolje nego svi upravni uredi, kad bi nam i prijali. Umno sobćenje teži stvarnomu medjusobju, i obratno. Na tom polju najprva je sobstvena vriednost, i ona za sobom privlači glavnice i bogatstva. A pred glavnicami i samovoljne vlade danas vidjamo kako s konja salaze. To je na dugo zasnovano, ali će toga biti kod nas, netom se mladji naraštaj otrese predsude, da mu je činovni najlakši i najpošteniji krušac. Mi nećemo pominjati da su pitanja narodnosti i slobode u tiesnomu rodstvu sa pitanjī gospodarstva i obrta; čega se onako i po srdcu sjećaju i neizučeni obrtnici i trgovci. Nego nam je reći, da to želimo u ime nezavisnosti pojedinih rodoljuba; jere vidimo i danas, da ako je u naših gradovih nepoklona njekim drzovitim zavladateljem, on je na čelu kojeg nezavisnog obrtnika i trgovca: što nije privezan nikomu, van da samu narodu i njegovu napredku. Ovi korak će stvoriti nova doba za Dalmaciju, i ona će se tako oduživati svojim posestrimam, davnoga dugovanja. I naša moć proti raznolikim dušmanom bit će udesetorostručena, jer će domovina uzase imati dičnu kitu nezavisnih rodoljuba, koji će spremati dogadjaje, javno mnenje razgadjati, i svoju savjest s djelī podmirivati.

II.

Da su Srbi i Hrvati dva rodjena bliznaca, istina je povjestnička, koju danas, ni od ruga, predsuda i neznanje

Digitized by Google

ne mogu da taje. Što biaše prošlosti ove braće, sreće jal nesreće, dobar dio zasù prud osmanske pošasti. Nestà kneževinâ i kraljevinâ, nestà ponositih gradova i selišta, slovinskih crkava i zadužbina; i niema zemlja od Dunaja do mora, zaječa pod kopitom smradnoga nekrsta. Iza Kosova i Jajca bježi sirotinja, i što gorski sbjegovi ne ukrivaju, pliva Dunajem na Ugarsku, Savom se uvraća na brdski zapad hrvatskih županija, ljute krše dalmatinske novim zavičajem blagosivlja. Iza te smeće, i grozovitog poraza, zaludu vajme! tražimo lieka našoj preliepoj domovini. Kajačkom koprenom zastrte, smradnom papučom pritisnute, medje plemenâ, i pukovâ u sredini jugoslovinstva našom krvlju oblivene, na vjeke zarasle! Tko pominje prvog zavičaja, uzalud mu ga željne oči već traže, jere s nove i daleke postojbine o njem se daje pomišljati, i jedva s dalekih kraja da čuje, nakon koljenâ progonstva, o rodbini poviedati. Kao ptići jednog gnjizda prije vremena ljutom gujom razpršeni, naši djedovi zadjoše u nakrst svoje domovine, kao da staru svezu krvi s' novimi jadî zanove; a gdjegod i u inostranskoj zemlji tražiše onog pokoja kojeg jim otačbina već niekaše. Dva naziva, narodno srbsko i hrvatsko ime, bje takodje tamo i ovamo raznosano, i u dva osobita prediela ostà uspomena osobitih država, pod imenom srbskim i hrvatskim. Ta dva različna imena dandanas šta znače? Jedno kneževinu Miloševu, iz koje ovog vieka potriebismo turčina, a drugo onu Banovinu, koja na desnici sama dočeka pradušmana kršćanskog, i do danas nam uzdrža ime slovinskog junačtva. Što je zemlje medju njima, to je srbsko i hrvatsko; po krvi obadvajuh, a nijednoga po imenu: Bosna, Hrcegovina, Zeta, jedino rodoslovje poznaju prastari i današnji jezik, običaje, život, sve jedno i zajedno, u istih minulih i sadanjih mukah, u istih budućih uhvanjih. Po svuda ćeš naći srba i hrvata, po svuda različnog imena, a istog naroda. Ako slušaš dalmatinskog hrvata, on kogâ god vidio da oblači na njegovu, jal govori i sličnim jezikom, on će ti kazati da je ono *hrvat*, kao n. p. grka, rusa i. o. Mi smo često čuli ovu rieč: *ah liepe te pjesme! To je iz srpskoga pjesmara. Neka, i Srmi* (tako zovu srbe) *su hrvati.* Ako pa hrvatski staneš sboriti s banaćanom, ža' mu je na te,

Digitized by Google

kad upita, tko si? a ti mu odgovoriš da si hrvat; jer kô da mu niečeš jezika srbskoga kojim ti sboriš. To je u našeg naroda stara navada, tako da je sebe samoga nazvao slovincem, kao tobož da on sam *slovi*, a ostali svi narodi (osobito prvi susjedi, kojim sada i ne znamo drugog imena) da su kao *niemi*, jer ih on nije mogao razumjeti. I stari su narodi tako mislili: pa i mi danas ako čujemo govoriti jezikom nam nepoznanim, osobito nesrodnim, ne samo što ne razumimo, ali ni rieči, ni slovaka ne razabiremo, kan' da se ne izgovaraju. Mi se dakle ne čudimo da je prosti puk u takoj predsudi, nego plačemo da rodoljubi prosvjetljeni toj predsudi podmeću nerodoljubnu misao, i njom hoće da luče što je Bogom nerazlučno, i pukim imenom obgradjuju se u njeko osobnjačtvo; kao što je misao kod više srbalja, da su oni narod različan od hrvatskoga; što je god našega da je *sve srbi*, i *svud srbi* i da su *njim hrvati ugrabili jezik.*

Još k tomu ima biede; prometnuše Srbi, narodno ime u izpovjed vjerozakonsku, te srbstvo i iztočno pravoslavje hoće da su njim suznačja; kao što i hrvatstvo i katolicizam, a ovaj i latinstvo, takodje da su suznačja. Odovud nije čuda da se mnogim ne prima misao iste budućnosti Hrvata i Srba, jere se pomišljaju prem različnih težnja. Odtle nepovjerenja, medjusobna splićanja, i zlotvorna graja, samim strahom dušmanskim kad i kad ušutkana. Mi bi tu ranu drage volje mučke pretrpili, da se ikako može zatajati, i da nas preveć ne zajeda, i da nam je i danas njeka pouzdana braća ne razvriedjaju kao da je voljna na mladjem je ostaviti. Mi nećemo na dugo pobijati spomenute predsude, nego jih samo razgaljamo pravim rodoljubom, žčleći jim pouzdana lieka razbora i sklada.

Povjestnička je istina, da su Hrvati u potonjoj seobi zasjeli napose, ako i u susjedstvu Srbâ, i da su svoju državu ustrojili prvo nego ovi, i da su osobitu zemlju po svom imenu nazvali, kao što i Srbi. Ali je takodjer istina, da hrvati i srbi zajedno dodjoše, jedan običaj i jezik kao i danas imadiše. Da županije Zagrebačka, Križevačka i Varaždinska nejmadu u jeziku značaja pravoga hrvatstva, to ne smeta; jere Dalmacija, t. j. Istra, Dalmacija i dobar dio Bosne, bile su od iskona i biti će na vieke koljevka

Digitized by Google

hrvatstva. A kad bi se po samom narječju, iza vjekova komešanja i susjednih trvenja razsudjivale narodnosti; tad veći dio jevropejskih naroda imao bi se razdrobiti na obćinske i kotarske narodnosti srednjih vjekova.

Mi priznajemo da je slavni Vuk kazao za svoje mnenje kako su: *srbi svi i svuda*, svojim: *zaista se zna da srbi sad žive u Slavoniji, u Hrvatskoj, u Dalmaciji* i. o., i dokazivanjem *dvojice iz Dibre;* i prigovorom (al ne napomenuv starosjedioca Dalmatinsko-Panonskieh), kako bi se čakavci, kajkavci i štokavci, u Dalmaciji, Bosni i Hrvatskoj, svi mogli zvati hrvatim. Ali mi nebi znali kako zametnuti prepirke na samom tvrdjenju, jali omišljanju *). Mi bi samo htjeli misliti da se Vuk poveo za pučkim mnenjem srbskoga plemena, kako spomenusmo, koje do duše nam nimalo ne smeta, jere je isto, ako i obratno, i kod puka hrvatskoga. Što je pa Vuk hotio istu predsudu svesti na njeku rodoslovnu istinu, to primiti ne smiemo niti od povjestnice, niti od današnjega života i običaja, niti od žive sviesti dobrog diela jugo-slovinstva.

Uz pomenuto niekanje Hrvata dalmatinskih, bosanskih i istarskih, ne čudimo se ni toj rieči, da se Hrvati, t. j. stanovnici županijâ zagrebačke, križevačke i varaždinske, tobož čôve jezikom srbskiem, i da ga kvare. Ali šta rade oni dalmatinci, bošnjaci i primorci do Raše, koji hoće da su pravi Hrvati (komu ćeš bolje vjerovati?) ka' što i jesu, koji govore ka' što i Srbi, pa opet pišu kao što se piše po Hrvatskoj? Komu oni kradu svoj jezik, kojeg hrvatskim nazivlju? Iz kakvih su mu se knjiga naučili? Mi smo vidili gosp. Vuka gdje je sabrao po Senju, po Kotarih, po Sinju, po Imotskomu i. o, kitu, možda ni najmanju ni najgoru, narodnih pjesama i. o., te ih je liepo nazvao: *Srpske Narodne Pjesme*, pa jeli mu tko za to rekao i zlo ti oko? Ne vâla; nego svak ih je zagrlio kao obće narodno blago. A u razmjenu, Srbi, *Ugodni Razgovor Naroda Slovinskoga* Andrije Kačića, koji je medju narod zašao tješeći što je god slovinskoga, prije neg se Obradović i na sviet pomolio, krste na novo: *Srbsko-Na-*

---

*) V. Kovčežić.

rodne viteške pjesme — U Novom Sadu god. 1850 kod Karla Hinca — Mi Srbljem ne pitamo suvremenika Marku Marulića, no samo jim spominjemo da i danas ima Hrvatska pjesnika i spisatelja, s kojih nije Srbljem zazor pred prosvjetljenom Evropom. Oni pa, koji bi hotjeli stirati Hrvate u tri pomenute županije hrvatske, i u nješto primorja i otoka dalmatinskih, imali bi nam kazati jesu li ovi sami potomci onih Hrvata, koji za Ljudevita Posavskoga zauzbivaše franačku silu, za župana Trpimira imadoše sto hiljada pješaka, šesdeset hiljada konjanika, šest hiljada mornara na sto i četrdeset bojnih brodova? onih, koji potukoše bugarskoga Borisa, utraše na Grobničkom Tatarina? To bi nas već rugo bilo i spominjati, da takimi ludostmi i dandanas njeka tobožna srbska glasila ne napinju se, i ne srde se napredku hrvatske narodnosti i jugoslovinske zajednice.

Mi smo rekli da je bieda, što u obće Srbi zamiešaše srbstvo sa iztočnim pravoslavjem; i tako se mnogim mozak pomutio, da misle ako je gdje medju nami pravoslavne iztočne crkve, da je odmah i srbstva. Narodnost stapati s crkvom, biva pretapati sobstvo u posvemstvo, trohašiti crkvenu posvemstvenost (catholicité), i dosljedno razdirati crkveno jedinstvo. Mnenje, da srbstvo ne može biti bez pravoslavja iztočnoga, i da su ka' sobom priresla, nebi znali čim opravdati; ako i možemo po duši opravdati predsudu, da je hrvatstvo suznačje katolicizma, a ovaj latinstva. Predsudu rekosmo, jere ni tu nejma istine. Hrvatstvo toliko odgovara katolicizmu, u koliko tvoje sobstvo odgovara vjeri, koju držiš za spasonosnu. Istina je, većina hrvatskog plemena, ostav pri zapadu, nije se ni zapadnje crkve odrekla, jal' kako se veli katolicizma; ali nisu za to svi Hrvati katolici. I mi poznajemo prostakâ koji na upit: koje si vjere? odgovaraju: srbske (t. j. pravoslavne); a naroda? hrvatskoga. Odavna se pa uvriežilo kod slovinaca iztočne crkve, da katolicizam odgovara latinstvu; u Rusiji od Poljske, kad je ruske plemiće zavodilo poljsko gospodovanje, rad dobitka ugleda i povlastica sljubiv se onamo narodnost s obredom da se sami latine: zato i danas u Rusiji najvećma se od *katolicizma* zazire, kako nam svjedoči J. Gagarin, radi *Polonizma*, jer su ta Rusim kao su-

Digitized by Google

značja; tako da svaki korak katolicizma u Rusiji držan je napredkom narodnosti poljske. S druge strane u Turskoj katolik odgovara latinu, s obraćenja na obred latinski svih katoličkih iztočnjaka (sjedinjenih pravoslavnih) radi progonstva od strane grčkih patriarka, koji do Hatumajuma jedine bijahu i svjetovne glave hristjanstva, i tako mogahu kojekakvim izlikom, kao poglavice svjetovne, izkadit svoj jed na one koji su njim se po sjedinjenju izmicali duhovnomu pravomoćju. Koliko je netemeljita ta predsuda, i kakvom povjestničkom znanošću podmeću se krive namjere rimskoj stolici u tom poslu, dosta je nadviriti se na pečatnicu *Allatae sunt* Benedikta 14.a, onog možda najučenijega rimskoga pape. Ako se pa našlo biskupâ i nižeg svećenstva, kao i danas što se nahodi, koji hule iztočne obrede, svećensku ženidbu, slavensko pojanje i to uzprkos ozbiljnim opomenam i ukorim rimskich papa, kaono ti Lava X i Klementa VII, ti biskupi nisu tumači katoličke misli; nô vjerne udvorice onih vlada koje su jih utisnule u crkvu; oni su objestni sinovi onih naroda kojim pripadaju, vladâ nenarodnih, i narodâ gospodujućih. A da ne pominjemo prastare izglede njemačkih naših apoštola, dosta nam se spomenuti kako nam bijaše po Dalmaciji za vremena skupnovlade mletačke, i kako je i danas u njekih slovinskih pokrajinah sa vladikami neslovinskimi, kojim je najmanje misli za katolicizam Petrovih nasljednika. Dalmacija starinom dokažuje, da obred iztočni nipošto ne smeta katolicizmu, i da katolicizam nije latinstvo; ova Dalmacija koja, vjerom katolička pokrajina, od vjekova do danas stegnuta duhovnimi poglavari inostranskimi, a najvećma talijancim, znala je uzdržati svoj jezik, i značaj narodni tako, da se usudjujemo reći: bila bi prva u kolu, netom bi joj se digli težki okovi kojimi je navlaš pritisnuta. Latinstvo, kao posvema nesrodno, nije se našega puka moglo primiti, tako da su i latinski svećenici bili prinudjeni na vrieme latiti se narodnog jezika; dok iztočno-pravoslavni, podmireni slavenštinom, njom su se ponosili, izostali su u narodnoj knjizi, i danas na slavensku zanose, kao srednjih vjekova na talijanski mudriaši na latinsku. Srbstvo pa, kako se danas začimlje u Kneževini, u Crnoj-Gori, i u istoj Ugarskoj naprama pravoslavju,

Digitized by Google

čini nam se pogubno slobodi iste crkve, iztočno-pravoslavne. Nam sad nije o dokazivanju, kako jedna crkva kad se je odtrgla od jedinstva, sobom je posegla na svoju nezavisnost. Jere jedinstvo i nezavisnost, premda su različni, spojeni su. Mi samo velimo da srbstvo, kao narodnost uvedeno u crkvu, da se opre vjerom i obredom tudjim narodnostim, danas se prometnulo u njeku felu bizantinizma, koje zapadnjaci nazivlju Febronianizmom: t. j. napinjanje duha narodnosti proti duhu posvemstvenosti; okupljanje svih krajeva narodne crkve u ruke jednoga jal više poglavara pitomih pozvizdu svjetske vlade; a medjutim svagdano odtiskivanje iste crkve od njezina sredotočja. Tom težnjom, kakogod koja državica postaje, i kakogod koji puk se otimlje podložtvu one državne vlasti koja danas sjedi u Carigradu, i crkva njegova proglašuje se nezavisnom naprama bizantinskomu patriarki. Mi toga dosta vidismo u vrljanju i zakidivanju vjerozakonskom mnogih našieh kralja, i samih Nemanjića.

Srbstvo se načinja kan da će po njem na balkanskom poluotoku puknuti slavlje crkve iztočno-pravoslavne, srbskoga carstva, i srbske narodnosti. Mi nećemo mu proricati sreće bizantinizma, jere ono nije samo, niti je sve do njega, kao što su Grci sami bili, i sve je do njih bivalo: ali velimo, da srbstvo ubija nezavisnost crkve pravoslavne, onu nezavisnost koju državnici danas najmučnije razume; kako je svakomu savjestnomu pravoslavnomu Srbinu vidjeti, u odnošenjih svoje crkve prama upraviteljstvim u istoj Srbskoj i u Crnoj Gori.

Ta zamjena vjere sa narodnosti i obratno, huda je vjeri, jere obara nezavisnost crkvenu; huda narodnosti, jere se meće u oprjeku s ostalimi narodi, razmeće jali podkopava cjelokupnost narodnu. Mi znamo da je to Srbljem dosad bilo za ljutu nevolju; jere izim crkve niesu imali sbiega proti Turčinu, zlotvoru vjere i narodnosti. Ali danas molimo prečastne sveštenike, i prave srbske rodoljube, da narodnost oproste crkvenog osobstva, a crkvi da izvojuju prirodnu nezavisnost. To će voditi spasenju narodnomu, u tom će im pravi katolici srdčeno pomagati. Srbstvo rekosmo, ako se sbjeglo u crkvu proti izlamstvu, za nevolju mu je bilo; jer mu bijaše borba za vjeru i za

Digitized by Google

narodnost. Ali naprama hrvatstvu, bugarstvu, i jugo-slovinstvu, što je živa oka neka iz tih zasjeda na susrete izkače, neka prigrlja suborce za slovinsku narodnost i za kršćansku vjeru. Ovi ne pitaju crkvene žrtve; ali neka crkva ne smeta ljubavi bratskoj i narodno-državnomu jedinstvu samostalnih uda jugoslovinstva. Ovdje:

Ne pita se tko se kako krsti,
No čija mu krvca grije prsi,
Čije l' ga je zadojilo mlieko.

Mi kad smo čuli prosvjetljenih Srba, koji su danas na očigled svog roda, gdje govore: "Vi nas nudili kojim volili imenom, mi nipošto zamieniti s njim nećemo našega srbskoga imena", to nam se učini nješto nalična rieči dalmatinskih *autonomâ.* I ovi vele: mi hoćemo biti dalmatinci, pa Bog. Postajuć mi slovinci, ne prestajemo bivati u svojih pokrajinah i državah srblji, hrvati, slovenci i bugari, kô što bivajuć u državi hrvatskoj hrvati, ne prestajemo biti u pokrajinam dalmatinci, slavonci, bošnjaci. Neka se ne varaju za Boga, Srbi, da takim osobnjačtvom zadnjih godina niesu dosta prijateljâ izgubili na balkanskom podolju.

Za ljubav istine, kojoj najvolimo, red nam je izpovjediti, da sve rečene predsude srbske daleko premašuje ono kleto preziranje, i ono nepovjerenje dobrog diela hrvatskih katolika naprama hristjanom, po kojem njekim kršćanskim farizeom hristjan je gori od Turčina, crnogorac najgori skot od svieta i dostojan svakoga nesmilja. Nego tješi nas osvjedočenje, da taj poganluk ne dopire do hrvatskoga umlja, i da puk isti ovim naraštajem zaboravit će huda imena *arkača — kudrova — Focianca i kaludjerskih katrumunjača;* uvidiv svoj i bratski izkop u mržnji bačenoj po lukavoj ruci tudjinki, a podpirenoj po sebičnosti i gluposti Božjih neugodnika. —

Iz tih različitih mnenja i predsuda narodnih, jezikoslovnih i vjerozakonskih, teku dva različita državna pravca, naime: srbsko i hrvatsko. Srbi, oslonjeni na probliesno veličanstvo Dušanova carstva, i na pretežni broj, ne gadjaju narodne budućnosti bez srbskoga carstva; koje bi

Digitized by Google

uzkrsnulo iz Kosovske strvi, i sve što je jugoslovinskoga pravoslavja, okupilo bi pod okrilje Dušanove krune. Ta politika nebi ni suze prolila kad bi Hrvatska dopala žvalâ Magjar-Orczaga; jer ka' da joj smeta. A da bi se lašnje svojoj budućnosti dovila, zadovoljila bi se i jednom sunezanovišću jugo-slovinskih pokrajina pod Osmanskim skutom; samo da bi se što prije zajamčilo državno vrhovničtvo srbskoga plemena.

Premda u Hrvatskoj ima stranka moguća novcem i spletkami, koja svoj spas uvidja samo u stopljenju s Ugarskom, premda ima pojedinih Veliko-hrvata, koji nalik dušanovcim, ne priznaju nigdje Srbâ, ipak mi nebi znali da ima tamo izvan hrvatskih medja, do jugoslovinske politike. Ta politika teži na duševno ujedinjenje raznih osebina jugoslovinskih; na otresenje inorodnog vrhovničtva; na iztisnuće turske sile; i na obezbjedjenje narodne i državne samouprave za koliko više naših pokrajina, na temelju zakonitih odnošaja, narodnih i državnih. Ta politika se ne odriče povjestnoga temelja, niti nieče obstojeća prava; ali se neda pûkomu zakonu prošlosti, da ju stegne u mrtačku nepomičnost: nego po vječnjem zakonu i po narodnom pravu, prima se budućnosti, u prirodnom razvoju, saveznih osebina. Ima rodoljubâ, koji toj politici prigovaraju prenaglost i nemudrost. Ali mi cienimo. da je nitko ukoriti ne može s osobnjaštva, jali sa sebivosti; i da tko vjeruje u budućnost jugoslovinsku, svesrdno će joj prionuti. Ako je mudrost politička, i nezavisno samosvojnih država, dogovarati se s sadašnjošću i njoj se privijati, nije ludost svidjati dogadjaje prama vlastitom dobru i povjestnicu nadogradjivati. Jer kako mlohavi izgledaju svjetske dogadjaje da jih iznesu, i velevlasti motre svjetsko obzorje da se zavežu. Niti je prenaglost s ulomka svoje državne plavi zasvjedočiti svomu životu, i zapomagati na pomoć braće i družine valovima zadušene. Ako francuzki top razkali okove talijanske nezavisnosti, ne udahnu narodne sviesti, i državne sposobnosti, koje same mogu taj narod u neodvisnom životu održati. A ta sviest i ta sposobnost prekaljene su mučenjî i progonstvî cielih naraštaja talijanskih, i takih su se doba začimali, kad su jim težnje bile osudjene po Evropi, i kad narodna politika

talijanska imala je dušmana pojačih nego što ih danas ima politika jugoslovinska.

Netom prijanjamo hrvatskoj politici, ovakoj kakvu je mi shvaćamo, dosljedno je da pristati ne možemo uz politiku srbsku, t. j. zgoljno srbsku. Ako se ne varamo, tri su točke srbskoga umstvovanja: *Pravoslavje, pretežni broj uz položaj i sposobnost srbskoga plemena, i svietlo Dušanove krune.*

Mi smo rekli što mislimo o pravoslavju kao političkoj postavi. Nam je stalo do broja srbskoga plemena, koje ako ne nadlazi, a ono stoji prama hrvatskomu; i vele cienimo oni položaj koji gotovo zaporavlja sredinu jugoslavja; i ponosimo se s posobnostima onog diela našega naroda, koji nam daje Petroviće Srbske i Crnogorske, Miloše i Mirke. Ali ne znamo kakve je zamjerke onomu položaju koji se proteže gotovo svim jugoslovinskim primorjem? i jesul čeu u sposobnosti one braće koja imadu Jelačiće i Strosmajere na čelu vojske najizbornijega umlja, i graničarskih pukova? Ako nam se odvrati, da i granicom vrvi Srbadija, mi ćemo opet da je to u hrvatskoj državi, jedin narod i tamo i amo, jedne sposobnosti, i jednakoga prava na budućnost. Istina je, položaju srbskomu pripadaju dvie ka' neodvisne kneževine, Srbska i Crnogorska, na kojihzi je upret sve-srbskoj nezavisnosti, i gdje podresta iztrgnuto perje sokola Kosovskoga: a pritom bugarsko susjedstvo uz vjerozakonsku jednoličnost. Ali i hrvatsko pleme ima državu, samoupravnu od svoga postanka, takim ustavom opasanu, da ga možeš na prvi mah pripoznati čedom slovinskog života. Mi ćemo ovdje samo natuknuti prezgodni položaj hrvatske države u jugoslovinstvu radi njezina državnog saveza sa Ugarskom kraljevinom i sa Austrijskom carevinom, kad ova jednom progleda u iztoku, što valja da bude prije nego se ona ista i mi nadamo. A taj položaj nije šala kad se pomisli, da ni Srbi ni Hrvati, ni svi Jugoslovinci ne mogu stvarî na Iztoku bez Magjarâ, Rumunjâ i Grkâ jednokupno; a da medju timi narodî, Austrija je, i može još veće biti, jedina Velevlast.

Hrvatskomu položaju dodaj zapleće slovensko, susjedstvo evropejskoga zapada, a na osob onog naroda

Digitized by Google

preko kojega najprvo će se udjelotvoriti u Iztoku novo medju-narodno i državno pravo. Ali kad smo na položaju i na sposobnosti hrvatskoj, ako će nam se i smiešiti učeni državnici, mi ćemo prostodušno izpovjediti da, nismo nikad pomislili o sadanjem srbskom ustavu, bez da nas ne popade njeko muklo nezadovoljstvo; jer nam se to sve činilo izpaljkovano iz tudjih država, i stjerano na inostranski kalup. Vidili smo gdje su god ustavi iznebuha stvarani i uredbe razkrajane, bilo u kraljevskih jal saborskih povjedalnicah, nije stvarî bilo po narode, ni po narodnu slobodu. Dok u državah kao Ingležkoj, Ugarskoj i Hrvatskoj, gdje je ustav iz života i sa životom kroz vjekove pronikao, vidit je nješto razgovorišnijega i boljega. Da i mi Slovinci imamo svoj život, i ćud ponješto različnu od grčko-latinskih naroda, nije sumnje; jer to i naši gosti prvog dana pripoznavaju. Da mi nismo sirov i nezrio narod, kako bi nam njeki dobrotvori želili, svjedoči nam povjest davne i bliže prošlosti. Da su nam bile države, i te uredjene po slovinsku, dokažuju nam naša državna prava. Da imamo i danas naš ustav i našu upravu slovinsku, Hrvatska nam vapije; ona Hrvatska, koja izkidana, izranjena, razčenuta, nije pustila iz jedne ruke svoga ustava, a iz druge krvava mača; da jednim se brani od prijateljâ i pokroviteljâ, a drugim da razi klete dušmane vjere i uljudnosti kršćanske. Taj ustav je u životu, u krvi svakoga Hrvata; i dokle teče jednoga, neka se nitko ne uzda izbrisati ga sa hrvatske zemlje. Jeli taj ustav za život? Na to puštamo da sami sebi odgovaraju bečki državnici. Mi ćemo se upitati jeli taj ustav naš? Jeli srbski? jeli slovinski? Komu je do toga osvjedočenja, neka upita povjestnicu, ako mu nije dovoljno svjedočanstvo današnjega života, naroda u trojednoj kraljevini. Ustav hrvatski jest onaj alem-kamen dragi svega jugoslovinstva, koji pridonaša velikoj dragocjenosti hrvatske riznice. A Srbljem je stati pa gledati, što se zadnjih dvaest godina plelo i zaplelo u kneževini, da se osvjedoče kako njim je ustav sakat, i narodnomu zvanju pogibelan. Mi nećemo naših rana razvriedjati, no samo ih malko odkriti da ih vidimo, i bolje vîdamo. Mi nećemo raznositi besjede onog srbskog rodoljuba koji iz glasa viče da, *blagosloveni i*

Digitized by Google

nepromjenimi ustav izišao je iz zlobe zavisti i razdora [1]), iz boljarskoga vlastoljubja. Ali zaboraviti ne možemo da „Turčin je dao ustav, pravoslavnomu srbstvu, i da najžalostnija točka u djelu zakona jest, kad zakon ne proizhodi iz sobstvenog tiela narodnog. Ovo je uprav krv, koju iz tudjeg tiela donosimo, da u naše razslabljene žile ulijemo". Mi smo uvjereni da u srbskom plemenu počiva mnogo životnih moćih cieloga jugoslovinstva, ali da će te moći krenuti samo tekom savskieh izvora; jere Srbi i sami kažu, da su oni *pod Osmanom* u *izobraženju svoga jestestva mnogo zaostali*, dokle dobar dio Hrvata (ako gdjegod i ljuto pričepljen) stupao je uz Magjare i uz Talijance s Evropejskom uljudnošću. Mi nećemo zlokobno proricati, ali bliža budućnost svietu će dokazati, kakov nam je naraštaj dorestao sadanjim ustavom, i šta da očika jugoslovinstvo od osamljene srbske sposobnosti. Ovo ne dira crnogorskog poštenja: Crnogorac je još danas jedinac vječiti vojnik vjere i slobode, koji brani kog' može, a nikomu se ne nameće; niti čim se diči, do nepredobitnom desnicom, i junačkim srdcem, u svaka doba spravnim prigrliti čisto slovinsku zastavu.

Svietlo Dušanove krune na slavu je srbsku, i pokrjepljuje narodnu sviest i pouzdanje u narodne moći; kao što pusto Kosovo uzbunjuje rodoljubivo srdce, da plače nad sudbinom svoga roda, i vapije osvetu na kletom dušmanu častnoga krsta, i svete slobode. Ali Dušanovo carstvo u srbskom je životu minuli trenutak, koji se više nepovraća. Dušanov tvor bit će bio dičan i slavan veliko djelo veleumja i velmožja jedinca u naroda; izvedeno uz njeke nezgode iznemoglih susjeda; ali to djelo nije bilo životu namienjeno, ni prama srbskomu dobru. Ni Turska sila ga razvali, niti ga vrieme iztroši; no poput Aleksandrova carstva, sobom se strovali, netom prisahnu silna ruka koja ga držala. Sama Dušanova sila nagna ojadjene Grke, da prvi zapomažu one Turke, koji su imali do malo u srbskoj krvi utopiti i najmanje ostanke njegove vladavine. Srbskoga je carstva bilo,

[1]) Istoria Srbskog Ustava. Nov sad 1861.

ali mislimo da više biti ne može Dušana, koji bi se nazvao *Carem Grčkim*, *Bugarskim*, *Vlaškim*, *Raškim* i. o. jer svi ti narodi dorestoše sviesti, i do prava koji se više nikomu ne nieču. Znamenje novih doba niti je u prisvajanju kojeg naroda, niti u njegovu vrhovničtvu; jer se razne narodne obiteli medjusobno ponamještaju, i svjetska povjestnica poskočila je na devetnesti viek od Isusova rodjenja. U Dušanovih zadušbinah čuvaju se svete predâje srbskoga carstva; ali srbski rodoljubi pogadjaju na pute novih doba i novih medjunarodnih odnošaja. Te mi ponavljamo da srbstvo zgolja osebno, iliti posvemašno, nejma umišljene budućnosti.

Možda ima ljudi u Srbalja koji se kriepe prijaznošču francuzke politike. Mi po dosad dokučenom mislimo da, koliko francuzka politika prijanja uz kršćanstvo na Iztoku, toliko se maže sa srbstvom nebil mu lašnje oči zavarala; i da uza slavlje srbskoga naroda, slabo mari za tu srbsku budućnost.

Valjda nas tkogod još jednom prekori s nezrelosti i s nepamětnosti, jer povrjedjamo one rane koje bi najboljma sobom zaresle, i jer govorimo ob onom u čem se nećemo nikad dogovoriti, i što bi najbolje bilo ostaviti vremenu da lieči. Mi bi rado na to pristali, da neimamo izgleda koji ogovara našu namjeru, dokazujuć da želja bratimljenja Srbâ, Hrvatâ, Bugarâ jest temeljita i na brzo izvediva. — U Dalmaciji žive Srbi i Hrvati. Ovi zadnji su sve do preko Neretve, ako i malom primjesom po Zagorju gdje kojeg srba uskoka jal pribjega; a nek je srba u Dobrovniku i u Kotoru, premda i tamo je čuti hrvatskog imena, a srbskoga manje nego se misli. Dubrovnik najvoli slovinsko. S jednoga kraja do drugoga ima pravoslavnih i katolika, i tamo i amo ikavaca i jekavaca, čakavaca, i štokavaca; pa koji se Hrvat otudijio od Srba? A koji se Srbin dosad grozio na ime hrvatsko? Pa hoćemo li na dušu reći? Za ime srbsko malo se je i čulo, dokle njeka navlašna poučavanja, i nazivanja, zad malo godina ne počeše ga spominjati i ondje gdje mu ne može da bude mjesta, i to kao ime vjerozakonsko, mjesto dosadanjeg ***hristjanskog***. Jeli tko to zamjerio našoj braći hristjanom? Mi ne znamo da je. Jeli i jedna strana po-

Digitized by Google

sumnjala da se imenom srbskim hrišćani narodno osamljuju! nipošto. Hrišćani, izuzam Kotor, svud su u velikoj manjini; u spljetskom okolišu, koji broji do polovicé puka dalmatinskoga, neima jih do šest hiljada, po otocih nijednoga; pa u naših učionah uči se i ćirilica, pa i po naših primorskih selih pjevaju se *Narodne Pjesme* i *Srbsko Ogledalo* od zgoljnoga Hrvata, težaka i pomorca; pa ta Hrvat one pjesme i one Srbe drži kao svoje pjesme, i svoju pravu braću, kao što dubrovački i kotorski pomorac zna već naizust *Ugodni Razgovor Naroda Slovinskoga* hrvatskog Kačića. Bogme neće nam nitko zaniekati da Dalmatinci nisu jedan te isti puk, i da njim nisu jedni običaji, i jedan jezik, izim nješto razlike otočana, koja se lasno da' iztomačiti. Pa mi velimo da kad nam se to ne zanieče pristat će se dosljedno da su Srbi i Hrvati po narodnosti jedno, samo što dva različna imena nose i dvie države imadu. Marulići, Gundulići, Kačići, Stefanovići, Petrovići, naši su pjesnici i književnici. Srbski i Hrvatski rodoljubi danas u Dalmaciji razabirat se ne mogu, jer se jednim samim kolom hvataju, po jednom narodu nazivlju, i dojdućem naraštaju složno bolju budućnost vapiju, bilo u sjedinjenju s Hrvatskom, bilo u širenju crnogorskom, bilo u srbskom ustanku, bilo u bosankom izbavljenju. Tako kolo neka zametnu posvuda jednokrvna braća, gdje se god udese, bilo na polju književnom, bilo na državnomu, bilo na bojnom; tada samo Bog će dati da će dobro biti.

Dragi Šimune! [1])

Obradovalo me pismo, koje mi javljaše, da ste vi, moji otačbenici i moji župljani, začeli čestitu misao da se okupite u *Četu za Nikšan*, iliti što'no posavci kažu u *Strjeljačko družtvo*. Prava ti je rieč, ***kud je voda***

---

[1]) Šimun Devčić, glavar Podgorski.

Digitized by Google

jednom tekla, ona će opet tuda proteći. Jedan tvoj pradjed zastupao je kralja bosanskoga pri dvoru francuzkomu; drugi sa pedeset Podgoranâ osvajao je od Turaka kulu Norinsku; a djed, što ti još žive starac od devedeset ljetâ, momčetom nosio je na podgorsku stazu prah za primorske puškare, kad se naši nisu plašili francuzke sile, pod Napoleunom velikim, da obrane Vjeru, kralja i domovinu. Podgora je tad listom poharana i popaljena; sirotinja je naša kroz otoke raztjerana, neprijatelj je zasio u naše Sisvete. Ali, kroz pedeset godinâ, Podgora je opet kućam zabielila i maslinom zazelenila; sirotinja se prikupila, i odrestla; naši Sisveti ljepši stoje, nego ikad dosad; i cielo primorje, sva Neretva, Vrgorska, Imotska, što je krajine od Cetine do Neretve i dalje do preko Duvna i Mostara, sliće na Podgorske slave, kad mi slavimo, novu našu diku, mučenika s. Vicenca. Ta nova dika okuplja našu braću iz dalečine, i svjedoči našemu staromu poštenju.

Plemenita je misao, koju ste začeli, da blagdan s. Vicenca ukrasite novem slavom *Strjeljačke Čete*. Drugi i treći dan proštenja, kad je već narod u crkvi obršio duhovne zavjete, oteti ga pivnici, i okùpiti ga pod barjak rodoljubja, junačtva i poštenja, to je djelo rodoljubno i pošteno.

Koji brkati primorac, i koji ugledni krajišnik, neće pohrliti u Podgoru, slavnu hladom maslinskiem, i vodom studenicom; šta rekoh? slavnu zavjetom kakva kroz devet krajina danas nema, — tko neće pohrliti u Podgoru da primi nova života duši, srdcu, i poštenju svomu? da se duhom obnovi u bogoljubstvu? da srdcem odahne u prijateljskom i u junačkom sastanku? da se razhladi u sparini koja nas ovieh dana odasvud stieska, čistim zrakom prirode i rodoljubja?

Koliko mi je, Šimune, milo da to novo junačtvo na našoj Podgori nastaje, toliko mi je tvrdja vjera da na Podgori neće ga nestati. Kad se jednom dično uredi *Podgorsko-Primorska Četa*, koja će naša krajina izostati?

Digitized by Google

Da neće zar Neretvani u kolo poletiti? Da će zar Vrgorčani svoje ruke podviti? Da će zar Imoćani, ti naši perjanici na krajini, gledati praznoruki? Da će Sinjani, Omišani, Zagorci, Kastelani, Kninjani, Drnišani, Šibenčani, Kotarci ostati na zadu? Ja sam uvjeren, kad se jednom ustanovi, i proglasi to naše družtvo, da će se dogoditi što i s narodnim čitaonicam po Dalmaciji.

Od jedne, evo ih sad u deset godina stekosmo do trideset. Ta će sama razlika biti: da će *čitaonice* ostati gradsko i varoško sastajalište, dok će *Strjeljačke Čete*, postati prava narodna kupi-družina. Narodne Čitaonice će biti rodoljubni razgovor i dogovor, a Čete će biti gnjezdo poštenja, rodoljublja, junačtva. Kud *Čitaonica* okom, tamo će *Četa* skokom.

Tko bi, dragi Šimune, izbrojio sve koristi koje će *Strjeljačke Čete* donieti našoj otačbini? Naša mladež obično posvud, a najviše po krajinam našim, nakon svetčane službe Božje, ostaje pri ženskom kolu, pri luli, pri krčmi. To su prigode koje navode na trošak, na dangubu, na prostačke i smutljive igre. Odvratit ih od tih prigoda, a navest ih na smiranje u nikšan, i na ostale mužke vježbe, to je djelo Bogu ugodno, zdravlju poćudno, i javnomu redu koristno! Mladež osobito koja se vraća s vojnice neće nam više biti za smutnju i za umet, nego će u Četi biti vrstnicim izgled hitrine, reda, i hrabrenosti.

Druga će velika korist po mlade ljude i po cio narod od tih novih družtva biti, da će svoje ugodne zabave i svoga posla imati i oni dio puka, koji inače biva za smetnju i sebi i drugomu, i zamršuje se u jalove govore i u nezadovoljnosti. Kad smo se ovo izkopali štogod izpod samovladja činovničkoga, svak štogod posla imaj u javnom životu.

Mudri ljudi sbiraju se u sabor. Pametni i obrtni gradjani sklapaju obrtna, novčana, i poljodjelska družtva. Postariji obćinari sabiru se neki u obćinski veliki sbor, a opet neki po selim u mali seoski sbor. O različnu djelovanju tih družtva i tih sabora i sborova, sviet se danas u svakom sastanku zabavlja; pa što se dogadja?

Digitized by Google

da mladji ne imajuć još dovoljne zrelosti, niti znajuć po svom kušanju kako je težko izposlovati štogod dobra i puku koristna, misle, da bi oni sve lašnje i bolje upravljali: pa tako snahodi ih neka zlovolja za obće dobro, ili nastoje da pogrde i obore starije ljude, prije vremena: i tako se mnoge neprilike dogadjaju po selim. Uz to, misli mladjarija, kako će se inače zabavljati, kad nema brige u selu ni u obćini; pa ti se žene po deset godina, i danju i noću dodijavaju puncu i punici. Dok inače, u četi svojoj sabrani, imat će dovoljno i časti i zabave. Biti četi vojvodom, harambašom, il' velikim il' malim; biti barjaktarom, nositi čelenku, neće biti samo prazno ime, ili goli znák; nego će to biti ime od junačtva, od vještine, od poštenja; a biti će čelenka znak družtva na glasu.

Pa, kad na sve to nebi gledali, gledajmo na budućnost narodnu, gledajmo na ono što čine ostali narodi. Švajcarski, Tirolski, Francezki *slobodni strjeljači*, ti su stekli ime neumrlo u povjestnici svoga naroda.

U mirno doba, vi ćete u Četi zabavom mladež naučiti redu, stegi, junačtvu, trjezmenosti; sastancima, spravljat ćete je na život ustavni, na život slobodni; a barjakom i junačkom vježbom, viknut će ona vojničkomu životu, viknut će slobodnomu kretanju i junačtvu.

Zovneli četnika dužnost u stajaću vojsku, neće ga ta služba stajati ni pola muke. Pozovneli ga pogibel na obranu svoje domovine, rado će letiti u redove poštenja i junačtva; kao pravi domobranac. Navalili lakomi susjed na ovi naš mili zavičaj, sama će se šarka tiskati u šaku četniku, kad na zvoniku njegove crkve trobojnica se slavne Čete razvije: dušmanska protuha će odmah iz daleka uviditi, da neće u našem zavičaju naći žene sa kudiljami na garištu, nego da će ga sresti mladi junaci, spravni na obranu svojih svetinja, na obranu svoga sljemena, braće u bešici, sestara i majka svojih, spravni na obranu grobova otaca naših.

Evo ti, moj Šimune, što znamenuje ta dična *Četa*, koju ste vi prvi omislili na narodnom temelju sabrati na slavu vašu i cieloga našega naroda.

Digitized by Google

Uklapam li *Ustao* (pravilnik,[1]) koje ga ćete vi dopuniti po svojoj želji. Pa ćemo i njega objelodaniti u "N. L." kad ga Vlada pozakoni; da tako i ostala braća vide, kako je to lako osnovati strjeljačku četu, kad je narodne ljubavi i dobre volje.

Pozdravljajuć sve uskup, i svakoga po redu, ostajem do vieka i do duše

U Zadru na dan s. o. Nediljka.

Vaš

Mihovio Pavlinović.

---

[1]) Pazi: odmah sad, skupite se petorica u odbor. Vas je red podniti vladi pravilnik na potvrdu, i kad potvrdu dobijete, skupiti družinu, imenovati počastne članove iz okolnih krajina, naše svietle perjanike, Iku Jerkovića, Iku Udiljka, Marku maloga Luetića, Daniela Martinca, Jozu Pervana, Klonimira Gabrića, Lovru Čupića itd., vas je predložiti barjak i pečat, junačko obilježje, biranje častnikâ, vojvodâ i harambašâ. Ja bih najvolio barjak trobojni sa slikom s. Vicenca mučenika, i nadpisom: *Za Viru i za Otačbinu*. A obilježje nek je četniku kalpak od crvene čoje, sa orlovim perjem, po stepenu časti. Meni se čini da bi za sad najbolje bilo da se odrede četri velika goda iliti sastanka uz puškaranje na nikšan, dakako i dieljenje nadarja. Prvi gôd na Duhove, drugi poput izleta na tielo Isusovo u Zaostrog, treći na Vicenca, a četvrti na Svisvete. Veliki vojvoda nek je u Podgori uz barjaktara i jednog harambašu, a mali vojvoda nek je u gornjem primorju, drugi harambaša u Baškoj vodi. Četnici u svakoj župi imat će čeonika. Redoviti sastanci držat će se napose u svakoj župi na kraće rokove po sgodi, i po dobam godine. Kad se Primorska prva *Četa* uredi, tad će lašnje nasteti samostalne čete, u Neretvi, u Vrgorcu itd. Četnici iz različitih kotara, opet će moći kao počastni članovi pohadjati se medjusobno na Ilijin dan u Neretvu, na Petrov dan u Vrgorac, o Gospojinom u Imotski, o sv. Ivanu u Omiš, ili o Bartulu na Zadvarje. Samo valja gledati iz početka, da se snage ne razdvoje. Kad je ulište jednom punano,

Digitized by Google

Slovinski Navrtoi.

Samonikla ćut ljudskoga srdca, svjestna pomisao ljudskoga duha, bila nagložeļjom natrovašena jali preplićajima uobraze zamršena, pomalja se u klici ljepote i istine, kao prirodni izčez (atomus) koji se ne da zatajati.

Ako ta ćut, i pomisao taka zadje kroz tisuće srdaca i na vjekove zasjedne; red je nju poštovati, k njoj se primicati, i uza nju s ljudmi se razmienjati. U takoj uzajmenosti ćutî i mislî, svi velcumi narode su sbijali, narode za svojim zamišljajim hitali, i s njima u začelju napredka i uljudstva zasjedali.

Sveto je dakle i nepregorivo tu ćut razabirati, tu pomisao izvijati, izljuštiti zgoljno i jedro zrnce ljepote i istine, koje samo se deseti u polju napredka i uljudstva.

Ako je na svietu i danas ćuti, ako je pomisli ikoje u našem vieku, to je ćut i pomisao *narodnosti* svoje. Napeta je nješto i pričinjena; ali je mnogo više prirodna i jestvena. Za narodnošću uzdiše umorni težak iz ugla siromašne kolibe, kao što ju njeguje u bogatoj polači nepotudjeni velikaš; diete ju zagrlja majčinim ljubcem; srdce joj se mladenca raztvara; ona najprirodniji zavjet ljubezne duše; i sieda starca oblieva suzami, kao prva ljubav preživljena srdca. Ljepote djevojke lice je danas u kolu potamnilo, ako alem-kamen narodnosti na čelu joj ne sja; djevičanska duša više ne miriši, ako žarom domoljubnim srdce ne igra.

Znanje je u svietu taština, a umlje je bezposlica, ako za narodnost ne razabire. Brat, rodjeni brat, krvav je na očima, ako tudjinstvom zadiše. Pred gromkim va-

---

lako je iz njega i brati satove, i rojeve izvadjati, i ne gubiti nijednoga parojka.

Davoriju, ilili strjeljačku pjesmu složit će naš glasoviti guslar iz Kotara velč. Stjepan Buzolić.

Kad mi sve to liepo uredimo, tad će i ostala brača u kolo dike i poštenja. Budi ljudî, svega će biti Božjom pomoći. Ovo sam ja ovako uzgred napomenuo, a vi pak odredite kako vas volja.

Digitized by Google

pajem raztrgnutih naroda, kopnu gozdi i brdine predieljene domovine, rieke su gazne a poljane sužene na bratimske susrete. Na razvalinah predsude, zaziranja i mržnje, diže se gorostasni hram narodnosti; u njem jedino slavlje bratimstva i slobode, stapa sve plemenite duše. To je pozir sadanjega vieka. Dá, veličanstvena pozira!

I slovinska plemena na jata okupljena, jednodušno čuvstvuju novim čustvom; voljna, prevoljna hrle hramu narodnosti svoje. I rekbi da ini, koji dosada iz daleka štismo nadpise različnih vjekova evropejskog uljudjenja, — jere i boljarstvo, i križarstvo, i obretstvo, i samovladstvo, i trgovstvo samo nas je kao mimogred zadirknulo — doživismo 19.i viek. da djelujemo i na ostali sviet, da s Evropom ili preko Evrope, krećemo sjetnim i samrlim kolom njezine uljudnosti. Mnogo razdružnih živalja evo i danas se sročilo i zaredilo s vapajem narodnosti. Ali, kao što u svako prelazno vrieme, i danas cigla su dva pravila spasonosna: umom zaprieti u nepomična načela, a volju iztriebiti od predrasuda i naglosti — jere bez tizih uvjeta istina se premašuje, — te ozbiljno latit se posla. Iz sirotna naroda pronikli, za râna tim čuvstvom osvojeni, mi mu do duše prionusmo, i narodna misa' najprva nas u svietu uzhiti. Ali višekrat, prizorom velikih zaprjeka, čestih oklevanja, susjednih trvenja, sebičnosti i nepravde; što gore? prizorom mnogih tobož zatočnika narodnosti, koji bi ju htjeli uzdizati na strovalinah naših najsvetijih uvjerenja, i podmetnut joj, što naši pradjedovi pod turskom sabljom održaše nepovriedjeno, i što o narodnosti ne visi, višekrat načesmo se tomu čuvstvu otimati. U tom otimanju naše misli prikupljasmo, i premišljasmo, da pogodimo ćut sa mišlju, da pomirimo srdce sa sviešću, i svedemo jih na razbornu zavrhu; da uprav dosegnemo zrelu i pravednu smisao narodnosti, i ubaviestimo se o njezinoj uporavljivosti. Crtice tih premišljanja slupane riečju neotesanom i nepogodjenom, dostavljamo mladjemu naraštaju, voljnomu da sudjeluje Promisli u našem narodnôm preporodu.

Ako višekrat pohitismo trsimice kroz pramene otežkih pitanja, bez oblovitog dokazanja primljenih načela, uzdamo se u dosjetnost učenog štioca da će izporaviti nit

Digitized by Google

razloženja. Preradostni kad se jednom i kod nas počelo *zbilja* promišljati o našoj budućnosti; i našim jezikom zamećati rieči našega književnoga i državničkog preporoda.

I.

Ako je narodnost ono svojstvo, oni značaj po kojem stanovita množ ljudî nazivlje se narodom, da pojmiš narodnost, red je da saznaš bistro i razgovetno: što je narod?

Starodavni mudroljubi u tom su na cjedilu; i ako se osvrnemo na iste sveznavorce 18.g vieka, vidit ćemo jih tomu pojmu nedorasle, a njemačke učenjake zagonetne. Talijanci, kao rodjeni prvaci u poznavanju svih načelnih istina, točnije su to shvatili, te jednoga do drugoga nadopunjujuć, može se kazati, da je narod *ljudski naraštaj osobite ćudi i sposobnosti, izceden istim poreklom, sojuzen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodom ogradjenu.*

To je najsavršenija zadruga, koja se daje izvadjati iz obitelne zadruge, dapače to je naravni stupaj čovječanskoj zadrugi. Razumieva se po sebi da, *isto poreklo* ne odgovara izključivo značenju *istoga rodnoga plemena ni istoga koljena, nego istomu zadružnom postanku, jal' bliže jal' dalje zagodjenu:* tako da Francuzka jurve je jedan narod, premda od više njih stopljena, jere smoždjena jednim jezikom i jednim zadružnim životom: što kod Austrije to nikad ne bude.

Kada smo doznali što je *narod*, dosegli smo pojam *narodnosti.* Narodnost primljena predložno (objective) kao umišljaj (abstractum) bića narodnoga, prisvojno (subjective) postaje sviešću zasvjedočnom pojedinomu čovjeku, da je u osobitom narodnom biću, i tim da je članom osobitoga naroda. I ta sviest je najtvrdje jamstvo narodnomu obstanku i narodnoj nezavisnosti. Uz to lasno nam je razabrati, koji puci mogu zapjevati nad zavrhom, koji se brusati u svijanju, a koji ridati na ogarini svoje strovaljene narodnosti.

Digitized by Google

Ali treba razlučiti sastojine pojma narodnosti, da možeš ih ocieniti po redu svoje vriednosti; jere kad stanemo nabrajati *izvor–poreklo*, *ćud* (genium), *jezik*, *javnu zadrugu*, *i zemljište*, *prirodom ogradjeno*, uvjerit ćemo se bez težkog razloženja da *poreklo* i *jezik* jezgra su tomu pojmu, a *zadružtvo* i *zemljište* prisvojine (attributa). I zbilja: *krv* je jezgra, iz krvi (otca) obitil, a od obitili sama otačbina; niti se bez obitili dà pomisliti na otačbinu, javnu zadrugu.

Što je bliže do jezgre to je prvo na redu: a što je bliže krvi do jezika? jere kako krv sastavlja tjelesa, tako jezik spaja umove. Jedinstvo dakle *krvi* i *jezika* glavne su sastojine narodnosti; uza nje i u njima stoji osobnost ćudi, koja klije plodovim veleumja u knjizi, umjetnosti i znanosti; jere su narodi prave i same osobe čovječanske obiteli; i njih je Promisá obdarila njekom odličnom moćju u svhaćenju osobita oblika Istine, Dobrote, i Ljepote, i namienula njim različni stupaj u otegnutom uzlazku ovozemnoga usavršenja. Uz te sastojine na redu je javna zadruga: načini javnog obstojanja, vladanja: zadruga ta iz jezgre je, dakako, ali nije u jezgri; jere narodnost premda osakaćena, nutrava, podkopana nesvojstvenim i nesrodjenim obstojanjem nastavnim (zadružnim), može bivati dotle, dok obstoji jedinstvo krvi i jezika. Sve zadružne blagodati, naime: *jednoća* (unitas moralis), lakim sobćenjem pomožena, *nahranjenje* poljodielstvom i trgom pribavljeno, *obrtnost* polakšicami i nadarjim poduprta, *bezbjednost* obranom stečena, sve je mnogo su olahkoćene *prirodno ogradjenim zemljištem*, i blago ti ga narodom koji su dotle dotjerali. Ali svakojako dok je iole narodnog života u jedinstvu *porekla* i *jezika*, narodnost obstoji: kao što su obstajali puci prvobitni u značaju i u svojstvu osobnom, premda su živovali skitnjom, jal' ûžili i razmicali medje svojih privremenih postojbina.

Naprotiv, zadruga svojimi blagodatmi ne može danas *na jednom zemljištu* da sama posebi zapaše narodnost; jere zadružni življi, obiluju u sadanjem vieku tolikom sredotežnom silom, da se neprestance otežu i pritiču srodnikom. Premda je sumljati o konačnom razdjeljenju narodnosti na onih razkršćih gdje se više naroda sna-

Digitized by Google

šlo i priplelo; i tamo bi mogle obstati moćne i sretne države, krjepošću prava i reda zadružnoga, kad se ni jednom odlomku narodnomu nebi kratilo prirodno pravo.

Povjestnica svieta široko je polje, na kojem istinabog, vidimo iz daljnih maglina nerazmršenih doba pomaljati se različne nedonošćadi narodne u svojoj osobnosti; ali sva njihova komešanja, preseljavanja, i nasrtanja, ne ostavljaju traga čuvstvu narodnosti; nitli vidimo pod tizim stiegom i jedno zauzeće, kojim bi se svietu bile najavila ko činbenik ljudskoga uljudjenja. Moć narodnosti niekati se ne može, jere narodi ne daju se zaniekivati; ali je postajala pritajana pod upretom surovosti i nespokojnosti kojom se ljudstva najavljaše kao ratila Providjenja, u čestom zamladjivanju omrcinjenih puka i njihovih truhlih uljudnosti. I ako smo čuli Rimljana ponosna klicati: *civis romanus sum*; to nije po narodu nego po državi: kako se izvadja po svih staropisaocih da *otačbina* bijaše suznačje države (status); i država bijaše sve-bog zaždirući i osobu i obitel istu, bez koje ipak ne može se pojmiti narod, ni narodnost. I zbilja ako zadjemo u najzabitnije povjestničke kute, jali stanemo osluhivati goropadne propasti državâ, jal prebrajati grdne košturnice bojnih poljana tja do rimske prevlade, nigdje ne vidjamo oduhe narodnomu čuvstvu. I ako nam Jelinsko-trojanski rat predstavlja prvo kolo nalik narodnomu; vidimo ga krenuta više državnim zadružtvom Atreidacâ i plienoželjnosću njihovih suveznika, nego li narodnim slavohlepjem. Divna čudesa Termopilska, Maratonska, Salaminska, ne počinî narod prot narodu; no šaka slobodnih ljudi naprama tisuću tisućâ robova. I Jelinsko ime nebijaše milo i slavno prama Traškomu, Peršianskomu i Rimskomu, nego prama varvarskomu *(Barbaroi)*; jere ovo bijaše znak divljačnosti i odljudnosti, kao što ono pitomosti i uljudnosti. Te kad bi se htjelo iz onih djela izciediti ikakva pojma narodnog, to bi bilo poganskog *obožavanja* sasvim različna od redne *ljubavi*, kojom se ljubi svoj narod; ne kao što reče oni zanešenjak magjarski, više od Boga, niti kako Boga, nego za Bogom i rad Boga; jere, narodnost je sredstvo podredjeno ovo i onovječnim svrham ljudskog usavršenja. Rimska povjestnica od kraja do kraja

Digitized by Google

dokaz nam je kretala zadružnosti predkršćanskih doba; rimska povjestnica, onaj zamašiti spjev Boga-države, pred kojim svako je koljeno klicalo, dapače svak mu se imao bacati nesvjèstice na usijano krilo. Samomu kršćanstvu, namjenjenu na ujedinjenje ljudsko, bilo je od Boga sudjeno, u teku vjekova spiriti uzvišenu ćut narodnosti, blagovještenjem *bratstva*, *jednakosti i slobode* za sve ljude i za sve narode svakojeg staleža, i svakojeg ljudskog plemena; preuredjenjem, posvećenjem prvobitne obiteli, bez koje, kao što nahrcismo, ne može da bude otačbine ni naroda. Samom kršćjanstvu rekosmo, jere ljubav je uz obitel najtvrdji moždjak u moždjenju, najnasporniji pritop u stapljanju koljenâ, plemenâ i pukâ: a ljubav je plod samoga kršćanstva. Na suprot poganstvo, dišuć preziranjem i *mržnjom* proti ne-grkom i ne-rimljanom. iz načela o ljudskoj nejednakosti, uza sve izvanjsko jedinstvo ogromnih država, preciedjenih zakona, razganjalo je i srodna plemena, raztjerivalo puke; doklem bi napokon sila suzbila silu, izkidala zakone, i sasula iz temelja same države. Isti pa različni puci, zadružno razcjepkani, il mrzahu u pokrajinskom životarenju, il tumarahu mienjajuć zakonâ, običajâ i gospodarâ. Jedinomu pokoljenju Abrahmovu, Isakovu i Jakovljevu bijaše ujamčena narodnost, jere mu se uzakoni jedinstvo porekla, jezika, zadružtva, i žemljišta radi osobitog vjerozakonskog zvanja: *puk tvoj Izrailevih jazik v zemlji*. Kada se na otruljenom svietu najaviše sirovi, i nepoznani puci, naseljivajuć izrodjene grčko-latinske pokrajine, mieseći obnovljenu zadrugu novimi načeli, i nove se države zasnovaše, tek onda ciknu zora narodnosti; jere tada Jakovljeva zviezda, zasja nada sva ljudska plemena, kršćanstvo razprostri na sve povlasticu Izraelskih sinova. I ako su od iskona jezik i poreklo zametcim narodnosti, nisu mogli bez zadružne pravednosti osamljeni razvijati se i smoždjiti prilični narod, niti mu razbuditi saviesti ljudskoga dostojanstva.

I plemenitim čuvstvom narodnosti može se zabrazditi, nauštrb medjunarodne pravednosti i jedinstva ljudskoga roda; kao što ljubav samoga sebe, kod mnogoga se izradja u sebivost i odljudnost. Ali zloporaba nije kadra mraziti stvar u sebi pravednu, i na dobro namienje-

Digitized by Google

nu. S toga bezsvjestna je žestina one stranke nazovi-božjačke, kojoj se i koža ježi na ime narodnosti, kao stvari poganske i pred-kršćanske. Mi bi želili da ta stranka ne mieša medje stvari sasvim različitih i da se prodje njekog nedolikujućega šurovanja; te da čistim rukama, i nepristranom sviešću, unidje u sveti hram narodnosti; da je se nagleda, te bi se uvjerila, da oni koji bi prèdali, da ogradjenje narodâ i podpuno obezbiedjenje njihovih narodnosti ne razkoli ljudsku obitil, i tovećma ne upropasti jedinstvo vjerozakonsko, da bi bili najveći protivnici toga dvojstrukog i toliželjnog ujedinjenja. Da, bezdvojbeno ljudstvo kroz vjekove zori za jedinstvo zadruge i vjere. Nego, potonje jedinstvo slaže se s početnim u koliko je jedinstvo; ali potonje je obćeno, kao što je prvo osobno: n. p. početno ljudsko jedinstvo bijaše osoba i vjenčana dvojica, a potonje bit će ljudski rod sjedinjen: početno jedinstvo zadružno, bijaše obitel, potonje biti će bratski savez svih naroda; prvo jedinstvo vjere bijaše, priprosto bogoštovje, potonje biti će kršćanstvo jednom s vjerovanjem u djelu posvemstveno. Domotanje potonjeg jedinstva, kojemu smo već upućeni, neće se izkoliti natražnjačtvom, nego napredkom i savršivošću; te, savršivost nastaje uvjetom potonjeg jedinstva, niti je se smiemo odreći bez zaniekanja ljudske naravi.

Ako kadikad zabludimo sa promisalne staze, tim ne rušimo napredovanje k jedinstvu; jere i te zablude postaju poslušnim i vjernim ratilom bdeće Promisli, koja znade i od zla izvadjati dobro.

Primąknuće gori rečenom jedinstvu neće biti navješteno po stapljanju raznolikih, raznoćudnih, i raznojezičnih naroda u njeki novi narod, jal' u koji jur obstojeći, nego, blagim skladom i pobratimstvom svih naroda, na trpezi uljudstva u pirnoj odjeći svoje razvijene i usavršene narodnosti. Svedenje raznoličnosti k jedinstvu, te smoždjena skladnost iz raznoličnosti, eto oblika potonjemu jedinstvu. Iz pred-kršćanskih vremena, dakako, proizvire narodnost, od kada jezici pod Babelom prisjedoše Nojevcem. Raztićeni, jatomice zadjoše zemljom, s prvimi predanji smetnuvši s pameti i jedinstvo svog plemena. Ali to medjusobno otudjenje jednokrvnih puka, bijaše promisalno; i

Digitized by Google

ista koljena jednoga rodnog plemena, sljedjahu sljepački taj nagon razbježivosti i osobunjstva. To nam se u povjestnici čovječanstva uzastopce pojavljuje, gdje ne bijaše kakve izvanjske sile (Sesostri, Ciro, Aleksander), jali pridošle državne sveze, kano rimska u zapadu. Ali odtole izvadjati, da narodnost za kojom kršćanski sviet danas čezne, jest poganska natruha, naličilo bi na mudrovanje onoga, koji bi osudjivao spasenje ljudskoga roda jere ga je izazvao Adamov neposluh.

Kada mi opominjemo da je narodnost krasnotvor kršćanstva, ponovit nam je, da ne niečemo da i u predkršćanskih vremenih ne bijaše prikazâ njeke narodnosti, kao što i njeke obiteli, i njeke državc i njeke slobode; ali sve to bijaše i u načelu, nekmo li u uporabi sakato i zlo; navlaš: obožavanje osobnosti, susilja, i nezadružnosti, zaniekanje bratinstva, jednakosti, i slobode; bijaše rušenje i odaljenje od prvoga jedinstva: dok, današnja práva osobno-obiteljna, narodno-državna, pod čelovodstvom kršćanskog načela, izvratak su na jedinstvo; ali ne natraženjem, nego napredovanjem, ne jednostavnošću, ne pomješanjem, nego raznolikošću i razgodjenjem; ne stopljenjem, nego smoždjenjem ljudskoga roda. Jere, Božje mogućstvo ne da se ograničiti ljudskom pakosti, niti je Bogu do ljepših staza k istomu cilju; kao što je poznati u istomu redu njegove milosti. I zbilja; pošto su narodi raznimi običaji, jezicî, ustrojî, i podnebjî, postali raznim osobinami, nek se digne taj narod, kojemu je Bog dosudio da bude stečište inih svih naroda, i da postane morem u koje će se salievati rieke zemaljskih naroda! Oh srećom medju narodne ljubavi, da takih sanjara ne biva i danas! Ali jim na čast takove klapnje, jere smo uvjereni, da jedina posvemstvenost (katolicizam) crkvi je sudjena; i to, posvemstvenost duha, jere i crkva svimi jezici zapopjeva: *i svjaki jazik da' vozfaljaet Gospoda.* Posvemstvenost čovječanstva u gori pomenutom smislu zaniekanja práva narodnih, nemogućno je oživljenje poganskog Boga Jelina i Boga Rimljana; kao što je sveobstvo (komunizam) u redu zadružnom, zaniekanje obiteljskoga práva, nemogućno oživljenje poganske Boga-državc, jezera osobne slobode i ukupnog

Digitized by Google

zadružtva. Inače smrtna osuda stigla bi narode i ljudsko zadružtvo.

Oh! da su dosada narodi bili razkršćeni, kao što su po Božjoj promisli razdieljeni (*jegda Previšnji razdieljaše jaziki*), nebi danas u razdraženosti svojoj željkovali bratinske krvi; niti sljepačko ratilo u rukama susilja, sapinjući tudju braću, svoj vrat pod jaram skučili, no u svezi medjunarodnoj gojili bi svetu uzajmenost svih naroda i svih ljudi. Ne plašimo se narodnosti, nego oskudice vjere i obilnosti zloduhnog nehajstva novijih doba, koje truje najljepše plodove narodnosti, slobode i uljudnosti; i koje samo prieti današnjoj zadrugi mrcvarenjem i poganskom tmušom.

Narodnost je nam prigoda, a ne svrha. U tomu smo različni od pogana, i novih i starih. I ta nam je razlika dovoljno jamstvo pravde i istine, jamstvo naše budućnosti.

II.

Sve što se ne rázvija i ne usavršuje, oli ne žive, oli skraća. Drugako: sve što zakonito biva, ima neoprovrživo pravo na *razvijanje* i na *usavršenje*. Tomu promisalnomu zakonu dvojstruko (t. j. tjelovno i duhovno) podliegaju narodi. Da narodnost zakonito biva tako je stvar očita umu i razumu, da će to rado pripoznati tko ne kani da nieče narode, jali da zavrtoglava do zatajivanja zakonitosti narodnog obstanka. Svaki narod, akoprem u povojih svoje zadruge i svoga uljudstva, krjepko danas svoju narodnost ćuti, kao sviest života, koji se jedvice razabire kroz njegove nesmoždjene sastojine. Komu bi ovaj dokaz práva, na razvijanje i na usavršivanje narodno, tankoumljem zaudarao privratit ćemo razumnije, da sastojine narodnosti najsručnije su poluge razvijanju narodnih moćiu, uporavljivanju narodnih snaga, nadomirenju narodnih želja, postizavanju što više dobara blagodatî zadružnih, te vršenju narodnog zvanja u čovječanskom napredku. U to dakle ime, pripada im pravo razvijanja i usavršivanja.

Digitized by Google

Ako omjerimo razvijanje i usavršivanje po uglavljenom pojmu narodnosti, razvijanje i usavršivanje narodnosti nam je: razvijanje zadružnoga jedinstva, jedinstva porekla, jezika, sposobnosti, nastavâ i zemljišta. U nevrieme je danas pominjati o razvijanju zadružnoga jedinstva po svijanju, i pretapljanju više prometnutih puka jal naroda u jedincatu narodnost; jere što je visilo to je odpalo do 19 vieka; a danas svak oprezno bdije i nad najzabitnijim okrajkom svoje otačbine. Jedino dakle možno razvijanje jedinstva danas je razplodjenje; kao što po naravi živa obitelj razvija se na koljena i na plemena, a plemena na puke, a puci na narode. Usavršuje se pa jedinstvo zadružno, usavršenjem svih nastava naosob zadružnih i državnih, koje najvećma saginju pameti i srdca preuzimlju, stapljajuć ih jednom mišlju, i jednom željom, da uza nje zadruženi, priviknu i vanjskomu običaju života. Razvijanje i usavršivanje zajednice porekla, dostiženo je obranom od inostranog nasrtaja na zadrugu, i od svakog domaćeg' nalićanja na obitelna prava, a poimence na svetost ženidbe, po kojoj samo se izvadja nepresahlo zakonito poreklo.

Razvija se i usavršuje zajednica jezika; kad upijeni u jezik, kojim nas je majka s mliekom zadojila, srdce mu prione kao milodivnomu liku našega roda; dapače, kao živoj utjelovi svih ćuti, osjećajâ, mislî, i života njegova; kada nam se oči unj upinju kao u sjajno zrcalo uzora naše uljudnosti; kad on postaje prirodnom riečju naše ćuti, i naše misli; kada nam se s njim obnavlja život naših praotaca; kada ga priznajemo glasilom našega nutrnjega, domaćega i zadružnog života; kada jezik naš spodabljajući sa jezici naroda starijih i naučnijih i uljudnijih, tešemo, gladimo, izvadjamo, po njegovu prirodnom značaju, i razvadjamo ga kroza sve zadružne žile, kao plin (gas) uljudstva, napredka, i jednodušnosti narodne. Ćud i sposobnost se razvijaju i usavršuju, kad njim se ne zapiru prirodne oduhe, bilo u knjizi samouki, bilo u državnoj samoupravi, bilo u zadružnoj naviki; nô, pušća se narodu da, po ćudi gadja položnije staze razvijanju svoga uma, i udjelotvorenju svoga znanja u svakoj struci života; da tako, čestitije i dobrovoljnije odgovori medju-

Digitized by Google

narodnoj namjeri, prama odluci one Promisli, koja narodni pokret navadja k obćemu napredku, svadjanjem toli razlikih sposobnosti jednokupnoj usavršivosti ljudskoga roda.

Zajednica zemljišta razvija se i usavršuje, kada se neprestano nastoji sgodom i pravicom, o zaokruženju domovine da narod lašnje postigne zadružne blagodati.

Sveta je dužnost razvijati i usavršivati narodnost. Hoće li se dakle listom narod dići na noge, i svagdanjim se znojem oblievati u *javnom* razvijanju i usavršivanju svoje narodnosti? Tko iole poznaje zadružne sastojine, i zadružno živovanje; tko znade neizbrojene potrebe svagdanjeg života; i trenom se obazre na trvenje strastî, na razliku ćudî, na riedkost naukâ, na pohlepu za uživanjem kojom zadiše život ukupnog naroda, gotovo će odustati od te misli. I zbilja, kako bi mogao vas narod javno se prtiti u razvijanje i u usavršivanje svoje narodnosti, kad on i ne poznaje njezinih potreba; van da je dospio onakom uljudstvu kojim se jedva ikoji narod može dičiti? Istina je da svaki narod svoju narodnost ćuti; ali k tomu hoće se i poznavanja, mogućna razvitka, i pravnoga usavršivanja, da se može tamo upućivati, i to podupirati. Te kad bi i poznavanja bilo kod pojedinih učenjaka, lutali bi bez vidjenog, uoblašćenog sredotočja; pojedini napori nebi našli odjeka u javnom životu, kad se i nebi mnogokrat naizmjence suzbijali i zatirali. Dosljedno je po tom da, razvijanje težnja narodnih ne može se očikati od svega naroda, niti se smie njemu povjeriti ukupno usavršivanje narodnosti: nego red je da zadružni oblastnik, t. j. vlada počam od obćine, usviesti se o toj zadaći, i nju riešava javno svimi djeli i svimi glasili, kao poglaviti dio svojega zvanja. Nitli se sbog toga odricati pojedinim članovom naroda, osobnoga nastojanja o razvijanju svoje narodnosti: jere tim svakoga Bog i narod duže, pomnjivim izvršenjem svojih domaćih i javnih dužnosti, slobodnimi pritužbami pred javnim mnenjem, pred vladarstvenim stolom, ako je po čem narod lišen saborskog glasila. Ali dalje od poštena rodoljuba grozovita zanešenost i glumačko napinjanje onih tobož zatočnika, kojim je sav narodni posao strastno potjecanje, sumnjičenje, drèka i nepokoj: to su narodni obmanitelji i najgori zlotvori narodnosti svojoj.

Digitized by Google

Ali, narode moj, komu ćeš ti povjeriti razvijanje i usavršivanje tvoje pridušene narodnosti? Inostranci do jučera s tobom vladaše, i svi do jučera vrebaše ti narodnost. Za dugo vajme! tvoja raztrgnuta uda zasladjivaše jim razkošne večere! U svih okrajcih tvoje opustošene domovine, umal da ne po svih zakutcih tvoga zavičaja, prebraše ostanke tvoje narodnosti, pa ti je načeše i u grlo sasipati, nebil ti sa riečju i sviesti nestalo. Susjedni narodi tebe imovinom nazvaše, i raztovariše na te čopore inostranskih sinova, inostranskimi zakoni, inostranskim životom, inostranskim jezikom. Tebi nadješe nesvojskih imena, uciediše nesrodnog života, nametnuše ubojitih zakona, nedoličnih jezika. Tvoji sinovi gladovaše, tvoji svećenici cvieliše, tvoji se dvorovi razpadoše, tvoje slobode zatonuše, i jezik skamenù. U dotuženju tvojih muka ti sdvojio nisi, niti se podiže tvoja moćna desnica na neharne vlade. Razciepan, razkoljen, otudjen, zavadjen, još narodom obstojiš, i ti ćeš se spasiti. Danas piri se narodnost slovinska odklem je za vjekove bijo najžešći led: novi se život naviešća, odkle nam do skora smrtni glasnici dolitahu. Ona ista ruka koja, kroza dim udesne večere i svetogrdnog napijanja, napisa osmrtne rieči kralju Baldasaru i Babilonskomu gospodovanju, strašna i neumoljna podlama prestolja, i razdrobljenimi krunami brazda one krvave rieči: *izbrojio sam*, *izmjerio sam*, *razdielio sam*, kad u skutih bezdušnih udvorica opijene vlade vesele se pustoši zadušenih naroda!

Narodna zajednica tako je prirodna svakomu puku, da narav ista na nju teži, sobom provire kroz ljutež i zlotvorno stanje, pa nehotice s vremenom i s uljudjenjem do nje se dospieva. Tom naravju promisao tako zakreće i okreće da, otimali joj se ljudi do volje, i djela njim drugamo gadjala, bez najmanje povrede njihove slobode, bit će iznebuha svedena promisalnomu cilju. Tako da na neku ruku, ljudi bi se mogli misliti oprošteni te brige, da Bog jim navlaš ne hoti ostaviti diela u zadružnih priredjivanjih, kao što ga imaju u osobnom napredovanju. S toga, po prilici prirodno-životinske moći prisvajanja (assimilationis) i obnavljanja (reparationis), koja mnogo koje šta ostavlja pameti ljudskoj da podpomogne zdrav-

Digitized by Google

stvenimi spravami, i po prilici zanatlinske i težačke jedrine, stogubljene strojstvenimi (mechanicis) i ratarstvenimi (agronomicis) ratili, onaj naravski nagon k jedinstvu narodnomu koji neprestano steže, okuplja i sklapa iz obitili plemena, iz plemena pukove, iz pukâ narode, a iz omanjih velike i silne narode; onaj isti nagon, koji se odaje uzastopce u zadružtvu, razapiruć i razmičuć omanje zadruge da većim postanu, uz druga pristanu, te medjusobno se druže i zajedine, onaj mnogo očika podporâ od narodnih prednjakâ, i od vladateljâ u javnom životu. Ako nesrećom narodu mačeha zapreda, kukulele, preliepa mladosti! jaoh tebi pastorko narodnosti! Jere take dadilje običajno, uza svoju djetcu, zaboravljaju sirotu, kojoj se red tucati od vrata do vrata bogatijih susjeda, da izprose koru hljeba, dokle tudja braća utrkuju se po njihovih podvornicah.

Ali ni u tom pola jada. Nego, šta da radi sirotni narod, kada vlada ne samo njegovu narodnost zanemara, i njegovom tjelesnom i duševnom snagom upire da tudju uzdiže, već k tomu se napinje da ga razglavi i da ga premiesi i stjera u kalup nesvojske narodnosti? Ako je taj narod već svojom mator i trul, životni dah vladarstvenog naroda ispuhat će ga. Ali danas već nema toga, i ako je duhat taj narod, i još mu sviest nezadje, na sudjenom odru, uz narav i uz promisao, nać će mu se u nevolji zajedni *javni duh*, spiren od uvjerenja obćega dobra; i on će ga okriepiti za pobjedonosne borbe napadnute narodnosti, dokle promisalna ruka poviri s nebesâ.

III.

Kao što razvijanje i usavršivanje narodnosti biva najglavniji uvjet obstanku i napredovanju svakojega naroda, tako i narodna *nezavisnost* naravno je i ponajbolje je jamstvo razvijanju i usavršivanju narodnosti. I kad narodnu nezavisnost pominjemo, odbijamo, poglavito odbijamo podložtvo naroda naprama narodu, t. j. naprama zakonu, jeziku, zadružnom životu, nastavam i državnim ciljevim inoga kojega naroda. Tim ne zaniečemo da nije kad što

Digitized by Google

moguće razvijanje i usavršivanje narodnosti svoje u pravnoj samostalnosti uz ine sudržavne narode nego jedino priznat nam je dragocjeno jamstvo, bez kojega udvostručena je junačka nevolja; i mnokrat, po zlohotjenju ljudi uz neprilike vremenâ, podkopavane su i stiskane razne narodnosti.

Nezavisnost nazovnusmo jamstvom razvijanja narodnosti. Do istine i narod po našu nezavisan ima nada sobom vladu; ali odluka te vlade izvire iz odluke naroda, makar onog diela, koji po stanju narodnog zadružtva s vladom je u dogovoru, dapače ju i sastavlja. Sve namjere, sve težnje, sva djela narodne vlade zasnovana su, vodjena i vršena narodnim duhom; niti se može vlada ikako održati prkoseć mu. Ako nezavisan narod stenje pod jarmom samovladstva, ako nezavisan narod upregnut lije svoju krv za nesvoję koristi, proti vlastitoj i medjunarodnoj slobodi; taj narod svjedoči svojoj mlohavosti jal' pokvarenosti; ali taj narod ne prèda za svoju budućnost, ni za svoju narodnost: jere podkaje istoj vladi, da joj se narod razvija u zajednici zadružnoj, u zajednici plemenskoj, jezičnoj, i zemljištnoj, da bude moćnije i sgodnije ratilo u njezinim rukama. Tim nagonom samovladja neprestano nastoje za jednoličnost zadružnu, tako da jih vidismo i novijih doba, radi zadružnih napredovanja, n. pr. u Ruskoj, dostojati pučkoga priznanja. Tim nagonom samovladja nastoje za jedinstvo jezika, za jedinstvo, za narodnost iste vjere, i kod nepogodnih vjera. Tim jedinstvom tjelovnim, samodržna Ruska svagdano razapire svoje visoke obale, pritvrdjene i čuvane nepovjerenjem čitave Evrope. Tim jedinstvom tjelovnim i duhovnim, teškovoljni Napoleonci titraše se Francuzkom, i njom se hitaju u nakrst svieta, preko svih naroda i preko svih zasjeka. Ali, kada narod narodom vlada, t. j. kada se jedan upaše vladinom oblašću, razskraja odielo drugomu narodu, dieli mu pravdu, čitavû i svjestnû svoj jezik mu nameće, svoje mu običaje nariva, njegovim dobrom razpolaga, kao od prilike Talijanci u Dalmaciji i Istri, a Fanarioti s Osmanlijami u Bugarskoj i u Bosni; očevidno je da, podložni narod ne samo željkuje nezavisnosti, dali jošte svojim očima gleda, kako mu se razmeće otčevina, zatire razvijanje i usavršivanje narodnosti, i prieti mu se narodnomu obstanku. Ovdje same nam se na pero

Digitized by Google

utjeću nezaboravne rieči Jelačićeve: "Volio bih gledati i podanas moj narod razsječen turskom sabljom, nego da mi dopadne duševnoga gospodstva inoga naroda; jere i obrànjena, kad li tad li, a mrtva nikadare." I doistine, Turčin je posjekao naše knezove i naše kraljeve, u zavičaju nam se utaborio, i muhamedanskom parom nas je zapahnuo; ali krv slovinskih mučenika provrela je na Kosovu, iza puna četri vieka, pomalja se na zemlji našoj gojna mučenička omladina. Ali gdje nam se koji narod zatlačio u mozak, on se danas utvara baštenikom najkrasnijih prediela naše domovine, i kani pretvoriti nas do imena. Znamo samodržce koji poštovaše narodnost, ali ne znamo najslobodoumnijega naroda koji se ne upe da ju iztriebi, kao Inglez irsku, Francuz koršičku, Magjar slovinsku. Dapače, isto narodno blago oporučeno narodnim zadužbinami, razkiva se na okove podmetnuta naroda, i krv mu se nemilice raztaka po tudjih poljanah da okrepljuje mudra silnika u gospodstvu.

Ovdje se ne kudi blagotvorno djelovanje, po kojem veliki koji narod, životnim dahom svoje razresle uljudnosti, zavlači se u srdce potragljiva susjeda, bio ne bio s njim u državnoj svezi, bodri ga i pridiže do podpune sviesti. To je uljudna uzajmenost svega ljudskoga roda. Niti se proklinje podpuno zavladanje jednoga nada mnozimi narodî, iz srodnosti i neosjećane priresti; jere je promisalno, i na uzmnažanje medjusobne koristi. Ako se je igdje koji narod drugomu podložio, i uzanj prirastao, znamenje je njegove truhlosti, jali narodne nedozrelosti; najme: jali su tomu narodu dnevi izbrojeni, jal' nije bio pri sviesti; jali razvijanjem iste svoje narodnosti, pripoznao se kao čest oveće cjeline, kojoj je prirastao. Prvo nam pokažuje povjestnica predkršćanskih naroda; na drugo nas opominju razni puci prodrievši u Evropu pod imenom varvarâ, a treće nas uči smoždjenje današnjih velikih naroda u Talijanskoj, u Francuzkoj, u Španjolskoj i Engležkoj, iz onog roja narodićâ i državâ srednjih vjekova. Niti se daju osudjivati primjese narodne u stečištih trgovačkih radi koristi sveobće uljudnosti i ljudskoga napredka.

Neka nas ne plaši niemstvo, da bez njega će nam nestati obrazovanosti; ni talijanstvo, da će nam jezik nje-

Digitized by Google

gov zasjesti na kućni prag, ljèpo ga i prognali sa naših učiona i sa naših sudova. Mi želimo biti udomljeni gazde, a gosti nam dobro došli odkle god bili. Mi se na svakoj milostinji zahvaljujemo; jere imamo pravâ i to je najprvo, da kao narod, razvijemo i usavršujemo svoju narodnost. S toga, ne poznajemo naroda nad nami, nego pored nas; niti možemo biti braća uz braću, dokle smo sluge uz gospodare. Vladanje naroda nad narodom, puko je gospodarenje čovjeka nad čovjekom; jere oboje utamanjuje sobstvo, i s njim bogodanu slobodu. S toga svakomu nesebivomu i kršćanskomu narodu, odbacit je zamamo toga kletoga gospodstva: a svakomu narodu, koji iole još diše, grozit se tielom i dušom na tudjinsko gospodarenje.

Kojim će se zakonom opravdati narodno robstvo? Onim kojim i osobno. U ime koristi take se nakaze trpe, kao da koristi može biti gdje nejma pravednosti. Bila korist, bilo ravnovisje, bajke su i šurke prama zakonu Božjemu, i prama čistoj sviesti ljudskoga roda, koja glasno vapije: *čovjek je slobodan, narod je samostalan;* nijednim blagom čovjek se ne može kupiti, niti nijednom silom steći i najmanji narod. Nit je tko vlastan trzimice se pregoriti. Današnji izobraženjaci koji nieču siromašnomu i neprosvjetljenomu narodu podobnosti da se uljudi i napreduje svojom narodnošću, vjerni su potomci onih ljudskih samotrzaca koji zaniekivaše dušu Hamskih sinova. [1]) A koji se neusudjuju zaniekivati, te licumierno zatežu, i na dvadeset, pedeset li godina odgadjaju polaganje svojih narodnih povlastica, izvjetom da još nije zrieo zanemareni narod, da jezik mu još čami, naliče onim susilnim vladam, koje odriču narodu slobodu, jere da nije joj privikao.

Zavisan je i narod podčinjen vladaru inostrancu, rodom i zavičajem. Al' je ta zavisnost pravna, ako je nagodjena s narodnom samoupravom, na temelju slobodna izbora, jali neupravne privole.

Ne nieču se velike pogibeli, kojim je narodnost izložena, osobito naroda prostodušna i državno izostala; niti

---

[1]) Hotjelo se u 16. vieku da Pape rieše pitanje: *Imaju li crnci duše?*

Digitized by Google

se osudjuje pravno nastojanje svakoga naroda za svoju nezavisnost: nego samo je priznati najpotrebnija prava zadružnog poredka, i sveto oblastno načelo. Ovdje nije više govora o koristi, nego o pravu: a prava obsluženje najprva je i istinita *korist*, kao što za osobe tako i za narode; bez prava raztrgli bi se i nestalo bi jednih i drugih: dapače prvo narodâ nego osobâ; jere osobe dvogubo obstoje; živeć duhovno uz pravo, a tjelovno uz naravske i prirodne sile. Nô, narodi bitno i jednoliko obstoje iz zadružtva obiteljnog, uzčuvanog rednim odnošajem, i ćudorednošću prava. Moželi se ikakvo pravo steći na narode? Ne može; jere narodi su samo svoji i Božji; niti bi ciglo pokoljeno jednog naroda bilo vlastno (kada bi i bilo voljno) prodati se komu; jere narod, kao što ni čovjek, ne može da bude ičija *stvar*. I kad bi dojedna glava cieloga naroda udala se jednomu čovjeku, taj čovjek ne bi stekao prava na narod, *nô pravo na vladanje* toga naroda, t. j. na promicanje obćega dobra. Ali uz to ne možemo da niečemo da taj čovjek vladalac nije stekao stvar, koju nazivljemo *pravom vladanja*; i da ta stečevina, ako je lična, uz njega žive; ako li obitelna, obstoji do izumrića obiteli; ako li bezuvjetna, prelazna je po volji pravnog steklaca, kao svako ino pravo. Kad ovo izpotavljamo o svojevoljnom udavanju prava vladanja, isto nazivljemo svakomu *zakonitomu posjedu* toga prava. To je pravo od Boga po naravi zadružnoga sustava, i nazivlje se oblast. Jedno je pravo, ali na više načinâ se stiče, i na više ih se posjeduje, n. p. različno je stečenje prava vladanja jednoga kuće gazde nada svojimi gosti, od stečenja prava jednoga vojvode nada svojom vojskom i t. d. Pravo, jednom stečeno, ne može se pravno oduzeti bez privole njegova posjednika: inače, ljudsko družtvo prometnulo bi se u grabež i u razdružtvo. To pravo vladanja prostire se od pojedine obiteli tja do cielih naroda: niti je po svojoj naravi to pravo u sukobu sa prirodnimi pravi svakoga naroda. Ovako od prilike mudruje učeni Taparelli d'Azeglio.

Ali spisatelji novog narodnog prava ka' da misle nješto drugčije. Terencio Mamiani prvi se osnovno zalieće i podruguje tim načelom; grdi ih i razgalja kao rugote minulih znavora. On uči, da što je svakomu sobstvena i državljan-

Digitized by Google

ska sloboda, to je osobno-pravnim plemenom i narodom državna nezavisnost; toliko potrebnija i neoskvrnivija, u koliko nepregorivija i prostranija. Osudjuje kao sobom ništetan svaki ugovor o stožernih narodnih pravih, te ovako zavežuje mnogostruko prebiranje: "nezavisnosti narodnoj neima pravnog zaprematelja, ni kupca ni prodavca; niti joj na svietu zamjene u ikojem dobru; nit se može založiti jali podložiti, van da slučajno i privremeno, po volji, po savjestnom i slobodnom hotinju njezina vlastnika (t. j. naroda). Ona je temelj i početak svakomu usavršivanju zadružnomu i državljanskomu, s toga se no da zakonito ni pokloniti ni primiti; primljena, i uzeta, i oteta, sve dni se može izbaviti i spasiti, nakon vjekovâ ikakvih te volja dogadjajâ; i njezino pravo je prvobitno, vječito i nezagodivo. *Dok na protiv* inostrano gospodovanje, *pregledan ga odkle god volio, bitno je nepravedno i nezakonito;* opire se samoupravlju jal dužnosti svakog naroda za neskvrno uzčuvanje slobode; opire se biću narodnomu, udomaćenju i prostiranju domovnog imena, i najboljemu vladanju, te uprav uljudnomu. Napokon se opire vrhovnomu i obćenomu cilju usavršivanja, toli kod osobâ koli kod obćinstva; nit manje posebnomu usavršivanju pojedinoga naroda, nego sveukupnomu čovječanskoga roda." Za njim prihvaća Stuart Mill, te na prvu veli: "Netom se gdje oglasila sviest koje narodnosti, tim je uzanju oživilo pravo državnoga okupljanja narodnih uda, što biva kao da rečeš: vladani biraju vladu. Niti se zna u čem bi slobodan bio pravni skùp ljudî, kad bi mu se kratilo biranje, koje će tielo ljudskih osoba zadružno priljubiti..... Ali kad je koji narod dorestao slobodnim nastavam, ima tu i druge još teže: slobodne nastave kao da ne mogu ni da obstoje u zemlji na kojoj se više narodâ snašlo, a navlaš ako su njim se i različni jezici pripleli. Javnoga i obćega mnenja, toli potrebita ustavnomu radu, tamo ni za lieka. Svaka pokrajina mnije po se..... Nek je jednoj narodnosti žao na vladu, druga će je uprav zato podupirati. Da njim je i svim dosadila, svaka na osob zna da joj u zalud uzdanje, nebil joj ostale u opiranju podpomogle; nijedna nije do mjere jaka da se može sobom odaprieti, a dojedna smišlja kako bi se dočepala vladine podpore proti suparnicam.

Digitized by Google

Uza sve, i nada sve, tad nema najtvrdjeg jamstva proti vladinu samosilju, neima sućuti vojske i naroda. Vojnik kojemu dva tri li diela sudržavljanâ inostranci su, neće se škrbiti na nje pucati, nit će mariti da zna zašto; koliko nebi se škrbio ni mario udriti na očite dušmane.„

Osloniv uporavu naravnoga prava napredovanju čovječanstva, promisalnim dogadjajim, i pouzdanoj budućnosti, mi željni mogućega sadanjeg dobra, ponavljamo da, narod, ako i težkom mukom, može se usavršivati i razvijati uz svoju državnu samoupravu i pod inostranim vladateljima, pri suvezničtvu ovećih država. Povjestnica nam dokažuje i za više tih velikih suvezničtva, koja ako i nisu prijala samodržtvu, svedjer su pridizala slobodu, spasila uljudnost i gojila razne narode do većih državnih skokova. Povjestnica nas uči o spasonosnom učinku tih suvezâ manjih naroda, jali njihovih okrajaka za vremena kakve obćene pogibeli. Strah i obrana od turske sile, stvoriše srednjih vjekova jednu silnu i blagodjelatnu državu. Opet jednom: velike su pogibili narodnostî tako zadjevenih, i mnoge su napasti ljudske samovolje: ali, narod koji osjeća te pogibeli i razaznaje samovlju od vladanja, imat će dovoljne moći da spasi svoju narodnost i da je usavršuje; niti ce promašiti svoga zvanja.

IV.

Sboreć o narodnosti, mi nismo izstupili iz kola kršćanskih naroda, jere ju cienimo inače nemogućnu: kao je nemogućno pokladanje muhamedanstva sa kršćanstvom, i njihovo mirno susjedovanje, kad njihova temeljna načela, najprostije zadruživosti, nepogodna su, i svagdano ljuto se razapiru. Premda bi velika sreća bila po nas i po svaki narod da je i jedne vjeroispovjedi, u to se nemamo upinjati. Kršćani, i o kršćanskih narodih govoreć, neimamo obzira na koje osobito vjeroispovjedanje, uvjereni kao što smo da na zajedničkom temelju kršćanstva, svi imamo zdravih načela, i bar za dugo vrieme, dovoljna liesa ćudorednog, na izvadjanje i usavršivanje narodnosti, kao što

Digitized by Google

na ostala zadružna napredovanja. Mi toga vjerozakona ne ubrojismo u sastojine narodnosti. Nego, ako nećemo da se pripoznamo o našem narodu, zaboraviti ne možemo da slovinci kod toliko državnih razcjepkanja i prediela, odavna su na okupu uz dvie velike zadruge, nazvane crkvom latinskom i grčkom: da te zadruge po svom zvanju i po svojih načelih, mogu nam pomagati jal' odnemagati narodnosti; da crkve naše najuglednije su i najsavršenije sdvorne nastave, koje obstoje u našoj domovini; da iste crkvene sgrade, najslavnije su i najmilije narodne zadušbine, kojim se narod okuplja u pohode k narodnim svetinjam, i s kojimi se najvećma i danas ponosi:

Gle, vidišli vojvoda Milošu!
Vidiš našu crkvu Dimitriju,.....
Vi ste mudri, gospodo latinska,
Jeste mudri, al' sborite ludo;
Da vi znate naše namastire,
Naših slavnih cara zadužbine,
Kakovi su i kolíki li su?
Da vidite Lavru studeničku....
Da vidite Gjurgjeve Stupove....
. . . .
Da vidite čudo nevidjeno
Biel Vilindar usred gore svete,
Zadužbinu Save svetitelja.... i. o. —
(Narod. Pjes.)

Mi zaboraviti ne možemo da u mnogih pokrajinah slovinskih jedini svećenici uzdrže od prazemana do danas narodnu zastavu; da su oni prvi na udarcu fanariotskomu svetotržju, turskoj sili, latinskoj lukavštini i svakoj inorodnoj nepravdi; da mal da ne po svuda oni i dan danas prednjače narodu u mnogom poslu: oni su veći dio čisto narodnog umlja, i još za dugo, u narodnom životu, bit će glavni djelatelji uljudnosti i napredka; bez svećenskog sudjelovanja svi bi se naši napori izjalovili kroz nesviest, nepovjerenje, nemarnost i siromaštvo narodno. Zaboraviti ne možemo, da i narodni neprijatelji najradje nastoje da

bi im svećenici šurovali, i da mi živimo u puku vanredno svećenstvu priljubljenu. Red nam se uglaviti da, zanemarenje crkve i svećenstva i u narodnom pitanju, mjesto slogom i bratinstvom, rodilo bi nam medjusobnim nepovjerenjem, zavadom i narodnim skvarenjem. Nepovadjajmo se za izgledom njekih naroda, koji našemu ne naliče, kao što ni svećenici njihovi našim ne naliče. S toga nam se vidi shodno, da bez strasti koju spomenemo o položaju naše crkve i svećenstva naprama narodnosti. Crkve rekosmo, ne kao vjeroispovjedanja, no kao zadružne nastave: jere kada spomenusmo o glavnih odnošajih kršćanstva i narodnosti, nagadjasmo o duhu crkvenom, jer po našu, kršćanstvo i crkva u podpunom smislu nerazlučni su. S toga priuzdržav prije navedena, ovde ćemo nadostaviti gdje koju uobće, a potom naosob o odnošajih crkve i narodnosti.

Crkva ako će se zvati Krstova nastava, bila Rimokatoličanska, jali Grčko-Iztočna, ne može da razlikuje Žida od Jelina, ni Rimljana od Varvara. Crkva je po zvanju posvemstvena; najveći narod dielce je velike oline, koja obuhita sve osobe i sve narode: zadaća je njezina ujedinjenje narodâ pod jedinim pastirom. U ovom smislu spominjati o narodnoj crkvi, odgovara sampasnom zaturanju u poganska doba, u kojih i narodni bogovi bijahu nasljedna plemeština; odgovara, zaniekanju istoga bića crkvenoga, i njezina zvanja. Da narodi znadu kuda jim težiše samosilni gospodari, zasnivanjem narodnih crkava, procvielili bi nad ogriešenom narodnosti, i otresli bi sramotne okove duhovne slobode; osviešćeni, da uprav crkva prosta od vladina pokroviteljstva, kao od zavidljiva pričepljivanja, najvjernija je povjediteljica istine, i prava odhraniteljica slobode. S toga nebi nam se nikako dala opravdati njeka nazivanja *crkve srpske*, i *srpstva* kao vjere; sasvim da priznajemo, kako slovinci iztočne vjeroizpovjedi upinjahu se do sad u izvanjske obrede svoje crkve, grleć jih kao najsvetiji amanet svoje narodnosti, i istoj jih narodnosti ucjepljujuć, najvećma iz sinovne harnosti prama crkvi, koja za vremenâ grdnog napastovanja i velikih muka, kao najjača nastava, održa se valovim var-

Digitized by Google

varstva, i nastade jedinim sbiegom njihova zadružna i narodna života.

Crkva se nema plašiti od narodnosti. Težki udarci koji nju snadjoše, ne bijaše zadani iz narodne objesti, nego iz vladarstvenih viećnica, i sa učiteljskih stolica od klete pohlepe za sveobće zavladanje, i od netrpljene umne stege. I, da ne razgaljamo omanje rugote galikanstva i državo-crkvenih nagodba, što se pojaviše iza zlosretne obnove (reformatio), dosta nam je promotriti ona dva najveća dogadjaja, s kojih nam je narodnost priekorna t. j. *iztočno odciepljenje, i zapadni razkol.* Iztočna parnica, koja sada o slovinstvu zapinje, nije parnica ovoga ni prošloga vieka; nit li je ona počela s bizantinskom parbom, niti će se razvršiti na Turskoj. Ako ikoja, iztočna parnica, moć će se i bez narodnosti trgnuti. Ova je parnica nastala (misli D. Cortes) uz koljevku naroda ljudskoga; a sretno će se riešiti slavodobićem kršćanske uljudnosti. Istina bog, svi slovinski sinovi danas najvećma očikaju da i naše obe crkve, već jednom zagrljene, uskore tu čestitu pobjedu, koja se ima naviestiti Evropi sa slovinskih gora. Ali, nisu ono narodnosti, nisu ono crkve koje su jedne na prama drugoj u borbi stajale i dan danas stoje: Evropa je prama Ažiji; iztok silom, a zapad umljem; onaj tielom, a ovaj duhom, preotimlju se o zavladi svieta. Hektor i Akilles, Žerses i Grčke skupnovlade, Aleksander i Ažiatska tromost, Rim i Kartago, Šila i Mitridates, izlamstvo uz sablju Solimanovu i Osmanovu a kršćanstvo na stjegovih Karla Martella i S. Ljudevita, čudni su junaci te krvave borbe, koja se trzala izmjenice na bojnih poljanah evropejskih i ažiatskih. Kada se pak snidje k zapadnomu razkolu, dosta je raztvoriti poviest Sabora Koštancienskoga, da se osvjedočimo, kako onaj duh narodnosti, koji se na njem strastno objavio, ne bje uzrok grdnomu meležu, nego jedino bje snadjena zasjeda, iz koje se cienilo, da će se lašnje vojevati na množ podmićenih glasova talijanskih.

Nije se crkvi ičega bojati od duha narodnosti: dapače današnji dogadjaji, i povjestnica crkovna jasno nam svjedoče, kako veličje narodno nadogradjuje veličje crkvenih nastava. i kako doprinosi crkvenoj moći. Gdje javna

Digitized by Google

crkvena života? gdje velikih crkovnjaka, zamašnih zavoda, učilišta, samostana, do kod velikih naroda? Gle crkve dalmatinske, kako je subožala i potamnila odkada je od Hrvatske odčenuta! Gle u što se okrenu Spljetsko prvostolje, od kako se otudji Savi i Dunavu! Gle kako se Fanarioti jagme o pustoši Solunskog namjestničtva, Ohridske i Trnovske patriaršije! Gdje su danas naši Sabori? Gdje slavni Sborovi Pečki, Dukljanski, Ninski? Gdje posvećene stolice Trogirska, Makarska, Skradinska? Odkud nieme crkve, i prvosvećenici kao mrtve sjene? Ele! svakomu i svačemu pjesnik pjeva:

Iz grmena velikoga, lavu izić trudno nije,
U velikim narodima Genio se gujezdo vije.

Sastoječ bo narodno biće iz jedinstva poreklá, ćudi, jezika, nastavâ, zemljišta, odkle životno jedinstvo, *narodni duh*: sva ta jedinstva prijaju crkvi, i ona ih usrdno i moćno svojimi nastavami podupire. Na pr. duh predaje (tradicije) što vlada crkvom, koliko ne podpomaže uzdržanju narodne osobnosti, uzdržanjem uspomenâ, običajâ, i ostalih narodnih svetinja? Nepromjenljivošću svojih ustrojnih nastava, crkva najvećma odhranjuje i podiže jedinstvo zadružnih i državničkih nastava; tako da najuzornija narodnost zapadne Evrope (Francuzka) uprav je *crkveno gojenče*, kako ju nazivlju isti neprijatelji crkve. — Što srodnijega ljudskoj misli do rieči? Dapače rieč i misao, suznačja su čovjeku. Što spasonosnijega narodnosti do jedinstva jezika? Jezik je podpuna oblaka pojamâ, obujatih ljudskiem umom: jezik je sva mudrost narodna. Jezik je bistro zrcalo, u kojem se ugledaju naravi, običaji, pomisli, odluke, krjeposti, poroci, život domaći i javni naroda. Crkva dakle pâšuć narodnu osobnost, i svojimi nepomičnimi načeli, ćudorednošću, obredi, uredbami, utežuć ćud i običaje naroda njoj podčinjena, sapinje i jezik u kojem su njegovi pojmovi upûćeni. A kako se ne sapinje u prvobitnom značaju jezik skamenjen, nego prirodno razvijen u riečniku, sklonitbi i skladnji, životno mu je zamladjivanje starodavnim jezikom iz kojeg se izrojio, i osobni značaj poprimio. Crkva dakle držeć se kod nas

Digitized by Google

onog jezika koji, pisan jal' ćirilicom (dosadašnjom glagolicom) jal' klimenticom (dosadašnjom ćirilicom), pjevan u hramu katoličkom, jal' u grčko-iztočnom, bio majkom jal' starijim bratom svih slovinskih jezika, ima besjedâ svih njih; crkva držeć se kod nas onog jezika, kojim je odhranila i posvetila sve slovinske narode, i kojim se uz sveti križ orio desetog vieka po cielomu slovinstvu, (izim Lužice i Poljske); crkva držeč se onog jezika, koji ugledan u najkrasniji, i najmiliji (grčki), krjepak i pravilan, pripomogao je svim jezicim slovinskim, i do skora sahranjivao najslavnije spomenike svih nas; držeć se jezika, o koji se jagme Bugari, Srbi, Slovenci, Moravi, Hrvati, crkva sve nas nuka da se čestokrat do njega navratimo, da pojimo bogoželjnu dušu čisto-krstovim naukom, i uz to da razabiramo zapletene nîti naših narječja. Doduše mi jezik imamo obilan i srèdan, niti nam je do primjese staroslovenske mnokrat tudjinstvom natrunjene. Nego, tko će nam niekati da na sadanjem skoku našega uljudstva, i sadanjim potrebam naše učenosti, neće prispjeti u dobričas ona starovitna oduka slovenštine, bilo u novo potrebnih oblicih, bilo u riedkih zavinah, bilo u posebnih riečih, da svojom svetinjom zadahne narodni jezik prama novomu dostojanstvu? I drugu nam pomoć, crkva pruža narodnosti timi dragocjenimi moćima. — Slovinski narodi su porazdieljeni, i svaki njih radi na korist vlastite države. Da se ti narodi okriepe, da slobodu državnu steku i obezbiede, ništa im bolje pomoći neće do uzajmenosti. Uzajmenosti slovinskoj budilac i ratilo najprirodnije jest crkveni staroslovenski jezik. Ta jezik dakle valja u crkvi čuvati. Te ako nam bude sudjeno i dulje sirotovati, tješit ćemo se umnim sporazumljenjem, pod okriljem crkve naše, rimske jali bizantinske po vjeroizpovjedi, a kršćanske po zakonu i slovinske po jeziku, koja će brižljivo požigati sviest i skoriti duševno ujedinjenje narodâ slovinskih. Nastojmo na vrieme s crkvom se sporazumiti, osvjedočimo ju da je znademo cieniti, blagodarimo joj za prošaste uz nadu budućih dobročina. Ne sudimo ju po perju njekih ptica lastavica, jere se tudjim perjem može i švraka zaodjeti; nego poznajmo njoj glasa iz divotna svećenskog srdca. A kako nam u crkvi sjede narodni sinovi,

Digitized by Google

zapomažimo jih u razvijanju narodnosti naše, jere još njim je povjerena sva narodna sreća. Neka se svećenici sjete koliko njim je otegoćena crkvena dužnost gdje se pometnula slovinska narodnost. Najbolje znadu svećenici koliko jim pomaže kod naroda jezik, običaji, i narodna ljubav. Da nu! tko bolje od njih, može nam i danàs mili jezik sabirati, razgajati i prirodno izvadjati. Po svem narodu razsijani, oni mu najbolje mogu pogoditi na ćuti, i potrebe, oni najbolje znadu gdje tiešti narod, što li ga veseli. Svećenici, i nepovriediv crkvenoga kola, posrednika neba i zemlje, i neodmetnuv se svoga miropojnoga jata, mogu za narodnost više od svih naših junačkih desnica. Mi ne očikamo od njih ni Španjolske koludre, ni Alberone, ni Richielieu, ni Fleury-e, ni Mazarine, ni Talleyrand-e, vojnike, državnike, vladotržce i spletkare; nego Wisemane, Lingarde, Matthevos-e, Rosmine, Balmese, Lacordair-e, pomiritelje, prosvjetitelje, ćudoreditelje, odgojitelje svoga naroda, i tim zasnovatelje pravoga veličanstva i neprevarive narodne čestitosti.

Nuto čuda! S lieve nam osamljenih kukavica, zabrinutih o jedinom jajetu dušom kupljene časti, te bi hotjele pod perjem pravovjerja razkljuvati zdravi mozak svećenske omladine, i zazinut je pripjevom odmetničtva; nebil se odrekla svoga tužnoga roda. Ima crnih kukavica, koje ljubavi bratinskoj svedjer zlovidovo kažu. Na desno vidjamo i dobrih ljudi zazirati od svećenskog pomaljanja van pripovjedalnice i žrvetnika, iz njekog nepovjerenja i jednostranog shvaćanja svećenskoga zvanja. Mi kudeći svačija (a neknmoli svećenska) spletkarenja, koristoljubivo i strastno utjecanje u stvari ovoga svieta, razlučujuć pitanja načelna, koja se upravno odnose na vangjelje, kao što je pitanje narodnosti, od pitanja obično državničkih koja se zameću o sgodnijem načinu izvadjanja istih načela, za sad navodimo same rieči velikoga rodoljuba, i narodnog umstvitelja C. Balbo: "bila bi velika šteta, kad bi se kratilo svećenstvu utjecanje u pitanja svjetovna, te bi se ograničilo, kako bi njeki htjeli, na sama duhovna. Niti je to moguće. Gdje je medja? Tko će ju pobiti? Komu je data na zemlji ta oblast? Glava svećenstva i crkve, može kazati tomu i tomu u posebnom slučaju, da je zabrazdio

Digitized by Google

preko mejaša svoje dužnosti, svoga dostojanstva. Ali je nemogućno točno opredieliti te mejaše za sve slučaje. Srednja vremena parbiše se, i boriše o njih za ciele vjekove; dorasla uljudnost u tom je kao u svačem popuštljivija, i samo se opire očitim preuzetnostima. A svećenskih se je preuzetnosti bojati sada manje nego ikada. I tko se grozi na nje, ne poznaje sadanje uljudnosti". Upitat ćemo za ovim: misle li naši rodoljubi, da bi mogli doživiti slavje naše narodnosti, sa toliko stranâ naskočene, kad bi njim se svećenici otudjili? Prosto jim dakle na oba svieta, kada braneć sveto načelo jednakosti i bratinstva, svećenici najprvi mogu narod izbaviti izpod umnoga nasilja kivnih pridošlica; oni najlašnje i najbolje uz medjunarodnu ljubav razbuditi sviest narodu, klonеć se pomame narodnih zanešenjaka; oni najtvrdje zadjeti krasni cviet slobode za narodnu kapu, stezanjem ćudorednosti, izgledima i narodnim krjepostima. Neka oni nas darivaju narodnim jezikom i narodnim duhom uz divno uporabljena kršćanska načela u državničtvu, u uljudnosti; a njîm će narod odvraćati uzdarjem sve to većeg povjerenja i podpune slobode u strogo crkvenih pitanjih. Nadopunjujuć nîz Kačićâ i Petrovićâ znamenjem Cyrilovim i Methodievim, uz vječiti poklon naroda, svetom će desnicom ovjenčati slobodnu domovinu, i pokazat će svietu divni izgled kršćanske narodnosti.

V.

O narodnosti sboreć ne možemo na ino da i o imenu i položaju štogod ne spomenemo.

Čudno je slovinac na jugu umješćen! Zakoraciv u egejsko more, glavom je nadhitio dunavske obale, te miran i krjepak slegao se preko iztočnoga poluostrva. Trupom nauznačen na Kosovo, predmetnutim mišicami preko balkanskih i dinarskih gora, zdrav je na srdcu urestao; ali su mu često sapinjane ruke, često je zakidan. Koji slovinac na jugu, spominjuć domovinu, ne misli o Jadranskom i o Crnom Moru? komu oči ne utječu na Dunavo

Digitized by Google

i na Balkan? Tu Bog za mejaše postavi tri mora i Dunavo, i otegnutu pruju zapadnih brda. Slovincu je Bog ulio onu živu ćut prirode, sa jelinskom hitrinom i sa staroindijanskom dubinom, kojom će proklijati knjiga od izvora; njemu gorostasne šume i zamjerito gostoljubje na zapadnoj promaci, da krči staze medju dva svieta, i da mu se u naručju bratime narodi; njemu miroljubno srdce, da složno čuva medjunarodnih mejaša; njemu junačku mišicu, da zadružan odbija susilne poplavi sirovih čopora.

Ali niekati se ne može da ti je u nas čudna *primjesa uljudstva (civilitè), uminstva (culture), kriepostî i vjerozakona* *). Te stvari koje su jednom bile u zametku sjedinjene, i kao jedne, drugoj umetnute, pa će se opet sljubiti u kršćanstvu, danas valja pomno razabirati i naosob raznizivati. Izučeni po evropejskih učionah, zablišćeni evropejskim uljudstvom premišljajući o našem narodu, lasno možemo zabrazditi, ako dobro ne promotrimo na kojem smo stepenu narodnoga razvijanja. Zadružno-uljudjujući vîr u nas ne teče jednim žliebom; iz balkanskih gora provire kroz jelinske vrtograde; sa Kosova liže kroz osmanske česme; sa Zagreba i sa Ljubljane kroz njemačko šikarje; svim primorjem romoni kradom iz talijanskih bašća; naše cjeline duhovne i tjelovne u Turskim su rukama. Ima izobilja boljarstva i njemačkoga, i magjarskoga, i turskoga; uz pučnost (democratie) dalmatinsku i obrtnost bugarsku. Ima pokrajinâ gdje je sav narod raja, bezdušna i bezpravna,

---

*) Da nam se smisao ne pomete, evo po našu povjestničkoga, biva odnosnoga (relative), značenja tih rieči: jere kad bi mislili ob osvemnom (absolute) imali bi označiti njihovu savršenost, t. j. kršćanski pojam tih stvari.

Uljudstvo: skup zadružnih obstojanja jednoga jal više naroda; t. j. domaćih, obćinskih, državnih i o.: bilo stvarnih, kao što poljedjelstvo, brodarstvo, trgovstvo, nejmarstvo; bilo duševnih, kao što običaji, staleži, vladanje.

Uminstvo: skup umnih obstojanja t. j. umotvorstvo i umjetno rukotvorstvo, mudroznanstvo, knjiženstvo.

Krjepost: skup obstojanjâ djeloredních.

Vjerozakon: skup obstojanjâ vjerorednih.

Digitized by Google

ima ih gdje je nezavisan, teke da se medju se kolje; a opet gdje, uz ravnopravnost uvjek njemu kriva. Jedni već navikli balinskomu buzdovanu; jedni zatupljeni fanariotskom lukavosti; jedni na srdcu s ustavom, jedni o vratu s ukazima u skupštinah, a jedni u satnijah.

Nit je jednolika uminstva — To je po slovu jal' talijansko, jal' francuzko, jal' njemačko, jal' šareno, budalam najdraže. Uz samotvorne pjesme, kojimi narod, uzoritom riečju uzorito nabranom, tješi minule i sadanje jade, životvori ćuti i uspomene, vječiti savija vienac neumrlim junakom, ginu tobožnje vodje narodne za Götheom, za Byron-om: uz pripovjedke narodnoga života i staroga bajanja naših biljarica, razkošnim gazdaricam slačaju nečista pričanja života parizkoga i londonskoga. Proizvodi našega uma na tudje su kalupe stjerani, a naša umjetnost, koliko je god srednjih i zadnjih vjekova bilo, zaodjela se na rimsku, jal na bizantinsku, jal na gothičku, namienjenā inostrānom slavlju; nitli je kakva uzora uprav narodnoga svoje ruke nam ostavila izim slavnoga imena svojih gojitelja. — Tako da možeš reći: iz našeg je naroda dosta slavnih ljudi izteklo, ali ih se narodu premalo steklo. Naših najljepši gradovi, i naša najsgodnija ročišta, obladana su raznimi uminstvi. Jedno sredotočje, uprav čisto narodnoga uminstva, mi još ne poznajemo. To je krvavo na očima, kad umna ruka, njeka navlači surku, njeka dušanku, njeka dolamu, a njeka raztriženu repovnicu, sva odlučena od puka. To je već do zijanja, kad u istom domu stane guka narodnih kćeri po talijansku, po njemačku i po francuzku, a nikako po slovinsku, i onda kada se jatomice sabiru da narodom živu. Tu je razlike izmedju spartanskog Crnogorca, i sibaritskoga Srba, izmedju hrabrog Hercegovca, i ustravljena Bugarina, izmedju žarog Dalmatinca i tupog Bošnjaka.

Razlikost vjerozakonsku, taj slovinski ljuti osinjak, neka svak pregleda na svoju; ali će se nagledati razlike, i nevike. Mi ne govorimo samo o različnih vjeroispovjedih, nego više o različnom vjerozakonskom odgoju i znanju.

Sve se te razlike stiču u narodni život; sve te razlike slovinskoj su narodnosti zašivene, dapače narodnomu tielu priresle su. U izčinjanju narodnosti hoće diela sva tā razlika uljudstva, uminstva, krjeposti i vjerozakoni. Da i bude od

Digitized by Google

svih složno podpomoženo razvijanje i usavršivanje narodno,, neće se nijedan tih činbenika odreći svoga diela u osnovnom sastavljanju narodnoga značaja, narodnog uljudstva, uminstva i krjeposti; ako još kojemu ne sùne da se nameće, kao uzor uminstva i krjeposti slovinske. I to nebi čudo bilo, kad i zadnjih doba tako nam je povjedano od harnih našieh gosta. Ne platismo li mudrojlije *kulturtregeracâ?* Ne okušamo li plodove uljudstva *pelagiskoga?* Ne pročúli se i glas slovinskoga Erostrata (Latasa, poslie Omer-paša) koji nam blagovjesti spàs od turstva? Sad da saberemo iz raznolika cvieća kitu našieh masti.

Moglo bi nam se ovdje zamjeriti kao da bi mi kanili osamiti se medju narodi evropejskimi, jali podkopavati nutrenju samoupravu naših jugo-slovinskih država; jali rušiti im obstojećih državnopravnih odnošaja prama razlikim državam. Mi na to primjećujemo, da smo uvjereni, kako narodno osobnjačtvo bilo je i póganskih doba najoporniji zapor napredku i uminstvu; i kako dva najumnija naroda, Jelini i još više Rimljani, blagodare za svoj napredak prizajmljivanju i prijatnomu sabiranju od susjeda: tako, da našieh kršćanskih doba osamljenje je nemoguće, i da je najprva krjepost svakoga naroda manuti se nepomičnosti i osamljenja, pogadjajuć i prigrljajuć dobro i liepo gdje se god desilo. Sami pa vjedogonja, a ne rodoljub mogao bi danas zapeti da iztriebi različne naše narodno-državne osebine i da im zatare povjestnicu, predaje, prava, život. Nam ne smetaju razlike navade i predaje, kad se ne odvraćaju od narodnoga ostožja. Mnoga samostalna uda mnokrat su radina poluga razvijanju cjelokupne snage i sposobnosti. Tko god bi mogao reći, da bi i po istu Italiju danas bilo bolje da onako nije sve autonomie podušila. Nije Slovincima do stapljanja, jere tomu se opire navika, narav, korist, i zakon. Iznemoglim je do odmora, prognanim je do otačbine, potrganim do zadruge, do vlade; svim je do ujedinjenja narodnoga uljudstva, uminstva, krjeposti i vjerozakona, svim do zadružne obrane od tudjinske navale.

Mi sad mirnim srdcem možemo se obazirati kroz razgaljene tmine srednjih vjekova na tvorbu romanskih

Digitized by Google

jal novo-latinskih narodnosti: ako im i nećemo prebirati različnih sastojina, od kojihzi, i pored sdvornoga jednoličja, našla im se osobita ćud i sposobnost, ćud i sposobnost kojimi se nadjoše različne narodnosti uz zakone, običaje i narječja presrodna, svaka sobom okupljajuć se, uzpored drugih, svojom tlakom stupajuć. Ako državničtvo, književnost i vjerozakon, tri velika činbenika narodnosti francuske, talijanske i španjolske ne razpitamo kako su u tih rimskih pokrajinah kroz jednoličnost carstva probile, različne težnje, potrebe, sredstva i omladjenom moćju, kao izrojile se iz otruline rimskoga carstva; ako to sad prebacimo uzdajuć se u sgoljnu izvornost našega narodnoga značaja, da će kroz sve tudje mûti prodrieti, ovo jedno nam valja zapamtiti, da jedinstvo imena prvo dostojno prikaza svietu te velike narode: i da to samo jedinstvo i danas mnoge plemenite puke obustavlja, da se odmetnu, na uštrb sveobće uljudnosti, za osobitom narodnošću.

Dà, uživanje obćenoga imena pomoglo je najvećma okupljanju i pridizanju svih velikih naroda. Živo ime osvješćuje raztrgnuta uda bezazlenim uživanjem one slave, u kojoj se ne mogu različne pokrajine da osebice uslade. Zamamljiv i moćan zvonki je zuk onog imena, koji se razliega od kraja do kraja domovine, kojemu sve jednako òdaju tisuća tisuća živieh srdaca. Mnokrat bliesk gola imena, sobom grće silno ljudstvo i divna izvadja djela nečuvena. Odavna znadu Hrvati za tu potrebu, i nastojali su joj i preko svojih granica velikodušno joj doskočiti; ali *Ilirsko* im se ime utopilo u mržnji srbskoj: *jugoslovinsko* kao narodno nije bolje sreće imalo. U tom krivo nisu imali; narodno-državno svoje ime ne treba da žrtvuju ni Hrvati, ni Srbi, ni Bugari. Uzajemnost na razvijanje i obezbjedjenje zajedničke narodnosti, može obstati bez stapanja prirodnih osebina narodnodržavnih. Nek je zajednička ljubav, i uzajmena pomoć: oblik, kojim se odnošaji urede na jugu, neće mrziti zajedničkoga imena, nitko ne gubi a svak dobiva. Ime *jugoslovinsko* odgovara zemljopisu: Ta je rieč ko njemačka *Süd-Deutschland* [1]).

---

[1]) Rieč *Slavjan* obično izvadja se od slava (glorie), to dobrano odgovara narodnomu slavohlepju. Nego danas je

Digitized by Google

Mi znamo da na ovo naše namrgodit će se njeki Srbomani, i pokazat će nam ime srbsko, kao ime slovinaca na jugu, a ovi hrvatsko. Pristajuć uz nastojanje po inostranstvu za srbstvo, i uz velikodušno slavlje srbskoga naroda, i želeć da bi nam se po Bogu i po krvi braća oslobodila turskoga jarma, bilo i samom Dušanovom sabljom, mi smo osvjedočeni, da nit ime hrvatsko toliko

---

dokazano da slava (slavjan) izhodi od *slovo: rieč, govor.* Zamjena *o* s *a* česta je u slovjenskih jezicih, tako je izvedena *slava* od *slova*: ali ovo u imenu pronetauto je od inostranaca. Niemci naosob već su navikli mienjanju našega *o* u *a*. Sa inostranci promjenuše ga okolo šestoga vieka Rusi i Srbi. Pritom Šafarik nadostavlja: zanimivo je, što dotklo njeki slovinski narodi zapostaviše svoje prvobitno narodno ime, i prihvatiše posebnih imena, kao što Rusi, Poljaci, Čehi, Srbi, Bugari i. o., a jedni povadjajuć se za inostrancem, ime slovinac u slavjan promenuše; samo dva slovinska plemena, oba uz Dunavsku obalu, *Slovaci* i *Slovenci*, svoje prvobitno narodno ime u svojoj čistoći uzčuvaše„. Množ naših narodnih imena pometa na osob inostrance, pa im se čini da smo i mi na jugu smješani parojci naroda. Ta množ kod nas, svjedoči silnomu ljudstvu našega naroda, rad kojega on baveći se pastirstvom i ratarstvom nije mogao stati na okupu, te je lasno imenom prevrća. A što je kod inostrana, nije prva da jedan narod jednim se imenom nazivlje; a drugi narodi, kako ga je kad najprvo poznao iz mnogo uzroka, različnim ga imenom nazivlju i poznaju, prem da je jedan te isti narod, n. p.

Ellenoi — latini: *Græci.*

Magjar — byzantini: *Tyrkoi* — slovin: *Ugri.*

Slovenci -- Njem. *Wind.*

Deutsche — *Tevtoni* — latin: *Germani* — franc: *les Allemands* — Slovin: *Niemci.* Kelti — Galli — Francuzi i. o. i. o.

S toga nam se čini naše ime *Slovinci-jugoslovinci* ovako se ima prevadjati — talijan: *illirici* (pod tim imenom od pamtivjeka nas poznaju) Njem: *Süd-Slaven* — fran: *les Slaves du Midi* jal *Jugoslaves.* — *Jezik Srbski, Hrvatski* — ital: *lingua illirica.*

Digitized by Google

živahno i prostrano, nit ime bugarsko, ime silnoga i mnogobrojnoga naroda, ne može se utopiti u imenu srbskoga naroda; kao što ni Hrvati ni Bugari, milioni živoga junaka, dične sposobnosti, i moćnoga života, ti narodi državni, ne mogu se utopiti u srbstvu; nego svi da smo složna rada, svak na svojoj prirodnoj i zakonitoj stazi. Za ljubav slogi, čovjek, pojedinac može se priegoriti; ali puk, ali narod koji sebe taji, odriče se svoga zadružnoga prava. A' Ti,

Slogu daruj, Gospodi.
Svoj slovinskoj djeci.

Pabirci.

Umlje, Rodoljubje i Bogoslovje [1].

Uman čovjek ljubi svoj narod, i želi da mu pomože. On nije samo čovjek i mudroljub nego je i narodni sin; pa zna da narodne dužnosti, izviruć kao i ostale iz djelorednoga zakona, nezapostavne su i nepovredljive. On zna da zapovjed ljubavi prama svim ljudem poglavito se stiče ka domovini; jere izim obćega bratstva, čovjek je u osobitom rodstvu sa svojimi zemljacî, suslovcî i suplemenjacî; i jere, primiv od njih rod, uzgoj i sve blagodati zadružnog bića, uz dužnost ljubavi pritiče dug harnosti Isukrst je naredio ljubav iskrnjih, a narod je prvi iskrnji. Rodoljubu nastojat je na službu i na dobročinjenje prama svomu narodu, pa bilo i svojom škodom; s' toga krjepostni ljudi ne uzmiču ni od mukâ, ako su u prilog narodu; do potrebe i žrtvuju zanj sve do duše, i sam život; jere narodni mučenik najveći je i najhrabrenji za kršćanskim mučenikom. Divno je i slavno svakoj ruci pred Bogom i pred ljudmi mùčiti muke za narod. Tko rod svoj ljubi, živo nastoji o promicanju njegova boljka i napredka; ali mudrost žarom mu vlada, toli u izbiranju načina koli

---

[1] Viđi: *Introduzione allo studio della Filosofia* per V. Gioberti.

Digitized by Google

u gadjanju cilja. Ovo nepretjerava ciene nijednoj koristi, i manja dobra podredjuje većim; ono prihvaća prigode sgodnije k cilju i ne da pogrdjivati svetost cilja. Kruto se dakle varaju oni koje vole lakrdije nego koristne umjetnosti; a ove opet vole nego ćudoredje, bogoštovje i mudrost narodnu. U za čas pa svim, koji se dojimlju ružnih i nepravednih djela da učine čestit svoj narod: poticatelji buntovnih prevrata i krvničke slobode mrzki su i neznabožci su. Najljući zlotvori slobode nisu oni koji nju pritiskuju, nego oni koji nju pogrdjuju. Jere prvi čine da se toveće želi, i da ju obljube isti nemarnjaci i zlice: a drugi čine da se nje plaše i da omrzne i poštenjakom. Pošten rodoljub pregorit će do potrebe, za narodnu slobodu, život, poštenje nikadare. Sloboda je doisto liepo blago; ona je državam što hotinje ljudem; od nje snaga, dostojanstvo, svjetlost, svaki napredak i državljanska vrstnoća. Najpre je se hoće umu; kojemu kaonoti pitomoj i rodnoj voćki, hoće se prostoga polja i čiloga zraka, nitli se podnosi pod osjenom zlohudnog samosilja. Nego, sve ljepote slobodna življenja od djeloredja su, iz kojega iztiče i koje mu je vrhovno pravilo, niti od svojih zakona odustaje nit' zalazi, kao što ni brojoslovne oline. Opaka sloboda kolje se sama, i gora je od robstva; jere roba drugi gnječi, a razuzdan narod gnječi sam sebe; tako da onaj je biedan, ali je prav, a ovaj je nesretan i kriv, žrtva i krvopilac. Uman čovjek zna se razborno klonuti svih tih neredností, i zna vršiti svoje narodne dužnosti, onom postojanom spametnošću i onom vježbinom, koju ulaga u iztraživanje Istine. I više ih danas ciene, da naučni i umni ljudi nisu ti stvarí za posao, i da oni koji dobro umuju slabo izvršuju. To je uprav pogodjeno ako se sbori o porabi danas običajnoj kod njekih tobož uljudnih i naučnih narodâ. Kao što pametan mahnitu je budala, tako tko je pošten i srdčen, zlikovcu je ništavac, i čovjek ozbiljan i hrabren smiešan je i dosadan bljuzgavim i vijoglavim čovuljkom. Sreća po nas da ta guba još naš narod nije ogubavila.

Nije sgorega da se kadikad pravi umovi uklone na stranu, da pomogu narodu knjigom i naukom. Jer je to mnokrat najveća korist, kad se oni, rad žarke ljubavi prama

Digitized by Google

istini, radi plemenitosti srdca i umne nezavisnosti, otresu svakoga blaznenja, i prsimice udaraju na svjetske velikane, neuplašivi vjestnici istine, pa bilo i okorne i neugodne. Ako nije ovaki, spisateljev je posao prava danguba, jal možda i zâli otrov: narodni blaznitelji gori su od kraljskih. A pravi spisatelji najvećma nastoje da pomogu domovinu razvijanjem i usavršivanjem ćudi onoga naroda kojemu pripadaju. To će našim poći za rukom, svagdje i svakud prostiruć običaje narodne, zauzbivajuć inostrane poplavi i opiruć se njekim zavrtanom, koji misle da je na svietu jedin oblik uljudnosti uz jedino umjenstvo: koji doduše toliko znadu, koliko bi znali i oni što bi nas svjetovali da izselimo iz ove naše postojbine, nam od Boga namjenjene, u kakvu netegnutu i divljačnu pustaru. Jerbo narodî, izim tvarnoga podnebja pod kojim žive, imadu njeku ruku duševnoga podnebja, to jest njihovu ćud; koja tovećma vriedi, kad uzdržavajuć ju, narod može nadživiti propast otačbine, a izgubiv ju, domovina mu postaje ledenim grobom. Nego i nad običajim, koji su različni u narodah, ćud slovinska ima njeko vlastito svojstvo. Naš narod bez velikih uspomena poganskih, bez imena blistateljnih država, bez kakve prastare zaostavštine pojaviv se medju narodî stopram iza Krsta, lako pusti da mu se obnesu mrtve predaje predkršćanskih doba, i vàs život je naveo na kršćanstvo, od kojeg je primio s načelî s. Vjere, načetak svoga uljudstva i svoga uminstva. Prvobitni običaji pretopljeni ćudoredjem kršćanskim, ćud mu se slila s ćuti pobožnom, i srdce mu je s pameću prionulo zakonu Boga istinoga. Od prijateljâ i neprijateljâ oguljen, od susjedâ naskočen, sobom neujedinjen, u narodnosti neokrjepljen, narod je naš doživio i one zlosretne vjekove, otegnute vjekove, kad nanj neskladna i zapuštena, pljusnu strašna oluja neljudstva i nevjerstva turskoga. Tu već nije spomene ob osobnoj slobodi, tu već nije vlastitosti, tu već nije zadružne pravde, jal' državnoga života, jere je došlo do duše. U taki prociep nemilim dušmanom natjeran, sve se već narodu s pameti smetnulo, i zadnji mu je dihaj za Vjeru svoju. Od tih doba, vjera posta jedino znamenje života, vjera jedino dobro, jedina utjeha. Taka doba i danas su tisuć tisućam naše braće, doba oduljena, avaj Bože! nesmiljenošću kršćanskih vele-

Digitized by Google

vlasti. I danas dio našega naroda ne zna za ništa izim vjere, u samoj vjeri sve su mu ćuti i sve pomisli. Zaredaj Bosnom, zadji k iztoku, i kad zapitaš za Narodnost, odgovarat će ti se o kršćanstvu, o hristjanstvu, o pravoslavju: nit o hrvatstvu, nit o srbstvu narodnom znadu šta nepismeni ljudi. S toga, nakon stoljetnih borba i pokolja iztrzan i iznesvješćen, naš se biedni narod bacio u naručje njemačko, krunu s. Stjepana tovećma zapomago, mletačku zastavu pozdravio, kao jedini spas od turske sile, nemile sile. Mi sad ne pitamo, kako su ta kršćanska braća našemu narodu odvratila, narodu koji ne prista do danas lievati krv svoju za obće spasenje; mi ne pitamo nadarja za branitelje njihova kućnoga praga, mi nećemo im kazati da dobar dio ranâ koje nas dopadoše njim su bile namienjene: nego smo na tomu da ukažemo način po kojem je Vjera slovinskom krvlju zamjesena. Iz mučeničkoga naroda nikao je naraštaj iza naraštaja istom krvlju zalieven, Vjerom zadojen. To preobladanje vjere na razkršću sadanjega života, smeta dio slovinaca da shvati svoje narodne odnošaje, toliko više da, po našu veliku nesreću, imamo i razlikih vjeroispovjedi. Sad je dična i plemenita zadaća našega umlja razbistriti narodu pitanje narodno, i razkrstit ga od pitanja vjerozakonskoga: neka narod razumi da vjera nije narodnost, niti da jedna drugoj može da smeta, i da narod dobro razumi dokle vjerozakon može da zasieca u zadružni i državni život. Jer po taj sami način dignut ćemo domaće prepone našemu napredku. Izgovarajuć ovu živu želju svih prosvjetljenih vjeroljubâ i rodoljubâ, ne možemo na ino da ne osudimo kao ubojito za naš pobožni narod (koje mu drago crkve bio) ono nesmišljeno nastojanje njekih tobožnjih narodnjaka, koji za ljubav narodnosti hotjeli bi da narod zaboravi vjeru; jal što je još gore, da vjeru podredi narodnosti kao njeku sgodu, i da vjera postane pukim ratilom narodnosti. Mi na to vapijemo narodu: ne boj se onoga koji ti ubija tielo, nego čuvaj se onoga koji ti radi o duši. Mi bi svoj cilj promašili kad bi hotjeli navoditi njeke neugodne pojave zadnjih godina, koji vjeru pogrdiše a narodnosti ne pomogoše; samo ćemo sad iskreno kazati, da zanemarenje, zapostavljenje, jal miešanje vjere izkvarilo bi pobožnu ćud našega naroda, velikim nazadkom njegova

Digitized by Google

usavršivanja, i onoga dičnoga zvanja koje mu medj narodi pripada. Našega je umlja učiti to ozbiljno pitanje: našega svećenstva, i jedne i druge vjeroizpovjedi, mahnuti se nerada, te krenuv iz crkve s propetim u desnici a zakonom pod pazuhom, udariti medjaše gdje se mogu sretati kao braća i kao sinovi jednoga naroda, koji je mnogu suzu s njih izlio, i mnogu ranu na tvrdu vjeru zadobio: dok se dragomu Bogu i nad našim vjerozakonskim razdorom razžali, i dok jedna braća, jednim jezikom, u zajednoj crkvi slavu Bogu zapjevamo, a narodu našemu stanovito slavnu budućnost blagoviestimo. Dotle čuvajmo i jedni i drugi pobožnu ćut narodnu; gojmo ga ljubavlju, i ne kvarimo ga nehajem: jer vjerozakonski nehaj zada' bi najljuću ranu narodnoj ćudi, i težko bi zaprietio narodnoj budućnosti. — Eto polja našim književnikom; eto domoljubnoga rada, kad stanu buditi svoj narod iz sanka kojim je od četri vieka usnuo, pomoću one žive ćuti bogoštovne, koja nam ga održa do danas u životu, i koja mu je najprva dika medj narodi. Hrvatski narod neznabožan po francuzku, jal razložar po njemačku, bio bi smiešan, da nebi bio nakazan i da se nebi nanj grstilo. Ovoga uzvišenoga posla neka se lati umlje narodno i vršeć ga pristojno, bit će ogovoreno pred onom braćom, koja na iztočnih predstražah masti svoje desnice u borbi proti nasrtačem našega života, ubogom braćom koja u sokolovih hridih žive za slavu, a dragovoljno mre za krst častni i za slobodu zlatnu.

Pravi um štuje Boga, i to mu je zavrha vrstnoći. Bogu se podlaga, jere je od Boga; od njega mu biće, život i moć. Ako se um ljudski odmetne od Boga, njegova počela i svrhe, on spada sa svoga dostojanstva i gubi prirodno gospodstvo. Nego Bog, koji svakomu nutreno i naravno po svojoj rieči govori, besjedio je s vana i svrhnaravno svemu ljudskomu rodu. A kako je razum sredstvo, po kojem čovjek prima naravno objavljenje rieči, tako je crkva ono glasilo po kojem je dionik one svjetlosti objavljene, izvrstnije i podpunije od razložive (rationalis). S toga pravi um jest kršćanin i pravoslavno-posvemstven, inače nebi bio duhovan. On se srdčeno, prostodušno, bezmjerno, podpuno klanja crkvenomu sudu. Bud kakove izborite i vanredne vrstnoće, kojom ga je

Bog nadario, priznajuć se čovjekom i pogrješljivim, štuje odsude onoga suda, koji ne može, da se prevari, i crkvi je poslušan, kao što najmladji sin njezin. Kad bjelodani svoja mnenja, kriepi ga ova poslušnost; jer znajuć za mlohavost ljudskoga uma, priznaje kako je lasno, i nehote da se zadje, i nahodi mjesto da se koristi; da bi mogao svedj dvoumiti o svom mnenju, kad nebi imao majke ljubezne i mudre, koja bdije nad sinovim, izvraćajuć zašlace na pravu stazu. On ju sluša onom spravnosti, onom odlučnosti, onom hrabrosti, onom postojanosti, onim velikodušjem kojim se daje u potragu istine, i kojim odbija silu i ljudsku samovolju. On je sklon kao djetešce na primanje rieči života; ali njegova sklonost nije povodljivost. Dapače je jakost i krepčina duševna; jer nije vjera za malodušce i mekušce, već da nježno primajuć jih i prsima stjeskajuć, svojim tikom ih ohrabri, i tako se pokaže moćna i milostna. Bogoštovje pravoslavno-posvemno jest bogoštovje junačko. I danas uprav kod mnogih se ljudi obnilo i zatrnulo, jere je malica junačkih duša. Jezgra je toga bogoštovja, vjera i ljubav; a to su dvie krjeposti svrhnaravnog sega, i hoće njim se često junačke postojanosti i mučeničkog velikodušja. Kako ćutljivost zaokuplja ostale moći, tako čovjek se povadja za oćutnimi stvarmi i priklon je da traži po njima, toli *istinu* za kojom duh njegov žedni, koli *dobro*, koje bi mu hotinje ganulo i želje mu zagasilo. Odtle, čuvstvivost (sensisme) u umovanju (speculation), a sebivost u porabi, dva su urodjena zla upletena u ljudskom srdcu, koje stežu na poznanje spoljašnih stvari, a duh utežu u sama sebe, kao vrhovnom cilju svoga djelovanja. Kršćanstvo talomi ovo betežno prignnće i navraća naše moći na protivni pravac, zamjenjujuć ćut s mišlju, ćutljivo s razumivim, sviet i nas sa Bogom. Vjerom pridiže duh istinam razumivim i onim koje nadhitaju razum; ljubavlju odcjepljuje srdce od samoljubja, i zapovieda mu da k nebu omjera, i tamo da okuplja želje. I sklanjajuć nas da u Bogu potražimo vrhovnu istinu i vrhovno dobro, obnavlja čovjeku razložni red i kopa žile onoj nepravednoj prevladi, koju je čuvstvo bilo zauzelo nad izvrstnijim moćima i prignućima. Čudna skladnost, sobom dovoljna da dokaže svrhnaravnu

Digitized by Google

krjepost i istinitost evangjelja koje, bivajući podpuni povratak umstvenog reda (l' ordre ideale) u ljudskih moćih, svojom naravi svjedoči svomu božanstvenomu izvoru. Ali, udjelotvorenju toli uzvišena nauka, uporavljenju dvostrukoga junačtva ljubavi i vjere, nadvladanju nad objestnom pùti u borbi koja traje za života, hoće se muževnosti, značajnosti, i neizrecive postojanosti. Nu, s težke borbe, slavna je pobjeda, i divna ljepota bogoštovja, koje na tu nadahnjuje. A napose, obzirom na vjeru, umni ljudi u svem veleznani, i jogunasti pri ćuti svoje moći, lahko ti se nadmu i začmu se napinjati, kao da bi svaku istinu sagnuli do sebe i omjerili ju po svojoj pameti. Danas bo nevjerstvo je povladjeno, sobom se gradi visokoumljem i slobodoumljem, i sìli se uz tobožnje javno mnenje i uz neizglede. Da čestokrat je vidjeti nesebičnih ljudi, vriednih da nad svojim viekom starešuju gdje mu se klanjaju i za njim se zavode u stvarih nerazložitih; i kukavni utopnici sviela, jal' ujarmljenici luda tašćeslavja, predaju se onomu zanosu, kojeg bi imali uzpirati. Ali da su mudriji nego što jesu, i da znadu kud će im koja izaći, znali bi da i radi svoga glasa, gore im je što se uligaju krivomu mnenju; jer glas stečen neistinom, tone sa bludnjom s kojom je izplivao. Jedini pravovjerni um, ne plaši se grizice ni mòlja, jer je ime ukresao na pročelju vjekovječnoga hrama. I ako za života mu se rugaju i grde ga, jakost mu je na ogledu nehajuć za preziratelje, i voleć nastajućemu nego sadanjemu vieku, za kojim se manjuš zanosi; takog su ti srdca oni koji nadhitaju svjetinu.

I više ih misli, da pravovjerje stieska um, i da pùti i zadržaje napredovanje znanosti. Vjera ne krati slobodu nego razpuštenost: ne prieči nego povadja: ne tare snagu nego slaboću; jer iz ove, a ne iz one, izviru neredností i bludnje. Pretjerani duhovi prikazno su jaki, ali u istinu su slabašni, jer se otimlju zakonitoj poslušnosti, da robuju ćućenstvu, uobraženju i navadi. Moglo bi se k tomu dokazati, da sve umne navike pravoga kršćanina pomagaju razumu, iztraživanju istine; ali ovo bi nas na daleko zavelo. Nit nam je do toga, kad su nam izgledi pred

očima. Najvrstniji umstvitelji koji od petnaest vjekova proslaviše mudroznanja, biše pravovjerni jal pravovjerju primaknuti. Kako bi se zatočnici razkolničtva mogli s njima spodabljati? Metni Atanasia pored Aria, Agoština pored Pelagja, Bernarda pored Abelarda, Dantea i Borromea pored Kalvina i Lutera, ako ćeš da razabereš od praznoga našuljanja, istinsko veličanstvo uma. Od pamtivieka je kušano, da kad se čovjek odmetne od prave vjere, jakost mu je prepolovljena, ciena mu se pobija i stáni se u manjega od sebe. Kako pravovjerni um je liep i sjajan, tako razkolnički je nasumoren, tminast, ružan i žalost ga je gledati. Razkolnik je kaonoti razorena sgradja, koja ti kaže za staru veličinu, ali te obuzimlje tuga sama ti odkrivajuć izpraznost čovječju i ginulost njegovih rukotvora. Jal' može se spodobiti onim duhovom holim i sunovraćenim s neba, za koje vjerozakon nam kaže, što živo naslikani na postavi, jal' u pjesmi, kad se u nje zagledaš, priuzme te njeko uzvišeno al grozovito i tužno čuvstvo, gdje kroz nesreću i grdobu grjeha, još ti probliskuje samrla zraka prvašnje ljepote.

Bogoštovje oplemenjuje vremeniti život sastavljajuć ga s vjekovitim. A kako smrt je prelaz iz jednoga na drugi, vjera ju preobražava, i ona dobiva njeko novo i čudno dostojanstvo. Vjera kiti smrt, i od prilike razsapa koji ljude strâvi, pretvara je u sladkog, radostnog, željenog vjestnika izbavitelja od ove zemaljske tamnice, u kojoj se ne živi nego se skápa; vjera pretvara smrt u preporod na pravi život. Ali čovjeku hlepnu za istinom i naviklu zagledanju u onaj prievjes neprozračni što mu ju dielom zastire, smrt se pomalja osobito veličanstvena prikazivajuć mu se kao pretvorba nadrazumna u razumno, i kao podpuno objavljenje uzora (ideale). Toga radi, groza ga ne snahodi pri sudjenom času jer željkuje vjekovječnost, koja će mu raztvoriti uzvišenije i prostranije polje znanosti. Ovozemno znanje, početnica je kojoj ovdje nije kraja. Mi smo ti djeca koja se učimo štivenju, i naše sveznanstvo (encyclopedie) dolikuje bukvici. Nego ova začetna priprema bila bi naprazno, i želja njezina razmicanja tašta i nerazborita, kad duhu ljudskomu nebi bilo namienjeno drugdje uživanje znanja podpuna

Digitized by Google

i savršena. Pravednik starajuć, kao da počimlje slutiti ono dobro kojemu se primiče, i duhom se pomladjuje; jere primičuć se koncu, na stopi je da se vrati svomu počelu. Ova ćut oplemenjuje i pokoji veleliepno i svetčano potonji dio života dobro uložena. Častna je kršćanska starost, i vedar joj zahod. A kad je uz krjepost umni vienac, i sjaj velika i poštena glasa, sjedina je okrunjena ugledom proročanskim. Ali godine nabrojene, tuga su i nevolja, ako jim uhvanje ne napija: i žalostna je smrt čovjeka glasovita bez utjehe bogoštovne. Nit li ga može nadoživeća slava razgovoriti, dok njega život ostavlja; dapače ga muči, kao slika dobra koje zanj neće biti, kad mu se neće moć nasladjivati niti ga uživati. Teofrast, nakon preduga i preglasovita vieka, izdišuć zapoznà izpraznost slave, i pokajà se krvavih truda kojimi je nju stekao. I doisto, čemu uspomena minulih dobara nego na kajanje? Govori se o glasovitom Goethe-u da je žalobno zavapio svjetlost, onoga trena, kada su mu se oči na vieke zaklapale. Ali kršćanin, koji čezne za uživanjem one svjetlosti, koja neće skratiti, i prama kojoj naš je dan tamna noć, ima čim da se tješi; i kad izčezavaju dobra i glas zemaljski, on obrati misao onoj slavi nebeskoj koja nadlazi svaku pomisao. Ovo pouzdanje razgovara ga u mučnom razstanku, i dulji mu po njeku ruku, i vjekoviči uživanje dobara, koja ostavlja. Mila mu je pomisao, da kad blažen bude uživao u Božjem krilu, ime će mu se blagosivljati i po zemlji. Trúli vienci koji po smrti sahnu, mili su mu i dragi; jer se uzda da će se omladiti u neumrlom životu. Slavna je i cvjetna uspomena krjepostna uma na nebu, bolje nego na zemlji; jere um dobro uložen jest krjepost: mjesto mu je u kolu svih duhova i ciela vjekovječnost odredjena je za slavu njegovih hvala. Avaj ti se onomu koji naopako okrenù s Božjimi darovî, i popali ljude ognjem mu povjerenim da im zasvieti! Nema nesreće do te; i sama razmniva ne može da se dovije zalu čemera u sviesti umirujućega. Ali tiho je izdahnuće kršćanina, i njega ne para grizodušje. Uspomena primljene odlike ne smučuje ga, nego mu udahnjuje poniznu ćut uhvanja i milosti; jere premda ostavlja polje na kojem je težio, zna da s sobom nosi plodove svojih truda, i uzda se prinieti

Digitized by Google

ih, kao dobar težak, pravednomu i milostnomu gospodinu, koji za jednu čašu vode studene, danu za ljubav njegovu, obećao je vjekovitu i neizrečenu nagradu.

Odkud nam toliko odmetnikâ?

I.

Srdce ti puca od žalosti kad razglêdaš duševnim obzorjem našega naroda. Svaki viek ima svoga Brankovića i svoga Latasa; svako pleme svoga Bušatliju; svaka pokrajina svoga Čuprilića; i u svakom mjestancu neumrla je prikaza onaj *pridvorica Marko Kraljević*. I ovoga vieka kad se na koplja napreduje narodnim čuvstvom, i kad mu se ništa razborita i poštena ne može da otme; ovoga vieka mi na duševnom polju vidjamo odmetnikâ više nego ikada. Rane naše mi razdirati nećemo, jere i onako čemerikom srdce nam suzi; ali svak znade kakov Dalmaciji pletu vienac njeki njezini sinovi, i kako pusto srdce zamrzne za rod svoj njekim ponositim dikam naše domovine, netom se popnu na veće časti. Kakva ruga naš tužni narod nije doživio, kad napokon iste sjedine višekrat vidjamo osramoćene crnom ljagom odmetničtva? Nema ga možda u pô svieta s tolikim brojem odmetnikâ; nejma gorih poturica do slovinskih; oni svomu rodu stotinu zala počiniše. Nije to bez njeke; ova je iznutrica odavna kroz život nam svoje trakove pustila; napipajmo ih, očitujmo, i za vrste im znajmo, ako ćemo se ikad našega zdravlja nauživati.

Ima ljudî koji, za svoje mladosti, slušajuć pripovjedati o narodnosti, o slobodi, o rodoljublju, o slavi, srdce im je prokucalo; i čujuć se nječem vriedni, začeli su i oni rodoljubivu misao. U inostranstvu, jal' kroz inostrane misli rodoljublju odgojeni, stupili su ti ljudi u javni život iskrenom ljubavlju, živom željom naroda svoga. Ali

Digitized by Google

ta ljubav je gojena na liku bez prime, ta želja je jarena mišlju bez života; na liku veličanstva, i na misli slave i uživanja. Kad u kolu inostranih vrstnika, sinovi naše domovine izpovjediše ponosno: *ja sam Slovjen*, ne pomisliše tužni o narodu koji slovi od pamtivieka rad svojih nesreća i muka; ne pomisliše o narodu okrvavljenu i razdrpanu; o narodu preziranu, zaboravljenu, pridušenu, koji jedva čeka omladine svoje, milostne ruke, da mu suze sa junačkog lica iztare, sinovlje desnice da se obranom svoga roda posveti. Nego zaosjenjeni veličanstvom imena narodnog, opijeni slavom inostranih rodoljuba, pomisliše na moć, posegoše za slavu, zaželiše uživanja. Ali moć je raztrgnutoga naroda u požrtvovanju, slava mučenoga naroda u suzah; uživanje neukog naroda je u znoju. Na taj čemerni pogled kad se vrate u zavičaj, predomisle se tobožnji rodoljubi; i oni koji su nam došli iz Beča, iz Padve pjevajuć i konja igrajuć, videć da im se nebo sa svih strana naoblačilo, jal' odvrnu konja, jal' za pas zadiju, i pomalo ka' od spametnosti uztežu, dok ti se sasvim s ljudstvom smiešaju, ili premudri zapruguju u protivne redove, da nam novih jada zadavaju: kore nas, osvadjaju nas, rad ljubavi onoga nepoznatoga naroda, kojeg su malo prije najslavnijim pjevali, a sad bi htjeli da proglase nezrelim, nesposobnim, i za samu rabotu rodjenim.

Ima ljudî koji su se rodoljubim nazvali, jer su u ovoj zemlji rodjeni, i došlo im je pero do rukû. U narodu u kojeg je knjiga obriedka, a rjedje poznavanje narodnog jezika u pismenoj ruci, lasno se nazovnuti književnikom. To jevtino ime lako se zamienja s drugim pustim imenom rodoljuba; jer knjiga je prvi znak narodnog života: pa tko prione uz knjigu, misli se da i narod svoj ljubi. Ali smo i u tom zavedeni, jer mnogi se našom knjigom baviše, da se tek zabave; mnogi da im se novo ime sbere u nizu poznanih jezika; a više ih od malovriednosti i tašteslave, da njim nadiju spisateljevo ime. A kako nebi, kad i koji članak, koja gonetka u kakvom dnevniku, bila je u njeka doba zasvjedočnica književničtva i rodoljublja? I mnogo mladeži pridošle, povjerova tomu praznomu imenu, i prirodnim velikodušjem, ovjenča slavom rodoljublja ljude nevriedne i sebične.

Digitized by Google

Kad se narod našao u potrebi, kad su se nove sgode javile, mladji naraštaj svedj s kapom u ruci izčikao te rečene književnike i rodoljube, da mu pohite na čelo, da sgrabe u ruke narodnu zastavu. Al' narod je mogao skapati čekajuć, mogla mu je zastava opustiti, dok se tobožnji zatočnici najave. I doisto inače nije moglo da bude jer te ljudesine netom su svoje dvie tri gonetke iz torbe iztresli, i pokle im je nestalo svadje i inada, izčeznuše sa narodnoga polja. I ako se prije zalazka gdje koji još javio iz nenarodnog tabora, kan da ti se bunike najio. A to je dosta i do nas, jer mi kad čujemo koju našu rieč, eto joj ka' na med, pa da slavimo spisatelja; neizuvidjajuć, odkle li je, roda kakvogali? jeli srdce prama ustima? jeli život prama rieči? Ako nam vremenom sam kaže da nije, još mu ne vjerujemo, nego ga štedimo i kao mažemo, nebil' se umirio. Al *matoro drvo ne da se presadjivati*, on ti žešći i okrutniji. I jedva tada kad nam uz obraz udara dušmansko veselje, vičemo na nevjeru, na izdaju, na odmetničtvo, i pripisujemo veliko zločinstvo ljudem nikakvim, jer nikad se ne dojaše za kakvu veliku i pravednu stvar, niti kad sliediše kakve uzvišene misli.

Ima ljudi lakoumnih i mekoćutnih, koji ti se hvataju u narodno kolo kao od želje, i zaokupljeni poštenom i srdčenom družinom, prisižu rodoljubive zavjete. Ali kad se raztavi kolo, i svakomu osebice stane kucati na vratih rodoljubiva dužnost; te zadružne junačine brže bolje se skrivaju po zakutcih svoga ništavila, i njihovo rodoljublje izčezne, kao da se nikad po narod ne nadje. Takih najviše nam ostaje iza učioničkih vratnica. Kad mladjan učenik zapjeva u slavu domovine, oh! kako mu se družina o zdravici jagmi, dok milom Bogu ne zaori vapaj jednoglasni. Tu je ljubavi, tu je željâ, tu je mislî, osnovâ, zavjetâ, i svakojakih pomišljaja. Zamišljaji i odluke tih doba prostiru se do zadnjega trenutka života. Ali netom se razredi nabroje, i navrši se godina nauka; mnogoj stopi nestalo je traga po narod; mnogo srdce zazeblo je za rodoljublje. Tko će u narodu zamieniti toliko nevaljanikâ? Ono malo sviestnih rodoljuba; koji će znati u javnom životu, nastojanjem, značajem, postojanošću, slavom poštena imena, i kao što mukami dosljedna života,

Digitized by Google

okupiti oko sebe što je čila, srdčena, i moždjena u narodu: i kao što su kod saučenikâ bili upret rodoljubnog žara, biti će u vrstnikâ ostožje narodroga djelovanja. Pravi rodoljub gdje god stane izpod nogû vrutak mu provre: on zna svoje kolo i na vrh planine zametnuti, zna steći družtvo samih dobrovoljaca. Ali potragjlivce, mi nećemo nikad odmetnicima nazivati; jer slaboća njim je na srdcu, zloće neimaju na sviesti. Ono su pritapci narodnoga stabla, koje dobar težak razabire od izdenka; ali ipak, svakog ih ljeta ne koreni.

Ima ljudî ni kršćenih, ni sunećenih, kojim je samo do sebe. Njihova je slava prikazno ime, bilo mitom izprošeno, bilo krvlju napisano; a njihov je viek današnji danak; te u dnevu dva imena, *do podne Ilija, a od podne Alija*. Kako im god svirac sviri onako ti oni igraju. Vjera, narod, bratstvo, prijateljstvo, samosviest, to su njim púka imena, dapače i ratila. Do pô vieka ti ljudi najviše nas varaju. A to su ljute varalice, jere obično pamet im je naporuć, i njeka urodjena hitrina, koja lasno ljudstvo zavarava. Njekoličak takih varalica moglo bi cio narod za vjekove sunovratiti, da Promisao vremenon svaku ne izvraća. To su ti ljute guje u krilu prostodušna i još ne opasana naroda: i u tom krilu oni se najradje i najlašnje savijaju.

Nam se čini da smo glavne pasmine narodnih odmetnika spomenuli, i začetak im pogodili. Ali nebi smjeli o krivici njihovoj govoriti, nespomenuv priekor njihova roda, što je i naš rod. Sam Bog znade kako ljubimo ovaj mili rod naš; ali doduše mi ga mahnito ne ljubimo, niti smo toliko zasliepljeni da ne vidjamo, kao što i sjajnijih ljepota drugih naroda, tako poštogod i mahnâ, ljutih priekora našeg naroda. Mi se nećemo stidíti roda našega, kad i na priekor mu pristanemo; jer znamo da

> Ni pšenice bez kukolja,
> Ni plemena bez priekora;

nego mislimo da ćemo mu našu ljubav i čast većma zasvjedočiti, kad mu slobodno za njegove mahne kažemo,

Digitized by Google

i kad braću na pomoć viknemo. Toliko nevriednih u jednom narodu, da ne kvare značaj istoga naroda? Cienimo da jest, i da uzrok našemu odmetničtvu, ne imamo tražiti u samoj mlohavoj jal' opakoj volji posebnikâ, nego i na dalje dobavljati, t. j. što u nedostatku krjeposti, što u nepogodnosti okolovštinâ u kojih nam se narod muči već od vjekovâ. Kvar nam je u narodu: mućava naduhlost, sumnjičavost, i njeko neredno prionuće tjelesnomu uživanju. Najprvi su nam bizantinci, iztočni dio narodâ okužili nadimljanjem, ucjepljujuć, njemu nevještu i nedoraslu, truhlež njihova domaćega i javnoga života. Od kneza Mihajla Bugarskoga do zadnjega Nemanjića i do nesretnog Tomaševića, mij vidjamo u naroda čila i mladjana, zasebice takih neizgleda u vladarskik dvorovih, u crkvi, u velikaških porodicah, u vojsci, koji dolikuju samoj grstljivoj nadutosti *nizkoga* carstva, i njegovu izmetnutu uljudstvu. Dali ako je smiešno jal' žalostno gledati propalog vlastelina, gdje sam ne vidi rdju, koja ga tišti, i gdje na oglede razgrće rutave skute svoga plašta; gadi se na ratara, koji navlači uzakne i tanane rukavice, da skrije svoje poštene žulje. I zato sam narod veli: *nema gore žalosti, što kad se vrana posokoli, a vlah poh li.* Ta nadutost nam truje mnogo krasnih vrlina; pita nas lažju, jal' nas zadovoljava prikazami; jal' putem odmetničkim izvadja nas iz naroda, koji vriedan nije da zadovolji našim pretjeranim željam. Ta nadutost i danas nam oči zatiska nad našim siromaštvom; mnogi nam je sklad razmetnula; mnoge sinove od svoga naroda razlučila; mnogu odmetnu ruku na isti rod svoj podigla. Za bizanticem izlamstvo nas zazinu; što mačem, što nevjerom, prosto srdce slovinsko razpara i raztrova, kletim jadom sumnjičavosti. Svako samosilje kvari i najčišći narodni značaj, i svojom gubom prieti najkrepčijemu narodu. Ali turska sila, turski jaram, i turska nevjera više nam je pokoljenâ ustravila, razglavila, ustrnula. Ta pretočena sumnjičavost, zlokobna je narodnoj slobodi; zlokobna prirodnomu odgoju iskrenih i krepkih značaja, koji bi se znali uklanjati napastim odmetničtva. Tko lasno vjeruje tudju nevjeru, tko se navikne sumnjiti o iskrenosti plemenitih čuvstva braće i družine; taj napokon postaje sam nevjerom, taj se odbija sobom od slasti svega,

Digitized by Google

što diše milinom uzvišena i plemenita. Turci, kruti gospodari na tudjem ognjištu, sobom su sumnjivi. Da im se umire sanci, hoće im se krvava noža, i krvavih udvorica. Šta je raji već smirno i bezbjedno? Ako brčnijeg kneza, ako popa od nauka, ako vidjenijeg kalugjera, to je žrtva Muhamedovoj milosti I pogled i rieči, sve se mjeri, sve nabraja u zvierskoj pohlepi krvnika. Koliko se Jurjevih danaka nabrojilo? Koliko dobrih glasova? Koliko liepih obetanja? Pa svaki glas oslobodjenja, pa svaki ferman olakšice, izplakan je suzami, zagreznuo krvlju slovinske sirotinje. Komu dakle već da vjeruje narod? — ***Kad hoćeš o Turčinu da progovoriš, maši se za kapu, — kokoš pije a na nebo gleda*** (Narodna Poslovica). Ali to kleto nepovjerenje, koliko plemenitih duša jadnoj raji ne zazija? Koliko tih srodnih duša medju sobom ne otudjuje? Koliko još suzâ neotranih ne ostavlja? Koliko veće nesrećnih neg himbenih srdca na odmetničtvo ne povladjuje? — Pa i na veći su nam križ Turci dušu prikovali. Oni su nam kroz narod trag pustili njihova živinstva. Njihovo domaće življenje, njihova vjera, običaji i nosivo, sve je razbludi namienjeno. Jabuka je njihova, za nas smrtna jabuka; koju najprvi zagrizoše naši nesretni velikaši. Eno ih poturčenih, gdje krst častni pod noge metnuše, gdje braći svojoj prvi žive oći kopaju svim bjesnilom odmetnikâ, da se nauživaju mastnih spahiluka, da se nagledaju ujasenih hata kadunâ. Ali ti odmetnici vjere, nisu sami naši odmetnici. Uz one i ostalomu narodu zadje običaj tromosti, i neobična pohlepa za tjelesnim uživanjem. I ako tužna raja muči nečuvene muke, svojim krvavim znojem hraneć krvoloke; mnoga braća razbludjena u lašćini turskoga običaja, zaboravljaju duševne potrebe, one, kojim kad se zadovolji, mogu same odgojiti i narodu sačuvati vjerne sinove. Uz pokvarene običaje, i narav se promeće; te iz naravi prionute tjelesnomu užitku, mučno je i vještoj ruci iztesati rodoljuba, kakva nam se hoće, a nekmoli da se on sam u potaji samotvara i odgaja moćju vlastita života. Ova velika mahna našega naroda, udeseterostručena pošašću te nemani turske, ova mahna rad koje mnogi rodoljub u nas s pô puta natrag okreće, i voli mogućemu tudjinskomu skutu,

Digitized by Google

nego krilu svoje uboge domovine; ova mahna ima vajme! i dubljeg hraniva u vlâši, i u miroljubivosti slovinskoj. Ta nam se ćud od iskona pokazala; i s toga se do kasna nismo znali u našoj domovini smjestiti, i kad se smjestismo nismo se prama moći i veličini svojoj omedjašili i uredili i s toga do danas mi grozne suze ronimo, i još ćemo ih se naroniti. Ta narav dakako mekahna i pitoma, sklanja srdce na njeku popustljivost, koja se po narod izradja u povodljivost, a u pojedinacah promeće se u odmetničtvo. — Uz taku mečar, prislanja se i druga narodna mahna, koju bi mi nazvali, neduhovnost. Od nje ono pjesničtvo nadojeno tjelovnimi čuvstvî, i ono naricanje prepuno nazora i izreka poganskih, kao n. p. *laka mu zemljica*, mjesto kršćanskog *pokoj mu duši*. Narodne naše pjesme proizvod su narodnoga uma i narodne ćuti. Mi ćemo se vavjek dičiti, timi pjesmami, kao uzorom pjesničke umjetnosti, uzorom duboka osjećanja prirodne ljepote, kojim nam je Bog narod obdario. Ali pored svih izvrsnosti toga našega umnoga prvenca, pored svih krasota rieči i sloga, priznat nam je da i pjesničtvo naše zadiše tjelovnošću, i da zaudara sirovinom zgoljno tvarnih osjećanja. Duboko čuvstvovanje prirode, riedka je vrsnoća, i obilno je zapalo naroda našega. Ali to živo čuvstvo, razliveno po samoj prirodi, ostaje za narodni život neplodno, osobito od vremena ljudskoga preporoda odkada njeki novi živalj duhovnosti bje dodan čovječanskoj ćuti; jali da bolje rečemo, od kada ćut ljudska bje izvraćena na visinu prvobitnoga dostojanstva. I starih doba, narod koji je najviše duhovnosti imao, narod grčki, znao je najbolje svesti prizajmljene vrline k slavi svojoj, i znao je izvesti najveličanstveniji uzor naravske uljudnosti. A novijih vremena, narod francuzki lako ima ljepše prvenstvo na svietu radî svoje duhovnosti, koja jednom mišlju njim uzdrma, i daje mu sile neodoljive: dok naduhti i tromi Španjolci svoga prvenstva pregoriše, ka' što će ga i trzni Inglezi na skoro sobom izgubiti, pored svekolike svoje saksonske odlučnosti. Istinabog, da u tomu mnogo doprinosi samosviest velika i nezavisna naroda: ali bi mogli iznieti imena i manjih i zavisnijih naroda, nego što je naš, koji nam ipak davaju izglede

Digitized by Google

zamirne duhovnosti, požrtvivosti, oduševljenja i rodoljublja.

Mi ne mislimo da je neduhovnost naša do nezrelosti, do mlohavosti i do nepodobnosti naše za kakvo veličanstvo i osobito umjenstvo; nego da je pûka zamraka u krasnom liku našega naroda, koja se može ipak nagoditi da nam lice ne ocrni; jedna mahna u dobroj naravi, koja se može izgladiti. Nego smo sad bili na tom, kako mala duhovnost naroda poradja i sinove neduhovne, i napušća na odmetničtvo one ljude, koji bi imali pred narodom luč istine i pravde postojano razmahivati; a ne klanjati se i u državničkom životu onim prostačkim poslovicam:

Valja ljubit ruku, koja te može posjeći;
Veži konja gdje ti gospodar zapovieda;
Tko meni gospodar, ja njemu sluga; i. o.

I treći ćemo priekor našemu narodu izbrojiti, priekor duhnovitosti. Ako se obazremo na najveće naše ljude, od pravieka do danas, red nam je priznati da mnokrat u njihovoj ćudi ima nješto mahovita i joguna. Bošnjaci naosob često nam to spominju; kad isti nauk, odgoj, djeloredje, nije ni danas kadro da jih slomi i zagladi. Nam se čini da iz ove mahne tri se zla poradjaju: samovolja, vrtljikavost i njeka pohlepa za parbisanjem. Samovoljno čeljade ne priginje se na tudje savjete, i kud zapne hoće da prodre, pa bilo i svojom škodom, pa bilo i škodom svoga naroda, pa zakrenuo i narodnom vjerom. S njime nema dogovora, jer mu nema tiha sbora: ono besjedi kao s konja. Vrtljikavac podkopava temelj svoga značaja, poštenu i razboritu postojanost; njegov rad je presječen i sobom se zapliće. Ako ga je Bog nadario umom, u njem se najjače razvija uobraza; pa i onako kao što smo pjesnici plemenom, u njega plamti živahna, te kako mu se koji čas života nutreno jal' sdvorno mieni, netom mu što zvekne u glavu, nova misa' jal' nova stvar prikaže, a on ti je brže bolje zaokupi, uobrazi, nakiti i naresi svimi krasotami pjesničkimi, svom prilikom istine; on ti je zasoli poslovicami kojizih imade svakojakih, i za svašto, da sebe i drugoga kao iznebluši, i vas ti se za njom povede, ne obziruć se na svoje

Digitized by Google

glavne dužnosti, niti na prvašnje rieči, niti na život; neplašeć se priekora nedosljednosti; nestideć se ni odmetničkog imena. Vrtljikavac uživa u parbi, on se rado u inade upliće. Tim kvari svoj značaj, najgore strasti često mu otmu mah, te se laća i sramotnih ratila, da svoga protivnika svlada, da mu se osveti. On se ne grozi u svom bjesnilu ni na izdaju bratske krvi, samo nek mu se nasladi, samo nek mu crnim kocem vrata zatvori. Ah! dosta predosta našimi inadî u svakoj pokrajini sami sebi smo vratom zakrenuli. Na svaki list povjestnice naše kanula je žuč kletoga inada:

"Po što bi se poturčio Marko?
"Za sam inad, moj čestiti Care.„

Dakako, da ovih svih mahna ima i kod inih svih naroda, ali mislimo, ove su nam najviše jadâ zadale; iz ovih nam se golemo klubko odmetnikâ iztočilo. Nam se dakle na polju narodnom svedje uklanjati od ljudi duhnovitih, vrtljikavih, i sugranutih, koji i sami ne znadu svojoj kàpi inad. Jer ako nas i ne razbrate njihovimi inadi, oni će nas zaplićati njihovom samovoljom, oni će nas zabušivati svagdanjimi osnovami, i napokon osramotit će nas grdnom mahnom njihove nedosljednosti.

Uz nabrojene mahne još ćemo jednu u nas spomenuti. Veliki nered, što su nanieli divlje navale, razrušiv svaki zakoniti odnošaj u domovini, zaturi nas u prvi načetak zadružnog života, i za nevolju učini nam prigrliti načelo osobne obrane. Tom obranom, jedinim jamstvom najsvetijih ljudskih prava, kroz vjekove stekosmo doista slavnih junaka, koji nam dostojanstvo narodno uzčuvaše, koji nam stvoriše ona doba, koja su izmedju najdičnijih naše krvave povjestnice, i sami izpjevaše srednji nîz naših narodnih pjesama. Ali, ista obrana, postanuv medjusobnim zakonom, zadje nam i do najbližih zadružnih odnošaja, i dade mah onoj nebožnoj, nezakonitoj, i divljoj osveti, koja se i dandanas kroz njeke naše krajine grozovito povlači glavnjom i handžarom: *Ako se ne osveti, ne posveti se.* Uz vjeru, sami shodni i odrješiti zakoni naših uredjenih

Digitized by Google

država, mogu nam danas proti ovoj nemani pomoći, i nju što prije udušiti; a oprostiti nas zadružnih i državljanskih odmetnika. —

II.

Postojanih, dosljednih, i značajnih rodoljuba ima na probir u narodu opasanu državnom samostalnošću. Taj narod ovjenčan lovorovim svojih umjetnika, dično zaogrnut divan-kabanicom svoje velike poviesti, izvadja svoje sinove na poglede slave; onim baca prstenje na obklade, svojom rukom jim kazuje mramorne kipove, svojim ustima jim povieda slavna imena srdčenjakâ i poštenjakâ, koji za narod svoj živiše. Svakim naraštajem uspomena jim cvate; svaki list povjestnice imena im obnavlja zlatnimi slovi; svakoga goda njihovoj se slavi napija. Koljeno iza koljena, tom slavom se ponosi, i nove omladine šibaju iz panja starovitoga. Jednodušno mnenje cieloga naroda sastavljeno od narodne samosviesti, oštro bdije nad svakom varalicom da ga odmah sa polja ukloni, i da ga ožigoša pečatom sramote i prezira. To mnenje odmah zagrlja srdce pouzdano; i netom u njem razabere brata od zakletve, svojom ga moću podapire; novoga misnika slobode, umlja i rodoljubja polaga na visine svoga zvanja. I to srdce, premda ljudsko, i taj brat, premda nejak, čuje se okriepljen i u mnogoj biedi pridržan i ubranjen. Njegova moć nutreno snaži, značaj mu se prekalja, i on medju propasti i slavom, čisti se kao zlato u istoj nevolji, i u najljućem progonstvu. Al u narodu kao što je naš, gdje je mnogo razasuta, gdje povjestnica o velikih mukah pripovieda, gdje su raji bukagije za prstenje, svi kipovi pače zadjeveni na sarajske koce; sav pogled pustara jal' tudje porugivanje; naše cvieće, veslidjen i karopio; naši godovi, novi porazi i nove suze; naše omladine iz same junačke strvi: u narodu u kojem samosviest istom se razdriemlja, a javno mnenje istom se okuplja: u 'vakom narodu zviezde su predhodnice pojedini dosljedni i značajni rodoljubi. Ovo su ti ljudi riedki, i Bogom dani: čudna samonika bez tihe rosice i bez žar-

Digitized by Google

koga sunašća. To su čeda odgojena u pustoj gori na studenoj stieni, samim lišćem tugorodnim zavijena, a rosom Istine i Pravde zadojena. Ovo su ti oni dusi koji moćju svoga hotjenja, ono su što su; dusi koji, izazvani bez podpore, tražit je imaju ondje odkle se ne nieče. Rodoljub koji za Boga ne haje, posjeca se u najvećem narodu; ali u nas rodoljub koji od Boga nije svoju ljubav začeo, zaboravlja se naskoro, i sama sebe ukapa: Jere u nas, sama nutrenja krjepost i misao ozgora, može pridržati slabost ljudsku da ne klone na udarcu nepogodâ i zaprekâ. S toga nije se čuditi njekim, koji se od po puta vraćaju, i nakon svakog državničkog dogadjaja, izpoviedaju se narodu da su se prevarili, da su sliepi bili. Razmetni sinovi ubogoga naroda, kojemu bi htjeli i svoju sramotu namećati kao mudrost, iz koje će mu blagostanje i nenadana sreća procvasti.

Mi smo nješto natuknuli kakvi su nam odmetnici, i kako da ih se otresemo. Ali nije ga u tom, već nam je spomenuti, da je sve naše uzdanje djelotvorno bogoštvje. Možda, nam se zamjeri, da u svako naše pitanje bogoštovje uplićemo, da od svakle na jedno točilo navraćamo. Ali mi ako i priznajemo da, gdjegod ima i poštenih i značajnih maloštovaca i malovjeraca, ipak smo se do sad osvjedočili, da ako u većih i sretnijih narodah rodoljub bez vjere smrtno je zvono narodu svome, u nas je ogluha prikaza koja na prvi kres izčezava. Tu istinu mislimo neće pobijati, tko iole se zagleda u narodne borce našega vieka. Vjera je dakako u crkvi, a crkva nam hrani bogoštovje, nit nam se vraćati u vjekove kad svako javno pitanje sticalo se u vjerozakon, pače u samu crkvu. Ali mi ne možemo navlaš da očiju zaklapamo, kad želimo progledati: mi ne smiemo nijedno bud zadružno, bud narodno pitanje zamećati bez obzira na bogoštovje, jer bogoštovje naime kršćansko, kvas je cieloj zadrugi i svakomu posebnomu i obćenomu napredku. Ovdje, u to samo ime narodnoga našega napredka, naših zakonitih stečevina, zapomažemo bogoštovje. Ono najbolje, najbrže i najjednostavnije može nam učvrstiti narod, uzgojiti bolji naraštaj, oplemeniti značaj, otriebiti i otresti zajedne natruhe naših mahna. Da bi sama misao (kao što njeki misle) bez pomoći Svevišnjega

Digitized by Google

mogla nepokolebive održati rodoljubne duše na burnoj visini svoga zvanja, mi se nipošto ne uzdamo. Nit nam se oslanjati na sam odgoj, pa bio i poduprt izgledim samih Katona i Bruta; jer kako su oni značaji u narodah riedki, tako su i krjeposti njihove riedko posijane, kad bi današnjim narodom i koristne bile. Nam se hoće djeloredno odgojeno rodoljubje, da kao kršćanski narod napredujemo. *Inače imat ćemo mladih vikača, a starih odmetnika.* Boga hvalimo da nam narod nije pokvaren; ali priznajmo da nas je dosta pokvarenih, da ima i u narodu kvara. Narod je u biedi, a mi ga ne tješimo. Mi se narodu veselimo, ali ga nemamo kakav nam se hoće. Mi narod vapijemo, ali za njegove žulje ne marimo. Mi pred narodom se uputismo, ali bismo hotjeli da nas nada sobom nosi, mi ruka izobražena, mi ruka prosvjetljena. Predajmo narodu svoje; kažimo mu za prošaste jade, odkrivajuć mu njegove mahne; raztvarajmo mu zlatna vrata budućnosti prilikom našega djelovanja: triebimo se odmetnika, stajmo im na stopu, lučimo ih, bdijmo bez sumnjičavosti. Razvimo li biločano zastavu bogoštovnoga požrtvovanja u svih strukah našega života, prinudit ćemo zlotvore naše da nam se s puta uklone, i primit ćemo kao narod svako milje i veselje od onoga koji slovinski Slovincem se odzivlje.

Slike iz sabora dalmatinskoga

(godine 1863).

I.

Kad se u Dalmaciji sabor otvorio, oko dojednoga rodoljuba i nehote se na ove krajeve uteklo, da razgleda Pelazgoviće i Lacmanoviće, kako mudri sjede na sboru ùz *slovinsku derinčad*. Od kad hrvatski Tomislav i srbski Mihajlo u saboru spljetskom (god. 925) podpisaše smrtnu osudu proti narodnomu jeziku u crkvi, i od kad se po-

Digitized by Google

četkom ovoga vieka crnim koccm zatvorilo vieće dubrovačko, na ovoj zemlji nije se do danas na sbor pozovnulo. Što je onomlani dalmatinski sabor stvoren, mi ga s toga dvogodcem ne nazivljemo; jere znamo zašto je tad bio, i da nam je duhat stopram ove godine postao. Nit ćemo se mi radovati tomu čedu, nit ćemo pupak mu odrezivati, kao što mu nećemo ni glave ni očiju promjerati; jer da se je i u košuljici rodio, sretnim ga ne bi zvali, a da su mu i vilinski papci, mi znamo da težko kudiocem od njegovih posestrima. S toga mi ćemo na taj sabor ožmurke poviriti, i kaono trkomice ga razgaliti. Nećemo slikati znamenitijih zastupnika, jere kod nas nisu ljudi privikli javnosti, da te mutno ne pogledaju, netom ih pred sviet izazovneš; i da ti ne podmetnu zlobu i osobnu mržnju, netom ih čim ukoriš. Nego ćemo malo kronuti po bielu da saboru odiljaj nacrtamo; teke da se o njem sviet ne pripozna u brojanici toliko vrsnika. Bog sami znade šta će biti od nove Dalmacije t. j. od onoga naraštaja koji uza nas reste; ali mi danas na zimušnjem saboru možemo se progledati kakvi smo ti ljudi na srdcu i na besjedi; kakve smo ti glave? kakvi domoljubi? kakvi li slobodnjaci? jesmo li za sabor? jesmoli za državnički râd? Znamo da će mnogi sa strane viknuti: "polaglje, pobratime, ako se tebi o samu saboru sanja, spomeni se da nas ima, i ter kakvih! koji bi u njem zasjeli samo da stolacâ dotiče; spomeni se da sve umlje dalmatinsko nije se splilo u zadarsku sabornicu, i da ima glavicâ punih puncatih, koje bi dobro zamienule neke tikveljke, što su se u prvom drneku na sajam protukle.„ Ako bi do toga bilo, da bismo mi sve to i priznali; ali nam se opet čini da po našem saboru možemo se uobće svi po malo učiti, i medju sobom upoznati; jere u njem je bilo zastupnikâ nas svijû; jere svaki zastupnik bio je u kakvoj stranki, a stranke su bile uz naše zapleće; jere nijedna stranka, koja obstoji u našoj zemlji, nije bila bez kojega na glasu zatočnika. Ovde nam nije stalo izpitivati kako smo ti bili razredjeni, u kakvom su nas razmjerju na ustavni sobet pozovnuli, i kako su naši zadružni razredi uzakonjeni i lučeni. Do toga bi nam bilo kad bi stali suditi o vriednosti našega Ustava. "Uljudnost razapire svakoj ruci zadružna vrata, prikuplja od god do god to više ljud-

Digitized by Google

stva na izvadjanje djelâ koja stoju muke cielomu zadružtvu. Ta sama djela, povjestnica kaže kao narodna, premda su djela velike manjine„ (Guizot). Ako je prosto spodabljati mala s velikim, i mi kad hoćemo da njeku poviest izvedemo o duševnoj strani dalmatinskoga sabora, i da odatle sudimo ovu zemlju, i brazdimo malo na dalje, ne bud nam zamjereno, nit nam prigovoreno, ako od četridestorice sudimo stotine hiljada. To je zapušilo izdaleka; nije šala jedan zastupnik na svako deset hiljada dušâ, (da se je na duše brojilo). Nek veli tko što hoće, liepa je kita preko četrdeset ljudi. Pa kakvih ljudi! sve poizbor, jal' sa odvjetničke klupe, jal' sa sudačkoga stôca; jal' sa visoke polače, jal' sa nizka dućana; jal' sa gibljiva broda, jali sa nepokretne plemenštine. Bilo ih je i knezovâ i vladikâ, i činovnikâ i brodarâ, i trgovacâ i posjednikâ, i misnikâ i odvjetnikâ, i učiteljâ i ljekarâ. Da još biše i malo težakâ!

Kao što se ljeti težak raduje dubokoj tutnjavi izmedju morâ, da će mu daždom nakvasiti zemlju, mi smo se radovali glasu da će nam se sabor otvoriti, jerè se tvrdo uzdasmo, da će se štogod na bolje okrenuti. Njeki se vesele, njeki poprjećuju; njekim se je srdce razigralo; svak svomu, svak jačemu; preporuke, pripele, molbenice, napomene "*Visoki Sabore, visoki Sabore*„. Pa mu se isti dušmani klanjaju, kao da im se smrklo pred očima. Medjutim zamišljeni zastupnici brkove zasukuju. Tko se nebi u sabor zaletio? tko zanj nebi mario? Istina je, moći je malo; ali prosto mu je svaku zaželiti, prosto svaku izgovoriti. I djeca se ob okomku jagme, ali im to preotimanje razvija snagu, ukrepljuje moći, i brusi jezik. Moći je malo, ali je dostojanstva dovoljno: *uzvišeni* mu je ime, *presvietli* su članovi, *nepovredljive* osobe, nadnice pristojne. To su rieči skupe, rieči zastupničke: ni jedna ne pada na kamen, ni jednu vjetar ne nosi; brzopisci znojni, zapijani, skupljaju i prikupljaju. Sve je tu ozbiljno, sve je po starešinsku. I ako gdjegod obćinstvo ôkne, jali te zabrzda, na to se glava ne okrće. Komu mrzko, komu milo, svak je znatiželjan što se radi, o čem se bori. I liepi spol vikô milovanju i vitlanju, i on se tu promeće, ustrpljeno čekajuć koje rieči da mu težka truda naplati. Njeki zakonâ, a njeki novacâ odatle čekaju: ali svi hoće da to mjesto

Digitized by Google

odjekne javno, cjelovito, riečju svjestnom, uglednom, da se tu brani pravda i istina, da mu srdce tumača nadje, da mu se njekoj neizvjestnoj želji zadovolji, koju ljudi ovoga vieka krste imenom želje novieh doba, glasa novieh potreba.

Tako razbudjeno, javno mnenje se oglašuje: ono što se malo prie veralo kroz ugle domaćeg prijateljstva, uza sabor ti se uslobodilo: zaliće se u sastanke, sjedi po tržištih, šeća se po ulicah, i zaviruje u iste uredne pisarnice. Javno mnenje oživilo je i kao živo ljubi i mrzi, kao što se ljubi i mrzi u mahu svoje prve mladosti. Svakoga zastupnika utimah ono slika, svakomu odredjuje značaj, dosudjuje znanje. Kako mu koji govornik srdcu odgovara, tako ti uzanj prijanja; njeke mu želje izručuje, a njeke podmeće; uzanj se veseli, uzanj čuvstvuje, i s njim se kao svojim glasilom diči. A što se u potaji mrzilo u ljudih jedne ruke, ono se danas javno mrzi u kojem narodnom zastupniku, i nanj se krcaju svi priekori i mahne onih svih, koji ti na vratu jaše. Sabor se razilazi, ali mu se slike po narodu raznose i živa uzbudjuje srdca na onu ljubav koju je svojim riečima podpirio. Te su slike različite, kao što su im različiti likovi, i kao što su različita srdca i pameti koje su ih naslikali, i koje ih raznose. Da išta pogodimo, izkazali bi duševnu povjest naše Dalmacije, povjest manjušnu i kraćušnju, kao što je malen naš sabor i manjušna Dalmacija: ali to bi nas moglo dobrano usviestiti.

II.

Tri su godine da se naše stranke najaviše; medju sobom svakojako vojevale, svakojako mislile, svakojako jedna drugu mjerile, brojile, i nazivale. S jedne strane *hrvatski plaćenici*, *buntovnici*, *aneksioniste*, *sveslovjeni* (panslaviste), pa napokon *Narodnjaci;* s druge *garibaldovci*, *taliomani*, *birokrate*, pa napokom *Autonomaši*. Jedni pismom, jezikom, poštenjem; a jedni, psovkam', osvadam' i osvetam'; jedni malenkovići i crvenkapići, a jedni

Digitized by Google

velikani i visokorodjenci; jedni mladci i malobrojci, a jedni matornjaci i nasporeni; jedni bogci, a jedni bogatci; jedni neznalice, a jedni sveznalice. Eto, ruga, i baleka!

To se lupalo, govorilo i pisalo sve u magli, sve kroz tmine. Dodje i mali Vidovdan: evo nam i ovogodišnjega sabora! Tromjesečno zasjedanje sve je razabralo, sve izporedalo. Bože mili, liepol' ti je vidjeti stôce zastupničke! Eto naših stranaka u saboru, sve ih možemo s jednoga mjesta na biljur prihvatiti. Evo desne, eno lieve! Amo *narodnjaci*, onamo *autonomaši*; to je sve kao na sudnji dan u Jozafatskoj dolini. Od dragosti smo se u nje zagledali; sve bi rada započeti, ali ne znamo s kojega kraja. Jednoga po jednoga, dugo je, mučno je, pogibelno. Da idjemo jih dieliti na ćume, mogla bi koja glava ostati bez nogû, a mogle bi se i koje noge naći bez glave. U tom kao da nam sô domisliše i povikaše: gledali, ne gledali svi smo vam jednaci, sve jedna rukovet, jedno ime, jedna strana, rieč, jedan glas: ovo je *lieva*, ovo je *autonomija*; a kad ti nestane autonomije, tamo pri kraju, traži desnu, *aneksiju*, *narodnjake*. Ta nam glas doduše ne bijaše po ćudi; jer vidjali smo da tu ima glavâ, svake ruke, pa kako ćeš ih sve u jednu glavu prikupiti? Ali, *autonomija* tako govori, red je slušati. A vi *narodnjaci?* — Vidiš da smo ti jednoga rizą, ako i nismo jednoga perja. Da ste blaženi vi pučki sinovi! Tako nam se jednom klapilo. Nu ti vragometna sna; dète zbilja govorimo. Tko nije zapozna' dvie glavne stranke naše žemlje? dvie stranke našega sabora? Mi smo ih vidjeli, mi smo ih čuli, mi smo ih sudili. Ali neće biti s gorega da îm javno zasvjedočimo.

Autonomna stranka rodila se u Dalmaciji postankom svih onih samovolja kojimi priete novija vremena. Ona nemari za budućnost, niti joj stalo za prošlost, samo neka njoj je danas mirno (pa sve tako dan iza dneva). Ona niti šta hoće, niti šta želi: samo nek joj se ne pita ono što ima pri sebi. Ona ljubi slobodu, ali joj se primicati ne smî; ona štuje narodnost, ali na dalje od nje: ona mrzi na birokraciju, ali s njom druguje. Ona vapije sklad, ali žive sama za se. Ona stvara jezik dalmatinski, ali ga

Digitized by Google

ne govori. Ona se priginje do puka, ali da mu zapovieda. Rječita je, razborna, mudra, i učena; ali najvoli mučati, slušati i na drugoga se oslanjati. Uvjek misli, uvjek šapće, uvjek snuje: a nikad ne smišlja, nikad ne počima. Dogovara se pusta, ali se neće dogovoriti, jere se u dvie pole pripala: jedna krcinom leži u Zadru, a druga zasukanim nogavicama se penje uz Splitski zvonik. Jedna viče: najprvi je Split, nema žive autonomije bez splitske željeznice, splitske slobodne luke, splitske muževnosti (ier na pô pjeva nam je Biograd najbliži); a druga se odzivlje: nema Dalmacije bez zadarske stolice, zadarske željeznice, zadarske vlade (pa nami Zagreb nije preko svieta). Kad se kosnuo Zadar i Split, nema tu više *autonomije* ni *aneksije*. Tuj se hvata i noktim i zubima, tko će sebi pritegnuti. Ala okršaja, ala rata! Eno su se dvi megdanžije u kostac uhvatile! Šta će ovo biti od naše Dalmacije?

Ne budali, pobratime, sve će se to utišati, sve će ljudi razmiriti.

Još nije zora zabielila, autonomna je vila zapjevala: zlo jutro vam, junaci, eto na vas narodnjakâ: obćinski je zakon na redu, oni će vam ga ugrabiti. Šta jadan? Da ti je stati pa gledati, kako se pusta sliva ka' ulje blažena autonomija. Pievac pjeva: zakon obćinski, zakon autonomije. A ona ti ga iz glasa pripieva — zakon autonomije.

Zaludu vam, narodnjaci, molbe za drugove nesudjene, sabore nesazvane, jer kokota zove — *pogibel autonomije*. A ona se odzivlje; pogibel autonomije.

Bacimo šalu i zbilja recimo, da se vidilo po mjestoljubju (municipalizmu), koje ovoga puta glavom je uzvijalo u saboru, da sklad one velike većine za prvoga zasjedanja bio je prikaza pred groznim strahom prietećeg združenja; i vidi se po njem, da misao dalmatinske autonomije nije plod osnovna osvjedočenja i ozbiljne ćuti, nego čedo nezrelosti državničke, i otudjenja od svoga naroda: „Težko ti ga svakoj stranki u kojoj mržnje prekohitaju uhvanja, a neprijateljstva odtiskuju načela. Ona neće produžiti“ [1]). I dosad je autonomija izostala desnici

---

[1]) Cormenin.

vansabornoj, kojoj je iztekla sjajna zviezda predhodnica, novi naraštaj. *Sredica* je po gotovo propala; činila se kao da čeka, a tamo, je stala bezposlena; hotjela se pametnica, a bila je strašivica; želila je autonomiju, ali nije znala na čem je nasloniti; hotjela je slobodu, ali je glasovala proti njezinim svrham. Nijeli se već osjetila da niema stranka uza stranke koje govore, sobom se utapa i gubi se u ništetu?

Autonomija hoće sva dobra na svietu, samo neće obćinskoga života po selim, jere prèda za svoje gospodarstvo; neće sabora ni ugarskoga, ni hrvatskoga, jere se plaši nove napasti; neće dva jezika u Gjunte, jer se boji da je prokaže; neće sdruženja, jer se grozi od hrvatskog imena, mili Bože! na ime hrvatskog naroda! neće da čuje o promjeni izbornog reda, jer njezino uzdanje nije u narodu. Autonomija hoće sva dobra, samo neće što bi želio Narod. Da vidimo kakav je ta surovi brko, i šta će on od nje? Mladjan i jogun Narodnjak sjedi u saboru prekrštenih rukû, dičeć se svojom manjinom. On se ne dogavara s nikim, s nikim ne šapura, pred nikim očiû ne spušta. On gospodu autonome priznaje, ali dalmatinske autonomije zanj nema. Nuto zlosretnika! Jedina zastava nad glavom mu vije, jedino slovo na srdcu mu je napisano: *narodnost i sloboda*. On drugoga imena ne izgovara, za drugu ljubav on nezna. To mu je na pameti, to mu je na jeziku, to na sabora, to na ulici. On se od nikoga ne krije, on ništa ne taji. On zna da njegovu narodnost Bog mu je podielio, a kralj mu je priznao. On zna da njegova sloboda glavni je ures čovječjem dostojanstvu, da je ona izvrstnost, da je ona svetinja u koju nikomu nije prosto da svoje ruke ulaga. On zna da ga je Bog stvorio članom naroda, pred kojim se raztvara velika i sjajna budućnost; mučenika naroda, koji je mnogu krvcu prolio, i mnogu muku podnio za Vjeru i za Uljudnost. Narodnjak ne čeka svoje narodnosti ni od Iztoka ni od Zapada, nego od Bogom dane domovine; on se ne nada slobodi ni od bunâ, ni od bezakonjâ, nego od svoje krjeposti i od prisegâ svojih kralja. On ne gladi ćorde da se s kim mrcvari, nego svojim znojem zalieva cvieće ljubavi i mira, da se s braćom u kolo hvata. On ne kroji novih barjaka, jer mu vije

stari i slavni barjak trojedne kraljevine; brkate glave dalmatinske, sreća hrvatska, i zviezda slavonska. A kad Bog dade i sreća narodna, on će uza svoga kralja i dalje putovati. Putovao, ne putovao, braća kao braća po srdcu združena od crnoga do jadranskoga mora. Narodnjak uz trojednu kraljevinu hoće svoj jezik, hoće svoju narodnost podpunu, cjelovitu, neoskvrnjenu. On drugomu ne zamiera (pa mu i rodjen brat bio) da voli jeziku talijanskomu; ali nek je ravnopravnost, pa tko sto odabere. On ljubi ravnopravnost, jere slobodu ljubi: a ljubi je srčeno, podpuno, svedjerno. Njegova ljubav nema mejašâ, jer mu u duši nema zamrakâ. On ne gleda tko govori, nego sluša šta govori. Njegov glas nije za prijatelja niti za molioca, nego za pravicu i za istinu. Dužnost mi je, veli, braniti pravicu proti nepravednicim, pa njoj oni i sjeme gazili. Te, pravedan i čitav, sutra na mukam izdahnuo, tješi ga misaó da će mu se nadgrobno slovo u srdcu naroda napisati: *ljubio je pravicu, a mrzio na zloću*, i da ga mili Bog neće od sebe odbaciti. Kad ga protivnici potvaraju kao natražnjaka, on se smije; kad ga vladini ljudi sumnjiče kao buntovnika, on jih se ne boji, jer mu je sviest čista, djela su mu očita. On je sa svojim uvjek u slozi, jere svi ljube narod i slobodu: on je uvjek u dogovoru, jere od početka svi znadu šta hoće. On je mudar, jerbo je svjestan; on je otvorit, jere je slobodan; on je rječit, jer je zaljubljen: ni strašljiv ni naprešit, jere je tvrde vjere i tvrda uhvanja. Pa šta ćeš od njega? Pusti ga mirna nek' idje svojim putem; i ako nemaš srdca da ga sliediš, znaj da ti duša ne dopušta da ga osudjuješ. Narodnjak sa narodnjakom se inadi i prikaruje, ali se kao braća ljube i u skladu se razstaju. Vremena mladosti i uhvanja!

Autonom s autonomom se liže, i jedan drugoga javno hvali i uzvisuje, ali se mnokrat u srdcu mrze i nenavide. Ovi su nalik vojsci, kojom sama stega vlada, i neprijatelski je strah sbija; a oni, nalik su četi dobrovoljacâ, gdje jedan vriedi za deset. Bit će vrieme kada će nestati traga i glasa dalmatinskim autonomim, a narodnjaci koji danas uza nje sjede u manjini, bit će slovinstvu zrcalo rodoljublja, postojanosti i oduševljenja. Drugi

Digitized by Google

nek hvale znanje narodnih zastupnika; a mi se dičimo njihovim poštenim i mužkim srdcem; jere čisto i hrabreno srdce prvo diže narode, i hrani slobodne ustanove.

III.

Šta smo se nadali od dalmatinskoga sabora? Kako tko. — Puk je mislio (ka' običajno što misli) da će mu se danjci umanjiti, da će se vojnica olakšati, da će se obćine urediti. Narodnjaci su se uzdali, da su se autonomi već usladili u dalmatinskoj autonomiji, da oni vidivši izpraznost svoga trzanja i otimanja, priklonit će se vremenu, i pustiti narodnomu jeziku svoje mjesto u javnom životu, jali se oprieti, i tako se jednom pred svietom očitovati, da im misli ni želje ne odgovaraju riečima: uzdali su se da će se svakojako preko toga sastaviti stanovita većina na prostom omišljaju slobode, i blagostanja zemlje. Autonomi su cienili, da će ti ga ovoga puta svoju *autonomiju* utvrditi, pa da će se i narodnjaci proći svojih pretjeranosti, uvidivši jednom da od sjedinjenja ne može da bude ništa. Jeli svega toga bilo? malo jal' ni malo. Puk bi se može biti najbolje domislio, samo da zna smetnuti onu nevoljnu predsudu: t. j. da sloboda i napredak stoji u neplaćanju danjaka. Narodnjaci nisu se domislili; jere veći dio autonomâ još žive u godini hiljaduosamsto i šesdesetoj; ovi još drže da što oni misle, misli sva Dalmacija, nisu ništa naučili, a malo su šta zaboravili; misle da mogu još za dugo mirovati; ljudi većinom mekoćudni, koji ciene da slobode je dosta za njihove potrebe, pa neće opasnih suveza; a rad blagostanja zemlje misle da ne valja nagliti. U što su se dakle uzdali? U pokornost narodnjakâ; s toga niti su ih matali, niti su ih javno svojom gonili; uzdali su se u svoju većinu; i nisu se ni ovoga puta prevarili.

Što je narod dobio? Ono čemu se nismo nadali, ono što nije pitano. Svi su autonomaši ovoga puta priznali, da ima stranka, umna, odlučna, poštena, otvorita i o svom pravu osvjedočena, zvana *narodna stranka*, i da ona sve to većma kroz Dalmaciju mah otimlje.

Digitized by Google

Protivnici su već priznali da narodna stranka želi slavu, slobodu i napredak dalmatinski; da ona nije nikomu torbonoša, da nikomu ne služi; da su njezina načela duševna, bistra, ni kad ni u čem okrnjena; da ova stranka hoće svomu narodu i sebi, što najprvi poštenjaci hoće na prostranom svietu, za se i za svoje. Jest, iza prvoga meteža, iza dvogodišnje parbe, sama je Dalmacija čula svoje zastupnike, ona ih je omjerila s glave do pete, ona ih je razabrala. Svako se žito protreslo, svako se zrno izvilo. Tiho i mirno javno se mnenje sada izčinja; javni se duh podiže, i čeka nove sgode, u kojih će se nove misli i novi naraštaj pred narod prikazati. Hajde posvećena željo, hajde blaga misli, putuj dušam dalmatinskih poštenjaka, kriepi srdca samotnih rodoljuba, širi se i plodi; našemu je saboru dosta samo tebe, jere tvoga djela, nijedna sila uzkratit mu nemože.

Do sada se jur podpuno služila svojim brojem, spravila je u Gjuntu, i opremila na carevinsko vieće koga je htjela. Drugi nek vele jeli to velikodušje, a mi se malo saberimo te krišom ugledajmo se u hrvatski sabor godine 1861. Mi koji se ponosimo baštinstvom dviju uljudnosti, pelašgjiške i latinske, mi gojenci umne Italije, omjerimo se sa sinovima brkonjâ graničarskih, i Uskokâ senjskih. Goleme ti razlike! Hrvatski je sabor što dostojnijega vidismo u našoj domovini od jednoga do drugoga mora; on je mogao odpjevati Pešti, prikazati se u Beč, i stupiti pred Evropu kaono zakoniti i pravi zastupnik cieloga naroda hrvatskoga. Glasoviti književnici, veliki dostojanstvenici, visokorodjenici, učevnjaci, gradski, kotarski, vojnički zastupnici, štogod umnijega i dostojnijega ima Jugoslovjenstvo, bilo ti je onoga ljeta u Zagrebu zastupano. Od samur-kape do surine, sve ti je o tvom narodu govorilo. Tamo je bila živopisana povjestnica sedam vjekova. Svih kraja domovine sabirali se njezini sinovi, da se nagledaju narodnih perjanica, da se poklone narodnim dikam, i da rieč cieloga naroda prime iz usti njegovih zastupnikâ. Bilo je u Dalmaciji ljudî, koji su se i tomu saboru narugali; mi jim se ne čudimo, kad su se znali i s cielim narodom rugati. Nego danas da pravodušno, i nepristrano spodobimo novo-dalmatinski sa hrvatskim saborom, možemo

Digitized by Google

li se pjevčiti i podrugivati? — Možemo li se bojati *sdruženja* kao pogibelj grozeće našoj uljudnosti, našoj učenosti? Dalmatinskoj učenosti?

Narodni zastupnik i narodni jezik.

Evo godinâ da smo ustali na obranu naših narodnih prava. Najprvo, najsvetije i najprešnije iz medju tih prava, jest pravo našega jezika, da prodre u javni život, da se narodu njime sudi, i da se omladina krozanj uči i odgaja. Vlada nam nije nikad to pravo odrekla; nijedan razboran i svjestan glas nije se digao proti narodnomu jeziku; nego se nenarodnjaci i njeki činovnici složili pa našim priekorom, našemu moljakanju oni jednu te jednu: *nismo još dozreli*; *nesreća je, al hrvatskom jeziku nismo vješti*; *ne mogu se iznenada smetnuti ustarane navade; pravo imate, al se obazrite oko sebe, tko će vam suditi? tko će vam djecu učiti? polako, polako, sve će vam se dati vremenom.*

Da naši protivnici nisu kao što jesu prevejani vitezovi, mi bi se usudili reći da su to lakrdije, i glumačke tuparije. Razlogâ, dokazâ, pobijanjâ, dosta smo toga dosad iznieli, pa i natrpali. Ali jeli se s toga tko pomakao? Je, da nam se tovećma viče: *nismo još zreli*, *nismo još žreli.* Pa tko nebi povjerovao tako značajnim ljudem? Mi jim vjerujemo, da niti su zreli, niti će ikad dozoriti: već da se sahrane u kovčeg kao što ono voće uvjek zeleno, što se sprema u slamu, jal' u mekine.

Ali jesmo li *mi* zreli? to ti je druga pjesma, tu valja da mi zapjevamo, pa kud puklo da puklo. Stari su ljudi kazivali da se izpod svakoga sela isto ne pjeva; dakle, to će reći, da ne može svak ni da pjeva. Zašto? za ono što svak zna, a malo tko hoće da reče. Nego i ne treba da svi ôkamo, kad imamo naše prvence

Digitized by Google

i naše kolovodje. Mi Hrvatine izabrasmo naše zastupnike; u mnogih ljuto se prevarismo (koje čudo kad su nam se i djedi uvjek varali?). Nego ima ih opet njekoličak što se ponose narodnim imenom, i narodnim zastupničtvom. To su naši! Mi smo ih izabrali, da nam izpravdaju naša narodna prava; oni su se toga primili; pogodba gotova. Narodnim zastupnikom je dakle, sveta dužnost pred narodom i pred svojom saviesti da dokažu kako smo mi doresli do narodnoga života i u javnoj zadrugi; da dokažu, da jezika pregoriti nećemo; da ga mi ljubimo, da ga se najvećma držimo, da su bez njega po nas niemi svi sudovi, da bez njega svaki nam je nauk zaziran, svako namješće nesredno, inostrano, ubojito. A kako se ljudî prima najprvo i najbolje oni nauk, koji je djelom zasvjedočen, tako je sveta dužnost narodnim zastupnikom da ukažu se uzorom rodoljubja, narodnim svojim životom, naime ljubavju narodnoga jezika. Tko ljubi, taj i djeluje: tko ljubi svoju narodnost, ljubi najprvo svoj jezik; a tko jezik ljubi, oni ga u svojoj duši čuje, oni ga dobro i poznaje, pa ga to stalo i vanredna i neizmjerna truda.

Na ove naše rieči, srdnut će se gdje koji poštenjak, i on će nam kazati: *ja ljubim moj narod, ljubim jezik; ali koja hvajda, kad sam odgojen i kad sam se izučio jezikom inostranim, pa nebi sad moga' inače moje misli izporavljati? — Pa kad bi počeli saborovati naški, koja hvajda kad nas nebi razumjeli? Tim bi više škodili našoj stvari. — Dosta je da govori gdje koji, samo neka je spaseno načelo, neka se prizna naše pravo.*

Ti su odgovori ozbiljni; a da su i smiešni, od poštena su obraza; s toga ćemo na kratko da im odvratimo. Doisto obća je nesreća svih nas pismenih ljudi, da smo učeni jezikom inostranim: a tomu mi nismo krivi. Pri tom je lasno dokučiti, da misli se izporavljaju najsgodnije i najpriličnije onim jezikom, kojim su nam predane. Ali pošten čovjek, koji ljubi svoj narod; ali zastupnik koji stupa u sabor da sbori u ime svoga naroda, zar ne može da svlada te mučnosti? Neće li se čutiti ponižen, kada sbori u saboru inostranim jezikom? Nema toga nijednoga učenjaka medju našimi zastupnici, kojemu nije domać jezik hrvatski; pa kako bi i jedan mogao se ukloniti za-

Digitized by Google

stupničkoj dužnosti prama tomu jeziku! U prvi mah, kad nas je zatekao iznenada ustavni život, eto neka se i našao kakov domoljub bez znanja materinskoga jezika; ali iza tri godine primljena zastupničtva, čim bi se već on mogao ogovarati?

Tko bi nam rekao da može biti iskrena rodoljuba i bez poznanja narodnoga jezika, mi bi mu donjekle povjerovali, t. j. kad bi se taj rodoljub stopro bio stekao, pa nebi imao bio prigode ni vremena da se jeziku nauči; inače iskreno izpovjedamo, jali da se nerazumiemo o rieči *rodoljub*, jali da nam takih rodoljuba za sad ne treba. Ali tko bi hotio reći da može biti narodnoga zastupnika bez znanja narodnoga jezika, tada bi bolje privirili u njegovu izbornu listinu, i tezko bi žalili poniženi naš narod.

Pomučno je, dakako, od po' vieka učiti se jeziku; žrtva je težka našemu samoljubju, izreći nategom što bi mogli sipati ka' iz vreće; ali je dika prikazati se pred sviet su triest hiljadâ dušâ o vratu; ali je naknada dovoljna, moć i sloboda tvoje rieči, pred onom stolicom, pred kojom je ostalim sudržavljanom prosto samo klanjati se. Kad se o mudroznanstvu sbori, kada se zapletenije i dublje stvari razpravljaju, eto da bi to, kako je komu sgodnije i naporučnije, tudjim se jezikom izreklo; ali, što bi smetalo služiti se narodnim jezikom, u stvarih koje se dnevice spominju po ulicah i po kućah, o kojih se razgovaramo i štijemo po listovih? Boje li se narodni zastupnici da ih sudrugovi nebi razumjeli? da bi time što i škodili narodnoj stvari? Izprazna je ta bojazan. Ah dakako da nas razume! Vidite li vi onu visoku gospodu, one latinske odvjetnike, one činovnike, kako oni liepo znadu karati svoje kmete, podkušavati svoje štićenike, suditi parbace, nagovarati podložnike. Znadu oni vrlo dobro što mi hoćemo, i što govorimo. Nego zar, da će se za nami povesti kad jim budemo govorili talijanski? Kušali smo što nam to može pomoći kod većine sabora autonomaškoga. S čega mogu biti škodni našemu narodu naši zastupnici? Sa slabosti, i s ničim neopravdane popustljivosti.

Kažu da će spasiti načelo. Koje načelo za Boga? Zar li načelo ravnopravnosti jezika hrvatskoga sa jezikom

Digitized by Google

talijanskim, na sgoljno hrvatskoj zemlji? Nebrane li ju *diplome?* nebrane li posebni zakoni? Nebrani li ovi narod, koji drugoga jezika ne poznaje izvan svoga, toga jedinoga? Pa tko nam pobija načelo? Mi mu ne uzkraćujmo porabe: to je ono što se hoće našemu jeziku, to je čemu se on nada od narodnih zastupnika, da ga oni prvi sa saborskih stolaca prenesu na sudačka stôca, unesu u uredne pisarne, namjeste u učione. Eto što nam se hoće; eto čega mi zaludu izčikamo, jèda. Budimo pravodušni, budimo otvoriti: dokle god bude golobradih rodoljuba bez materinskoga jezika, dokle god bude narodnih zastupnika bez narodnoga jezika, dotle se mi nećemo pravedno srditi otezanju plaćene ruke da nam se u djelovanju prigne našoj narodnosti, i da iz polja načela stupi na ozbiljno djelovanje. Mi znamo kako je našemu saboru, pa znamo kako je i narodnim zastupnikom uz saborsku većinu. Mi se od njih ne nadamo krupnih stečevina za slobodu; ali se imamo nadati napredku u narodnosti: vrieme, zakoni, javno mnenje, kraljevska volja, sve ih podupire. Neka oni, prvi, narodni sinovi, od svoga naroda odabrani, svojim izgledom u saboru zasvjedoče, da hrvatski jezik nije obumrao u ustima dalmatinskim; neka oni utjeraju u laž sve one koji bi htjeli prikazati, da mu se je naše umlje otudjilo, da on nije urestao, da nije umjestan, da nije sujâtan, da nije za sudnicu i za učionicu. Neka narodni naši zastupnici prvi se otresu one nesretne navade, one glupe predsude, od koje se misli u nas, da rieč inostrana znak je uljudnosti i učenosti; neka uz ponos svojih branitelja, u puku se uzbudi ponos vlastite narodnosti. To je dužnost, to je najbolji i najkoristniji posao u sadanjih okolnostih našim zastupnikom, da se umješaju kroz našu lacmanliju, da uposjedju prava svoga jezika, da tim, pravednije k sebi pritegnu, a okornijim da oči izbiju sjajnim izgledom, i neoborivom istinom. — Tko god inače bude činio, mi ako mu i nećemo odreći domoljubja, pravdoljubja i slobodoumlja, posumnjati ćemo o njegovù narodnom zvanju; reći ćemo mu da je krnjast zastupnik, i da ljubi sebe samoga mnogo više nego svoj narod.

Digitized by Google

Vidimo na kôj smo! [1]

Malo je narodâ na svietu koji odlučuju dogadjajima. Ako dan danas sami vladari i povlašćeni državnici ne tvore povjestnicu, to ipak teke gdjekoji narodni velikan uvodi u nîta svjetskih sgoda i nesgoda. Ni s napredka hvaljeni, ni s nazadka kudjeni u medjunarodnom životu (jere su nam ga drugi zakúpili), mi se obzirati imamo na mjesto, koje nam se dogovorno ustupa, da neostanemo u kolu praznoruci, kada gôso ili svojom ili Božjom zasvira na igru. Obzirat nam se i na dogadjaje duševne, jere oni ostaju narodnom imovinom, kao što od narodnoga života najvećma i postaju.

Za vrhovnim pitanjem naše narodnosti, samostalnosti i slobode, po domovini snašlo se mjestimice pîtanja zadružnih, državljanskih i državničkih. Prošaste dvie godine, uzprkos englezkomu podmićivanju i njemačkomu balekanju, mjesto nam je znatno razmaknuto u kolu jevropejskih naroda. Krv po Hercegovini i po Crnoj gori proljevena za slobodu, ustavne borbe po Hrvatskoj, turski gradovi kroz Srbîju zatvoreni, najbolji su dokazi našega narodnoga prava i našega života. Melemi našim rukama spravljeni, i našim suzam umieseni, kojim obvismo ráne Mirkovih junaka, [2] utegoše narodno tielo strukama bratske ljubavi i slovinske uzajmenosti. Tisućoljetnica Cirilova i Methodijeva, koliko nam po svuda razastrla svetinju narodnu, i opomenula na kršćanske pripomoći njene; toliko nas obradovala na Mariborskoj poljani, sjajnim dočekom hrvatskih gostiju, jere vidjesmo da braća Slovenci najvećma osjećaju potrebu prionuća uz suplemenike svoje, i najbolje znadu za koristi narodnoga okupljanja. Pitanje, istimi Slovencî ponovljeno, o podpunom prigrljaju hrvatsko-srbske književnosti, nije za jedinstvo utrznuto; ali nam se tješiti što mu se ovoga puta opire samo državnička nesgoda. Što više? I novi-

---

[1]) No 12 Ožujka 1864.

[2]) Prilozi kupljeni za hercegovačke i crnogorske ranjenike pri ustanku za slobodu.

Digitized by Google

narska parnica, potaknuta ostarjelim ćulavijami i djetinjim zadirkivanjem, koja prietijaše da bukne do medjusobne zavade i omraze, digla je mnogo neporazumljenje izmedju Srbâ i Hrvatâ, bolje ih sbràtimila i umirila. Jere je dokazala i jednim i drugim, da im se nije o gospodstvu preotimati (kad toga za njih nigdje još nema); nego da im se nadtjecati obojici o narodnom napredku; dokazala da su desna braća, i jedni drugim sami pouzdani pomoćnici; dokazala da, za žive glave, zaludu se utjecati na ičiju pustoš; a da ima polja (iterkakva!) jednim i drugim. Po tom, onoj zlokobnoj razpri, koja je mnogo rodoljubno srdce razžalostila, i mnogu nenavidnu dušu u prvi mah nasladila, moglo bi se pristojati; *potrebno je da se smutnje dogadjaju.*

Dakako? i po Dalmaciji plòdi narodno sjeme, koje stopro s ovu stranu dvie godine počesmo javno sijati; nije sve medju drače palo, ni o stanac kamen udarilo. Uz veliku misao devetnestoga vieka, i u nas podresta mladjahni naraštaj, sviesti se i razvija duševna zajednica harnih sinova slovinske matere. Svagdanim uzjarivanjem narodne sviesti, izčeznula je sliepa mržnja proti posavskoj braći; ka' što je uzmakla pomam autonomna na očigled svoga ustavnoga življenja. I ako je narodna stranka ove dvie godine popustila u borbi, ona je postojano napredovala, zalazeć kroza sve ruke svieta, i po svih mjestih svoju zastavu pobijajuć.

Dok se mi lako za narodnost starasmo; po Bosni i po Hercegovini, kano da počeše ozbiljni znakovi zadružnoga napredka. Odavna je sunce nada tiem nesretnicam potamnilo, i mi sve dosad uzalud čekasmo da im se, budi od ikoje strane, zraka svjetlosti pomoli. Nakon toliko praznih obetanja *Previsoke Kapije*, nakon toliko *Povjerenika* niemih i gluhih za *raju*, dodje čestiti Djevtet efendi, da zakonito uredi kmetske odnošaje, da ostvari jednakost pred zakonom osobâ i vjera. Sloboda obiteli i imutka, državljanska i vjerozakonska sloboda, to su ti stožeri, na kojih počiva svaka državna zadruga, koja se nije odrekla života t. j. pravednosti, reda, napredka i uljudnosti. Žalibože mi toga nevidjosmo u onih nesretnih pokrajinah, od kako padoše pod osmanski jaram; niti smo se tomu

Digitized by Google

kad nadali od Izlama. Nego srećom Tuskoga carstva, već Izlam prestaje bivati zakonom državnim, i u jevropejskih pokrajinah, osmanlije postaju pûko činovničtvo; a poturice po Bosni malo po malo postanuti će ono što su i prvo razsapa bili, velikaši bosanski; onda knezovi i vojvode, a sad age i begovi. Kad se pomisli; kako su poturice znatan dio žiteljstva, i to krv i braća naša, starinom ka' i danas vlastela sve zemlje, i svuda po njoj razsijana; kad se pomisli da po što po to, turstvo se tu već sljubilo slovinstvu, pa da ga je već dosta zašlo u domaći i javni život bosanski; kad se pomisli da se, po toj od vjekova nesretnjoj zajednici, našlo njeko osobito zadružno bivstvovanje, pa da je klapnja i spominjat o bosankom ustanku za slobodu; a da nenadni prevrat od inozemstva utiskao bi novi živalj u tu zadrugu, možda slovinstvu pogibeljniji i nesrodniji od turskoga; kad se na sve to pomisli, istinite, ako i potehane, turske popravke, priznat će se kao najpouzdanije pripreme bosanskomu preporodu.

Rat crnogorsko-turski najduglji i najžešći rat što smo ovih doba za slobodu zametnuli, mučiteljskim je zenicam i podmirio glave naših mučenika, popunio vienac naših narodnih pjesama, i malenu Crnu-Goru na vieke posvetio u poviesti slobodnih naroda. Ali taj rat nam je odkrio i grdni jaz, koji nam je, iza Parižkoga mira, izpod nogû izkopala evropejska *diplomacija*. Već mi ne podiremo svoj mač na Turke zulumčare, s njima se ne borimo; jere Turske već nema nego na obrazini, a pod šalvare i pod saruk uvrao se engležki trgovac, da sterlingam i prutnastimi topovi brani evropejsku svoju pokrajinu, kojoj ostavlja povjestničko ime, Turskoga carstva. Premda bi mi po srdcu volili, da ne budu ostale jalove cievi koje su po narodu razdieljene; nego da top biogradski onomlane bude mu sam oglasio potonji rat za slobodu; red nam je ipak priznati, da je srbska vlada znala za svoju odgovornost prêd Bogom i pred narodom, kada, na očigled evropejskih vrebanja, uztegla je narod od zjala, kojemu se nije mogla omjeriti ni širina ni dubina. I dok se god bude držalo englezko pašovanje u iztoku, neće se mač srbski bezobzirce trgnuti iz korica; jere kroz sjenu tursku svagda će naletiti na gorostas anglosaksonski

Digitized by Google

i svrnuli se o njegovu oklopu. Mi odsele valja da tjeramo Turke po saboru i kroz narod engležki: a kod nas da im prosvjetom i državljanskimi napredovańji potiskujemo leglo. Pa, jeda se umori i straža, te mi sprovedemo mrca, nasljedujuć dobro koje nam se po Bogu i po narodu pristoji.

Hrvatska je u kreševu. Stopro se izkopala iz magjarskih šaka, i prekinula sveze, koje bi joj s one strane mrsile pravo na sadanji i na budući život, eto je u zamrsi s Bečom radi samostalnosti, samouprave i ustava. Mi se ne čudimo državnikom, kojim lebdi pred očima slika naroda i domovine, što nije narod ni domovina hrvatska; ali nas srdce boli na ljude, koje diči hrvatsko ime, da ih narod uzalud dvie godine izčika na ustavnom polju.

Bit će dobro po narod: jere, zatezalo se ne zatezalo, dat će mu se právo; a borba će ga umudriti i ukriepiti. Ne, mi ne predamo za narod, mi ne sumnjimo o njegovu životu; mi se ne bojimo da će zaći, jali šta izgubiti. Nego se bojimo da pojmovi prava, zakonitosti i vjernosti (dosadanji temelji i dika Hrvatske borbe), ne začmu se naoposum u mozgu vatrene omladine, koja će nas do skora zamieniti; i bojimo da se ne probude u puku njeke strasti, koje slična trvenja i nehote izazivlju.

Zadnje nas dakle dvie godine zatekoše i ostaviše na ustavnoj borbi za pravo Hrvatske; borbi pravednoj, postojanoj i odlučnoj, mimo sve ustavne borbe austrijanskih naroda; borbi koja je po Evropi hrvatsko ime digla na glas, kod svih narodnih prijatelja.

Bugarska svieća sve jednako mrči. Narodni i crkveni pokret sporo i muklo se povlači; dok osmanlije vojničkim naselbinami, sve tobolje odtiskuju Bugare od srbskih granica.

Obazremo li se na crkveni život: pored svih dičnih sposobnosti mnogih crkovnjaka, što nam začinjaju narod, i tamo i amo u crkvi nam je pred očima mrtvež i tromost. Moljci izgrizaju saborske ustanove jedne i druge crkve; na jednoj i drugoj strani, uzalud tražiš dokaz samostalnosti; s jedne i s druge strane niže svećenstvo u puku zaboravljeno, a vladike svakojakim izlikami pri-

Digitized by Google

vezane za neerkvena kola. Nigdje saborovanja, nigdje javnosti.

Mi crkve zaboraviti ne možemo, niti ćemo; jere znamo koliko nam je do nje, i do njezina božanstvenoga zvanja medju nami; te kakav je narodu primjer i u nje sdvornih nastavah. Mi smo radi skladu Crkve i Države, jere u tom počiva narodno dobro. Ali, kako su im različne svrhe, nek je i polje razlučeno. Dok mi budemo čitali, proti braniteljem narodnoga prava, pastirskih poslanica; dok se budemo učili: *Zakonu o crkvenim vlastima pravoslavne vjere*, naredjenu po *državnih sovietih*, kao što lani; dotle će nam biti uznemirena i narodna i kršćanska saviest. Crkovni predstavnici uplićuć svoju duhovnu vlast u svagdanje strasti i državničke parnice, knjazi zasjedajuć u savjet da kroje crkvene zakone, kao da bi se volili ugledati, koji u kastilanske *autos da fé*, koji u anglikansku *profesiu*, nego u vremena kojih živemo, u ćud naroda kojim vladaju, a poglavito u zvanje i ustroj naših obiju crkava.

Boljarstva se hoće zadružnomu životu: jer bez njega nema napredka. Nego boljarstvo svedj ostaje na onih, koji prama potrebam zadruge, njoj najvećma pomagaju. Ovoga vieka književnici su po svuda zatočnici i branitelji slobode. Pa i kod nas učeni ljudi prvi su počeli okupljati se i samovolji se odapirati, pošto je upraviteljna stega bila razpojila sva bratstva i sva zadružtva. Što bi, na primjer, danas bilo od Hrvatske, da ne bi malenoga jata književnika, koji s ovu stranu triest godina, ustaše na obranu narodnoga i državnoga prava trojedne kraljevine? I mi smo, Bogu hvala, preživjeli ona doba, kad je književnost bila zgoljna zabava i na pô danguba. Nit se više misli da su književnici vidogonje, i da im je sudjeno nazdravljati onomu, koji prvi čašom zanudi. Lakrdijašâ je već nestalo i po kneževskih dvorih. Krupni gonetavci i sitni slovničari, sobom se prže; pa se i zaludu već nude u najam. A književnost je stupila na dostojanstvo koje nju pristoji, kao zrcalo najdivnijih moćiju ljudskih, kaono pronicavo i osnovno gadjanje stvarî božanstvenih i čovječanskih. Književnici su naši prvaci, jer oni búde na-

Digitized by Google

rodnu sviest, brane narodna prava, brane slobodu; i oni nas zastupaju kod uljudjenih naroda.

Obaziruć se na duševni život našega naroda za ove dvie zadnje godine, nećemo nabrajati broja knjigâ, i dnevnikâ, koji su tiskani u naših pokrajinah, jere nismo doprli do umotvora, koji bi mogao ostati uzorom narodnoj knjizi. Znamenita i vanredna doba narodnoga života obično nose i znamenite plodove narodnoga uma, kojimi se pokoljenja diče i uče. Ali svagdanja, uporavna (praktična) književnost, ima proizvodâ i zaslugâ, koje uprav podižu narodni život. Taku smo književnost, za ove dvie godine i mi doživili. Podiglo se medju nami ljudî, bez kojih mi bi sustali, narodna bi prava zatrpana, narodna rieč zabačena, neugladjena i nedorasla zaostala. Oni, osobitih djela ne iznose, po ciele knjige ne tiskaju; ali svagdano smišljaju, dotjeruju, uče, razprostiru, svoga vieka trude se knjigom i narodom, koje oboje uza nje napreduje i reste. Ti ljudi, koji na njeku ruku okupljaju umnu moć narodnu, dostojni su harnosti i pohvale; ta književnost, dišuća čistom ljubavi narodnom, plod je temeljita napredka duševnoga, i prava poviedalnica novih misli i novoga života. Mi doduše volimo književnost sabranu, trieznu i jezgrovitu, uzporednu narodnomu životu po englezku; nego raznesenu, napetu, urnebesnu po njemačku, a osudjenu na mudrozborištne klupe. Tomu su se već sjetili i Francuzi i Talijani. Dično je izumišljati novih i tanko izpredenih osnova; ali je mnogo pohvalnije i koristnije, umnom dosjetljivosti, pomagati ćudorednomu i tvarnomu životu svoga naroda. Lasno je nanizati ciele svezke liepo utiskane knjige; ali je mučno dan danas reći što nova, i izporaviti ga srodno i sličito. Mi se s' toga, više veselimo gdje kojoj rodoljubnoj pjesmici, i gdje kojem članku i razpravi, koja nam se sa životom slaga, i dnevnim potrebam odgovara, pa se sresta narodnom sviešću, i mal po malo ju razvija; nego da smo vidjeli pred očima prevedenu cielu *enciklopediju* znanostî, koja bi se do koje godine obniela, ako se nebi i prvo samim predivom smrsila.

Mi se veselimo da poznanje narodnoga jezika (bez kojega ne može da bude prave narodne književnosti)

Digitized by Google

kod pismene ruke znatno napreduje, putem novim, putem pravim.

Mi se veselimo da se i kod nas objavlja naše umno boljarstvo; koje, okaniv se ostarjelih zadjevica, dignuti će s naroda crnu koprenu, kojom ga je od vjekovâ zavilo boljarstvo tjelesne sile i bogatstva. Dabogda, svagdanim djelovanjem ove životne knjige, zatrlo se po domovini grubo osobnjačtvo, što nas je starinom izkopalo, te nam i danas najvećma smeta narodnoj zajednici!

Župnici i izbori.

Samac i dušom i stanom, zaboravljen od svietlih i sretnih, odgojen svim potrebam i duha i tiela, od mladosti do mrtve starosti oskudno provodi svoje dneve s neukim i siromašnim, s neharnim i s povodljivim. U crkvi mjesto Boga, pred crkvom mjesto sudca; svak ga hoće za učitelja, za liečnika, za svjedoka, za savjetnika, za prijatelja; malo i veliko, staro i nejako, *svojim* ga nazivlje. Njegove su šetnje od bônika do bônika; njegovi razgovori, brda i dolovi; njegovo stado, kršćanske duše; njegovi omladci, seoski djetenci i diklice. Tko se razbolio, da i njega ne boli? tko se smutio, da i on nije smućen? Bez njega nema ni poroda ni smrti; on čovjeka prima iz krila materina, pa ne ostavlja ga do groba. On blagoslivlja koljevku, odar vjenčani i smrtni. Ako ti je vedar dan svanuo, s njim ćeš se prvim veseliti; ako ti se je suza otaklâ, lize k njegovoj ruci najpouzdanija i najskrovitija. Svud je bez njega prazno; njega čeka travno polje, njega sinje more, njega zavadjena obitel, njega ogriešena duša, njega ljudstvo, da blagoslovi, da kroti, da odrieši, da predvodi. Njega nikakva ne mimolazi, ni skrovna ni očita, ni domaća ni javna; jere je namjestnik Isukrstov medju ljudima; njemu je svagdano u rukama djeloredje, umstvo, uljudstvo, državničtvo; jere njegovo je vangjelje.

To ti je medju nami župnik.

Digitized by Google

Župnik žive sa svojom župom; pa s' toga nije sgode ni nesgode, koja se napokon obanj ne razbije.

Što se može dogoditi dobra ili zla u župi, da i do župnika ne dodje? Znali su to svi vladaoci; pa su uvjek nastojali svakako, da imadu na svoju ruku župnike: i ne samo da im nisu kratili da se ulažu u poslove državne, kolik i ostali državljani, nego su svedj nastojali da im se i u tom ostavi odlično mjesto. Svaka vlada gleda da župnici za nju stoje i za nju puku govore. Kad god vlade razpišu kakav novi danjak, prirez li; kad na vojnicu zovu; kad novi zakon oglase, preporuče župnikom da uglave puk kako je to potrebno, dobro li i kako da sluša. Bili se tko usudio reći, da su u tom župnici prosta vladina glasila? Mislimo da nebi, ako se nije učio crkvenomu pravu od Febronia, jali od protestantičke Centurie. Nego svak će reći, da su župnici prijatelji i dobrovoljni pomoćnici vladini u dobru. I to je pravo. Nego pogadjaju li svedjer vladatelji na dobro? Hoće li župnik svedjer htjeti ono što vladatelji hoće? To je ono zašto ćemo danas pitati, i prostodušno odgovoriti.

Da ne razvadjamo govor pod mudrost, hajdemo na primer. Nu gledajmo što se dogadja po Dalmaciji. Ima četiri godine da je milostivi kralj oglasio ustav, t. j. podielio je oblast sa pukom, i to je ovako nagodio: Svaka pokrajina (provincia) ima odabrati za šest godina svoje zastupnike na pokrajinski sabor; ta sabor ima opet odabrati svoje poslanike na bečko vieće. Što bez jednoga, što bez drugoga tih sabora, svietli kralj više ne može nijednoga novoga zakona da izvede, ni staroga da pometne. On, bez dogovora sa bečkim viećem, ne može da redovito ni danjke razpisuje; a bez pokrajinskih sabora, ne može pokrajini novih zakona da nameće. Zaludu opet što sabor pita, ako kralj ne potvrdi; a zaludu pa kralj štogod želi, ako mu na to sabor ne pristane. Nego, kad bi se u što sabor upeo, može ga kralj razpustiti, i narediti, da se iznovice zastupnici biraju.

To se dogodilo i saboru dalmatinskomu g. 1864. Zašto je bio razpušten sabor dalmatinski? tomu je mučno odgovoriti. Njeki ovako, njeki onako; pa se ništa bistra ne razabire. Ali za to već se i ne pita; nego pitajmo koga

ćemo opet izabrati, i za koga ćemo mi župnici glasovati? Nô, preupitajmo se šta se ove četri godine u Dalmaciji dogodilo? Godine 1860 svietli kralj je oglasio ravnopravnost svih jezika. Mi smo se na to obveselili, kano ozebao suncu; pa smo pisali, i odmah počeli pitati, da se i naš jezik uvede u sud i u učionu. Na to su se mnogi razsrdili; i počeli nam javno govoriti: da toga neće biti, nego da ostane pri starom. Malo potla dodje ovi ustav, s naredbom svietloga kralja, da se i po Dalmaciji biraju zastupnici, koji bi imali odabrati odaslanike u Zagreb, da se tamo dogovaraju o sdruženju sa Hrvatskom i Slavonijom. Mi, kako svak znade, ustali smo da se biraju ljudi, koji bi pošli u Zagreb; a naši protivnici ustali su (iter-kako!) da izaberu, i čine da puk izabere, one ljude koji nebi za živu glavu htjeli o Zagrebu ni spomenuti. Kad se govorilo da su se ti *autonomi* dalmatinski nječem s preko mora nadali, možda se lagalo, a može biti da je u tom štogod istine i bilo. Ali ovo je zgoljna istina, da smo mi nastojali za sdruženje, jer smo se poglavito nadali da ćemo tako najbolje steći naš jezik u sudu i učioni; a *autonomi* su mrzili na sdruženje, jere su se uzdali da kad ostanemo sami, moći će, kao što i do sad, činiti s nami što ih bude volja, i držati se talijanštine.

Autonomi su bili sretniji od nas; pa je puk poslao na sabor većinu njihovu; i ta većina nije htjela poslati u Zagreb odaslanike. Mi manjina, snuzili smo se i rekli smo: bud nećete sdruženja, ne niečite puku svoga jezika. Ali većina: aša, te aša. Mi smo ostali na svojoj, ali se nismo zato s kim zavadili; jere nismo s nikim ni bili jataci, nego smo samo od vlade dalmatinske počeli naše pravo tražiti, i do danas ga čekamo. Mi ne znamo jesu li bili na široko zabasali autonomi; ali znamo da zimus poglavice im se zavadiše, i ljuto zavadiše sa njekim ljudim, koji su u dalmatinskom vladanju poglaviti. Malo nakon toga sabor je razpušten bio. Sad opet trećom pitamo: župnici, koga ćemo mi da biramo ovih novih izbora? Mi ne poznajemo župnika u Dalmaciji, koji nebi želio da narodni jezik vlada i u nas kano u hrvatskoj zemlji.

I ta im želja nije objestna, nego je od same ljubavi, i od pučke potrebe. Tom željom župnici za koga će glasovati?

Digitized by Google

Tajna je poznata po svoj Dalmaciji, da ima ljudî, koji živo nastoje da se izaberu za nove zastupnike muževi tako rečeni vladini. Uzput se kaže, da je narodna manjina bila buntovna; da se nevalja s' vladom mraziti; da je dužnost, vlade se držati i birati one koje ona voli; da težko onomu, koji izabere njeke, ter njeke; da se to protivi državnoj koristi, itd.

Mi sada nećemo izpitivati koji su to ljudi što tako buncaju; niti ćemo napadati na vladu, da ona te ljude našilja; mi nećemo pitati je li to poštena i ustavna borba; nećemo njekim ter njekim činovnicim napominjati, da pod-vladalac dalmatinski, baron Rozner, javno je kazao: da vlada ne nastoji za nikoga, i da se ona u izbore ne ulaga. Nego daj da odahnemo, i da sami razabiremo te glasine. Najprvo stanimo na stopu vladi, i recimo šta mislimo da je vlada dalmatinska? Je li svietli kralj vlada? Nije; jer u novoj državi ustanovnoj, kralj kraljuje, a odgovorni viećnici vladaju. Je li vlada oni sustav koji je u nas mah uzeo? Nije ni to, jer mu je matica čak u Beču. Vlada je dakle dalmatinska oni slòg kojemu su glave gg. baruni Mamula i Rozner. Što hoće ta dva gospodina? Oni su nam javno kazali, da oni ne žele nego što narod u saboru želi. A narod šta želi? Da mu se najprvo jezik odrieši, hrvatski jezik da vlada u učioni i u sudu: ovo je glavno, ovo je temeljno za nas sada u Dalmaciji. Svak znade koliko je marila za naš jezik saborska većina; pa kako su doduše dosad naši vladaoci, kao ustavni ljudi, uz većinu i pristajali. Po istini, baron Rozner i to nam je bio javio, da dalmatinska vlada želi da našemu jeziku ustupi mjesto koje ga idje; ali je nažalost i dodao: da ne zna kazati šta bi na tu svrhu vlada učinila; pa čini nam se, da se nisu omrazili, ni on ni baron Mamula, sa njihovim doglavnicim, koji su proti našemu jeziku odmah zatim u saboru glasovali. Bil' se dakle mi sada mogli spustiti na gg. Roznera i Mamulu, da biramo one koji bi njim po volji bili? Mislimo da nebi. Šta dakle da radimo? Da izaberemo one ljude koji, uz barone Mamulu i Roznera, hotit će da se naša narodnost razvija, i znat će kazati, šta da vlada za to poduzme. A kad bi nam ta dva gospodina kazala, po nesreći, da oni više neće što narodni

Digitized by Google

sabor hoće; tada da sabor priponizno umoli svietloga kralja, da nji od nas ukloni, a dalmatinsku vladu da povjeri u druge ruke.

Evo dakle zašto, mi kao pravi prijatelji naroda našega ne možemo da pristanemo na izbor vladinih ljudi, tako na sljepačku. Nego, ako nije istina da gg. naši vladaoci preporučuju svoje ljude, dobro bi bilo da to javno oglase narodu; neka nitko na njihovo ime ne vara i ne žesti narod. Ako bi pa istina bila, neka ti ljudi, koje vlada preporučuje, bistro i čisto oglase kako će se u saboru vladati. Pa kad vidimo da uz narodnost našu srdčeno i otvorito pristaju, i da im ustav nije šala ni pošalica, bit ćemo radostni da su ugodni i gospodi Rozneru i Mamuli; te ćemo za nje i glasovati. Inače mi ćemo tražiti poštene rodoljube, vjerne kraljske' podanike; ali i nezavisne i značajne narodne zastupnike, koji će znati i hotjeti prikazati sve pučke tegobe, braniti blago svoje narodnosti, i sveta prava narodnoga jezika, narodne prosvjete i napredka.

Naši župnici mogu li odstupiti od ovih načela?

Mi mislimo da po duševnosti ne mogu. Oni vrlo dobro znadu, da rieči *vladini ljudi*, *omraza s vladom*, *uz vladu stati*, u izbornom poslu ne samo što smisla nemadu: nego du su rieči koje smieraju na njihovo poniženje; bajagi da su oni ljudi koji ne znadu razlučiti vjernost svomu kralju, od udvornosti prama kojemu gospodinu pod velikom plaćom; i kao da oni sami ne znadu, što je koristno po narod i po državu; već da to uče od onih kojim u izboru svoga zastupnika, poslat će nadgledaoca. Župnici su ljudi koji plaćaju danjke, i ne samo da uzdrže kao i ostali državljani obće terete, nego pritom podupiru državnu sgradu, svojom riečju, i svojom vlašću duhovnom, bolje nego svi bodeži, i svi činovnici; pa znadu i sami što je prava državna korist, što li korist njekolice ljudi.

Da smo bogdice čuli glas sedam naših biskupa, da nas boljma prosvietli i svjetuje, koje bi imali mjesto zauzeti naši župnici u nastajnoj izbornoj borbi! Uzdamo se da im se neće na žao dati, da ih ovde izmieni glas sedam Francuzkih biskupa, riza Doupanloupova, koji lani

Digitized by Google

svomu svećenstvu ovako govoraše o izborih: "Svećenici, vi ste članovi državni ka' i svjetovnjaci, pa su vam u tom ista prava ka' što su vam iste i dužnosti. Vi bi ste sad izdali dužnost, kad bi ste se uztegli od glasovanja. Ne budi vam žao kad vam rečemo, da ako je ovo sgoda u kojoj se imate pokazati ka pravi otačbenici; i sgoda je da se opoštenite, ka' pravi kršćani i pravi svećenici. Budite ljubeznivi, ne upličite se u razdore i u podstreke, ne budite nikomu ratilo; spomen te se da ste vi pastiri svijû. Ali, nemojte ni to zaboraviti, da vi imate otačbinu, koju ste dužni ljubiti sa svom dušom, i služiti joj svedjer po vašoj sviesti; i da ima njekih prigoda, i težjih i ozbiljnijih, kad se ne može ni za dlaku odstupiti, jali zanemariti državljanska dužnost.

Nè; nedajte da se ikad više rekne, da bogoštovje duši rodoljubje, da svećenski čin tudji od naroda svoga, da vi ne marite za narodnu budućnost. Najviše čuvajte se, da se o vami ne prospe glas, da ste ništori i blène, podkupljeni od onih, koji vam više obetaju za vaš stan i za vašu crkvu.

Štije se u crkvenoj poviesti, da je uvjek prosto bilo prodavati i utvari svete, za slobodu i za olakšicu ljudstva. Mi bismo bili kukavni izrod, kad bi nas tko mogao ukoriti, da se više obziremo na potrebe našega stana, nego na dužnosti naše duše. Ako nas upitate, koje smo mi stranke, mi ćemo vam kazati, da kao kršćani, kao svećenici, kao biskupi, mi ne natežemo za nikoga; ali kao državljani, vladamo se samo po svom izkustvu: i to je naše pravo. Mi kao državljani imamo pravo voliti taj ili ovaj način vladanja; imamo pravo, kao i ostali, imati slobodno svoje mnenje o zakonih, o danjcih, o ugovorih, o ustavu naše domovine; i evo toga mnenja:

Povjestnica cieloga sviela dvoje nas uči: 1 vlast treba da je poštovana; 2 vlast treba da je nadgledana. Razum i bogoštovje nam zapoviedaju da poštujemo vlast. Ali je potreba najveća, i da nadgledamo vlast. Kojega zla ne učiniše neomejašene i nenadgledane vlasti? Evo što sam slavni Bossuet, prijatelj vlasti, piše: "Odkad se samovladje namjestilo i učvrstilo, ništa mu nije moglo odoljeti;

Digitized by Google

ni poštenje, ni život, ništa ne osta mirno. Netom se kakva samovlada oglasila, boj se, svih njenih zlih želja.

Ima više načina nadgledanja, i boljih i gorih; ali danas mi nemamo dô ovoga jednoga, da biramo naše zastupnike. Ako ti ne glasuješ, to se odričeš ovoga nadgledanja. Biraš li od straha, kako ti tko zapovieda, to ti slabiš vladu, ako je pravedna; ako je zla, tim joj puštaš bahmah, da bude i gora; ako je prevarena, ti joj bolje oči zatieskaš. Tko dakle ne glasuje, jali glasuje po tudjoj volji, ne zna povjestnice, zaboravlja sve što je prošlo, zapušta svoj rod, nevjeran je svomu osvjedočenju, izdajica je svoje domovine, izdajica samoga sebe.

Jest, gdjegod tko bio, u kakvom god stanju živio, i na kakvom god dostojanstvu sjedio, pravo ima i dužnost ima, primiti se i djelovati državničko djelo, što mu ustanove i zakon pripuštaju; i za to valja učiti narod, izpitivati za njegove pravedne želje, postojano ih oglasivati i braniti, s' ljudima se razmienjati, medju se ih upoznavati, narodu prionuti, njegovim životom, njegovim željama zadahnivati se, i uvjek prvi zauzimati se za narodne pravice. To je na što svjetujemo sve naše duhovnike, da svak izgledno vidi, kako domovina nema harnijih sinova, u radosti i u žalosti, do nas duhovnikâ . . . .
Onim koji žale: borba nejednaka je, bit ćemo predobiveni! Njih mi pitamô: da ste na bojnom polju, gdje se radi o životu, bi li ste se tako brojili? Ne; vi nebiste gledali koliko vas je, niti biste mislili o biegu. Pa ako vas predobiju kad se borite, nebi li vas zar predobili da se ne borite?

Nego, je li ovo zbilja borba? Nije; ovo je velika iztraga, u kojoj vi sudite: sve stoji u vašoj osudi . .
. . . .

Ne varajte se, ne štedite se za boljih vremena. Neka se boljemu ne nada, tko na gladnoj godini ne sije i ne kopa.

Ne, ne; bolja su vremena samo za one koji rade, i za stvari za koje se nastoji. Istine ne brane se same sobom; one živu u srdcu njihovih ljubitelja i branitelja; one napreduju, kad oni napred stupaju; one restu, kad se oni dižu; one spavaju, kad oni zaspu„.

Digitized by Google

Vrieme kušanja.

Život je ljudski borba neprestana; sad ovamo, sad onamo, svedjer ti se hrvati: još te nije jedna pustila, a druga te zaliće. Uzalud ubogi čovjek na svietu traži mira i pokoja, uzalud srdce mu hlepi za blaženstvom. Kad se on, s' svojom mirnom dušom, potajno razgovara, red mu se preotimati svietom, koji ga odasvud stiska; a kad mu je sa svietom mirno, razdiru ga strasti nestašne duše. Komu sudbina, komu dobrotvorna odluka Božja, al je svakomu ta jedina lazbina k neumrlosti. Život je borba, u kojoj nam je ili nadvladati, ili biti nadvladanim. Tu nema izmicanja, tu nema izvjetovanja; tko se odriče borbe, taj sama sebe ubija; jer se, vezanih ruku, daje u zlotvore.

Nego opet su u životu njeke postaje, i njeki otvrdji klanci; kad malo na dulje odmora, a kad i žešćega kreševa; tim se ljudska snaga pridiže, jal' kreće u nazadak. Pa ta napredak, jali ta nazadak zasieca u vas kolik život, i ostaje mu traga u cieloj borbi i njezinoj sreći; dapače, mnokrat s' sobom nosi zname potonjeg udesa..

Što je u životu pojedinih ljudi, to biva i u životu narodnom. Bog je narode sazdao njekim omašnim' osobami, poput sveokupnih cjelina, koje na svietu svojom lazinom gredu. Narod ima svoj um, svoje srdce, svoje tielo, svoju namjenu, svoj život. I njemu je život borba, kao što i čovjeku pojedincu; dapače život i borba pojedinaca, svedene su u život i u borbu cieloga naroda, i preko njih najbolje može on doći do svoga cilja. Pa s' toga baš, svaki čovjek ima i dužnosti narodne; i svaki je vojnik u borbi koja se trza za narodne ciljeve. U toj velikoj i otegnutoj borbi — kao što je velik narod u pokoljenjih, i kao što mu je život otegnut kroz vjekove — stupa se i uzmiče se; zastaje se i trče se; susta se i prehita se. I u tom životu nastaju ozbiljnija vremena, vremena kušanja, iz kojihzi on iznosi krepčije tielo i glavu novim viencem ukrašenu; jali ga dopadaju ljuće rane, i pridušuju valovi nesgoda.

I naš je narod jednom bio golem i snažan; i naša je domovina glasila na daleko, kad su dalmatinske dolame

Digitized by Google

(dalmatica) dieljene po svietu. Preko naših dolama gazili su stari narodi, oni od iztoka, ovi od zapada; ali ruka dalmatinska nikad im ih nije prostrla. Mi tako ostadosmo na sukobu dvajû svieta; trgali su nas, i medjusobom otudjili su nas; ali okrajci dalmatinski ostaše u narodu. Dalmatinci prvi zametnusmo slovinsku državu, mi prvi okrunismo hrvatske kralje; primasmo i careve srbske; za slobodu i za prosvjetu Dubrovnik opasasmo i branismo; Zadar otimasmo Mlečiću; ne dadosmo se Tatarom, ne dadosmo Turčinu; pa napokon dasmo se klati i robiti za Mletke i za Franceze. Osamljeni i odciepljeni za tugu i za nevolju, od podjarmljene braće, nismo svoj rod zaboravili, ni jezika ni knjige nismo zapustili.

Ali s' tudjinom drugujuć, mnogi nam se njegovom čašom napio, pa se i opio. Jezik, nauke, običaj, odielo tudjinsko malo nas je od kraja odtisklo, i samom brdu pritisklo: a pusto brdo gvozdeno i gladno. I tad se borismo, ali za svoj kruh se borismo; i evo šesdeset godina ozgo turci, odozdo tudji trgovci, da prekrštenih ruku gledamo kud ćemo u djevere, kud li u majke. Jesmoli se nastáli i náspali? Jesmoli se svakoga svieta nagledali? Budimo se, dalmatinci, i ustajmo k' novome životu. Ustavni život na koji smo pozvani, život je narodni, život duševni; koji nam može pomoći i pokrajini i narodu, i crkvi i državi, i duši i tielu. Ali je borba i na ustavnom životu; i sada su joj časi odsudni i ozbiljni. Sada će se viditi, jesmo li izrod, ali pravi omladci onih dalmatinaca, koji su prvi svjetlali obraz narodu hrvatskomu, bilo na kopnu, bilo na moru; bilo na bojnom, bilo na književnom polju. Kad su nam sabori namješćeni, birajmo u nje ljude koji će zametnuti sborove kako treba i dolikuje; ljude koji žele svojom slobodnom voljom biti na ruku plemenitim državnim svrham; ljude koji će mudrim svjetom krčiti nove staze našemu preporodu i duševnomu i tvarnomu. Birajmo poštenije i znanije, a klonimo se nametnicâ i neznalicâ; birajmo ih za se, a ne za nje. Evo nastaje vrieme dalmatinskoga kušanja. Ali smo se dosad i poznavali? Nismo mi jedan za drugoga znali; a nekmoli da bi za nas inokrajci znali. Sad ćemo se prebrojiti, sad ćemo vidjeti koji smo narodnjaci, kojili još u nas ostaju tudjini, i tudjinski

Digitized by Google

sinovi. Vidit će se tko nam što misli, i kako za svoj narod tko mari. Vidit ćemo tko voli sebi nepravedno, nego narodu i sebi po pravdi i božjoj i kraljevoj. Vidit ćemo gdje su oni poštenjaci, što po nuglih prodavaju svoje poštenje i zanudjaju ga od milosti. Vidit ćemo jeli sve zlato što no sjaje; i jeli sve istina što no govore, ljudi rodoljubni, slobodoumni, nezavisni. Vidit ćemo tko što voli, i tko što želi.

Sve što u Dalmaciji se miče, jali gamiži, sve što je živa u nas, ovoga puta izlazi na ogled. Godine 1861 izvanjski su nas dogadjaji izneblušili, i zatekli u velikom mrtvilu, u velikom sniženju. Mi uglednih ljudi nismo imali; jere ne zapamtismo za svoga vieka javna života. Naši prvi izbori bili su kao njeka prometna gatka. Tko je prvi priskočio; tko je obrtniji za čas bio, tu se je i našao narodnim zastupnikom. Tad su većinom ljudi sami sebe izabirali; jere od sposobnosti, i mjestnih okolnosti pojedinacâ, zavisio je izbor zastupnički. To je bilo nješto površna i nješto prišivena; toj vrsti zastupnika, mnokrat se potla čudili sami njihovi birači. Se godišća, nije već tako. Trikrat je narod u saboru vidio svoje biranike; svaki je svoj glas dao, svaki je sborio jal' sboriti mogao. Tri godine ustava, ako i nisu puk ustavnim životom obdarile, ipak su razbudile i razporedale na borbu, t. j. na život, glavne sastojine naše zadruge. Ovo vrieme, ako se i nije najbolje nastojalo, opet nije se uzaludno pustilo. Što su mogli, narodnjaci nisu dangubili: njihovi ljudi u saboru, njihov list u oba jezika, njihovi prijatelji nisu se tajali, nisu klonuli, nisu se borbe prepali; nego su svojim pravcem stupali, te djelim i riečima bistro kazali, i svomu i tudjemu, kud ciljaju, i šta svojim narodom hoće. Svakomu je prosto da ih mrzi i da ih opada; ali sami bezobraznici mogu da ih već potvaraju. Mi ne znamo u što su se stanili *autonomaši* godine 1861; ali i njim je vremena bilo da metnu djelo na vidjelo.

Tko je mogao kratiti natražnjakom, da i oni svoju zastavu razviju?

D' áko nas s' toga neće biediti! Oni imadu bojnih mudrolija, kojim se mi nedorasli ne možemo da nadivimo.

Sve je to kroz puk razapeto; svači je kvas mogao uzaći.

Digitized by Google

Mi tim ne velimo, da je svak progledao; nego samo kažemo, da je svak mogao progledati, da svak može danas po volji svojoj birati; da će se sad viditi na kojoj smo u Dalmaciji sa javnim, sa ustavnim životom. Novi zastupnici neće birati sami sebe; nego će ih puk od svoje birati, i bit će njegovi ljubimci.

Vidit ćemo i mi, i vlada će viditi, šta u Dalmaciji danas počiva.

Vidit će narod, čemu se danas iz Dalmacije nadati, odašta boluje i s kim vojuje. Vidit ćemo svi gdje nam zapinje, gdje li nam kriva; pa što nam unapried pomoći može, što nam se naučiti, što smetnuti s uma. Vidit ćemo što je do nas, što li do drugoga. Pa mi ćemo nagadjati našu bližnju budućnost; a vlada će znati, što se hoće Dalmaciji, i šta se ima za to sirotče uraditi.

Bit će nauke za svakoga; bit će opomenâ za tvrdoglava, bit će utjehe za pravedna; a bit će i posviešćenja za naprasita: svim će se pojmovi razbistriti; dà, i nam istim. Mi nećemo nagadjati što će se iz današnje vreće izleći; mi nećemo ni prorokovati, tko hoće, tko li neće na ovom sukobu nadvladati; nego samo nam je do toga, da svakomu pravdoljubu, i rodoljubu, pa i svakomu zlomišljeniku i pridvorici spomenemo, da nastaje vrieme kušanja. I toj kušnji, nitko se ne može da se izmakne; jere svak je dužan po zakonu i po sviesti da vrši svoje; svak ima krenuti za svojom zastavom; jere svak je zvan na polje. Tko se ne bori, toga nema živa u narodu. A tko, boreć se za narod svoj ranâ dopane, nek se ne boji da će umrieti.

Obćinski Zakon za kraljevinu Dalmaciju.

od 30 Srpnja 1864.

I.

I obćinski je zakon napokon izašao. Evo nam prvoga zakona izvedena u dogovoru svietle krune i novorodjenoga sabora dalmatinskoga. Nećemo ga biti mahni toliko vremena

Digitized by Google

izčikali, valja da je koja. Obćinski zakon! Na to ime preveselo puk kliče, kao da će mu novi zakon sve želje namiriti; a mimo puk njeki i mrmlju, pa sve nješto mutno oko sebe pogledaju, kao da će na nje tko nasrćati. Nije šala, toliko *poteštata*, *šindika*, *kušiljera*, *sekretara*, *kapitana i glavarâ*, ujedanput na situ i na rešetu pučkoga izbora. Joj! izpraznosti, vapiju sebiradi, koji su se razkrečili kao raci na brzaku.

Novi obćinski zakon, koji se lani rodio, a ove godine stopro božju svjetlost vidio, vezen je i pleten o sedmero i o devetero. Osnova novoga zakona došla iz Beča, pa je sabor dalmatinski godine 1863 velikom opazom tu osnovu stao pretresati. Sabor 63.e, veliki je to gusak bio! Da, i ta sabor imao je svoju većinu; ali u toj većini bilo je svega; pa uz većinu jogunasta manjina. Tri su bile glavne stranke; jedna koja se starala da se primi mučki trkomice vladin predlog; druga koja je htjela da se razmakne *vlastiti* djelokrug obćinski, a da se stegne *porjereni*, i da se obćina oprosti vladina uplićanja; ali za najviše, na korist gradjanskih i varoških stanovnika; treća stranka — znadući dobro da sigurnost (bezbiednost) života i imetka, pravda svakomu jednaka, poglavite su zadružne potrebe i poglaviti vladini cilji, pa da nije govora o svestranoj samoupravi obćinskoj koja u te stvari zasieca, — nastojala je da, na temelju iste vladine osnove, obćina steče samoupravu, i po mogućnosti, da bude od vlade odlučena; ali da ta samouprava bude i za svaku obćinsku zasebinu, t. j. i za sela; ali da sloboda bude jednako svakomu obćinaru podieljena, t. j. i naseoskomu čovjeku kao što gradjanu i varošanu. Evo što je ta stranka odmah tada biločano uz koješta kazala: "Mi se borimo za seoska prava, ne samo s' toga što puk naš od srdca ljubimo i što znamo da su mu u običaju, i što vidimo da su mu za potrebu; nego najviše s toga, jer smo hrvati i slobodnjaci, neprijatelji *centralizaciji* sapinjajućoj i zadušujućoj. Podkopavali bi slobodu, kad bi htjeli da ciepamo sadašnje *upravne obćine*. Mi toga nećemo; nego hoćemo da svako selo stane na svoje noge, mićuć se i živeć u obćinskom kolu, onako mu se hoće; i tim da progleda; da mu se pusti životni kret, i da se o sebi zabavlja. Uz tu najveću korist, selo će

najlašnje, svako za se, oprematl svoje poslove, bez pisarije i otezanja uredovnoga, što dosadjuje i mlitavi. Neka se puk sviesti i razbudjuje što se više može; neka sazna svoje ljude; neka po seoskom sboru uvježba ustavne načine, obikne slobodnomu življenju uz slobodnu privolu k zakonu; neka se spravlja obćinskim i saborskim izborima.„

Da se i ne kaže, svak može pogoditi kako su se gori rečene tri stranke zvale. *Birokratička* stranka dakle, *autonomi* i *narodnjaci*, preotimali su se da svak na svoju nategne novi red obćinski. Nego htjela se zakonu većina, a nijedna od tih trijû stranaka nije bila u većini.

Glasovita većina sabora dalmatinskoga godine 1861, koja je toliko žestoko odbila kraljski predlog šiljanja poslanikâ u Zagreb, bila je navlaš većina (ad hoc), naravi niekajuće; većina koja, izuzam toga odlučnoga nieka, nije imala ni svoga temelja, ni svoje temeljite osnove. U toj većini, bilo je ljudî koji bi po svoj prilici rado ostali na prvoj stopi; kao što su niekali sdruženje, rado bi možda bili zaniekali i narodnost i slobodu, kada bi god prestupile čije želje. Ali, većina prvoga sabora dalmatinskoga, nije nikomu bila u najam; ako je ona i kad komu hotc poslužila, to je bilo svojim predsudam i svojoj strasti, pa nikomu drugomu na svietu. U toj većini bilo je ljudi koji su na glasu po Dalmaciji, kao razumnici i kao slobodnjaci.

U oči drugoga saborskoga zasjedanja, podobro izčeznuvši strah *sadruženja*, počeli su se zastupnici medjusobom gledati i razabirati. Nit je bilo predjašnje ljubavi autonomasâ medjusobom, nit predjašnje mržnje na narodnjake. Slobodoumni autonomaši nješto su se počeli medjusobom potvarati; pri tom svi jednako vàrkati od svoje birokratičke družine. Zadarskim autonomom nješto je pomučno, da njihova spljetska braća u družtvu im zapredaju, i kao da su preveć vladi omilili; pa se oni počeli bojati za prvenstvo svoga Zadra. Pri otvoru sabora, videć dosta praznih stolica svojih starih drugova, Zadranom bliesnu pred oči misao, da se oni naosob nagode s narodnjacim, i tako da spljećanom dohrane većinu Zadarsko-narodnu. Temelj i prigoda ovoj nagodbi bude novi obćinski zakon. Odbor za pretresanje vladina predloga bude izbran u do-

Digitized by Google

govoru s narodnjacim; i ovi, u dugoj radnji preko šest nedjelja, nadju se najbolje uz Zadrane. Zadranom je bilo do ukrjepe i do nezavisnosti posebne svoga *municipija*; pa nisu potanko gledali u samoupravi samih sela: tako su oni dobro narodnjakom u njihovu nastojanju pomagali; i odbor saboru predloži obćinski zakon, izradjen na temelju podpune samouprave gradske i seoske. Birokracija sobom malena, u toj namišljenoj pogibeli od nove većine, prislonu se uz Spljetsku stranku, pa ju stade podžigati. Splićani i onako naprasili, ogrle svoju pomoćnicu (kako ju nazivahu), visoko razviju neokaljanu *autonomnu zastavu*, iz okola družinu okupljaju, sumnje na izdaju Zadarsku, i stanu se ljuto opirati zakonskomu predlogu, u koji su doprle osnove lukavih narodnjaka. Splašeni Zadrani, odustanu od novoga sklada sa narodnjacimá, sami snuju njeki novi predlog, pa zovu sve stranke na dogovore. Ali *birokracija* kad je mah uzela, neće dogovora; uz narodnu malicu, i Zadarsku slaboću, većina je stvorena; i ova odbivši odborski predlog, u malo danâ naprečac sklapa i glasuje za novi zakonski predlog, nalik vladinu predlogu.

Ta novi predlog, a danas potvrdjeni zakon, nalik je po osnovi prvomu predlogu vladinu; ali ima u njem što nije bilo u predlogu vladinu, i što nije bilo po ćudi istoj novoj većini birokratičko-autonomnoj. Evo kako: Svak znade, da premda se ovih triest zadnjih godina u nas dobrano podgojila stranka birokratička, ona nije sasvim prevladala. Ona je mučem na svoju ruku uzela na saboru autonome; ali, da se ne zavade, nije im se smjela licem pokazati, i nje red je bilo, u pojedinostih glasovati kao čisto slobodnoj autonomiji. Odtle sve one slobodne odredbe o govoru vladina povjerenika pri Vieću (§ 105), ob umnoženju broja viećnika (§ 12), o neprimanju zamjenika (§ 13 vladin), o pritužbah na pokrajinski odbor i na sabor (§ 16), o pravih vieća naopose naprama načelniku (§ 109), o izbornom povjerenstvu (§ 21) i t. d.

Autonomi su htjeli da i za unapried uzakone prevladu svoje izobraženosti (kulture talijanske) nad pukom hrvatskim; pa nisu poništo htjeli priznati malu seosku obćinu, ni dat joj čistimice izbor glavara. Od nena-

Digitized by Google

rodnoga straha, nisu htjeli župnika u vieću; a htjeli da su dana izboru tegli gospodaru sve pravo zemlje, njegova tleha i kmetove radnje. Nego, opet da ponješto umire narodnjake, i da uduhnu priekore što sami svoja slobodoumna načela pobijaju i što na puk mrze, djelom su priznali da je selo zasebina u upravnoj obćini, dajuć odlomku (selu) sbor, i sboru njeki glas, pa i njeko pravo na glavarsko biranje (§ 24-28-65-66-67-68 i § 18 izbornoga pravilnika); a odrekli su se, na pučku korist, osobnoga glasa veleporeznika. U trojnoj izmjeni predloga, u sveudiljnom nadtjecanju trijuh stranaka, u razlikosti mnenja, koje čudo, ako novi obćinski zakon u sebi pokaže iztočnih grjeha? Koje čudo ako pojedine odredbe, naprama cjelokupnoj osnovi, nebudu svedjer dosljedne ni ciljcem svedene, kako bi se htjelo obliku i slogu zakona, redećega obćinski život, zakona na kojega će se naklopiti željno malo i veliko? Mi ne naplićemo poneari na tadanje protivnike naše: tako je bilo s postankom novoga zakona [1]).

II.

Mi smo želili i zakonito nastojali, da novi obćinski zakon bude što bolji i našemu zadružnomu stanju što prikladniji; pa ćemo i unapried nastojati, kad nam god ustavni život pripusti, da se ta zakon poizmieni, dopuni i ponapravi. Ali danas je već *zakon*, i on će do koji dan početi svoj zemaljski život medju nami. Nam ga je dakle red primiti, i kakav je da je, progledati krozanj, bez obzira na ono kakav je mogao biti, niti na ono što bi mu još valjalo imati.

Novi obćinski zakon, ako mu pogledamo na temelj, *dobar* je; ako na naš zakoniti napredak u obćinskom životu, *čestit* je.

---

[1]) God. 1871-72 narodna većina u saboru, izpravi pogrješke i nadopuni nedostatke obć. zakonu od g. 1864.

Digitized by Google

Novi obćinski zakon osnovan je na čistoj *demokraciji*, što bi se naški dalo reći: na vlasti narodnoj. Dakako, da tu nema svenarodnoga *sbora*, kao što je starinom bivalo na prostranoj poljani, gdje bi se cio puk sabirao, i na otvorenu viećao o javnih poslovih. Napredak i uljudstvo, narodnome vladanju donesoše načina urednijega i sgodnijega. Narod svoje pravo danas vrši po svojih biranicih, uzdrži ga i nadgleda, svojim često obnavljanim biranjem. Neće više Primorci pod *briste*, ni Poljičani na *Jurjevac*, ni Kašteljani na *brce*, ni dalmatinski gradjani pod starovječne svoje *lože*; ali će, svake treće godine, svi skupa na izbore, da biraju ljude koji će pred njima viećati i odlučivati o njihovih obćinskih poslovih. U to vieće, tko nije biran, ne ulazi; a tko god ikakva poreza plaća, pristupan je u izboru. Odličniku i sposobnjaku, prima se porez njegova znanja. Plemić, svećenik, zanatlija, težak, sve je to kod nas u novoj obćini nerazdieljena ruka, kao što je i u našem zadružnom životu puk naš nerazdieljen. Što su na tri reda lučeni birači, po iznosu svote cjelokupnih danjaka, to odgovara poglavitim i bližnjim obćinskim svrham. Tko više plaća za obranu života i imanja, pravedno je da malo jače i glas mu se čuje, pa da i na vieću bude vidjeniji.

Nije u samom vieću obćinskome da puk sobom vlada; nego opet u selu starci namješćaju glavare i svjetuju obćinsko Vieće za posebite seoske koristi.

Kad je tako vieće obćinsko od puka postalo, ono se već ne savire u gluhe pisarnice, da niemo i nevidjeno glasuje; nego otvorito vieća i odredjuje pred pukom. To je *javnost*, drugi znak i temelj ustavnomu životu.

U vlastitom djelokrugu, nova obćina jest slobodna i nezavisna, i tim *samoupravna*. Ne treba njoj potvrde zakonitomu izboru, ni redovitomu predrazbroju; samovlastna je u odredjivanju i u izvršivanju svojih nesmetenih odluka. Obćinsko opraviteljstvo *odgovorno* je vieću; ako je ta odgovornost nepodpuna, ipak uz javnost mnogo ona vriedi kod izbranih ljudi.

Prostrani *pučki izbor*, neomejašena *javnost*, *samouprava i odgovornost*, to su temelji novomu zakonu. Ta novi zakon nije doisto izveden i razveden čistimice na

Digitized by Google

ovih temeljih; ali osnutak mu počiva na njima, i da se graditi i razvadjati uzrestom najslobodnijega života.

Posamce, §.m 75.m novoga zakona, kojim se odredjuje da posebna dobra svakoga mjesta u obćini imadu ostati i na posebnu korist, pa da grad podmiri sve svoje posebne troškove, a selo svoje, smela se težka nepravica, i digao seljanom svaki uzrok mržnje i tužbe proti gradjanom i varošanom. §.m 82–87.m pometnuta je obćinska neograničena *rabota*, koja je morila i ponizivala osobnu slobodu nižega puka, osudjivajuć najsiromašnije da mnoge dneve u varošu i u gradu zaludno kête, jali da gladni i žedni čine izmet glavarom, i obćinskim poslužnikom.

Napokon *sudci mira*, pukom izabrani (§ 30, br. 11), smesti će mnoge lude i skupe parnice, koje dan danas zavadjaju i taru našu prepuklu sirotinju.

Siromašan imetak, redom svih naših obćina, ne dopušća nam da zapjevamo glasnu čestitku obćinskome životu, koji će brzo nastati; jere imetak obćini jest žitak. I dobro naši kažu: *ubogu čovjeku ne služi veselo gledanje*. Ali, ako pogledamo gdje smo danas, a gdje će nas do koji dan iznieti novi zakon, srdce nam samo od radosti kuca. Mrtvež i truhlež, to su nadpisi većemu broju starih naših obćina. U gradu i u varošu, njekoliko pisara i služinčadi, desetak viećnika s načelnikom i s prisjednicima, koji od šest, koji od deset, a koji od dvadeset godina u toj službi, poslu, zapoviedi, ne znaš kako bi to nazivao. Od njihova djelovanja u obćini niti što piri, niti što viri; a nitko ih za ništo i ne pita, niti je komu stalo za nje. Sobom se mienjaju: *skokni kole*, *šiga miga*; sobom se dogovaraju; sobom i osebi u sred obćine živu. U selu, još gore: seosko kadikad razprodano; gora izsječena; putevi razoreni; vode izgubljene; luke razvaljene; prirezi i danjci obćini prigovoreni; glavar od sela odciepljen, a često neprijazan; sve sobom zanemareno. Ako što župnik, crkvenim dobrom, kriomice za selo ne učini, nigdje nikakva seoskoga napredka.

Novim zakonom, obćine će se obnovit i tielom i duhom, pa će štogod i snage podresti. Izbori će izmetnuti iz obćinâ onu ostalež niemih doba, što smeta mladu životu. Novi će ljudi, novi mislima, a ciele snage, zasjesti

Digitized by Google

u razstvoreno vieće. Ljudi zadružni kriepit će se medju sobom, dogovarati i sviestiti. Puk, što ih tu namjesti, od želje će slušati što i kako koji govori, i gledat će, otvorenim očima, tko što zanj radi. Na prvom izboru može kogod laskati i liepim besjedami puk zavaravati; ali kad ga čuje i vidi kakav je na sboru, neće više za njim nitko glave okrenuti. U prvo vieće tkogod se može od slavohlepja namećati; ali kad obćeni priekor i poruga stanu mu na prazno tjeme, i sam će se uvriti u svoj domaći zakutak. A tko bude vriedan, razboran i poslovan, sinut će mu obraz u puku; i pošten će mu glas naknaditi trude i nastojanje za obćeno dobro. I birači i biranici, svi će se nješto sobom uznieti; jedni će se osviestiti narodnom moći i narodnim dostojanstvom; a jedni će se staviti svoje odgovornosti i svoga poštenja. Puk će se sjetiti, da može i na svoje noge pomalo stajati, da može, i da mu je red, samu nješto dobra činiti; a ne sve izčikati od vlade. Obćenje i česti sastanci, priekor nevaljalcem, pohvala dobročincem, sviest svoga glasa, svoje moći, svoga dostojanstva, ljubav k obćemu napredku, eto duhovnoga dobra, velikoga dobra, kojemu se nadamo od novoga obćinskoga zakona. Tim će naš puk razvijati svoje plemenite sposobnosti; i on će kriepiti, čistiti i razvijati narodni *javni život*, kojemu teži od svoga običaja. Tim će se puk osvjedočiti, da obćinski danjci na obćenu su korist; i otet će se muklomu, ali dubokomu nepovjerenju, naprama svakoj preinaki; jere će sam razumiti ono, što nije dosad drugome vjerovao, kao neprijatelju i starome kudiocu.

U javnome životu podpirivat će se i udjelotvarati *domoljubje*, što je dosad u nas driemalo, u nemaru za mjestne posle, jali prhalo u njeku praznu ljubav za cjelokupno umišljen Dom. Mudro veli Benjamin Constant: ljubav svoga zavičaja i njegovih probitaka, to je naravni izvor domoljubju. Uzto pritiče i kršćansko načelo, da ljubav prama Bogu najbolje se pokazuje ljubavju prama iskrnjemu; a ova opet da počimlje od bližnjih svojih. Inače, bludimo u jalovi *kosmopolitizam*, bez smisla i bez cilja [1]).

---

[1]) Nu, kako o tom razloži hvaljeni državnik: "Domoljubje koje se mjestimice radja, to je pravo domoljubje. Po-

I vladi će novi zakon zadaću kod nas olakotiti, ne samo s manjega vidočenja nad obćinskim poslovanjem, nego što nezadovoljnici, po manjih mjestih, neće se dojimati vladinih poslovača, niti će širiti nepovjerenje proti vlasti; nego će odušivati u obćinskom têgu, i pomagati obćinskomu napredku. A u našem položaju, i uz našu osornu ćud dalmatinsku, nije to najzadnja vladi dalmatinskoj; jere ako smo mi maleni i slabi, jak je duh sadašnjega vremena, i jaka je priroda.

III.

Početkom samoupravnoga života obćinskoga, svakomu dalmatincu pustit će se prva stopa na samovlastno i slobodno djelovanje osobno u javnome životu. Ovim će po-

---

svudu ćeš naći zadovoljnosti zadružna života; ali običaji i uspomene, te se posvuda ne nalaze. Valja dakle nastojati da ljudi prionu uz mjesta koja njim uzdrže uspomene i običaje; i da se to postigne, valja im pustiti na svom domu, u svojoj župi, u obćini, onoliko vriednosti državničke (političke) koliko nije na smetnju cjelokupnoj državnoj svezi.... Države koje osobinski život pridušuju i sve stežu ka stožini, sklapaju njeku državicu u državi, pa sve teče stolnome gradu: tu se biju i nadmeću svi probitci i sve nahlepe. Ostalo naokolo stoji nepomično. Osobe, osamljene u svietu, otudjene od svoga rodnoga mjesta, bez ikakvih predaja, tek da životare životom svagdanjim ka' na ojedilu, odciepe se od domovine koje nigdje ne vidjaju, i za koju uskup ne mare, jere njihovo srdce nema kraja kojemu bi se naviklo. — Aja, piše pošteni Degerando, ja ne vjerujem da diše prazni posvemni nazov: ja se bojim svega što je preširoko i predaleko razapeto. Po srdcu i po misli, iz obiteli izlazi se u zavičaj, iz zavičaja idje se k pokrajini, a od pokrajine pristupa se k domovini. Oživljuj domovinu u svakom kraju, neka ti je u mjestnih ustanovah, kaono u vjernih ogledalih.„

(Benj. Costant — Cours de Politique constitutionnel).

Što bi na to oni, koji svôje i môje Dalmaciju, a kad tamo ne zna im se po srdcu ni zavičaja?

Digitized by Google

četi obćeni ustavni život. I u zasnutku novoga zakona, mi smo primili klicu svih državnih sloboda; te kad ju budemo znali hraniti i gojiti, našim političkim poštenjem, našom žarkom ljubavi za svoj narod, i našim darovitim duhom, doživit ćemo ranoga ploda narodnosti i slobode. Cviet nam je prvi narodni jezik. Nitko nam neće smesti da sami odredimo, da u obćini narodni jezik postane poslovnim jezikom.

Ako ćemo biti svjestni, to svim zagorjem ne može inače da bude. Velika većina svakoga vieća neće znati ni rieči okrom hrvatske.

Razpravljajuć i uredovno poslujuć narodnim jezikom, naše će obćine zasvjedočiti svom zakonitomu postanku. Ljudi slobodno i dobrovoljno izabrani od puka, neće, za žive oči, puk zaniekati. Tko hoće pred pukom biti, red mu se puka držati, s pukom se umiešati, pučke želje i pučke potrebe u svoje srdce primiti. Ta odavna puk naš gleda svoje ime zaboravljeno, i ponižen svoj jezik. Kad nove obćine razbude kroz Dalmaciju diku narodnoga imena; i kad nam jezik narodni udomaće na pragu javnoga života, naš će puk viditi da im se nismo zaludu veselili.

Uz plemenito srdce svoje, narodnim jezikom puku će bolje prionuti sviest svoga dostojanstva, sviest svojih stožernih prava, sviest svojih nemoći, i snage svoje. Sama će vlada od puka razumiti, na što joj se oslanjati, i kojim joj putem udariti. Ljudi, koji su odresli u samovolji svojih nenarodnih zamišljotina, kad u puku ostanu osamljeni, sjetit će se taštini svih ljudskih napora proti Bogu, i proti Bogom ostavljenoj prirodi.

Mi nećemo plašiti, kamoli da prietimo komu narodnim jezikom. Podpuna sloboda, koju smo svedjer vapijali, neka bude onim koji su privikli talijanskomu jeziku. Ali nikomu ne budi udobno oko, da već jednom i narodnost naša koraci čvrstim korakom u javni život. Nepoznan, ne svojači; nevješt, ne zanudjaj se; a nepozvan, ne nameći se puku na dvorbu.

Ljudem pa, koji se nazivlju da su narodnjaci, a kad tamo ne uče se narodnome jeziku, i što je gore, ne žele mu napredka u javnome životu, reći ćemo, da su prestare lije i ništore kukavice.

Digitized by Google

Opomenut nam je na koncu gradjane, varošane i seljane na bratinski sklad medju sobom. Premda po naravi zadružnoga života, obćine gradske i varoške imale bi biti razlučene i razlikovate od seoskih; mi u Dalmaciji imamo se radovati, s više narodnih uzroka, da u nas nema *municipija* ni *trgovišta;* da su sve naše obćine jednostavne. Naši gradovi i varoši ako se i nisu na mrtvo odrodili, a ono su ti naopako zašli u pogled narodnosti. Doduše, zadnjih godina, narodna miso' dobro se prostrla kroz same našè gradove; ali tolike su zapreke, i tolika je moć loše navike, da nam se nije uzdati odlučnu koraku bez vanjske pomoći. Ta pomoć ima doći gradovom iz sela.

Dà, sela će poslati svojih ljudi na vieće [1]), i ti ljudi sborit će narodnim svojim jezikom; pa će u mnogih obćinah ti ljudi biti u većini, i njihov će jezik biti poslovnim jezikom. Neka se radi toga gradjani i varošani nimalo ne boje, da će njimi zavladati seosko neuminje. Gradjani i varošani, sjetiv se svoje manjine, neka se umješaju u seljake; neka se oni ne otiru, njih će seljaci ljubiti; svi smo mi jedne gore listovi; velikoj većini naših gradjana djedi, a mnogim i otci, ponosili su se kapom na glavi, i tokam na prsima, to im svjedoče domaće slike; neka dakle gradjani zapoznadu svoje, neka zabace svaku razliku u jeziku, neka zagrle pučki i narodni svoj jezik, pa će oni sami stvoriti pravu obćinsku većinu, jere će svojim uminjem nadoknaditi seosko neuminje. Tim će gradjani i varošani vele sebi koristovati; a puku će veoma ugoditi, i k sebi ga priljubiti. Uzajmenost, što je najbolji kvas u svakoj zadrugi, smiesit će obe ruke na plemenite obćinske i narodne svrhe; i Dalmacija naša, koraciti će naprednim korakom. Gradjani i varošani neće više biti dvoživci, ni mrtvi pritapci; nego oživit će u narodnosti svojoj; steći

---

[1]) Uzdamo se, da se neće na ovo predricanje namrkositi na nas njeki naši stari saborski prijatelji, pa ni sami slobodnjaci sa stare ljevice, samo ako se spomenu naše zadnje izborne borbe. Nije pod kapam prazno kako su oni njeke godine mislili. Kapam je zahvaliti redom na postojanu izboru umnijih zastupnikâ naših.

Digitized by Google

će pučko pouzdanje, i biti će pučki prednjaci: a puk će se veseliti sjajnomu napredku svoga jezika, svoga dostojanstva; i maknut će se za izgledom i nagovorom pametnijih i naprednijih u svakoj struci zadružnoga života.

Pri tom, naši gradovi i varoši, ostajuć u obćini sa selim (sve nek su odbiveni mjestni troškovi), ostaju na velikoj koristi. Učionu, ljekara, obćinski ured i sve ono što se tiče ciele obćine, a glavnomu je mjestu zauhar, sela većim dielom pomagaju plaćati. Priznajmo naše siromaštvo. Što ćemo se praznim imenima *grada*, *varoši* i *sela* zavaravati, nadimljati, i utjecati jedan mimo drugoga? *Ništa nije gore od debela bûka, iz rdjava trupa.* Zbilja, su čim bi gradovi i varoši sami one troškove namirivali, kad u nas (okrom kakve iznimke) u gradu isto ka u selu, porezi i prirezi sastavljaju cio obćinski dohodak?

Ako će dakle veća korist i tako pri vami ostati, ako će vaša u vieću biti starija, kad bude pametnija, gradjani i varošani, nemojte se plašiti seljakâ, nit srditi njihovu većemu broju u vieću. Štujte naš dobri puk, koji nam je dično hranio prvine naše narodnosti, dok ste se vi zamrsivali tragom tudjih ozobina. Naš puk je dostojan svojom besjedom, divnom u mudrosti i u izvornosti, da zasjedne na mudrosborne stolice, nekmoli da ne dodje na obćinske sjednice! Naš puk je bistar i pošten; njegov se glas ne kupuje, nitli se on podmićuje; nećete se vi s njega u vieću zastiditi.

Neka puk upozna svoje právo, neka svojim jezikom zasjedne u vieće; pa neka pregori štogod za taj svoj stolac, i u sred čela poljubi gradjana, koji mu bogatiji i pametniji dohodi na susrete. -- Neka pa nitko ne misli, ciepajuć se i dieleć se od gradova i od varoša, da bi naš puk što dobio. Nijedna dioba nije napredna, pa nije ni obćinska. Mala obćina od sebe je nevolja: a malo samih sela uzajedin, nemadu odkud da sastave prilično vieće; te, ako im se nadje koji čovjek ponaučniji, on ti se zakukuriči, i postaje samovladaocem ciele obćine.

Sklad dakle, i opet sklad; a nitko nikomu ne krati práva.

Digitized by Google

Četri Slobode.

Kad se u slobodnom Belžu, prvi narodni *Congres* godine 1831 razišao [1]), narodno priznanje podignu mu dični spomenik: četri mjeďene vile ogrlile veleljepni stup. Sloboda vjerozakona, sloboda tiska, sloboda učione, sloboda udruživanja; to su četri vile posestrime, koje su se najedno obliznile od Ustava, što je taj *Congres* izradio, pod geslom: *sloboda za svakoga* (liberté pour tous). Te slobode, odavna su bile žive želje mnogim strankam i mnogim narodim: ali nisu dotle, pa ni do danas, drugovje skupa vidjene, do u prekomorskoj Americi; jere i danas, u istoj Engležkoj, narodna crkva stoji u vladinih rukuh; a Švajcarska tjera po volji Jezuite, i zaprema im samostane; po volji tjera i ne priznaje biskupe. Tko ne vidi, kako se divno u Francuzkoj uporavljahu državni zakoni na crkvu i na milosrdna udruživanja? Pa, kako nam Italija tumači: *slobodnu crkvu u slobodnoj državi?*

U Belžu, državna blagajna plaća duhovnike; ali zato crkva i ne zarizuje vladu. Ine države, kada što rukom podmaknu, nastoje, da im se odvrati dušom: upliću se u naimenovanja, i, koliko toliko, u crkvi se starieše. U Belžu, ni prava predlaganja na biskupske stolice, ni pozova radi zloporabe (appellum ex abusu), ni *placet*, na smetnju obćenja sa Rimom [2]). Papa imenuje biskupe koje mu se hoće, a biskup župnike; pa bili kakvi bili, i odkle god bili, vladi ugodni jal neugodni, sve jednako državna ih blagajna plaća. Možeš što te uma govoriti, pisati, tiskati; možeš protresati djelovanje oblasti; možeš zakon pobijati; evo što sam Ustav kaže: *svakomu je zakon jamac*,

---

[1]) Godine 1830 katolički Belž bunom se odtrgao, ter ustrm odielio od protestantičke Olande.

[2]) U Francuzkoj, kad vladi nije po ćudi što biskupi rade i što pripoviedaju, ona ti se odmah pozovne na svoje državno vieće, da ih kudi i da im sudi, radi zloporabe njihove duhovne oblasti.

U Italiji, ako kralj ne podpiše (placet) Papine knjige, zabranjeno je da se pravovjernim javno priobće.

Digitized by Google

slobode očitovanja svoga mnenja, o kojem godir predmetu. Možeš, kad te god volja, namjestiti tiskarnicu, kakav te volja dnevnik razašiljati; nije ti moljakati ni privole, ni dopustnice, nitli misliti za jamčevinu.

Nema mejaša ni slobodi poučavanja. Država ima svoje učione; ali ti zamećeš učione gdje te je volja, i za koga te volja. Nitli te tko pita, čemu si vriedan, ni tko si, ni kakav si; ne trieba ti ni svjedoka ni vidoka.

Česti i mnogobrojni sastanci, kao da gode malo kojoj vladi; i vlade nastoje što bolje mogu, da im na put staju i da ih razmeću. U Belžu, udruživanje prosto je, kao što ti je prosto dihanje; sastaji se gdje te volja, s kim te volja, i zašto te volja, i su koliko te god volja; udružite se za svedj, pokesajte se, odmjerajte troškovnik (budget), prizivajte puk, umnažajte sastališća jali samostane; samo dalje od oružja, i k sebi ruke, pa nitko vas se neće kosnuti, ni sud ni upraviteljstvo. Kako se vidi, to je išlo pustopasno.

Kad se za te zakone začulo po Evropi, mnogi su državnici *Congresu* odbijali na ludost. Toliko slobodâ najedanak, narodu od davninâ gnjetenu, a do jučer od Olandeža pričepljenu? Pustiti iznebuha belžansko poletarče, kud se neda ureslomu orlu francuzkomu? Mnogi su mislili, da će se u Belžu ponoviti Ikarova basna, i da će novi zakonoše skupo platiti svoju nevježbinu. Nego, evo triest i četri godine, da četri slobode, mladim ustavom uporedo, živu u Belžu. U ovo vrieme, što je danas gotov naraštaj ljudski, bile jal' nebile smutnje i bune po ostaloj Evropi, Belž ni glave ne okreće. Broj samih koludara i koludrica, od 3 tisuće što ih je bilo godine 1830, narestao je do 15 tisuća, a do sto tisuća ima svjetovnoga bratstva. U Belžu se drže crkveni sabori, i evo treća godina najslobodniji sastanci katoličkih svjetovnjaka. Iz Belža, najveći Petrov pinez vrvi i danas k rimskoj stolici. U Belžu, pored svih framažunskih napora [1]), i pored sve

---

[1]) Framazuni (franc-masson, slobodni zidjari), osamnestoga vieka, od Ingležke zadjoše kroz Evropu. To je tajno družtvo koje, pod koprenom bratimstva, čovječnosti, medju-

Digitized by Google

skike njihovih *loža*, vjerozakon cvate, i katolička ćut kroz cio narod živi. Katolici imadu posebno sveučilište, a manjih i većih učiona množ veliku, da su već počeli govoriti vladi, da javne svoje učione može zatvoriti kad je volja, jer da ih ne treba. Ona zemlja, što je toliko rata i svakojakih jada podniela, do zadnjega tog vremena, danas je pretvorena u perivoj; poljodielstvo podvojstručilo plod, obrtnost očetvorojstručila; u triest godina sva se trećina puka uzmnožila i obće blagostanje narestlo je neizmjerno; manja je od Hrvatske i Slavonije, a hrani preko četri miliona duša; posvuda željezni vlak ûji. Niti su izostale umjetnosti, ni književnost, kako svoj Evropi svjedoče mnogobrojne belžanske rukotvorine, umjetnine i svakovrstni dnevnici i knjige. Belžanski je puk na glasu kao uljudan i najpismeniji; a kralj mu Leopoldo, lutoranac, na glasu je kao prva okrunjena glava po razboru. Kad onomlani narod ga dočeka u kazalištu urnebesnim: *živio kralj, blago puku koji ima takoga kralja!*, starac je s stope odgovorio: *blago ti kralju s takim pukom.* Belž sloboduje i napreduje; svaki belžanac ljubi i duboko počituje svoj ustav. Ako je prepirke, nije je o načelim ustava, nego o načinu njihova uporavljanja. Ako je političkih stranaka, one znadu živiti jedna uz drugu, kad u manjini, kad u većini, pamteć poznatu belžansku poslovicu: *querellons-nous, mais entendons-nous* (pregovarajmo se, ali dogovorimo se). A s čega sve to? Odgovara E. Laveleye: "S mnogo čega, a za najviše s dvoga; ni narod ni kralj, kojega je narod izabrao, nisu se bojali slobode; obojica su ju štovali, i dan danas štuju, ako im je kadšto baš i otežka. Slobodu daklen uzdrži, i dostoji oni, koji se ne boji ni prećeranosti ni sile, štono se kadgod uza nju zalete." Nu, kako je to *Macaulay* uobličio: Ariosto, on veli, pripovieda nam za neku vilu, kojoj je bilo od svoje

---

narodnoga mira i sklada svih zakona, naime novoga katolicizma, nastoji da navede ljude na zakon naravski, podkopavajuć objavljeni zakon. Sad mu je knez Napoleon, *Veli-Majstor*.

Framasunski sbor zove se *loža*.

Digitized by Google

tajne prirode sudjeno, da se na doba míli pod svlâkom grdna zmaja. Oni, koji su ju proganjali, za njezine pretvorbe (metamorphose), nisu pokladali ostalimi ljudî, dobra koja je ovim izobila davala; ali onim koji, pored sve njezine grdobe, milovali su je i pazili, kašnje bi se javila, na svietu ljepota, ka' što je sobom bila; ona bi ih pratila, svaku bi im želju nagadjala, dvore bi im blagom napunjala; dobru im sreću u kolu i na bojnom polju dielila.

Taka ti je i božica sloboda. Gdjegod se napne, ka' grdna zmijurina, gmiže, repom bije, zvižde, upekne; ali, jaoh svim onim, kojim dodije, pa vrebaju, da je smaknu; a blago ti ga se ljudem, što joj se ne zlosrde, i onako pretvorenoj; njim će stojstruko da naknadi, u doba njezine ljepote, i njezine slave [1]).

Govor na saboru Zagrebačkom pri razpravi o poslanici na kralja

god. 1866.

Visoki sabore! Budi mi prosto, prije nego ću dva mala izpravka ob ovoj točki o cjelokupnosti predložiti, da na kratko odgovorim na neke prigovore tunomadne učinjene glede Dalmacije. Od potrebe je, da dobijemo *simpatije dalmatinacâ*, reče barun Hellenbach, kojega štujem.

Gospodo! Ne govorimo o dalmatinskih simpatijah. Pustimo, da o simpatiji govore Magjari i Talijani. Svaki pravi dalmatinac i sam već znade, da je hrvatske narodnosti, pa kao takav, koji dalmatin nebi imao simpatijâ prama Hrvatskoj? Ja sam vam svjedok, da što je danas u Dalmaciji živa za narodnost, ljubi zemlju, koja nam je

---

[1]) Pisano g. 1864.

Digitized by Google

uzdržala diku narodnoga imena, ovu braću, koja su uzdržala, branila, izvojštila samostalan i ustavan život. Obća je već hvala ovoj zemlji, što se danas u Austriji glasi, jer nijednoj nije druga u obrani svojih posvećenih prava, odkupljenih riekami krvi sinova svojih. Hrvatsku ljubi dalmatinski hrvat, jer mu ona prednjači razvoju književnosti, razvoju slobode, razvoju duševnih sposobnosti naroda jednoga.

Svaki dalmatinski rodoljub ima danas u pameti ovaj prizor narodne naše dike, pa vidi, da nijedan drugi narod ne može da nam što dičnijega očima predstavi. Ovdje, na saboru hrvatskom, svećenici obijû naših crkava, vladike s biskupi, velikaši s dostojanstvenici, učenjaci s odličnici, vitezovi s rodoljubi, sastaju se na polju ustavne slobode, da se gospodskoga sbora nasbore i da svoga naroda sudbu riešavaju!

Gospodo! Već je i u Dalmaciji minulo vrieme, kad je mjesto ovih prizora *birokracija* mogla prostomu puku podmetati slike velebitske *Crovatije* i predstavljati samoga ličkoga ranjenika, koji se tuca primorjem od grada do grada, da gladan izprosi koru hljeba.

U laži su kratke noge. Svaki neodvisni dalmatinac pouzdano svoje oči obraća preko Velebita, gdje vije zastava, nit njemačka, nit magjarska, nit talijanska, nego zastava trojedne kraljevine, narodna naša zastava hrvatska.

Simpatije svoje goje dalmatinci za slobodne Talijane i za pravedne Magjare, a ljubav bratinsku nose jednokrvnoj braći hrvatskoj; ljubav, kojoj je potreba najprva bratinska zajednica.

Što je rekao isti velecienjeni gospodin, da zahtievamo glede Dalmacije, da bude sazvan sabor na pravom temelju naravnoga izbornoga reda, ja tomu ne imam šta da prigovaram.

Ne mogu pak da se slažem u tom, kad se veli, da u Dalmaciji *inteligencija* je odtudjena od narodnoga duha. Ovo je, gospodo, mnenje, koje je vladalo doduše, kad se prvom zametnulo pitanje našega sdruženja. Ali danas je to predsuda, koju valja razagnati kao puku izmišljotinu.

Ako rečemo, da *birokracija* u Dalmaciji je odtudjena rodnomu i svakojemu slobodnomu i samostalnomu duhu,

Digitized by Google

nismo ništa rekli, što se jur po bielom svietu nebi znalo o svakoj *birokraciji*. Da li tko mi rekne, da umlje dalmatinsko nije duha narodnoga, tad mi je red uputiti ga na dalmatinski sabor, da razabere, gdje je umlje, gdje li mračilo i nenarodni duh; uputiti na polje književno i na polje novinstva; da se vidi, što je umna i darovita u Dalmaciji, kojim duhom diše.

Onomu pak častnomu zastupniku, koji mni, da ne možemo sboriti o dalmatinskom sdruženju, dok se ne sporazumimo sa Ugarskom i sa carevinom, i to prvo radi dalmatinaca, da ne izgube što imadu, odvratit mi je sa zastupnikom gosp. Žuželom i pitati ga: Šta Dalmacija može da izgubi sdruženjem? Zar li svoju ugojenu *birokraciju?* Zar li one Marije, Sulle i Catiline dalmatinske, što pod imenima državnih odvjetnika i dvorskih savjetnika nastojahu za pet cielih godina, da sve dalmatinske narodnjake u jedan top smetnu, nebili ugušili u Dalmaciji svaki duh narodnosti i slobode? — Braćo srblji, koji u Hrvatskoj uživate svoju narodnost i naviknuste ustavnomu životu, vam se čini, da je došlo vrieme, da se borite za ime; a mi hrvati u Dalmaciji, vjerujte mi, da bi se dali zvati u diplomatičkom svietu i Bošnjaci, i Hercegovci, i Crnogorci, a nekmo li imenom srbskim, samo da se naužívamo naše narodnosti i kojekakve mjere ustavne slobode.

Drugi mi je ozbiljniji odgovor gosp. zastupniku Živkoviću, kada sbori o nagodbi sa Magjari, da š njom žele Dalmatinci ostati na čistu prije nego će stupiti na sdruženje. Gospodo, ja mnim, da svaki, koji tako misli, nehote vriedja rodoljubje i poštenje dalmatinsko. Dalmatinac želi sdruženje, da žive u narodu i da unapredjuje i obezbjedi narodni obstanak. Dalmatinac bio bi nedostojan narodnosti i slobode, kad bi se plašio sdruženja sa Hrvatskom, da ga možda ne dovede u nepriliku sa Magjari.

Ako u poviesti srbaljâ, jedan od najdičnijih čina onoga naroda bje pripravnost, kojom za vojvodom Kničaninom pritekoše u pomoć svojoj braći preko Dunava, to bi dalmatinskim hrvatom bio čas najznamenitiji života, kad bi nakon toliko vjekova prvi put pod narodnom zastavom prešli Velebit, da pomogu posavskoj braći u obrani prava trojedne kraljevine. Jer znadu dalmatinci, da im je to sveta

Digitized by Google

dužnost i da bi tad samo bili dostojni da zasjedu za trpezu hrvatskoga ustava. Što se god inače mudruje, smiera na poniženje, jali na odtudjenje dalmatinacâ.

Stupajuć na opravdanje moga izpravka, kad mećem *pitanje sdruženja* mjesto *svoga zahtjeva*, mnim, da je čednije prama kralju i prama dalmatincem; a što nadomećem, da je *prvo i glavno to pitanje cjelokupnosti trojedne kraljevine*, naglašujem, kako nam je životno ovo pitanje, toli glede državnoga našega prava na cjelokupnost, koliko glede lakšega obezbjedjenja istoga državnoga prava po samostalnosti. Gospodo! zaludu mi sve blago ovoga svieta, kad ne mogu da ga uživam; hvala ti na ustavu, kad mi nestaje ustavnoga predmeta. Ja dobro razumijem gospodu, koja teže na peštanski sabor, zašto im ni deveta briga za cjelokupnost, te se plaše svakoga naglasivanja i ozbiljnoga zahtjevanja naše cjelokupnosti. Ali se dočuditi ne mogu stranci koja se nazivlje "samostalnom", kako ne uvidja, da jedina cjelokupnost čini moguću i jamči najbolje samostalnost trojedne kraljevine, jamči samostalnost i ustavnost i narodnost, ne samo državopravnimi ugovori i liepo vezanimi pismi, nego pravnom sviešću milionâ naroda, gotovom cjelinom duševnih i tvarnih moći, samostalnom osebinom, te do potrebe hiljadam junačkih mišica. Gospodo! ako se mi obazremo na tok evropske uljudnosti, ako smotrimo novi položaj austrijanske monarkije u srednjoj Evropi, izveden novimi dogodjaji; ako še osvrnemo na razvoj najvećega pitanja našega vieka; ako razaberemo temelje novomu evropskomu pravu, što uzprkos najvećim zaprekam dan na dan se oživotvara, cjelokupnost, te cjelokupnost, postaje prvim i glavnim našim državopravnim pitanjem u Austriji; jer to je pitanje života ili smrti. S toga i ne upuštajuć se u razmatranje pravnosti i shodnosti načela onih rodoljubivih srbalja, koji bi nas možda htjeli vratiti na savez sa kraljevinom Ugarskom, kako je bio sveden prije god. 1848, ja bih molio, da stanu pri sebi i da sami promisle, kakve pogibelji priete nam odasvud našoj zajednoj narodnosti, našemu obstanku i hrvatskomu i srbskomu u domovini, što se po jugu nazivlje, ako na udarcu dvaju uljudstvâ, što sve razom jednače, nestane sastavne trojedne kraljevine. Dobro veljaše d.r Polit, da jezik nije sve, što sači-

Digitized by Google

njava narodnost; pa ja ću nadostaviti, da se uz jezik hoće navade, načina mišljenja, običaja, sobćenja, javne nastave i javne sviesti.

Za sve to, moja gospodo, hoće se ograničeno zemljište. Uzmite nam zemljište, nestat će Hrvatske, ali neće već biti ni Srbske. Premda će na slovinskom jugu ostati po svuda srbâ i hrvatâ, sviet neće znati za najplemenitije plodove hrvatske i srbske narodnosti.

Naš će jezik živiti, mi ćemo imati i junakâ, državnikâ i učenjakâ; ali će sve to biti naše perje za tudjom kapom, kao štono je do danas bilo. Uz najodličnije narodne sposobnosti, mi sve jednako u svakoj struci oskudievamo, i sve, što radimo na polju toli duševnome koli tvarnome, sve naliči više na kojekakvu nasljedbu, nego na prirodni jednostavni râd samosvojna naroda; u svem je poznati znak vanredna napora pojedinacâ. Tako ćemo ostati u manjini, doklegod nam ne bude narodnih zavoda prama zahtjevom vremena našega, dok nam narodnoga života nebude upored sa životom susjednih naroda; a toga nebude nikad, dok nebude stanovita i prilična prostora, u kojem se mogli budemo kao narodna cjelina, slobodno i samosvojno kretati.

Kada smo na tom, da u 12 točki kažemo, kako nepitamo cjelokupnost od obiesti, nego od prieke potrebe svoga života i postavnoga prava, ja bih želio, da se još kaže, da toga ne čineć, mi bi se iznevjerili istoj našoj braći dalmatincem.

Plemenito je izrekao onaj visoki govornik, kad je u ovoj sabornici tunomadne kazao: ne recimo da Hrvatska ište Dalmaciju, kao da ima pravo na nju, nego obratno recimo, da Dalmacija ima pravo na Hrvatsku, ima pravo na ustav hrvatski. Što da na to odgovore naši protivnici? Nije li zar Dalmacija koljevka i grobnica hrvatskih kralja? Nisu li zar većinom iz Dalmacije ono 12 hrvatskih plemešnjaka, koji po dokazivanju Tome, spljetskoga arcidjakona, na ime sve hrvatske kraljevine, sklopiše ugovor sa ugarskim Kolomanom i svojim ga kraljem priznadoše? Zar da se danas dalmatinci groze na onaj svoj ustav, kojemu je temeljno načelo: *nil de nobis sine nobis?* Ustav, u krjepost kojega mi danas riešavamo kao kraljevina samostalna naša državnopravna pi-

Digitized by Google

tanja prama kraljevini Ugarskoj i prama austrijanskoj monarkiji? Ja vam mogu svjedočiti, gospodo, da velika većina dalmatinaca jurve je naučila, šta vriedi hrvatski ustav i kakve su ciene hrvatska prava, koja naši otci skupa stekoše, a vi, posavska braćo, do dneva današnjega, skupo obraniste i sačuvaste. Koji god dalmatinac ljubi rod svoj i narodnim se imenom nazivlje, taj danas uvidja potrebu našega sdruženja radi narodnosti dalmatinske. Kad smo tudji u zemlji svojoj, kad nam se neda jezika narodnoga nit u učionah nit u sudu, može svak znat', kako je narodnosti našoj u Dalmaciji.

Pučke učione dosad sasvim zanemarene, a i sad obećane nagrade nepodmirene. Jedina hrvatska gimnasija u Sinju, što oni redovnici nejzmjernimi žrtvami i izvanrednim rodoljubljem zametnuše, sve do danas je ostavljena bez ikakve vladine pripomoći. Jedina niža realka u Kotoru, na temelju narodnom postavljena, odmah u postanku jadno napadnuta od njezinih učitelja, da osude narodni jezik, u kojem su dužni nauke predavati.

Kako je našoj slobodi? Neka vam kaže veljački patent, taj nesretni sin njemačke centralizacije, koji je u Dalmaciji počeo svoj slavni râd iztragom Vragolova i družine, pak se pet godinâ trudio poticanjem, trgovanjem, grožnjami, razpustim, izborim, milostima i nemilostima, tamnicam', dok je ciele obitelji i kotare u crno zavio, našu krv razbojnički prolio i naše najvrstnije rodoljube, najvjernije podanike, pred kraljevskim priestoljem za buntovnike proglasio. Neka vam kaže veljački patent, kojemu se htjelo da Vragolov, Gavranić i družina nedužni tamne petnaest mjesecî u tamnoj tamnici, da se zastupnik Klaić svrgne sa učiteljske stolice, da se zastupnik Pulić progne u tirolske planine, da se smetne Danilo, da se odstrani Kazali, da se u zemlji svojoj zanieče Sundečiću kora hljeba, da se zatvara župnik Škopljanac; da se zatvaraju ciela sela, da se ljudi biju pri izborih u Stonu, u Kninu, u Drnišu. Gospodo, kad bih vam ja stao svaku poimence da izbrajam, htjelo bi nam se od mjesta do mjesta od najmirnijih do najodličnijih dalmatinaca, jer vam nebi ostalo ni grada, ni sela, ni pisare, ni stolice, gdje se nije vrebalo domoljubje, progonilo poštenje i samosviest držav-

Digitized by Google

ljanska, gdje na ime zakona, za ljubav novoj uredbi, gazila se svetinja zakona i ljudskoga i božjega; a to gospodo, sve rad šta je učinjeno? Da se osujeti kraljevska rieč!

Kako je dalmatinskoj ustavnoj slobodi, neka vam kaže birokracija dalmatinska, koja zakopinom talijanske izobraženosti i austrijanske lojalnosti, tako je visoko glavu digla, da se javila kao stranka u zemlji; te kao stranka nenarodna i neustavna zasjela u učione, u sudove, u urede da nam sudi o imanju, o poštenju, o životu; da nas redi i da s nami upravlja. To vam je, gospodo, *sistem veljački*!

Vi ste prvi potakli pitanje sdruženja g. 1848; mi vas nismo razumjeli, mi smo tek kašnje veselo u Dalmaciji primili slavnoga Jelačića bana kao svoga bana; ali su to bili časovi, koje je samosilje sredinjaško brzo učinilo zaboraviti. God. 1861 mi smo vas čuli, mi smo na redoljubivi glas hrvatski i na glas našega kralja ustali, stupili smo na javno polje, borili se, zavadili, i mnoga te mnoga zla pretrpili, pa i danas trpimo. Mi narodnjaci dalmatinski napisali smo sdruženje na svojoj zastavi, napisali trojednu kraljevinu. Pod tu zastavu naš puk skupljamo, pa vi bi ste zar smjeli nas zaboravljati? Ja mislim, da tada biste griešili i proti dalmatincem, koji se u vašu bratinsku rieč pouzdaše, Hrvati, kad biste za dlaku popustili i u pitanju cjelokupnosti trojedne kraljevine! Neka kruna, neka prijatelji i neprijatelji naši znadu, da ćemo neumorno svi skupa raditi, dok nam se nepovrati cjelokupnost hrvatske kraljevine [1])!

Naš Vukodlak.

Kokoti kukuriču a kokoši kokoću; patke šigaju a patčići migaju; lavi režu a medjedi mumlju, lubini baraju, Kirin-grad delin-grad, zeleno jezero, strašna li plašila!

---

[1]) Predloženi izpravci bijaše uzklikom primljeni.

Digitized by Google

Tko nije vidio tričetri razpuhana brka i petšest nasršenih bradica, neka ne idje u te strane, gdje je svietlo ono što je tamno, i gdje istina sve ono što je laž. Ako će mu svietlo svjetlucati, i istina k njemu na ruku doći kao pitoma ovčica k svomu gospodaru, neka uzme mudre knjige, brajo, što se zovu *mota-domota*, i svako zlo namota, i svaku sramotu nasramota. Tu će naći i kokota i kokorajku, i šigu i migu; i lavića mlečića, i medjeda cigančića; sve gradove i sve stvorove, što brk svlači a brada oblači, tmina prosvjetljuje, a laž navješćuje.

Pa nijeli toga dosta? Za nekoliko novacâ puna torba svakoga zelja, i parića i kostrića; pa ćeš još biti i mudar i obziran, i uljudan i samostalan, da živi živcati *vratolom*, kakve liepi mudra knjiga, što po narodu tura šior Toni, šior Ante ex, i šior Markus. Bim-berićatos.

To se čudo pojavilo u dnih naših, kume, kada nas počela ostavljati želja, da nas ljudi uče ono što ne razumimo, i da nam zanudjaju onoga što najmanje trebamo; tudje začine iz preko devet sela, slane vode iz preko slanoga mora.

Oj, oj, moji guski, što ste se razkriečili? Hoćete da talijanci budete? Neka vam bude. Hoćete da bez naroda budete? Neka vam bude. Šta još? hoćete da Hrvate u Dalmaciji iznesviestite? Hoćete da nas vi, kokoti, pačići, lavići i medjedići, da nas vi pripitomite vašoj krčki, i vašemu lavežu? To vam, lje, ne bude... Kažete da smo mi u ovu zemlju došli? I došli, i našli; pa nam Dalmacija domovina pitoma i mila. Komu je tiesno, eto mu krila, pa neka leti; eto šapâ, pa neka kopa. Ako su komu kokošja krila, i ako su komu opali papci, neka znade gdje je kvočki mjesto; a da staromu pâsu, pa ni staromu lavu, nije do šale. A vi Kirin-delingradići, razčinite plašila, jer vas se crven-kapići više ni mrve ne plaše. Jestel čuli, ljudi izraelićani, što devetnajstoga vieka potla Is. čekate Mesiju?

Digitized by Google

Zadar grad i narod hrvatski*).

Da se grad, starinom čisto hrvatski grad, pretvorio u liego tudjinstva; da grad koji se ponosio krunitbom svojih kraljeva, odvraća glavu od sjaja same te svoje krune; da grad koji je za svoj narod i za svoju državu trpio sve što gorega na svietu grad može trpit, razsap, i to ljuti i krivnički razsap, do crne zemlje, da taj srdi se danas na svoj narod, i ne pominje države koja ga mogućim i slavnim učinila, sve se to donekle daje razumiti. *Vrieme gradi po hotaru kule, vrieme gradi vrieme razvaljuje.* Tu rieč mi razumimo vele dobro, kô što bi je i Zadar grad imao razumiti, kad ovih dana vidi da mu se naočigled ruše i raznose nasipi i mirine, koje vjekovi snašahu, da ga tvrde od dušmana prekomorskih prije nego od Turakâ.

Kad su Zadrani godine 1861 gnjevom i strahom primili u svoj grad malo jato hrvatskih zastupnika, mi im se nismo čudili. Nesmišljene i tudje vlade, toliko su nagomilale tudjega liesa u taj plemeniti grad, toliko se predsudâ kroz vjekove ukopitilo u izrodjene naraštaje, da smo ih mi žalili ka' zavedenu braću; ali ljubismo ih kô svoju braću.

Kad je Zadar grad pristao uz naše protivnike na ime prosvjete, *civilizacije*, da ju tobož obrani od varvarstva, mi se nismo nanj zlosrdili, jer on nije poznavao do prosvjete talijanske; on nas nije još poznavao, tko smo i što možemo mi varvari, mi Hrvati, s obe strane Velebita.

Kad su Zadrani pritekli na jauk splitskoga Hrelje da pod barjakom autonomije brane prvenstvo stolnome svome gradu, da brane svoje mnoge urede, brane svoje skûpe stanarine, i svoje lagodno življenje, dalo nam se u misa', da su Zadrani, kô što su obično ljudi, ljubitelji prije svega svoje koristi. Naša je namjera svedj bila, da združenjem i oživljenjem cjelokupnosti trojedne kraljevine, probitci grada Zadra budu obranjeni, da željeznice, trgo-

*) God. 1871.

Digitized by Google

vine, obrtnosti, vanjski sjaj i nutrenja dobrobit, svakako nadoknade obilato i po desetero, sve sto bi kvarovalo s kojekakova ureda umaljena i s kojekakove plaćice uztegnute. Jeziku, kojeg' jedini u Dalmaciji Zadrani većinom govore, ponudismo u zemlji domlestvo, na pogibel svojih narodnih prava, na uštrb pravu i pravici.

Nego kad, nakon deset godina kušanja i dogovaranjâ, nakon mirnoga našega prijateljevanja, i nakon sjajnoga slavodobića narodnoga, zastupnici zadarski dolaze na udicu glumcim; jednome, što iz Beča trče naredjenom popjevkom nemškutarskom; drugome kojemu se već u Spljetu i piljarice smiju; i oni hoće da svoj pitomi i uljudni grad naprave pozorištem glumacâ, to je što ne razumimo; to je što nas navadja na misli, kako dolazi svakomu *sudjen dan*. Hoćeli zastupnici zadarski, da sudjen dan njihovu gradu bude bruka i lakrdija? A da što je, nego zgoljna lakrdija, kad ljudi nepozvani, patuljci brojem i snagom, prosvjeduju proti nagodbi Českoj? prosvjeduju proti kraljevu odpisu na česki narod? A da što je nego mrtva bruka, kad branitelji tako zvane autonomije, *odlučno odbacuju federalizam*, jedini oblik koji u Austriji čini moguću autonomiju? Nijel' bruka, da sinovi hrvatske zemlje, od straha da se ne sretnu s bratom, prislanjaju se uz Niemca, koji jur bahatom pritiskuje sredine Evrope? Da zadarski zastupnici razmišljaju, kud ta idje, domislili bi se lako prelako odgovoru, kojega s naše strane mi valja da im odvratimo. Taj odgovor nas će lišiti mnoge smetnje i neprilike i škode; a Zadar grad meće u red onih, koji se ne sudaraju sa korišću, ni sa čašću cjelokupne domovine. Nek još jednom promisle zadarski zastupnici, kud ih vuče uzica koja bi ih svela na ulogu Rieke; tom samom razlikom, da Lapenna na vješala nije nikad sudjen bio, kô što je Andrassy, a da Bajamontievi Paćercle i Matkovići već se nekud izgubiše u Rusiji!

Zadrani pozor! Svaki narod ima svoju povjest; a ta vam pod očima kaže: *Vrieme gradi po kotaru kule!* Ne orite svojim rukama, što vam djedovi junačkim naporim stekoše i svojom krvlju kroz vjekove obraniše, prvenstvo u *Dalmatinskoj Hrvatskoj.*

Digitized by Google

Hohenwartovo ministarstvo i dalmatinska vlada.

Kada je Njeg. apostolsko Veličanstvo izustilo one znamenite rieči: *dajte mira mojim narodima*, ministarstvo Hohenwartovo stalo se misliti ozbiljno o miru i o redu zemaljâ i kraljevinâ; pa je ponamjestilo na vladu različitih tih kraljevina, ljude razborne, ozbiljne i pomirljive. Još prije toga, Krivošijanci su nam od ustavovjeraca, bili izprosili baruna Rodića, svoga pomiritelja, a našega sunarodnika i staroga prijatelja; pa je grof Hohenwart mislio, da mu u Dalmaciji nije od potrebe nova Namjestnika. I mi smo tako mislili. Nego mjeseci i godine teku; barun Rodić putuje kroz Dalmaciju, odlazi i dolazi iz Beča, propituje, snuje, možda i predlaga; iz svega što vidimo? Da vlada dalmatinska neodgovara Hohenwartovu ministarstvu. Kad svoju polaču nadogradjuje, mislimo da je gospodin Namjestnik svojim položajem zadovoljan; ali moželi on misliti da je narod njegovom vladavinom zadovoljan? Mi ga nećemo pitati, kako je to, da on ne zna na kraj doći onim svojim ljudim, koji bi rek da su na to plaćani od države, da u njoj podpiruju nemir i nezadovoljstvo kroz protinarodna glasila. To nek ostane gonetkom dalmatinske vlade. Ali gonetkom ostati nesmi način, kojim se ta vlada podnosi sa narodom i s njegovim zastupstvom. Ima obćinâ, koje su na smetnju javnomu miru, zakonitomu redu, i odbor pokrajinski dokazuje potrebu da se take obćine pozovnu k svojim prvim sudcim, svojim biračim: vlada dalmatinska ne obzire se na te malenkosti.

Ima obćinskih upraviteljstva, koja samovoljno zavlače izborima, na izborima snuju smutnje i na birače udaraju bezakonjem, samovoljom, svadjom; za te vlada nema lieka. Najpouzdaniji su joj tu povjerenici Franzi, Marinkovići itd, itd. Vlada dalmatinska najvoli na odpust slati one svoje povjerenike, koji bi se pouzdali u duševno vršenje zakona, bilo proti uličnim golotrbim, bilo proti kojemu pretilu gusku.

Radili se o izborima na sabor? Ta, vlada barona Rodića i d.r Pozzi-a, najvoli da nad strankami stoje, i iz-

Digitized by Google

bore rukovode opet neizbježivi Franzi i Avoskani; tim zadovoljna da se tuguje i srdi kad narodni ti zastupnici, prijatelji i politički jednomišljenici Franza, Avoskani-a, Bulata, Alesani-a, služe se svojim nepobitnim pravom, da svoju prijateljsku ljubav poruče Hohenvartovu ministarstvu, i njegovu namišljenu pomirenju.

Zastupnici sù zasjeli na svoje stolice; može se kazati, da prvi put štogod ozbiljna i promišljena kažu, prama željam Njegova Velič. i prama narodnomu miru i boljku pokrajine; eto ti opet od vladine strane, da njezine misli i njezine namjere prikazuje, čovjek koji je najvolio Lapenni, Alesani-u, Wagneru, čovjek koji se postojano s nami nadtjecao u izborima, nebil zasio i u saboru na strani nam protivnoj.

Mi priznajemo vladinu povjereniku vitezu Seifertu da on svoju plaću ne bere zaludu, da je on činovnik radišan, i da poznaje ministarske naredbe. Ali on ne smi u nas pitati političkoga povjerenja, on koji i danas nam predstavlja čovjeka stranke, koja se protivi našim željam, i narodnomu pravu; i predstavlja ga tû, gdi bi ima' predstavljati Hohenwartovo ministarstvo. Vlada dalmatinska nebi smila reći da je pri današnjem saboru najbolji nje povjerenik vitez Seifert, poznavalac spisâ i odpisâ; jer bi se tiem saborom šalila, il' bi veliko nepovjerenje, očitovala i naglasila prieku nesposobnost svih ostalih svojih savjetnikâ, neizostavljajuć ni prvoga d.r Pozzi-a.

Radili se o preustroju financialne uprave? Vlada dalmatinska predlaga na upraviteljstvo čovjeka nam tudjina i jezikom i srdcem, čovjeka koji nas ne razumi, a možda i ne cieni dostojnim da nas razumi. Radili se o novih činovnicih? Vlada dalmatinska, uzprkos opetovanim ministarskim naredbam, odpisim, rabi ljude iz tudjine, koji će se prvo poturčiti, nego hrvatski jezik naučiti.

Mi smo uvjereni da barun Rodić, nije neprijatelj svomu narodu; ali smo osvjedočeni žalibože i o tom, da vlada dalmatinska kojoj je on na glavi, ne odgovara saborskoj većini, ne odgovara Hohenwartovu ministarstvu; a to ne može da bude, pa se i nadogradilo krasno dalmatinsko Namjestništvo. Ovaj broj naše kancelarije valja

Digitized by Google

opremiti, i to što prije. Svakako prije nego padne Hohenwartovo ministarstvo; pa mu i bilo sudjeno da brzo padne, kako se veselo šapura kroz neke visoke hodnike pri trgu S. Šime.

Gabriel barun Rodić c. k. podmaršal i Namjestnik u Dalmaciji.

Rodjen god. 1812 u Vrginmostu, u Grofa Jelačića I. banskoj krajiškoj pukovniji, vitez vojničkog reda Marije Terezije, carsko austrijskog Lavoslavova i reda željezne krune III. razreda, posjednik krsta za vojene zasluge — sva tri sa ratnim odlikovanjem; vitez carsko-ruskog reda sv. Anne II. razreda u brilantima s mačevima, vitez vojvodsko Parmezanskog reda Kostantin sv. Giorgja I. razreda; vitez crnogorskoga reda Danila I. za nezavisnost Crnegore I. razreda; c. k. tajni savjetnik, vlastnik redovne pješačke pukovnije br. 68, začastni gradjanin kralj. slobodnoga grada Zagreba, stupio je dne 18 listopada 1826 kao pukovnijski kadet u c. k. vojsku.

Na 17 listopada o. g. 1871 barun Rodić, navrši svoju vojničku pedesetgodišnjicu. [1]) Vojnici u Zadru proslaviše taj gôd svoga zapovjednika; ali i narod naš ne može da svomu srdcu odoli, da ne klikne *živio* junaku, koji je samom svojom hrabrošću zadobio ono, što višekrat vidjamo da se dieli po milosti i po visokom rodu. Hrabrost Rodićeva nije bila samo na korist Austrijanske carevine, nego je i narodu našemu krepko pomogla, da ne padne godine 1848 i 49 pod Magjara, a godine 1859 i 66 pod Talijana. Svoje redove i vojničke časti nije Rodić *zadobio duhan pušeć, na dušeku sjedeć*, nego krvavi boj s dušmanim našim dieleć. Još godine 1837 kod velike Kladuše, a god. 1845 kod Pozvizda, mladi Rodić pokuša svoju sreću s našim din-dušmanom Turčinom. Godine 1848-49 uz bana

---

[1]) Uračunsv ratove, koji iznose svaki po dvi godine.

Digitized by Google

Jelačića, krvavi je boj dielio kod Pakozda, kod Svehata, kod Parndorfa, kod Moora, kod Tetenya, kod Isaszega; pod Bečom odmetnikom, pod Peštom vjerolomnom, kod O' Beose, kod Hegyes-a. Godine 1859, za pomorske obsjede francuzko-piemontezke, zapovjedao je Bokom Kotorskom. A godine 1866 na mjesto zapovjednika 5.a vojenoga sbora, udario kod Custozze, i po svih sedam zakona ukrotio i smeo pohlepna Talijanca.

Napokon, najsrdačnija hvala i priznanje našega naroda, osobito u Boci, idje barona Rodića, radi mira Knezlazkoga godine 1868; kad zavedeni planinari pohitiše na oružje, da na cio narod u Dalmaciji navuku zlobu narodnih protivnika, a sebe da izkopaju do temelja. Rodić junak po srdcu i po vještini, nije se pustio vojničkoj slavi, da ga zanese u proliće nedužne krvi; nego je posluhnuo glas svoje saviesti i pravodušne vjernosti prama svomu caru; te je zavedenomu narodu pružio svoju bratsku desnicu i milost carsku. S toga, smjeli su slavoždjeri graknuti na Rodića; ali nitko živ nije s toga smio posumnjivati o njegovu vitežtvu; nit smi narod zaboraviti do vieka jade od kojih ga je rodjen brat oslobodio. Car je nadario razbor i zasvjedočenu vjernost Rodićevu, i metnuo ga, mjesto sebe na glavu narodu, kojega je umirio. Junačka je sreća, viteza Rodića vjerno do sjedinâ izpratila; ona nije pustila, preko svih pregaženih razboja, da ga cigla rana dopane. Mi tomu ljubimcu junačke sreće želimo, da ga ona prati i kroz političke dvorane; da mu ne svehne slava u kojem kutu birokratičkih spletaka, da mu junačku desnicu ne spute paukovi sa naprašenih polica, koji će mu uz sablju mîliti, dok ih se god junački ne otrese. U to ime, kličemo:

Živio Rodić!

---

20 rujna i 14 listopada 1871.

Ima vjekovâ, da narod hrvatski izmedju četri vatre prevrtan, sad na lievo sad na desno, sad gori sad doli, nije čisto mogao pogoditi, kud će, kamo li će svojom krvavom glavom. Turci su gradove otimali i na kolac

Digitized by Google

nabijali; Ugri su uz ime ustava gospodovali, razdore podpirivali i krunu tajili; Niemci su i Talijanci kad što od Turčina pomagali; al' su nam vavjek po koje udo kidali: naše običaje, naš jezik zatirali. Razdvojen i raztrojen narod, nije mogao da lasno okupi svoje duševne snage, da razbudi svoju pridušenu sviest; te se obziruć i desno i lievo, nagadjajuć i pogadjajuć, uzdao se, da će mu stari zlotvori popustiti, da će mu pomoći sloboda i prosvjeta iz tudje kuće. Djetinje obmane, uzaludan trud! Stari susjedi, i udomaćeni gosti, hoće da tjeraju svoj posa', pod drugim imenim, ali na isti cilj, da nestane starodavne hrvatske države, da narod Hrvatski ostane pri svojoj narodnosti i pri svojim pravim, i gladan i žedan; da ga ne bude nikad svoga u svojoj kući. Na to, sljepoća ustavne braće Magjara; na to bjesnoća našieh izrodica.

Nego obijajuć se od nemila do nedraga, narod je naš već razumio, da nema brata što ne rodi majka, da je težko nadovjek svomu bez svojega; pa se narod okupio listom, pod zastavu svoje cjelokupnosti i svoje samostalnosti.

Na dvadeset pr. p. rujna zastupnici Hrvatske i Slavonije svetčano se zarekoše: da će stati na braniku cjelokupnosti i samostalnosti Hrvatske pod sjajnom krunom Njegova Veličanstva našega kralja.

Na 14 listopada zastupnici Dalmacije glasno javiše, uz najveću vjernost svomu kralju: "Naše je sveto pravo, zajamčeno zakletvam Vaših otaca, da kruna hrvatska i država hrvatska bude jedna; mi pitamo ostvarenje ovoga prava; jere bez toga nema mira ni zadovoljstva našemu narodu; nema bez toga, zanj napredka, ni razvoja nutrenjega, ni obrane s dvora„.

Narod iz Hrvatske i Slavonije pristao je jednoglasno uz svoje zastupnike, da grof Andrassy pozna, da mu utaman otezanje sabora, i da će ga čekati na biljezi, ako bi mu se htilo novih izbora.

Narod u Dalmaciji neka se okuplja što življe uz svoje zastupnike, da može svesrdnije opet skoknuti na noge junačke, da opet zastavu narodnu na izborima razvije; ako bi se htile stare lije pokušati da mu je iz rukû otmu, da ju podmotaju pod koprenu talijanštine i odrpane autonomije.

Digitized by Google

Malo mari hoćel' narod birati Petra oli Pavla; nego mari da se narod zakune sa svojim zastupnicim, na grebu otacâ svojih, da hoće da ova zamlja *bude naša*, da hoće, da steče cjelokupnu i samostalnu kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, svoju državu pod žezlom Njegova Veličanstva Franc Josipa I.a i njegovih zakonitih nasljednika. Tad će nam Bog pomoći i dobro će biti: nit će nam naši zlotvori nauditi.

Mjerilo našega ćudoredja, pribrojitbe i predplate.

Narodi zabačeni, koji žele do svojih prava doći, navadno se tuže na zlotvorne ruke što ih sapinju, i smetaju im da glavê podignu. Tužbe na drugoga, bilo na tudjina bilo na svoga, odjekuju posvuda; i drži se vatrenijim rodoljubom, vriednijim slobodnjakom, oni, koji više viče, i *vaje kud pristaje*. To lako rodoljubje, ta sloboda na jeziku, kadikad se plati i kaje na svoju škodu, a bez ikakve narodne koristi; češće zaodieva prazne glave i još praznija srdca, da se tom pirnom odjećom uvuku u kolo poslenih rodoljuba, i da vremenom narodnomu napredku postanu za smetnju.

I mi smo narod zabačen; i mi imamo dosta tužbâ, na drugoga, i na svoga i na tudja; imamo i mi takih rodoljuba i vikača koliko te volja. Ali, tim se nećemo na bolje pomaknuti; nam će pomoći više nego sve tužbe, više nego svi rodoljubi-vikači, razborno promiranje naših mana i naših nevriednosti, koje nas, kao što i svaki narod, najprvo podmeću pod tudje gospodstvo, i čine da smo zabačeni, i da nam drugi u kući zapoviedaju.

U svietu je dan danas tisak (štampa) velevlast prvoga reda.

Tko god danas hoće, da mu misa' prodre u narod, lati se tiska, da mu glas raznosi kud njegovo oko dopriti

Digitized by Google

ne može. Učenjaci pišu mudre knjige, i čekaju ustrpljeno dokle kvas njihovih zamišljaja uzkisi i probere ljudske pameti. Državnici nisu tim zadovoljni; oni su na poslu, pa je njima do sgode, do časa; daj dakle brže bolje, tiskaj list po list, i odpremaj ga, ako je moguće, svaki dan; da u kolo pozivlje, da narod za svojim mislima diže i okuplja na birališta, na sbore, na vieća; na ralo, na veslo, na dućan; u crkvu, u učionu, na sud. Ti *listovi*, oliti *dnevnici*, to su barjaci koji okupljaju vojsku; to su glasila, kroz koja miliuni grlâ progovaraju, i vladam, i velmožam, i svomu i tudjû. Narod koji nema tih glasila, taj se ne broji u svietu; narod koji nema svojih dnevnika, taj nema ni svoga barjaka.

Naš narod u Dalmaciji, kad se nakon vjekovita sanka, stao buditi, pobio je svoj barjak; *Narodni List* izašao je na svjetlost, kroz trude i kroz žrtve nekolice rodoljubâ, koji su prinili sebe i svoje imanje na žrtvenik narodnosti. Najharniji sinovi mile naše otačbine pohrliše u pomoć pod barjak *Narodnoga Lista;* i bore se evo deset godina, ne štedeći ni truda ni života, da se narodu steče, što ga idje po božjoj i po ljudskoj pravdi: da se svojim jezikom uči, sudi i upravlja; da se u svoje prirodno jato okuplja; da bude svoj u kući svojoj; da sebi troši i da sebi štedi, da svoju krv za se lije; da upravlja sam sobom.

Laže tko će kazati da nismo ništa stekli: obćine su sad u našim rukam; sela su nam čista od zaknežnih udvorica; gradovi su narodnost priznali; sudovi i učione dadu nam poviriti u svoje dvorane.

Ako znali i htjeli budemo, neće na tom ostati: samo nek je skladа, i nek je rada; *pasji âk mora ne muti.* Narode, svoju dužnost čini, odsele kô što si je i dosad činio, pa pomoćju Božjom: *jače selo od medjeda.*

Nego, kako smo s pribrojnicim *Nar. Lista?* Ima ih koji ne plaćaju od više godinâ; mnogi od preko godine; a malo koji da je pravi *predplatnik.*

Narodni List ne pita danas žrtvâ; nego pozivlje svoje pribrojnike na dužnost; opominje na duševnost i na poštenje, one koji list primaju, a u svoje vrieme ne plaćaju ga. Ovde se već ne pita samo, o rodoljubju, o narodnosti, nego se glavno sad pita o ćudoredju, o poštenju. Nit ovo

Digitized by Google

mi pišemo jedino za to da najozbiljnije ponutkujemo svakoga poštena čovjeka, da svoj dug plati; nego da umolimo svakoga razbornoga, da promisli, što bi se imalo suditi o narodu, u kojem dobar dio biranih glava mislio bi, da se može igrati svojim podpisom, da se može zadužiti a ne plaćati? da se mogu primati opomene, pisma, pozovi, a ne odzivati se, jali se izgovarati smiešnim načinom: da se zaboravilo, da pošta nije blizu, da će se platiti i t. d.?

Kad vidimo, da u naše otvrdnute dužnike brojimo i misnikâ i odvjetnikâ, i plemićâ, i učiteljâ, i obćinâ, ne smimo uobće pomisliti da je tu povoljna nepoštenja; al nam je sa žalostnim srdcem razmišljati o našem gospodarskom i ćudorednom stanju, po kojem, mnogo naših odličnih ljudi nalići prostomu puku, na kojega svak viče, da troši više nego može, da ne zna štediti, da se lasno zadužuje, da ne haje dugove plaćati, da starodužine zaboravlja. Svak na puk udara priekorima, a malo tko daje puku dobar izgled, kako valja svoju čast, svoj trud, svoju dušu i svoje ime čuvati, vršeć najprije svoje dužnosti, i svakomu odgovarajuć što ga idje. Čovjek koji zna dati reda svojoj kući i svomu imanju, znat će reda dati i obćini, i narodu i državi. Narod ćudoredan u zadružnom životu, taj ne podliega pod robstvo tudje; taj dolazi do gospodstva u vlastitoj zadrugi, u vlastitoj državi.

Narodni List ima načina da utjera, sa štetom svojih dužnika, zaostatke i vjerovnine, i tako svoje imanje da spasi; ali mi pregoriti ne možemo što mnogi naši pribrojnici neće da razume, da List slobodan, nezavisan obstati ne može, ako oni nisu *predplatnici:* jer trošak za tisak, za hartiju, za biljegovinu, za poštarinu valja plaćati svaki put prije nego se List odpremi; valja da naši predbrojnici razume, da nam oni svi jedva mogu podmiriti troškovâ; i da njihovo neplaćanje, odgadjanje, otezanje, zadaje svagdanih neprilika i mukâ, koje smetaju mnogo djelo dobro i napredno po narod. Tko hoće da bude *pribrojnik*, valja da je *predplatnik* "Narodnomu Listu". Tko hoće da je glasa narodna, valja da je djela poštena; a poštenja nije, bez plaćanja, što je čije.

Znamo da je i dobrostojnû, u neko vrieme godine otežko deset stotinjaka iz džepa izvaditi; ali tad *valja u*

Digitized by Google

vrieme svoje sbrojeve urediti: i valja znati, da što je pojedinim oteško, postaje Narodnomu Listu smrtonosno; jer njemu priläže ona: *kamen po kamen polača, zrno po zrno pogača.* Blago onomu, koga svak po malo pomaga: a težko ti se onomu, koga svak po malo odnemaga.

Izborniji i vidjeniji ljudi po županh i po gradovih naših, neka dadu svi prostomu puku izgled, kako koncem svake godine valja svoje sbrojeve (račune) čistiti. To valja za najmanje kô što za najveće posle. Dapače, što je dûg manji, što je laglji, to je teži na obrazu. Najmanje stvari, kad što su najtanjim mjerilom ljudskoga ćudoredja.

Autonomaške ponude pomirenja.

Kad je autonomašim Lapenna vratom zakrenuo, (godine 1864) nam su se uticali i preklinjali se da smo jezika i naroda jednoga, da su nam braća. Malo kašnje, kad im se osmjehnuo, potrčaše Lapenni, i njemu pomagaše da nas proganja, ne bili nas brže nestalo. Kad nastupi Belkredi, i Lapenna podmotav mišice odputova, smrklo se autonomašim, i oni se uz naše želje prisloniše, dapače ispoviedaše svoje grjehe. Kad se kolo okrenulo, i Giskra zajaši uz grofa Beusta, to su ti ga naši! Bježi iz sabora autonomaška većina; i uz Lapennu poteži i povuci nèbil' na svu Dalmaciju navukli vješala bokeljska.

Kad su autonomaši proljetos legli pod osudom osviešćena naroda, odmah su se opet od njih čuli glasovi: *mirimo se.* Taj mir mišljahu da se kûpi žrtvom pravice: hotijahu trgovati našim glavam, hotijahu da im narodni zastupnici učvrste na vladinoj stolici Alesani-a; da im u saboru nasade Lapennu i ostalu družinu nezakonito izabranu. Kad to ne mogoše dostignuti, eto opet ràt, autonomaški rat klevete, mržnje, opadanja.

Kad se pomolilo mirno i pravdoljubivo popečiteljstvo Hohenvartovo, te opaziše autonomaši, da im već nije pomoći od bečke njemčadi, eto ti ih opet na sô: "dajte da

Digitized by Google

i mi uz vas živemo, i mi smo sinovi narodni; vidimo i mi, nije se kud otimati narodnomu jeziku, narodnomu napredku.„ Ali, netom se pomoli s jedne strane u saboru slika jezika narodnoga i želja jedinstva narodnoga; a s druge strane netom se s Dunaja pronio glas o kriki švabske derinčadi, ustaju mrtvi i bolestni; jedni iz sabora bježe, prosvjeduju, psuju; drugi ulićn u vladine dvorane, da preotmu jedinu ozbiljnu stečevinu, koju bi vlada bila puštila narodu, kroz deset godina i molbe i borbe. Školski savjetnik Pavišić, na sam glas da će opet Šmerling na ministarstvo, pohiti bolan iz postelje, i dotrča da glasuje proti onomu Stjepanu Buzoliću, koji nam je u Dalmaciji, uzprkos svim nedostatcim i zaprijekam, u malo godina zasnovao uzor učiteljište za naše narodne učitelje; Pavišić trče da glasuje proti onomu Buzoliću, kojega se on kao školski nadzornik, do jučer nije nikad mogao nahvaliti. A svoj glas komu da pokloni? Svomu prijatelju, to mu vjerujemo; ali, čovjeku nesposobnu za ravnateljstvo hrvatskoga učiteljišta; čovjeku, kojega mi nećemo spodabljati sa Buzolićem, jer ne može ni govora biti o spodobi. Hrvatski jezik i veleč. Ivan Jelčić, to su dvie grane, koje stoje preveć daleko, jedna od druge; pa mi i ne govorili nadalje.... *Dobru konju sto mană, rdjavu jedna.* Hvala Pavišiću, kad bolje jabuke ne poznaje za svoga prijatelja, do glave narodnoga našega učiteljišta; a hvala i autonomašim, kad mira s nami ne mogu imati, kako u zadnjem broju njihovo glasilo jasno svjedoči, dok nam prvo iz oka zenicu ne izkopaju, dok nam ne zapliene jedino dobro, koje bismo stekli od vlade za napredak našega puka.

Nisu im dosta sudovi, nisu veće učione, nisu svi uredi, ne; hoće im se i upreta iskri narodnoj! Jest, Buzolić, pjeva, glasno i jasno pjeva, i narod mu odpjeva; jest, Buzolić uči dušom, srdcem, pameću; harni učenici njegov nauk, i njegovo plemenitu dušu raznose kroz puk; da puk oplemene, da puk naš uljude. To vas dakle, autonomaši, peče? Zar biste htili jaje kukavice podmetnuti u gnjezdo sokolovo? Zar biste htili, da i odsele hrvatski narod uz vaše gospodske skute sirotinjske suze roni? Htili biste da narod ostane, gdi ga vi nadjoste, oli

Digitized by Google

zaturiste? Kad je to vaša želja, imate i rad šta jalni bili na sve harne sinove našega naroda; a za najviše na Stjepana Buzolića, odgojitelja boljega našega naraštaja: priznajemo.

Nego, vi ćete zar autonomaši dalmatinski, i na dalje, do prve naše sgode a vaše nesgode, nam govoriti o pomirenju? Što narodu sveta ostaviste na miru? Što nam najmilijega ne nastojite raztrovati vašom horijatskom mržnjom? Vi ćete žaliti na napadanje tudje časti, i poštenih lica, poslie vaših najnovijih rigotina? Oh, zmije ljutice, obiljene grobnice! Usud vas nura u bezdan vaše propasti.

Obćinska samouprava.

(prava i dužnosti).

Kada s ovu stranu nekoliko godinâ, puče glas o novome zakonu obćinskome, svak je bradu pogladjivao i zasukivao brkove: "Ta nam se hoće; dajte nam slobodnu obćinu. Živila obćinska samouprava! Neće nam više preturi namećati glavare; neće vlada postavljati načelnike: neće biti od potrebe, za svaku malenkost, kapom u ruci, pitati i moljakati; neće bit sila na *kovoj*, ni na knjige. Živila sloboda!„

Te su želje bile pravedne, pa su se i obistinile. Ali, na žalost te su želje bile, kod mnogih, osamljene; pa su i prava ta ostala, kod mnogih, prazna i bezkoristna; jer nisu bila poduprta sviešću nove dužnosti, koju sobom je nosilo novo to pravo obćinske slobode.

Slast je doduše, čuti gdi stotine grlâ zove tvoje ime, i meće te kao poštena i dokučita čovjeka u obćinske *vitnike;* liepo je zvati se *glavarom,* knezom li seoskim, što li; a najljepše zasjesti na stolicu načelnika, i slušati sa svieh strana: poglaviti, blagorodni *gospodine načelniče!*

Dà, to je mnogim milo. A puku je najmilije da ne odlazi na rabotu u gladno i nesgodno doba godine; da

ne ćuli kod obćine i kod glavara, kô pravi robijaš, čekajuć, hoćel' ga knjiga turiti preko brda.

Nego, obćina je slobodna; a sloboda hoće da je snažna, da je uredna, da je liepa. Daj, dakle obćini urednu glavu: daj načelnika, koji se misli za svoju obćinu, kô za svoju kuću; da za nju nastoji, da dugove plaća, da ulice triebi, da varoše čisti, da puteve krči, da šume goji, da polja brani, da pojila obnavlja, da učione namješća, da narod drži u miru i u redu. "Šta? šta? Nisam ja lud„ kaže načelnik "nisam se ja nikomu proda'; nemam kad ni svojih posala gledati, a hoćeš da čuvam tudjih?! Oh; ja se nisam za to primio načelničtva; mene su molili da se primim; da nemadu koga: oli mene oli nikoga! Ja služim za poštenje; eto im tajnik koji poteže plaću, pa nek se on misli.„

Tajnik plaćenik piše, i hartija nosi pismo: hajte vitnici na sbor! — "Kakav sbor? Ja imam svojih posala. Danas ne mogu nipošto. Ali mi tko plaća obuću? Ima ih, nek idju ostali, ja ću drugi put.„ I tako višekrat vitnici dolaze i odlaze na sbor, a sboriti ne mogu jer ih nije prispilo, koliko ih se hoće, da se sbor zametne. Kada već jednom, nakon duga nakanjivanja, dodje većina vitnika, zametne se *veliki sbor*, i pita se za puteve, za učione, za gajeve,.... "Jok, jok, jok!„ viče najmladji, najjedriji "meni toga ne trieba. I ćaća mi je živio, bez tih pekljanija, pa mogu i ja.„ A najmudriji i najstariji ponizno mu iz zakutka pomaže. "Pazimo braćo, puka; nemojmo trt siromaha. Težko nam je i ovo plaćati itd. itd. "Nego opet, većina je malo svjestnija, pa se ne zna oteti razlogu, i vieće odluči, da se popravi oni put, da se ustanovi ova učiona; i tako se u miru razadje. Tko će put graditi? Oni tko putem idje. "Kako? puk opet na put? Nećemo na put„ viče puk. "Mi smo slobodni, nitko nas ne može natjerati da radimo na silu; nam je ovako dobro; tko će šetati, nek sebi načinja.„

Odkle ovlika pometnja, koja uz najbolji i najslobodoumniji zakon, tura mnoge naše obćine u nazadak? — Od pometnje u srdcu i u glavi, koja navadja mnoge ljude sebirade i nećudoredne, oli plitkoumne da objeručke prihvaćaju svako najmanje svoje pravo; a neće da znadu za

Digitized by Google

dužnosti, koje svako pravo sobom nosi. Svak bi želio časti; ali malo tko bi hotio da ju natrudi. Mnogi neće da razume, da u ljudskom životu, u svakoj vriedi ona: *tko će da poteže, valja da i oteže.* Hoćeš li u obćini vidjen biti? Valja da za obćinu nastojan budeš. Hoćeš li pravo slobodan biti? Valja da sam svojoj dužnosti privezan budeš. Nećeš da to drugi goni? Valja da sam idješ, kud te red hoditi, i raditi za obćinu, kojoj si član, i koje dobro uživaš. Mi ne mislimo, da nije za nas obćinska samouprava, kakvu je danas uživamo; nit mislimo da je sva naša nevolja u siromašnu i u neuku puku seoskom. Nipošto. Naša je velika rana, možda veća kod gradske ruke nego kod seoske, ta, da svak traži prava, da ih se nauživa; dok malo tko hoće da zna za dužnosti, da ih vrši, da ih nosi. A nevršenje dužnosti, ubija pravo posvud jednako. Pa ćeš ti viditi, kako što samo pravo samouprave ne čini živu obćinu u Ninu, ni blagotvornu obćinu u Cavtatu, ni uredjenu obćinu u Sućurju, isto tako to pravo ne čini izglednu obćinu u Trogiru, nit daleku od propasti obćinu u Spljetu. Onamo tri seljaka, a amo tri plemića; onamo obćine siromašne, a amo tri prilično bogate, daju isti izgled; jer se izprazno hlepi i amo i onamo za častima; hoće se prava, a neće da se misli na dužnošti, koje, časti i pràva posvuda sa sobom nose.

Naše trojstruko nezadovoljstvo.

I.

Izim onoga obćenitoga nezadovoljstva, što višekrat u životu spopada svaku u Boga dušu, da ju opomene da od zemlje nije, da nitko, bio on u najvećem bogatstvu i u najvećoj razkoši, nema blaženstva na ovom svietu; ima u nas, naročito u Dalmaciji, još osobitoga nezadovoljstva. Za našu veliku nesreću, mi smo narod pociepan, više životom i prosvjetom, nego jezikom i rukom.

Digitized by Google

Početkom ovoga vieka, Francezi su bili zapremili Dalmaciju, proti volji našega naroda. Pripovieda se, da tad jednom zapitaše mudra starca: "kad će otići ovi nesretni Francezi?„ a da je starac odgovorio: "ići će brzo Francezi, ali će ostati za dugo njihov trâg.„ Na taj trâg nastupiše tako zvani austrijanci, to jest, čete činovnikâ, koje navukoše za sobom tudjega jezika, i s jezikom tudja mišljenja, tudja kroja, i tudja običaja.

Nije nam toliko žaliti, hrvatsko plemenito nosivo, naše bogate jačerme, i naše crljene kape, koje su početkom ovoga vieka sve naše varoše i gradove rešile, a danas ne vidjaju se više na gradskoj ni na varoškoj gospodi; koliko nam je žaliti običaje narodne, i misli naodne, kojoj se pomeo i trag u glavi naše čeljadi priuba rčene; a upilila se ta u tudj način mišljenja i življenja, uto nimalo neodgovara našemu stanju, našim potrebam, šnašoj zemlji, našoj ćudi.

Mi se rugamo našemu čovjeku hrvatu, bio on u selu bio u varošu, kad sve nešto mrmlje na *skulu*. Al' da potanko promotrimo sve uzroke, radi kojihzi on na *skulu* mrmlje, razumili bi da ima težkih razloga. Nije to do same gluposti, nije to do same želje, da sin *plete kotac kô što mu i otac*, nije s toga da naš hrvat čovjek višekrat mrzi na učionu. On sudi voćku po voću. Šta mu je dosad davala ta hvaljena voćka, što se zvala *skula?* Ako mu nije davala popa oli fratra, davala mu je čovjeka na tudju odjevena, čovjeka koji je materinski jezik zaboravio a tudji zagrlio; čovjeka koji je prozvan kadšto *doktur* i sve što te volja, al' koji se od svoga roda odciepio svojim životom, svojim mišljenjem, svojim željami.

Puk, dakako, ostao je pri svome; al' je mnoge žrtve prinio, mnoge novce potrošio, da vidi pred svojim očima novu ruku svojih ljudi pod tudjim kalupom; pa mu omrznule te *skule*, koje su mu blagostanje podkopale; prije vremena kuće razdielile; a napokon svega, tudjine uzgojile.

Ni toj *skularskoj* novogradjanskoj ruci nije boljim išlo. Što svojom, što izgledom tudjih činovnika, dalo se na trošenje i na šetanje, stalo živiti o suvu novcu; otčeve zemlje i trgovine se zastidilo; pa se daj u dugove,

Digitized by Google

i daj se u bezposličenje: i tako ti se stvorio novi gradski sviet, koji misli na talijansku, nateže se na francezku, a služi po njemačku; koji na svojoj zemlji i na svom domu najvoli biti kruhoborcem; na peru pod najmom; ol' na ledini pod dugom. Pa ta siromaš, na tudju zaodjevena, uz sto izumišljenih potreba, na premalen prostor okupljena, odvikla od mužka truda, od polja, od mora, od obrta, od trga, tiska se u činovnike, il' živuka o zalaganju i o prodaji liepe svoje djedovine; uvjek nezadovoljna, uvjek za obće dobro nehajna, uvjek na mražnje spravna, i bez srdca za narodni napredak; jer misli, da napredka već na svietu nikomu nije, kad ga toj ruci talijanskoj, francuzkoj, što li, na hrvatskoj zemlji već nije.

Uz ta zadružni razred, koji nam je tudj po srdcu i po misli, više nego po haljini i po žitku, i koji po starinskomu imenu i po pribivanju u poglavitih varoših i gradovih, još je nešto pred svietom vidjen, uz ta razred nezadovoljnikâ, puk vele trpi u svojoj sviesti, i česta ga popada sumnja o najboljih i najpravednijih svojih nadah.

To nezadovoljstvo mrtva je bolest naše zadruge, i težka zapreka našemu preporodu; koji njim gubi kitu svojih naravnih prednjaka; jer kô, što dalmatinskomu gradjanstvu nema boljka dok se ne pohrvati jezikom, srdcem i poslovanjem, nema ti ga jednako ni našemu seljačtvu junačkoga skoka ni mirnoga napredka, dok mu se gradjanstvo ne priljubi i ne zamiesi pravo narodno uljudstvo i narodnu prosvjetu.

II.

Ko što za pojedinca nema gore nesreće do robstva, bilo duševnoga bilo tjelesnoga, jednako po narode nema višeput neprilike, nema nedaće do podložtva pod inorodni običaj, i pod inorodni pritisak.

Zavisiti od drugoga naroda naprednijega, kadšto može donekle pomoći narodu divljemu i neuredjenu; da se uljudi, i da se primakne uvjetima, bez kojih samouprava ne može da obstoji. Divljak ne može da lasno

Digitized by Google

krene samostalnim napredkom i samosvojnim duševnim razvitkom bez pripomoći naprednijega; kô što slabašno diete, ne može u sviet da stupi, bez da ga s prve ne pridrže brižljive ruke milostne dadilje.

Bogu hvala, hrvatski narod u trojednoj kraljevini nije danas na tolikoj golotinji; ima vjekovâ da je on svoju samostalnost utemeljio, i do danas pravo na svoju samoupravu uz kraljevske prisege, i uz priznanje inorodacâ zajamčio: narod hrvatski odavna je počeo okûšati, kroz divne svoje pjesme, kroz umotvore svoje samonikle i učene, plodove umnoga napredka, i duševnoga razvitka. Nego, odlomak dalmatinski, nakon prvog' razasuća, odtrgnut od cjelokupne kraljevine, bio je mjestimice podložen i zakonim i uredbam, i zaveden knjigami, koje ne odgovaraju ćudi i potrebam njegovim: našao se u kolu, u kojem mu nije pristojna mjesta, ni jamstva samoupravi, ni uzdanja samosvojnoj prosvjeti. Dalmacija, po javnom pravu, pripada hrvatskoj zajednici; pa ipak, Dalmacija stoji vezana uz zemlje, koje su van te uže hrvatske zajednice, i koje se upravljaju drugim pravcem, na druge ciljeve.

Taj dvostruki, nenaravni položaj Dalmacije, državni razbor ne može nikako da opravda, kô što ga opravdati ne može sviest prava; a najmanje podniti ga mogu narodne i državne koristi trojedne kraljevine. Ipak, to se stanje od godine do godine proteže, uzprkos kraljevskoj rieči, uzprkos izjavljenoj volji cjelokupnoga naroda Dalmacije Hrvatske i Slavonije.

Nezakon se proteže, ni za uhar cjelokupnoj carevini i njezinu uplivu na iztok, ni za uhar posvećenoj kruni: to odmiera sama pohlepa njemačkih državnika.

To dvogubo, privremeno stanje Dalmacije, razpaja narodne moći, pobudjuje nezakonite težnje van granice, zavadja na klapnje umišljenih carstva, piri vjerske i državničke razdore, mûti sviest prava i sviest narodne dužnosti; slabi upravu, razmeće najbolje snage duševne, ubija ol' zaustavlja moć tvarnu ciele zemlje, smeta u râdu najbolje rodoljube, i poradja neko nezadovoljstvo, neki mrtvež, koji se javlja u svakoj struci uprave.

Digitized by Google

S toga privremenoga stanja, jedan dio našega činovničtva, ne dieli se po svom vladanju u radišno i u neradišno, u sposobno i u nesposobno, u pošteno i u nepošteno, nego se najvećma dieli po stranki, na narodno i na autonomaško, na talijansko i na hrvatsko; i u toj diobi, neobziruć se na svoje uredovne zasluge, lovi mjesta i dostojanstva, sve igra na sreću, bez pravca, bez ćudoredne pobude; napastovano mišlju da sve stoji na vodi, te da nije vriedno oslanjati se na samo vršenje zakona; i onako sobom teže nego li je strančarenije i spletkarenje. S toga mnogi poslovači i vršitelji zakona, ne pouzdavaju se sami ni u zakone ni u naredbe: jer sve misle, da sasvim drugojače naredbe mogu sjutradan osvanuti, i plenuti one, koji su jučeranjim zbilja povjerovali.

Pometnja, sumnja, nezadovoljstvo u upravi pokrajinskoj, to je danas najudesniji plod, od *stvarne* pripadnosti sustavu i državnoj zadruzi, kojoj ni po naravi ni po želji, ni po postavnom pravu Dalmacija nit je nit može da bude članom. Dok se to udesno stanje povlači, grdno je otegoćen svaki rodoljubivi râd; jer nejma sklada kod sinovâ jedne majke, nejma nâde u stalnu budućnost jadne otačbine. Pa je sveta dužnost svakoga duševnoga i misaonoga čovjeka, svakoga ljubitelja reda i mira, odkle god bio, i kojim god jezikom govorio, da uznastoji koliko mu je više moguće, *što cini nek odpada*, biva, da Dalmacija zasjedne na stolac, kojeg' za nju odredi povjestnica, državno i narodno pravo. Inače, sjedajuć na dva stôca, neće nikakve stalnosti ni snage u sebi imati; a prije oli poslie, kad tko dobro na nju iza ledja nabrekne, udarit će o tle smetena i porugana. To mogu želiti grabežljivi susjedi, i oni koji srdca nemadu za narod ovi; ali nipošto želiti ne mogu oni, koji se hrane i goje na zemlji ovoj, od krvavoga znoja narodnoga.

Uzdati se da bi mi ikad u njemačkoj zajednici našli stalne uredbe, narodnoga i državnoga napredka, duševnoga razvoja, to mogu samo oni, koji u srdcu preziru nas; kojim je otačbina *Ringstrasse* i *Prater*, a rodoljubje mastna plaća. Može tko smušen i učen po grčku i po rimsku, može nebrat željeti da se Dalmacija danas ne veže s Hrvatskom; ali nitko pošten i razboran ne može ne

Digitized by Google

raditi, da se naš položaj jednom, i to što prije ne označi, da se ne razkrstimo sa zajednicom, koja nam može ponuditi jedinu službu torbonoše, i turit nas u vjekovite nezadovoljnike, lišene svoje volje i svoje slobode.

III.

Mi smo nezadovoljni, jer imamo svoju većinu u saboru. Mi smo nezadovoljni, jer imamo svoj odbor zemaljski, i svojih pet poslanika u Beču. Mi smo nezadovoljni, jer imamo veliku većinu svojih obćina po zemlji. Žalibože, to je tako. Čovjek je sebirad, pa nastoji po svojoj naravi, da svak i sve njemu služi, i njega zadovolji. Čovjek, i dobar bio, uživa, kad može na drugoga da se nasloni; i kad može svoje breme, na drugoga da razprti. Pa mnogi naši ljudi misle ovako: Eto imamo sabor; neka dakle sabor sve naše posle uredi. Imamo odbor zemaljski; neka dakle odbor naše parnice trza. A poslanici u Beču, nek svaku razmrse; nek izvojuju što nam se hoće: i jezik, i učione; uz to — dakako! — komu plaćicu, komu podporicu, komu nagradicu. — To je najsgodnije! Narod misli: uz sabor i odbor imamo obćine naše; pa nek obćine rade i nek one gore nasade; nek obćine učione ustanove, nek nas obćine preporode.

Istina je, sabor, kad mu dadu, zakone snuje i kuje; ali tko će da te zakone izvadja i uporavlja? Odbor zemaljski bdije i čvore razsudjuje; ali tko će razsude da vrši, čvorove da gladi? Poslanici u Beču kucaju i predlagaju; pa tko će da jih podupire? Obćine viećaju; tko će da za obćinu radi? Pojedinci, i pojedinci. Tu su ti naše muke!

Pojedinci misle: kad su jednom izabrali zastupnike i vitnike, da za njih prestaju već narodne dužnosti; i da oni mogu stati prekrštenih ruku. Pa odtole veliko nezadovoljstvo, rad posala neopremljenih, rad napredka nedoživljena. Svak im kriv, svak im nevaljal, svak nemaran. Ali, što ikad mogu radivoje bez težakâ? Što vojvode bez vojske? Što li zidjari bez argatara? Ništa, oli malo šta.

Digitized by Google

Što će sabor uraditi za narod, ako narod ne prigrli saborske odluke, i ne zapiše ih na svojoj zastavi za kojom mu je hoditi? Što će odbor urediti, ako mu ne pripomagaju pojedine občine, pojedini rodoljubi; svak u svom krugu? Što će nam donieti poslanici iz Beča, ako ih pošljemo praznim željam, bez zapleća naše požrtvivosti, naših tvrdih odluka, naših junačkih napora? Što će nam občine uraditi, ako mi občinari nećemo da svi, tko što tko što, svesrdno za občinstvo činimo?

Dà, sabor će do nikle preurediti zemlju; ali nam je prionuti za saborske zaključke; zagovarajmo ih, branimo ih, uvadjajmo ih u život; stojmo riečju i djelom uz sabor: budimo perja, krila će letiti: učimo se mi svomu ustavu, naučit će se i činovnici; govorimo mi svojim jezikom, zemlja će progovoriti: budimo mi nezavisni, slobodni, uredjeni, narod će biti nezavisan, i slobodan, i uredjen. Odbor će zemaljski dosta nam posalâ opremiti; ali mi ih pričekujmo kod kuće, i živo ih se laćajmo, kad nam ih do rukû izturi. Radit će, i izradit će štogod poslanici u Beču, kad im dodamo rieči, savjeta, ukora, nauka, volje, moći iz zemlje. Občine se neće premećati praznom pisarijom, i još praznijim viećanjem; kad ćemo mi paziti i mariti za občinu ka' za svoju kuću, i posle občinske za vrieme i na sgode duševno i nekoristoljubno obavljati, kô što svoje vlastite posle obavljamo. Tako sabor, odbor, poslanici, vitnici, narodnjaci svi ćemo biti jedna duša, koja ima jedno krasno i snažno tielo, sa udima, od kojih svako svoju zadaću ima i svoj posa' redovito oprema: tako ćemo imati manje jedno veliko nezadovoljstvo, a više jedan tvrd temelj boljoj budućnosti; mi ćemo svojim rukami svoj dom sebi graditi, novu svoju sreću svojim znojem zalievati. Inače, kosit ćemo se u svojoj duši; širit ćemo na naše najbolje ljude nepoštena sumnjičenja i nepravedna opadanja; veselit ćemo zlotvore i zlokobnike naše; a poštenim dušam i radišnim rodoljubom, dozlogrdit će neharnost i sljepoća, te će i njih da preoblada nehaj u poslu našega narodnoga preporoda. Tko se goji sam sobom, da on bude čovjek, da bude slobodan i samostalan u životu, da bude rodoljub za rodoljubje, a ne za mito oli za praznu hvalu, taj se neće nikad sasvim oslanjati na drugoga, da drugi misli i

Digitized by Google

da radi zanj; a jamačno pa, on se neće ogovarati ničijim neradom, ničijim nehajem, bilo istinitim bilo umišljenim, da se tako lakše on sam od radnje izvjetuje. On će vršili narodno djelo, što bude bolje mogao, i gdje god bude mogao; i bit će sam sobom zadovoljan, što je najbolji liek nezadovoljstvu s drugima.

Sâm lienac i nevaljalac sa drugim je uvjek nezadovoljan. Nam je sad svima, i svakomu rodoljubu napose, u Dalmaciji dokazati djelom, da smo vriedni sami našim obćinam, i našom zemljom da vladamo; da bez nas i proti nam ne može ovde više nijedna vlada da se zakonito utvrdi; da mi vriedimo. A to dokazati nećemo tužeć se na druge, nego sami naosob vršeć obćinarske i državljanske dužnosti. Tad ćemo težko breme našega nutrenjega nezadovoljstva s naših prsiju svaliti, i dobit ćemo snage da ostala nezadovoljstva s naših ledja stresemo.

Načelnici obćinski i obćinstvo.

Načelnik je dično ime, puna su ga usta. Načelnik je glavar jedne obćine, koja u nas gdjogod broji do dvadest, do trideset hiljadâ dušâ. Načelnik je čovjek, kojega je puk podigao na čast najodličniju, kojom može uza se čovjeka počastiti: da mu bude glava, da bude starešina onoj obiteli, što se zove obćinom; da u toj obiteli pučkoj, u toj obćini svojoj, imenovani domaćin, udrži red, brani mir i svačije imanje. Načelnik je odgovornik i puku i vladi; pa mu s toga i vlada i puk daju vlasti, da bude prvi na časti, da mu bude glas čuveniji, da bude na ugledu.

Nego, jeli načelnik u čem povlašćeni gospodar, jeli samovlastnik dobra, jali oblasti obćinske? Nipošto. Načelnik je povlašćeni predsjeda vieću obćinskomu, i predsjeda opraviteljstvu obćinskomu; njegovo je pravo, da zove vieće na sborove, da ono odlučuje imanjem i upravom obćine, i obćinskih posala: načelnikovo je pravo, da predsieda opraviteljstvu, kojemu je dužnost, da vrši odluke vieća.

Digitized by Google

Načelnik nadgleda upravu, zapovieda obćinskim poslovačim, poslove razredjuje, vitnike okuplja, drži se prisjednikâ; ali svaku valja da čini, kako zakon piše, i kako odluč, većina vieća, i kako razredi većina opraviteljstva. Načelniki izim nagla nenadna slučaja, ništa ne smi sam od svoje glave da radi, da troši, da odlučuje: njemu je najveća čast ta, što ga puk časti svojim pouzdanjem; što je on prvi na sboru, i što sve stranke u vieću i izvan vieća, valja da njega poštuju, i da ga priznavaju po poštenju najstarijega. Načelnik, bez velike potrebe, koju zakon označuje, nikad niti u vieću niti u opraviteljstvu ne glasuje. On je vršitelj zakona, i kako rekosmo, vršitelj odlukâ vieća i naredbâ opraviteljstva. Kad bi se načelnik htio u viećanju uplesti u koji posa', da ga nagne na koju ruku, on bi svoje časti izgubio, i sašao bi sa svoje uzvišene stolice predsjedničke; kad bi načelnik htio štogod da učini u supor vieću ol' želji opraviteljstva, on bi se učinio nedostojan obćega povjerenja.

Ovo je ustavni smisao časti načelnikove. Ovaki samo načelnik ostaje svedjer častan i mio; i ubraja se u kitu onih izbornih ljudi, koji uče mladje i opornije, kako se je, radi obćega reda i napredka, podložiti zakonu, i volji većine, pa za čas bilo protivno svojim osobnim željam, i svojim osobnim nazorom. To prilaganje svoje volje, volji većega broja, u opremanju javnih posala, tvrd je izgled čovječne i domoljubne požrtvivosti, bez koje nema ti ni obćine, ni domovine, ni slobode.

Ali težko je u nas, naprasitih i samovoljnih, naći takih izgleda; pa težko ti ga bez njih i našim obćinam, i našoj domovini, i našoj slobodi.

Čovjek po naravi ljubi svoju slobodu. Nego, tražeć svoju, često se zameće slobodom tudjom; oli bez obzira tare tudju slobodu, da preko nje, lakše dodje do svoje. Ta ljudska mâna navodi na samovolju, koja je najmilija našoj holosti. Odtle, neki žarki rodoljubi, netom sbace samovoljnika nenarodnjaka sa stolice načelničke, i puk ih u ime svoje slobode, posadi na stolac, sami postanu ti samovoljci tvrdoglavci. Ako im se tko radi toga prituži, oni odmah stanu se na puk tužiti, i stanu mrziti na onu pučku slobodu, koja ih je na stolac posadila. Dà, mnogi kad su

zasjeli na čelo obćini, misle da su joj gospodari, i da oni mogu raditi što ih volja; inače ne sladi im ta čast.

Uz obću mânu rodu ljudskomu, mi toj pohlepi gospodovanja nad tudjom slobodom, nahodimo u nas druga dva izvora; jednoga u turstvu, drugoga u samoj ćudi našega naroda. Okolišeni *spahijami* i *bezima* naši življi ljudi pokrajinâ, uzprkos svomu rodoljubju i svomu junačtvu, vole za se ono tursko velikašenje nad *rajom*, nego bratimsko pokladanje s manjim pukom; vole za se povlastice, nego tihu jednakost; vole *fermane* i *bujruntije*, kad ih njihove ruke mogu kroz narod turati, nego ustavno dogovaranje i brojenje glasovâ. Dakako, da je lašnje po svom *ćeifu* zapoviedati i gospodovati, nego sborovati i dogovorno upravljati! Metni pod pusat na dobra konja i miguda, nevješt sviet misli, pa i njemu se u glavu dade, da je zbilja junak; ali ostojke i goloruka, nema junaka do stojana i do majkovića. To ti je slika i prilika samovolji na stôcu, i razboru na vieću.

Drugi je izvor begovanju nekih ter nekih naših načelnika, ćud našega naroda, kojoj je i u javnom životu najmiliji *ćaća;* i koja se rado klanja starešini, bez obzira na medje do kojih dopire zakon. Pa to pristajanje puka uz jednoga čovjeka, radi časti koju nosi, napast je velika, da taj čôvo zbilja sâm ne pomisli, da to zaslužuje njegova glava; i da je svaka njegova mušica, pučka želja; zapovjed puku mila i poštovana. Odtle nam velike neprilike, gložnje i neskladi, koje nećemo ukloniti, dokle se ne budemo svi uglavili o smislu i značenju obćinske, kô što svake, slobode; i dokle naši načelnici prvi, ne budu razumili, da je ustavnost, biva, glas sbora i dogovora, glas većine, najbolje pravilo za pošteno i narodu koristno načelnikovanje.

Digitized by Google

Hrvatski pučki učitelji i hrvatski narod, naprama resolucijam I.e hrvatske učiteljske Skupštine.

Tko malo pobliže poznaje odnošaje nekih kolovodja pučkih učitelja u Zagrebu, s pokojnim barunom Rauchom i s njegovom otčinskom vladavinom; tko zna na što su bila posegla neka gospoda kroz I.u skupštinu hrvatskih učitelja, i kako, samo pošteno čuvstvo većine skupštinarâ, sačuva nas od bruke i od zavade, neće se izneblušiti, kad vidi kako danas magjaronsko glasilo u Zagrebu, nazvano *Narodne Novine*, nastoji da se zametne u nevrieme, borba *o školarstvu*, na mjestu i načinom, kojim se ne daju izvadjati preustroji u ustavnoj državi.

Da su još podavno pučki učitelji i strukovnjaci u Zagrebu dogovorno sa svimi činbenici nastojali, da se porazgovaraju i posavjetuju o poboljšicah i preuredbah pučke obuke, te da zasnuju osnove, koje bi se predložile i vladi i saboru na razpravu, to je pohvalno. Da se učitelji po zemlji razsijani okupljaju na bratski sastanak, da se medjusobno upoznadu, da se obnove u duhu narodnome i naukovnome, da si svoje nedostašice izpripoviedaju, u jednu rieč, da viećaju o svom boljku i o boljku pučke nauke, da se uprava, da se rukovodstvo na bolje uredi, pohvalno je, dično je po učitelje i po narod. Vlada je tû, narod je tû i rad vlastite koristi, valja da vlada i narod motre nove pojave u državnom i u narodnom životu; red je da se osvrnu na pravedne želje i na istinite potrebe učione i učiteljstva. Vladi je dužnost da pravedne učiteljske želje usvoji, i narodu u saboru sakupljenu, svoje predloge da podnese; da sabor razmotri i razsudi, koje su promjene u *Školarstvu* po napredak i po sreću naroda moguće i koristne, da se prigrle; kojeli pogibelne i neumjestne, da se odbace, jali da se odgode. Toj nema prigovora.

Ali, pozvati učitelje u skupštinu, i tu im skupusiti nekoliko suhih načela i pod bukom i krikom, udarati kao na juriš da ih glasuju; pozvati skupštinu, i, do koje o-preke, odmah zviеždati, tjerati s govornice, lupati rukam i nogam i kazati: *mi smo sve prostudirali ;* pozvati mlade

Digitized by Google

ljude, kojim je u obće bilo jedva moguće dobro svršiti početne nauke i po koji srkucaj gojitbe okusiti, pa sokolit ih, da kroz nekoliko časova bučne razprave, ostojke trzaju načelna pitanja, što duboko zasiecaju u budućnost narodnu, pitanja u koja se ne usudjuju bezobzirno dirati ni najmudriji državnici, ni najdublji umovi, to bi nam se doduše činilo smiešno da nije bilo drzovito i odviš pogibelno po cio narod. Što se imalo savjeta pitati u učenijih i u mudrijih, da se pojmovi bistre, da se misli sretaju i dopunjuju, da se pogodi napredni i narodni pravac sa nepobitnim pravim vjere i crkve naše, odmećati će oholo od prvakâ učenosti i državničtva u svom narodu, huliti prve rodoljube i glavne narodne dobrotvore, a povadjati se za iuostranskim dotepuhim, Dittes-ove bagre; odvraćati se nepouzdanjem, od svoje crkve od svoga naroda, i od njegovoga zakonitoga zastupstva, i vapijati vladu tudjim duhom zadahnutu, na tudjoj uzici držanu, to je neslobodoumno, to je nerodoljubno, to je nesmišljeno i nedostojno pučkoga učiteljstva.

Tko zna koliko može mrziti na crkvu i na svećenike slavni literat-državnik Imhre Bogović; tko zna dokle se umi previjati sladki Mirko Šuhaj, dokle zna mudro mučati Pavao Muhić, kako žarko ljube hrvatski narod Bedekovići i Pejačevići, tko sve to zna, neće nas himbom potvarati, ako mu rečemo, da vapaj hrvatskoga učiteljstva na otčinsku vladu, što sad sjedi na Markovu trgu i u Pešti: nebil ona sama, što prije, bez sabora, dapače u supor saboru, dala *slobodu školi i školarstvu* u Hrvatskoj, da taj vapaj razveselio bi srdca te presvietle gospode.

Bili to veselje na uhar bilo hrvatskomu narodu, pri borbi, koja mu možda najžešća, najodlučnija nastaje za obstanak svoga narodnoga i državnoga bitka? Hoće li se hrvatski pučki učitelji, za prividnu koju korist, na prazno ime slobode odciepiti sada od hrvatskog svećenstva? odciepiti od hrvatskoga naroda? Misle li pučki učitelji, da bi slobodniji bili, kad bi nad glavom imali, mjesto jednoga župnika, i slabe koncistorije; istoga župnika uz četvoricu prostih obćinara? i još županijskih sedmoricu viećnika? i još zemaljske sve viećnike? pa sve to pod rukovodstvom magjaronske vlade? Kolovodje, dakako! dobili bi koju mastnu plaću županijskih nadzornika, dobio bi gdjekoji i

Digitized by Google

još koješta; ali bi svi učitelji imali manje slobode; a narod jednu veliku napast više, od nesloge najjačih i najodlučnijih činbenika pučke prosvjete i pučkoga napredka..

Pučki učitelji, uztrpljenja i pozora! Pisarija slična onoj br. I. *Prosvjete*, i onoj u br. 274 iz Siska u *Narodnim Novinam* zamka je za narod, u odsudno doba njegova državnoga preporoda, kad je od potrebe, da svi, koliko nas je god, i učitelja i svećenika, i gradjana i težaka, kojegod ruke bili, i kojim se god imenom zvali, budemo na okupu, budemo u ljubavi.

Kad postanemo svoji na svom domu, tad ćemo samoupravu steći i obćini, i učioni, i županiji, i pravu slobodu svakomu. Dotle, pojedini napori izgubljeni su; i što je gore, osamljene naponase, trli bi nas svekolike i nesložne predali zlotvoru u ruke. Pozor, mladi ljudi! Uzdajte se sami u se i u svoj narod. A za vami i za narodom, doći će i vlada!

"Narodne Novine„ i učiteljska sloboda.

Magjarsko glasilo u Hrvatskoj, kojemu je zastava služba, i to vjekovita služba, nakon duge šutnje, pustiv na miru svoga Zeca, jer za veliko čudo, taj *Gajev Zec vrjek se vere a gaća ne dere*, protrubilo u svom br. 298 kroz nekoga Muklića, da svoje ljude uputi, o *nedosljednosti*, o *gluposti*, o *nepojmanju*, o *mrkih duhovih*, o *terra incognita*, o *laži*, o *kontradicijah* člančića, kojeg se drznusmo napisati o I. hrvatskoj učiteljskoj skupštini u Zagrebu. Tjerati kroz dračje i koprivje toga novoga zeca, pa makar mu i brkovi posiedili, nije moguće onomu koji ima ljudskoga razbora.

Mi ostavljamo Muklića da se promeće, kad ga volja, kroz odtrgnute stavke našega članka; mi mu ne zamieramo da nas on po glavi pipa, kô što je pipao sliepac *kiklop* svoje ovnove na vratima spile siciljanske, nebil' se okusio mesa svoga krvnika; mi ga ostavljamo na miru

da nam on pravi izpite, šta jesmo, šta li nismo štili; i da nas nedozrele svoje učenike *klasificira*. *Prosit!* Mi za ljude njegovih moždani niesmo pisali, pa s toga rado ga i ostavljamo s Dittesom i sjedoglavcima a la Imbre Bogovitch i a la Zlatarovich, da si prave slobodne škole u Magjarorsagu. Mi smo dužni samo radi naših i "N. Nov." čitaocâ opaziti, da naše protislovje u tom je, što želeć slobodu svakomu, mislimo da se ta steći ne može radeć o glavi narodno-državnoj slobodi, radeć u prilog vladi, kojoj je najčišći pojam slobode, pokornost; a najmilija ustavnost *kuruza*.

Navabiti na magjaronsku *kuruzu* što više *puranâ*, to je za čim teži še u Hrvatskoj Rauchi-Zlatarovići, to je što po svoj prilici, ne bi mrzko bilo slobodnjakom ala Mirko Šuhaj-Bogovitch. Činovnici su disciplinirani, ili *odpeljani na imanje;* sad bi red bio na učitelje i na popove. Nebil' to bilo krasno prije svega posvadit ih medju sobom?

Sloboda čarobno je ime; jer ona nosi čovjeku duševni život, ljudsko dostojanstvo, odgovornost, zaslugu. Sloboda nosi ljudskoj zadrugi napredak, prosvjetu; sloboda je sunce koje sve na svietu što je umna i duhovita grije, usavršuje, oplemenjuje. Ali sloboda, u riečniku *Narodnih Novinâ*, znači slava Jelačiću, pokornost Bachu, posluh Šmerlingu, privrženost Andrassyu; znači hrvatsko poniženje, znači progon boljih učitelja, znači neznačajnost, znači robstvo. Proti takoj slobodi mi se borimo, mi je nećemo. Pa uprav s toga, nećemo ni slobode, koja bi nam narod lišila vjere; kako divno izvadja iz jegre II. resolucije hrvat. učitelj. skupštine *Prosvjeta*, a za njom iste *Nar. Nov.* u svom br. 274.

Namjera je našemu članku bila, da se dokaže kako u sadanje doba, od vlade kakva danas sjedi u Zagrebu, nesmisao je pitati školsku slobodu, kad se sama ta vlada bori proti narodno-državnoj slobodi; kako to pitanje dolazi danas u nevrieme; i kako, prije svega, to pitanje od vlade, vriedja slobodu i ustavnost narodu. Da smo svoj cilj postigli, najbolje se vidi iz šutnje *Nar. Novina*, koje bi sad htjele spominjati *logjiku*, kad joj je već loćika oči zagrizla.

Digitized by Google

Napokon nek Muklić znade, da uprav Dalmatinac ovo piše; ali ne bagre one, koja se veseli zakonom što pokrovitelji Dittesovi kuju, i nabijaju na hrvatske duše: one bagre što naliči pasmini puranskoj Rauchove dobe.

Pa, nek M-ć znade i to: kako on i Hrvati *Narodnih Novina*, svojom podmitljivosti izkriviše najbolje hrvatske zakone; tako dalmatinski hrvati svojim skladom nastoje izpraviti zakone cislajtanske.

Tko da se boji?

Tko se jednom namjerio na živo predstavljanje Goldonievih *Počupanja ćozotskih*, pa čuje kako ovih dana autonomaši viču i urliču na ljude narodne: "propali ste, bježite nam sa očiû, uklonite se, to su naša mjesta; do malo ćemo vas kod izborâ potući hametom sve do jednoga: ala ste jadni kako drhćete!„ tko zna za ćozote kod mletaka a čuje ortačare u Zadru, ne može da se grohotom ne nasmije, i da ne vidi u slici Dalmatovoj onoga Ćozota, koji je neprestance na svoga protivnika vikao stisnutom šakom: *ćo digo, va via de là, che te magno el figà* (čuj, bježi otolen, jer ću ti pojesti utrobicu!) : a kad tamo jadan Ćozo sam je drhtao ka' prut, i nije smio ni koraka maknuti, da ga protivnik ne grune.

Taki su ti dalmatovci junaci: viču i urliču, da je narodnjakom stigao izkop, da im se već primiče sudnji dan, da svi drhću od tuge i od žalosti; a kad tamo, jadnici sami ti izpovjedaju, da već od muke živiti ne mogu; da je još koje vrieme pognalo kô što lanjska i predlanjska godina, da bi ti do jednoga bili izlipsali; jer im je nestalo, jaoh! kravice muzarice. Što je kriva ortačarim stara godina, da se toliko na nju jadaju? Kriva im je što nisu mogli, kako su želili, i bili navikli, paliti i harati; a ti rajo plaćaj, plači i muči. Kriva im je stara godina, jer nije bilo dosta nasilja pri izborima, nije bilo krvi ni iztraga političkih;

Digitized by Google

kriva im je, jer nije bilo osudâ, obrazloženih zločinstvom narodne misli.

Što bi imali mirovati i veseliti se, da se narodnjaci sami kopaju, te da njima tako zlotvora nestaje; oni mašu i rukam i nogam, razmeću se, udaraju u pomàganja, da se baš očito vidi, da su puni sržbe i ljutine, i da ih je sam jed' otrovao, i zanio im pamet. Iz svega se vidi, da su ortačari pri koncu, i da se kao bjesomučni trzaju, vičuć i vapijuć, da se smrtna bolest njihova prenesè na protivnike narodnjake.

Kako? čim? Izborima. Izbori da bi pomogli òrtakluku? Nipošto. Pomogle bi vlasti političke; pomogle bi naredbe iz Beča; pomogla bi nasilja; pomogle bi prietnje; pomogle bi smutnje; pomogle bi tamnice; pomogle bi iztrage.

Tako misle, i uz to se uzdaju ortačari u izbore. S toga narodni ljudi ne mare za izbore, koji bi, bez ikakve potrebe, bez ikakvoga iznimnoga uzroka, nametnuli puku truda, troška, i možda ga naveli u napast; svakako bi mu skratili oni mir, koji je našoj zemlji od potrebe, da može spokojno raditi o svom boljku. Puku nije do biesa, nego do svoje muke. Dajte, pučkim mukam zadovoljite; jezik mu učite, obćine mu redite, poljodjelstvo, trgovinu, obrt promičite, pravedni budite: to je polje, na kojem želimo, ortačari, da nas predtečete; na tom polju, najslavnija, najkoristnija je pobjeda. To je polje, na koje ste nas sami posli zadnjih izborâ pozivali. — Al' su to bile rieči, kô što je u vas sve gola rieč, izim jedne mržnje na sve što je narodno.

Hoćeli se baš vašim čarovnicim oštrije borbe? hoćel' se smutnje, hoćel' se po deseti put novih izbora? Narod se izborâ ne boji; i tu će novu kušnju podnieti; al' tada? Bojte se vi da vam narod zbilja zadnjom ne dokaže, da on nije Ćozot; bojte se da za vas već ne bude mjesta uz narod. — Dajte se ljudi, u pamet; i vjerujte, da ako što milom ne učinite; nikad već nećete silom. Legla je vaša sila: narod je se više ne boji.

Digitized by Google

Popi su im krivi!

D.r A., upropastio obćinu Spljetsku; bez glave zasnovao za svoju i za Spljetsku nesreću *družtvo dalmatinsko;* sgradje bez temelja sagradio; novce odsvakle na svaku ruku i na svako ime pokupio; sve i svašto, čega se god dojmio, u nered metnuo; koga se god dotakao, upeknuo ga; svoje ime ocrnio; tko mu je svemu tomu sad kriv? Popovi.

Conte B., obćinu zanemario, i Zadar grad, koji bi mogao ugledan biti po redu i po čistoći prvi, zapustio; tko je kriv? Popovi.

Narod se osviestio; ne plaši se više mrka pogleda svojih plaćenika; vapije zakon, hoće narodnost, naslanja se na svoje pravo; pa tko je svemu tomu kriv? Popovi.

Tako viče, previje i jadikuje sad kao ris, sad kao vûk, sad kao lisica glasilo doktura A. B. C. pozivajuć pobožne starešine da popove zamučukaju, da se Dalmacija na dalje ne kvari.

Ali, kako je glasilo ortačarsko dosad puku zaludu lagalo, tako će i odsele zaludu vikati na popove, i vapijati pomoć od vlasti duhovne.

Ako će sebi pomoći, nek se ortačari prodju svojih nedjelâ: nek ne upropašćuju obćinska dobra, kad im do rukû dodju; neka po zakonu vrše dužnosti kojih se primaju, kao načelnici i kao činovnici; neka zasluže časti za kojimi gramze; nek ljube puk i njegov jezik; nek rade za dobro otačbine, pa su ti legli ujedanput i popovi smutljivci, i svi ostali njihovi kleti protivnici.

Što znamo i svi vidimo, nit koji popovi mare, nit mi marimo za A. B. C. i za drugove im, koliko za lanjski snieg. Nek oni rade za se, što ih volja, mi im se ne prtimo u njihove domaće posle. Neka prijatelji prozovnu B. i *prvim čovjekom* ovoga svieta, da im je prosto! Ali prosto im od nas nikad ne bude, da na obćinski trošak slavlja se čine čovjeku, koji svojom vrtoglavošću, obćinu je prosuo i narodu o glavi radi. Prosto im ne bude više nikad, baniti se po našoj otačbini, psujuć i zlostavljajuć naše svetinje. I mi, i popovi, i svi pošteni ljudi, razgrćat ćemo biesne bućane, da se vidi rugoba njihovih zlih djela. To je sveta

Digitized by Google

dužnost, u kojoj vrhovni pastiri neće smetati ni nas ni popove; nego će nas blagoslivljati s pukom zajedno, da sliedimo, od otrovnikâ i od strastî njihovih, triebiti Dalmaciju.

Čujte, ortačari, vi možete i četri, i sve popove psovati; vi s tim k sebi nećete pomoći, nit ćete ikomu nahuditi. Mi ćemo *vaša djela*, i *sama djela* svietu odkrivati, da se stablo po svom plodu sve to bolje upozna. Ako vam je plod gorak i čemeran, ne krivite nikoga do sebe samih.

Psujuć naprazno Petra i Pavla, tim se ne odvraća pogled svieta, od varavih prodajâ i zajamâ, od licumjernih pobiranja prilogâ i ruskih i hrvatskih i magjarskih, za sgradje koje se razpadaju prije nego su dogradjene. Za vas, sgradje nisu, nego razvaline; jer ste se evo deset godinâ spremili, da orite i razkopajete što je priroda tvrdo na ovoj zemlji sagradila. Ostarjela dječurlijo, u pamet, pa vam neće nitko bit kriv!

Za što se ortačari boje?

Navršilo se deset godinâ, odkad se borimo za našu narodnost i za naše državno pravo. Narod se je u svojoj sviesti pridigao, mnoge su se naše obćine uredile, mnogi izborni kotari utvrdili; u nas mnogo čega se promienilo. Nego, protivnici naši nisu se ni za dlaku promienili. Manje ih je, slabiji su; mnogi su izmoreni, mnogi propali; ali njihovi ostanci to žešći su i to hudji, pod zastavom Lista, koji ne haje ni za pristojnost ni za poštenje, kojemu je i spužalina dobro orudje, laž i osvada najmilija pića i zabava, samo nek može ružiti i ocrnjivati. Ostanci ortačarske vojske stoje pod zapoviedju zastupnika Bračko-Hvarsko-Viškoga, i on iz Beča podžiže vatru i pali stare ruteżine, da od smrada zadušen narod odbjegne svoju kuću, i pusti njega i njegove da se po njoj bane, i da narod iz sviesti iztjerivaju. Na svaku su ruku svojim guslami prevrnuli ti glumci. S prva su rekli, da oni nisu

Digitized by Google

protivni sdruženju s Hrvatskom; nego da mi još nismo dozrijali za sdruženje. Pa su rekli, da će se sdružiti netom im se dade Bosna. Pa su opet stali kleti sdruženje, i hvaliti Turčina, najboljega susjeda. S prva su rekli, da u sdruženju, ne mogu odmah biti s nami; al' da u narodnosti, bolji su nego mi. Pa, kad mniše da im došlo do ruke, iztaknuše svoje talijanstvo: da su oni Talijanci, i da hoće svoje talijanske učione; a da mi Hrvati novih za se namještamo. O sudu, iz početka propustili nešto naredbe; pa malo poslie, udri po onim činovnicim, koji su te naredbe sliedili. Svedjer se pozivali na svoju većinu, na glas puka; pa kad došlo, da puk progleda, i stao ih puk odbacivati od sebe; autonomaši pretopili se u ortakluk i na svaku ruku stali siliti puk da bira njih; oli tamnice, osvade, progonstva, udarce. Kad to sve nije prošilo, popela su se vješala, i stvorila se buna, koja je imala podkopati i Iztok i Zapad; i od koje mogli su Carevinu obraniti sami oni, A. B. C. i njihovi ortaci!

Tko bolji branitelji otačbine do autonomaša? Tko bolji branitelji vjere do njih? Odmah s početka pritegli k sebi Zadarskoga prabiskupa, i s njim pohitili u Beč; pa se vratili na veselje ostalim biskupim dalmatinskim: otačbina je spasena! Vjera je obranjena!

Al' i to za dugo nebilo. Što kroz rugo, što kroz najcrnije klevete, zastupnik G. poriče kanonicim i župnicim pravo, da zasjednu u obćinska vieća; i ta predlog autonomaši objeručke prihvaćaju. Dolaze zakoni vjerski, i zakoni školski koji dižu hierarhiji moć a crkvi pravo nadziranja; autonomaši svi kao jedan čovjek pristaju i hvale te zakone, i podupiru ih. A siromasi biskupi, ne dolaze u sabor: to je sve što im je autonomija mogla zajamčiti. Ali s toga, ortačari ne odriču se prijateljstva biskupskoga; njim su biskupi sad koristni; hajde dakle k njima, kaži im čast, dolazeć u njihov stan na sastanak; klanjaj se njihovim osobam; a za načela, mislit će se ministarstvo; što pa ministarstvo naredi, valja slušati: tko trpio, tko se veselio, za to autonomaše glava ne boli.

Stižu predlozi o dobrotvornih zavodih. S glave autonomaš, radi kojega biskup je dosta pretrpio da mu bude na ruku, taj napada na biskupe; i neće ih na glavi do-

Digitized by Google

brotvornih zavoda. Ortačari su uzanj; i najveća im je dika, pred svietom što nisu *popovci*, kô što jesu narodnjaci; najveća im preporuka kod ustavovjeraca (malovjeraca) da su pùt od pùti njihove, da su *slobodnjaši*. Uvjek su se opirali narodu, narodnomu jeziku, narodnim željam i imenu narodnomu, napokon i nadpisu i pečatu, da se nebi pomislilo da je ovo *zemlja naša*, a danas se u Beču pred carem preklinju: da ljube hrvatski narod, da je uza nje dušom veći dio naroda, da jezik brane (premda nije dozrio! — dozrele im tikve!), da nas ljube, da nas grle.

Pa nisu čudni ti ortačari? Oni su zapeli u glavu, da su njih desetorica narod; i da za nje i za njihove pomagače, valja da pučina ore i kopa. Njih se pristoje najbolje plaće, njih zapovjed, njih sabor, njih odbor. Kad oni budu tû, mirna krajina! Dok njih ne bude na zapovjedi, propala Dalmacija, propala carevina. Dakle, lezi narode, i biraj za svoje zastupnike ortačare, pjevat ćeš, kako si i dosad pjevao, opasan likom i rogozom.

Na mlado ljeto 1872.

Na noge se hrvatski narode, sviće ti nova godina života! Tvoja i slavna i krvava poviest, otvara ti novi *bieli list* da ga ti svojom desnicom napišeš. Il' će biti *list* slave, ili *list* sramote? Il' će biti *list* suzâ, ili veseli *list?* To je u Božjoj i u tvojoj ruci, narode.

Nova će trava u domovini tvojoj ponaresti; novim će se listom tvoje gore zaodjeti; al' će tvoje, narode, novo ljeto svanuti zeleno i zaodiveno, ako mu postaviš na čelo *list* svoje narodnosti i svoga prava. Taj bieli list, neće napisati lakoma ruka tudjinska, nego hrvatska ruka, ako, narode, u tebi bude *sloge!* Dà, mlado ljeto nek' ti donese sloge, ti si narode, pobiedio dušmane i klete i lukave! Sloga brata s bratom; sloga gradjana sa seljanom; sloga pokrajine s pokrajinom; sloga svjetovnika sa svećenikom; sloga ujediniti će srdce narodno, sloga će naše desnice u neprelomni snop sviti i sresti, sloga će domovinu spasiti.

Digitized by Google

Sloga je kći ljubavi; a gdje ljubav diše, stvor se pretvara u raj. Što odoliti može ljubavi, srdčenoj ljubavi svoje narodnosti? Kud junak prodrieti neće, kad ga nosi rodoljubni mah? koja će sila prkositi narodu, koji u svom srdcu nosi svoje ime, svoj jezik i svoje pravo?

Ti nisi velik, hrvatski narode, al' je veliko i zamašito tvoje bratstvo; velika moć tvoga svetoga prava.

I s Frankom, i s Magjarom, i s Tatarom, i s Turčinom, i s Latinom si se lomio; ali tvoje čelik prsi nije dušman slomio. Krvi je tvoje proteklo za otačbinu, za slobodu, za kršćanstvo, za prosvjetu: nitko ti nije dobrim vratio; nitko tebi ruke pomoćnice nije pružio; a mnogi ti je neharno odvratio; pa ti napokon neharnici htješe, i samo ime, slavno tvoje ime, okaljati. Al' te mùka tvoja, propeti narode, oprala od tudje sramote, od nevjere tudje. Uda tvoja, neharniei porazkidaše, da te lakše usmrte; el' i razkinuta uda živiše duhom tvoje velike prošlosti, i sama se hitom okupljaju uz ostanke tvojih ostanaka; jer to mrtvi ostanci nisu, nego su to čestice duhatc naroda jednoga.

Hrvatski sinovi, nadvirite se nad povjest i staru i novu svoga naroda: slogom se opašite; ljubavju, mladenačkom ljubavju dahnite za jezik, i za slobodu narodnu, pa ćete steći slobodu i sebi i narodu. Mlado će vas ljeto, mladi junaci, nanieti na sgode da svoje junačtvo na vidjelo iznesete, da svoju ljubav zasvjedočite, da svoju dužnost vršite.

Rodoljubi, čekaju nas obćine, čekaju nas učione, čekaju nas izbori, čeka naş Hrvatska, mati naša čemerikom opojena, da ju tješimo jezikom kojim nas je zadojila, slogom kojom nas je iz povoja izvela, ljubavju kojom nas je na sviet rodila. Na noge, narode, da na zemlji otaca tvojih, kad se sve mladim ljetom nad njihovim kostima obnavlja, obnovi se vjera, ljubav, koja će ti izvojevati *narodnost*, *cjelokupnost*, *samostalnost*.

Na râd junaci! kad ovo ljeto zadje, mogli budemo kazati mladjemu i nasljednomu: evo cviet što smo mi ovoga ljeta zadjeli za krunu naše drage otačbine; jer smo

Digitized by Google

ga mi svojim znojem zalievali, jer smo ga mi svojim rukam gojili; sad je red na tebi omladino, napred! dan se hrvatskoga slavja primiče. Napred! Udarimo svi dušom, srdcem, perom, poštenim djelom: napred!

Naš položaj. [1]

I.

Svaka misao, kad stane da se u život promeće, ima svoj iztok i svoje miene; ima svoje oblake i svoje zamrake, koje smetaju da se uvjek jednako kaže, i da je sviet golim okom sve jednako vidi.

Narodna misa', ima deset godina, da se živo kroz Dalmaciju pojavila; i razviv barjak sdruženja, promećala, se kroz izbore, kroz vieća i kroz sabore; življe kroz pjesme i kroz knjige pustila svoje zrake; u čitaonice i u obćine zasjela; u saboru, kad planula, kad se potajala, zastrta oblacima shodnosti, mudrosti, pomirljivosti.

Misa' narodna u Dalmaciji, kroz deset debelih godina, triput je bila zastrta, triput pridušena: vlada triput se pokušala da ju uduhne kroz nasilja, kroz tamnice, kroz iztrage, kroz progonstva. Vlada Filipovićeva-Flukova-Rodićeva, triput je pokušala, da narodnoj misli nametne privjes, da se ne vide življi cvjetovi njezine mladjahnosti, da žarkim očima ne pali po zemlji; da svoj barjak do pole smota za sgodnija vremena.

Mi ovde nećemo iztraživati, komu su najvećma koristila vladina neprijateljstva i nasilja. Nego, možemo ponosom kazati, da narodne ljude borba nije oslabila. Ako je koji vojnik u borbi pao, barjak je ostao u vis, vojska je narodna slavodobitna korak po korak napried stupala, i neprijatelju polje preuzimala. Možemo ponosom kazati, da

---

[1]) Siečnja 1872.

u tri navrata, u dugoj i žestokoj borbi, nismo uzdahnuli za nijednim odmetnikom: nema u nas i cigloga vojvode, koji je svoje oružje predao na milost, pa bilo to oružje, književno pero, ili saborski glas. Časoviti tjelesni udarci, pridodali su nam duševne moći, kojom smo zakrilili zemlju, i protivnike i vladu sveli na pogadjanje.

Jel' to pogadjanje sa protivnicim, pri Rozner-Lapenovoj sili, pomoglo narodnoj misli u Dalmaciji? Jel' to popuštanje, uz Filipoviće, Flucke i Rodiće, donielo našoj stvari kakve trajne koristi? Jest; da smo mudriji i prokušaniji postali. Pogadjanja, navela su nas na tvrdo osvjedočenje, da kad se biju dvi protivne misli, dva načela koja su u supor jedno drugomu, nema ti ga do pobjede; ili ovi ili oni; ili svi mrki kao vuci, ili svi bieli kao janjci; ili čisti *aneksioniste*, ili mrtvi *autonomaši!* Obziruć se na prirodu, na zemlju, na istinu, mi smo rekli: e.o nu, da malko i počekamo sdruženje; preodjenimo zemlju, upravu preuredimo, pohrvatimo se: u sudove, u učione jezik uvedimo; željeznicu prokrčimo; priviknimo, sbližimo na liepe protivnike naše; pa ćemo se jednoga liepoga dana probuditi svi u jednoj bratinskoj misli, u jednoj želji. Varava uzdanja! Dok smo mi tako mislili, i prihvaćali pruženu ruku, protivnici naši, podpisivajuć nagodbu pomirenja, sobom su mislili: nam se hoće vremena; izmaknimo se iz sadašnjega procjepa; odgodimo uvedbu jezika; odstranimo misa' sdruženja; zavedimo u drugi stân naše narodnjake; ostanimo mi na poglavitih mjestih; pa kad se bolje utvrdimo, a narodnjaci priviknu popustljivosti, udarit ćemo iznenada, i preotet ćemo im (pomoćju inostranacâ) zauzeti položaj. Filipovići i Rodići, sa svoje strane su rekli: mi smo vaši; imajte u nas pouzdanja, pustite da velikodušjem i dobročinstvim razoružamo naše protivnike. Amo smo mi: ali vi, valja da u Beč podjete, da vaš dolazak tamo sprijatelji nam gospodu ministre, da nam posa' sami ne kvarite. A ministri bečki opet veljahu: dobrim došli dalmatinski poslanici! nam je dosta da vi ovde sjedite uz nas; a vam prosto *misliti* o sdruženju, što vas volja; to nam ne smeta. — Nego, možda medju sobom govorahu gospoda ministri: ovaki prijatelji nisu pouzdani; ovim ćemo medene rieči, a medene kolače daj ti našim vjernim; kako će nam oni

Digitized by Google

osigurati posjed Dalmacije; kako će oni njemačkome jeziku, i njemačkoj prosvjeti držati prosto polje na njemačkom moru: s toga, ništa za sad željeznice; ravnopravnost jezika nek stoji na papiru, ništa čisto narodnih učitelja, ništa čistih posala. — Tako, mi smo mislili, da će nam u jaju zakukurikati; pa eto dobismo mućak; i našom praktičnom politikom, stjesnuli smo šaku vjetra.

Ta šaka vjetra, kaže naš položaj.

II.

A jesmo li mi zaslužili šaku vjetra? Ako se osvrnemo na vriednost naše zemlje, i na životnu moć narodne stranke u Dalmaciji, mi velimo da zaslužili nismo ni poniženja ni preziranja. Ako se pa osvrnemo na pravac kojim smo kadšto preveć nagnuli, možda jesmo današnji naš položaj i zaslužili.

Mi smo plemeniti ogranak naroda, kojemu je Bog dosudio najljepšu domovinu. Brda dalmatinska, zavičaj su najkrepčijih sinova toga naroda; otoci i primorje dalmatinsko meću u sviet najokretnije i najpouzdanije mornare; svjetska trgovina ne može Dalmacije mimoći, ako se navlaš ne oklopi kitajskim zidinami, i ako joj tudjinac more ne zaplieni. Vrata iztoka i zapada na ovom su okrajku evropejske uljudnosti; svjetski obronak priroda je na Dalmaciju svrnula, uzduž njezinih otegnutih obala, izprekidanih lukami i zaljevi.

Mi smo na udarcu svih vjetara; nikakav obćenitiji preokret, nije nas minuo; ipak mi smo ostali na duraku; netegnuta ostade cjelina našega zemljišta i našega narodnoga života; jer je junakorodna zemlja naša, bistro i visoko je naše nebo, zapleće nam je tvrdo. Crnagora, Hercegovina, Bosna, Lika i hrvatska Posavina, te nam brane tielo, te nas goje i doje duhom, jezikom, običajim, sviešću, da smo narod, kojemu je bogate otčevine na ostavi, narod, kojemu prošlost nije prazna hvala, a budućnost nije pûka nâda. Mi ovde primorci i brdjani, siromašni jesmo jer su nam Mletci gore izsjekli, oči zavezali i noge sputili; si-

Digitized by Google

romasi jesmo jer našom trgovinom drugi gospodare; jer Bosna i Hercegovina i ciela Dalmacija, valja da snašaju, i raztovaraju u inokrajne slobodne luke. Nema Dalmaciji cigle jedne svoje slobodne luke. Mi smo siromasi, jer nitko ne može da k nami pristupi. Krče se planine, nasiplju se jezera, rovovi se dubu kroz zemlju i kroz živac kamen, da se inudje navrati trgovina, kamo nikad nije tekla; a Dalmacija jadna uzalud osluhiva, nebil' jednom i ona oćutila zvižd željeznoga vlaka, da joj zamieni rajinu seksanu, kad pritisne glad njezine krše; uzalud dalmatinsko ulje, i dalmatinsko vino, traži kupca, ako se ne preda na milost Tršćanskomu cincaru; uzalud pusta Neretva čeka naprednu znanost, uzalud čeka čovjeka da joj reče: ustani i hodi! Ti mutna vodo, odieli se, a ti pretila zemljo raztvori se, radjaj i hrani čovjeka! Ti dolino neretvanska, otvori se trgu zahumskomu, kô što si ga dvaput u staro se doba otvarala; i ko što se još danas otvaraš Bregavi, Jasenici i Rami.

Mi svega, Bogu hvala imamo, u našoj zemlji da živimo kô ljudi; samo nek nam se izvori silom ne začiplju; i nek se za nas učini desela onoga što se učinilo za druge pokrajine. Ali u sedamdeset godina, nije nikad vremena ni novca ostalo Beču, da se ozbiljno misli za ovu zemlju. Što se potrošilo to se potrošilo na urede.

Mi svega imamo u našoj duši, da se vladamo kao slobodni državljani, i da nam se nitko ne nameće za rukovoditelja, ni za redara.

Narodna misa' u Dalmaciji žarki je kries naprednoga kresiva, što je planuo u srdcu svih življih i zdravijih razreda; narodna misa' našla je dušu narodnu; i uzprkos birokratičkoj sili, uzprkos autonomaškoj bjesnoći, zasjela je na svoje priestolje, i oživila je novu zadrugu, iz koje odlučeno je smeće, starežina je izmetnuta.

Kroz deset godina, ta zgoljna misa' znala je razviti zastavu našeg *Lista;* List utvrditi svojom tiskarnom, i svojom glavnicom, da bude podpuno nezavisan od svake osobe; narodna misa' znala je razširiti *List Narodni* da mu nitko krila ne slomi, ako i čas potrgne koje brčnije pero. Uz list stoji i Matica!

Digitized by Google

Misa' je narodna izvela, u svih naših glavnijih gradovih i varoših, *narodne Čitaonice*, da okupe u družtvo što je plemenitijega u narodu; da šire državnički odgoj, da hrane sveti oganj rodoljubja, da se lašnje razpiri u plam, kad nastane junačka potreba, kad prispiju izbori. Čitaonice su tu, da stražu čuvaju na pragu naše domovine, da nas tudjinstvo, nazovi-prosvjetom i zabavom ne preoblada. Gdje se pojavi jedna Čitaonica, tu ga je odzvonilo *Casinu;* i ako taj životari, nek se još jednoj zahvali birokraciji, koja mu bogoljubno čita samrtne molitve. S toga, veselje autonomaško je neopisivo, kad mogu naviestiti: izdahnu Čitaonica Šibenska. Al' će im ta biti prva i posljednja! A njihovi *Casini*, umrli su odavna, počamši od Zadarskoga.

Misa' je narodna, sve naše kotare (ako izuzmeš četri pet otokâ), u jedno kolo sjedinila: nikakva sila, nikakva varka, ne ote nam već tamo narodnih zastupnika. Ako će naši protivnici da se po dalmatinskih krajinah s nami bore u izborima; valja da prije naruče obsadno stanje na svu Dalmaciju i tisuću vojnikâ za svako biralište; jal' da se pusti bezvladje, pa tko da bude vještiji iz busije na mrtvo ime ubijati, kô što pokušaše onomlani u Trogiru, ovih dana u Spljetu. Što se pod Lapenom radilo u Stonu, u Kninu, u Zadru, nebi više pomoglo. —

Misa' je narodna obladala naše občine; i pobune proti saboru, proti sjedinjenju, ne mogu se već izvadjati kroz občinska vieća: Zadar i Spljet; Spljet, Zadar i Pag, i još ako nategneš, do kojeg' Zlarina nadješ, to ti je cio niz bisera na kruni Bajamonti-Lapenovoj.

Misa' je narodna smela mnoge poštene činovnike, i zastidila mnoge kratkovide protivnike; koji, ako im koristi strah, i umna plitkost neda u naše kolo da uskoče, ipak se stide družtva, što govori svietu kroz neljudstvo i kroz zviersku ljutinu "Dalmatovu" a narodu se javlja kroz djela Lapenova i Bajamontova.

Plemstvo dubrovačko malobrojno i u bogatstvu spalo, ali predajom i ugledom dostojanstveno, stoji kao čovjek jedan uz misao narodnu. Dubrovnik grad, koji učini glas u svietu cielomu našemu narodu; Kotor sa svojom Bokom, i stotinama svojih pomorskih kapetana; Korčula, Šibenik,

Digitized by Google

Knin, Makarska, Biograd; sve što nam spominje slavnu hrvatsku starinu, sve nas to živo i vatreno upućuje na bližnju budućnost; sve to diže narodnu zastavu.

Temelj svim zadružnim osnovam, puk, taj stoji listom uz nas. Oh, divan je taj naš mukotrpni i srčeni puk!

Sô, bez koje trune svaka hrana; svjetlost bez koje nema hoda ni napredka, ta je uz nas, kroz ubožne i zaboravljene naše župnike. Blago njima i nami, da su zaboravljeni dosad ostali; tako će ih se narod radostnije sjećati; jer su oni bili u najvećoj napasti, neuku puku i otac i majka; oni su, pravodušni i rodoljubni, naš puk uputili na narodnu maticu.

Zadruga, u kojoj se stiču toliki i tako plemeniti življi, jel' to zadruga odieljena od naroda? jel' to kakav skup ljudî novcem podmićenih, jali ludošću zanešenih? To je narod. Bez toga naroda, i proti tom narodu, ne može obstati u zemlji nego vlada, koja bi navela na zemlju i na narod čopor mučiteljâ uz pukove vojske, da vlada samovoljom i bezakonjem; a to se danas neće, sve kad bi se i moglo.

Položaj dakle narodni u Dalmaciji čist je i ozbiljan je; nije se nikomu šaliti sa Dalmacijom, a najmanje zakonitoj Vladi. Bečki ministri, mogu misliti o sdruženju Dalmacije s Hrvatskom, kako im drago; ali oni o vladanju u Dalmaciji nebi smjeli ni časa dvoumiti: a o narodnosti, o upravi u zemlji ne smi biti pravca protivna narodu i strogoj pravici, ako se neće podpuno bezvladje, i gradjanski rat. Nasilja mogu pričepiti pojedine osobe; al misa', paragrafi dokučiti ne mogu. Narod koji uz jednu misa' prianja, red ga je dobro promotriti, prije neg' se dojmeš neprijateljskom nakanom njega i njegove misli. Nije to dosta; nego i prijatelji, i kolovodje narodne red je da ozbiljno prouče položaj naroda, da prama tomu nagode svoje djelovanje, da narod ne mrze, da sebe i narod ne lome u jalove pokušaje, te da sami sebi ne zasluže narodnu kletvu.

III.

Koji je naš pravac? Narodnost i sloboda. Narodnost hoće prirodnega polja, slobodi se hoće reda i pravice.

Digitized by Google

Državna sloboda ne može svojih krila da raztvori, nego nad narodom koji ima utvrdjene temelje, i zabrazdane medje svoje samouprave. Inače zlatnokrile slobode nema u naroda, nego u povlašćenih osobâ iliti razredâ.

Naša narodna misa' pogodila je odmah s prve na združenje s Hrvatskom, jer je dokučila da je naša narodnost tim putem najlašnje i najbrže utvrdjena; jer je dokučila da je narodna sloboda u državi hrvatskoj na pravu oslonjena, i čistim pravom izvediva. Na tom putu nas su tri težka napastnika skobila: napastnik bijaše jedan, zloduh sebične i bjesnosrdne autonomije; drugi napastnik bijaše, zloduh tudje nadute praznoreke; treći napastnik bijaše, zloduh političkoga oportuniteta.

Stranka koja se digla proti našoj narodnoj misli, skupljena od izroda i od gola plaćenika, sgrnula je, što je mogla bezakonja, klevete i neljudstva, i na pune šake hitala ga je neprestance na naša najsvjetlija lica. Dogustilo nam je, pa smo i mi očepili, koji put zabrazdili, dopisnike u list napustili, a svedjer svoje vrieme uzalud potrošili, boreć se s protivnicim, koji su i obraz i dušu pod noge bacili. Ta je jadna borba, u koju smo sasuli mnogo blago našega uma i našega srdca; ta je borba poštogod i pokvarila najpouzdanije narodne borce; mnogo mladeži smela; odvratio se kus od uzvišenih zamišljaja, od čuvstva sladkih i zanositih, koji ulivaju ljubav u mlada srdca, da se posvete na zamašiti rȃd narodnoga preporoda. Ta je borba razpuhala zublju neskladа, što omanja mjesta vodi na propast, kida ljudske odnošaje, i naše družtvo goni na duševno hajdučtvo. Naše je srdce prilično našemu kûsu. Obikni se papriki, ljutiki, grkosti, svako jestivo, što ne bude zapapreno, ljutkasto ili grkasto, neće ti već sladiti. Po isti način perom zakidaj, odudaraj, zagrizuj u nizke osobnosti, obćinstvu će ti odražati pisanje ujedljivo i strastveno.

I što je najhudje, mladež štijuć psovke i gnjusnosti, sama se nehote zagnjusi i u svoje bezazleno i plemenito srdce pušta po koji tračak sumnjičavosti, negodovanja, nečasti, prama osobam, koje bi inače u srdcu i na pameti čuvala kao uzor svomu radu i svomu životu.

Digitized by Google

Nije kud; jednom kad si se pustio na odvraćanje grdnjâ i klevetâ, red te je, oli do grla zagaziti u smrad, oli napokon se porad svoga ljudstva, na pô puta zaustaviti, i ostati, kô da si u neku predobiven. Najbolje je ne očipati; jer kad si jednom očepio, red ti je iztočiti do dna otrov koji truje, i one što ga izlivaju, i one na koje se izlieva. Kad smo najgadniju uvredu odvratili, tim mi nismo ni dlaku postali poštovanijim; a svoje smo dostojanstvo ognjusili, svoje smo čuvstvo snizili. Kad mi ne odvraćamo rieči, tad se obćinstvo na gole rieči ne obzire, nego spokojno i nepristrano gleda na osobe i djelovanje im omiera. Neka protivnici psuju i opadaju koliko ih volja naše ljude, komu nisu vrane mozag izpile, jal' koji ne naliče onim nitkovim, u duši ti znadu i golim okom vide jâz koji razdvaja dušmane te od naših zatočnika.

S toga nam je zaklinjati naše prijatelje i dopisnike, da se jednom kane štivenja onoga lista, koji kipi samim otrovom i samom lažju, teke da naša srdca uznemiri, da naš sklad razmetne.

Bavimo se našim poslom; radimo svi tko što može; a pustimo da lažac sebi laže, i sam sebi odgovara. Nije vriedno pobijati što o kom može izumišljati taj zmijinski porod. To je za nas strašna danguba, i zla prigoda obrljanja Radimo, mislimo, pišimo, kako ćemo sve bolje nedozvane pameti razvijati, mrtva srdca buditi, narodnost i slobodu svomu narodu u djelu zadobiti.

Mi smo već izkazali, što smo imali zavedenicim kazati; mi smo im ljepotu i pravičnost narodne misli razakrili. Tko je htio, mogao nas je razumiti; mogao je i sliepi sliepac progledati. Sad je red na nas, misa' našu sve to bolje razvijati, i svjedočiti joj našim djelim, našim napredkom nutrenjim i vanjskim; umnim ćudorednim, zadružnim i državničkim: u obiteli, u obćini, u družtvu, na učioni, u knjizi, na saboru, u zemlji. Ovde nam izgovora već nije; sad nam je dokazati da smo ljudi, i da bez nas u ovoj zemlji nema napredka. Kud dopre perce zlatokrile narodne slobode, kud dahne ćuh narodne ljubavi, bježi bez traga ta gnjusni notnjopir, što pod imenom dalmatinske autonomije, zastire cio smrad što smèla u našu domovinu tudja samovolja.

Digitized by Google

To je najplemenitiji, najkoristniji način borbe. Tim sebe kriepimo, i sami sobom napredujemo; a złotvoru pokraćujemo još jedini predmet bulazganja i preživljanja. Bavimo se dakle o svom napredku: a pustimo otrovnike, da sami dave. Svaki odnošaj, svaki dodir takim prnjavorom, hod nam zaustavlja, kuži nam zrak, i kvari nas i naše srdce, kojemu se sad hoće u narodnom tegu najveće ljubavi, čiste kô što je čista sloboda, na koju mi težimo.

IV.

Zlatoperu slobodu nam zastire drugi zloduh koji hoće da se u nas preseli iz tudjine. Svaki narod ima svoj osobiti položaj, svoje navike; ima svoje osobite potrebe, kojim mu je prije svega zadovoljiti, ako hoće da se održi u životu. Svaka zadruga ima svoje vlastite sastavine, koje njoj daju života, koje osobitim načinom pridodaju obrane, moći i vrline. O svećenstvu, o crkvama, načelno može u svojoj glavi misliti, tko što hoće; ali nikakav rodoljub, nikakav državnik, nikakva glava koja zna misliti, ne smi u nas da prezire najjači činbenik našega narodnoga preporoda. Razdvoj se, Dalmacijo, od svećenstva, ti si na uvjek propala: ti si, puče, ostao bez prosvjete i bez najpouzdanijega prijatelja; a ti ruko gradjanska, ostala si bez narodnosti; ostala si bez knjige i bes književnosti. Pustimo sad mi na stranu, pitanje vjerozakonsko; ostavimo crkvu i njezinu moć u svietu; nego ostanimo na svjetovnom pragu, i pogledajmo na okolo: tko vodi puk na izbore? tko žrtvuje svoj mir i svoj novac, uz najmanju nadu, da mu se tvarnom korišću odvrati? tko tvrdji i sadružniji stoji uzasuk, proti strahovanju birokratičke stihije? tko piše, naše knjige? tko uči našu mladež? tko je *narodno* umlje u Dalmaciji?

Svećenici što rade, to rade Bogu po zakonu; i nam je žaliti s njima zajedno, da svi nisu jednaci, i da od ruke njihove, ima narodnoj stvari po gdjekoji ljuti protivnik. Ali, uz većinu našega svećenstva kakvo ono jest, rodoljubno i na žrtve gotovo, može li tko biti rodoljub, a za-

Digitized by Google

zirati od svećenstva? uz naše rodoljubivo svećenstvo, možemo li mi stiditi se njegova družtva? oli se lakoumno lišiti njegove pomoći? Uz borce, kakve u svećenstvu imamo, možemo li mi pomišljati o kakvom razdoru? pomišljati o tobožnjoj diobi i u narodu našem, na *klerikalce i* na *neklerikalce?*

Nipošto, i stoput velimo, nipošto. Uz narod kakav je, i uz svećenstvo kakvo je, klerikalac, u nas nema smisla. Jedno i drugo smiedu biti sami nenarodnjaci; jer kod njih narodnost nema smisla.

Moželimo se mi i za čas pouzdati, da bi narod za našim barjakom krenuo, kad bi se samo iz daleka sjetio, da nismo u skladu sa crkvom, i sa crkovnjacim? da imamo razdvojene misli? Nipošto i opet velimo nipošto: nitko živ iz kotarâ nebi se za nami makao; i mi bi ostali neprijateljim našim na rugo.

Odkle, dakle, neko podmuklo šapuranje, neko tajno nezadovoljstvo, što se mjestimice počelo kroz narodne redove povlačiti? Mi ćemo kazat svoju, a drugi neka reku svoju; pa ako bolje i pametnije reku, mi ćemo ih prvi dočekati kapom u ruci.

Dvie su danas struje u svietu, koje unakrst tekuć, udarile su o našu malenu ladjicu. S jedne, valovite vode neznabožtva, nehaja, slobode prazna srdca a rukû punih prevrata i kamenog' ulja, udaraju da sve strovale, izmiene sve; s druge, rieka koja teče tiha posvud jednaka, koja hoće da gasi sve strasti, da natapa sva polja, da sviet u jedno ime okuplja, da uzdrži što je držati za život. Ta su dva potoka odavna u supor ustala; al' su im se vode kroz požar Parižki i kroz osvoj Rimski to kruće uzpljuskale, i sad sviet stoji o dvoje. *Liberalizam*, i natražnjačtvo, klerikalizam, mračnjaštvo; *kršćansko* i poganstvo, lutorstvo, framazunstvo, nevjerstvo; tako se naizmjence te dvi struje, kad vodene kad krvave, i sude i krste. Nam se nije sad namećati u sudce, nit smo mi pozvani da ta pitanja razpravljamo, u našem radu za narod i za narodnu slobodu, kakvu hoćemo u trojednoj kraljevini. Nego izazivlju nas naduti i nevješti; htile bi nas silimice smušene i zanešene glave turiti u te zaskoke. Jedni neće da znadu, nego za crkvu i za vjeru osebito, umiljeno; a na-

Digitized by Google

rodnosti kako mu drago: a jedni opet neće da pitaju nego za idee, za naslove slobodi, a neće da uče život, da poznadu stvar, da gadjaju ciljeve i družtvu i narodu.

To nas počelo, uz poticanje naših neprijatelja, zlovoljiti i mrsiti. Naša je dužnost, dok smo još na vrieme, odpjevati bistro, otvorito, i desno i lievo; razagnati predsude, oblagati predmnjeve; naša je dužnost temelje naše raztriebiti, ako nećemo da nam gradjevina zapne, ol' da se preko jedne noći sva strovali do zadnjega kamena, na veliko veselje plaćenih trubljaša.

U Dalmaciji se danas ne radi o sustavu; nije pitanje pojedinih sloboda, bilo govora, bilo tiska, bilo udruživanja; na dnevnom redu u nas ne stoji pitanje ob odnošajih crkve i države; u nas je na redu pitanje *narodnoga bića*. To je pitanje života: biti narod, oli ne biti narod, imati svoju narodnu samoupravu, ili je ne imati. To je program, to je današnji cilj narodne stranke, da bolje rečemo to je cilj naroda. Na koje mi dobro, stroga načela, ako nemam naroda, da mi ih prigrli? kakve slobode može da bude tu, gdi ne obstoji samostalna naroda? Ako sam dakle pravi vjernik, pravi ljubitelj crkve, treba najprije da tražim, da gojim osobu, koja će mi vjeru primiti; treba da okupljam narod, koji će mi crkvu napunjati. Ako sam u istinu slobodnjak, red mi je da se družim svimi onimi, koji će mi pomoći da narod mi postane narodom, da narod cio do svoje slobodne odluke dodje. Tko se inače vlada, i stoji prekriženih ruku, ili se odvraća od narodnoga kola, mi mu otvorito velimo, da mu je vjera kratkovida; ili naprotiv, da mu je sva sloboda, robovanje tudjinstvu, od kojega mi primamo, kô što smo uvjek primali najudesnije udarce, stališe povlašćene i narodno robstvo.

Mi kad smo narodnjaci, tad valja da smo i slobodnjaci i vjernici; jer nam je raditi o zadružnoj slobodi, o narodnoj sreći; jer za tu slobodu i za tu sreću, hoće se duševne slobodne odluke, duševnoga jedinstva, hoće se vjere.

Prodjimo se dakle praznih rieči, a držimo se živih, moćnih činiteljâ naše narodnosti i naše samostalnosti. Tko nam snagu okuplja, tko nas vodi na pobjedu, taj nam slobodu stiče; tko gleda preko plota, tko nas razdvaja, i

Digitized by Google

obazire se na tudje smetanije, taj nas kopa i taj nam spravlja Kosovo, i u Sinju i u Dubrovniku, i u Spljetu i u Šibeniku.

Ne gledajmo mi što će misliti o nami Talijanci, oli kojimi će nas graditi Niemci; nego čuvajmo našega posla, da svi radimo za narodnost našu; da svi dišemo jednom dušom i da jednu rieč govorimo: narodni budimo. Kad smo pravo narodni, tad poštujemo što sam narod štuje; ljubimo što on ljubi; živemo životom njegovim. Taj život kad mu obranimo, kad narod postane samosvoj, tad, al' samo tad, različite moći u narodu, imati će pravo da se kažu i da se okrste različitom težnjom, i da se pozovnu na sud narodni. Inače, naša vjerska prerevnost ostaje prazna; kô što postaje majmunska i nesmišljena svaka dioba na kakve podredjene stranke, u narodu kojemu je saliti se u jednu cielu stranku, i ni jedne žive duše ne pregoriti, ako neće da ostane na odmet i na poruganje svakomu ciganu. Pelimo češće našoj mladeži: ljubavi vam, što vas steže jednoj domovini! manje *Cittadina*, Büchnera i slične svojte, a više naših narodnih pjesama i naših narodnih poslovica; manje teorije a više praktike; pa ćete zrelije misliti: manje Italije i Njemačke i Francuzke, a više Dalmacije, više Hrvatske i slovinstva, pa ćete pametnije raditi; jer ćete znati, što vam je raditi da spasite svoju slobodu i svoga naroda slobodu.

V.

Kroz cielih deset godina kušanja i nagadjanja, bilo s bečkom vladom, bilo s autonomijom, bilo s talijanstvom, bilo s evropejskim *ideologizmom*, mi smo ti ga i nehote zapali u blato svakovrstnoga *oportuniteta*. Da se kako učinimo *praktični* i narodu koristni, svakojakih smo žrtvâ učinili. Jedina je utjeha ostala ta narodnoj stranci, da kušajuć i na svaku ruku nagadjajuć, nije se ona nikad sliepo povela za kakvim samovoljnim ol' sebiradim vodjom; da trošeć velikodušno svoje snage u pomoć nevjernim saveznikom, nije svoga tabora nikad ostavila; da su malim

Digitized by Google

zadovoljna, nije se nikad svoje zastave odrekla, niti je svoga prava zaboravila. Nego je svakako priznati, da ta zaduha političkoga *oportuniteta* okrûnila nam je najživlje cvjetove na zastavi narodnoj; i mnogim narodnim ljudem, digla je ono žarko i budno oduševljenje, što hita ljudstvo na velikodušna djela, podmeće ga pod dragoveljne žrtve, i vodi ga do slavodobića. Istinabog, toga je prvoga oduševljenja kod nas ponestalo; al' je pridošlo jake sviesti, i još jačega osvjedočenja, da položaj naš u Cislajtaniji, ne da se već ničim opravdati; da naše hodačašće u Beč ne vriedi naših dosadanjih žrtva; da mi smo već izcrpili, kao razborni ljudi, i na sve strane pokušali, da se nagodimo; da prelazeć na državno i narodno svoje pravo, budemo što milostiviji svim onim, kojim bi moglo krivati i ne ugadjati; da nikomu živu na ža' ne učinimo. Mi smo danas već na čistu, i sa bečkim ministarstvim, i sa našim *autonomo-slavjanim* dlake Bajamontove, i sa *autonomo-dalmatim* pasmine Lapenove; sve smo ih prokušali, svimi smo se hrvali, i svimi nagadjali. Naše je osvjedočenje utvrdjeno; naše obmane razpršene; naše ljubokrvne nâde razplinjiše se kroz dim što puši iz duše naših protivnika. Narod koji hoće da žive, nema da se nagadja sa nijednom strankom. Prvi uvjet njegova obstanka, njegova života stoji u narodnosti zajamčenoj na temelju vlastite države, i vlastite samouprave. Toga temelja nam ne treba kopati; nam ne treba kidati obstojeću koju državu, da svoju zasnujemo: imamo mi pravo prirodno i postavno na samoupravu. Našoj braći u vojničkoj krajini i u posavini, tvrdo se boriti i bditi, da im na mjesto jaja ne tjesnu u ruke štipavca, mjesto hljeba da im ne dadu kamen, da im ne podmetnu varavu autonomiju, kô što su varave rieči, koje talijanaši prosiplju o dalmatinskoj autonomiji. Naš je u Dalmaciji, barjak narodnosti u vis, i razviti ga za vazda na kopištu hrvatske samostalnosti, i tvrdo ga pobiti u cjelinu cjelokupnosti trojedne kraljevine. Došlo do novih izbora, došlo do govora, do predloga, svak zabij u glavu, da nam u sadanje ustavno i napredno doba, nema spasa, nema nade u bolje, bez državne samouprave. Na to polje mi zovemo naše izkušane rodoljube; u to ime mi budimo sviest narodnu; na taj živi i zanositi râd, mi danas pozivamo mladji

Digitized by Google

naraštaj. Što ne može razgrijati gola ljubav za jezikom, neka gane uzvišena misa', jedne domovine, koje još nemamo; a koje nam je steći, ako ćemo da živemo kô narod. U toj cjelokupnoj Hrvatskoj, našoj pravoj domovini, svi ćemo koliko nas je gòd naći krova i prostora; svi ćemo hljeba imati, i srdcu svomu zadovoljiti. Mladeži dalmatinska, razvijaj tvoje mladenačke vrline, i tvojim plamenim duhom oživljuj ovu zemlju, preko koje prodje pustošni dah mržnje i svadje; u kolo se mladeži, skokni i zapjevaj da se okolo tebe pribere i savije, sve što je duhata, mladjahna i moždjena, da grli svoju majku, da brani svoju otačbinu. Težimo svi skupa na domovinu; o tom svi radimo; u to ime narod budimo, pa ćemo do cilja doći, ustali i ročili se proti nami svi naši dušmani. U našim rukama stoji naša budućnost: što sami izradimo to ćemo i uživati; što pustimo sami, nitko nam lje ne povrati: hora je naša! Svaki udarac, svaka naša muka, osvetit će se na razsulu naših protivnika; svako progonstvo naše narodne misli, raztvorit će zjalo pred goniteljim, a prèd našom vojskom prokrčit će najtvrdje klance; svaki nasrtaj na nas, bit će novo narodno slavodobiće. S jedne strane posavci, s druge strane primorci i zagorci, ruke širimo, srèsti ćemo se; i Velebit, visoka planina, uleknut će se pod barjakom našega prava. Nemojmo više kroz razpuća; udarimo dušmanu na jadikov klanac: držimo se cjelokupnosti i samostalnosti. Za tu vriedi, da se koje vrieme i potrudimo, da koju žrtvu i prinesemo poslie nego smo se deset punih godina verali kroz oportunitete i tobožnje praktičnosti; da na državnom polju, stisnemo liepu šaku vjetra.

Naša ćud i naša sloboda.

Odavna nam je tudjin na vrat zajašio; i odavna mi uzdišemo za našom slobodom. Mi obično proklinjemo crnu sudbinu, i ne prestajemo tužbami na vlade i na dušmane našega naroda. Ali da malo pogledamo sàmi na se, vidili bi, da je najveći dušmanin našoj slobodi, naša ćud.

Digitized by Google

Mi u našoj ćudi imamo dvi velike mane. Pri svoj krasoti našega jezika, koji iz proste pučke besjede probija ti dušu svojom krepkoćom, a srdce ti zanosi slikovnim izricanjem najmilije ćuti što ga može ganuti, mi lasno prianjamo uz tudje jezike. Jezikom se lako zanesemo u nazore, na običaje, na težnje tudje; jezikom gubimo svoju misa', i sviest svoje narodne zadaće. Lišeni svoje misli i svoje sviesti, lako podligamo i prilagamo se tudjemu gospodovanju, nosilo ono ime koje ti god drago. Gdi ne znamo po njemačku *si*kati, i po talijansku *šćavo*kati, mi po magjarsku *va*rimo, te i po tursku *beg*enamo, samo neka je *gospodski*.

Uz narodna odiela, kojimi bi se mogli carevi zaodievati, mi ti se najradje uviremo u crno-plave i u crno-žute haljine, kako da se od našega puka odvojimo. Na sam tudj kroj i na tudje tkanine plaćamo porez, kakva nikakva raja svomu caru ne plaća. Sram ti obraz oblieva, kad gledaš hrvatskoga velikaša, kako, zaboravljajuć da je Hrvat, sin slavna naroda i kraljevine slavne, puza pred bahatim i surovim Magjarom; kad gledaš Srbina, omladka Miloševa i potomka Dušanova, kako hoće na silu da se prometne u gnjilu parizliju.

Bosanska raja, kad god može, rado nosi urmet caru svomu gospodaru. Svi lako se priviknemo misli, da nam je tudj jezik, običaj, glavi začina; a tudj zakon, pomoć i obrana.

Ta ovčija gostoljubivost duše i jezika našega, raztvara naša vrata svakoj natruhi, i najgoroj tudjoj nevolji. Nek inostranac dodje u najbolje naše jato, mi sve razmaknemo okolo njega, i posadimo ga na sred sriede: uz tudjega mi lako zaboravljamo svoga. Srdce ti puca od žalosti gledajuć, kako danas na pr. Zadrom ljudskim i dobroćudnim, mota pet šest prekomorskih dotepuha; koji, kako su se goli i gladni zaodjeli i nadojili, hoće danas da svoje prnjke u svaku našu zabadaju. Pitaj: koji su to najžešći spljetski urci burci? odgovorit će ti se, da su puljižki konopari, i friulski kotlokrpi. Pitaj: tko je smutnja u Kninu, u Sinju, u Korčuli? To su ti sve goliši dopuzi, koje je sô i hljeb naš natovio i uzjogunio. Nije im dosta stana i hrane, koje ga im dom njihov ne davaše; nego

Digitized by Google

im se hoće danas gospodstva u zemlji koja ih je kao goste primila, i bolje nego svoje sinove odhranila. Oni danas hoće, da ovoj zemlji zanieču narodno ime, oni da narodnu sreću zatome; oni da nam jezik, i sveta pradjedovska prava pogaze. A mi, ćudine hrvatske, mi potomci Krešimirovi, Zrinovićevi, Kačićevi, mi to višekrat ravnodušno gledamo!

A neka naša ruka za čas obrne; nek naš čovjek na vlast zasjedne, eto živahne takme i nezadovoljstva, da je Bogu plakati! U trista godinâ najgadnijega turskoga nasilja, nisu tri turska vezira od osvete smaknuta, kô što su tri srdca srbskih knezova krvnički izvadjena, kroz jedno samo pokoljenje srbske slobode. Kad su Hrvati nakon težkih muka i krvavih žrtva prvoga svoga kancelara u Beču vidili, živo znamе svoje pravne samostalnosti, brže bolje prisloniše se uz stare izdajice otačbine svoje, da mu razokrivaju mâne i da obaraju Ivana Mažuranića; kojega sve mâne, nisu mogle ni iz daleka zastrieti sjaj misli hrvatske i hrvatskoga dostojanstva, što mu se zrcalio iz osobnih vrlinâ. Jel' tu prispodobe izmedju Ivana Kukuljevića i Miroslava Kraljevića? izmedju Zmaića i Medunića? Ali, za onim, red je bilo uz pomoć hrvastkih dušmana, da se uvuku ovi.

Taki smo ti u najmanjoj obćini. Stenjali smo pod jarmom nametnutih načelnika; šutili smo pod vladinom šibikom. Danas najprvi znak obćinske radinosti, jesu lična strančarenja, i tužbe na nerad zemaljskoga Odbora; kan da osobe i Odbor, mogu razmaknuti na prečac gvozdeni kolutar što nam samoupravu svadja na puko govorenje i na pisanje zapisnikâ, dopisâ i odpisâ. Dok smo svi robovi bili, nitko nije bio kriv. Sad, kad nam se kaže, da smo slobodni, hoćemo na silu da su nam svemu krivi, i zastupnici, i načelnici, i odbornici, jer su naši. Kriv je naš nenaravni položaj; kojega promieniti nećemo, ako se mi u ćudi ne promienimo, i složni ne ciljamo uvjek na jednu.

Ciljajuć na samostalnost narodnu, i na državnu svoju samoupravu, stičimo osobne samostalnosti, i viknimo obćinskoj samoupravi, svak za sve radeć, neobziruć se na harnost ili neharnost pojedinih osoba. Čuvajmo, kâ oči u glavi, obćinske slobode, prilagajuć se svedjer većini, i

Digitized by Google

zaboravljajuć osobne mržnje. Ne dajmo da nam tko sa strane prste zabada u mjestne posle; jer to zabadanje obično teži na razdore i na poniženje svih nas; jer tako samo, gosti nepozvani, mogu u nas vršiti svoju, rugat' nam se, i na dalje gospodovati. Nemojmo se za svaku malu u javnom životu i na zboru, u obćini zagrizati, kô da smo doma; jer i kuća, u kojoj su čeljad pokarljiva, razaspe se; a nekmoli da se neće razasuti, selo, obćina, narod, na kojega vrebaju sa strane lovci i trgovci.

Tko je pametniji, nek ima pameti za se i za drugoga; a tko je pravedniji, neka svojim poštenjem začinja tudje slabosti, kroti sebe i drugoga, ne obziruć se na svaku rdju. Stežući svoju ognjevitu i prkošljivu ćud, stegnut ćemo naše zulumčije, a pustit ćemo slobodne ruke cielomu narodu. Nema ti čovjeku sladje i uzvišenije slave, do slave stečene nad svojim strastima, i nad svojom ćudi. Ta slava ostaje uvjek na duši, a u narod unosi blagoslov domaćega mira i neodoljiva napredka uzprkos himbi i sili tudjinâ i odmetnikâ.

Prazna dopisivanja, sitna dokazivanja, nezadovoljstva, pribadanja po listovima, to su prkeljaštva. Čovještvo u misli i u djelu, u govoru i u tvoru, nastojanje na bolje, ponos osobni i narodni, to su ozbiljne stvari, koje nose slobodu i osobi i narodu.

Kada će?

Kamo se god okreneš, i s kim se god sastaneš, prva te rieč susreta: kada će već puknuti? kad će okrenuti na bolje? kad će bit sdruženje?

Ima doduše dogadjajâ koji se ujedanput s dvora navrate; i blago ti ga onomu narodu i čovjeku, koji čeka spravan, i zna dogadjaje dočekati. Godine 48.a i 60.a, to su dvie godine kojih ćemo se mi na dugo spominjati, i gorko plakati da nismo znali njimi se okoristiti, kako su se Magjari okoristili 66.om. Ali u narodnom životu sve se

Digitized by Google

uzdati u dogadjaje s dvora, biva kô čovjeku, kad se sve uzda u sliepu sreću. Svak ima pri sebi načina da svjetske dogadjaje izvede, da ih navrati na svoju korist, ili da ih zamjeni na svoje dobro. Da se ti načini upbrave, hoće se više truda i mnogo više zaprekâ svladati; ali opet plod je svoga truda narodu najuharniji i najstalniji; sreća tako stečena nije ćudi vrtljikave, kô što je obično vrtljikava sreća što s dvora dolazi.

Radnja i nastojanje, neumorno nastojanje, to je pravi ključ svakoj narodnoj i osobnoj sreći. Težko ti se nami, dok se budemo obzirali na drugoga, i uzdali da nas vlada podigne; da nam dobro samo dodje pred vrata; da nam se sdruženje od milosti ponudi! Puknut će naša pravda, kad je mi odsudimo u našoj glavi i u našem srdcu; pa glasom našim zaredimo na izborima, po obćinama, u saborim. Okrenuti će na bolje, kad mi postanemo bolji: kad nam naši mladi učitelji budu mladež upućivali na ljubav svoga jezika i svoga naroda, dajuć joj dobar izgled svojim ćodorednim i umnim življenjem, svojim koristnim râdom, na polju naukovnom, književnom, i družtvenom. Na bolje će okrenuti i kod nas, kad naši ljudi umni i nezavisni, prvaci pravde i zakona, kad mladi odvjetnici, stupe u sudnicu sa sviešću svoga narodnoga prava, razgrijani željom, da časteć svoj jezik, počaste sami sebe, i tako steku domoljubni glas, koji će ih pred svoj narod iznieti, i dati im dvojstruke koristi, i glasa i dobitka; okrenut će kad se mladje i okretnije snage dojmu uredjivanja naših zanemarenih obćina, našega narodnoga obrta, našega poljodjelstva.

Neće se duboke pameti, da se naše nevolje uvide. A neće se ni žarka rodoljubja, da se bolje što za narod želi. Ali uvidjavnost i želja, to su gola imena, koja pomažu, i nešto postaju tadar kad čovjek svojim râdom sam razabire, i svojom željom upire na posa', koji ga zove i čeka po dužnosti što svak ima u svietu. Zar boljak stvoriti mogu sami zastupnici, kad na saboru koju pametnu progovore? Zar koja naredba odborova da naše posle na bolje svede? Umne glave, i poštene duše, što u svakoj sudite, i svedjer bolje želite, dajte izmedju sebe narodu ljudî, koji hoće da rade što vi mudro sudite i dobro želite; pa će

Digitized by Google

sve na bolje okrenuti. Što se tko ne zove zastupnikom ili vitnikom, nije mu tim dužnost oduzeta, koju mu nalaže njegova saviest. Što je komu manji naslov, to mu je laglje breme; a stoput častnije svako otačbinsko djelo.

Čovjeku posebniku možeš kazati: ne valja ti tvoj posa'; al' je tvoj domaći, pa se ne mogu unj prtiti. Čovjeku javnu, ne možeš tako, ako sam ne znaš odmah kazati, kako bi ti bolje; dapače, ako sam ne znaš bolje, i ne radiš bolje, koliko te vlast obćinarska ili biračka nosi. Inače tvoje zamieranje, postaje golo protresanje, i prazna bezposlica.

U nas ih je mnogo, što bi želili da se obćine preurede, da se obrtnosti zavedu, da se poljodjelstvo pomakne, da narodnost cvate; al' ih je preveć malo, koji se laćaju posla, i koji poštenom radjom gase svoje želje, i u svojoj domorodnoj sviesti traže nadarje svomu râdu. To je plod prošastih samovoljnih vlada; to su stare navike naroda pridušenih. Otresimo se naše ljenivosti; jer ta poglavito odgadja naše dobro i pušta bah mah drzovitim zlotvorim našega puka. Poštenim ljudim, kakvih dosta imamo, hoće se zbilja početi, pa se lako domisliti, kako će to svršiti. Ta, nije ni cio puk, u glavu ubijen; nitko nije toliko lud da sam sebi zla želi. I u Šibeniku je bilo zanešenosti, i ter kakve! pa, čisto čelo i odlučna volja, ni odvjetnikâ ni plemenitašâ, nego samih pučanâ, zasjekla je mejaš talijanstvu i autonomiji šibenskoj.

Vi mladji i vatreniji što pitate, kad će biti bolje? Kad pridodje vaš râd, i vaša snaga. Kad nam pomožete raztriebiti starežinu; kad pogulite zadnje žile samovolji i prevari, pod kojom stenju još neke naše obćine. Kad pridignemo ponos narodni; kad udahnemo zemlji podpunu sviest svoga prava, tad je već gotovo!

Mladosti, red je na tebi, živi!

Digitized by Google

Tu i Tutilo. [1]

Autonomaško Motovilo.

Rodilo se Pelasgus, krstilo se Lacmanče, potvrdilo se Talijanče, pokumilo se s Turčinom, prijateljevalo s Švabom, podmetalo glavu da ga siša *baraton* Magjar. Nadilo je sebi dva tri pridjevka; i Prosvjetljenko, i Ježičko, i Ljûde. Gukalo iz početka kô golubče, pa grlilo kô mače, skakalo kô majmunče, lajalo kô ker, zavijalo kô vuk. Motalo se i domotalo u deset godinâ Lacmanče-Ture-Golubče, i Tu i Tutilo

Bore li se narodni ljudi za narodna prava? Tu i Tutilo trče na sve četri strane, da obrani cara i carevinu, i "pomagaj" viče: "na ruse, na šižme, na buntovnike, na plaćenike" Tutilo se kune i preklinje pred carem gospodarem i pred svakim vitnikom carevim: "narodnjaci su buntovnici; na vješala, na vješala!" Pa još Tutilo narodu plače: "brižni narode, za kim podje? Slušajuć i birajuć narodnjake, nećeš nikad iz Beča ništa dobiti, ni željeznice, ni uprave, ni slasti ni koristi, tako mi Giskre, i svih sedam ustavovjernih svetitelja!

Prignuli se narodni ljudi, da za čas borbu okrenu za živ zakon, kako bi narod pridahnuo, i svoga prava, bilo i koju mrvicu, okusio, da se bolje okriepi za unapried? "Izdaja narode!" Tu i Tutilo kriči kô manena "izdaja narode; eno vidi, tvoji biranici nisu junaci, neće više da se bore uz ostalu slavensku braću; prodali su se vladi! ustaj narode, ne priznaj njihovih pogodba i nagodba; odreci se svojih zastupnika; narode pomagaj svomu barjaku!"

Tutilo, Tutilo, žalostna ti majka! Ti si nezavisan, ka' plaćenik L.; ti si moguć ka' propalica B.; ti si mudar ka' ilirac G.; ti si pravedan ka' lacman P.; ti si razboran ka' pelasgus de P.; ti si junak ka' G., vitez ka' M., slobodnjak kô F. pa možeš i tjerati Slavjane, i prietiti Rusu, i pomagati Austriji; ali ne možeš

[1] Veljače 1872.

Digitized by Google

plakati Hrvatski narod, jer je psovka i kleveta pozdrav kojim si ga pozdravio od tvoga rodjenoga danka; pa će psovka i kleveta biti tvoj oprost, kad te hrvatska zemlja izbaci; kô što je psovka bila zadnja rieč Juliana odmetnika.

Tutilo bjesni, jer si odavna pobjesnio, jer si se u bjesnilu rodio, jer ćeš od sama bjesnila crknuti, kô čvrčak na suvoj kladi; ali iznositi nemoj na se najgore rugo od svieta — da ti sam svjetuješ narod, kojemu si od početka krvni neprijatelj.

Autonomaši pošteni, ako vas još gdi kojega ima pri kraju, osviestite se, i gledajte tko vas vodi, i kamo vas vodi. Činovnici zavedeni, u pamet, dok vas koja ne stigne, učite i mučite, i narodnoj se prignite, da uz narod pošteno i mirno preživete. A Krnje Tutilo, ako slipsa od svoje mučice ili od zličice, neka njegova samorkv budc smiešna, kô što cio njegov život biaše gola lakrdija,

Nego na te igre, koje se Lažicami čine, još se nije naš narod privikao; pa slušajuć kako Tutilo zapomaga ovih dana plačno i turobno, može tko pomisliti: da se po nesreći, nije koja dogodila? S toga javit nam je narodu da tvrdo drži na pameti zadnje dvie poslanice sabora našega na Kralja; kojimi narod pita: I. sdruženje s Hrvatskom, t. j. oživotvorenje svoga državnoga prava, koje jedino narodu daje jamstvo za bolju duševnu i tvarnu budućnost; II. pita poslanicami narod, da se medjutim, odmah uklone sa zapovicdi neprijatelji narodni, da se narodni jezik zbilja uvede u sudove i učione; da se učione ponamjeste, da se putevi krče, trgovina miče, željeznica navede, Neretva iz blata izbavi, itd. Sad naši zastupnici izgledajuć I.o ne zaboravljaju II.o: i to drugo, što se počelo ukazivati uzmutilo neprijatelje narodne, koji su mislili da će novo ministarstvo sve narodnjake podaviti, i raztrgnut ih na konjske repove, za ljubav poštenjakovićim L. B.r Turci, Bože zdravlje! — junak Todor odgovaraše svojim krvnikom. Nek se autonomaši ni malo ne brigaju za poštenje narodne stranke, na koje su uvjek sami napadali. A narod neka budc uvjeren, da njegovi zastupnici, i u Zadru i u Beču, i gdje mu god bili, *neće nikad nikomu ni za koju cienu prodavati svoga poštenja, ni poštenja svoga naroda.* Autonomaši neka budu osvjedočeni, da su narodnjaci, braneć svoje, ipak štogod od starih i novih dušmana naučili.

Digitized by Google

Crnogorac Sundečićev i crkva katolička.

Da koji List pisan od katolikâ za obćinstvo u svojoj ogromnoj većini katoličko, gledajuć po svietu, spomene kad što svjetske dogadjaje o katoličkoj crkvi, nebil se zar *Crnogorac* prvi namrgodio? Nebil zar ovako mislio: crkovni život ne spada u politički List?

Da koji List pisan od katolikâ, češće stane veselo kazivati kako je uvriedjen oli pokraden patriark carigradski, nebil zar *Crnogorac*, u tom nazrio neprijateljske hine? Da koji List pisan od katolikâ, sam stane vriedjati i pribadati patrihara iztočnoga i prišivati mu čuvstva neapostolskih, nebil zar *Crnogorac* planuo, odbio uvrede, i ciknuo na nebratsko podraživanje vjerozakonskih mržnja? na rušenje narodne sloge? na jezuitski fanatizam? Da koji List pisan od katolikâ, stane lupati na samu iztočnu crkvu, izumišljati njezinih nauka, i nje same dogme lažima nazivati, nebil zar *Crnogorac* vrisnuo na paklenog smutljivca, rušitelja svake vjerozakonske snošljivosti i svake narodne budućnosti?

Sundečićev *Crnogorac* kad god može slavi godove iztočne crkve (i mi mu to ne zamieramo, dapače i sami pomažemo, znajuć da se ta život narodni ne da cjepati na kusove); *Crnogorac* stvara u Boki crkvenu razpru radi katoličkoga kršćenja, i nameće se biskupu katoličkomu, učiteljem katoličkih obreda (i mi ga trpismo); *Crnogorac* kad mu god naleti kaže štogod crna za Papu, i prišiva mu čuvstva neapostolskih (i mi primučasmo); napokon se neustručava i samu crkvu lakoumno klevetati [1]) te prostački huliti nje dogme imenom *laži* [2]). Zar da još mučimo? Mi nećemo s *Crnogorcem* vjerozakonske prepirke, nit ćemo od njega braniti katoličku crkvu; nego ćemo mu samo hladnokrvno one dvie zapoviedi naravi napome-

---

[1]) Br. 16 *Crnogorke* p. g. nosi da se Rimskoj crkvi još ne miče zemlja, i da njoj se sunce još vrti.

[2]) *Svi katolički učenjaci njemački ustali su kao jedan čovjek (!?) protivu te laži,* (nepogrješivost Papinu) *koju je rimski koncil na dogmu podigao* (*Crnogorac*, br. 4 o g.)

Digitized by Google

nuti: *Što ne želiš da tebi drugi ne učini, nemoj činiti ni ti drugomu. Što želiš da tebi drugi učini, čini i ti drugomu.*

Mi znamo da otvorita i junačka ćud živoga *Crnogorca*, nije pokvarena i lakoumna ćud·*Crnogorca* na papiru. Ali znamo i to, da *Crnogorčevo* zadirkivanje i hule na Papu i na crkvu katoličku, steru crnu koprenu na pjevanje ljubavi i slozi jugoslovinstva i sveslovinstva vlastnika *Crnogorčeva*, kojega mi dosad brojismo u vele poštovane rodoljube, i iskrene prijatelje. — Veljače 1872.

Hrvatski položaj pri drugim izborima 1872

je malo čudan. Magjar Hrvatsku zove posestrimu zemlju, i poručuje joj mile lale; a kad se god njoj primakne, opucne bičem, da ti se spominjati staroga jauka: *Attila flagellum Dei.* Niemac Hrvatsku slavi, kad je god podprašiti kojemu svomu dušmanu; a kad se stane s kim miriti, prva mu je ponuda nagodbi, čast, zemljište, pravo Hrvatske.

Svi susjedi jezikom priznaju prava Hrvatske, a svi rade se podkožiti, djelom rušeć Hrvatskn.

Hrvatska će povjestnica pripoviedati, ali danas malo tko zna dokučiti, koliko hitrine, pakosti, mudrosti, ludosti, što li, ima u glavi magjara Franza Deaka i onih, koji s njegove ruke sô ližu, kad se igraju hrvatskoga pitanja. Deak *bieli list* Hrvatskoj nudjao, da sama napiše svojom rukom uvjete saveza s Ugarskom. Kad je ruka hrvatska uzela pero u ruku, oholi magjar Ferenz Deak, izpeo trbušinu, i bacio pod noge taj list; pa doveo hrvatskoga Erostrata Raucha, da piše hrvatsku nagodbu, on koji je zna' pisati nagodbu *lonjsko-poljsku* i *limitosoli.* Kad je sud dokazao, kakva je ta ruka Rauchova; Ferenz privi na debelu trbušku, dva goluba hrvatska, dva Mirka, bezazlenoga Š., i mekoga B., da pod krinkom zakonitosti uspavaju Hrvatsku. Ali zakon je zamamljivo ime; i na

Digitized by Google

samu sjenu zakona, Hrvatska se probudila, i latila pero u ruku. Al' se Deaku neće pera, nego u svojoj ruci.

Pa zovi jedan i dva put Hrvate, nebil' u pero njegovo ili njegovih šegrta kazivali, da Magjar piše hrvatsku nagodbu. Kad se sabor izmotao, narod uvriedio, narodnjaci na svaku ruku motali i zapleli, magjarska vlada priznaje da je pravo što Hrvatska traži; ali stari Ferenz želi šepavoga Vakanovića i ortake, da oni dovedu Hrvatsku kroz nove izbore na taj novi nagodbeni pazar. Da se s Hrvatskom srdčeno pomiri, Magjari i mrtve uzkrisuju: Baron Rauch, izidji na dvor; daj, pomagaj da narod svoju pravu volju pokaže!

Hrvatski narode, na tolike kušnje, tebi je priznati da si veliki grješnik. Kad tvoja zemlja još nosi R. P. V. priznąt ti je narode, da si dostojan da još mnogo trpiš. Da te trpež ne prekine, okupi se narode, pod Jelačićev spomenik, i jednoglasno klikni: Ustaj bane, Hrvatska te zove!

Hrvati, na desnici junaci, da ste još ovoga puta na srdcu junaci. Kad zmije, koje su vam se o srdce savile, još vam ga ne iztrovaše, tvrdu vjeru imajte, da Bog Hrvatsku štiti, Bog i hrvatsko pravo! Ne dajte se Hrvati; krvav je, ali tvrd je ta položaj hrvatski.

Imamo Neprijatelje

najprve i najpogibelnije u sebi samim. Što iztočne što južne naravi, mi za čas planemo i skočimo, al' najvolimo ljenčariti i sanjati o budućnosti, koju bi drugi imali iz čuda stvoriti.

Naša ljenivost nas odvraća od malenih i svagdanih posala, što napokon sastavljaju râd cieloga naroda, i grade iz temelja narodnu budućnost. Mnogi se mećemo u velike osnove; a malo nas tko da haje za uredbu svojih domaćih i mjestnih posala, da se ti maleni posli steku u cjelokupnu struju narodnoga pokreta; kô sto se stiču ma-

leni vrutci i potoci u jednu maticu, da obilna rieka natopi poljane, i razvede gospodarski i zadružni život kroz ciele pokrajine. Koliko naših obćina ne čekaju razborne glave da se uredc, i da se jednom znade tko tu pije i tko tu plaća? koliko naših opustošenih kotara ne čekaju razumna gospodara, da zametne poljodjelsko, družtvo, koje bi radilo o napredku poljodielstva, o zagajenju golih glavičinâ, o navrćanju voćaka, o poljskej sigurnosti? koliko sela još čeka marljiva mladića, koji bi oko sebe okupio malenu dječicu, i stao u pučkoj učioni raditi o preporodu novoga naraštaja? Ti naši seoski i varoški mudraci, kojih ćeš najveće naći po krčmah i po kavanah, i koji misle da najbolje imadu pravo zastupati narod, i govoriti na ime naroda, a kad tamo sami ne znadu na što živu u svietu, ako po sreći ne uživaju kakve plaće iz državne blagajne, ti mudraci-rodoljubi koji uprav ništa ne rade, prvi su ti u protresanju i udaranju na druge.

Te bi mudre glave hotile najpre da za sve misli i radi vlada; da vlada uredi obćine, da vlada smiri sela, da ustanovi učione, da zagaji brda i doline, da narodni jezik u sudove natjera, sve vlada i sama vlada. Pa kad vlada, troma i neznana neće, il, preveć oteže, tad naše neradiše udaraj na sabor i na zastupnike. Komu god što uztreba, mora da providi zastupnik: piši mu, prieti mu, i psuj ga do potrebe. Ako su zastupnici u oporbi sa vladom, ti mudraci iz kavane i iz krčme povladjuju, i nasladjuju se; ali izpod ruke, kad im god što uztreba, najvole se osloniti za se na zastupnički upliv kod vlade; ali, kad narod izmučen zavapije red i mir, tad ti mudraci pristaju na tužbe proti neuspjehu i nevježbini zastupničkoga rada.

Okrenu li zastupnici da stanu na prijazniji dogovor sa vladom, da narod, bez žrtvovanja svoga prava, za čas pridahne, i da se otrese onih grdnih pijavica, što mu izpod mukla krv izpijaju gore nego svi državni danjci i sve državne tegoće? Narodne krvopije, kako je naravno, stanu jaukati i lelekati, i narodu vapijati, da su mu se zastupnici iznevjerili, da se ne bore već s vladom, da su se vladi prodali itd. itd.

Pa, tko će prvi na taj dušmanski lelek priteći? Neće narod, jer narod jezik svojih dušmana ne razumi.

Digitized by Google

Neće ni stoka dušmanska, jer ta zna da su njezine harambaše stare haramije, koje umiju prolievati kokodrilske suze, nebi li namatali koga u svoje žvale, i odvratili ga od ljudi, koji su im stali nogom na rep. Nego na lelek dušmanski pritiču mudraci rodoljubi iz krčmâ i kavana, da popnu vješala narodnim izdajicam. Koje su to izdajice? Oni, koje ortačari kude i grde, što ne sbore i ne tvore s vladom i proti vladi onako, kako bi oni želili, da najlašnje stari svoj zanat mogu goniti.

Eto komu najbolje pomaga povjerljivost, sumnjičavost i vika nadrislobodnjakâ i nadri-narodnjakâ iz krčme i iz kavane, koji se više obziru na desetak neosnovanih i otrovnih glasina, nego na izkušano poštenje svojih zastupnika, i na krvave rane svoga naroda, kojim treba što brže pomoći.

Dà, svi koliko nas je, pravo imamo iztraživati djelovanje narodnih povjerenika; pravo imamo osudit ih, ako budemo vidili da su možda zabrazdili; ali nemamo prava, da mi postanemo sami svoji neprijatelji, malo ili ni malo za narod radeć, a lakoumno obziruć se na lelek ortačarski, i zavadjajuć se za nepoštenim sumnjičenjim.

Baba autonomija.

Kad smo se digli na noge, maleni i nepoznati, da branimo svoju narodnost, da razokrivamo tvrde temelje svoga državnoga prava, crne vrane iz jama tonomaških sletiše se na nas, nebil' nam kako razkljuvale mozag. Kad se sviet osvjedočio da narodnjaci dalmatinski nisu ti praznovi, kako trubljaše tanko glasovito ponosita lacmanka Tonomija, ona udri podmeći svakomu narodnjaku štogod vidjenijemu, po koju kukavštinu; nebi li sviet pomislio, da ako je u Dalmaciji čovjeka svoga roda branitelja, da se taj prodao za novac, da se poveo za častima, da teži na mastnu plaću. Dosta je toga otrova kroz deset godina izrigano na

Digitized by Google

sva poštena lica; pa kako su ljudi povjerljivi kad se o drugom zlo kaže, kadšto se provukla neka magla; i opazila otrovnica da nije sasvim uzalud svoj jed štrcala po narodu. Kad smo zakrilili zemlju, kad smo raztrgli mreže autonomaške, što da radi ta stara grješnica autonomija? Obijaj drvlje i kamenje, od magjarskoga Budima do njemačkoga Beča, nebil' se tko smilovao dalmatovskoj sirotici; osvadjaj kod vlade; prihvaćaj se ministarskih skuta; bacaj se u naručaj i nečestivomu; pitaj i zaklinji, samo nebil' se pritisnuo narod, i nebil' se opet užegla autonomaška svieća, kojoj se neće ulja maslinskoga iz primorja, nego kàmenoga s preko mora.

Ali, vaj! ne pomažu već obilate suze, jer je autonomija u dvaest godina života, gore nego kitajka ostarila, i postala bâka krezuba. Ne da bies mira toj staroj vještici; hoće da si sama pomogne, kad već nitko neće da na nju gleda. Kupila obilat lončić u Puljiza, pa izkopala žilicâ posvuda; utekla se svakoj zemlji njoj najmržjoj, i svakoj stieni najstanovitijoj, zadavila guje šarulje, i naciedila, i uzvarila, pa napravila *otrov prodanac-izdajica*, te njim stala mazati sve narodnjake redom, vičuć narodu: "gle, gle, moji golubovi, evo moje mazi iz Češke, iz Tirola, iz Zagreba, iz Trsta, sve od tvoje rodjene braće, moj mili puče, primi je i čuvaj se prodanacâ, čuvaj se gubavacâ izdajica! — Ja sam tvoja seka, ako sam i šarovita, ja sam tvoja; a tvoji zastupnici, ti su viš, žuti izdajnici, svi prodanci, nevjernici."

Tako ta stara vještica idje naokolo, jadikujuć i vičuć, nebil' koja lùda primila te njezine autonomaške mazi iz puljižkoga lonca, i skočila iza sna na lopove, na prodance, na izdajnike svoje. Ali jadnoj baki krmeljôki jalovi posli; jer ju u narodu svi poznavaju; a dobre majke, kad ju začule, iznose pred kuću divesco i kade, da smrad iz lončića ne dopre do njihove bezazlene djece. Bako autonomijo, vjeruj Todoru, tebi je mjesto na stancu kamenu, na kojem si se usjedila; a razgovor ti gdjekoji prazni i ćelavi tikveljak, što ga još ima po gradskim uglovima.

Narod sam znade, da mu je svoje zastupnike cieniti po viki i po leleku, što ti udesna bâko na nje obaraš. Mâz

Digitized by Google

ti, vjeruj bako, pomoći neće, ako ne pomože veliko skrušenje. Ne prkeljaj više gûjo šaruljo, dosta ti je laži i grješinâ na duši. Narod se znao otresti tebe, pa će se otrest i gdjekojeg trutine, kada ga podpazi; ne brigaj se bâko.

Vladanje u Dalmaciji.

(God. 1872).

Baron Rodić je na glavi Namjestništva dalmatinskoga. Ali tko zna što je kod Namjesništva prvi savjetnik, taj lako dokučuje koliko do toga stoji uprava oli neuprava u zemlji.

Namjestniku Rodiću mi nećemo zaniekati hladnokrvna junačtva, nit neku vrst ljubavi prama svomu narodu. Mi rado priznajemo da lično osvjedočenje krune o Rodićevoj privrženosti i o njegovoj čistoj austrijanštini, pomoglo je napokon našemu narodu u Dalmaciji, da njegove težnje budu priznane kao zakonite, i da njegovo pravo u vlastitoj zemlji ne bude navlaš progonjeno i na dalje tlačeno za ljubav državnim neprijateljem. Rodićevo ime zvoni kod dvora.

Rieč takoga prijatelja više vriedi od stotine nacifranih izvješća Roznera, Lapene, Alesani-a, i takove fele paučaka. Pa takomu prijatelju kruna je povjerovala, i dobro je učinila, po se i po narod.

Ali, tim nije sve učinjeno; tek se stalo na prvu stopu. Što se Dalmaciji danas najprije hoće? što i svakoj zemlji: uprava da valja. Dobroj upravi u Dalmaciji, danas su tri glavne zadaće. Prva joj zadaća, da što brže i što okretnije popravi ono što su prošle vladavine sliepo i nepravedno zapustile i propustile, u pučkoj obuki, u poljodjelstvu, u obćilim, u javnoj sigurnosti. Druga joj zadaća, da sabere okolo sebe zdravije zvanične življe, i da udahne u pojedine javne službenike uvjerenje o svojoj dužnosti, uzvišene dužnosti naprama priestolju i naprama narodu koji tvrdo drži uz svoga kralja i uz njegovu krunu. Mi

Digitized by Google

nećemo nikoga da osvadjamo, ali nećemo iskreno opaziti, kô rodoljubi i kô vjerni podanici, da se već od nekoliko godina i po Dalmaciji opaža, ono što je opaziti u svih državah koje se primiču svomu razsulu: mnogi državni službenici prvi ne vjeruju u dugotrajni obstanak postojećih odnošaja; ljubav za dobro države uzprednula je, stega dužnosti već se ne ćuti; svak raznosi kako može, i što više može; u jednu rieč, stroj državni drži se prividno, samom mazi plaćâ i odlikovanjâ.

Treća je zadaća zemaljskoj vladi da čvrstom rukom pritegne uzde činovnikluku koje pod R. L. A. naklopilo se deset godina na izbore, na sudove i na obćine, da državnu vlast snizi i obezčasti, da narod natjera do noža i do krvave košulje.

Što mi ne doživismo u Dalmaciji? od palježa izbornih listina, i od višegodišnjih zatvora, dodjosmo do pucanja na mirne birače, i do buntovničkih vješala kod najvjernijih kraljevskih podanika. Da još to nije prestalo, nego za čas pritajano, svjedoče bezobraznosti A. u Korčuli, drzovitosti B. u Metkovićim, i mahnitosti F. u Spljetu.

Prvi savjetnik na dalmatinskoj vladi, Dr. V. P., jeli on čovjek dorestao do pomenutih zadaća vlade dalmatinske? Mi rado vjerujemo, da D.r P. nije neprijatelj našoj zemlji; ali o tom ovde nije govora. Nego, nas je dužnost upitati: kud cilja Dr. P.? kako se on vlada u svom djelovanju? Mi bi, ako ćeš, i primučali obću žalbu, da ne zna jezika zemlje kojom vlada, da po kojoj sreći P. zna pravca svomu djelovanju.

Mi bi dotle popustljivi bili, da ne bi žalili da P. ne stoji u suglasju sa većinom saborskom, da on barem zna stati nad svakom strankom, i da zna raditi dosljedno i suglasno obstojećim zakonom, i propisim najprostijega razuma. Dosta je razčlaniti posle izbora Trogirskih i posle Spljetskoga meetinga, u njihovih svih odnošajih i odlukah, da se čovjek upita: odkud tolikoga poniženja vladi koja sebe iole poštuje? Odkud narodu takoga bezvladja?

Nije se šaliti. Mi ne želimo da vlada svoje prste u sve naše posle zabada; mi ne mislimo da nam je svako naše dobro od vlade čekati, ako ćemo pravo napredovati, i slobodnim narodom postati: ipak naprosto izpoviedamo,

Digitized by Google

da nas smućuje današnje stanje tromosti, truhlosti, i recimo, bezvladja u Dalmaciji: u ovoj zemlji punoj nâde, i mladjahne ljubavi; u ovoj zemlji od Boga svim nadarene, od samih ljudi prezrene.

Kotarski poglavari, kad ne prkose i narodu i vladi, kô što A. u Korčuli, i kad ne šalju oružanike na obćinska vieća, i ne pletu zamke načelnicim kô što B. u Metkovićim, oni driemaju i spavaju.

L. iz Trogira je dignut, jer voli zakonu nego autonomaškoj samovolji. Novalija B. u Kninu, i nerazumeć svojih kotarana, gleda sebi drugove i savjetnike u dva tri talijanaša dotepuha. Da i ne spominjemo zloglasnoga F., pitamo: jesu li to vladine prve ruke kroz Dalmaciju pružene, da joj pomogu vršiti ona tri vele težka i potrebita zadatka? Jeli tu razborne osnove?

Čujemo često tužbu: nemamo ljudî. Znamo da pravih ljudi u svietu ne obiluje nigdje; ali znamo i to, da okô čovjeka, ljudi se brzo okupljaju; znamo da duhovit, značajan, i uman starešina, svjestan svoje zadaće, uvjek nahodi, odkriva, stvara ljudî. Nije do ljudî u Dalmaciji ne, nego do naših glavara. Lako nam se osvjedočiti. Nu, jedan sami izgled: sabor je danas zakonodavni činbenik u državnom životu, uzproredjen kruni. Saboru valja da odgovara vlada; da obojica mogu suglasno i dobrotvorno po narod djelovati. Kod nas u sabor neće gjeneral Rodić, i mi nit se čudimo, nit se s toga srdimo; P. u sabor ne može, jer svak zna da ne zna jezika; a mi velimo da ne razumi ni posla: S. već nije moguće trpiti; jer kad bi sve i zaboravili što je pod velikodušnim Filipovićem s njim bilo, on ne da, da se zaboravi, da je narodnoj stvari uvjek iz duše protivnik bio, i da danas taki ostaje i taki se daje viditi u saboru, u odboru, u svakoj osobnoj i načelnoj razpravi.

Da tako redom idjemo, možda bi sašli do kojega perovodje kod namjestništva dalmatinskoga, da taj pri saboru vladu zastupa, da taj vladu zagovara, dok gospoda pregledaju vojničke smotre, ili opremaju tekuće spise naledjice.

Varaju se gospoda, ako misle da mi im želimo izmaknuti stôlaca, da brže bolje posadimo stanovite naše

ljude. Mi želimo da vlada bude kod nas jaka i poštovana, da bude pravedna našemu narodu; mi želimo da bezuhvanje u bolje, ne prostire se na dalje iz uredovnih pisarnica u narod naš, koji drži iskreno do života carevine, kô što drži do vjernosti prama svomu zakonitomu kralju, i prama svojoj miloj domovini; mi želimo da zakonitost i red u Dalmaciji jednom zavlada; da činovnici budu vršitelji zakona; mi nećemo nipošto da budu u vršenju svojih dužnosti narodnjaci, kô što trpiti nećemo da budu autonomaši. Mi najbolje znamo, što bi nas zapalo, žrtvovanje kojega našega odličnijega čovjeka, da se metne pod jaram vladanja zemlje zapuštene i strastima razrovane. Ali, ako bi do te žrtve došlo, uzdali bi se da ti ljudi i tu bi doprinieli na žrtvenik domovine; jer svak zna da uprav ti, koji odlučan glas imadu kod nas i naše podpuno povjerenje uživaju, ako nisu velikaši, nisu ni ubozi, kojim je štucati za korom hljeba; a naravi su take, da im se i ne mili velikašanje; pa da svedj vole pošten svoj glas u braći, nego sve savjetničke plaće, i sve naslove, kojimi ih može obasuti milost bilo čija.

Dovikujuć pokvarenoj birokraciji i službenoj talijanštini: *svršeno je*, nek ne misle da se nam sladi osvećivat se na mrcinam; dovikujuć barunu Rodiću: "ako ćeš na toj stolici miran i dugovječan biti, nadji izmjenu, nadji ruku pristojnu i sebi i narodu„, nek ne misli N. P. da mu se mi namećemo; jali da hoćemo od obiesti da našoj želji žrtvuje svoje domaće prijatelje; nego hoćemo da ta ruka njemu pomoćnica, bude narodu odgovornica i na saboru, i u zemlji, i na polju i na uredu; inače, morao bi u sabor glavom doći Gavrilo baron Rodić, glava dalmatinske vlade, i narodu sam odgovarati, i nikad nikoga ne slati u prvog savjetnika.

Digitized by Google

Francuzka.

(Ožujka 1872).

Svaki prosvietljen čovjek, bio on naroda kojega mu drago, i vjere koje mu drago, na ime Francuzke, oćuti da mu srdce življe bije, i da ga neka tajna ljubav vodi k' onomu narodu, od kojega mnogo krasna u duši i u životu on je primio. Kroz Francuzku ciela uljudnost evropejska zamahnula je na daleko, i orjaške korake po vasionom svietu odapela. Francuzka je zadnjega vieka mnogo sgriešila; i nije joj bio zadnji grjeh, što je zapustila na iztoku predaje svojih vitežkih praotaca, i ponizila se da se ponudi za čuvaricu turskoj mrcini.

Nazadak velikih ćudorednih načela u Francuzkoj, što se na dvoru poglavito pojavio u obrani turskoga truhleža, na domu se je očitovao u dvadestgodišnjem bivstvovanju drugoga carstva. Kad je bilo moguće da pokvareni rovar Napoleon III.i onako vodi na uzici ponositu Francuzku, nije čudo da gvozdeni Bismark i vješti Moltke poplaviše Francuzku, i s glave joj trgnuše vienac vitežke slave.

Ljudi su se bili navikli prišivati Napoleonu III.u duboku mudrinju, kad je on tako znao podjarmiti Francuzku; ali sadanji položaj te nesretne zemlje, svjedoči bolje nego porazi lanjski, da sva mudrost Napoleunova, bila je velika pokvarenost u koju je Francuzka zagrezla.

Ne radi se ovde o samoj pokvarenosti jedne ruke; nego se pokvarilo i raztrovalo u velike, sve što poglavito kreće životom naroda. Divno jedinstvo Francuzke, koje uzpe tu kraljevinu na priestolje svih kraljevina i carevina, raztrglo se u duši i u pameti, mnogo prije nego je ostalo nagrdjeno odtrgnućem Alsacije i Lorene. Pod krinkom slobodne saviesti, i naravskoga ćudoredja, poplavilo je duše skrajni nehaj i mrtvo neznabožtvo; te su se u glavnih tržištih i pometnuli sami vanjski znaci bilo kojega vjerozakona; došlo se dotle, da se ne priznaje u državi ni nedjelni dan. Iz javnih učiona, u kojim se ni za Boga jedinoga nije pitalo, izašli su ljudi, koji, stva-

Digitized by Google

rajuć same sebe bogovim, prije svega potrgoše sveze svake postavne dužnosti, proglasiše novo kraljcstvo narodno, sa svim pravim na biranje i kralja i sustava, i načela; tako da se došlo do podpunoga raztroja i nesklada, koje se najužasnije očituje danas kad bi Francuzka najveću potrebu imala sklada i jedinstva.

Ni sami požari *Comune* Parižke, ne mogoše prosvietliti pomućene pameti; ni grdni potres *Internationale*, koja svejednako drma Francuzkom, nije vriedan da srdca ujedini. Čudo je veliko odkle Francuzkoj još toliko bogatstva da nagrće na jezera milione zlata, što plaća odkupe nesitome medvidu Brandeburgskomu; ali je čudo, veće i čemernije, da je u ćutljivoj, u slavnoj Francuzkoj, rodoljubje prisahnulo; kad se vidi da francuzke majke ne mogu da pregore svoga prstenja ni dragog kamenja, za odkup zemlje, koja pokriva neoplakane kosti sinova njihovih. Taj najgrdji udarac slavi francuzkoj, zaludu novine nastoje da pritaje: taj ubija na mrtvo ime.

Francuzka još nije usviešćena, da se otrese zabludâ, koje su ju strmoglavile, i da se duševno ujedini. Dok se Niemac Francuzkoj u svietu podruguje, a svako uboga jutro o prag joj mamuzom potresa; cviet naroda na okupu u saboru mrsi se i kosi se kroz stranke i strančarenje. Te su političke stranke tri: jedna za kralja, jedna za skupnovladu, a jedna za Napoleonovo carevanje. Da još te tri na same tri ruke rade, ni pola jada. Nego, kraljevci pletu opet o dvoje: jedni hoće stare zakonite kraljeve, koji sa knezom Chambordskim viju ljiljan na bieloj zastavi sv. Ljudevita i dikle Orleanske; a drugi hoće trobojnu zastavu bune srpanjske sa sinovim Ljudevita Filipa, *kralja gradjanskoga*. Republikanci, po što po to, smišljajuć Francuzku svoje fele, ne mogu ni oni da se u jednu samu stranku slože, nego opet sgrću se na tri glavne hrpe: ima ih čistih, pomiešanih, prepredenih. A da je opet hrpe te razabrati, bilo bi stranakâ i strančicâ, koliko je republikanskih glavica. Napoleonovaca je manje; ali su oni lukaviji, i novcem u ruci vještiji. Tužni starac Thiers, obrći se sad na desnu, sad na lievu, kô bônik pri smrti, gleda da okupi okolo svojih sjedina što više glasova, i da produži, koji dan, koju nedjelju dana, državni život, kakva ga on smišlja.

Digitized by Google

Ali ga u Francuzkoj nije do samoga života državnoga. Razsap francuzki nije od sama državničkoga nazadka. Taj nazadak je s višega udario. Vjerozakonska načela, na kojim se utemeljila evropejska zadruga, Francuzka je najprva potresla; i taj potres došao je do živca kamena, iz kojega izviru za cielu zadrugu kršćansku, bistre nauke zadružne i ćudoredne. Pad Francuzke s' sobom je zanio prestolnicu katoličke crkve, koju je Francuzka pod svoje ime i na svoje poštenje bila prihvatila. Za katoličku Francuzku, pitanje rimsko, jest pitanje vjere i poštenja. Za slobodnjačku i prevratnu Francuzku, pitanje rimsko jest pitanje narodnosti i narodne nezavisnosti talijanske. Za diplomatičku Francuzku, pitanje rimsko jest pitanje evropejskoga ravnovisja, pitanje moći ili nemoći Francuzke u Taliji. Eto dakle opet i s toga u Francuzkoj meteža: s jedne biskupi bodri i umni, uz koje prava Francuzka kod kuće živi u kotarskome pučanstvu i ćuti u omladini staroga Francuzkoga boljarstva i vitežtva; s druge, novčari, mudroslovi, novinari, obrtnici, uz koje Francuzka putuje po cielom svietu, i još kroji cielomu svietu nosivo i haljine, kad mu već ne može da kroji medje i zakone. Te treći opet i ovde po sriedi, stara diplomatska lisica Thiers, koji ne mareć ni za crkvu katoličku, ni za francuzko vitežtvo, mari za nadmoćje Francuzke nad Italijom; ali ne dotle da nagazi na kakvu veću pogibel i zagrize zelenčine o trnu. Pa s toga Thiers, željeć udariti na Taliju, ipak, uzprkos katoličkih prosvjeda, šalje Taliji u Rim poslanika. A priznat je da ga od ljute nevolje šalje; jer na glas težke francuzke zlovolje na Taliju radi Rima, Prus poletio Taljancim u Rim, da, pozdravljajuć Papu, liepo sklopi obranbeni ugovor s Talijom: da će on nju braniti od Francuzke, ako bi joj se htilo Pape vraćati na priestolje rimsko; a da bi opet Talija uz Prusa bila, ako bi Francuzka pokušala, da mu se na Rajni osveti, oli da ga smeta na Iztoku.

Cio sadanji čvor upire u Rusa. Kud Rus okrene, tudar će se klanci lomiti. U Francuzkoj uvjek će biti vitežkih desnica, i uzvišenih duhova; ali Francuzke nitko već ne povrati na prvu slavu, dok svoje snage ne okupi sama na domu; dok ne uzpostavi staro duševno jedinstvo, crpeć na izvorim koji su joj bili iznieli cielu uljudnost, i

Digitized by Google

cio narodni i državni ustroj; kad je Francuzka svim narodim barjak nosila i u Rimu, i u Jerusalimu, i u Algiru. Biedna Francuzka, težko tebi ako se ovoga puta, još dok si na vrieme, ne usviestiš!

Španjolska, ožujka 1872.

Davno je potamnila slava ove države, u kojoj jednoč sunce nije zalazilo; dogodilo joj se što dojednoj, koja se na sili osnovala i popela, — jer nijedna sila za vieka — kako naša stara rieč kaže. Nu nitko ne bi plakao za propalom moći Španjolske, jer nitko ne plače za propalom ičijom silom; ali je plakati gledajuć kako se narod španjolski ne može da osviesti, ni da nadje lieka svojim starim ranam; ne zna na dobro da upotrebi toliko blago što u njem i u njegovoj zemlji leži.

Doduše sve države evropejske, koja manje koja više, boluju; ali nijedna ne boluje kao Španjolska, nijedna se mučnije ne oporavlja. Narod je španjolski oćutio kvar vlade Izabeline, našao snage u sebi da je se otrese; nu pošto je staru sgradju razorio, jeli znao novu bolju da sagradi? u kojem je danas stanju Španjolska? Nezadovoljstvu u puku nema ni kraja ni konca; on se kvari i kosi kroz svakojake stranke, pomućenimi pojmovî strašne *Internacionale;* kralju prieti, kao da je sam svemu kriv: a kralju jadno uhvanje u vojsku, jer vojska ne zna za stegu, ne zna za vjernost svojoj zastavi; pošto gjenerali, četami sebi povjerenimi, služe se na izvadjanje oholih namjera da prkose istoj vladi; pa jaoh ti ga kralju, koji ima tako zapleće, jaoh ti ga narodu, kojega takovo junačtvo brani!

Nije čudo, dakle, ako se u toj državi ministarstva svako malo vremena mienjaju; ako se u godini danâ narod dvaput lišio svojih zastupnika, — ako se porezi samovoljno pobiraju, — pa ako se kadikad čuje i buntovnički glas: *država se ori! ne plaćajmo danjke, istjerajmo tudjinca kralja!*

Digitized by Google

Tko bi sio da traži uzroke sadašnjim nevoljam Španjolske, našao bi jih dosta u prošloj njezinoj povjestnici; ali dojednomu bi se napokon žila našla u zanemarenju i potlačenju onih osnovnih načela, bez kojih nema obstanka ljudskoj zadrugi; bez kojih vlade malo mogu proživiti; ili ako njim je i sudjeno štogod života, to nije život, nego težka borba što smrti naliči.

Živ nam primjer o tome vlada kralja Amedea u Španjolskoj. Nije nego godina danâ odkada je novi kralj zasio na španjolsko priestolje, pa eto jur se uvjerio da je preveć težka i ta zlatna kruna, ako se i ne vide na njoj trnove drače. Mislio mladi kralj da je Španjolsku umirio, kada je u Madrid zasio, te k sebi pozvao progonitelje Isabeline, da mu uz koljeno sjede, i da ga bratski svjetuju. Ali pomalo, kume! Republikanci kažu da kralja ne priznaju; da je skupnovlada najbolji način kojim se narodi vladaju; i uz to kroz njihova glasila poručuju puku, da kùpi oružje i olovo, pa da ustane kada zora pukne. Druga stranka opet neće da prizna novoga kralja, i vapije za starom vladom; — dočim omanje stranke ciepaju se još na strančice izobilja, koliko je gjeneralâ i razministarâ u Španjolskoj. Nadodaj još ovomu nezadovoljstvo puka, komu danomice danjci restu, — svećenstva, koje ne može da trpi vladu, što mu nameće zakonâ protivnih nauci crkovnoj, — skrovita i očita rovanja paklene zadruge pod imenom "Medjunarodnice", koja bi htjela požarom i kamenouljem da prosvietli ljudsko družtvo, — pa eto ti nesrećnoga stanja Španjolske. Nije čudo, dakle, ako u takom stanju, kroz samu godinu danâ svoga kraljevanja, Amedeo do pet puta izmieni svoje vitnike; ako se sabor često razpušta; ako se porezi pobiraju bez zastupničke dozvole; ako se vojničkimi četami ogradjuju kraljevi dvori, da narod razdražen na nje ne nasrne, da buna ne bukne.

Ovako stanje ne može na dugo da traje. Do malo danâ španjolski će narod opet birati svoje zastupnike; pa se bojati da ne dodje do strašnih nereda. Kralju, komu jur stranke ne poručuju, već javno kažu, nek se vraća svomu babajku, ako mu je mila glava, baš mu tvrdo na ramenu ne stoji dok on stanuje u Madridu. Vele da se on naslanja na ono četâ što je oko njega, jer da bi mu do

Digitized by Google

nevolje pomoglo da pobjegne do mora, gdje mu jur otac šalje odiel talijanskoga ratnoga brodovlja, da ga čeka i povrati u Italiju. Svakako, domalo će se riešiti i pitanje Amedeova kraljevanja; ali hoćeli se tim riešiti pitanje uredjenja Španjolske? Da bi Bog dao!

Jurjevdan 1872.

Kad Jurjeva sviće od pamtivieka naš narod glavu diže, svoje krstno ime slavi, i s mladom travom nade mu se u srdcu dižu: da će Bog blagosloviti njegove trude i njegove napore za bolju budućnost. Ove godine osobito nas Jurjeva zatiče u mnogom naporu, i trieba nam utjehe od sladke nade, da ćemo, akobogda, okrenuti na bolje. Naš narod u Posavju, s jedne strane stenje pod bičem magjarske ustavnosti i magjarskoga pobratimstva; s druge strane zloživ zapomaga izpod kopita bezbožnoga turstva. Narod u Primorju gleda, kako ga s jedne strane njemački šeprkljari mame i zapliću, a kako s druge domaći izrodi, nepoštenjaci pod krinkom poštenja, nastoje da ga medju sobom pomute i zavade. Hora je da Hrvat Posavac o Jurjevu dne ove godine svietu i potomstvu pokaže, da izumrlo nije u njem staro hrvatsko junačtvo; hora je da svak pohiti na izbore, da ta sedmoglava aždaja, grdno magjaronstvo, utone u bezdan pod prokletstvom hrvatskoga naroda. Potomci Bakačevi, Frankopanovi, Zrinovićevi, na noge se junačke; pohitite listom na izbore; spasite čast i slobodu majke naše Hrvatske!

Hora je da Srbi Prekodrinci u bratimskom skladu sa braćom Crnogorcima, ozbiljno pogledaju i dalje od maloga Zvornika; ako neće da ih stigne narodna kletva, i možda sudbina Brankovićeve Šumadije.

Hora je, braćo u Primorju, da se otresemo staroga prokletstva cieloga našega roda; da odbacimo medjusobne prkose, i nečovječna sumnjičenja, što kleti naš zlotvor siplje medju nas, nebil' nas razbratio, i nebil' mu se po-

Digitized by Google

vratilo ono nedavno vrieme, kad je Talijanče u Dalmaciji bilo sve; njegova zapovjed, njegov jezik, njegovo blago, njegova trgovina, njegova učiona, njegov sûd; a ti Hrvate, bio si raja; a tebi Srbe, bilo je gore nego ciganinu. Pozor narodnjaci, i spomenimo se da nam je krvni izkopica još na kućnom pragu, i da vreba sgodu, kako bi nam opet na vrat zasio. Liep je po našu domovinu Jurjev danak; pa nek nam ovoga puta i po narod bude začetak novim pobjedam, i novoj slavi.!

Doktur Gjigji kašljuka.

Kad se nadje razmazano diete, ono se na svaku protivnu ukopisti; i ako je pri večeri, pobježe u nuga', te plače da neće od prkosa ni mrve u svoja usta. Ako svjestni rodoljubi puste jogunicu u zakutku, i oni na miru s ostalom svojom djecom stanu blagovati, eto nakon nekoliko časova nešto iz prikrajka kašljuka i moj ti zloćo u srcu žali, da se nanj zaboravilo; javlja se i jedva čeka, da ga opet pozovnu, da ne bi po čem i njegov dio nebrižna družinica opuhala. Prekjučerašnja Poslanica presvietloga D.ra Lapenne, na čelu poštenoga *Dalmate*, napomenu nam onaj smiešni i poučljivi obitelni prizor.

Kad se narod malo muškije oglasio godine 1869, u saboru zadarskom, d.r L .... L .... zahvastao se, i povukao svoju družinicu iz sabornice. Kad je godine 1870 narod tvrdje zasio, i zemaljsku vlast u svoje ruke primio, goropadni Lujo, zatjeran u zakutak, opet za sobom povukao svoje petake i devetake, misleć da nema sabora ni saborisanja bez njegove kosmate glavice. Ali, brižan Lujo, kad vidi na svoju žalost, da sabor i bez njega saboruje, opet je poručio da će tu doći ako ga Bračani i Višani pozovnu, on koji je navikao razminjati se sa samim velikašim, i sam velikašem od svojihzi pozvan biti. U sabor dodje, al' u Beč na carevinsko vieće Lujo ne podje. "Jadna vam pamet, narodnjaci!„ vapiju Lujini šegrti. "Kamo

Digitized by Google

će te bez Lapene? što ćete vi bez njega dostignuti? Eto, propade s vas dalmatinska željeznica! Neretva se ne presuši! Sve bez Luje hode u razsap.„

Lasno je šegrtim šuškati; no, kad Lujo podpazi da se i bez njega nalaze klanci u Beču, da se i bez njega može krčiti željeznica, mostovi i nasipi graditi, te i Neretva iz blata izvući; eto ti ga svietu na ogled pod ruke s prijateljim M..... i s P..... Družinice mile! Nije to medjer više oni smedji lav što je neke godine u dvoranah vladinih napijao punom čašom hrvaštine: na izkop Monti-u, Klaiću, i sličnomu smeću narodnomu. Nije to oni kruti tamničar, što je bježao iz sabora, da pohiti u Krivošije, i da zaredi Dalmacijom batinami i vješalami. To je danas mali Gjigji, mekan kao cviet, hladan kô klada, što bi Niemci rekli *objcktif*, mudar kô zakonski paragraf (§); od milinja suze roni, ljubav mu se iz očiû kriesi, a med mu se iz ustiu ciedi. Bre, autonomaškoga pelivana! Milotatni ćaća B....., tare ponizno Gjigjine suze. Gjigjine sitne rieči skrušeno kupi i razglasuje po svietu vragometno tepče d.r F.....; stopu do stope broji brojač krunoslovac na glasu prof. M.... No, Gjigji svietu i narodu napokon kaže: sve što će narodnjaci zemlji dobra učiniti, da je on to zamislio, zasnovao, izpreo, natkao; i da je sama zlobna ruka narodnjakâ smela dosad da se to nije narodu i zemlji odkrojilo i nadavalo. Pa nije li mudar d.r Lujo L.....? Mudar je doisto d.r Ljutovit L....., kad ga čuješ, kako danas maže i kako niže, on koji je od skoro po njemačkih listovih brbljao koješta o kninsko-karlovačkoj željeznici: on koji je o glavi radio B..... činovničtvo razkalašio, sudstvo oskvrnuo, sjedine Mamuline osramotio, dalmatinsko namjestništvo obezčastio, svojim kužnim i protinarodnim dahom sve što je god mogao u Dalmaciji otrovao. Mudro je ljûde L....., al mu njegovo kašljukanje kod svjestna naroda ne pomaže. Dajte dobri ljudi, L....., M....., F....., F....., B..... usrećite druge zemlje i druge narode; ali vašega arajdanja ne bude lje više po Dalmaciji. Doktor L..... je mudar doisto; ali je za nas već premudrio, pa je počeo na djetinju iz zakutka kašljukati!

Digitized by Google

Pozor braćo župnici!

Lude i nasilne vlade, progone i raztjeruju one što im se opiru samovolji. Vlade prepredene i lukave mažu i k sebi na mêku dotežu one, od kojih većma zaziru za svoje ciljeve.

Mi smo svećenici imali vrieme glupa i kruta progonstva, jer smo uz narod stajali. Rek bi da sad za neke i to za mnogobrojnije i za siromašnije, nastaje vrieme mažnje i vabnje.

Koliko zazire od narodnoga svećenstva bečka današnja vlada, ja ne znam; ali to dobro znam, da vanredna podpora koja nam se za ovu godinu nudi iz Beča, komu pedeset, komu stotinu fiorina od prilike, nije da nam pomogne nevolji, nego da nam čovječtvo opipa.

Tko zna što je i kako je u crkvi odredjeno i uredjeno da stoje biskupi i župnici izmedju sebe, vidi u gori rečenoj ponudi uvredu za biskupe, kroz kojih ruke da tobož prolaze molbenice župničke za podporu; ali da se vjeruje više kojemu vojaku, dapače kotarskomu pisaru nego biskupu: kakav je koji svećenik dušobrižnik, kakav koji župnik poštenjak. Tko zna na što su poglavito svećenici i župnici u puku, pa vidi što od njih poglavito iziskuje vlada, ako će da dodju do podpore, ćuti u duši, koliko se tom naredbom vriedja dostojanstvo svećeničko; i kako takove ponude, ne pomagaju potrebi, nego nalik su za mnoge plitke i ne izkušane glave onoj nečestivoga što se u vangjelju štije: *ako mi se pokloniš, darovat ću ti zemlje i gradove.*

Vlada predlažući podporu ubožnim svećenikom, kô što je predložila manjim činovnikom, htila se držati nekoga pravila postotnoga; da podpora pogodi što bolje, i da ta milostinja ne ponizi nikoga. Ali, ono što njemački *ustavorjerci* primiše za svaku ruku činovnikâ, ne primiše za svećenike i župnike; ono što ne pitaše od državnih službenika, hotiše pitati od crkvenih službenika; i to, ne preko biskupa, nego preko svojih organa. Loš biljeg za te niemce slobodnjake, koji toliko sumnje imadu o svećenicim; kô što bi po svećenike još lošiji bio biljeg plitkoumnosti ili kukavštine, kad bi prihvaćali takove po-

Digitized by Google

nude, i uzdali se pomoći, koja bi ih mogla navesti da se ciepaju od svoga puka, i tim da gube njegovo povjerenje, blago njihovo najveće na svietu. Ustavovjerstvo nosi u jednoj ruci zakone, takozvane, vjerske i učionske, i trnje za crkvu; iz druge nudja milostinju župnikom, svojim ugodnikom. Podpora taka, uvreda je dostojanstvu svećenstva, i nižega i višega; uvreda je način ponudjanja i podieljivanja; a take uvrede dužno je svećenstvo, i više i niže, od sebe da odvrati prezirnim mûkom. Nek tamo nose u bečke riznice i to; kamo propadoše miliuni, nek nori i to nekoliko hiljada. A mi ćemo svećenici živiti, kô što smo dosada živili, o siromaštvu svoga puka, i o svom neokaljanom rodoljubju i pravdoljubju. Naši biskupi, koji se sad nahode u Beču, najbolje bi uradili, da predlože, nek se rečene svote odrede za crkve-spile seoske i kućepojate župničke, kakvih se žalibože dosta u Dalmaciji nahodi. Tako, ponuda siromaštvu neće biti napast čovječtvu; tako neće *organi* vladini moći opadati stiene crkvene i zidove župničke, da valjda dišu narodnim i crkvenim duhom. Inače, koji će pravi svećenik i pravi rodoljub, posegnuti svojom rukom, da primi taj novac dušogubac?

Naši župnici i narodni jezik.

I.

Tko žive u Dalmaciji, bio nam prijatelj, bio neprijatelj, zna vrlo dobro što su nam dosad bili naši župnici u narodnom pokretu. Vanjske obćine one su nam u župničkim rukam; najtvrdje naše izborne kotare čuvaju nam župnici. I to je njihova dužnost.

Kad su to župnici uradili, nisu sve uradili. Cilj je izborom postignuće narodnih prava; a prvo pravo narodno jest, uživanje svoga jezika. Ako župniku dolikuje, da zastavom u ruci vodi svoj puk na izbore; još mu ljepše dolikuje, da svomu puku razlama kruh uma i prosvjete;

Digitized by Google

da, kao vjerni narodni gojitelj, izvadja narodnu rieč na učionu, na sud, i na svaki ured. Župnik znade u puku najbolje; župnik je najslobodniji na sudu; župnik je najvidjeniji na uredu. Koji župnik pristupa na sud pod talijanskom koprenom, taj sebe sramoti a narod izdaje: jer je sad svakomu župniku dokazati, da pojmi domašaj prave narodnosti, i da nije pûko ustavno klepalo; dokazat mu je, da se zna služiti svojim i narodnim pravom; i u isto vrieme dati izgled i puku i činovniku, kako valja poštovati svetinju svoga jezika, kako ga uporavljati u pisanju. Ako župnici ne razbiju prvi led, tko će ga probiti? Jadan puk velikom većinom, ne zna ni štiti ni pisati; gradjanska čeljad, od sebe troma, sve nešto otežu, stari običaj priteže; mnogi činovnici reže izpod sebe. Tko dakle, da se prvî kaže? Obćine, pa župnici.

Nit je sama to rodoljubna dužnost župnikom, da se sa svakim, i u svem služe jezikom narodnim; nego poštenje, lasnoća, i korist to od njih iziskuje. Uzmi župnika najslabijega, nek se drži govora svoje župe, on će ti napisati *knjigu*, *vjeru*, *izvješće*, *molbenicu*, da će svaki ured razumiti, i dragovoljno će od mnogih biti prihvaćena da se uče pučkomu jeziku. A pusti župnika i mladjega i učenijega, nek što napiše talijanski, daleko od talijanskoga govora i drugovanja, — ako nije baš osobite darovitosti, — on će ti se tako zaplesti i u pogrješke svom glavom porinuti, da će mu se sviet grohotom smjehati, i šale će se o njem sbijati po sastancih i po kavanah, kô što še ovo dana dogadja po Zadru o mladom župniku M. i o V.; i kô što se stoput dogodilo po svim uredim dalmatinskim o tom popu, ob onom fratru: *Patron Colendissimo... issimo pissimo... sissimo...* Valja se otresti glupe predsude, da ćemo tobož talijanštinom dokazati veću prosvjetu. Ostavimo te obmane gradskoj služinčadi. Tko je rodjen Hrvat, nek prije svega na svietu zagrli hrvatsku rieč; koja ćemu najbolje um prosvietliti, srdce razgrijati, i dušu oplemeniti. Radošću čusmo, kako se nepristrani sudci dive lasnomu pisanju, bistrome slogu mlada župnika, koji van rodnoga sela nije se na ikoji nauk maknuo, i ne poznaje do svoga hrvatskoga jezika. Takovi po narod vriede! Takovi će nam slovo narodno i sebe opošteniti!

Digitized by Google

II.

Kad se župnici sami služe narodnim jezikom u dopisivanju i uredovanju, nisu tim svu do kraja svoju dužnost izvršili. Župnici su narodni odvjetnici, koji se bore tamo gdje jih pohvala prosvietljena obćinstva ne čeka; oni su stražari koji zebu i zlu godinu podnose, tu gdje su najpustošniji klanci, i najopasnije navale. Po gradskih zakutcih pletu se zamke, i snuju se stupice; pa se mreže razastiru kroz župe, i stupice se namješćaju po planinah.

Mi smo daleko od svojih narodnih prava; jedva da se dokopamo do prava što ga kod nas tudjinac i dopuz uživa. To je posljedica grjehâ naših otaca. Nego, priznat nam je, da smo na opatini tvrdu stopu uhvatili; i do nas je, do samih nas, da proprtimo tlaku, od koje će se po vrieme lasno razkrčiti i čavlenjak i kolnjak. Valja da mi danas dokažemo da imamo prirodne snage, da zbilja hoćemo da živimo kô narod, da imamo narodne sviesti, i narodnoga ponosa. Nek se Boka ne diči svojim rodoljubjem, ni svojim junačtvom, dok se po njezinih obćinah bani talijanština. Slab si Srbin, dok se u tvom obćenju i dopisivanju uvijaš lacmanu, pod skute njegove meke rieči, koja ti je djeda i pradjeda do temelja kopala. Reci da si Tudešak, reci da si Solomun, al' ne reci da si Hrvat, dok tvojom mišlju okreće talijanština. Neće pomoći ni zakoni na niemoj hartiji, ni nadpisi na mrtvoj tablici, dok mi svojom nogom ne napišemo hrvatsku stopu na ovoj ledini. Pucaj zemljo, delija te kopa!

Puk kopa hrvatsku zemlju; al' ne zna u čije ime i na što je kopa. Župniče Božji ugodnice, kaži der puku da je zemlja naša, da ne sadi u našu zemlju tudje voćke da na svojoj glavi ne nosi tudjih vlasi. Kažu puku, *da su sad njemu Hrvatu hrvatske rieči, hrvatski spisi, govori i odgovori, sudovi i odsude, zajamčeni zakonom i Božjim, i narodnim, i kraljevskim, svagdi i kod svakoga, na sudu, na poglavarstvu na porezovnici, na carini. na vladi.* Neka puk, za žive oči, ne prima, neka ne podpisuje, neka ne križa, što iz pera ne razumi. Neka ne idje odvjetniku, koji neće da ga brani narodnim jezikom. Neka ne upadne u stupicu, ako ga na sudu stanu napastovati: *hošli da*

Digitized by Google

pišemo talijanski? Neka svoje ime i svoju glavu ne prodaje, ako mu se odvjetnik izkopajnik nametne za branitelja pod uvjet: *da crati odsudu hrvatsku, a da pita talijansku, jer da tobož hrvatske ne razumi.* Župnici prigodno tumačite puku, kamo zasiže uporaba narodnoga jezika u javnom životu; a kako je po narod crna izdaja materinskoga jezika; kažite mu, kako narod bez svoga jezika, postaje tudjom rajom i na kući i na dvoru, i na trgu i na sudu, i na kopnu i na moru; kažite, da ako svoje crkve ne budemo sagraditi, da ćemo se do vieka klanjati tudjoj spili; da ako medju nami naš jezik ne bude kraljevati, da će nam svaka rdja, svako skitanče i na dalje zadrekati; i da će nas voditi na uzici, kô marvu, kako su naše otce vodili, i za tudja ih kola vezali. Toga izmedju nas nauvieke nestalo! .

Kradikesa pa kradikesa.

Pod br. 36, stari prijatelj popâ i fratara, branitelj redovinâ i poreščina, zatočnik prava crkvenih, vragometni Kradikesa Zloselković, zaliće se ka' jastreb kokošar na biednoga našega seoskoga župnika, da ga operuša, jer se usudio kazati; "župnici pozor! Kad vam se slaba pripomoć, poput *sóde* pruža, ako vam posvjedoče redari da ste ustavovjerci, kanite je se. Biskupim je odbiti uvredu nanešenu i njima i svećenstvu; i nastojati da pripomoć za glad, ne bude napast za poštenje. Bolje i siromašan, nego sramotan.„ Najpre Kradikesa daj opadaj siromâška župnika, da on odbija pripomoć, da on je se boji kô riba mêke na udici, da mu braću misnike ne polovi; a da on Zloselković želi, u velike želi, da se jadni župnici podkože, jer će bolje zapjevati siti, nego kad su na štesrdcu. Zatim Kradikesa kori, i oštro kori daznaš jadnoga župnika, što je on potvorio svoje sudrugove, da će se valjda za malo novca prodati vladi, i narod iznevjeriti; pa se Kradikesa zauzimlje za poštenje (nu vidiš!) župnikâ i svećenikâ; i

Digitized by Google

kaže da će oni uvjek kô što su i dosad, braniti narodnost i ne izdavati, kô što neki ter neki.... Plače, kô ljuta zmija kradikesa jade i nevolje gladnih župnika, kojim nevjeruju popovi mastne brade P. K. B.; i za najviše žali djecu golu kô ripu hrišćanskih popova; pa on hoće, te hoće da se župnikom pomože kako je odredjeno; samo da bi se podstrigle neke predebele župe.„

Vaistinu Kradikesa je vragometan! on sam sebi laže i polaguje, pa se i sam svojoj mudrosti nasladjuje. Kad naš župnik kaže, da on neće pomoći pod nedostojne i pogibelne uvjete, on tumači, da je *niposto* neće; kad se govori o pravu, o duši, o poštenju, on prstom kùmi na mrtva tjelesa gladnikâ (valjda trogirskih) i na golu djecu poživinčenih župnika. Šteta da mu kroz toliko milosrdje, ipak proviruju ustavovjerski prnjci; i da najzad mu je kanula na list kap jeda iz nosića Pipiriskova, na uspomenu njegovih starih krvnika Drniških i Prominskih, koji se možda i danas voze u kočijam i narod gule, uzprkos njegovim opetovanim osvadam i starim zakletvam. Vjera i Bog, sudče suradniče, zlo si svjetovao tvoga prijana, ako si ga ti na taki odgovor naputio; a gore si učinio, ako si mu, kako neki kažu, u ovom posliću prizajmio svoje osvadno perce.

Naši odvjetnici i narodni jezik.

Narodnih odvjetnika imamo Bogu hvalu, kroz svu Dalmaciju, i umnih i radišnih punu kapu. Počam od Zadra pa sve do Kotora, nahodimo u svakom gradu, što je boljega i mladjega. da je naše. Ti se svojim rodom diče; ti se uz nas postojano bore, da stečemo narodna prava. U svakom narodu, odvjetnici su na prvom redu državničkih borba; oni su u tom rodjeni narodni zastavnici. Zakonodavstvo zemlje, to je poglavito odvjetnička njiva; obrana prava, bilo državljanskoga, bilo narodnoga, njihova je osobita zadaća.

Digitized by Google

Pri obće-narodnom preporodu, kada stupa narod svojim jezikom na javu, hoćeli sad odvjetnici i bilježnici naši u zakutak? Hoće li se oni na dalje zalagati zgoljnom talijanštinom, kad i sami tudjini na našoj službi, počimlju okušati sumjesice narodne? Hoćeli naši odvjetnici iza konja izostati, da ih stigne kod naroda ukor potragljivacâ; a da ljudi pod plaćom iz ruke im iztrgnu zastavu napredka i prava narodnoga?

Toga kod naše kite odvjetnikâ i mladih bilježnika, ne smi da bude! Nek to bude zadaća one udesne starčežine, što se utiče moljcim zaprašenih polica, da tu boravi u vječnjem snu lava mletačkoga,

Zle navade, težkoće zvanične, mlohavosti osobne, neznanje jezika sve to valja prebrditi; valja pobjedu i nad sobom održati; valja svetu rodoljubivu dužnost najprie na sebi vršiti. Valja srušiti najtvrdje zaklonište narodnih nam zlotvora: našu mlitavost. Inače koga nije na dielu, diela mu neće biti. *Ležećemu nema izora.* Inače, odvjetnici sami bi spadali u broj narodnih pijavica.

Tankoumnih nauka o ustavu, o slobodi, o državnoj samostalnosti, imamo u izobilju krcate knjige i stare i nove. Narodu se danas hoće života, hoće se duše i srdca — kô što u saboru krasno reče zastupnik Monti; — narodu se hoće djelâ, koja slobodu u sviet izvadjaju, zajamčuju pravo, i stvaraju narodnu samostalnost. Narodna samostalnost poglavito je u vašim rukam, zatočnici prava i pravice: a pravo najprvo, vas je danas djelom obraniti; pravicu najsvetiju na svietu, vam je danas svomu narodu podieliti, vraćajuć mu kroz vaša zakonska usta i kroz vaša učena pera, najprvi znak njegove duše, najprvu izjavu njegove misli; poglavito ratilo prosvjete, slobode, napredka: jezik, jezik!

Na skoku na kojem smo, nema izvjeta, nema mušnoće što može koga da opravda, da narodni jezik zapusti, da ostane na tragu ovoga pokreta, koji vraćajuć nam jezik, vratit će nam sviest, pa sve što nam se hoće, da kao narod živimo i napredujemo.

Odvjetnici, budite rodu svomu blagovjestnici prava, a ne prosti šeprkljari zakonskih zakuka; pa će vas narod na svoje čelo postaviti; narod će vas harnošću hraniti i slaviti.

Digitized by Google

Čujte nas činovnici!

Za vas, zakon je progovorio; mi od vas nemamo šta da pitamo za naš jezik. Vi ste nam najbolji prijatelji, kad ne dirate u ono što je naše, kad nam se ne prtite u naše stranke i u naše izbore. Vi ste nam najveći dobrotvori, kad vršite zakon.

Vaša čast i vaše dostojanstvo iziskuje, da od ljudî suda i uprave, ne postajete sokodržice i podli spletkari. Vaša korist, i vaš mir iziskuje, da ne mrzite narod, koji vas hrani. Ima načinâ, (vi to dobro znate) kako kroz najbolji zakon može se provirati mržnja i zloba; ima načinâ, kojimi se prividno zakon zna vršiti, a opet ga najlukavije podkopavati, mraziti, smiešna pa i škodna činiti. Star, preveć star je zanat lukavštine i himbe. Napiši što hrvatski; ali *piši bez ljubavi i pomnje, piši nepravilno i zatrcano: daj kakvoj neznalici da u prepisicanju pokvari*, učinio si po volji slovu zakona, ali si duh ubio, narodu si omrazio najmiliju stvar; narod će ti prvi kazati: to nije moje: ja toga jezika ne poznajem.

Mi ne iziskujemo od činovnika da nam oni preko noći postanu hrvatski spisatelji; mi im ne namećemo jezika takozvana književnoga; ne marimo ni da nas sliede u izgovoru *jekarskom*. Ne mi. Pravopis hrvatski može naučiti kroz osam dana, tko iole znade ikakvih pismena. Kad si se dobavio pravopisa, nauči stotinjak zakonskih rieči; piši kako puk govori, pa Bog. Ako ti je kadšto do koje rieči, čto ti riečnika i nazivlja. Malo mozka i malo ljubavi, pa je posao gotov. Naš puk, u svakom kraju, tako govori, da mu možeš iz ustiu nizati rieči, izreke, i ciele stavke, sve čisto i pravilno kô čisti biser. Ono što puk ne zna, znaš ti: slagati misli, i vezati razloženje. Ali gradivo jezično i slovničko, to ti je gotovo; bolje nego kad sâm u svojoj glavi prevadjaš, da smisao napišeš; bolje nego da dvadest miliuna zgoljna talijanca dodje preda te, da mu pravilno izporaviš talijanski, ono što on drobi po mletačku, po lombardežku, po piemontežku, po markigjansku, po puljižku.

Činovnici, nemojte se na hrvatski jezik zlosrditi. Vara vas — ima tri godine da vam je na vrieme kazano

Digitized by Google

— vara vas, tko vam daje slanu ruku, da će ove Naredbe obumriti, da s jezikom narodnim neće biti ništa. Taj je vaš dušmanin; a mi koji vam istinu kažemo, koji vam prietimo, mi smo vam pravi prijatelji. Ako se vi stariji uzdate da ćete se izmaći potopu narodne rieči, koja vas odsvakle obkružuje, da ćete iznieti i glavu i plaću, varate se, ljudi, kruto se varate. Te, kad bi ste se baš i prokrali vi, znajte da u ovoj zemlji ostavljate za sobom sinovâ; i težko njima, ako im se bude jednom reklo: "gle, tvoj otac nije ljubio ovu zemlju; mrzio nam je jezik, i opirao nam se, kad smo htili glavu podići; ti si odhranjen našim hljebom u preziranju našega roda; ti si se tudjin u nas rodio, i tudjin si medju nami ostao!„ — Ljudi prostiti znadu i mogu; ali narodi malo kad znadu, a višekrat prostiti ne smidu. *Od zla roda, nek nije poroda!*

Autonomija — Talijanština — Naša Nevaljaljština.

Kad tudjinska pasmina, što se žiri po našoj domovini, od krvavih truda našega puka, prvom začu glas narodnih osvetnika, kojim se odzivahu iz grobova mrtve kosti naših otaca, kô da u nju puče grom. Tudjinci i izrodi se slegoše u Zadar i u Split; te prvomu rekoše: "ustaj, na pogibeli je tvoje prvostolstvo; djeca će ti po ulicah pomirati od giadi, a tvoje će kuće ostati puste.„ Drugomu na uho prišapnuše: "tebe je prvenstvo, brani Dukljanove uspomene: ti si cviet od svieta, ne daj se pod nikoga.„ I tudjinci s' izrodima spletoše trnov vienac našoj tužnoj domovini: da ona bude samohrana i osamljena; bez svoga bratstva, i bez svoga prava i bez svoje samostalnosti. I ta vienac tudjinci natakoše na štap svoje zapoviedi, i rekoše: "ovo je barjak dalmatinske autonomije„. Oko toga barjaka, okupiše se tudji lukavci i domaći ludjaci, pa se vika čula preko gorâ i preko mora. Prekogorci, koji drže zapovjed u ruci, obeseliše se toj autonomiji dalmatinskoj, jere dobro

Digitized by Google

znadijahu da ta za nje miesi kolače; a prekomorci zapleskaše rukami, jer se nadaju da će se kolač izpeći za nje.

"Ako je ta Dalmacija zemlja samostalna, dajte da nam bude prava domovina, a da mi budemo pravi narod„ — zaori glas iz četri sto hiljada grlâ: "dajte da živemo kô narod; da nas se uči, i da nam se sudi kô narodu.„ — "Kakav narod, divljači jadna! Mi smo narod, a vi ste broj. Mi smo talijanstvo, a vi ste varvarstvo: Mi svoje učione i svoje sudove imamo, mi sjedimo; a vi, ako znate i ako imate, trčite i gradite svoje.„

Tako veljahu tobožnji autonomo-talijani. Ali kad to došlo da dielimo zemlju i gradove, gdje se zabilo to autonomaško talijanstvo? Nemaš grada, nemaš ulice, nemaš u Dalmaciji stope zemlje, da ju čeplje talijanska noga. "Nema zemlje, ali ima Prosvjete„ — viče nažirena pasmina, "talijanska je u Dalmaciji prosvjeta, pa je red da u Dalmaciji vlada jezik talijanski.„ Tako rugo na prosvjetu još nikakvo bezjače u svietu nije iznielo: kô da bi tobož prosvjeta ubijala narode, i kô da bi im ona dušila vlastitu sviest, i čupala im srdce, da se prometnu u mrcine. Što bi bilo od Latinâ da su tako Grci govorili? što bi bilo od Niemaca, što bi od ciele Evrope, da su tako Francuzi govorili? Prosvjeta je sunce, koje oživljuje sve moći u svietu, i širi svoje blage zrake kroz bratinstvo i kroz slobodu svih dalekih i potištenih naroda. Prosvjeta nije huda nametnica; nego je milostna dadilja, koja jedva čeka da joj se čedo samo pusti, i da joj na trk iz njedara poleti.

Ah! ono prosvjeta nije, nego ljuta mora. Narodni sinovi tu su crnu morinu pred narodom razgalili; pa se ona danas savire pod prazne klobuke, i pozivlje mlitavce i holce da joj oni pomogu, što pomogla nije autonomaština, ni talijanština. I narodnjaci mnogi na taj liepak padaju. Naš čovjek kad se u grad nastani, misli odmah da je nešto izvrstniji od braće na selu; i ako mu je otac u grad s' opancim došao, on nastoji da nikad i ne čuje za opanak. Seljanin i gradjanin, oh to je nešto razstavljena! misli praznov. Al' mu to nije dosta. Na njem je seosko obilježje; lako je svakomu poznati, da nije taj u gradu ili u varošu

Digitized by Google

starcnik. — Ej klobuk dakle, daj klobuk na glavu natakni — Ali, ljudi znadu, da ga nije ni do kape ni do klobuka; kô što ga nije ni do sela ni do grada; nego do dva zrna soli u glavi, i do svoga kolača na ruci. "Kad ga nije ni do kape ni do klobuka, zar li ga nije do jezika?„ Tako slabić u sebi razbori; pa se stane napinjati, kad dodje medju ljude, kad se prikaže sudu: da govori talijanski.

Sad mi nećemo iztraživati, koliko gradjanâ u Dalmaciji zna progovoriti dvie tri talijanski da valja; nego ćemo samo zavapiti narodnjacim u gradovih i pod klobukom: braćo, nemojte se sami ružiti. Vi učeni ljudi, nemojte narodne čitaonice nadalje oskvrnjivati nenarodnim vašim *si*kanjem, i *diga*njem. Nisu Čitaonice ničije valjalište, nego one su hramovi narodne prosvjete; koje je narod podigao i pozdravio kao svoje zviezde predhodnice u prosvjetnoj borbi za mili naš jezik. Kad svojim jezikom svi budemo znali govoriti i pisati, tad ćemo se lako i tudjim vježbati i nasladjivati.

Trgovci braćo, i ostali gradjani, ne mislite kad na sud pristupate, da ćete biti vidjeniji, ako' talijanski govorite. Talijanski govoreć imat ćete jedno pravo manje, a jedno rugo više. Čuvajte svoga poštenja i svoga dostojanstva: tko se narodnoga jezika stidi, taj nema poštenja: tko se ne služi svojim jezikom, taj ne poznaje svoga dostojanstva; a poštenje i dostojanstvo najviše valja čuvati pred vlastima. Gradjani i trgovci, budite pučki pomagači; kako ga mudro znadete uputiti, da vam dade koji novčić više za vašu trgovinu; tako vi ćete najvještije puk znati naputiti, kojemu će narodnomu odvjetniku hoditi, kako će se u sudu za svoj jezik otimati. A to će vam najlakše za rukom ići, kad sami budete činili, što svi želimo da narod nam čini, uživa, i dobiva. Zagrlimo pravu prosvjetu; bacimo svoje nevaljaljštine!

Digitized by Google

Hrvatska i Dalmacija.

Ako u Dalmaciji zapitaš najprostijega seljaka: koja je ovo zemlja? gotovo četri petine njih odgovorit će ti, kô što neke godine odgovori Cetinjanin Frani Kurelcu, u čudu da to pametan čovjek ne vidi sam: *Hrvatska; da koja!?*

Dalmacija daborme, i to ime nešto znači: ono spominje zemljište današnje pokrajine od Raba do Kotora; a učenijim ljudem spominje i predkršćanske borbe za slobodu, rimsko gospodstvo, pa i mletačko gospodstvo. Nego uho talijansko, što se tu uvuklo kroz vjekove mletačke vlade, zaseglo dalje nego ista ta vlada; jer dokle ova stanovnike Dalmacije priznavaše i slavljaše imenom *šćavona*, ono da spasi lukavštinom što je toj pravo preuzelo, u skladu s njemačkim činovniklukom stalo iznašati na svjetlost devetnestoga vieka, ime dalmatinsko, kao ime tobož osobite narodnosti, koje bi pod tom krinkom štitilo mu talijanštinu, i držalo pokrajinu Dalmaciju na uzici njemačkoj konšiji.

Ludu djetetu reci: "znaš li da si čôvo! pametan si kô stari starac! jak si kô lav! ti si mali kralj!„ diete će se uzkokoriti, i sjest će jogunica da kraljuje. Nego, neposluh tobožnjih podložnika, i mala njegova snaga, sjetit će dečka, netom sjedne na razbor; da su se ljudi s njim rugali, i da je on bio tudja igračka. Bogu hvala, naš narod u Dalmaciji na vrieme se je osviestio; i pustio samo Sućurske pandure da s Boljanskim i Zlarinjanskim načelnicim okrune u treatru, kraljem dalmatinske narodnosti, conta Antu Bajamonti-a; da vanredni sjaj njegove krune pusti svoje zrake po svem svietu, koliko ga je na parobrodu od Bačvica do Trsta; i da joj pohite na poklon svi zastupnici velikih sila počam od Dr. K. tja do Jan Pavla Z.

Narod u Dalmaciji na vrieme se je osviestio, i priznao načinom najsvetčanijim kroz usta svojih zastupnika, uzprkos svim spletkam, i uzprkos svemu izbornomu silovanju, da: ako je hrvatske zemlje na svietu, ta je Dalmacija; ako je prava u Austro-ugarskoj, to je na prvom redu pravo hrvatsko; pravo cjelokupnosti i samouprave

Digitized by Google

hrvatske kraljevine, kojoj je Dalmacija srdce i koljevka; jer se u Dalmaciji hrvatska kraljevina začela, u njoj hrvatski kraljevi se rodili, i svoje kosti ostavili.

Tudja otimačina, i ratne nesgode preniešc hrvatsko središte u posavje, gdje se danas vodi borba za bitak ili nebitak Hrvatskoga naroda i hrvatske kraljevine; ali Dalmacija vrlo dobro ćuti i shvaća, da ta borba odlučuje o njezinu životu.

Dobijeli hrvatsko pravo zemljištne cjelokupnosti, Dalmaciji je zajamčen duševni i tvarni život i razvitak, bez bunâ, bez prevratà, bez ikakve pogibeli ni nutrnjih mržnja, ni sdvorne sile.

Tko bi htio taj život i taj napredak zajamčiti Dalmaciji osamljenoj, valjalo bi da joj prije pokloni dio Slavonskih šuma i dio posavskih poljana, uz stotinu hiljada vojnika i stotine miliona gotovine; da brodove gradi, da sirotčad hrani, da se od zlih susjeda brani, da svoje kamenje gorom nasadi, da svoj puk potrebitim zavodima k prosvjeti i k svestranomu napredku privede.

Tko bi pomišljao o drugoj kojoj zajednici za Dalmaciju, valjalo bi da prije misli o izumrću zakonite dinastije, o propasti Ugarske, o nebiću Hrvatskoga naroda.

Hoćeli pa zbilja Dalmaciji zajamčen biti duševni i tvarni napredak u zajednici s Hrvatskom i s Slavonijom? Čovjek koji pozna zavode, zaklade, i glavnice, što ih ima i što će ih naskoro imati Hrvatska, za sve struke duševnoga života, tko zna za državna dobra hrvatska, pa na Dalmaciju pogleda, od oka uvidja, da će u toj zajednici, i jedino u toj zajednici, Dalmacija razvijati plemenite moći kojimi je Providnost obilno nadarila. Tko zna s jedne strane o čem se danas Hrvatska-Slavonija nagadja i pravda s Ugarskom, a s druge strane poznaje dalmatinsko pitanje Grebaštica-Zlarin, i Kambelovac-Sućurac, razumi da je Hrvatska-Slavonija država kojoj se s jačim nagadjati, da mirnije napreduje, a da je Dalmacija komad bezpravne zemlje, koja nema pri sebi ni toliko vlasti, da bi poruge kojega izložena komesara od sebe odbijati mogla.

Zapleće Hrvatsko-Slavonije, tako je prirodom nadareno, i riedko pučanstvom, da će sam râd neumornoga dalmatinskoga težaka, najprije obratiti posavje u božji

perivoj; da će sama okretnost obrtnika i trgovaca dalmatinskih, najlašnje osloboditi posavce i podravce od scoba čifutskih, i svietu iznieti na vidik neizcrpive izvore hrvatskoga bogatstva. Hrvati posavci radi vlastite koristi, morati će nudjati kršljaku i primorcu dalmatinskomu svoje bogatstvo, da s njim i oni isti obogate.

I ta bratinska ponuda biti će nauzvrh nadoknadjena, ne samo tvarnim, dali i duševnim bogatstvom. Hrvat posavac ima rajski zavičaj, prostrana posavja, netaknute neprocienjene šume; ali Hrvat primorac ima more, podvornicu neizmjernu, koja u široki sviet vodi, i otvara narodima svedjer nove nepredvidjene skokove. Hrvat posavac ima pri ruci državno pravo, ima u šaci stohiljada pušaka, ima žilavu ćud, koja ga otimlje tudjinu; ali Hrvat primorac, ima u bistroj svojoj pameti prirodno pravo, ima na srcu požrtvivost, ima u duši vanredni polet koji sam može spasiti i razviti narodnu osebnost, usupor duševnim i tvarnim naporom pogibelnih susjeda.

Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, to su tri slova jednoga samoga imena, tri odlomka jedne cjeline. Trojedna kraljevina valja da se obistini. Kad je sabor hrvatski svoju adresu 8 srpnja završio ovimi riečmi: *Kraljevina Dalmacija Hrvatska Slavonija ujedinjena i potrebitimi uvjeti za samosvojan i državan život providjena, bit će čvrstom podporom prejasnomu vladalačkomu domu scoga premilostivoga kralja, i najvjernijom saveznicom kraljevine Ugarske*, izrekao je nepobitnu istinu. I trojedna kraljevina bit će ujedinjena, uzprkos graki bečkih slavoždera, i ludilu dalmatinskih taliomana, kô što uzprkos nekim urotničkim klapnjam.

Okrunjeni kralj, ne može da lomi sam svoje krune; Ugarska, ne može da odbija najboljega saveznika; jere, dok Dalmacija nije s Hrvatskom sjedinjena, kruna stoji nahero; jer *dok Ugarska nema Dalmacije uz Hrvatsku i uz Slavoniju, prijateljstvu joj se ne vjeruje; i njoj najviše prieti još, otvoreno hrvatsko pitanje.*

Digitized by Google

Poslanica Uredničtvu Nar. Lista o jeziku biskupskih pisarna.

Narodni List skoro je višekrat opominjao i vladine i crkvene i narodne ljude, na dužnosti koje imadu prama narodnomu jeziku. Taj niz opomena dobro je došao, i uzdamo se da neće biti bez ploda.

Nego, moje je ponizno mnenje, kao što mnogo moje subraće župnikâ, gosp. Uredniče, da je "Narodnomu Listu„ nešto izostalo u peru, što nije smjelo nikako izostati.

Ako vi pozivate na odgovornost vladu i kraljevskoga namjestnika; ako ukoravate župnike, obćine, i sve rodoljube, koji ne vrše svoju dužnost prama narodu, zašto nebi i biskupim našim spomenuli, što su radi svoje duše i radi časti koju uživaju, dužni svomu narodu u pogledu jezika? Vi znate, g. Uredniče, da smo mi župnici prvi, koji ne damo da se kreće u crkvenu samoupravu; i da smo u svako doba spravni, braniti apoštolsku vlast crkvenih starešina obzirom na vjeru, na ćudoredje, i na samostalnu upravu strogo crkvenu. Ali mi nipošto ne pripadamo onoj sljedbi udvoricâ i prilizivacâ, koji bi htjeli biskupa neodgovorna i nepovredljiva, u svakom njegovu djelu, bilo ono i naravi svjetske, odnosilo se i na same državljanske dužnosti. Na primer, odnošaj naših biskupa naprama narodnoj ili autonomaškoj stranki u zemlji, stvar je naravi svjetske, i podložna je sudu obćinstva, a za najviše misničtva. Ja vam sad o tome neću razmišljati, kako su po mom mnenju, i mnenju mnogih misnika, zabrazdili naši biskupi, koji su se poveli za političkom strankom, samim postankom nepravednom strankom, nadahnutom preziranjem i mržnjom, svega što se hrvatsko zove i biva. Ja vam neću ni moju bojazan izreći, da su se ukupno naši biskupi učinili odgovornicim, propustivši plemenitu prigodu što im se pružala; da na čelu narodnoga, pravednoga i zakonitoga pokreta, iz početka odmah s jedne i s druge strane naglosti i strasti poduše, a crkvi i narodu prigotove kod nas liepih dana, u ljubavi sinova jedne uboge i zanemarene zemlje. Premda mi svi pravo imamo, kao hrvati i kao kršćani, na to žaliti, to je već bilo i bitisalo; a naši biskupi sami odgovarat će Bogu i svojoj duši.

Digitized by Google

Nego, pred nami sad stoji narod u svojoj sviesti razbudjen; mnogi se dogadjaj u narodnom životu, i bez diskupâ, tu već sbio. Dogadjaj je ponajglavniji taj, da se narodni jezik uvadja u javne urede, i da svak koji u Dalmaciji hoće da živi u javnoj kojoj bilo službi, valja da zna, i da obći s narodom njegovim jezikom.

G. Uredniče, hoćeteli se čuditi, da rodoljub zabrinut zapita: naši biskupi, ti po časti najprvi, po ugledu najvidjeniji, po položaju najsposobniji, po zvanju najbliži narodu, kojim se jezikom još danas oni većinom služe kad pismeno obće s narodom? Ja vam zastidjen javljam, da se služe talijanskim jezikom. Pokora je za nas župnike, kad nam stignu pastirske talijanske, da ih puku s otara štijemo, puku koji nit je ikad čuo, nit razumi talijanske knjige.

Ovo je čin tako neopravdan, da mu ja neću dodavati za sad ništa, uvjeren, da će naši biskupi, netom se o tome promisle, smetnuti nesretnu tu navadu koja zalazi do gluhih mletačkih doba, kad su nam se s one strane zgoljni talijanci namećali za biskupe.

Ali, ako je lasno uviditi kolika je to pogib zvanju biskupskomu, i dostojanstvu narodnomu, obćiti s svojim stadom jezikom, kojega jedva dvadesti dio poštogod razumi: možda neće svak lasno dokučiti bol, koji stieska srdce rodoljubnoga našega svećenstva, kad otvara pisma svojih biskupa, napisana talijanski, kô da smo ti u sred Italije.

Dakako, da to naši biskupi ne čine od mržnje nit od neznanja, nego od nesretne navade, koja je postala učionom, a javnimi se uredi ukopitila u Dalmaciji. Nauka je jedna muka; a oduka dvie muke. S toga, molim vas g. Uredniče, da i vi svoj glas dignete, nebil' se i naše biskupske pisarne primakle narodu. Na što nam talijanski jezik u *curiji?* Ako je baš na crkvenu, te misle da će svi misnici razumiti, nek pišu latinski. Ako je inako, molimo ih da pišu domaćim hrvatskim jezikom. Da im je župa talijanska, ali tobož dvojezična, oni lje take lakrdije neće iznositi.

Ja vrlo dobro znam, da su crkovnjaci uobće ljudi *konservativni* što no se veli, te im se neće lasno pro-

Digitized by Google

mjenjivati ni u čem; ali i to sam uvjeren, da svećenici moraju biti duševni, i da su biskupi najprvi dužni izgledom prednjačiti, dajuć *Bogu Božje, a iskrnjemu iskrnje, bio on vladatelj, bio podložnik*, ne obziruć se na mrzitelje, ni na suškavce; po kojih, nestalo bi i vjere i biskupâ. kô što bi radi da nestane naroda.

Ovo sam malo brazda za sad napisao iz duše mnogih župnika, od same želje da biskupi naši, pomažuć bez strančarenja svomu stadu, pomogu za najviše svomu božanstvenomu zvanju, i da si sami nadalje ne podsiecaju pouzdanje u puku.

JEDAN STARI ŽUPNIK.

Uvjeti sdruženju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom.

Po onom što je već kazano, cienimo da bi prava ludost bila nadalje se opirati, ili dovoditi u sumnju, pravo, korist i potrebu sdruženja Dalmacije s Hrvatskom.

Nego, priznati je da, ob uvjetima, kako to sdruženje da se izvede, može biti, dapače valja da bude ozbiljna i iskrena razgovora.

Mi nismo danas ovlašteni, da točku po točku označujemo uvjete, pod kojim bi Dalmacija sa svoje strane našla u sdruženju, ono što ima pravo da traži. Ali, s prve možemo znati i očitovati, ono što Dalmacija nebi smjela od svoga pregoriti; a to je, sve one koristi, bilo duševne bilo tvarne, što u današnjoj upravi uživa. Dakako, da mi u te koristi ne brojimo Zadarski saborčić, koji jedva da mjesec dana može razpravljati o pobiranju prirezâ za bolnice, ob občinskih predrazbrojih, i o smještenju gjendarmarije. Nit brojimo u dalmatinske koristi Zadarsko namjestničtvo; koje u Cislajtaniji vlastno je bilo ocrnjivati vjernost dalmatinsku, na pr. u vrieme R. i L.; vlastno je bilo bune izazivati i vješala penjati, kô što u vrieme W.; vlastno je dobrom plaćom, i još boljim nadnevnicami provi-

djati jednoga savjetnika za šumarstvo, i još jednoga za poljodjelstvo; vlastno je njemački jezik uvadjati; a nije vlastno o najmanjoj koristi zemlje samo odlučivati. Mala je dika, a još manja korist Dalmaciji, imati namjestnika sa mastnom plaćom, sa prostranom polačom, sa liepim parobrodom, a s malim pravom prama kojemu izloženomu povjereniku, s nikakvim pravom naprama bečkomu popečiteljstvu.

Jednom, jedan pretur mogao je više za svoj kotar učiniti, nego danas može namjestnik dalmatinski. Ovo su gorke istine; ali su istine, za koje najbolje znade dalmatinski namjestnik.

Kad bi razne činovnike, pobacane po raznih uredih, okupili na vieće, i njih pitali ob uvjetima sdruženja, prilično je da bi došlo do zaključka: da se njima plaća povisi, i da se njima nadostavi još nekoliko stotina pomoćnikâ; i to sve da Hrvatska plati. Ali, ako ćemo ka' nezavisni sinovi svoje zemlje dogovarati se o položaju, koji bi bolje odgovarao njezinim koristim, lasno ćemo se razumiti. Dakako, da pojedinomu gradu Zadru dolaze ježuri, na misa' da jednom mogao bi se nezvati stolnim gradom. Ali ako Zadar stane pitati, što je nekoč uz svoje divne Kotare bio, za doba hrvatsko-dalmatinske zajednice; pa promisli *što je, kolik je, kakav je danas*! lasno će se osvjedočiti, da nekoliko tisuća forinti godišnje mirovine, ne diže obće blagostanje, i da *podban primorski*, na čelu pomorske vlade, jedan zavod veresijski, jedna željezna pruja, jedno pomorsko družtvo, dva tri obrtnička družtva, nadoknadili bi nauzvrh, iterkako! gubitak kojega prazna naslova.

Ostalim obćenitim prigovorim bezazlenih autonomaša, najlašnje je odvratiti. Plašilte se za ime dalmatinsko? Vidite u samom naslovu trojedne kraljevine, ime Dalmacije je na najprvom mjestu! Predate li za jezik talijanski? Znajte da, sve kad bi i vi htjeli da ga pregorite, mi bi čuvali i branili jezik talijanski; jer nam on pruža najbolju priliku da prijateljujemo i da se učimo od naroda, od kojega je išla i još će ići svjetlost po vasionom svietu. Bojilte se da ćemo s Hrvatskom izgubiti *civilizaciju?* Molimo najpre, priupitajte sami sebe: što je *civilizacija?* pa zavirite u Hrvatsku; te tad, samo tad, najbolje ćete vi sami sebi na

Digitized by Google

to odgovoriti. Ej jednom za vazda! ljudi misleći, ljudi pošteni i nezavisni, koliko vas je u Dalmaciji misli različite od naše, stanite pri sebi, i uvjerite se, da mi ljubimo ime, predaje, koristi, napredak Dalmacije kolikogod i vi; uvjerite se da je sdruženje s Hrvatskom nam pûko sredstvo, za stanovito unapredjenje cjelokupne Dalmacije, i svakoga pedlja njezine zemlje; uvjerite se, da se mi ne plašimo vašega talijanstva, niti smieramo na pridušenje vaše osobne slobode, i vaših navika; jer smo mi narod, mi znamo da ćete vi pojedinci izumriti, a da ćemo mi ostati, i narodno će naše pravo nadoživiti sve zle navike; omladina će vaša najbolje izpraviti, što ste vi zavedeni otci, krivo činili.

Mi ne smieramo da nikakovu osobu upropastimo; samo neka osobe poštuju narod na svom pravu. U prelazno doba, i kesom i svojim pravom, narod će obzirom na vas popustiti; ali pretrgnite vaš dušmanluk; dalje svoje ruke od tudjinske vreće, koja vreba da strpa i u tudjinstvo ponese naš žitak, narodnost, našu slobodu, našu budućnost. Braća smo, recimo svi, braća smo i dogovorajmo se kô braća: pa ćemo naći najbolje i najkoristnije po Dalmaciju uvjete sdruženja s Hrvatskom; naći ćemo pravu samoupravu, pod vrhovnim načelom jednoga naroda i jedne države.

Gospodine! *)

Premda po mojoj naviki ni malo nehajem za ono što protinarodna il plaćena glasila o meni prosiplju u sviet, ipak, ovoga puta, rad osobitih naših obstojnosti, odgovorit ću *Zemljaku*.

Taj, njuškajuć po uglima naše zemlje, nebil' ma bilo kako stekao kojeg' pristašu, nanjušio je da obstoji neka razpra izmedju Opuzena i Metkovića radi kotarskoga sûda; pa znajuć, da u me gledaju jednakim pouz-

---

[1]) Uredniku Narodnoga Lista.

Digitized by Google

danjem svi rodoljubi neretvanski, hoće da i tamo svoj upljuvak baci, nebil' kako i tu izveo svoj vried. *Zemljak* naročito nabacuje, da sam ja tobož svetčano obetao g. Omanu, za njegov glas u izborima, sûd na Opuzenu.

Opetovano pozvan od rodoljuba Metkovskih, na slavu one čitaonice, tunomadne podjoh u Neretvu, i svud me susrete ljubav i pouzdanje mojih starih birača. — Na tom od srdca im bez razlike blagodarim.

Zemljak kaže i to, da sam se ja tobož prodavao po Neretvi, nekim uplivanom kod vlade. Tko mene iole poznaje, znade, da me ta napast, Bogu hvala, nije nikad dosad snašla. Jesam li pa ja radio il' mogao raditi, da bude g. Alodi predsjednikom novoj čitaonici, znadu dobro Metkovci, koji su ga izabrali mnogo prije moga dolazka; kô što najbolje znadu svi Opuzenci, koji su bili svjedoci momu sastanku i govoru s načelnikom Omanom, da nit sam s njim, niti s kim bilo, progovorio o sudu neretvanskome, nitli o glasovanju za u Beč. U moj glas ja ne trgujem, to znadu moji birači.

Ja mogu ponosito kazati, da u dvanest godina moga javnoga života, *nisam nikad zamolio za se glasa cigloga birača; jer sam držao svedjer, kô što danas držim da mojim izborom, meni je najteže*. Ja nisam u mom vieku nikomu ništa na osob od mog zastupničtva obetao; *nego sam zarjetovao cielomu narodu, svoje srdce, pa i glavu do potrebe*. Kad su narodni zastupnici u većini, njihov je upliv kod ustavne vlade gotov; a kad su u manjini, tad se plete o dvoje: ili braniti nezavisnost i poštenje svoje i svoga naroda; ili podati sebe i svoj narod u tudje ratilo; pa, za se imati goja, a za narod poniženja i sramote.

Moji birači najbolje znadu, što ja biram, po ćudi, i po duši; pa nit meni treba da od njih prosim njihova glasa, nit bi njima prudilo da od mene traže kakva tvarna obetanja. Moji birači znadu, da oni dan, kad bi mi oni na jedno uho prišapnuli: "pod barjakom narodnosti vjere i nezavisnosti naše, imamo pouzdanijega od tebe„, ja bih im prvi čestitao, i prvi pozdravio njihova i moga zastupnika; i liepo Bogu zahvalio, da sam željene izmjene na vrieme doživio. Moje je duboko osvjedočenje, osobito pri

Digitized by Google

nastanjim izborima da: *ako me izaberu, dičnije će biti po moje birače; ako ne izaberu, smirnije će biti po me.* Za ostalo nek misli, i nek pjeva, kako tko hoće; meni, je deveta.

Kada smo u rieči još jednu, g. uredniče. Često *Zemljak* u svojim dopisim, kroz maglu se maša mojih nazora i težnja, nebil' me kako omrazio s dielom naroda, koji ne pripada mojoj vjeroizpoviedi. Molim da upozorite bezazlene, koji još nisu mogli prozriti do dna jezero kukavštine ljudi *Zemljakovih*, da ja što mislim, to govorim, to pišem, to činim; pa da moje težnje i nazori, komu je do njih, mogu biti čisto poznati, jer su predani javnosti. Na tom polju zametni tko si voljan razpravu sa mnom; pa evo me spravna, da na svaku odgovaram. Udri, tko si obrazan i slobodan čovjek. prsimice na mene; pa će narod suditi, Nek se vidi: tko drži do pravice, do istine i do boljka cieloga naroda; tko li do rovarstva, do ništavila i do svoje krcine.

Gosp. uredniče, sliedite vi svojim poštenim pravcem a ja ostajem.

Makarska na 12 listopada 1873.

Svedjerni vaš prijatelj.

Narode!

Što za dvanest tvrdih godina, kroz borbe, kroz nasilja, kroz tamnice ti si izvojevao, opet ti se stavlja na izbornu kocku. Što kroz obćine, kroz sabore, kroz knjige, krvavo si stekao, evo ti se opet meće na obklade.

Izbori iz pojedinih kotara uprav na Beč, nova su vrsta borbe, na koju Kralj, i Domovina, pozivlju uskup cio Narod i svakoga pojedinca.

Još jednom nam je svima zasvjedočiti: čija je zemlja ova? Ova, u kojoj počivaju kosti otaca naših!

Još jednom svakoga birača, zakon pozivlje, neka glasno kazuje; ili je voljan robovati tudju jeziku, tudjoj samovolji, tudjoj svakovrstnoj obiesti; ili hoće da živi na

svojoj zemlji, svojim jezikom, svojim mirom, svojom slobodnom dušom, pod dikom svoga barjaka.

Svak čisto kaži: ili ćeš narodnost, slobodu, poštenje, napredak, svjetlost; ili ćeš tudjinstvo, poniženje, sramotu, nazadak, mrâk.

Ovo znamenuju izbori.

Tvoji protivnici, kako svedjer, tako se i ovoga puta spremaju na te, na tvoju glavu i na tvoje pravice, Narode. — Jedni hoće da ti zature jezik, da pravice zatome; a jedni opet da te od braće odvrate i pred njom ozlogase.

Protivnici tvoji, Narode, nastoje da te neistinami truju, nebil' ti iz duše izčupali pouzdanje u tvoj dan i u tvoje sinove od zakletve. Plaše te mukam, i tjelesnim nevoljam tvojim, nebil' ti se srdce svakoj nadi zatvorilo; nebil' se ti pustio u njihove okaljane ruke, da te kâ niemu marvu, oni šišaju i za uzicu vode; pa da ti se sladko pred tudjinom nasmiju: "vidiš lude svjetine; vidiš robske pasmine, gospodare:„

Borbe su tvoje težke, rane su tvoje duboke, Narode, stari zlopatniče. I neznanje i neimanje, i suše i bolesti, i nerodice i prazna obetanja, sve se ovoga puta na te strovalilo, da padneš izmoren u nesviest; pa da te izkopajnici svake ruke vezanim očima, nuraju u propast.

Ali, ti ćeš pri sviesti ostati, ti ćeš se u svojoj vjeri održati. Težka napast izmora i neuhvanja, ni ovoga puta, tebe preobladati neće; jer uz sve jade i siromaštvo svoje, u srdcu hraniš živu vjeru u Boga branitelja pravice; ti vjeruješ u poštenje, vjeruješ u dan tvoj koji će svanuti.

Vjera će tvoja, Narode, i ovoga puta spasiti tvoju poštenu dušu; vjera će tvoja i ovoga puta osvjetlati svietlo tvoje lice.

Glas tvoj ti nećeš, Narode, na trg pustiti; ti nećeš u tudju sramotu ugaziti; ti nećeš osude proti sebi, sam svojom rukom podpisati. Nećeš!

Ti nećeš ni ovoga puta nakon toliko dana izdangubljenih, nakon toliko muka pretrpljenih, ostaviti da ti drugi nameću nepozvane škrbnike.

Nijedan pošten birač, ne smi bez grieha i bez sramote da se ogluši pozivu zakona, da ne bira sebi zasta-

Digitized by Google

pnika, koji će na ime njegovo govoriti, pravicu braniti, zakone krojiti i vladu nadgledati.

Nijedaa narodnjak, bez vječita priekora, ne smi da odstupa sa izbornoga polja. Dan izbora vriedi za trista dana!

Na izbornom polju, ti znaš, Narode, sam koji su tvoji pravi prijatelji; ti već poznaješ one koji tebe i tvoje dobro ljube; koji ljube tvoje pravo, tvoj jezik, tvoj napredak duševni i tjelesni.

Na izbornom polju, gdi se protivnik stari i lukavi u kojem nuglu utaborio, da te nadvlada, ti znaš, Narode, što tu pomaže: tvoj glas. Tvoj skladan glas dosta je na biralištu; pa će protivnik smotati skute: il bježati il šutiti.

Na izbornom polju, gdi je neprijatelj čovjek kroz noć ljulj posijao da te razdvoji i da te zavede, tu, izborni dan, Narode, za te je dan žetve, da svojom rukom ženješ pšenicu u žitnicu, a ljulj na oganj, da nestane ljulja na trudnoj muci tvojoj.

Izmedju nas nestalo zauviek odmetničtva!

Il' lieni, il' krivi; il protivni il nevjerni, svi ćemo jedan po jedan koliko nas je, odgovarati za nastanje izbore.

Poštenjaka i stojana unuci će blagoslivljati, Bog će nadariti.

Protivnika, odmetnika, potragljivca, jednako će stignuti kletva i božja i narodna.

Svak ovoga puta valja da bude dionikom il slave, il sramote. Tko nije s narodom na okupu, taj je narodni protivnik. Vojnik koji na glas bojne trublje ne leti na Kosovo, taj je bježan, taj je odmetnik.

Do tvoga sklada, do tvoje volje je, Narode, da protivnici i odmetnici uzmaknu smeteni; a da se tvoji vjerni sinovi veselo okupe okolo tvoga slavnoga barjaka.

Pohiti, Narode, na izbore; biraj vjerne birače.

Upni tvoje oči u vjerne svoje prijatelje; glasno zovi na novi megdan, stare vjerne svoje zatočnike. Nitko živ ne smi da ti se ogluši: vojnik je da vojuje.

Biraj, Narode, biraj kô za se. Jedan za sve, a svi za jednoga!

I hvala i sramota, i korist i šteta, sva će bit, Narode, tvoja.

Digitized by Google

Ne boj se štete od poštenja; ne nadaj se koristi od sramote.

Svi na noge na izbore, da pravicu branimo, da istini svjedočimo, da svoju zemlju, svoj jezik, svoja prava posvojimo.

Na izbore, Narode, i gladni i žedni, i trudni i umorni, da ti se ime ne otme, da ti se poštenje ne pogazi: da ova gruda zemlje, što ti još uz golu dušu ostaje, da ova gruda zemlja pod proklestvom tvoga razcvieljena roblja, tvoje mrtve kosti ne izmeće tad, kad nebude vremena kajanju.

Svak živ, svak pošten hiti na izbore; pa nećeš nitko plakati na izdaju; nećeš doživiti sramotu; nećeš vrat podvrći jarmu jezika, misli, zapoviedi, nepravde tudje.

Na izbore, Narode; kralj zove, dužnost steže, domovina vapije, tvoji te sinovi zaklinju: i duša i poštenje, i korist i napredak, i narodnost i pravo tvoje, sve je na dan izbora o tvoj glas zavezano, Narode.

Na noge, na izbore!

Besjeda koju izusti pred svojim biračim u Makarskoj 22 listopada 1873.

Gospodo Birači,

Da nismo stari znanci i spobornici, da ne znate svi dobro zašto i kako radim, *za vjeru i za domovinu*, danas nebih ja nikako bio dopustio, da na birališe krenete, prvo neg bistro čujete moje vjerovanje. Ipak, radi mnogih i narodnih i carevinskih, i mojih i vaših obstojnosti, primajuć se zastupničtva, koga mi danas jednoglasno ponudiste, primajuć se te, momu životu i mojim zabavam, težke dužnosti, želim svakako da opet sad primite vi moju javnu izpovjed; i da mi očito pred cielim narodom zasvjedočite, pristajete li na sve članke moga političkoga vjerovanja. Molim gg. slobodno, ka' slobodni ljudi, da mi na svakoj stavki, koju bi po čem tko izmedju vas našao da ne sudara s njegovim mnenjem, dade znak najmanji negodovanja, da se možemo na dalje sporazumiti; ili, ka' pošteni ljudi, da se na vrieme razkrstimo. Doba

Digitized by Google

su mutna i ozbiljna; zablude svakovrstne; narodne potrebe mnoge; napasti nebrojene; sila želja nedokučivih; časti zastupničke krvave za obrazne i duševne ljude. Ja nebih mario za vaš glas, kad bih ikako doznao da nemam vaše iskrene ljubavi, da nemamo jedno političko vjerovanje.

I.

Na kraljevu dvoru, na carevinskom vieću u Beču, ka' u težačkom stanu, i u narodnom saboru u Zadru, u Zagrebu, ponosit ću se dok mi je duša u prsima, svojim imenom, svojim plemenom, svojim jezikom hrvatskim. (Birači: *živio!)*

Branit ću do glave prava našega jezika, i našega hrvatskoga naroda. *(Živio!)*

Pravedan svakomu, i spravan da se i od mrava učim, neću nikad u svojoj otačbini pustiti povlastice tudjemu nad narodnim jezikom. *(Dobro! Dobro!)*

Moj će glas neprestano vapijati: da jezik hrvatski vlada kâ domaćin u zemlji hrvatskoj. *(To se zna!)*

Razgaljivat ću izrode i bezdušnike, koji beruć mastne plaće od krvavog našeg truda, u službenom poslovanju razmeću se tudjim, i na sve načine otimlju se narodnomu jeziku. *(Udri, evala ti!)*

Branit ću prava naše kraljevine, prava hrvatska: cjelokupnost, samoupravu i ustavnost. *(Živio!)*

Da zasvjedočim, moju ljubav kralju i njegovo carevini, od vas poslan pristupit ću u vieće, kojemu po pravu ne pripadamo; ali ću pristupiti, da do svake sgode zasvjedočim pravu našega hrvatskoga naroda, i naše Trojedne kraljevine; da pitam i branim, pravo te kraljevine. *(Evala! Tako! Tako!)*

Ja ću uvjek biti za uzdržanje i za nezavisan položaj Austrije; glasovat ću za sve ono, što će ukriepiti snagu i zajedinstvo te Austro-Ugarske; ali neću nikad zaboraviti, da uz Ugarsku, i Hrvatska ima svoja prava; neću zaboraviti da i druge kraljevine i narodi imadu svoja prava, svim jednako sveta, jednako mila, jednako zajamčena kraljevskim prisegam, jednako po carevinu koristna. *(Dobro je! Dobro!)*

Digitized by Google

Nek je Niemac vidjeniji, kô do kralja bliži; ali neće nikad moj glas pristati na to, da Niemac, pod plaštom tobožnje prosvjete, pod plaštom koristi i jedinstva državnoga, širi svoju vlast, svoj jezik, svoje težnje na narode nenjemačke. (*Nemoj! Nemoj!*)

Razmakli Hrvatsku, pozlatili Dalmaciju, nikad neću pristati uz ikakvu cienu, da se komu drugomu po mom glasu krivo učini, jal pravo uzkrati. (*Nemoj! Nemoj!*)

Radeć za pravo naroda i hrvatske kraljevine, neću nikad zaboraviti da sam Slovinac, i da su Srbi iza Drine i Lovčena, Hrvati i Srbi pod Turčinom, prisna moja braća. (*Živio!*); pa da njihovo zlo, biva prije ili poslie i naše zlo: njihovo dobro, naše dobro. (*Tako je!*)

II.

Kao kršćanin i kao katolik, glasovat ću za sve zakone, koji štite kršćanstvo u kršćanskom puku; a osudjivat ću, i mojim glasom odbijat ću, sve nezakone, koje osudjuje i odbija s. mater crkva. (*Tako! Tako!*)

Imenito, protivit ću se tako zvanoj gradjanskoj ženidbi, uništenju crkvenoga nadzora nad pučkim naukom i odgojem; protivit ću se povrjedi vjerske slobode, crkvene samouprave, proganjanju redovnikâ i otimanju crkvenih dobara i zadušbina. (*Živio!*)

Kao što, braneć prava hrvatskoga naroda, i hrvatske kraljevine, uvriediti ne mogu pravedne sviesti sudržavljana Srbâ, jer smo narod isti, s istim pravima, pa s istim i dužnostima, prava cjelokupnosti i samoupravi iste otačbine; tako braneć katolička načela, radostan sam što ću ne samo zadovoljiti duši i svojoj i vašoj, moji katolički birači, nego ću zadovoljiti i našim suotačbenikom grčko-iztočne crkve: držeć jednako ta crkva, kô što drži naša rimo-katolička crkva, do svetotajstva ženidbe, do hrišćanskoga uzgoja svoje mladeži, do svoje samouprave, do čina kalugjerskoga i do vlastničtva svoga imanja. (*Pravo je!*)

III.

Kao slobodu ljubeći čovjek, neće moj glas nikad pristati na to, da se vriedja ičija sloboda.

Koliko ću nastojati da carevina ne piri prevratnu politiku nikakve vlade i nikakva naroda; toliko ću nastojati

Digitized by Google

da se ona ne upliće nauštrb medjunarodne slobode; i da naosob štiti pogaženo pravo, da štiti od nasilja slobodu vladanja crkvenoga, slobodu katoličke glave s. o. pape u Rimu; da štiti vjerozakonsku i državljansku slobodu naše podjarmljene braće na iztoku. (*Dobro! Dobro!*)

Ljubeć, zanosom svoje duše, slobodu vjere i naroda svoga, za svačiju ću zakonitu slobodu, za svačije pravo glasovati.

Što god vladi oduzimlje nepotrebita škrbničtva nad državljanim, to ću objeručke prihvaćati.

Što bude na uhar slobodnomu razvitku narodne i lične sposobnosti, to ću vapijati.

Ali jednakom srdčenosti, ja ću od sebe odbijati svaku mahnitost, koja pod zanositim imenom slobode, navodi na bezumlje u znanosti, na psost u vjerozakonu, na grabež u vlastničtvu, na bezredje i na uzbunu u zadrugi. Tko zlu daje slobodu u državnom životu, taj je zločinac najgore vrste, poticatelj opačine, neznabožtva, deračine, pokvarenosti; uzročnik je razsulu državâ i narodâ.

IV.

Kao nezavisan čovjek, ja neću biti vladinovac. Kad popečiteljstvo bude koje zakonske osnove predlagalo, neće moći bezuvjetno brojiti na moj glas.

Ako predlozi vladini budu u prilog narodnostima; ako ne budu na uštrb pravu Trojedne, nit ijedne austrijanske kraljevine: ako ti predlozi ne budu se opirati duhu kršćanskomu, niti nauci s. matere crkve; ako ti ne budu napereni proti državljanskoj slobodi; ako ne budu vladu od ustavne odgovornosti zaklanjali, ja ću svedjer biti za vladine predloge, da me ne ponudi ni zelenom jabukom.

Ako popečitelji budu sdušni vršitelji zakona, i ne budu nadahnuti duhom protinarodnim, proticrkvenim, i natražnjačkim, ja ću ih svedjer svojim glasom podupirati.

Ali, ako vlada, bilo tiše tiše, bilo naglo, stane nas goniti u magjarski tor, ili pritiskivati o zid njemački; ako vlada bude nas izdaleka niemčiti ili talijančiti: ako

Digitized by Google

bude proti vjerozakonu i proti crkvi šarovitati; ako bude slobodu krnjiti, ja ću njoj biti protivnik, nosila mi nož pod vrat, ili me klipovim zlata zalivala. Moj će glas biti: nek se taka vlada sruši, nek se taki ministri u-klone. (*Evala! Tako! Živio!*)

Dakle: Hrvat, kršćanin-katolik, slobodnjak, ustav-njak. Ovo su točke moje izpoviedi, ovo su članci moga vjerovanja. (*I našega! I našega!*)

Opet velim: premda ovo moje vjerovanje, vam gg., moji stari prijatelji i moji stari birači, nije novo; ipak hotio sam da vas o njem preupitam, nek svak dobro znade, da smo mi složni; jedne misli, jedne duše. (*Jesmo!*)

Hotio sam danas ovo opet u kratko da kažem, neka svak vidi, da vi mene poslanikom odabraste, ne s toga, što sam vam napunio lonce mesa, ili što sam vas opio praznim obetanjim: neplaćanja danjakâ, nepolazka na vojnu, presušenja blatijâ, krčenja cestâ, mrtvih plaća, namješćenja sudova itd.; nego s toga, što želju, koju začeste u srdcu poštenu i domorodnu, ja primih na srdce i na dušu svoju.

Vi mene odabraste, da radim, kako bih vam dom sastavio, da u tom domu (u Hrvatskoj), u dobru selu (cjelokupnoj carevini) pod zakonitim glavarom (kraljem), možete slobodno svojim jezikom govoriti, Boga svoga moliti, i po božjem zakonu živiti; slobodno crkvu božju slušati, slobodno pravedni žitak svoj teći.

To je *hrvatstvo, kršćanstvo, državničtvo moje*. (*I naše! I naše!*)

Na carevinsko vieće ja ne idjem da sudove premje-šćam, da blatija sušim, da ceste krčim, da mostove zidjem, da učione snujem: to su zadaće vršiteljne vlasti. Ja idjem u Beč da sudjelujem u zakonodavstvu i da vladu nadgledam hoćeli vršiti ono što joj se nalaga, i što je dužna da vrši, naime: da vam mir, red, sigurnost osobâ i imanja obezbiedi; da vam narodnost goji, vjerozansku slobodu obezbiedi, prosvjetu širi, pravdu kroji; da vam otvara trgovine; da vam obće blagostanje navraća; u malo rieči, da se misli vlada za obće narodno-državne

Digitized by Google

potrebe; da vrši dužnosti, za koje je ona plaćena i od kralja namješćena; da pak vi možete sami slobodno o svom vlastitom napredku raditi.

Pute, učione, mostove, vode, sudove, valja da izvršujuće vlasti zadarske (i namjestničtvo i odbor zemaljski), koje same rede, koje predlagaju bečkoj vladi. Poslaniku narodnomu je dužnost i pravo, da nadgleda, predlaga li zadarska vlada, redi li bečka po pravici; pa do potrebe, ako je nepravde, ako je nehaja, da glas svoj javno na carev. vieću digne. Svako drugo uplićanje, svako tajno moljakanje ponizilo bi, vezalo bi ruke, i usta začepilo narodnomu poslaniku.

Kako svi jednako porez plaćamo, i krv svoju prolivamo za uzdržanje države, tako valja da se vlada i carevinska i pokrajinska, za svakoga jednako po razmjerju misli. To njoj je u dužnosti. Ne učinili to, ona gubi pravo na našu podporu: nju valja tad opominjati, do nevolje i osudjivati; a ne posebice moliti, i kroz njezine se činovnike verati.

Evo nas, dakle, Bogu hvala, na čistu i na ravnu.

Nego, ako ste vi zadovoljni s ovim mojim vjerovanjem, možda nebudu tako svi koji zanj čuju. Možda se nadje tko reče: to nije *program*, nije vjerovanje narodne stranke.

Svak živ može razabrati, da ja ovde ne govorim sa cielom narodnom strankom, a još manje na ime narodne stranke. Ja govorim na ime svoje, svojim biračim kotara Sinjsko-Imotsko-Makarskoga. Danas ovde nam je dovoljno, da smo mi izmedju sebe svi sporazumni.

Nego živeć mi u narodno-državnoj zadrugi; nam ima biti stalo, da sva naša braća bistro razume našu misao; da tako mozgajuć s jedne i s druge strane, po vrieme složimo misli što više narodnih birača i njihovih zastupnika, na isti cilj. Inače saborski râd po mom mnenju, ostao bi jalovo na slavu pojedinacâ; ili zamka narodnoj slobodi, i blagostanju otačbine naše.

Mi izpoviedamo da smo Hrvati, i da radimo za cjelokupnost i za pravnu samostalnost Hrvatske. Ima ljudî, kojim naše hrvatstvo ne miriši; bojeć se da im tim imenom hrvatskim nebi možda kanili da niečemo, ili bar da

Digitized by Google

taremo srbsko ime, kojemu vole. Dosad smo rekli, da Hrvatu srbsko ime ne smeta nigdje, pa ni u samoj Hrvatskoj. Ime hrvatsko, ime je koje žive u zemlji, na lozi, na odielu, u jeziku, u duši ogromne većine naroda Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske, Slavonije. Ime, hrvatsko nosi povjestnicu, nosi medje, nosi državno pravo Trojedne Kraljevine. Mi upiremo na to narodno-državno ime, kao na najbistriju i najkraću oznaku naše osebine u Austro-Ugarskoj, pa i u Jugoslovinstvu.

Prosto svakomu Srbinu, svojim se plemenskim, vjerskim li imenom, uz nas u Trojednoj kraljevini podičiti. Ali neprosto nijednomu sudržavljaninu hrvatskomu, da na golu imenu gradi različitih narodnosti u istovjetnom narodu; neprosto nijednomu sinu Hrvatske, da bûdi težnjâ nerazboritih i nebratskih. Slobodno svakomu nazivati se po volji i po svojoj predaji; ali slobodno ne bude nikad, dok je na svietu Hrvata, da se domovina naša ciepa; pa da se iz nje zemljišta i ciepanja narodnoga, snuju osnove nehrvatske. U Dalmaciji ima Srbâ; ali Srbija, srbska država na drugoj je obali. Ovde je Hrvatska.

Ja sam opetovano kazao i dokazao, pa i danas kažem, da ljubim Srbe i Srbiju. Al srbstvo, kao državna osebina, jedno je, a hrvatstvo, drugo je. Zemljište, odnošaji, prava, dužnosti, zvanje, sve je to različito; premda ota razlika ništa ne otimlje, ništa ne krati većoj zajednici narodnoj, prosvjetnoj, obranbenoj, prometnoj. Hrvat u Biogradu, na Cetinju, može ostati Hrvatom u obitelji, u zadrugi, u sviesti, u imenu; ali mu je tamo, kao članu države, raditi za srbstvo. Ništa više nitko pametan ne traži od Srba ni u Zadru ni u Zagrebu. Pa, Bogu hvala, tako rado vrši svaki pošteni Srbin; kô što svi oni svjestni rodoljubi srbski i hrvatski, koji ne grade kraljevine proglasima; ili ne pometaju, s jedne strane vjeroizpovjed sa narodnosti, a s druge strane ne istovjetuju mrtve listine sa živim narodom, ili mutne tudje izvore sa bistrom sviešću osobnom. Braća jesmo; pa, kao prava braća, mi ne smimo nikad pod proklestvo vlastita uništenja, da jedan drugomu niečemo zakonita diela obće otčevine slovinske.

Ovo danas opet svetčano spominjem pred vami, gg.

Digitized by Google

birači, jer sve jednako čujem, da i kroz ove izbore neprijatelji su narodni kroz neke naše kotare, kô što kroz plaćene novine bezazlene ljude izdajnički mutili, da tobož ja niečem srbskoga imena; da kanim hrvatiti Srbe, da sam neprijatelj hrišćanim, da sam proti vjerskoj snošljivosti. (*Nije istina! To nije istina!*)

Na drugi član moga i vašega vjerovanja možda se druga vrsta namrgodi. Ima poštenih rodoljuba koji razlože od prilike ovako: narodnost je odlučena od vjere; toliko smo godinâ radili za narodnost, bez da se o vjeri govorilo; pa što bi sad puk da bunimo i da se ciepamo? — Tim odgovaramo: istina je, da je narodnost od vjere razlučena; ali narodnost bez temelja vjere s početka hramlje, pa kad odreste lasno šêne, i promeće se u poganstvo. To nam je pod očima naših dana u Italiji, što u Njemačkoj, to u Švajcarskoj. Ako nismo iz početka vjeru spominjali; nije nam nitko u vjeru ni u crkvu zadirkivao. Kad izadjoše putem zastupnikâ u Beču, zakoni koji vriedjaju nauke crkve o svetotajstvu ženidbe, vriedjaju pravo crkve u vrhovnom nadzoru učione itd. narodna stranka, iz sabora zadarskoga kralju poslanicu pokloniv, molila je, da se u budućim zakonima štedi *vjersko čuvstvo našega puka*. Svak zna kud ta idje. Pa sad svakomu vjerniku, bilo crkve rimokatoličke, bilo grčko-iztočne, pazit je dobro da se nadalje na vjeru i na crkvu uz neke njemačke ustavovjerce ne juriša; i da se nekršćanstvo suzbija u vieću, o kojem se reklo da kani samo krojiti zakone o crkvi i o njezinim odnošajim s državom; pa udariti snagom državnom da ih izvadja.

Tako zvani *klerikalizam*, t. j. *kršćanska načela*, naš narod ne mogu da ciepaju, koje god crkve on bio. Ta načela ne mogu od nas da ciepaju hrišćane, one koji do svoje vjere i do svoje crkve drže; jer brane i hrišćani kô što i mi branimo crkvenu samoupravu i crkveno vlastničtvo, svetotajstvo ženidbe, nadzor nad odgojem mladenaca, slobodu redovničkih zadruga itd.

Jest, vrieme je da cio puk kroz Dalmaciju i katolički i hrišćanski, znade što mu nad glavom visi, prije nego prispiju opet kakvi novi zakoni iz carevinskoga vieća, da mu vjeru i živo čuvstvo vjerozakonsko u duši mute.

Digitized by Google

Imamo mnogih i svakovrstnih napastnika. Glavni nam neprijatelj neznabožna struja što mori Europu, prevrat koji se spremio proti kršćanstvu, možda najžešći, nakon progonstva cara krvnika Dukljana. Ali mi smo još na vrieme. Narod naš nije još ostao bez sviesti; njemu trudniku i zlopatniku, hoće se tvrde vjere, da trpi i da radi za uzvišene ciljeve prave ljudske slobode i životvoreće uljudnosti. Okupljajmo se, brojmo se. Recimo biločano svakomu: mi nećemo da trgamo narodnoga *programa;* negó hoćemo da ga razvijamo, da ga nadopunjamo, da ga usavršujemo prama novim potrebam života narodno-državnoga. — Pod zastavom *vjere i domovine*, cio će narod najlakše svladati posvuda protivnike svoje na biralištu; kô što ga evo mi u trinest godina divno svaki put svladasmo, čestiti moji birači. Pod zastavom *vjere i domovine*, zakoni će se najmudrije po saborima krojiti; pod tom zastavom steći ćemo najlakše i najbrže domovinu i njezinu slobodu; jer ćemo prije svega najlakše pod tom zastavom steći slobodnih i nepodmitljivih rodoljuba, slobodnih i nezavisnih zastupnika. A tjelesne blagodati i ostale dnevne potrebice mjestne i osobne, nadodat će se nami po rieči onoga koji je rekao: *tražite prije svega kraljevstvo božje i slavu njegovu; ostala će se nadodati vami.* (Jednoglasno: *Tako je, tako! Živio, živio!*) —

II.

Pučki spisi.

Digitized by Google

Digitized by Google

Hrvatska

Besjeda izrečena u katoličkoj domoljubnoj skupštini dolnje Austrije u Beču na dan sv. Josipa g. 1874 [1].

Hrvatska-Dalmacijo, domovino moja, ja sc ovdje neuspeh, da se u tudjem svietu podičim govorničtvom, nego da tvoje slavno ime spomenem, majko moja mila, da se u svietu zapozna, da je Hrvat svedj bio i biti će tu, gdje se sbori o pravu, gdje se brani sloboda: Za krst častni i slobodu zlatnu.

Nakon duge povorke varvarskih čopora, koji razoriše i oplieniše rimsko carstvo, sedmoga vieka javio se na jugo-iztoku europejskome narod hrvatski. Od karpatske pradomovine Hrvat dodje u Ilirik, ne da robi niti da plieni, kōšto su ostali došljaci tad radili; nego Hrvat sadje, da brani pravo i da štiti onemoglo kršćanstvo. Taj, koji dragovoljno primi ponudu bizantinskih careva, ne sjede na puste zemlje Ilirika dalmatinskoga goloruki kmet, nego junačkom svojom krvlju nakon stotinu borba od Dunava, od Drave, od Save tja do pučina sinjega mora, iztriebi varvarina, spasi ostanke stare uljudnosti, zasjede na predstražu dvaju svieta, sebi steče bolju postojbinu.

Carevi bizantinski ostaše zadovoljni službom hrvatskih mišica; narod hrvatski osta zadovoljan novom zavičaju; ali Rim nije tim zadovoljan. Rim, u narodu toli požrtvovnu i plemenitu, u narodu miroljubivu i ratobornu, neće mrtva ratila tudjoj politici ni puka najmljenika tudja gospodara; hoće Rim u Hrvatu živa člana kršćanskomu svietu, hoće uspora razpadajućemu se bizantinstvu, hoće mu pouzdanije zamjene u odporu proti izlamstvu.

Na južno-iztočnih granicah rimsko-germanske zadruge, Hrvatska se ima svesti u kolo one zajednice, iz koje Rim izvede plemenite kraljevine, prvorodjenu svoju kćer, Francuzku, te Njemačku, Inglezku, i zače uljudnost, kojom se danas Europa diči. S toga pape ne radiše o samom pokršćenju Hrvata, nego kršćenjem naroda htješe

---

[1]) U prisutnosti 12 biskupa i prabiskupa, stotine grofova, knezova i zastupnika, te više hiljada naroda.

Digitized by Google

da domovinu steku, da mu državu utvrde; da toj državi medje obrube samostalnom uredbom, kakvom se tad mogla bilo koja država podičiti.

Glavni nosioci kršćanske prosvjete i državne slobode, pape su tad u neuredjenoj Europi dosudjivali medjunarodno pravo. Od 9 do konca 11 vieka Rim je neumorno težio na to, da hrvatski narod slije u jednu državnu cjelinu sa srodnimi pokrajinami i sa znamenitimi tad ostanci rimske Dalmacije; da se kroz te priljubi zapadu; Rim je težio, da hrvatski narod zapaše i utvrdi svoju samostalnost na kršćanskom načelu. S toga svakojake nutrenje i sdvorne pravde, zadjevice, razpre hrvatske, Rim je osobito motrio i pomogao, da se mire i razpravljaju na narodnih i crkvenih saborih. Rim je napućivao i Hrvate i Srbe i njihove vladare; povlastice dielio; hrvatsku mitropoliju proširivao te napokon izveo sgradu do zavrhe, krunisanjem Zvonimirovim u Spljetskoj metropoli.

Nijedan suvremeni vladar ne doživi sjajnije krune, zastave, žezla i mača Zvonimirova; nijedan sjajnijega odaslanstva od onoga, što Zvonimiru posla Grgur VII. Taj velikan stožernika je svoga odredio, da bude stalnim poslanikom pri dvoru kralja hrvatskoga; da opet do sgode odtle redi po iztoku. .

Krunitbena zavjernica kralja Zvonimira, kojom se on kune, da će štititi "ženitbenu svetost, ljudsku slobodu i pravo vlastničtva" dovoljno svjedoči, koliko je po sam nutrenji život hrvatskoga naroda spasonosno djelovao Rim. Kraljevske darovnice, Vranske papinu poslaniku, poljićke županije i Sućurca spljetskomu mitropolitu, svjedoče harnosti hrvatskoga naroda.

Tko hoće, da omiera po današnjem ponosu samostalna naroda tadanju popustljivost hrvatskih vladara prama latinštini, taj nema povjestne ćuti, ne razumi razvoja uljudnosti evropejske, nit zna, što je latinstvo srednjih vjekova u svietu zastupalo. Tko za to sve zna, pa zna još i za razsap, što tad arijanstvo uz ina razkolničtva uvadjaše kroz novodošle narode i njihove jezike, razumi tadanje vanredno revnovanje rimskih svećenika za latinsku božju službu. . .

"Sami glupaci (Dummköpfe), veli Gfrörer, sami glu-

Digitized by Google

paci mogu kazati, da zakletvom, što Zvonimir prisegnu Isusu i rimskoj crkvi, ostade ponižena kraljevina hrvatska. Istina je bo, da onim odnošajem Grgur VII. učini veliko dobročinstvo narodu hrvatskomu. To znadijaše vrlo dobro srednji viek. Koliko li se nije izmučio Pipin, otac Karla Velikoga, dok Stjepan III. dodje, da ga kraljem franačkim posveti u S. Dionižu!? Pa koliko to cienjaše i Vilem, uzmnožiti zavladatelj britanski, da mu papa Aleksander II. pošlje zastavu Petrovu; i da ga on kroz svoje poslanike okruni u Westminsteru! Oba ta primiše tom prigodom stanovite obveze . . . To, isto, što je Stjepan III. za franačkoga Pipina, što je Aleksander II. za normanskoga Vilelma, to je Grgur VII. učinio za hrvatskoga Zvonimira. Kad mu je zakletvu primio, to je, kô da je pred cielim kršćanstvom izjavio: dokle god, ti Zvonimire, budeš meni zadanu vjeru držao, ja, Petrov nasljednik, hoću stvar tvoju i naroda tvoga držati svojom; ja ću braniti tebe i tvoje kraljestvo proti svakomu neprijatelju.„ [1]) A ta obrana nije bila šala tad kad cjelovita obstojaše *respublica Christiana* pod papinim rukovodstvom.

Nagla smrt velikoga pape i utrnuće kraljevske porodice smete donekle velike osnove; ali blagoslov Grgurev ostao je kod Hrvata; i Hrvatska u istinu održa uz dva put odabranu dinastiju kroz vjekove razlamanu svoju samostalnost. Hrvatsku cielo kršćanstvo u vrieme obćega trepeta i leleka kroz usta Rima nazva: *antemurale christianitatis* (bedem kršćanstva).

Prodjoše vjekovi; prodje prvo slavlje, prodje mir i blagostanje Zvonimirovih dobâ, što još 12 vieka uzhitno opisuje sgodopisac dukljanski. Prodjoše ratovi i borbe tristoljetne, što okrvaviše i razkomadaše Hrvatsku. Sve to prodje; ali ne prodje zvanje Hrvatske prama iztoku, to slavnije, što miroljubnije; zvanje narodne slobode i kršćanske prosvjete. Prodjoše vjekovi, ali ne prodje harnost Hrvatske prama Rimu, koji njezine sinove i njezino biće

[1]) Vidi: Byzantinische Geschichten Aug. Fr. Gfrörera, izdao i nadopunio d.r J. B. Weiss u Gracu 1874; knjiga II. str. 251—232. Gfrörer protestant predje u crkvu katoličku nakon dubokih svojih nauka o srednjem vieku i o tadašnjem djelovanju rimskih papa.

Digitized by Google

okrsti dvostrukim znamenom kršćanske vjere i samostalnosti državne. Te ako danas Rim nema za ugnjetene narode do golih rieči, te su rieči života vječnoga, pa su tim i rieči života narodnoga. Te rieči same i danas želi hrvatski narod, kad mu je duševnom snagom da izvojšti na polju samostalnosti prosvjetno-državne proti preuzetnim susjedom ono, što su otci njegovi slavno izvojevali za ostale narode na bojnom polju proti izlamu.

U toj novoj borbi, Hrvatska vjerna kći kršćanskoga Rima, uz dragocjenu uspomenu blagoslova moćnoga Grgura VII. ne želi do blagoslov nemoćnoga starca Pija IX.; jer srdce hrvatsko jednako uzanj prijanja, kôšto će prijanjati do vieka uz njegove nasljednike, bili oni na priestolju, bili u uzah; bili u svietu nemoćnici, bili mogućnici; jer je glavna moć njihova u istini, koja sama može spasiti narode, kôšto spasava pojedince.

Dubrovačko-kotorski odlomak.

Kao što crkvu splitsku nadariše zemljami, kralji hrvatski obogatiše takodjer i Dubrovnik zemljam i *Svetom blagajnom*. Jedanestoga vieka, kralj je Stjepan darovao svomu Dubrovniku hrvatska sela: *Župu*, *Brgat*, *Šuniet*, *Gruž*, *Rieku*, *Zaton*. Kraljica Margarita, zavjetna za bolestnoga muža, priložila je dva povelika komada s. drva križa, i dvista litara zlata i srebra, da se s. moći oklope u crkvi s. Stjepana, obnovljenoj od istoga kralja, i providjenoj nadarbenikom, rodjakom njegovim Stojkom; te se i sama kraljica, nakon kraljeve smrti, u Dubrovnik nastanila. [1]).

Dubrovnik se pokazao vjeran svomu zakonitomu kralju, u najvećih nezgodah. Kada kraljice Marije dopade tamnica (1370), ban bosanski Tvrdko (kralj), kraljičin protivnik a saveznik bana Hrvata, sklopi s Dubrovnikom

[1]) Škurla: Moćnik stolne crkve Dubrovačke. U Dubrovniku 1868 str, 43 itd.

Digitized by Google

koristan ugovor. Pitajuć' Tvrdko, ako bi mu došlo do nevolje, da ga Dubrovnik zakloni, ovaj odgovori: "drage volje zaklonit ćemo te od svakoga; ali ako te pogne kraljica, tad valja da od nas bježiš." [1]).

Dubrovačke *pactiones* s kraljem ugarsko-hrvatskim pisane su godine 1357. God. 1396 Dubrovčani su bili na hrvatskom saboru u Ninu [2]). Te su iste godine putujućega Šišmana, nakon nesretne bitke nikopoljske, svetčano primili, ključe mu gradske predalì, i *zakletou* vjernosti *ponovili*, kao kralju *Ugarskomu*, *Dalmatinskomu*, *Hrvatskomu*, svomu *naravskomu* kralju, kojemu su svedj *danjak* plaćali, *salvis permanentibus privilegiis*. [3]).

G. 1416 Dubrovčani su pitali Konavlje u kralja ugarsko-hrvatskoga. [4]).

G. 1684 Dubrovnik je ponovio s kraljem Leopoldom stare *pactiones*,

Zemlje što Dubrovniku pustiše srbski vladari (god. 1333 i sliedećih) Stefan Prvovjenčani i Dušan u *Ratu*, Sandal bosanski i Pavlović u Konavlju, proste su kupovine, za koje, Dubrovčani odgovarali su godišnji dohodak u novcu i često pogodbe mienjali po okolnostima. Ostale daće dubrovačke tim srbskim vladarom, davane su za odkup trgovačkih povlastica po srbskih zemljah. Svi ti ugovori bijahu kao jednakoga sa jednakim. [5]).

Dubrovnik je imao i sviest svoga hrvatsva. Lukarić (Dubrovčanin) pripovjeda, da su Dubrovčani jur prie jedanestoga vieka pjevali junačke pjesme *o slavi hrvatskih vladara*. Petnestoga vieka, tjemenjaci dubrovačkoga pjesničtva, Šiško Minčetić i Darzić, pjevali su *ikavski* i *čakavski*, kao što splitski i hrvatski suvremenici, Marulić i Lučić.

---

[1]) А. Матковић: Историја Србског Народа. Београд 1858 str. 224.

[2]) D.r Šulek: Naše pravice. Zagreb 1868. str. XXI.

[3]) Кнез М. Пучић: Споменици српски. Београд 1858. str. XXVI.

[4]) М. Пучић. str. XVII.

[5]) Матковић. str. 223.

Digitized by Google

Ivan Vidali, vlastelin i pjesnik korčulski 16.ga vieka, u poslanici na Naljeskovića, pjeva o Dubrovniku:

"Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti,
Svake Bog nadili obilno milosti,
Gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom,
Razlicim uzvisi imanjem i blagom,
Svuda ga jes puna slava, svud on slove,
Hrvatskih ter s' kruna gradova svih zove". [1])

Trublja slovinska Ladislava Minčetića, vrstnika Gundulićeva i Palmotićeva, bjelodano svjedoči, da 17.oga vieka nastalo u književnosti *slovinstvo*, suznak je hrvatstvu. U toj pjesmi Petru banu Zrinoviću veleć:

"Slovinski si zvan Apolo",

sliedi: "Od robstva bi davuo u valih
Potonula Italija,
O hrvatskih da se žalih
More otmansko ne razbija"...

te dalje:

"*Čuj Hrvatska pokrajino*,
Pače vas sviet neka sliša,
Što obećava sad istino
Nebo, i mene riet nadiša.....
Česaroviem tu (u Carigradu) pod krilom
Ban imenom a kralj dilom.....
O tvom svjetu dika visi
Narod puka hrvatskoga." [2])

Osamnaestoga vieka glasoviti Jurković, konavljanin s' Jasenice, biskup trebinjski, pjevajuć o Mariji Tereziji, osobitom nasladom višekrat nad sve junake uznosi Hrvate, pa napokon veli:

---

[1]) Pjesme Marka Marulića. Zagreb 1868. str. XLIV.

[2]) Trublja slovinska od Vladisl. Minčetića. U Zagrebu 1844.

„Nije lova gdje nije sokola,
Sve širuje gdje raste topola,
Nije brata što ne radi majka,
Nad Hrvata nije nam junaka.„ [1]).

Evo, kako mislimo da je slovinstvo mah otelo. Sedamnestoga vieka, pojam ugarske države, kroz turske ratove i kroz bečke natiske, uzeo mah; odavna zašla slava stare samostalne hrvatske države; sjajne slovinske (poljske) pobjede, što su Gundulićeva Osmana nadahnule; trgovački odnošaji sa cielim slovinskim iztokom; orjaški râst mladoga carstva slovinskoga u Rusiji; povjestna sviest dubrovačke slobode i samouprave, sve to širokomu pojmu slovinstva pomoglo je, ne samo u Dubrovniku, nego i u srdcu Hrvatske. Makarski Kačić pjevao je *ugodni razgovor Naroda Slovinskoga;* pa za njim redom do Raše svi tad pjevahu *slovinski.*

I Kotor, od prastarih vremena, imao je svoju samoupravu, koja se s ustavom hrvatskim mogla složiti. Neko vrieme, u onom budljanskom primorju, držali su se Nemanjići, i Kotor je tad priznavao njihovo pokroviteljstvo; ali uprav god. 1348 (najslavnija Nemanjića doba) novci Kotorski, uz sliku s. Trifuna, nose naličje kralja ugarsko-hrvatskoga Ludovika I.a [2]).

Tvrdko, novi kralj bosanski, odtrgao je samo za čas Kotor, makarsko primorje i Omiš od Hrvatske (god. 1370), jer je odmah godine 1382 svomu Kotoru od Mlečića popaljenu, Ludovik iz Zagreba potvrdio stare povlastice, da se brže pridigne i bolje naseli [3]). Poslanstvo kneza dubrovačkoga Nikole Pučića god. 1403 u Kotor, i njegove mudre rieči i izjave svjedoče kamo Kotor spada od davnina [4]) i tko je tu starenik.

---

[1]) Dubrovnik. Zabavnik Spljet str. 310-11.

[2]) Гласник Дружтва Србске словесности. Београд 1851. str. 260.

[3]) Šulek: Naše pravice. str. 48.

[4]) М. Пучић. str. XI.

Digitized by Google

NERETVA

Proslovio na god narodne čitaonice neretvanske u Metkovićih

30 rujna 1873.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode: pučine poljâ, zrcala jezerâ, gajeve zahumljâ: tihu-maticu podražite vratolomnim utocima, obrubite rudinastim obrvami, razvedite niz dionice, niz jarke; dajte plugu oranicâ, srpu njivâ, kosi livadâ: tu mi ljepotu dajte pod nebom s kojega žari sunce kâ oko junačko; pa eto naporuč vam konja jahatih i čamaca plivačâ, da se utrkivate, da gospodski lov lovite, da veselo vino pijete.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, da vas nanosim nad virove, nad jata plotica, iveraka, pastrva, glavatica; da vas oblićem labudovim, izneblušim, zabezeknem nesićim, utvam zlatokrilam; dajte, da vas bacam u zlatne talase, da se topite u jezera pšenice; da vas penjem na Vratare [1]), da gadjate junačke klance; da vas iznosim na Rujnice [2]), da unakrst svietu gledajuć, želja vas mine ljepote zemaljske.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, raztvorit ću vam morske pučine, razvesti ću luke, obtočiti otoke, navratit ću vam jata jedarica, ka' jata kalebova: da vam pukne odsvakle trgovina, da zalazite po svietu ka pčele po cvietu.

---

[1]) Ključ k Narinu, gdje su se najprvo Rimljani utaborili.

[2]) Visoko brdo odkle se vidi sva dola Neretvanska.

Digitized by Google

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, dat ću tu vam krasnu sliku; ali vam ne dadoh još slike, stare naše Neretve.

Što je kopna uprlo u tri mora, što je skoka od Dunaja do Visa, što zemlje zalieva Drina, Sava, Bosna, što hrani srdce Jugoslovinkinji, toj diki jedrijoj od uzorite Talije, zanositijoj od darovite Španje, župnijoj i pristupnijoj od ijedne posestrime na poluostrvu; Slovinkinji toj, odušak je ova gruda na kojoj danas mi stojimo. Oba nju jagmiše se Ilirci i Galci, Grci i Rimljani, Eruli i Goti, Vandali i Vizantinci, Obri i Slovinci, Hrvati i Srbi, Barbarezi i Normanci, Ugarci i Cicilianci, Turci i Mletci, te napokon, Francuzi i Inglezi. Ovde je stožina, okolo koje se vrti ciela povjestnica dalmatinska.

Neretvo, udesna rekoše da je tvoja ljepota. I liepa Saraj udesna bijaše svojim nesudjenikom.

Neretva je svojom ljepotom od iskona savila sve ovo sinje more, i krunom staroilirske slave, junačtva i bogatstva, ovjenčala je glavu svoju, Norin ponositi. Krasan li ta Norin bijaše u napli svoje snage i svoje mladosti! Od Pruda [1]) do Rujnice, pa što je leglo prostora od Dragovije i Vratara do Sîte i do Humke, odvalio se silni gorostas kojim vrve ljudi ka' pčelinjakom, da primaju i odpremaju trgovinu cieloga Ilirika. Topole se razkrilile od Glibuše do pod Bobal, da konjanici i putnici prohode hladovinom. Od utoka do pod tvrdjavu Norinsku, zanizali jablanovi, da se podložnici redom okupljaju kralju i kraljici, kad od iztočnih strana dovažaju harač i pravdu pitaju. Tamo k iztoku niz Koševo, razapeli se čadorovi, na odmore izvježbanoj vojsci, koja brani kraljestvo od Raše do Drine. Doli niz Bilivir i niz Mislinu sdunajila se jadika, da mrtve kosti raduje, kada se harni sinovi okupljaju na vječni spomen slavnih svojih otaca. Zaredile ladje dvojedrice i trojedrice od Višnjice do Kutâ i do Norinskoga utoka. Plutnjak prekrio jezerca i zaboke, da ti se vode neretvanske u bieli cviet pod očima pretvaraju. Brda se iz okola zazelenila od gore, a polja zatutnjila od tišme. Na četri ždriela sviet navrvio, od Jezera, od Raztoka, od

[1]) Ovo i sva sliedeća imena označuju položaje sadašnih blatija i golih brda neretvanskih.

Digitized by Google

Krupe, od Ravna da unosi i da raznosi trgovinu. Cio Ilirik prima i daje Norinu blagostanje i život. Pa cio Ilirik zaplaka, kad god. 229 prije Isusa, kraljica Teuta zaplaka ovde u Neretvi, nad svojim poraženim brodovljem.

Kada Norin u prastaro vrieme stajaše gospodar na kopnu i na moru, Rim, ta gizda lacmanluka, to strašilo svemu staromu svietu, Rim bijaše još tada ludo pitanče Romulove vučice [1]).

Kad se podgojio taj, kojemu sudjeno bijaše da preoblada svietom; kad uzgornost Teutina podraži kivna lacmana, kad nevjerni morovoja Dmitar [2]) izdade brodovlje neretvansko; kad se kraljska porodica opoganila, a gusarina okaljala zastavu slobode, staroj Neretvi, dodje sûdnja. Ali ni tad Neretva, ne podmota skutâ; ona se za svoju slobodu hrvala. Hrvala se kraljica sinjega mora, da ilirski sin ne postane siromah i rob na svom pragu; hrvala se ovde do pod same Norinske nasipe, i duge obsade junački održala. A kad bojna sreća ote mah nad junaštvom, Rim, taj stari hitrac, ne zarobi pod silu Neretvu: nego se njoj udvarao, da ostajuć na miru, pozdravi ga ka' od milosti gospodara.

Pade kruna Norinu s glave: ali ona ne dopanu tudjinskih ruku, nego ju Neretva u svoje dubine utopi. Mi smo već čuli priče o kralju Norinu kako sviralice progovoriše iz djetinskih grla, kad kralj zaprieti svome brijaču, da ne prokaže čovjeku — a brijač prokaza rupici u zemlji, zemlja trstici, trstika sviralici — tajne grdobe okrunjene glave: i kako se on strmoglavi u maticu da mu ne bude priekora u svietu; pa Norin i danas u gluho doba buče pod Neretvom — narod pripovieda — da kralj okaje nesite jade svoje, i porodice svoje.

Rimljanin je zavladao Neretvom, ali je Neretva ostala na starome skoku. Rimskih doba zasjala je Neretva novom

---

[1]) Latinska priča kaže, da je vučica zadojila nahoda Romula, zasnovatelja grada Rima.

[2]) Dmitar Hvaranin, morovoja Ilirske kraljice Teute.

Digitized by Google

ljepotom; zasjala je prosvjetom, pa je nije minulo ni bogatstvo.

Rimljani po izbor junaci i vještaci od oka, netom zasjednu u Neretvu, uoče sgodu: u Neretvi su, rekoše, ključevi iztoku; Neretva je matica Dalmaciji od mora do Dunava. Podosta su već okušali kod Duvna i kod Norina, da kod Dalmatina sama sila ne pomaže; daj dakle da se u Norin presadi Rim. Najplemenitije rimske obitelj odabiru svojih sinova, najbolji vitezovi odlučuju redova, sudci sudaca, sveštenici sveštenika, trgovci trgovaca, vojnici četa; te se diže naselbina k novoj otačbini, u zemlju obetanu kršnih Biokovaca (Ardiei). Kad sa tvrdog Vratara, pod kojim se prve vojske bile utaborile, rimski došlac pogleda na Norin, od srdca pregori veliki svoj Rim: "ovde ću Norin ljepši od Rima napraviti.„ Kô što vještak vrtlar, prosjecajuć dionice, krčeć busove, prenašajuć cvjetove, prokašajuć mûti, svijajuć grane, izvadjajuć mlazove, kroz samo jedno proljeće prirodnu bašću zna pretvoriti u divan perivoj, mudri Rimljani, liepi Norin u kratko pretvoriše u divotu svieta. Veličanstvene hramove povrh grada izvedoše Bogu pokrovitelju trgovine Dobropanu (Merkuru); uz hram postaviše sbor šestotržaca (seviri), da kumira dvoreć, kroz trieme i veličanstvene stupove, odvjet davaju trgovcim, razredjuju ciene, upućuju trgovine.

Od hrama Dobropanova raztočili u kolo novih ulica, da navadjaju kroz svodove i kroz stupove u kazališta, u skladišta, na zborove. Trgovi zalašćili od raznocvjetnih pločnika; zidani mostovi, ka' zlatni prstenovi, zagrivnali Norin i Neretvu napored; obale na sve četri strane, kroz grad iz kamena iztesane, ka' da su salivene: brodovi sami se uvlače u kresane jârke; kola se voze niz gvozdene pruje; novi zanati smišljeni, nosivo ugodjeno, zakoni dokrojeni. Pukovnija portugalska, povrh Glibuše diže hram Diani Lugarskoj, da tu lovci svoje godove slave. Četa konjanika belžijanskih, teše iz crvena mramora na pogled Krvavcu, svetište Baku i sestri mu da tu ciele čete poklonitelja kupajuć se u vinu, voze kumira grozdima nakićena kroz vinograde od Pologuše do Rnjaka, od Kunice do Dubravice. Pod Vratarom zapasalo kazalište za sto hiljada duša: izvelo na obšet stubove, opučilo zamašita

Digitized by Google

platna do sto lakata visine: tu Misir i Galija šalju svoje zelene, žute i crljene mramore; Grčka vajare i tesare; Rim nejmare, da zapašu cielu poljanu, u koju napuštaju lave, risove, slonove iz Afrike, da se strašnom rikom kose medjusobom, ili da se s hrvačima hrvu, dok ih razderu na očima svjetine. Tu na rokove Vrještice navru svojim vodami, a Norin iz Lukâ napusti svoje plavi, da se pomorska bitka bije uz klikovanje stotine hiljada grla. Doli niz polje, niz Norin, niz Mislinu, niz maticu udarili čamci, i tamo staju gdi Neretva prigrljena s Norinom, kaže se u napun svoje gojnosti, da se opet iz pasa razkrili i obgrli bûs [1]) na otoku. Tu pod Brštanikom, Lâdo je uz Ljelja svoje čadorove razapela. Tu mramorne kupeli na svakojake sgode izumišljene, e bi rekao, tamo se rod ljudski topi u razkoši. S desne i s lieve na pristupku, dočikaju kipovi, nalik mladim djevojkama na uglede izvedenim. Niz te prikaze božicâ Norkinjâ, ovjenčana loza spustila s jablanova svoje gibke mlazove, do osienjem zastiru razgalu objestne umjetnosti. Niz guste svodove topolskoga perja, kroz glasbe, kroz pjevanje razmienja se ljepota i bogatstvo, što ljudska zenica zagleda od Dunaja do mora. U brdo iz polja uprle sbornice, kojim se okupljaju na sud i na skupštine puci; oni, što piju Bojanu, Drinu, Ramu: osamdeset i devet gradova ugod, vrvi u Norin: i Cavtat i Budva, i Duklja i Skadar, sve se k Norinu navratilo. Norinjanin može glavom u Rim na sborove rimskoga puka, da cielom svietu sud sudi i zakone kroji. Najveći kralj u iztoku, šalje iz daleke Persije književnike, da mu opišu bogatstvo i čuvene ljepote neretvanske.

Norin je svoju staru krunu izgubio; ali sdruživ se s Rimom, on je znao postaviti na glavu sina svoga krunu rimskoga carstva; i mi vidjamo g. 283 poslie Isusa, Kara neretvanina, na priestolju rimskom.

Svjetskim veličanstvom zaosienjena, blagom obasuta, u svakoj razkoši utopljena Neretva nije naduglje mogla ostati bez Boga istinoga. Kad nemili Dukljan stade zvieriti

[1]) Današnje Opuzeno, koje se u starije doba zvalo *Posrednica*.

Digitized by Google

na kršćane, zasegnu svojom okrutnom desnicom u perivoj neretvanski, i porazi Karovu porodicu: četiri Krstova mučenika, medju kojim je Jura Neretvanin, tad Solinski biskup (g. 296). Iz te krvi mučeničke procvjeta po cieloj Neretvi Isusova vjera; i kad god. 312. Kosta car prigrli kršćanstvo, Neretva se listom pokrstila. Ali, kô što po cio poganski sviet, nastadoše i po Neretvu dnevi kajanja. Staromu je svietu već odzvonilo. Krv je mučenička na jezera prolivena; novi narodi valja da pridodju, nova zadruga valja iz te pravedne krvi da nikne.

Stari sviet zadje bez traga, daleko od svoga Stvoritelja. Sve posljedice grjeha Adamova već su se biločano na njem dosvjedočile. Mudrost ljudska, uz sve žrtve i klapnje indijanske i misirske; ljepota ljudska, uz sve veleumje i urehe umjetnosti jelinske; snaga ljudska uz sve uredbe rimske velevlasti; ništa to nije moglo opasati, ništa spasiti stari sviet da se ne razpadne. Uz sve veličanstvo, uz svu mudrost, uz svu ljepotu, nestalo jedinstva duševnoga, nestalo istine, nestalo ćudoredja. Ljudstvo osebi ostavljeno, svoje putene plodove je ukazalo. Rimsko carstvo sviet je tjelesno ujedinilo, tko da ga duševno ujedini? Tko da to ljudstvo spasi, koje, sto nadalje tielom, prosvjetom, izukom, bogatstvom grabi, u dublje dušom propada?

Trista godina mukâ i progonstva, stotina godina naukâ i prepiranja, utemeljilo je crkvu Krstovu. Korablja je gotova, koja će novi sviet iz vode iznieti: dnevi obćeg potopa nastaju: smrt je staromu svietu za vrat.

Godina je 419; treće je već ljeto izdalo težaka: ljute bezvodice digle mokrinu zemlji, sôk gori, pojila marvi. Sijanice opustile, blago pocrkalo, gora se osušila, ljudsko oko samrlo od mrtve gladi. Puci sa svieh strana sgrću se u bogatu Neretvu. Ali vajme! neretvansko je blago brzo razgrabljeno; polje neretvansko od žege na koplje razpuklo da ždere zlo-žive ljude; mutna Neretva žedne poji da ih brže kosi. I gore uvehnule, i izvori presahnuli, i marva pocrkala, i trgovina propala, crnina zavija prostranu tad Dalmaciju. Ta crna koprena, najgušća pada na bogatu Neretvu; jer se po njoj tad i prosjedaline

Digitized by Google

razjazile, i jezera širom razvaljala, i okrajne gradjevine potonule.

Godina je 543.a. Crni glasovi zaredili s iztoka, sa zapada, sa sjevera. Neretva mutna u more valja lešine svojih odabranih sinova. Kuga mori Dalmaciju, kuga opustila Neretvu. Oj, nesretna Neretvo, kamo tvoja vesela župa? Kamo dika tvoga napučenoga Norina?

Crna kukavica vije na Dragoviji [1]) i na Vràtaru. Opustili trgovi, opustile luke, opustile ulice. U gluho doba noći Norin bučo izpod vode; Neretva pusta sva se trese od užasa.

Kuga uduhnula, kukavica odletila; igdjel' harne omladine da pokupi kosti svojih roditelja? Igdje li prijatelja da utare suzu sa lica Neretvi?

Kamo prijatelja! Obar iz daleka razabrao za starodavni Norin, i on (god. 639) paleć i rušeć, kâ biesan rupio na Norin. Popalio i strovalio, da od Norina nestane i strvi i imena. Tad cielim svietom odjeknu: Norin je bio!

Bila je jednom i Dalmacija; pa dva miliuna naroda bogata i prosvietljena, listom nestalo sa lica zemlje. Ljepote, za koju su se carevi rimski preotimali, a carevi iztočni svoje kćeri poklanjali, miljenice Kostantinove i Upravdine, nestalo je. Prazno ime te uzorite Dalmacije, sbjeglo se u sedam kukavnih gradića pri moru: u Dubrovnik, u Split, u Trogir, u Zadar, u Rab, u Krk i Osor, gdi jedva triest hiljada duša unese moći kršćanstva i uljudnosti.

Tko da već ikad ožive to groblje dalmatinsko, pusto i prostrano od mora do Dunava? Tko da novu dušu udahne ljepoti toj, umorenoj Neretvi?

Na to pusto groblje iztočni carevi pozvaše žive vitezove, naše pradjedove. Oni amo dodjoše iza Karpata od Velike svoje Hrvatske. Carigradski vladari pozvaše pradjedove naše, da im otriebe carstvo, i da im ga čuvaju od divljači.

Naši pradjedovi dodjoše i otriebiše; pa ih se dobra župa nastanila ovde od Livna do Mljeta, od Cetine Ne-

---

[1]) Brdo nad Norinom.

Digitized by Google

retvi do izvorâ, tja do pod Konjic. Tri županije neretvanske: *Makarska*, *Raztočka*, *Duvanjska*, na obilnosti pustih polja, u pitomini prostranih luka, zarana procvjetaše i junački zajêdriše. Trvdi gradovi primorski Vrulja, Makarska, Ostrog, Labinac podpasali novo-sagradjeni Norin, kojem su se okupljali Livno, Duvno, Imotski, Ston; trgovinu dovažali Lastavo, Korčula, Vis, Hvar, Brač i ova na susretu Višnjica od Ploče do Misline.

Što se zarekoh, Norin? Norin je bio i bitisao.

Narod naš došav na pustu stribu norinsku, od te sagradi sebi dvorove; nad dvorove podignu hram bogu Svjatovidu, i po đanas zvat će se, rekoše, ovi grad Vid, i tako bje.

Okolo Vida sabrane tri neretvanske županije, urediše skupnovladu i biraše sebi župane i vojvode; pa sokolovim okom pogledav niz otoke i niz more: ovo je naša banovina, rekoše, mi ćemo ovde gospodovati!

Neretvani, dosad spominjasmo ponosom slavu ove naše zemlje, sad nam je da spominjemo slave i pogrješke otaca naših.

Kako prastari Neretvani sretoše na ovom moru Rimljane, naši otci sretoše Mletčiće. Od godine 660. skoro sve do desete stotine naši otci sinjim ovim morem gospodovahu. Kojugod plav nosio jadranski vâl, ta harač plaćala Kralju (knezu) neretvanskomu. Mletčići su višekrat nastojali da se otmu, kušali u više navrata bojnu sreću na kopnu i na moru; kô što su kušali Saraceni i zapadni car Oton I. (g. 968); ali svedjer svi ostadoše potučeni. Pobjeda neretvanska g. 887. nad duždom Petrom Kandijanom kod hrta Mike, zapisana je za sve vieke. Donji Primorci, što bijahu prvi na udarcu kod Virja i kod Privlake niže Nina, sprovedoše i sahraniše kod sv. Jurja pod Tučepe ostanke duždeve. Kačići na svom Vieću izmedju Živogošta i Drvenika dadoše daću za mrtve u boju; i potad Strnj se dušmanima u Primorju spominje.

Divno slavje tad puče po Neretvi. Što je župe od Cetine do Stona, pa od Livna do Konjica, sve pade u polje pod Vido. Šest hiljada neretvanskih pomoraca, razapelo barjake nad nepreglednim nizom brodova svake ruke i svakoga kljuna. Pusto polje od Metkovića do Dra-

Digitized by Google

govije zabiljelo čadorovim, što od svojih jedara razapeše Neretvani gostima dočeke. Konjanici niz Koševo i niz Lukovac trču na halku. Gospoda krenula kopljim u zvirinjake, Dubravici, Humu, Kozjaku, Strugam, na košute, na divokoze, na veprove; strieljači sokolovim u Desne, u Kute, u Lovorje, u Parila na utve zlatokrilke. Udarili vožci na uvažnju od Opuzena do Kule: tu morske gazije trgle sa svieh krajeva; Vrulja Velika i Mala, Omiš, Brač, Hvar, Korčula, i Kotor i Dubrovnik i Pelješac, svi koji slave il' miluju slobodu neretvansku, svoj barjak i svoj brod poslaše na oklade. Tad se od veselja Neretva digla izpod vesala u krvavi dim. Od tad ime Krvavcu pod Bagalovićim, koje on opet sebi potvrdi pod Turčinom. Knezovi Kačići sveli na Stablinu mladež, da se meće kamena i skače junačkog skoka, pa se tu Primorci s Gačanim, hvatali u koštac. Omišani navratili pod Osinj svoj têg, da se kušaju metovi, i da se lovina dariva na jagmu. Pa do danas ostala stopa Primorska u Stablini, a metovi Omiški pod Osinjem. Sedmoga dana, barjaci se izkrstali na Posrednicu pod Brštanikom, i tu za tri dni i tri noći narod se nasluša kako Dubrovčani uz gusle pjevaju slave neretvanske. Mili Bože, dične li ti slave!

Još dičnije i sretnije neretvanske župe, koja na svojoj slavi odluči skinuti sa sebe ukorno ime Poganije, priznavajuć pravoga Boga, kô što ga odavno već priznadoše braća Primorci i Zagorci. Nazovi-bog Svjatovid, bijaše odavno prazno ime u Neretvi; puk se bio pustio svomu nagonu. Vojska udarila na oluje i na morske valove; pa kô da se već kroz borbe i neprestane sukobe ljudsko srdce u njoj pozvierilo. Na kopnu konj, na moru brod; koplje, šestoper, striela, veslo i hrgutla; posmaga na dušmansku strv, na junačku smrt, tu je kob najradje kobio Neretvanac: to mu bio uzor života. Kad bi on u Pustoj Vrulji, na Hratskom tjesnacu, na Ploči izpod Ljuljevca sretnuo Mletčića, na holoj galiji, srdce bi mu se radosti razcvalo da lacmana peruša. Kad bi Neretvanin, iz ponora razvaljanih valova dignut na trojaku, kâ soko s oblaka, pogledao niz pučinu morsku i sgledao dušmanina, klikom: *Neretva žive!* jurnuo bi upokrjek: "ili harač il' rat". Nagli vihar vrhletne Biokove, debelo more u

Digitized by Google

golu slapu i u krvavu dimu, crne oluje i burne jesenske noći, te su Neretvanu žive sgode. Tad starac sjedne na skubanj da uz gusle pjeva starinske slave, dok mladež vesela kao na pir grabi na juriš.

Razvio se barjak s. Vida na Dragoviji. Sveti mučenik prima pod svoje odvjetovanje pokrštenu župu; ali ova župa duboko je zagrezla, odavną je pukla krvarina na sve četri strane; lukavi dušmani zavadili Neretvu s braćom i s susjedim; pa sad urcikaju, ne daju oduška ni mira, ne daju da se Neretva obnovi kroz vode primljena krštenja.

Što sila ne mogla nikad izvojevat proti Neretvi, izvojeva nevjera, i suza milostnica. Tkaninom, vunom, svilom i blagom svojim ukrcali se plemići i poglaviti trgovci neretvanski put Italije. Vraćajuć se iz Pulje, iznebluši ih mletačka zasjeda kod Kačole, i zarobi do četrdeset poglavica. Bijaše god. 991, pa dužd Petar Orseolo s' te stope udari na Primorje. Od Primorja vatra sieva kâ od kremena, i dužd sramotno odbijen odstupa. Hiti da galijam zajazi ušće neretvansko; al Neretva kâ iz osinjaka posula strielam' i ladjam; i galije, da izbave dužda, izmeću na trastan glave zarobljenika neretvanskih, da na duždev mîg vrcaju izpod sjekire. Koje pučine morske ne ustraviše, koje sjever s Biokove ne slomi, koje ne sagna ni carska ni barbareska sila, te ganu sad bratinsko srdce. Tko ne zna za strah, nit žali svoje glave, taj žali danas glave brata rodjenika, taj se straši sinovlje smrti. Oj Vranjače, vode ovranio! a ti Rogotine, rogozom se opasao, na uspomenu onoga crnoga dana kad majke i sestre neretvanske, suzam obliše neretvanski barjak, da se savije i da mir pod težke uviete prosi od dušmana!

Ženske suze, i junački pokloni izprosiše glave neretvanskih plemića. Al te glave posjekoše neretvansku diku; slava neretvanska utopi se u more mletačko. Mletčić se toga dana izkopao izpod neretvanskoga danjka; Mletčić k sebi primamio neretvanske otoke, Mletčić odsle zapreda na moru neretvanskom; i sve dalje grabi do pod Carigrad.

Neretvanska majka još se izrodila nije: junačko srdce još bije u prsima neretvanskih sinova. Tvrdi sayez

Digitized by Google

Neretvani sklapaju sa prekocetinjskim Hrvatima; silni Kačići pridodjoše: donji klanac na Omišu novom se slavom proslavio; trgovinu drže na Opuzenu hitri Dubrovčani; Bršlanik brani od dušmana dolu neretvansku. Ali zadje žarko sunce slave neretvanske!

Što prasjediocim našim Rimljani i Obri, to otcim našim oteše Mletčići i Turci. Mletci oteše nam slobodu, Turci razoriše domovinu. Muhamed II. (g. 1464) nehti da već na Vidu ostane kamena na kamenu.

Četristo godin je odtad; promienismo više gospodara, al' nam se još huda sreća ne promienu. Gluhih mletačko-turskih dobâ, sritva i ševar priduši Neretvu, pa još blato je topi. Naši otci sa svieh strana obletiše, boj ljuti i krvavi rad Neretve s Turcima biše. Nonkovići odtjeraše dušmanina izpod Kleka, izpod Lubinja, od Čitluka, od Vrgorca. Bebići, Sentići, Vlahovići, Čupići, Šarići Neretvanski; Sinovčići Cetinjski, Devčići Primorski, Lučići Makarski, dobar dio Neretve svojom krvlju odkupiše.

Kad Uskoci gori od Turakâ, izpod Primorja udarahu na Gabeljane, uzput cvieleć našu sirotinju; sêka Zermanova [8], divno osveti Sentiće, Bagaloviće i Metkoviće: zarobljena uskoči u mutnu Neretvu i izpliva na Vranjak, pa triput odmjeri Senjanin Ivanu, da mu pukla bruka po svietu, i već se nikad ne zavratio u Neretvu.

Neretva je našom krvlju odkupljena, neretvanska majka izrodila se nije, ali još Norin buče izpod Neretve plačuć svoju utopljenu krunu, kajuć naše stare slave. Još zastupnik vaš, braćo Neretvani, u saboru može jadikovati: "Velika prostorija, vanredna rodnost, kužno podnebje, čine na glasu danas Neretvu. Kad se putnik morem doveze do Birine, jali se spusti sa Vrgorca pod Rujnicu, gusti mu se pramen magle diže pred očima, kroz koji teče izkrivudana i razlivena mutna Neretva. Kadgod tamo prispiješ, ledeni vjetarak život ti probire,

---

[8]) Vidi Nar. pjesmu:

Vozila se tahnena galija,
Niz Primorje uz Neretvu mutnu,
To nebila tahnena galija,
Već to bili sa Senja Uskoci.

Digitized by Google

i nenadna grožnja srdce ti obuhvaća, kao da si svietom promienio, kan' da si zašao u daleke pustare. Ševar i sritva zašûme, oblaci se komaraca u zrak uzvijaju; veslo se zamoči, jata divljači se dižu; zelene i duboke vode sa svieh strana se prelievaju, zanoseć lagahni čamac blieda Neretvana.

Noć se spustila: ona nije za Neretvu tiha i spokojna. U najžešćoj ljetnoj sparini red ti se uvriti pod čembiluk, i sa svih strana zùka komarica i kreka svakog gada trga ti sanak. Slika divnoga polja neretvanskoga, pomućena je tamnim zamrakami kužnih izpara, i postala rieč u narodu: *Neretva od Boga prokleta.* Ona Neretva, koja je bila župni zimovnik rimskim pukovnijam, skladište Bosni, Hrcegovini i velikomu dielu podunavlja; ona Neretva, koja je pod svoja krila okupljala najveće otoke dalmatinske, i na sred Mletaka jagmila se s krilatim lavom o gospodstvu Jadranskoga mora; ona, s kojom su se iztočni carevi dogovarali, danas je neharnošću vladâ nazvana prokletom. Ona prostorija koja bi mogla obilato hraniti na stotine hiljada duša, da se nauživaju svakog blaga božjega i svieh dobročinstva. uljudnosti, onaj prediel kojim bi se mogla dičiti sva Dalmacija, i biti joj obilnom žitnicom, danas je prokleta otačbina malo tisuć ljudi tužnih i raztrovanih, kao što je tužno nebo koje ih pritiskuje, kao što je otrovana zemlja, što im se pod svakim korakom raztvara.

Nauci više vještaka, učenih putnika različnih vremena, toliko skladno svedeni i novim pravcem popravljeni, složno nas uvjeravaju, da djelo neretvanskoga odkupa, djelo je izvjestnih posljedica, djelo koje bi opoštenilo državu, i koristilo svoj Dalmaciji. Ako radje započete na više navratâ nisu odgovorile svrhi, to je do načina kojim su činjene, i do male radnje prama velikoj potrebi.

Gospodo zastupnici narodni, tražimo alemkamen dragi, što nam je s desnice vrcnuo; izležimo iz blata ljepotu našu Neretvu. Poduzeće neretvansko razbudit će nas, složit će nas i otvorit će našoj obrtnosti stazâ dosad nepoznatih.„ [9])

---

[9]) Vidi sjednicu XIV, Sabora dalmatins. god. 1863.

Digitized by Google

Nije čudo da Norin još buče; pravo ima vaš zastupnik da jadikuje, jere crno je pred očima. Nego, ako znaci ne varaju, sve su prilike da će opet nad Neretvom sunce granuti. Granuti će nad Neretvom; ali, hoće li granuti za njezine sinove, il' će granuti za tudjina? Na tu braćo stanimo, da na vrieme razmišljamo.

Što diže staru Neretvu? Sklad, obrtnost, poduzetnost. Što posječe staru Neretvu? Objest, prkosi, bezvladja.

Da su srednjega vieka Neretvani pogodniji bili braći svojoj u susjedstvu; da se s' Zahumljem nisu krvili, da su se na vrieme bolje prislonili uz Hrvatsku; da su kršćanstvo netom su došli s ostalom braćom primili, obnovili svoje ćudi, svoju vladu, mišlju, prosvjetom, uredbom kršćanskom, Neretvani živi junaci, bili bi se do kraja oteli lukavim Mletcim; oni bi k sebi bili pritegli ljubavju sve naše otoke, i cielo Primorje do Senja; oni bi bili razveli i opasali svoj zavičaj tako, da bi Neretva ostala našemu narodu luka spasenja na jugu, ko' što mu je Hrvatska ostala na sjeveru neprolomna tvrdjava, kad rupi Turčin da nas sve opogani i usmrti.

Norin još buče, dan se naš čeka, hoćemo li ga mi dočekati? Hoćemo, ako mu krenemo hitri na susrete. Kad naskoro svane nad Neretvom, svanut će za njezine sinove, ako ih zateče skladne, prosvietljene, uljudne. Ne, nitko nam neće ove zemlje oteti, nitko nam neće ovde zapredati, ako mi budemo složni, razumni, pošteni.

Srdce naše razgrijano žarom domorodne ljubavi, oživit će zazebla uda majke naše domovine. Vaš medjusobni sklad, Neretvani, obeselit će potamnilo lice dike naše Neretve. Rodoljubje vaše sinulo je na daleko: Neretva je danas klanac, na koji već ne smi protinarodna pasmina ni da pogleda. Vi ste trobojnicu u vis digli, i svetomu Iliji odgovara sv. Stjepan; Komin i Slivno svadjaju u narodno kolo svu braću Brdjane. U tom kolu kan' da gledam kroz staru pjesmu, Nonkovića Nikolu, kako vitez od žestine do tri tavana prolama [10]). Prolomit ćete i vi

---

[10]) Vidi Nar. pjesmu: "Kolo igra na sred Opuzena" itd.

Digitized by Google

nehaj vladâ, koje vas dosad zapustiše; raztjerat ćete i vi magle, koje na župu vašu od vjekova nalegoše; odvratit ćete vode, osušit ćete blata, ako zasja medju vami sunce ljubavi. Ljubite ovi zavičaj u bratskoj ljubavi. Ljubite napredak, ljubite zadrugu, ljubite nagodbu. Učione vašoj djeci otvarajte; radom, obrtom nadtječite se, ali se jedan drugomu ne namećite; od parnica i od suda što radje uklanjajte se. Učione će vam dati znanje; zadruge će dati snagu; nagodbe će zaštediti neplodne troškove, dangube, svadje, štete; rûd i obrt dat će vam imanje.

Inače vi biste po ovoj zlatnoj zemlji i odsle gledali, a ne biste ništa za se vidili. Vi biste se osamljeni napinjali, pa uzalud svoje snage lomili; vi biste se za jedan kraj pravdali, a drugi bi vam propadao; napokon vi biste orali a tudjin bi zobao.

Država će kad li tad li svoju dužnost učiniti; ali ako vas ne zateče skladne, pripravne, prispit će inokrajci, i možda inorodci; pred vašim očima oni će vaše zlato kopati; oni za se vaše polje izvlačiti, za se polače zidati, tvornice zapašivati, nove varoše zamećati. A vi, sinovi kraljestva, vi biste tad ostali goli rabotnici i tudji izmećari: ostali biste tudjini u zemlji svojoj. Svatba neretvanska se primiče; ali nek se u taj pir ne uzda, tko ne bude imao svieće goruće u ruci i svatovske kabanice na plećima. Stara sreća neretvanska naletit će opet naskoro; ali će ona u krilo onomu, koji nju bude znao bolje dočekati.

U ruke svieću, Neretvani: gojte prosvjetu, ko' što su počeli Metkovići, ko' što želi Opuzeno i Komin. Uz kolo narodno, kojemu dično pohrliste, držte se svi u jednu ruku: sva Neretva nek bude jedno selo, sve obitelji jedno bratstvo; mirite se, ljubite se; budite velikodušni. Ni pojedinci, ni pojedina mjesta za Neretvu ne mogu ništa. Svi zajedno moć ćete štogod; a što vi ne budete mogli, moć će pokrajina, moć će narod i država. Ne sumnjite, miliuni će doći; jer vam ih nitko neće darovati, nego će ih za svoju korist vami prizajati: ima ih ovde pustih, ležećih, u zemlji, u vodi, u trgovačkom i državnom skoku.

Digitized by Google

Ljubav, kršćanska prosvjeta, zadruga, uz trobojnu zastavu narodnosti, cjelokupnosti, slobode hrvatske, eto što će nam opasati narod, usrećiti domovinu: eto što će vam, Neretvani, naosob povratiti staro slavlje, bez starih priekora i bez starih pogrješaka: eto, braćo, što će nam uzkrsnuti Neretvu,, dojku našu, staru diku našu!

Piši kako puk govori.

Narodnosti brez jezika ne znamo, ka što ni sobstva brez sviesti; jere jezik je sviest naroda, začetna jali dozrela, po dobah njegova uljudstva; jere jezik zasiže u život. Jezik je najdivnija objava ljudskoga duha, misli utjelba. Uljudnost je bilo života, jezik je mozak. Odkle razlikost jezikâ, odtole i osobite namjene narodâ prama cjelokupnosti roda ljudskoga. Književna povjest svakoga naroda, povjest je njegova duševnog života. *Alat radi a majstor se hvali* — ta poslovica prilaže i zadaći jezika, osobito onih naroda koji su glava ovećeg' odiela obitili ljudske, ka što slovinskih, po izvornosti svoga jezika, po vremenu namještenja, po broju duša, uz položaj svoga zavičaja. Držati se ovog jezika, bio izvor, bio izvod, gojiti ga i prostraniti, ljubiti ga i slaviti; to je sebe neodreći se, svoga poštenja čuvati, sama sebe ljubiti. Riedkim je mislim osudjeno u nakrst svieta naseliti se,' cio viek malo ih zapamti; s našim se viekom sreslo pismo *književnosti narodne*. Sviestni mudroznanci izrično upitaše književnost nesvojnu za koren današnjih zala i duševnih nedostataka evropejskih naroda.

No, kada se iztaknemo iz puka, da narodni ljudi postanemo, da se posvetimo uljudjenju cieloga naroda, da jezikom i mislima tisuće tisuća nudimo, i nji za pravac mišljenja i djelovanja naznačujemo: tada predtičući pučke misli i

Digitized by Google

pučko znanje, počimljemo se sjećati oskudica jezika primljenoga; tada rosa spopada pisca, misa' sa svih strana pršti, a jezik ju pùti, stieska, presieca. Tada se dogadja, da se ta misao odbaci, i da s riečimi se ostane pri pučkom mišljenju. To je umet narodnomu napredku kod pokrajinskih pisaoca.

Dogadja se jošte da se brže bolje rieči, jezik pučki, neotesanim i neudobnim na sav mah proglase, te novim mislim i nove rieči i jezik *sakuje*, i rječni se prevodi prave; i tako u pupoljku neplodnica navrće se na rodnu voćku, sva ljepota i odlika izuke narodne gasi se, i tako se izradjuje nazanaćena smjesa više jezika; kao da su jezici po kakvu ugovoru postali. A to nije smjesa samih rieči, nego što je gore, smjesa je načinâ, izrazâ, oblikâ.

Trudno i na počeke dogadja se da se ti narodni ljudi to većma i drugi i treći put primaknu k puku; te mu rieč svaku razaberu, da po življu i korenu pučke rieči narodnu rieč izazovnu; kao što dadilje izazivlju iz djetinje duše ukrivene moći ljudskoga duha.

Taj će veleum doći i našemu narodu, kad ga Bog pošalje. No svaki je književnik poslan da primjerom srodnog naroda (za nas grčkoga) besjedu pučku uzvisi na besjedu narodnu, podmetnuvši njoj značenje nove misli, po svojstvu početnoga značenja, kojim je prokljela u vidivom stvoru. To mi govorimo kada preporučujemo vam našim književnikom: *Pišite, gospodo, kako puk govori.* Učitelji, učite nam djecu razumnim jezikom, pučkim jezikom. Pogovaram: rieč pučka neka je po izgovoru, po načinu, po svojstvu, po slogu, po obliku, po uporavi. Ta sama rieč neka je hodjeća, neka je odiljaj svake vaše misli, odkle god izvirala, i dokle dosizala. Ne plašite se našeg neznanja svakoje rieči; jere će nam se rieč narodna po srdcu i sama iztumačiti. Ako što nemože da bude pučko, to su misli, to je književna uzvišenost, riedkim sudjena. Rieč pučka valja da ostane, ako se nećemo puka odreći, i ostati mrtvi medju živimi; kakono talijanski mudrosborci, njemački učevnjaci 18 vieka, poljački ulatinčenjaci uz Sobieskove pobjede, i ruski Puškini kod miliunâ robovâ. Pučka djela ponizna, malena, koristna su i potrebna: narodna su slavna. Ali Dante-ovo djelo, prvo

Digitized by Google

narodno djelo u književnosti talijanskoj i evropejskoj, stopro potla 5 vjekova (neće se toliko pomicati ni bosansko sužanjstvo) počelo se cieniti; kada srodnici mu po divotinstvu uma, Cervantes s Shakspearom svoju želju nadoživiše, te slavom i narodnim se usklikom napojiše. Zašto je Francuzka zamamnija mislima, nego jača topovî? zašto je i dan danas veći dio talijanskog puka (neka inače guslari gude) bez narodne sviesti? zašto njemačkoj jedan naraštaj pomože za 6 vjekova? zašto je Rusija, uza svoja sveučilišta i pečatnje i mnoge knjige, u pupoljku narodne književnosti? najme: varvarska sila? zašto Srbija, plemenita Srbija, ne pomiče se? zašto veliki dio slovinstva pri zamjeritoj ljubavi prama svojoj narodnosti i jeziku svomu, do jučer bio je bez književnosti? zašto Kačić, prepunan pogrješaka i pjesničkih i jezikoslovnih, narodu je miliji i koristniji od svih redom slavnih Dubrovčana? zašto je Dositejovo ime nadletilo sva imena prednjih i potonjih spisatelja srbskih?

Povjestnica književnosti 19 vieka sama može na to da odgovara.

Dvie književnosti u jednom jeziku, jali piši kako puk govori.

I.

Ovo jednostavno i bistro načelo gadjano Kačićem i Dositeom Obradovićem, a najprije zapisano na slavnoj zastavi otca naše preporodjene književnosti, Vuka Stefanovića, načelo uz koje mi po srdcu i po osvjedočenju svom dušom pristajemo, nekim zaudara prostotom, kao Tekeliji i svoj crkvenoj stranki kod srbalja, a kod Hrvatâ književnikom uknjiženim u njemačkoj jali u talijanskoj učioni, i tamo nakadjenim nad umotvorima prozvane u-

Digitized by Google

zornosti (klasičnosti) uz omiljenu poslovicu: "bez stara panja sirotno ognjište„: zaudara sirovinom slovinskim rodoljubom razkajanim nad ugnjetenim i prezrenim svojim rodom; te, željni da zasjedne što prije, jedva dočekana zvanica na piru evropejske uljudnosti, prebiru starodavne listine njegove plemeštine, stresaju prašinu sa iztočenih rukopisa, svako pismo u snoplje krste; hodaj godaj, po njemačku i po latinsku, cielo nazivlje kuju, liepe pečatnje nabavljaju, presadjuju i ingležke i francuzke *romance* (baka replije!) u sred Mačve i Posavine; da oči izkopaju kivnim susjedom brojem naših knjiga, i da jim odbiju zavidne priekore ubožtvâ i neznanstva. Na božju sreću, da tu već danas nejma i zlokobne izmišljotine sveslavjanskog jezika! Njekim pa, netom osluhnu: "piši kako puk govori„, puca izmedju očijû, i prosto odišu, s liepom nadom: "Rodu nam svjeće zora ljepšega dana. To vam "odavna govorasmo (vapiju nam ti božjaci) da se prodjete "onoga književnoga jezika, onih čudnovatih bosanskih, "srbskih, i kojekakvih rieči, kojih kod nas ni za lieka. "Ele *malenkovići* nismo ni mi šuplji pod kapom; te, "ako "je Bog uzeo konju noge, nije njisak„. Čujte dakle: Dr- "žite se Korabljice, Ugodnog razgovora, i Pištulara, Ba- "buše, Stipanjače i o. Što će nam one knjige koje ne "možemo trkom razumiti? Nego daj prebiraj riečnike, daj "kupuj slovnice. Aja! to nevalja ciganskih gargaša„.

Mi smo osvjedočeni da kako je narod naš na razkrižju državnog života, t. j. ima li ostati tudjom potragušom kao i dosad, jali put pod noge, da zauzme mjesto koje mu Promisao u kolu narodâ namienuo, tako je danas i na razkrižju književnog svoga života "ima li paljkovati i odsele po strništu grčko-latinskom u torbu evropejskih naroda, jali se dojati jeka i cjeline vlastite podvornice, koja će mu za janačkog ogleda, šarca nazobiti, i njegovo srdce podgojiti?„ Mi ne pobijamo putokaza narodnoj knjizi, jere nam desnica nije za junačtvo, niti se tim može zamećati ovaj škili Podlistak; no samo dostavljamo na vreme učećoj se mladeži njeka premišljanja, koja će njoj porazgaliti književno obzorje, da bistrim umom i nezapalınjenim srdcem gadja na zavičaj slovjenskih vila. Na vrieme, rekosmo, jer bi plakati bilo do Boga,

Digitized by Google

s našega sljepačkog prebijanja, da potla još kojega koljena truda i napora sjetimo se možda po nehari, da smo zašli, i najljepši cviet svoje mladosti okrunili uzdišući za nesudjenom, i svoje blago iztrošili na vience ne-slovinske. Jere i književnoj kao i svakoj ljubavi: "Prva sreća cviećem se zavija, a druga se u suzam obliva;„ i na književnom polju: "ako ljeto ne dade, ni jesen nema česa„.

Kakva šteta od knjige nesvojne, kakvi nazadak narodni, nek nam je usvjestno poluvarvarstvo Rusije i sužanjstvo Poljske, tih dviju ranih dilberica pod lišičinom njemačkom i pod latinskim perjem. Mi nećemo da korimo naše stare književnike pogrješkama kojima danas nema lieka, i kojima je najvećma krivo naše narodno stanje. Mi nećemo da uzkraćivamo časti književnim sjedinam; mi ćemo se pokloniti duhatim kujungjijam našega jezika; i na književnom sielu podmetnut ćemo jim priručni stolac; prevoditeljem uzornih umotvora učtivo ćemo se zahvaliti. Ali, nek nam se ne zamiera ako našim Sokratom, Tassom, Horacius-om, Petrarcom, Byronom i o. nabavimo zlatne korice i liepo ih sahranimo u stesane police. Tvrda vjera, zaboraviti jih nećemo, po onoj: *Velikomu na glas*. Ali neka nam se ne zamiera, ako zatisnemo uši od kujugjinskog nakovja, ako prevoditeljem o vratu zagužvamo trgline kojimi su lancali klasične umotvore, i ako ogrliv narodne pjesme, riečnik, poslovice, pripovjedke, dopjevamo: *Velikomu na glas, a malomu na čast*. Od svih naroda imamo čemu se naučiti; kod starih naših, njihovih podražatelj, imamo šta častiti. Ali zašto da bunar pokraj rieke kopamo, kad u narodu našemu jedina je ruda našega tjelesnoga i umnoga pokućstva, kojim ćemo se samim odlikovati na sopri uljudjenih naroda? Starac kojemu su medom presječene kad o književnosti sbori, zabrinut nas pominje: "Jedno izmedju najgorih zala, koje bi moglo snaći slovinsku knjigu, bilo bi nasljedovanje sadanjih književnosti evropejskih. Um slovinski mladji po godinah, da kako, ima se pomoći mimošlimi izgledi; ima sabrati dogadjaje, pobrati nauke, saznati se s ćuvstvi: kako su izporavljena i raztakana; ali žarkom ljubavju i ponosnom smirenošću (altera umiltà) ima se držati sobstvene ćuti, besjede prikladne narodu kojemu je namjenjena, i prirode

Digitized by Google

svoga moćnoga i uslastnoga jezika„. Koliko je to dično, koristno i neobhodno potrebno našoj budućnosti kao narodu, našemu uljudjenju, slobodi, i našoj zadaći čovječanskoj, nećemo sada spominjati; nego daj da razaberemo čemu nam: *piši kako puk govori?*

II.

Da ime *puk* nešto znači različito od *naroda*, neće nitko zaniekati tko iole pomisli o sastojinah svake zadruge državne, jali narodne. Puk je u narodu, prvo brojem, drugo moćju. Oveći dio glava kojeg' naroda, odlučen prirodno jali zakonito, zove se puk, n. p. puk a ne narod županije splitske, kraljevine Dalmacije, premda su te dvie rieči mienjaju suznačno. Druga razlika glavna puka od naroda, naznačena je u svakoj zadrugi. Mi se nećemo izvraćati na diobu evropejske zadruge srednjih vjekova, niti izvadjati načela "de comunitate perfecta„, kad povlastice i povjestnička prava stvarala su različne ftališe, i lučila su s dubokimi jarugami, i visokimi obgradami u jednoj te istoj zadrugi dionice pučanstva, gradjanstva, vlasteostva i svećenstva. No, ako su pometnute zakonske povlastice i samovoljne nejednakosti, nisu se obnile naravske nejednakosti moći i hotinja ljudskoga, po kojih, njeki su glavom sve kolo nadhitili, a njeki su do pasa; njeki hodaju, njeki têže, njeki razgadjaju, njeki misle, a njeki vršu; jedni oru, jedni zoblju. Uz podpunu jednakost prava, sve ljudske osobine dopiru do stepena savršenstva, koje je namjenjeno njihovu životu, po moći i po hotinju osobnom. U najsavršenijoj zadrugi, dvie najdivnije ljudske moći, sloboda i zadruživost (sociabilité), naravni su kvasac boljarstvu (aristocratie), veli Barot. Otle, u najjednostavnijoj zadrugi, dio naroda zabavljena sdvornim životom, koji neposredno teži na uzdržanje tjelesnih potreba ciele zadruge. Toj môbi spadaju poljodjelci, obrtnici, pomorci, zanatlije, trgovci, i običajno se zovu *puk*. Koliko je bliže koji narod zadružnoj prvobitnosti,

Digitized by Google

to više je (ako smiemo reći) pučan; dapače svaki narod u zametku zgoljan je puk; i taj puk, ako nije se s kakvim drugim stopio, da postane narodom, prava je matica i ruda narodna, mimo koje nemože narod da napreduje, nit da se razvija. Nejma puka gdje nejma svećenstva; od svećenstva i po svećenstvu zakonoše, učevnjaci, umjetnici i t. d. koji puk nisu, jerbo su nad pukom; ali s pukom u jednom zadružtvu sklapaju narod. Evo dakle gotova naroda! Izmedju potreba narodnih, umne su medju prvimi, dapače najprve, jere bez njih ni pojma zadružnosti; po tom *narodna književnost*. Ali i kod puka je uma, i on vapije te božanstvene hrane, koja mu se ne smije uzkratiti, pod pedepsu narodnog propadnuća; jere gdje puk ne idje uz narod, tamo jedni prhaju u zrak, a jedni, t. j. većina, basa po blatu, srta, i brloži se; tamo je narod razstavljen, razkvaren, razglavljen i zaplienjen. I puku dakle umne hrane, i svoje *književnosti pučke*, koja će predanj prostirati sljuštene i probavne plodove narodnih učevnjaka. Kao što puk umnomu boljaru predlaga iz kala zemaljskoga, i crnim ratarskim rukama, bielu pogaču, svietle čizme, crven-kapu i ruso vince da ga tielo neizmetne; neka i oni njemu na kratko i prostim načinom dostavi zaglave visokih načela, i naprednih iznašašća da odmarajuć se, umnom zabavom i naukom svoje dostojanstvo podigne, i veselo svoje žulje zagladi, da ga ljudstvo ne odbaci.

To su nam dakle u narodu dvie književnosti, narodna i pučka. Kao što narodni ljudi bez svoga puka na brzo postaju mrtvimi sjenami, tako narodna knjiga, bez pučke ostaje mramorna ploča nad mrtvim junakom. Sjetili su se ako i kasno narodi evropejski, i osvjedočili su se, da ako njim je siromaštva, sužanjstva i sramote, dosta je do oskudice pučke knjige. Sjetili su se po svojih mukah, i stogodišnjih nevoljah. Nam se je na vrieme osviestiti po narodih lišenih vlastite države, da nam nitko na svietu neće pripomagati ni snagi ni pridizanju, ako se sami zapustimo. Zaklinjemo dakle naše mlade rodoljube, da zapostaviv usjana i drzovita gatanja neplodna, jere djeli javnoga života ne postavljena, late se knjige, i jedne i druge, kako bi razbudili narodnu saviest po svih

Digitized by Google

udih narodnog tiela, ako žele da mirno izgledju narodne budućnosti. Jere svaka misao velika i istinita, svaki pokret dični i zamašni, ako se u kuk ne privrati, uzalud mu se žrtvuju učevnjaci i žarki ljubitelji svoga naroda. A gdje se puk krenuo, tamo se zemlja potresa pod dušmanskimi nogama; i zlotvora spopada mantavica, on bio velikan od svieta, čuvale ga hiljade pušaka. — Uz taj obćeni uzrok *narodne koristi* mi imademo i drugi uzrok, t. j. da *nam bez pučke, ni pošto ne može da bude narodne knjige.*

III.

Od ovo njeko doba kako se naša knjiga podigla na čast narodnu, probacila se njekoliko puta i ova rieč: *naš knjižcrni jezik*, — *tako je u pismenu jeziku* — *mi Jugoslarjanci sastarimo knjižcvni jezik* i t. d. Kad nam se je taj glas protukao iz Zagreba, te mu je Ljubljan i Vidin odjeknuo, mi smo ga razabrali; doznali smo za želju naše braće Hrvatah preko velebitskih, Slovenaca i Bugara, da se nauče onomu jeziku kojim pišu i govore dalmatinci, bošnjaci, hercegovci; crnogorci, srblji, slavonci, jeziku koji nam je dohranio *narodne pjesme*, kojeg je obljubila vila Kačićeva, jeziku u kojem nam je bezsmrtni Vladika rodu zapjevao. I na taj bratinski vapaj srdce nam se razigralo, jer nam se razvelo narodno obzorje, koje u prikrajcih često zakidanih, bila je zamutila trma zloduhne godine. Na čast jim da kako, Slovencem i Bugarom, kad uvidjaju da njihova narječja ne mogu da se samosvojno održe niti da pomogu medjusobnoj narodnosti.

Ali kako žalimo tvrdoglavi razkol onih tobožnjih starovjeraca, koji po jednom izgovoru, po obliku jednog slova, tudjim nazivlju naš obće narodni jezik; tako nam je začudno slušati gdje i kod nas njeki poletarići pominju o književnom jeziku, kao o nječem različnu od pučkoga našega jezika.

Gdje je taj književni jezik? U čem se razlikuje od

Digitized by Google

onog jezika kojim naš puk govori? Gdje ćemo tražili taj književni jezik? U našem puku. U puku, rekoh, ne tvoje postojbine, ni tvoga kotara, nego od Jadranskog mora do Save, a od Kupe do Timoka i nadalje. Ako me izvratiš na stare pisce, a ja ću ti odvratiti da mi ga tamo nećemo naći nego dielom, a to natrohašena i na tudju nanizana; jere rieč je zgoljna ljuska, a nam se hoće jezgre sočne i neiztočene. Pa isti pisci od koga su ga primili? Možda ga po učionah i po mudrosborištih nagadjali? Možda nam je ta jezik kakva zaostavština kojeg jezika zadušena? Jezik je naš od Boga i od kuka. I ako je godinami ocvjetao i obnavljao se, to je sve išlo po prirodi, i po zadružnom razvitku. Tko bi htjeo dokazivati da i mi doživismo njekih razdobja književnih, nalik Perikles-ovim. Aguštovim, Ljudevita XIV, jal Medicinskim, imao bi nam prvo dokazati, da nam nije jezika izvorna, jal' da smo narodno zastarali, jali se premiešali.

Nam sada nije do potanjeg izpitivanja, kako su današnje narodnosti romansko-germanske na bieli sviet postale, kakvih i koliko im je sastojina; samo nam je napomenuti da je narod naš od čista liesa, iz jedincatog plemena slovinskog. Da je to pleme jednostavno i brez svake inostrane premjese, svjedoči mu njegov život, i ćud koja se zrcali u bistroj izvornosti njegova jezika; svjedoči mu i nepominjanje kakva traga indo-evropejskih kasta, koje (kako primjećuje pisaoc Italijanskoga Prvenstva) niesu naznačivale od iskona različne razrede jednoga puka, nego boljma više pukâ strpanih zasebnimi presvajanjî.

I ako su nam se Bosna i Hrvatska kašnje lenstvom (feodalité) zamrcvarile, ona od bizantinštine, a ova od magjarštine, skupo i danas plaćaju časti njihovih begova i spahija; koji nas podmetnuše osmalinskom topuzu i magjarskoj ostrugi; te i danas vole dušmanske konje prihvaćati, nego pripustiti da jih se *raja* dokopa i da jim odpara podkove.

Dosta nam je okom pogledati, doklem su dosegla najnovija iztraživanja evropejskih jezikoslovaca, da vidimo kako se ovo naše načelo pučkoga jezika posvema podupira; i kao dragocjeno iznašašće, motri ga i razlaga-na

Digitized by Google

korist istíh oníh jezika, kojim nećemo izvornosti, i na uštrb iste one knjige, koje danas slava se ori po izučenom svietu. Od slavnoga Grümm-a, Niemci i Francuzi u tom su složni, te su jur svojina boljih jezikoslovaca, slie-deća načela.

Nijedan se izvorni jezik nije nagadjao, niti se za dugo napipljao; nego je doseg prvotnog' uzrijaja (intuition primitive), koj sobom blisne svakomu narodu, da shvati obzorje svoje rieči, i vječiti nagodjaj kojim će njoj zavezati misao. Začetni razvoj jezika nije premišljaj (reflexion) nego samotvor (spontaneité), t. j. pučko uminje, prirodno uminje, jezik nam tvara. Premišljanje u tom ne pomaže: jer su jezici, kao što veli Schlegel, živo čedo svega unutrenjega čovjeka. Dà, tako je ne samo s jezikom, dali sa svakim zamašnim i prvotnim djelom čovječanstva. Velika je dika današnjega tankoumja, uvidjanje zadružnog značaja velikih tvorba (creation) zabitne drevnosti. I naše divne pjesme, kaono Omirovi spjevi, tvor su cieloga naroda; i naše poslovice, kano Likurgov zakonik, umstvo su samoga naroda. Sada se ne pita, je li nije li se iztakao jedinac da izporavi čuvstva, jal' da sabere mudrost cieloga ljudstva (foule); samo se svjedoči da ona čuvstva, i ona mudrost, narodna su svojina, i narodno samotvorje (l'oeuvre spontanée est l' oeuvre de la foule).

A ovako nam se jezikoslov francez, utiče na besjedu: Svaki razsadnik jezikâ sjeme je veleumja pojedinih narodâ. Razum koji premišlja i razabire, tako se malo uložio u tvaranje jezika, koliko se bajagi smje ulagati u njegovo preobraženje (transformation). U razvijanju jezikâ, ne smije se ni poprimiti mnenje kakve umjetne preinake, i hote izvedene: njim se neće ni zborovâ ni punovlastnih skupština; oni se ne popravljaju kao što nedostatan ustav. S toga je puk pravi djelač jezika, jer su pri njemu neskvrne prirodne moći čovječanstva. Osobe nek u to polje ne zapinju, ma bili umni velikani; učeni jezik Leibnitzov, kao točilo misli, bio bi po svoj prilici nesručniji i oporniji od Irokežkoga. Najdivniji i najbogatiji jezici našli su se u svom sustavu od muklog i sobom nepoznanoga poradjanja. Naprotiv, jezici premetani, razglobljeni i naza-

Digitized by Google

naćeni ljudskom rukom, svojom opornošću, zategnutim slogom, nesličnošću i bljedilom, kažu ti za svoj rod. Kad su se god slovničari dojali kojeg jezika da ga izumiju i zanove, oni su mu perje pokidali, i osakatili ga; zamukao je i umoslovno izostao najnižemu pučanskomu razrječju. Smjehu se ta gospoda zabatlaštini (bizzarrie) običaja, i htjeli bi ga izvratiti razborom slovničarskim, nestavljajuć se, da oni zavoji koje bi htjeli izpraviti, češće su bolji od njihovih popravaka„.

A kad se ta načela primaju romanskim jezicim, kojim se poznaju primalja i dadilja; kako bi njim se mi smjeli otimati, kad je naš puk sami i živi riečnik, koji se svagdano sobom popunja? A kad preobilno nadareni bretanci uzdarjem francuzke knjige, uzdišu za pučkom knjigom; kad najprvi pisaoci talijanski zadnjega vremena mladiše svoju rieč po brdih toskanskih; kad braća Grim-i zavratiše se u najzabitnije kute svoje domovine da sberu u prvi riečnik naših doba, izvorni jezik njemački; mi da se mrzbamo jeziku onih pjesama, koje, veli pravodušni Vilkinson, najveće su čudo od omirskih do naših vremena?

Prebirajući istoga Šuleka naći ćemo, da pravo narodne rieči i izreke, pučka su tvorba; dok rieči navlačene po slovničarih zaudaraju njekom sirovinom i zlo pritajanom nesrodnošću. Ima na svietu, veli Renan, jezika nazanaćenih, koji proniknuv iz jednog izvornog temelja, sklepućeni su bez obzira na potrebe i na osjećanja pučka: zamršenost, neotesanost i priporitost tih jezika uzvrije ti do grstila.

Narod nek tvara; ali u narodu su i učenjaci, učitelji, slovničari, doktori, odličnici i. t. d., — možda odvratit će nam jezikoznanci. — Eto naših jada! Što mi se ne možemo osloniti na naše učenjake; jere jim je umni život iz tudjine, i tudjinsko čekalo misli jim izporavlja. Kalup i tvorivo njihove misli strani su jezici; divni, uzorni, ali strani i Slovincu nesrodni. Tomu znanju iz tudjine bilo je dosad sudjeno mrtvo neznanje materinskog jezika; jere materinski jezik nije se učio, niti u čem uporavlja, po tom se poboravlja. Dakle kakovi uzor (type ideal) jezični ostaje učenjaku? učeni. Kakva mu srdcem klije samotvorina? nikakva; jer nesrodni dah otruni mu cviet prirodne

Digitized by Google

izvornosti i bogodanog samotvorstva. Zatim, život i običaj; zatim, preskočeni stepeni pučkoga zadružtva; zatim, svagdani doticaj tudjinski; smetnje, odvraćanja, i mamljenja. Iz svega je dakle viditi, da kod nas u jeziku tvorna moć narodna ostaje pri samom puku, nesgavljenomu teškimi lisičinami umnoga robovanja — "Blago ti ga daklem neznalicam?„ — Do duše, baš tako! Hvala Mlečićim da su malo marili za pučke učione: a liepa hvala i Niemcem, gdje nas se nisu dokopali. Nismo pismeni, ali nismo ni izmoreni, ni otudjeni, ni odrodjeni; te sobom možemo začeti, što je Bogu drago i narodu spasonosno. A kako možemo, kaže nam cio sustav našega pučkoga jezika, naše pripovjedke, i naše poslovice, naši običaji — i one pjesme, koje su ovejanim jezikoslovcem i pjesnikom, čudo jezika, sloga, skladnosti i pjesničtva; jedine junačke, koje živu u Evropi. —

IV.

Ako nam je jedini jezik, pučki jezik, sad je spomenuti kako će se taj isti jezik, po našem mnenju, primiti pučke i narodne knjige; i kako nam uz taki jezik ima posla i slovničaru i jezikoslovcu. Da je naša knjiga na ugaru, sami najbolje pripoznajemo, nebrojeć tiskane svezke, nego tegleć priznane vriednosti. Mi smo jur kazali što nam je pučka, što li narodna knjiga; i po naravnom stanju svake narodne zadruge svak će uviditi, kako obe te knjige imaju se uzporeda razvijati u vlastitom topraku, nesplićuć se nitli se smetajuć, dapače jedna drugoj pomagajuć; pučka narodnoj jezikom, a narodna pučkoj mislima.

Vidismo kako je u nas jezik kod samoga puka: niti nam se obzirati na mnoge naše knjige i starije i mladje, jere u njih ćemo naći obilja rieči, ali pravog jezika nećemo se nauživati. Poznato je da rieč nije sav jezik, premda je u jeziku; kao što posebna uda nisu ljudsko tielo, premda su u tielu. Sjajno čelo, žarke oči, nježne jagodice i. o., glavnija su i ponajmilija tjelesna uda; ali

Digitized by Google

tu nema ljudske ljepote, one čarne ljepote, koja ti je zrcalom duha nebeskoga dokle u ljudskom sustavu, ne sinu ti pred očima, prikladnošću i rajskom sličnosti. Tako je i s riečju. Rieč je sjajno ogledalo, u kom se divno zrcali ljudska misao; ali na tom ogledalu nema ljudskogu duha bez ukupna jezika. U jeziku: načini, izrazi, oblici, spodobe, i sve one neizbrojene i neopazive žilice, gušteri, sglobi, navine oduhe koje oživljuju tielo gotova jezika, i odlikuju ga uzoritošću. I kad bi na to mogli zaboravljati romanski i germanski narodi, jer lišeni svoga podpuno izvornog značaja u jeziku, kao što i u životu, mi nipošto ne smiemo radi uzporednog i bržega napredka našega naroda, i radi novog oblika sveobće uljudnosti, koja će možda preko nas Iztokom zavladati. I kad bi se naša narodna knjiga hotila otresti pučkoga jezika, i primiti se evropejskih, jal' klasičnih, uz sve rieči naše, ostala bi ta knjiga mrtvo udo naše zadruge; taka knjiga mogla bi nas proslaviti kod susjedâ; ali bi nam narodnost i uljudnost osakatila, razčinjala bi cio sustav našega života.

Niekati se ne može, da jezici grčko-latinski kršćanskimi pojmovi obnovljeni i raztrani, nisu zamamni umstvitelju i učenjaku s one točnosti (precision), sputnosti i bistrine, koja ti razglaba i predočuje misao do najzadnje raztave. Djelovanje književno prvoga Grgura Velikoga, uzorno je svoj kršćanskoj Evropi, i pridošlim jezicim. Pritom jedan dio tih jezika, t. j. njihovih oblika s kršćanstvom, zašao je i kroz naš puk doslovnimi prevodi sv. pisma, vangjelištarim, psaltirim, i molitvenicima. Jer na njeki način misao kršćanska utjelovila se u rieč grčko-latinsku i nju točnošću svojih pojmova zadahnula; bivši kršćanstvo naviešteno, tumačeno, i slovo njegovo grčko-latinskim načinom predloženo. U tom obziru i naša slovinska služba diše po grčko-latinsku. Jel' to napredak jal' nazadak; jel' to obnova jal' pokvara prirodne uzornosti grčke, ovdje se ne pita. Nit li ćemo pokušati da iztražimo, bili mi mogli, što ne znadoše germanski narodi, t. j. izvesti podpunije, po prirodi izvornog jezika, po istinoj vjeri, novu izreku kršćanske nauke, koja bi bolje i brže prijala narodnomu srdcu i umu; bolje dolikovala njegovu životu i mišljenju; i podasula svjetlosti navještenoj misli, da se razlije po

Digitized by Google

narodu, i da korenitije izvadja obće uljudjenje. Ako pogani uzorni jezik mogao se je pokršćaniti, nagodjenim dometnućem novoga pojma; a da zašto koji slovinski, za ràna kršteni jezik, nebi se mogao samosvojno razvijati pravcem kršćanskog pojma? pučka književnost, dosad mal da ne sva bogoslovna, natruhnila nam je po nješto izvornost jezika. Ozbiljna natruha, jere razasuta po najprostijemu puku. Nije šala toga se dojimati; i vidismo zašto dobar dio Jerolimova Prevoda, imao se zapostaviti pogrješnomu, ali starijemu, i običnijemu latinskomu.

Ele, kako bilo da bilo s naukom bogoslovnim; da bi i ostao kod crkve primljeni oblik kršćanske misli, umni naš život mi nebi rada povjeriti tomu nesrodnomu obliku, premda posvećenomu. Lasno će nam vjerovati tko je gdjegod sobom propitkivao: odkle ono divno smilje, koje tiho kroz dušu ti zalazi, srdce ti probira, a pamet prigrljenu zaokuplja uz rodnu besjedu? Vjerovat' će tko je iole srdcem doslutio oni zrienik prirodnosti, kojim je Stvoritelj najpre nam duh riečju obasjao; tko je i malo saznao za oni po srdcu razum otajnog spoja misli i tvara (contingente). Ljubav je rieči najviši pozor u ljudskom nadvišenju; a mudrost je rieči, pri mudrostima, doseg obće mudrosti. Tko u rieči razstavlja znanje od čuvstva i od razuma, ne dosiže mudrosti, van da osobne jali djeloredne. Ali mudrost rieči srdcu nepomaže do, kod prirodna i izvorna jezika. Blago dušam kojim je to namjenjena! Ali prama ljudstvu, naprama prosvjeti, sretne duše, za života odmičite: saberite glase pučkih gusala, te u vis jih razvedite kroz umlje pridošlo. Novom mišlju zamamljene, rieči pučke potražite, te svakoj doličnu misao uciepite; sberite prirodne rukojati pučkoga znanja, te mudro jih razgodite da iz vilovite slike naše podvornice, javi se prilika na zastavi narodne prosvjete i obće uljudnosti. U tom nam divni primjer Plato, izvijanjem omirskog jezika na visinu svrhnaravja; premda lišen one točnosti, kojom nas zanudja kršćanska misao.

Evo naših možda naglih i pretjeranih želja o uzajmenosti knjige pučke i narodne, u misli i načinu, istim jezikom izporavljene, kroz iste rieči dodane. Drugovje smo spomenuli što mislimo o riečnih prevodih, kao n. p. prèdlog,

Digitized by Google

pred-met, sredstvo, ravnatelj, i. t. d. I ti nedadu se iznebuha odturiti, radi sporazuma i našega sobstvenog nedostatka; ali načelo neka se pripozna, da vremenom bućani ne iztjeraju kućane.

Mi dakle cienimo moguće i koristno razvijanje našega jezika prama zadružnoj potrebi svega naroda, i obće znanosti: "savjetnim i nastojnim izučenjem svega pučkoga "jezika, dubokim poznanjem svoga predmeta, te prirodnim "prislonom nove misli uz rieč poznanu; kad i kad neo- "bičnim ganućem obične rieči, jal' izvijanjem starinske i "koje zakutne; redje prezajmljivanjem u svojte; te napokon "nenadnjim izbitom djekoje samoniklice"; koja će živovati, jal' će je sobom nestati, po njenoj doličnosti. Mi pored narodne, vapijemo pučku knjigu; obe jezikom pučkim; jere smo osvjedočeni da bez pučkoga nejma napredka narodnoga, nejma slobode, nejma uljudnosti; nego varava plama, zlo ukrivena samosilja, i prikaznog naobraženja. A puk je naš sposoban za svaki napredak: *Ako neumije napiti, a on umije popiti.*

Ali, mi ne zamienjamo pučko ime s prostačinom i s tricami, koje njekim toliko slade, da njim se i kus odbio od pučke pristalosti. Ako ne možemo pritajati slabosti našega puka, koje imadu svoje rieči i u jeziku, zašto da ih razgrćemo gdje bi se imale najvećma trti i zabašurivati? Kako da se ponosimo onim, čega nam je stid istoga puka? A to su njeke rieči razkljovane, njeke prožukle poslovice iz mlohave misli, koje ljepši spol nikad ne ponavlja. Iza takih pucara, nestalo nam onih učenjaka, koji misle da je smiešno, začudno, i nesredno, sve zašto sami neznadu; sve što njim se od prvoga zagrizka nerazstapa po razmazanoj pameti. Tko hoće o svem i za svakoga, nije obično za nikoga.

Velika je nesgoda naše knjige da je većina njezinih težatelja zadojena mliekom tudjinke, i za dugo uza nju prijanjala; te se trudno otimati zanosu tudje knjige, i sručnijeg jezika, sgodna svakoj potrebi. Spasonosna je zadaća novih doba, da primanjem priugotovljene knjige, ne zavedemo se za oblikom misli, koji njoj ne dolikuje; već obzirno upremo oči u pučki jezik, te pomenemo slovinskoj krčevini: *pucoj zemljo, delija to kopa!* To je

Digitized by Google

drugi korak našega umnoga preporoda, kojim će nas omladina obrådovati, pomnjivim i neumornim sabiranjem pučkog jezika, uz temeljito motrenje našega sobstvenog života. Niti li je to zadaća pojedinca, no svega književnog svieta. U Dalmaciji to najlašnje može se izvesti, jer nam je jezik vitak i mladikovast u pučkom životu. Mi znajmo na osob, da naš je puk živi riečnik posvuda, koji svagdano sobom se popunjava. S preko Velebita primit ćemo učene točnosti, s preko ostalih naših gora jezikoslovne temeljitosti i obilnosti, i mladjeg života; a mi s jadranskih obala pridodat ćemo ugladjenosti i živahnosti dolikujuće slovinskomu izvoru. Nu da poslušamo hvaljenog pisca Krasoslovnog Riečnika (Dizionario Estetico): "Možda je Promisal odredila malenu i ubogu Dalmaciju, da prosvjetni vienac podkiti svojim posestrimam. Ali da toga budu dostojni, neka dalmatinci shvate svoju budućnost i da, neodrekav se jezika talijanskoga, dojmu se sbiljimice svoga rodjenoga jezika, da ga poznadu, zarade, i razgoje, i da njime zavladaju.„ A bud li se u našem pisanju poprimio dubrovački, jal ercegovački izvor prežet i zagladjen po slovnici, kaono najpriličniji vez književnog ujedinjenja i kao boljma dolikujući našemu jeziko-slovju, kad se reče *pisati po književnu*, *izgovarati na književnu*, razumimo se, i ne posiecajmo se u onih početnih načelih naše knjige, koja ne valja da nitko smetne s pameti, ako želi da se ne zamrsujemo, i ne splićemo u prvih koracih našega napredka.

Mi se nikomu ne namećemo: ali nek nam na glasu književnici ne zamjere smjelosti, niti nam uzkrate i našu izreći mladjemu naraštaju, dok omiera staze kojimi će se uputiti na svetu goru naše budućnosti.

Blago nam ako ovo njekoliko rieči bude potaklo umnije i vještije, da se dojmu pitanja duboko zasiecajućega u pravi napredak i nelažno prosvietljenje najmilijega nam roda. Tad će nam biti srdce na mjestu; jer smo uvjereni, da *prva kolo vodi*, i da često u svietu: *čija je zasjeda, onog je i junačtvo*. Zapnimo, junaci, ako želimo zapjevati. A ti mili pomozi nam Bože.

Digitized by Google

Iz moga putopisa godine 1856.

U Trstu 27 srибnja.

Istoga dana dielio sam se iz Zadra veseliji nego što dodjoh. Ali želja mojih rodnih planina, želja samim putovanjem podjarena, to mi veselje na brzo pretrgnu. Moje nablidno smililo me spopade, kad iza sunčenoga zahoda, pri tihom sutonu premalitnjem, na odmaku zadnjih otoka dalmatinskih, u moru bez obalâ, oglasi se duboki tutanj paroplovnih kola. Tad me svega obadje jâz ljudskoga vrtloga u moru nedosižnog uvieka. Kad žestina pjene, o kolih paroplovnih razpljuskana i razlivena, odmičnom prujom svijaše se povrhom modroga jezera, kojeg dno nepomaknu; tad mi se ljudske strasti i pohlepe kazaše u pepelu zabite košturnice; tad u slaboj prilici neizcrpiva mora, uvidio sam ljudsko ništavilo prama Svevišnjemu. Svu noć plovismo, i sutradan tiho minusmo tankovitu Ištriju, obalami rudinom prekrivenu. Ljepušna Pokrajina, ali brez svoga života na moru, koje bi rekô da se raztvorilo Mletcim, a da njim je od Trsta podkradeno. Nije ono ka' što izpod Dalmacije pusto more; nego jedrima posijano, i crnim vôma uzorano. Kad sàm Trst otvorio, ništa osobita nisam ugledao, ni u mjestu ni u luki, nit li u gradivu, nitli u veličajnosti kakve sam izčekivao. No kad sam u varoš ulizao, opazio sam da je nješto urednije i bolje od onoga što sam dosad vidjao: ulice upravne i široke, kuće jednolike i razvedene, trgovi prostrani. Osobite vrtnje nisam ugledao, kojom se Trst proglašuje. Ušetao sam se u Tergištej: trgovci su sabrani; do dvie tri hiljade sve se šeće, sve se miče pod caklenim krovom, tu ka' ulišnjakom zukatanja odaje življenje latinsko; tu se dvonožke misli i dogovora; tu su listovi sa svih strana svieta; tu su dvorane i široki prohodi. Izgledao sam, proletio sam i dva i tri puta kroz toliki žamor; i tute sam pripoznao nješto osobita, ali veličanstvena ništa. Gdje je onaj Babel kojeg sam se nadao tu nazrieti u jezicih, u običajih, u nosivu, u plemenih, uz jedinstvo

trgovačke strùge? Toga je bilo, ali ne u onoj obilnosti kojoj sam se nadao i za Trst sanjao, kao za grad obće prosvjete, prikazanje duha obrtnoga. Split bi nješto drugo bio, da mu se pusti onaka sloboda i raztriebe zavaljane staze trgovačke. U Trstu se ne rabota, nego se tamo novac sgrće; svak veselo, smantanom dušom polazi u izvanjskom redu . . . .
Tamo je većina našega svieta: to je zemlja slovinska; ali se po njoj bane došljaci. Uz običaje, pokvarenje i svaka žalost gradskoga življenja. Ah! meni, odgojenu bistrim ljepotam zemlje, mora i neba dalmatinskoga; meni kojemu svaki nuga neboge pokrajine diše milinami nerazabranim; kojemu svaki brieg i svaka dola, poljce i ljutež, dubrava pri kamenu, maslina do graba, svojimi glasovi kroz srdce žamore, ka' pramen pčela iz razlika cvieća primorskog busa, meni gradovi su naši na sažalenje. Na Tjelovo željno sam pohitio kroz Trst da se nagledam obašašća, na koje nisam mogao prispjeti u Beč. U Beču sam se nadao razgledati dvoranike carske i poslanike evropejske, sa osnovom velikoga carstva vojničkog, prama Bogu i na prama zakonu. To me je minulo; dali sam u Trstu spazio puk trgovine evropejske. Prostorom upravne velike ulice, možda je mikljalo pedeset hiljada duša; koja hiljada bilo ih je u obašašću; ostala se tišma sabrala od ljobupitnosti. Tu se slegla Kranjska iz petnest župa, da prati Spasitelja svieta: tu je bio cviet one zemlje, mladjeno, odjeveno, i narešeno. Tad sam prvom začuo jasna grla djevojačka gdje izvode crkvene pjesmice, redomice pjevajuć jezikom narodnim, al' napjevom njemačkim. Zvukom toliko nježnih grioca ka da mi se učini Trst osvojen slovinstvu. Ali, krotkost i tančina predljiva glasa, izvrati me; i stavio sam se da su to goranke nevine, za koji čas k velikoj varoši svedene, nek izmiene gospodjice u Božjoj podvorbi. To je dakle bila prikaza, bila je varka; ka' što smišljeni hlad, i dubrava granja, zadjevena na pločniku do prolaza gospodske kite. Divio sam se tomu jatu djevojačkom; ali me ne utješi njihov izgled, ljubopitan za razgledanje prozora i obloka nakićenih sagovî i jagodicami gradskih zrklica. Njihove kobi crvenkaste, bjelušaste, nelikate, brez očinjeg žara, istim oblikom ravnodušja i neizvornosti, od-

Digitized by Google

bijahu motriteljevo srdce. Pritom sam se obazrio na župnike, kako je koji za svojim stiegom prohodio, i zapitivao sam njihove like, njihov struk i ponošaj, zašto ne duhnu, kršćenjem duhovnim, bogoljubstva i miloće djevojačke u nizke oči, i u vedre žilice toj djeci svojoj? Zapitivao sam, zašto ne pripremiše mladež na veselje kršćansko? Oni mirni i ozbiljni zadosta, ulicom se vozahu; u njih se nije vidjalo vjetrenosti, holosti, jali nebogoljubstva; dali mirnoća i red biše jedini znaci duše njihove. Za seljačkom prispješe gradjanska djeca; oči svih zobahu mahlanu ženskiju, urešenu nelažnim cvietom djevičanstva. Jadne dušice, jur su blazni napućene, razbludnim odielom na razgaljenom tielu. Gledajući cvjetne vience na zarudjenim kosama ražali mi se, ka' da pri svem veličanstvu kršćanskih obreda, pratim ih na posvetilište nesitoj boginji razblude. Ta je sviet, ta je red hodio; a kad i kad izmedju njih zaviče gradski stražar, zauzbijajuć i redeć psovkami na Boga, kojeg velikoljepno sprovadjahu. Za njima, šetali se učenici brez reda i brez stida, šapuranjem, uzvijanjem, cirenjem pram ljepotkam razloženim po prozorih. Tko vidi za njimi učitelje, ne čudi se onakim učenikom. Napokon njekoliko zanatlija najmljenih da nose koju stotinu svieća pred Otajstvenim Bogom, stjecalo se je vojnikom i k misnikom; oni mirniji i mukliji uredbom vojničkom . . .

. . . .

Ulizao sam u velje kazalište. To je s mjesta sgradja, u kojoj na vis sedam je redova izvedenih zavoja, nakićenih ka' u satu jagodicami, spletnjaci, i razbuknutim njedrima. Etoti u Trstu dokaz sve Evrope! Muškarci, većinom prekrivaju tle. Pred njimi u pročelju razmienja se njekoliko čeljadi; ženskije i ženskiša, bezobrazno uligajuć se občinstvu prikazami grješne ljubavi. O ženidbenom vjerolomstvu, vrte se većinom rečene predstave; i mučno je da glumci nagaze na ozbiljno kolo ljudskog života, koje, odkrivajuć cielog čovjeka razgrće i strasti njegove, ne da ih povladi, nego da im svu grdoću razgali, i da im pokaže lieka. Kad bi se spustio zastor, vidilo se po njem slika odličnih koloizvoditelja, a iz nad njih vila umjetnica, nalik našim crkvenim prilikam Gospojinskog uznešenja. Tad bi se svako živo oko natražke popelo, da razvitim

Digitized by Google

durbinima, svieti kroz zasjen zavoja, u gusti pramen ljepotica . . . .
Tad mi se učini, da kazalište današnje, izgled je i polakšica razbludi pokvarenih naroda. To su ti hramovi putoklonstva. One prikaze, ono odievo, oni posviet, one bezobraznosti u gluha doba, smamljuju, kvare. Inače što, treba za narodnu prosvjetu. Naputa današnjeg kazališta, odgovara ovomu mlitavomu vieku; krjeposti hvaljene su; ali su predstavljene kao mučne, stroge, nemile i nemoguće. Zločinstva su kudjena, ali su podnosiva, obćena, i do nikle mila. Ja se izkopah iz toga sastanka, stideć se gdje sam nagazio; sa živom željom, da još makar za koje vrieme, ta šenuta poluga prosvjete, ne krene do našega puka; dok mi nebudemo na sgodi da ju namjestimo dostojno prama našoj narodnoj krjeposti i potrebi. Do moga sam konaka dosliepao da opočinem i Bogu da se preporučim. Ali ni križa, ni prilike ne nadje se u ložnici: već da ogledala i kumirskih prikaza. Tada mi se učini, kao da me je i Bog ostavio; i kao da sam u pustoši u kojoj mi je predati od sadiraoca duše, kese i života.

Put Beča 30 svibnja.

Sutradan, uputio sam se na Beč, i moja su se kola pred veče vozila kroz Kranjsku, zemlju obreslu rudinom; ali brez polja i brez radnje. Uz put, hrpimice podignute su pozemljušice čiste i obieljene: sve gladišika i siromaštvo; i cienim jedina hrana, kravje mlieko uz malo pûre. Čudnog protislovja! Što bi rekao naš prosti Zagorac, da vidi gospodičića (biva čovuljka pod klobukom i u švitnom dolamandžuku) gdje pase kravu, možda jedino svoje imanje?

Prolitajuć putem, često su nas kola sretala, i tute sam najprvo pripoznao zamašitu trgovinu Tršćansku.

Noć se spustila, i ja nemogav trenuti, razgledao sam po mjesečini izpod Ljubljane puste blatine napučene žabami, kojih su kreketanjom glavice žalostivo odavale u noćnjoj tješini. Kao da mi se glas učini slovinskih kostiu iz zarobljene zemlje. Tim putem zapoznao sam, da ova izvanjska ugladjenost, ako čini čovjeka svjetskim gradjanom, i napušća mu svakoga na ruku za veselje i razgo-

Digitized by Google

vor, ona odvraća čovjeka od iskrene priljubitosti; smeta da se nalična srdca saznadu, i da se prijatelj steče na putu. Jere svak je, koliko uljudan, toliko opazan; nit li pri čestom drugovanju i sastajanju, čuje potrebe čvršće zadružne ljubavi. Ele! svoj sok i srdce hrani u riedkom mirisu, kao cvietak na livadi, kojega mirišeć višekrat, otruniš mu vozduh urodjene pomasti. Putovat ćeš s putnicim, ujedno jesti, piti i razgovarati se za više dana; pa ćete se razstati kao da se niste nikad ni vidili.

Porano ukrcasmo se u parovoz iz Ljubljane do Beča. To je za me prva željeznica. Letilo se, i prolitajuć željno sam sgledao Štajersku. Ostà mi u srdcu ta naša zemlja, sve do Gradca ponjemčena; ta plemenita nakitom šumà i svakojakog voća. U njoj odaljene planine, uzgrnuta brdašca; polja oko puta razkriljena, gojatnom rodnošću pupe. Mlade slovenke, čiste kao cviet, uz momke, ka' o granju rumene jabuke, na halaje žito pliju, rade, šetaju se livadami. Rieke i riečice ka' žile po tielu razvedene, doje sve ugle te rodne zemlje. Guste i vitke gore zasadjene su kulami spahija ponjemčenih. Celj, Maribor, i Gradac, to su njim saraji. Kuća do kuće, mjesto do mjesta, brieg do briega, gora za gorom, sve je to obrestlo veselo i tiho. Blažena mjesta gdje bi veleumje najvećih naroda moglo zametnuti gnjezdo napredka i užitka! Štajerska mi se učini divni prohod k Beču, kojemu sam veseo pohitao.

Tleušice zujeć gluhom tutnjavom parovozne povorke već smo i Štajersku prevalili. U njeka doba, kao da malo ustrnù hitrina; te jopet promećuć se, brzinom vihara, po ogrnutim ledjima čelavog Šemeringa, kroz četernest rovova i sliepih prosjeka (tunnel) nad jazih prodolih, i vrletnih rivinah, proprtismo zukom čarobnim onu zadubljenu tamnost, na mahove probliskanu krvavimi zubljami, u tmuši i groznoj rosi sdušene pàre. Nenaviknut odlučnosti novih obretnika prirodnih sila, protrnuh od uzme i grdine, u tišmenu (chaos) zraka, svjetlosti, magle i leda, oko stišćenog ognja, prietećega smionomu pobjeditelju. Pa odtle već prost izlitajuć i odišuć, kao da me zadahnù njeka uzvišenost napredne dobe cieloga čovječanstva, pri nadvladanju prirode i tvari. Na Šemeringu već niesam bio no jedan iz medju potomaka Adamove propasti, sa željom podpore medju-

Digitized by Google

sobne u olakšici i cilju obitili ljudske. Slični prizori, nadahnjivaju pamet, srdce razigravaju, podžigaju i bodre na riešenje prirodnih zadaća, više nego razllačeni govori najvještijih mudaraca. Vrh do vrha, jaz do jaza, stupismo u brdovitu Auštriju, zasienjenu gustimi dubravami. U dno njih sgurene su poselice i varošice njemačke. Od sličnih zavičaja, u kojih poużeno je nebo i nasumoreno iznad crnih gora, tumačio sam muklost stanovnika, i mrgost obličja njihova.

Eto nas, s' sjeverinom i na Beč. U prvom ulazku smantan i umoran, od vožnje, od sna, od glada nikakvo me čudo u tom gradu ne zaleti. Vidio sam *Ambrasc-*sbirka, gdje su sva junačka odiela srednjih vjekova: celovao sam Škenderbegovu sablju, i pregledao se u njegovu kacigu. Oh! koliko se misli unizu, pred vidjenimi spomenici koji srdcu govore! Zaćametio sam se pred Teseom Canovinim: pohodio sam polaču slavnoga pobjeditelja turskoga kneza Eugenija, u kojoj, u dvanestak pozlaćenih dvoranah, sabrane su slike od najglasovitijih slikara . . . . Šetao sam perivojem *Pučkim* (Volksgarten) *Švarcembergovim* i carskim selom *Šenbrunom*. Ovdje se nije zaštedilo, štogod umjetnost može da radi u sjeveru. Gorostasna stabla brazdom su poredana; kitnasti zidovi, granjem prepleteni, u gredu su skošeni; granami svodi saviti; livade smišljene; raznoliko cvieće namješćeno; razputice izvedene i zavite; česme kroz kamenja izčinjene; lokve udubljene; ribice zatvorene; visí izdignuti; zvieri i ptice svakoga skota i svakoga podnebja pribavljene; sàci svakovrsni i naslonjaci vojami razastrli . . . .
Schönbrun je ogledalo njemačke ćudi; ondje se ni listiću ne dopušta da se iz brazde pomoli. Šetao sam se i izvraćao u te hvaljene razkoši; ali sva ta sgadjanja i ljepote, niesam smio izporediti s jednim izorom, s koje primorske glavice. Ti si kršno, Primorje dalmatinsko,

> *Na udarcu svih vitara,*
> *Na odgoru sunca žarkog;*

al je tebi

> *Sinje more podvornica tvoja,*
> *Veslo tanko ralo i voloci.*

Digitized by Google

Oj starinom sastalište slovinskih vila; na tebi mi glas srdcu dopire od mora valovita preko prodola i gora maslinskih uz vode i rivine oživljene pohladnikom, i svietom letućim; tim neumornim pjevačim u svedjernom premaljeću! Glasoviti Bečki *Prater* što mnoge razveseljuje, mene je raztužio. To je na iztok gradu, ljepo do Dunava, poljana lugom na busove obrestla, cestami razkrižana. Tamo bečlije teferišu šetnjom, kočijami, jahanjem, igrami, sviranjem, a ponajviše jelom i pivom; jerbo, brez toga, u njih nema ni veselja ni sastanka. Tamo se veći dio svieta u dan svetačni sgrće. Medju igrami, njim ugodnijim, vidio sam, gdje žene i muškari (a brez žena nigdje ništa, nit li je mjesta gdje i njima nije prosto) u brodicah obišeni dundurikaju se; gdje zaokupiše jednoga Tirolca koi vije uz gusle kao hranjen vuk u goždjih, pjevajuć narodne pjesme: gdje posadjeni u kočijah, u brodicah, na konjih kao prikovani vrte se na vito uz sviranje i pleskanje, načinjajuć se putnici s preko svieta, koji odadjoše na svoj put. Tamo dva kipića brkata i runtava, žicami vrte se i razglabaju, tuku se i svaljivaju; amo konjanici se djipaju na drvene jangire: sve je tako na više mjesta, a sve ljudstvo pazi, ćuti, i ozbiljno, ka' da njeki posà oprema, S druge pa strane velikaši i bogatuni gori i doli se vozaju u pisanih kočijah. Iz njih najviše zapahiva te gordost napućenih vladika, koje kaono boginje nagjingjerene, nauznačene, diče se sobom, i holim klopotom razmamljenih hata. Tko će se upoznati s Bečom i s bečlijami, nek podje o svetcu ka Prateru; vidit će se što ih veseli, i ćud kakva im je; vidit će i duboko će svaki uzdahnuti za omiljenom otačbinom, gdje mu god bila. Da niesam se tim razkošjem upoznao, možda bi se nećka momu sirotnomu zavičaju; ali neće me do groba minuti želja koju sam tamo začeo. Što je Beč? tada me je srdce zapitivalo. I ja bih prinudjen odgovoriti: silni grad od 500 hiljada duša; lazina prostrane trgovine; sredina velika carstva; perjanica vojnička; stolica velikih vlasti, velikih zavoda; stecište više naroda; polje u livadi. Beč je grdno natrpanje kuća na razvedenom okolišu; na sve strane sviet iz grada i u grad ka pčela iz ulišća i k ulišću vrvi; kočije prolitaju, poljana praska, drumovi se krše; lupa i žamor ne razstaju se od

Digitized by Google

svâna do sutona; svak svojim poslom, svak svojim putom. Po ulicah, u tvornicah hrpe stotinâ hiljada dušâ; velikaši u dvoranah; svak odjeven, svak uljudjen, svak uredjen, rob jedne misli, jedne težnje, ol' jedne sile. Ta se nevidjena sila u svačem òdaje, i u redu koji mûkom vlada tolikim svietom. I ime jednoga gradskog stražara dosta je bečliji: na kojem bi rekao da mu je taj mozak izpio. Beč je môba velika poslovanja: ali mukla i jednolika, bez traga kakva velika naroda, slobodna življenja. Da razumiš povjestnicu carstva, živi koje vrieme u Beču, i uči ga. Da u Beču po čem ne bi tražio sredinu djelatnosti kakva naroda, kao što u Londri, u Parižu, jal u kakvom gradu Talijanske; već gledaj što se izvanka prikupilo i pribavilo evropejskog napredka, ponajviše zanatlinskog. U prostranom Beču razilazi se izvanjska sila vladarstvena, nit' li se načinja kao kroz pokrajine; ali se čuje njeki tajni potres koji stieska srdce, ka' što grozničavi hlad iz pećine prosjednute rieke. Velikaši, dobri su, kažu; do njih je polako; ali od njih laglji se vraćaš. Hoće ka' što mogu. Misničtvo je čašćeno; ali više radi starinskog boljarstva, nego radi bogoljubstva; kojega, ipak, vele, da ima dosta u Beču. Puk brezobrazan nije; ali ka' što neima strasti, nezna ni ljubavi. Sobćenje, mikljava, davorije, kazališta, šetnje, kola, obilnost, ol' neimanje uz potrebâ mnogo, mali ol' ne trudni poslovi, odaljenje od prirode, mekušna ugladjenost, uljudstvo zlo razgodjeno, težki su navodi k' krjeposti. Oj vi, djevičanske krasote, ja vas tamo često zaželih! . . .

. . . .

Slušajuć u dvorskom kazalištu talijanski pjevokaz (opera), požalio sam nesreću rodjenih u malom i ubožnom narodu: jere osamljeni i kao od čovječanstva odsječeni, zalaze godinami i neznadući za ona izvanjska nadahnuća koja indje stvaraju, budeć, odkrivajuć velike pjesnike i velike umjetnike. Nego sam žalio da je ta divna umjetnost snižena; i sobom sam nagadjao zašto kazalištne igre ne korace preko domaćeg praga i ne stanu na polje narodno? Za Grke i za Rimljane, i donekle za Španjolce, druga su to kola bivala, kad se je narod zadržavao o Maratoni, o Trmopilah, o bogoštovju i o narodnom veličju! Nego, uzačas! i učitelji i vodje ugadjaju svjetini a narod uz-

Digitized by Google

spavljivaju, neka samo miruje i novac siplje; brigajuć se o tjelesnom uživanju, jedinoj utjehi i moći pokvarenih naroda; a ne o željah i ljubavi otačbine rajske pa zemaljske, o željah i ljubavi boljitka i napredka, poštenja i čovječtva, junačtva istinoga nada sobom, i nad sliepim svietom . . . .

Kad me uvedoše u *Občinsku Sbirku* starinâ, raztvori mi se povjestnica srednjih vjekova. Veliki barjak Prorokov, kojeg su bili popeli Turci na Kalenbergu s više Beča; pača velikog Vezira Kara-Mustafe, pod Bečom osječena a Biogradu pod knezom Eugenom oteta; Niemci gdje se bore s Rimljani; Hrvati, Talijanci, Ugri pod Matijašom Korvinom; Švajceri; knezovi Njemački; Habsburgove dike; koplja, striele, puške, buzdovani i oklopi svake ruke, sve je naokolo razredjeno. U jedan mah tu se mnogo vjekova raztvara na poglede sadanjega, na bolje promienjenoga. Pripovjedke onih vremena, onih junaka, sadanjemu su svietu ka' osjen, pred poviesti njihovih stjegova, oružja, i kipâ. Tu su kralji i velike vodje ka' na sud izazvani. Zašla je zviezda njihova, svi su u samoći gluhe dvorane; ali odiljaj njihov, i kipovi, nješto su više od kipovâ preminulih ljudi. Tu imadu šta da vide i čemu da se nauče i kralji i narodi. Na tom sudu neima prevare ni pristranosti; jer se mrtvih nitko ne boji.

Potle dvie nedjelje dana dielio sam se iz Beča, pripoznavajuć ga velikim gradom, velikih prigoda, velikog nauka, ak' i male ljubavi. Malo je gdje uredbe ka' što u Beču. Poklonio sam se onoj uljudnosti bečlijâ, koja gorštaka lagodi, i koja inostrancu ne odaje nikakve zloćudnosti i nevjere. Oni ne imadu one otvorite srdčenosti, koja sklada ljude, i potrebita je sinu naroda nevješta ikakvu strašilu . . . .

Mletke, na 7 Lipnja.

Preko Trsta, na 7 lipnja ulizao sam u Mletke, ka' u stribu domaće žalosti; i kad mi se zamantao sviet u težkoj rinjavini pri ulazku tiesnoga ušća mletačke plićavi, činilo mi se da su ih stigle suze i uzdisanja primorskih Hrvata tja do Arbanije. Hrvatske su kosti proklinjale, ali sada

Digitized by Google

red nam je plakati s vladíkom jadranskom; ka' što oplakivati valja tugu i žalost propalog zlotvora. Nesreća smiri i zastre, što vjekovi nebi zagladili ni iztrli. S prve mi se smililo na sviet ubožni i lica tugežljiva, u gradu zastaranu i opalu . . . .
Moje srdce je žalilo Mletke, i ja sam ih gledao čudnovato naselje niklo iz vode, u kojem svaka stopa otela se moru i zadojila se slavom utočišta prognanikâ, kad je zemlja mikljala progoniteljima; naselje u kojem i danas žive puk što veličanstvom i bogatstvom nije izgubio plemstvo bogoljubstva, i ono srdačno prionuće k Vjeri, kojeg je rjedje vidjati po gradovih. Kad u crkve ulizoh, one mi iznenada za stare Mletke kazaše, bolje i ljepše nege tragovi njihova vladanja. Vladanje vremenâ je mana, a spomenici slava su ljudí. Trjemovi (Procuratie) S. Marka izvedeni do sedam stotin koraka dužine, na stupovih završenih polačami i mramor-kipim, uz crkvu istoga svetitelja, i uz zapleće duždeva dvora tja do mora, na oboru dvostruke brce, sredina su Mletačka. Kada sam nedjelju večer preko obale zašeta, i doprao tomu razastrtom runu, razsvjetljenu prujami nerazstavljene svjetlosti, oživljenu glasbom i ižom naroda koji se prevaljivao od ugla do ugla, ka' more na oduge valove, tada k' nebu sam pogledao nebi l' odahnuo; ali sretnu me mjesec pri strani, ka' da ga je stid pristupiti, znajuć da nemože da nadostavi iole miloše otomu prizoru. Od te noći pripozna sam da Mletci nadahnjivati imadu svakog rodoljuba talijanskog; jerbo, u drugih, mnogo se prošlosti srestlo s' zemljom, jal' je zakopato u knjizi; al' u Mletcih sam kamen glasi, sve te k sebi prizivlje, sve je iz temelja osobito, sve odlično. Što sada Mletčići imadu? Mučitelja u prešastom veličanstvu; i muka njim se òdaje na većini obličjâ . . . .
Na brci S. Marka našao sam Mletke ka' po kućah i po gostionicah, mjesto pučko i domaćeg običaja, življenja obitelnog. Toga po drugih većih gradovih neima, gdje sviet vrvi i opremljen je po trgovačku. U inih većih gradovih, svak ako išta ima, napastovan je da se povelikaši pratnjom, kočijami i naslovim; ali u Mletcih i cesarović prinudjen je da sadje do puka, š njime da se razmienja; jal' da sjedne u plavkah, jal da se odreče veselja koja ne mogu biti već pučka i za svakoga . . . .

Digitized by Google

Večer 10 lipnja, kad sam se u ladji vozao kroz *Canalazzo* i *Canareggio*, pjevajuć na glas izpod starodavnieh polača ka' izpod pustih jela, s braćom Zadranim, Splićanim, Kotoranim i Skradinjanim naše narodne pjesme, pri sjajnoj mjesečini, ja bih se tad bio zavjetovao momu rodu, sve da ga prvo nisam ni ljubio. Oh' kako je milo u tudjoj zemlji svoj narod spominjati, i još nevidjenu braću svojom braćom nazivati! Više Mletaka nije; ali oni ostat će divni i u budućnosti: jer dokle god ostane u Mletcih oniki cviet umjetninâ ka' što ga znaše iz svega svieta prikupiti, k Mletcim će se sve velike i uzvišene duše svih naroda i svih vremena sabirati; i Mletke će za odmorište odabirati.

Padva, 13 Lipnja.

Nadziruć se nad mutnu Brentu, koja jednim ogrankom težkovoljno napaja Padvu, na visokom obloku umoran sam opočivao od iže i vrućine sajma talijanskoga na dan s. Ante. Preko rieke gledao sam prostranu Padvu, obzidjanu, samotnu i tugežljivu na dan svoje krstnice. Tamo je dovrvilo oko triest hiljada gosta, ali se po Padvi gosti i ne razabiru. Crkva svetiteljeva su 26 žrtvenika, ošetno razredjenih, navadja te svojom pristalošću na ono veličanstveno, duboko, sjetno i spokojno čuvstvo, koje se objavlja samo u muklosti kršćanske crkve. Ali taj otajni glas, veći dio pohoditelja zadušuje, holim ušetanjem i ljubopitnim razgledanjem. Zavjet je i bogoljubstvo veliko taj dan u Padvi; ali to je pučko baštinstvo, onoga puka talijanskoga koji, svojom uzkom i siromašnom odjećom i opečenim čelom, kaže ti da mu je u spahije dom i obitel. Kad sam vidio te glupe i mrtvokaste seljake, kako se tûdje u svom gradu, i sama mi je pamet utjecala na vesele krstnice dalmatinske toga dneva, i na slobodni i smioni korak našega seljaka kad gradom stupa, i kad zadre posred njega pjevati svoje zagorske pjesme, kao da je na kućnom pragu. Žalostnije od tih seljaka bijahu naše primorske neznalice, koje tamo padoše iz parovozne magle, da svojom nesmotrenošću zaslade zabave vragometnih Talijanaca. Bilo je ljudî koji dodjoše da bi i oni mogli jednom reći: bio sam u Italiji. Oni se svedje divljahu, a

Digitized by Google

nit sami znadjahu čemu; svedjer na ustima s' riečju sažaljenja za onu zemlju, koja ih je nepristojnim gospodstvom obdarila, i svedjer spomenom preziranja puka, kojemu su u uljudstvu izostali. Da ti je vidjeti te ljude koji doma, netom su natakli klobuk i koju rieč talijansku presjekli, nameću nam se puku kao tobož njeka izobražena ruka kako ti se sgure i smetu, kad nagaze na kakvo odličnije družtvo. U talijanskoj zemlji oni se ne smiedu kazati Talijanci; nego ti se promeću kroz slovinsko ime, da im se ne zamiera neukost i nesmotrenost, nopače da im se čestita i na prosvjeti dolame i rukavica kod svoga divljega naroda. Ali, doduše, bilo ih je i takih, koji premda po nesgodi otudjeni svojemu narodu, diče se s njim kad su u inozemstvu, da ne ostanu kao dvoživci na zemlji. . . . .

Neimajuć šta da vidim u javnom životu, utekao sam se kazalištu i u talijanskoj zemlji. Pjevaše l'*Ebreo* (po Bulwer-ovom Romancu, kad Ferdinando i Ižabela oteše Arapim Granatu), i samim micanjem (mimica) predstavljaše *un Fallo;* te igraše kolo, četrest moma i momaka: *il Carnevale di Venezia.* Tu sam boravio od osme do ure po ponoći. Ljubav uza pomame nježnosti, blaznje, ljepote, popjevakâ; junačtvo uz stjegove, svirke i poredjane pukove; čaranja sa strašilom svojih otajnosti; crna izdaja, nesmiljena osveta, pri razplinjenoj svjetlosti, uz pozlaćene ošite razmienjaju se, posjecaju se, spliću se. Tu micanjem samim prikazane su priljubodinske pohlepe, poštenje nepomično, ljubomorstvo, osveta (težka nauka za novine!) smiešna smjesa svetosti i sramote, težina poštenja, nesreća dužnosti. Tu se kaže tuga muslomanskog samosilnika, razgovorena smamljivim kolom haremskieh uria; koje, razpase i razgaljene, bezsramnim privjesom sramne golotinje, pjevatanjom, gudnjom, igrom, skokom, migom, svijaju se nauznačenomu gospodaru, da mu srdce odvrate od sablje i od junačtva, da ga lašnje nevja izda. U tišmi, u sparini, u gluho noćno doba, potaknute strasti bjesne i tamo i amo, na pozorištu, po tlehu, po ložah, posvuda . . . . . . Prošla su vremena kad život narodni izvirao je iz crkve, i sticao se u crkvu. Danas po tobožnjem svietu prosvietljenom crkve su opustile i na pô opale, gdje ih mramor

Digitized by Google

ne održava; sve se uklonilo kazalištem, gdje kipće zlato, svirka se razliega, umjetnost se slavi. Sada narodne poglavice u *teatrih* primaju radostne dočeke svoga puka; igranje i nožice vješto nadignute, primaju lovorvience; to je slavlje naroda prosvjetljenih prahom i olovom.

"Ne plaši se kume, dobro moje,
"Već izadji kuli na pengjere;
"Pa raztvori toke pozlaćene,
"Neka vide doljanke djevojke.„

Izmedju ostalih istina tad sam razumio, koliko doteže ona mudra rieč: *putovanje malo kad podobri čovjeka*.... Ja sam pohodio crkvu s. Juštine: u njoj mi se još više ukazà veličanstvo reda benediktinskoga. To je stara velikoljepna sgrada s najljepšim uresom riedkih i zamašitih nacrta graditeljskih. Duboke kosturnice svetih, svodi, tamne tamnice, uče povjestnici prvih vjekova kršćanstva i prvoj sreći padvanskoj. Ona velika, sasvim pusta i gola crkva matorih vojnika, zemlja je sveta iz koje diže se Božji glas, zemlja od koje se ne može bez vjere da odstupi. Ja sam se nagledao i krasne padvanske poljane (prà della Valle) opasane bistrom i tihom rječicom. Usne te nadojene livade, obrubljene bielimi kresanicami, okićene su kipovim slavnih učenjaka, koji stekoše glas padvanskomu sveučilištu. Čudno je to sielo toliko slavnih ljudih pri vodenom teku; čudna ta prilika umrlosti i vjekovičnosti. Liepo l' ti je pogledati premalitnje večeri, gdje širokiem drumom konji i kola nautoč, obtrkuju pod jablanskim lugom. To veselje, oprave, i nakiti kroz veliko ljudstvo, posuto golubovim izatskih čeljusti, spominju veličanstvena i slavna olimpiadska utrkivanja. Triemi pod kućami, ako i pusti, ako i tamni; prostarina grada, ako su mu ulice i travom obrestle; s Justina, poljana, sjemenište, *dvorana Razloga*, i *Sveučilište*, daju osobitu veličanstvenost Padvi.

. . . .

Vicenca 16 Lipnja.

Vicenca je veseo grad, zahladjen Bakiljonom; ona se diči novim grobljem razvedenim na četverouglaste šćemerene prohode, pod kojimi se graditelju Paladi-u, podi-

Digitized by Google

gnuo spomenik s prilikami Slave, Genija, Otačbine i Povjestnice. Kroz te mrtačke svodove, *Molitva* oživljena iz mramora, prosi pokoj mrtvim dušam; Bogoljubnost divnim dlitom izčinjena, uvadja put zapada kroz pritvorena vrata vjekovičnosti; tu, iz sinovlje i bratinske žalosti i kajanja, niču spomenici ljubavi i bogoljubstva. Na razkrižju vješto razvedenih svodova, nalik razkrilju matice koja k' jednom ušću hrli, na otegnutom pogledu použenog okna, na utoku u drugi red grobnicâ, ledena te ruka ustavlja, da se moliš za mrtvih duše; i suzom na oku pušća te iz one pustoši, kojoj će se napokon i ti sam uteći. U Vicenci uzadjoh Gospi glasovitoga *Monte Berico*, kamo moji tužni Hrvati godine 1848 hrliše uz brdo, da golom sabljom osvajaju topove talijanske. Joj pusta krvi prolivena, na golu sramotu svoga imena kroz pjesmu talijansku! . . . . .

Verona 17 Lipnja.

Prebaci me željeznica kroz njekoliko starih sela na *Veronu*. Prostran je taj grad, opasan tvrdim bedemom i obilatim Adigjem. Okolne pobrdice zapelišene su samim kamenom i topom. Verona je mali Sevastopolj auštrijski (kako ju ponosno nazivlju njezini ratnici); to je staro bojište naroda, na udarcu varvarskih četa; klanac njemačkih ukrotitelja neskladne Italije; oko starih Rimljana i varvara. Ovim je i danas uspomena okrutnosti u bližnjih sedam obćinah cimbriskih; onim pa uspomena veličanstva u *Anfiteatru*. To je sdanje sve ove vjekove zapamtilo, i kroz tamne, izvišene ćemere, uvadja putnika u življenje njekih doba koja su se slavila i šemlučila krvlju zvjeradi razdražene, krvlju tužnih zarobljenika, krvlju i raztrgnutimi udî kršćanskih djevica. Tu je ogromni mramor na ošet k' nebu pridignut; tu stupovi, prohodi i ćemeri, spomenici, nadpisi; kršćanske tamnice uz zvierske potrieme; vodovod za Adigj, luka za ladje; sve to na uživanje onoga puka, koji da obikne drmanju svietom, i neprestanom lokanju ljudske krvi, oštrio je pandže u materinoj utrobi, zakusivajuć se dimom vrele krvi, i jaukom razedranih. Uklonio sam se, zamantanom svieśću, sa visina Anfiteatrovih basamaka i uspomena.

Digitized by Google

Srdce mi zahladi tiha šetnja izpod dvostrukih svoda novoga groblja veronežkoga, spletena stupovim, priošićena poklopnicami. Mramorne poklopnice izazivlju duše riečju ljubavi, potonjom riečju, koje ne može da zanieče ljudsko srdce na umrlom času. Iz tih rieči učio sam se jeziku vjekovječnosti, koji dopire do kamena, i po njem se razliega, ka' žalostivi zuk gudala i pjesme po notnjoj tišini. Onako groblje pri obali sinjega mora, kad bi mu triemi, izpod osjena cmprsa, odavali lupanju valova i hukanju vjetara, kaono gusla prstima guslara, vriedilo bi za srdce što mogu vriediti sve pjesme nadahnute zanosom ljudskih divotnika. Blaga je ta žalost, komu se dopada življenje dušâ.

Mene razgovori *Ljubav* izkrnjega, koja me uvede kroz stara i obična vrata u ponizni svoj stan. Tu se tvaraju nova čudesa: tu se hrani sirotinja, uči se, i goji, bez razlike imena, vjere, i naroda. Tu sbiega nadjoše i odaljeni i od čovječanstva odbačeni Crnci: to je gnjezdo misnika, učitelja, ljekara, poslanika, djevica, matera, prelja, i vezilja, dosada nepoznatih. Odtle Italiji izgledi življenja, odtle nesretnoj Africi vjere i prosvjete. I to namješće neimeno, zamislio je i zasnovao brez imanja i brez podpore, jedan sam misnik veronežki A. Mazzi; namješće, u kojem će do skora blagoslivljati Boga svi narodi, svimi jezici . . . .
O crnačkoj djeci željno sam razpitivao, i naslušao se kako ona stvorenja grdnog obličja, oduljene glave, plosnata obraza, opečene i crne kobi, zvierskih očiju, problieskom munje, brez ikakve su misli izim Boga i učitelja; kako su pomljiva, nastojna, poslušna, i oštroumna. Evropejci su napose, i odgojenje im različno, jer je različan sviet kojemu će se povratiti; različne potrebe i običaji, ćudi i znanje . . . .
Kažu, da od kumirstva lasno je Crnce obratiti, dali od muhamedanstva mučno i samu djecu. Tužna njihova divljačnost tamo je zasvjedočena istom odjećom i ratilim u domaćoj stribi. Obagrena tkanica, spried resasta a sa zada repasta, sva je ženska haljina: narukvice od težka slonova zuba, poput teljiga ovna petaka: striele stienom zanadjene i. o. . . . .
. . . . , ...

Digitized by Google

Odvezoh se put *Peschiere;* zemljom bregovitom, ne stvari plodnom, nitli dobro obradjenom. Visoki crni križ kod *Soma Campagna* s više *Peschiere* napominje putniku bitke godine četrdeset i osme. Križ čavlim i svimi ratili mučenja na pustoj zemlji, o sutonu, dosta žalosti spominje . . .

. . . .

Sutradan prošetao sam se preko nadignuta bedena toga malušnog grada, obkoljena Minciom; i nenahodeć u njem van mira i siromaštva i pogleda duga jezera, ukrcah se po podne na paroplov da predjem Gardu do Rive, preko 45 milja. Netom se od kraja odtiskosmo voda se uzpljuska; mrkli oblak s tirolskih stiena grozi se, spuštajuć se na lapte; i netom se koji okorak vine, eto dunovita pljuska, koji nemilice uzvalja brodom, te se po nam razlieva. Duboke, zelene, klisurami sklopljene vode, pučinom te raduju. Ponori i duboka vrela medjusobom se uzpiru, i prelievaju se podnožjem kamenitih gora, o Vidovu zasniženih. Vjetar na mahove razgrće iz oblaka vrhunac za vrhuncem do zapada, gdje se pitomo sliegaju, tvarajuć prisojne zaklonice limunom i lugom maslinskim. Stranami su planinska mjesta, i stanovnici, gdjegdje popeti sa stanom na omaku kičerâ i sunovratâ, gorštaci su, nitli nalaze pouzdana pristupka na toj valovitoj vodi. Tko nije vidio našega Primorja, nit' spustio jedara u naše okupljene luke, čudi se obalam i pozirkom jezera Garde. Uvlačeć se sve to uže izmedju krivudastih hridina, mùkom pristupismo na *Rivu*. To je ponova varošica uz samu obrvu jezerovu, i tako je priklopljena i zadušena ratovim, da ni Omiš joj drug nije. To je s onih kraja jedini klanac put Tirola. Bacio sam se na *omnibus* ka *Roveredu*, željan otačbine popa Rozmini-a, mjesta u kojem se rodila ona dika; željan prirode, koja mu je srdcem ganula i uzvišene misli mudroznanca probudila.

Istom prujom, niz žljebinu putujuć spadoh *Lagarini*, dolini zaljevenoj obilnim Adigjem. Ta je najveća i najljepša dola svega *Tirola*, pokrajine gozdovite i siromašne, nalik našim zagorskim rogokopom. Tirolci su priljubiti i otvoriti, ka' pravi brdjani; u vinu veseli, radišni i obrtni. K podnevu od Lagarine vide se briegom velike razvaline, pričaju, planine prosjednute, koju spominje Dante (Inferno

Digitized by Google

c. 12.o) pamteć one gore, kojimi je samova' pribjeg u visokoj kuli gospara Cane–della Scala. Sutonom uljezoh u Roveredo; veseo varoš, zaokupljen brdinami, niz koje bjelaksaju se i revu potoci, dok ih ne zasrču mnogi vodostroji za duhan, za hartiju, i za svilu. Tute prvom vidjoh hartijanu, u kojoj vodostroj rutežine izpire, raztapa, izažimlje, kàši i sgusnute masti; te ih saliepa, oteže, razvadja, suši; i okrojenu hartiju predaje u ljudske ruke. Vidio sam takodjer samopred, gdje voda vrti jednim vretenom dugačkim do sedam koplja: a na svakom hvatu kolo, jal' vlači, jal' prede, jal' prepreda i mota na tisuću vretenaca. Pregledajuć više takih tvornica, u kojihzi ipak ima zabave za mnogo mlade čeljadi i nedorestle obojeg spola, promišljao sam kako obrtnosti sadanjeg vieka, stjerane u parostroje i u vodostroje, kvare naraštaj ne samo tjelesno, vlagom i sparinom i prokislim zrakom dali ga i duševno ubijaju, odvraćajuć ga od blage mati prirode i njezinih spokojnih i ukrjepljujućih zabava. Kaono cvietak na livadi reste uz pramalitnje rose, i razklapa se suncu na iztoku; tako i duša čovječja, razvija se i usavršuje iz prizora blage prirode, koja ju svojimi pojavi izazivlje, jasnim suncem prirodnih istina nadahnjuje, i prosvjetljuje. Obrtna iznašašća, i nedokučene ljudske vještine, odvraćaju mlahve pameti od Božjih čudesa, i zavode ih k' njekoj grstljivoj samovolji i pogubnoj slobodi. Svagdano strpanje mladeži, u mjestu netrudnih radnja, izazivlje prije vremena strasti, i zabacuje spasonosnu postidnost mladjanih doba. Blago narodom, koje ne zaleti prosvjeta parostrojâ i željeznicâ na trapu svoje narodnosti i svoga uljudnoga i kršćanskoga odgoja! . . . . . . Pop Rosmini protjeran bje iz otačbine i župe od prosvietljenih i dobrostojnih Roveredjana, radi njegova dosadnog prizivljanja k vjeri i k bogoljubstvu. Pa kad se to izustilo i povjerovalo o najvećem mudroznancu 19.a vieka, što se neće reći i izumisliti na vas misnike manjega znanja a istoga nastojanja?

Trident 19 Lipnja.

S jutra zavezao sam se k' *Tridentu*, uz busenite obale Adigjove, hladovitim i veselim lugom okićene . . . . . Trident je prostran i liepo sgradjen. U maloj crkvi S.

Digitized by Google

Marije, gdje je glasoviti sabor zasjedao, i danas se hrani propeće pred kojim su pisali oni otci; na velikoj postavi sve su im prilike poredane po starešinstvu, kojim se najveće nadimlje potragljivi poklisar španjolski. . . . . . . K iztoku van crkve, mramorni stup, namješten na tristoljetnicu, svojimi nadpisi javlja želje i namjere zadnjega obćega sabora. . . . . Stolnu crkvu spominjem radi prostora, tamnosti. i neobična uresa. Kneževski grbovi miešani su s' stupovim i svietnjacim, ka' što udjelani kipi i ukresana imena dušmanâ otačbine. Kada sam razumio da do nedavna biskup tridentski bio je pravim knezom, domislio sam se toj zagonetki. Van grada je sve stiješćeno i sumorno: visoke planine, strmenite i sjedinave, zastiru iztok i podnevo uzka obzorja. K zapadu odkle Adigj prodire valovit iz pod trepतećeg mosta, kao da ti se malo zrak oteže da ne ostaneš zadušen. . . . . Trident je miran i muka'; ne znaš više li talijanski jal njemački grad; u njem je dosadno i predanit'. Odputovao sam uprav s druge strane na Rivu, kroz sela zadubljena i stjesnuta planinami. Preko dva konaka hoda nemaš da vidiš, do kojega spahinskog jezerca i do koje potočine niz kose vratolomne. Kad si se već k' Rivi primakao, raztvara ti se oduga dola, obradjena na talijansku. U Rivi sam se opet ukrcao s družinom na paroplov put *Garinjana*, kojemu nas jedva uvezè nješto tromaste ladje, dvima pernatim motkama. Tako prebačeni u kočija, sve obalom jezera prevalismo do *Šalò*, osam sela u deset milja. Dva poluotoka, jedan pri *Fežanu* (u kojem je rimski pjesnik Catulo kondisovao i književno se odmarao), drugi pri *Šalò* (koji vilovnim zalievom ogrlja to liepo selo), dva traka su resâ ove obale prekrite kitom masline, limuna, lozja i žitija. Kroz to milje putnik se vozi kaono kroz perivoje oživljene čestim kućami i dvorovî. To su oči jezera Garde, s drugih strana priklopljena i vrtložna. . . . .

Brešija 22 Lipnja.

Krenuv uzbrdicom izdigosmo se, preko dvaju ravnih i dobro obradjenih bregova, na visoko površje brešansko. S visa živ je pozirak na jezero. Odtle si prama rječici i ogolim planinam, koje su poput uzglavja uzku i crljen-

Digitized by Google

kastu polju. Iza njekoliko sela raztupaju se planine, površje se drobi u vesela i nadignuta brdašca, Brešja se otvara. Osrednji je to grad talijanski, uredan, sastavan, izprekrižan širokim, čistim i upravnim ulicami, napučen veselom i hrabrom čeljadju, izplakan i nadojen čestimi točkovi žive vode, obilan i obrtan. Nad Brešijom je gradić. Ali i s preko vojničkih kula nadziraju se brdinom polačice i poljarski stanovi. Uz obrt, poljotežanje uzdiže slobodu mješćani. Prama velikim gradovom nema šta zamjerita u liepoj Brešiji. Jedno je groblje koje se ne da zaboraviti. Ah! kako ti se skrušuje duša, kad mu se staneš primicati kroz trogono lâzo, dvorednog cemprsa. Te smrtne ulice vode te k okruglom pristupu onoga groblja, nad kojim se divni hram uzvije. Okruga jećećih bora, kojimi se molitva crkovna razliega, razveden je uz kipe i spomenike ukopanih pod veleljepnimi svodovi. To su ti vječne kuće izpunjene mramorim, ćutima i dičnim crtami za obćinstvo brešansko. Koja su tu bielom mramoru predana, slabo pero opisati ne može. Kad talijansko dlito udara o kamen, oživljena su sva uda ljudskoga tiela: iste ćuti oteti se ne mogu čudotvornoj sili umjetnih čarovnika. Tu iz mramora se pomalja *angjeo hranitelj:* prikleknuv i spustiv krila pred nogama Spasitelja, kipom i pogledom moli; tu vidjaš *dušu* oproštenu tjelesne zaveze, kako se djevičanskim privjesom k nebu diže poput proljetne magle ka prvoj sunčenoj zraki. Oj *žalostive kćeri*, spuštenimi pletenicami, čedom uz koljeno, a križem u krilu, nieme kajalice vaših roditelja, na vas se moja suza topla obori! *Jadovite ljube*, na srdcu udovne, za prvom vjerom, dika ste ženskoga spola, i mili izgled kršćanske krjeposti! Ljepo l' vas je giedati *dva biela labuda* kako, pognutim vratom, na brčnom perju vaših svijenih krila, nosite sliku milog pjesnika *Cesara Aricia!* Kad stupaš kroz one mukle i tamne svodove, napozračene uzkim okancem s visa, tlakom ti se razliega njeki mukli tutanj; rek bi, je glas izazvanih duša. Posred ovoga groblja oblica je podpačena stupovim i prohodim; na hrtu njoj svieća neugasima, znak blažene vjekovičnosti kršćanske duše. Kada godovno na mrtvih dan oni svodovi prosjaju mrtačkim lučami, i svi cemprsi razpline se u samoj svjetlosti; kad hiljade kajalica, uz brek mrtačkog zvona, za-

Digitized by Google

vapiju pokoj dušam, rek bi da se ori oprostna pjesma svegkolika stvorenja. Ovo mjesto na koje ni jedno sunce bez suza ne iztiče, mnogo ljubavi pretrguje, mnoge ljepote i mnoge slave razčinja; ali, i više mržnja pridušuje, više zala sa bieloga svieta triebi . . . .

Bergamo, 23 Lipnja.

Preko jeka ravnih bregova sputio sam se u dolinu rieke Olja, koja bistra protiče kroz golemi varoš *Palazzuolo.* Odtle na daljak sam se izveo na ravnine k podnevu s' nebom sastavljene, a k sjeveru i zapadu prikupljene brdinami do na poglede Bergama. Sada već murvaci gûste, vode svud romone, i na izvit drumom se vodjaju. Sadjoh k' poljani u donji *Bergamo.* Grad je zanovljen, veseo i vidjen. Pod sunac-zahod odšetao sam na gornji grad, kroz hlad gustih javora: uzprsitom cestom tri su ti dobra duška, dokle se popneš na gradska vrata. Odmah k podnevu bedemski kolnik strahovito je nadignut kao nad ponorom. Odtle izor prostorije koje ne vidjoh za života: sve obliveno, sve zaradjeno: odsvakle sela, odsvakle polače. Odtle život i veselje, na vidiku mora, kojemu su na obalama, Milan, Pavia, Mantua i Breša . . . . Kod take ljepote talijanske zemlje, zaželio sam nadostaviti sinje more dalmatinsko. Ali se odtle i more pretvara u svoj pučini svojoj. Čista duša tu čuje veselje raja zemaljskoga; raja izdižena nad mrtvom zemljom . . . . Sve to se opet probira u crkvici S. Grate, gdje su moći prvosvetitelja bergamskih; gdje bistri glasovi pojećih dumna razlievaju se rajem uzaknih svodova, ljepše neg' ono žeženo zlato kroz koje nebu dopiru. Iz hrama, u kojem zalog je miloće svetinje ljudske, u kojem Bog živi počiva, a djevice ga mole za braću svoju, iz toga hrama nitko ne može da makne bez ljubavi drugoga života. — Slavna zemljo, ja te možda više pohoditi neću, jerbo drugamo zavjeti su moji; ali prilike tvoga veličanstva i tvoje dičnosti, bit će primjeri momu srdcu u narodu mome, bez prosvjete i bez veličanstva! Tužnih naroda Izraele, sad tvoja brda i polače tvoje zamuknuše, i ja nestigoh veselja prirodjena sinovom tvojim; dali tebe tješe, zemljo talijanska,

Digitized by Google

tvoje nebo i tvoje ljepote, najtvrdji jamci tvoga veličanstva, uz onu vjeru koja ti iz krila čestita progovara, i uhvanje daje svemu svietu!

Ja se još jednom okrenuh k iztoku s bergamskih bedema: brdje mi se brešansko položi, a k sjeveru pobrdice i dole plodonosne zarubiše mi Italiju . . . . Njeki kažu Lombardeže osorne i negostoljubne; a meni se činiše moždjeni i srdčeni žitelji izvišene zemlje, na kojoj ni snaga ni pamet badava se ne-trzaju. Visi i brda gnjezdo su slobode i odlučnosti. Na žalost Talijanci često bogatstvom su zadušeni; nit li mare za težku ali slavnu rabotu pameti. Iz Monce spuzasmo željeznicom u *Como*. Kroz zelenkaste brdine nasadjene kostanjom i lozjem, jezero se izkrivudalo do pedeset milja i preo svajcarskih mejaša. Bašće i poselice do na pô jezera, i s visa glavica nadziru se u tu vodu pripašnu svakoj ribi. K Svajcarskoj veća je golet, i obale su, planinski sunovrati. Pristupakâ malo je; i često je hridasto gdje ljudska ruka nije izpustila pristanište ladjici . . . . Od najvišeg obloka grada *Como*, ne vidi se jezera više nego obilata lokva. Jezero ti se zaklanja na zavoje izmedju udubljenih gora, prodrtih zimskimi točili . . . . . . Grad je u sklopu zelenih brdina, dali zadušitih i visokih. Najprva dika *Coma* jest stolna crkva, koju kažu iza milanežke najljepšom Lombardije. Uz crkvu, obćinski dvor je na glasu; iz toga dvora se u Comu podiže zlosretna sloboda obćinah talijanskih. Nju su tamo kroz vjekove branile kule, kojimi se Como nova Troja nazvà. Piličnik je i k nami dopra u sadanjem zvoniku; odkle tuku doba onoga vremena, koje: kule gradi, kule razvaljuje. *Crkva*, *hlenstvo*, *obćinstvo*, crte su života srednjih vjekova; i skupa se na toj brci sad nahode imena Barbaroše, Milanežâ, Španjolâ. To u Comu nisu nego slova jednoga samoga, o kojem se nećeš pripoznati na čelu nijednoga Comaška . . . . U gornjoj Italiji dobro se vjera pridrži; i nosivo inostransko, i novo izmišljeni kroj, manje tamo dopire nego do primorja naše uboge Dalmacije: tamo, i po gradovih, većina sliedi krotkost starinskog običaja . . . .

Digitized by Google

Milan 25 Lipnja.

Otegnuta ù a, poput valova razpljuskanih po žalu, napokon mi naviesti da sam na vratih Milana. . . . . . . Čudo izmedju svih gradova, koje se može vidjeti i upamtiti na srdcu, čestim i dugim pregledanjem, ali se ne može opisati ni namisliti, jest stolna crkva posred Milana. Te sgradje mramorne nema u svietu. Izvedena na pet visokih svodova, nasutih čudesim ljudskoga rukodila, ogromna se oslanja na zamašne stupove, koji njoj omjeraju prostor na pet otegnutih dionica. Nad takim nebom, iza petstotin i dvanest basamaka Jakovljeve listve, od visa do visa, od polja do polja, od kipa i nakita do kipa i čudestva, kaono kroz angjeoskih devet kora, dopireš do Gospine oblice (guglia). Oko nje ih niče po krovu omanjih sto i triest i šest. Po svimi kao samorest, hiljade se divni kipovi, koje nadmašuje Kraljica nebeska, samim zlatom oblivena. Kroz tu šumu sretaju te prilike perivoja visećeg (giardino pensile) swakojakih cvjetova; sbudnute su stribe i krozvodi, šetališta i polja. Odtle sa svih strana obzorje se raztvara; Milan se veliki pod crkvom skuplja kao pile pod majkom, a širom do neba gradovi se ka' bielo platno razvijaju. Odtle naokolo do Bergama, do Breše, do Gotlarda, do Bernarda, do Torina i do Gjenove, sve jedan je pogled. Odtle magle se nadvisuju, a odaljeni žamor velikog grada, ka' iz bezdajnice golubinje, progovara srdcu glasom žalosti Evinih sinova, kad se podiže nebu, odkle Gospe sjaje zrakami milosti. — U crkvi priklapa te veličina, i sveta muklost. Na sred nje kao ponor, iz dna kojeg javlja ti ti se Karlova sjena; onoga vladike milanežkoga, koji zasnova Stolnu Crkvu, Bolnicu, i Certosu. Na učelku je urezan i stari i novi uvjet; na krovu se ustupa mjesto i kipovim pobjediteljâ Italije. Veliki su vjekovi, začetnici sgradjam kojim sva vremena i svi umjetnici do danas svoje prinose poklanjaju. Vjekovi su ti, vjekovi velikih zločinstva, al' i vjere velike . . . . Pri takoj ljepoti, i pri tolikom uzvišenju, ja sam zanemario sve milanežke ljepote življenja, bogatstva, trga, zanata i obrtnosti; ništa me već nije moglo da gane: moje su se oči pomne od svega odvraćale, da ne smetnem s' uma priliku svodovâ i oblicâ Male Gospe milanežke . . . .

Digitized by Google

Braća Trećaci i Slovinsko bogoslužonje.

Ovih godina, kad se je sve nješto počelo micati u jugovićâ, te se stalo brojiti i okupljati i kod nas što je krepka i živahna, drago nam je sretati i naše redovnike, gdi se bude iz mrtvila. Možda su najmanji slovinski Trećaci s. Frane, ali su nam najmiliji, jer su nam najbliži, i rek' bi da će prvi biti u crkveno-narodnom preporodu.

Oni su jedini, koji starinom sborno zagrliše pravo našega naroda, da sluša hvale božje svojim jezikom. Razsijani po zadnjih okrajcih hrvatstva, na otocih jadranskoga mora, oni su uzdržali onu narodnu svetinju, za koju su malo hajali, ili nisu imali vremena da o njoj misle katolički prekogorci. Godine 1439. Zadranin Grgur Mrganić napravi, i za nje hrvate izmoli, varošku crkvu s. Ivana Krstitelja, kad je se bio odrekao pop hrvat Pavao (de littera sclava). To je hrvatstvo bilo u jeziku, kojim su služili Bogu; u jeziku kojega za žive glave zadarski varošani nisu htili pregoriti u crkvi. Što od ljubavi hrvatskoga puka, što od zadužbina zadarskih knezova, (samih Hrvatâ) liepo sgradiše samostane, primiše crkve, stekoše imanja potvrdjena od Pape Nikole V.; i to jedino da božju službu vrše slovenskim jezikom.

U kratko vrieme, ovi naši redodržave Dalmatinske rečene Jerolimske, raztićiše se u petnest liepih samostana: Zadar, Galovac, Zaglavu, Prvić, Sustipanac, Rab, Krk, Glavotok, Dubašica, Martinšćica, Parozin, Osor, Bože-polje (Visinada u Istriji) Novi, Kopar (Capo d' Istria).

Nego žalibože, početkom ovoga vieka pet ih se umelo, a sada ih je samo sedam otvorenih.

Vriedni sinovi, kojim se danas diči ova država, uzdamo se iznieti će na vidilo zasluge ove njihove slovinske matere; i s toga ovde nam nije o tome nadalje. Ali, na njihovu hvalu, spomenut nam je svjedočanstvo koje im davaše vieće zadarsko god. 1781, gdi izmedju ostaloga stoji i ovo: "dika im je što još od svoga postanka, jedini izmedju redovnika, do danas služiše i uzdržaše u S. Misi i u horu jezik staroslovenski, uz veliku pohvalu puka

Digitized by Google

i naroda„ (fin dalla loro origine soli de' claustrali, esercitata e conservata finora la celebrazione della messa e del coro in lingua illirica letterale con edificazione del popolo e della nazione).

Dva su im samca; dva redovnika glasovita *Ot. Radić*, koji čuvao je kano oči, sedamdeset dragocjenih rukopisa i množ tiskanih Misala i Čina slovinski (koje danas na žalost mrak je izjio), i *Ot. Juranić* koji g. 1788 u Rimu je dao tiskati pravilo svoga Reda slovinskim jezikom, i još drugih bogoljubnih knjiga.

Tako djelovanje, i taki ljudi dostojni su bili hvale glasovitoga vladike Stratika, koji je izgledom starijih, nastojao i mladje nagovarati na crkveno i književno djelovanje slovinsko.

Mi sada nećemo napominjati tim vriednim redovnikom, dužnosti njihove prama jeziku i narodnosti našoj, bivši njima za vladanja francuzkoga, povraćena u samom Zadru crkva S. Mihovila, uz naročiti uvjet i pogodbu s onim varošanim, da nikakvo javno bogosluženje nema se u njoj vršiti izim jezikom crkveno-slovenskim (Convenzione 18 ottobre 1807); nećemo, jere nas tješi ovogodišnja Poslanica novoga Redo-Državnika, koja ovako svojoj braći glasi: "Od potribe je da se povratimo na prvašnje stope naših praotaca, ako želimo da na novi život bude podignuta ova naša Provincija. Ona jur od početka i od temelja svoga, pod zaštitom Svetih Franciska i Jerolima, običaje ovršivati službu božju slavnim jezikom našega Slovinskoga Naroda, i zato se nazivlje, *ilirska* ili *Slovinska*. Ovom prilipom i ridkom povlasticom mi se imamo dičiti, njom ćemo zadobiti štovanje, i bit ćemo zaslužni našoj otačbini; ovim darom dobro sačuvanim ukripit ćemo i produgljiti naš obstanak. Upametimo dakle veliku korist ovoga privilegija naše Provincije, i znajmo ga dilim učvrstiti i uzdržati„.

Ovako mudro i pravedno ponutkovanje svoga starešine, bit će primljeno kod svih onih redovnika: i mi se uzdamo da ćemo do skora viditi *Državu Slovinsku* na polju crkveno-narodnomu pomladjenu i uzmnožanu. Mi se radujemo toj redo-državi, da je stekla glavu, koja je shvatila zadaću njezinu; i dušu, koja je oćutila toli dično,

Digitized by Google

dužnost svoje braće. Uzdamo se da tako plemenita i zrela odluka, neće ostati prazna želja u mrtvom slovu, nego da će redu i narodu ploditi blagoslovljenim djelom i vidjelom. U ovo doba, kad će i sami biskupi, za pohvalnim izgledom prabiskupa zadarskoga, nagovarati mlade župnike da uzdrže povlastice svojih hrvatskih župa;, i kad nam ſeto neumorni pop Brčić iz starinske stribe iznosi na vidilo najbolje odlomke staro-slovenske, ovi će redovnici postati zatočnicima slovinskoga bogoslužєnja, i središtem naše književnosti crkveno-slovinske.

Nego hoćeli Trećaci ostati sami, ka' što su i do sad sami bili? Nećeli se njima pridružiti i naši Franovci države Prisv. Odkupitelja? Oni koji su zakrilili sve naše zagorje, i koji su se od vjekova već narodu sljubili, dvojstrukim kršćenjem, i vode i krvi? Misle li zar Franovci da oni mogu ostat na staroj stopi? Kad su narod izveli iz zemlje podjarmljene, i kad su vjeru sačuvali, misle li da su već sve opremili? Njih je toliko mudrih i svjestnih, da su već poduhvano osjetili nove potrebe, novoga vremena. Kad narod stupa, oni izostati nemogu; i red im se otresti ostaleži srednjih vjekova, da koristnije svomu narodu prednjače.

Stari običaj latinskoga jezika, u Franovacâ može se opravdati prvim postankom matice-države od latina prekomoraca: ali tomu običaju ne može biti ogovora za sadanje stanje i zvanje dalmatinske države. Jel' se jednom počelo govoriti za obnovu i naših crkvenih povlasticâ, to više neće zaspati, dokle se pometnuto ne obnovi i zaboravljeno ne iznadje. Toj obnovi najbolje će pomoći ti redovnici; jer u njih je zgode najviše, a zaprjeke najmanje. To nije jednom pometnuto, pa se neće jednom ni obnoviti. Ali ipak od potrebe se pripremati: a najprva priprema jest, da i redovnici Prisv. Odkupitelja zametnu u svom bogoslovju i nauk jezika crkveno-slovenskoga ka' što sliedi u svih naših bogoslovjih. Njim mudrim spominjati o zvanju toga jezika, o budućnosti naših crkava, i našega naroda, bilo bi neumjestno i nepoštovateljno. Oni vrlo dobro znadu da nema slave, do Božje slave; i da nema dike, do velikodušne odluke. Mi smo navikli s našim božanstvenim učiteljem, pokudnim imenim od skriba

Digitized by Google

i od farizejacâ; mi smo poslani da izgubljeno nadjemo, a da poderano obnovimo; mi smo odlučeni da služimo istini, pouzdanjem u Božju Promisao, koja vodi sve narode, i sama dieli pravdu po svietu. Život nam je žetva; a istina nadarje. Franovci stat će odsele uz narod svoj, kao što su stali i dosad. Neka se ne obziru na desno i na lievo, predljivom rukom na ralu, izčikajuć sa strane milosti; neka ne predaju za obstanak svoj: oni će se pridignuti iz ubožtva, i živiti će, ako im bude narod živio; a red bi bio svakako i njima da umiru, kad bi u knjizi svojoj Bog zapisao, da samostalna naroda hrvatskoga sa zemlje nestane. — godine 1864. —

Carigrad u Turke.

(Vidi C. Paganel-Histoire de Scanderbeg. — Плачевно падење Цариграда iz bizant. spisat. Хаджић Григор.

Kada god. 1261, car Mihajil Paleolog preote latinom Carigrad [1]), njeki pametni starac, imenom Trmiš, obori groznim suzam'. Čudeć mu se ostali gradjani, on će ti

---

[1]) Neumorno nastojanje Pape Inocencije III (1198-1216) nagna mnoge zapadne vladare, najmožnije francuzke, grofa Balduina iz Flandre, i Margrafa Monferatskoga, da krenu u križare, i to na Misir, kojega tada cienjahu ključem Palestine. Mlečići koji su se bili podobrisnili, da će križare prevesti, kad vidiše da im oni nemadu odkle da plate broderine, navedu ih na Zadar, da ga otmu hrvatskomu kralju. Razorivši zidove i bedeme Zadarske, Mlečići i Križari zavedu se za nagovorom i mastnim obetanjim carevića Izakovića, što je bio s njima, da mu otca povrate na carigradski priesto, s kojega bio ga je odturio brat mu Aleksa III. Tako ti zadju sa svoga puta i zavezu se put Carigrada. Netom obsjedoše grad, priestô

Digitized by Google

njima.: "Ne vidite li zar da je carevina na odmet? Zemlja nam je sviem majka i hraniteljica; a nam je nestalo zemlje. Naši će se vojnici po samom gradu razbluditi; pa će Turci nasrnuti s krša, te će satrt Evropu, i provaliti u Carigrad." Dvista godina ne prodje, a starčeva se izkoli. Turci do god. 1452 potrgali su od grčkoga carstva, jednu po jednu, sve bolje pokrajine. Kad je Kostantin Paleolog sio na taj otruhli priestò, carstvo se bilo stanilo u Carigrad, u Lesbos, u Ahaju i u Moriju; pa još knezovi grčki, koji su tim pokrajinam vladali, slabo su priznavali vrhovnu vlast bizantinskoga cara. Na tu ruku može se reći, da su onih doba, zidovi stolnoga grada pasali i obsizali cielu carevinu. Od sve one ogromne tjelesine, ostala je sama glava; i ta glava teke da je živila.

Turci bili su odavna omislili da okupe širom Jadransko more. Arbanasi, Srbi, Hrvati suzbiše naglu poplav te bujice. Mletci, na tom moru gospodari, zakriliše primorske gradove i otoke. Dubrovnik i Crnagora, održahu se. Jednom Bajazet, i dva krat Amurat, na prazno srnuše

---

bi povraćen Izaku. Ali on nemogav dati sve ono što je bio obetao, pa podložnici carevića uhitivši i smaknuvši, a car za njim od žalosti crkav, Franki i Mlečići udriše napried na Grke; i tad prvom bi Carigrad osvojen (god. 1204), opljenjen gajusnom lakomošću i razdražujućim podrugivanjem; preko polovice ga sažgano, neizbrojene umjetnine sdrozgane jali raztopljene. Osvajači načiniše cesarom, grofa Balduina; i tako zavrgoše *latinsko carstvo*, koje se održalo 57 godina.

Samo četvrtina carstva zapade Balduina: Tracija, i vlast vrhovna nad svimi; a ostale tri četvrtine razjagmiše Mlečići, i obale jadranskoga, egejskoga i crnoga more, i otoke; Margrof Monferatski, zadrža Macedoniju i dobar komad Grčke, pod imenom kraljevine Solunske; a vitezovi francuzki i lombardežki, tko što mogao ujagmiti ujagmio.

Nakon toga, Komnenac Todor Laskaris, zasnova u *Nikeji* tobožnju grčku carevinu; pa još i drugi bizantinski knez zapoviedaše u *Trapezuntu* nazivom carskim. Nikejski car, Mihajl Paleolog, pomoću Gjenoveža, preotev Carigrad god. 1261, dodje glave latinskome carstvu.

(*Pütz · Das Mittelalter*).

Digitized by Google

na Carigrad. Već je punih sto godina, da Padiše zjaju na Stambol.

Kada nastupi Muhamed II. i pridju poklisari od Azije i od Evrope da mu čestitaju, on ih prijateljski dočeka; sbori triezno, i spominje o miru, i njegovih blagodatih. Grčkoga cara umire zakletve Muhamedove. Po Muhamedovoj preporuki bizantinski dvor čuvao je Orkana Bajazetova sina; pa sada Muhamed za naknadu daje, neka ta dvor bere dohodke sa neke gospoštine kod rieke Strume.

Ali se na skoro zli biljezi javiše; svakome se oči otvaraju; susjedi strepe. Nije već babinih saraja, nije lovnih, nego bojnih sprava; sve nešto sluti na golemo. Odmah prve godine, Muhamed s velikom silom prošeće se kroz Anadoliju (azijatske pokrajine). Nadbiv Karamance, primi ih u podložnike, i pusti im mir: jedna ga misao preuzimala, bilo mu je do same nje.

Uzačas, Grci sami podraživali zviere. Po mnenju njekih muslomanskih znavorà, jedini je sultan gospodar; pa mu je prosto potrti zadanu besjedu; i poreć što su

---

Innocencij III. koji iza rata zadarskoga bio je pisao križarom kao izobćenikom, ni zdravlja njim nazivljuć, ni blagoslova podjeljujuć, evo kako god. 1205 im piše: Nejmajuć ničesove oblasti na Grke, rek' bi da ste se vi, bez ikakva razloga, odrekli čistoće vaših zavjeta, zauzimljuć Carigrad mjesto da ste uzeli Jeruzolim, i voleć carstvu zemaljskomu nego nebeskomu. Ali što je mnogo grješnije, da ste bilučano do svakih gnjusoba došli; i nezadovoljni što ste carevo blago porobili i sadrli velike i male, vi ste se vašim rukam crkvenih riza mašili, digli žrtvenike, i srebrne ploče, pokrali križe, prilike i moći; tako da Grci, ma bili u nevolji kakvoj mu drago, ne mogu se odlučiti, da se povrate u krilo rimskoj crkvi, nevideć u latinâ nego puke zloće i tamnih nedjela, s kojih mrze na nje, kao na pse.„ —

Što je najvećma Grke razljutilo rek bi to, što su im latini pokupili svete moći i medju se porazdielili. Uz to latinska patriaršija, što je bila tada namješćena u Carigradu, uzprkos svim prìpelam papinim, nije se mnogo obzirala na običaje, na povlastice i na obrede iztočne Crkve.

(La Bulgarie Chretienne-1861).

Digitized by Google

njegovi predšastnici obrekli. Murat, nije se bio te nauke primio, al mu je sin; i taj silesija, nije se sramio najpodlijega huncutluka. Osvojiti Carigrad, ta je njemu u glavi kopala. Znaduć za to Grci, imali su paziti nek im ne nadje ikakve priškorke, da se š njima zavadi. Ali oni, nebud ludi šiljahu za njim utupice poklisare; da izplati, da uzmnoži oni godišnji novac za Orkana. To je dodijavalo Divanu, pa su njeki svjetovali da se pometne i ono, i da se što gore zaměte. Ali-Paša, kršćanski prijatelj, dokazivao je Grkom čim se prieti, i šta se može izleći. Nego oni, liepo primljeni kod Muhameda, obetanjem da će im on sve po želji učiniti, netom dodje u Jedrenu, zaborave prijateljske opomene.

Istom Padišah u Jedreni sio, godišnji novac bje pometnut, i grčki činovnici potjerani sa Postrumlja. Ima tu još i zlą gorega. Bajazet je bio sagradio tvrdjavu na iztočnoj obali *Bosfora;* a Muhamed odluči da veću sagradi prikom, na obali zapadnjoj. To ti je: zažeti ušće Crnoga mora, i s daljega obsiedati Carigrad. Muhamed nije mogao više odmicati: nije mu se već dalo staka zaspati; u pukla ponoća, gjisao bi s dušeka, kidao jorgane, i sam bi crtao carigradske bedeme; sam bi zapoviedao, razredjivao alaje, kamo će se jurišati, kamo periti topove. Pa starog bi vezira zaupio: "bolja mi, more, Carigrad! — Na ovim se dušećim svu noć mučim i prevrćem; nije meni usnuka, nije mi staka ni počitka, do u stolnom Carigradu! Pomagaj deh, da osvojim Carigrad!„ Pa naredio muezinu da u pučino podne uči sa munare: "Vjernici osvojit će Carigrad; najbolji će car taj grad osvojiti, i najbolja bit će vojska njegova.„ A kad se Kostantin potužio, što mu po obalah ori crkve i otare za svoje gradjevine; a on mu poklisarom: "ja vršim zavjet što mi je babo kod Varne zavjetovao; (pa okosito): Vi ćete mene zar pitati što me volja da radim? Moje su obe strane: ona od Azije, jerbo po njoj stanuju Osmanlije; ova od Evrope, jer vi ne umjete da ju branite. Kažite vašemu gospodaru, da nije pivo pošto je do sad bilo; da se ja nisam umetnuo na moje predke; da ja više mogu opremiti, nego što oni znadoše zamisliti. Izdirite, bre, još za ovi put. A tko prvi takom porukom preda me stupi, živa ću ga na mjeh derati.„ —

Digitized by Google

Kada začu za te zvjerinske prietnje, Kostantin mu odporuči: "Kad te ni zakletva, ni pogodba, ni prijateljstvo, smesti ne mogu, goni svoju, nevjero jedna. Bog je sve moje uzdanje. Ako on htjedne da ti srdce gane, radostan ću biti; ako ti on pusti u ruke Carigrad, ja ću se pokloniti njegovoj svetoj odluci. Ali, dok nam ne sudi sudija zemaljskih kraljeva, meni je živiti i umrieti braneć svoj puk."

Petak je po Uzkrsu god. 1453. Eto Muhameda pod Carigrad; prorokov barjak vije nad dvista i pedeset hiljada vojnika, kojim se strčala množ' bjegunaca svih naroda, i odmetnika svih kraljevina. Brodovlje se navezlo preko četri stotine gjemija, manjih i većih.

Varoš tračka imenom *Lygos*, naselbina grčka imenom *Bysanc* [1]) pa novi stolni grad rimskoga carstva, veličajnim naslovom *Nea Roma*, (Novi Rim), napokon *Konstantinopolis* (Kostantinov grad), *Carigrad*, sjedi na prostranom râtu sa sedam glavica, da gospoduje nad dva mora i nad dvie strane svieta. Na desno je Bielo-More, (Propontis, Mar di Marmara), razdaleko okupljeno Evropom i Aziom; s jedne prima jazmak (Bosforo) a s druge odušuje na egejske pučine kroz Tjesnac (Dardanelli): s jedne Propontis, Chersones, Tracia i ostale pokrajine, s druge zemlja Trajanova, Mala Azija, Bitinija. Mnogih li uspomena! Na lievu je Carigradu jazmak sabran odasvud zadnjimi trakovi planina Tracije i Bitinije, na dugo vijugajućim obalama zaklanja najveće brodove. Od *mora*, što nema crnoga ništa do pukoga imena, prima vode, sa strana Male Azije, s Kaukaza, s ruskih površina, i sa planinskih obronaka, sve od izvora do ušća Dunavljeva.

K Carigradu jedre brodovi krcati evropejskih plodina; a karavanami unj spljevaju bogatstva Indije, Persije i svega iztoka.

Krasni skok, o kojem se od starina do danas narodi preotimlju.

---

[1]) Pripovjedaju da su oni grčki seljani govorili: idjemo *es-ten-bolin:* u grad; pa da su odtle Turci načinili *Istanbol;* što jim spominje *Islam-bol:* dopunost Islama; i *Istamboul:* dobročuvani.

K sjeveru jazmak se zalieva, i dieli Carigrad od Galate. Taj zaliev je luka izmedju najljepših na svietu; dviesta golemih plavi tu se može na sidro smjestiti; ime mu je *Zlatni rog*, jal *nutrenja luka;* stoji naprama obšetu što donjom stranom grada zasiže u Bjelomore, nazivom *sprednje luke.*

Gradski zid na obe strane od mora bio je jednostruk; al' dvostruk je pasao grad od kopna; brkljast i kulami okićen naporedo; vrata su zjala uz zapleće jakih nadograda. Sprednji bedem niži je bio od nutrašnjega; a s polja širok i dubok obrov, zarubljen kresanicami, nije pušća da mu se itko primakne. Ova strana, na većem udarcu neprijateljskom nego one druge dvie, imala je biti bolje i utvrdjena. O svakom laktu sršio je oblac-bedem. Iz prostorije do petnest talijanskih milja, svjetina je vrvila kroz dvaest i osam vrata. Četrnest na luci, sedam na kopnu, a sedam na obluku Bieloga Mora. Imalo se obnoviti gdje je što od starosti bilo opalo: ali nastojnici Gjagari i Neofit iz Roda, državno blago zatomiše. I ta vlada, kojoj je bilo sudjeno da od svoje ništavosti propadne, pusti na očigled vjekovitim dušmanom, da onim izjelicam to mirno prodje. Papin poslanik, stožernik Isidor, izmienio je koliko je mogao ona dva prokletnika, i od svoje bedre utvrdio onu kulu, u kojoj je Andronik jednom bio utamničio svoga oca Janka Paleologa I.a, i dva svoja brata Manojla i Todora.

Taki je od prilike bio Carigrad, kad je Muhamed podanj banuo.

Kad vidiše strašne sprave koje su im grad obastirale, poput mrtačkoga pokrova, gradjani se prepadoše, izgubiše uhvanje. Kako im se krv smutila, posvud im se prizirala znamenja sržbe božje. Ognjene repatice, kobna predricanja, snovidjenja i tajna očitovanja, sve je smućivalo one prepanule duše.

Neki bizantinski pisac pripovieda, kako iza drugoga pokolja na polju Kosovu, tužnome Sibinjanin Janku pristupi nepoznani starac da ga razgovori, i reče mu: „ dokle god nebude nestalo Grkâ, kršćanom će uvjek biti zla sreća. Da prestanu biede pravovjernikâ, red je da Carigrad padne u Turke.„ Bilo je i više takovih pripovjedaka. Pa se iz-

Digitized by Google

legla i ova, što je najveća smela puk: neki vidogonjci ili izdajnici, prosuli glas, da je s neba pala knjga: neka se Turci puste slobodno u grad; jer kad pristupe k Upravdinu stupu, da će ih sam angjeo poraziti.

Ta se dobrano sudarala sa kukavštinom gradskoga izroda; pa svak povjerova, dakako. S toga nikakav gradjanin nije htio da se oruža, nit da pristane uz posadu (stajaću vojsku; pa to su plašivice držali za posluh na božje odluke! U toli sramotnom dreselju, čim se mogla boriti proti onakoj sili dušmana, Carevina koja je već sva stjerana u stolni grad? Dvie tisuće gjenovežkih dobrovoljaca, pod hrabrim vojvodom Justiniani-om, šest do osam tisuća grčkih i inostranih plaćenika, i četernest jedarâ, eto sve carigradsko uzdanje! Kad su ga križari oteli, u Carigradu je bilo miljun dušâ; dvista i pedeset godinâ potla, nije ih bilo preko dvista hiljadâ. Car je bio naredio da se popišu svi stanovnici, pa i koludri, što bi mogli pod oružje. Franzesa je dopala ta žalost, da naviesti svome gospodaru; kako mu se nije uzdati do u šest tisuća i sedamdeset *rimljana!* [1]) Prvih vremena, mal da ne svi gosudari evropejski, bili su posmagli da otmu ovaj bedem kršćanstva: kad je došlo da ga brane od Turakâ, nijedan se ne maknu.

Na žalost, carevi bizantinski bili su omrzli Evropi s njihova privijanja k Sultanom. Uz to, Frideriku III. stalo je do toga, da Austriju napravi nadvojvodovinom; sin Ivana Neustrašiva (Nizozemac), prvi potra svoju besjedu, koju je bio zadao da će u pomoć priskočiti; Talijanci su se tukli medju se; Španja još nije bila složita; a Svetčev barjak, još joj se u okrajcim vijao.

Njemački je cesar Papi smiešeći se odgovarao: "Grci su otvorili Turkom vrata Evrope, i u tor vuka uveli." Francuzi koji nisu okrenuli glave za Baldovinom II.im (latinsko carstvo), pustili su da propadne i grčko carstvo.

Englezi su se sobom zabavljali. Sami u Evropi Gjenovezi i Mletčići (koji su imali svojih dobitaka u Iztoku) Poljaci i Ugri, i Hrvati (na koje je red dolazio iza Grka) godine 1442 odazvaše se pomaganji Papinoj; u sva tri

---

[1]) Tim su se imenom carigradjani ponosili.

Sabora, u poljskom, u ugarskom, i u hrvatskom, zvalo se u križare proti Turčinu. Dali, Poljska s loša vladanja bila je nemoćna u svietu, a Ugarska se mučila sobom. Četri gjenovežke plavi, eto sva pomoć što je prispjela Carigradu! Nego, valja kazati po istini, da se nikad više što onda nije lomilo o vjerozakonu; nikad žešće što onda Grci mrzili na Latine. Bili se vjerovalo? Na taj sudnji čas, kad je bilo carstvu propasti bez braniteljâ, car Kostantin Paleolog, posta za rugo, te ga kleło malo i veliko, što je izustio, da misli zvati u pomoć narode sa zapada.„ Ne, "vikahu Grci po ulicama i pod carskim prozorima„ ne "nećemo Latinaca, nit pomoći njihove! Dalje od nas pogani zakon bezkvasnikà (azimiti).„ — "Ja, kao ja, (govorio je veli-knez Notaros) volio bih stoput viditi u Carigradu turski turban, nego Papin trovienac (tiara).„ Namjesto da misle o Turcima, koji su im već došli do glave, Carigradjani su mislili, kako bi smeli pomirenje s Rimom.

Prosinca minule godine, u crkvi S. Sofije bilo se slavilo neko pomirenje; ali, ta se prikaza skunatorila jedino rad uhvanja kakve pomoći. Razkol nije bio udušen; svaki dan se pirilo i dogadjalo se žalostnih sukoba. Sve je bilo razdraženo: s jedne, dvorsko svećenstvo, i popovi stajali su s carem pri službi katoličkoj, koju je služio stožernik Ižidor rodjen Rus; a s jedne Arhimandriti, Igumani, kalugjeri i kalugjerice, bježali ka' od pakla, i sabirali se u samostan kod Gjenadia [1]). Ovaj je aratosiljao bezkvasnike, i proglasivao odluku o sdruženju, djelom paklenim; Tomasa Akvinskoga mećao je u krivovjerce. Njegovim anatemim odzivala se množija svjetine, koju je podurcikivao carev doglavnik Luka Notaros.

Što su se imali svi složiti na obću obranu, dvi stranke, grci i latinci, bježali su se, pa se nisu htjeli sresti ni u crkvi. Duhovnici kratili svetotajstva umirućih, onim koji nisu bili njihove stranke, a kalugjeri i kalugjerice, kô da su pobjesnili. Našlo ih se koji su u prkos primili zakon

---

[1]) Ovaj pod imenom Gjurgja Skolaria, u saboru florentinskome, vruće je nastojao o sdruženju Grkâ i Latinâ; pa kad se vratio u Carigrad, postrigao se, i opet se predomislio.

Digitized by Google

i običaj muslomanski. Na taj se način proveo častni post (korizma).

Od svoje strane Papa Nikola V. zaludu je zapomagao, što je god mogao, kršćanske kralje, da priteku u pomoć proti zakletomu zlotvoru svih onih koji vjeruju u Boga i u Bogorodicu. (Nakon njega Kališt III.i moleć se Bogu za Slovince i za Ugre kojima je Mehemed prietio porazom, naredi da se po svem svietu zvoni na podne, što je već ostalo do danas, da bi se i vjernici jednoglasno i jednodušno molili za nje). Nego, u smrtnoj biedi što je odasvud pritiskala Carigrad, našao mu se car koji je dostojan bio da mu na glavi svojoj krunu u grob ponese. Kostantin zapušćen od svakoga, nije se sam zapustio. Ogleda grdnu pogibiju; svu ju omjeri junačkim okom, srdce uzdiže k Bogu, i nenadajuć se pobjedi, primi se dužnosti.

Devet dana zasebice topovi krupnoga snopa, u četrnest nizi poredjani, derašc u carev grad. Jednoga strahovitoga zelenka, kakva još na svietu nije bilo, sali u Jedreni njeki bjegunac Magjar; pa sto volova spreženo pod trideset podmetnutih kolesa, dovuklo ga pod bedeme. Strašnom tutnjavinom rigao je zrno od trista oka na više milja daleĉine. Naćuziše ga prama glavnim vratima S. Romana, prozvanim od tada top-kapija. Ta se grdesija razpuče, i razni bjegunca što ga bio salio. Sve su redom na grad napereni topi i metala (baliste); i dok je neprestani pljusak strielâ zabušivao gradjane, novobrdski rovari dubli su do izpod bedema, i skriveni u rovu, činili su grdnih provala.

Medjutim Kostantin i njegov dostojni namjestnik Gjustiniani, držali su se junački. Gjenovezi, Mletčići, Grci nadtjecali su se, tko će bolje; svaki se vojnik mećao za tri, svak se razlićao i priticao; šaka ljudi je dotjecala kolik golema vojska. Strielâ i džilitâ (hrbâ) na oblake; tanadi na grozdove; plamâ i vrela ulja na pljuskove; krastave hratine s visa zavaljane; odasvud smrt zaždirala Turke; i njihove razmrzskane lešine jarkom nakrkljale.

Turci su bili smoždjili drvenu kuletinu na više sbojevâ obstrtu trostrukom kožom bakovom; turajuć ju na valjah, primicali su se i odmicali, udarajuć na vrata S. Romana. Iz te zaklonice pune šikarkâ, i svakojakog orudja,

Digitized by Google

Turci su tukli nemilice kroz obloke. Tri velika otvora s prieda, bila su im na poruč kad bi se iztakli, te opet u kulu umakli. Ljestvam su se penjali na krov odkle bi na koloture dizali daske, i pružali ih o bok, poput mosta, do gradskih nasipâ. Četri manje kule na kolih, radile su uz tu golemu. Tu grdnu kulu iz grada zapališe; zidovi danju oboreni, noću su sazidani. Turci da smetu zidanje, i mrklom noću nasrću, natičuć zublje na kraj svojih koplja. "Kunem vî se svim prorocim„ zaurlika jednom Mehmed, "da ja nikad nebih bio vjerovao, da su Grci vriedni ovo-"liko posla opremiti za noći.„

Mjesec se navršio, da je već grad obsjednut; pa svaki dan, tê neprestane borbe, sakatio je hrabrene branitelje. U toj junačkoj četi, avaj! koliko srdaca već nebije. Koliko se proriedila ta i od sebe malena vojska! — Ali se brane sve jednako; na toj zemlji, o koju se toli nemilo preotimlju, nisu Turci još ni koraka stupili.

Jednoga vedroga dneva, eto pet bojnih brodova sa dna Bieloga Mora. Jedan je Kostantinov, a četiri su gjenovežka. Braća su, prijatelji su. Cio grad ih urnebesno pozdravlja. Ali trista turskih brodova, uporedani na polumjesec, zakrililo je to more na ušću same luke, koju zatvaraju dvie gvozdene veruge. Pet kršćanskih brodova, nakrcano samih vitezova grčkih i talijanskih, pravi kalebova morskih, obori na nje jednim mahom sve topove; dvanest hiljada Osmanlija osta podušeno u moru; a od njihova brodovlja što se izmaklo franačkom topu, razbjeglo se brže bolje obalama k' iztoku i k' zapadu. Veruge se spustiše, i prijateljski brodovi uljegoše u *zlatni Rog*.

Od Pere Muhamed sve to vidio; sletio kao biesan, nemareć da se i utopi; natjerao konja u more,: psuje, grdi i hoće na kolac da nabije brodovoju *Balta-Oglu*, odmetnika, od koljena bugarskih kraljeva. Na velike janjičarske molbe, smilova mu se; al' četri roba, okovana u goždjih, prostiru ga pred Padišu; i on ga svojim nogama čepa, i odmjeri mu carskom desnicom stotinu topuza; bovanom smrska mu obraz; te zloživa, svučena svega na svietu, sudjena na izgnanstvo, sluša ga, kako blagosivlja neizmjernu dobrotu Njegova Veličanstva, da se dostojalo poklonit mu glavu.

Digitized by Google

Sgodna pomoć, poštogod ukriepi Grke; ali malena, ka' što je bila, sobom je pokazivala, kako slabo za nje mare zapadni narodi.

Carigrad, od samoga položaja tvrd proti neprijatelju, prijatelju pristupačan. Da su se išta digle na oružje pomorske vlasti, ova po izbor tvrdja, bila bi ostala u kršćanskim rukam, posred sriede osmanskoga carstva.

Pet brodova to ti je sva pomoć! Dokle god Grci ostanu u nutrašjoj luci, Carigrad neće bit osvojen, to je dokazala pobjeda; jere s' onu bilo se najlašnje uzpeti. Ali dvie kršne veruge branile su *Zlatni rog;* a ono pet brodova namjestilo je topove na Kadi-Keni. Pri gornjem kraju te luke, bilo je plitko velikim brodovon grčkim i gjenovežkim; tu su mogli pristati sami turski brodovi manji i laglji.

Sultan odluči tamo kopnom provesti brodovlje. Jedne noći, osamdeset turskih gjemija iznjiha iz mora; te rukami i kôcima opuzaju po zalojenih valjah okolo kôlo groblja. Kapetani pred njima, krmari za njima, trubljam trubećim, bubnjim bubajućim, raztvorenim jedrima, pripešc se uz Peru i sjurnuše o kût niz prodô S. Dmitra, na zapad Galati. Kad o svanuću ugledaše Grci posred luke osjedrane gjemije, snebiše se, i odmah uvidiše da su propali. Nijel' se u puku govorilo o njekom proročanstvu, po kojem je grad imao pasti, kad se budu vidili brodovi da *se vozu po kopnu?* Da jim još crnije bude, počeo im se pružati pred očima ladjenjak, jali pravi most, širok pedeset lakatâ, a dug sto. Taj je more premostio sve od Galate prekom do obale pod sam bedem. Turci su nanj namjestili topove da duše oganj gjenovežki, i da biju grad; s obe strane zakrilivši ga oružanim ormanicam', dok ono osamdeset gjemija, vojska i listve primicale su se k onoj strani, s koje su bili jednoč Latini grad oteli (1204). Dakako, obe strane su se jagmile o verugah što su još luku zatvarale, pa su se nemilice krvile. Ali veća strana bila je jača: tako da sam požar turskoga brodovlja mogao je pomoći obsjednutim. Gjustiniani odluči tu slavu zadobiti s jednom četom po izbor junakâ.

Četrdeset je dana, kako nepristance siplje oganj od Turaka; na skoro se ima doći do obćenita juriša. Dobar

Digitized by Google

je dio nutrašnjega zida strovaljen; četri kule i više bedena soreno je. Ali je sve cielo Kostantinovo junačtvo. Nagnan od nevolje, da uzimlje na vjeru crkveno srebro, obećajuć se vratiti četverostruko; potreban svake stvari kod bogataša, koji namjesto da blagom svojim pomogaju domovini, zakopavaju ga za Turke; često posred ulicâ poružen od pučine plašive i razkvarene, što se na dalje brani; pozvan da opet miri glavne svoje vojvode, ipak, okretan, odlučan, i dostojan svoga prestolja, Kostantin čuda čini, i njegov primjer podžiže onu šaku junakâ, što se oko njega okupila. On stoji sa vitezom Gjustinianom na najpogibnijem mjestu, na vratima S. Romana.

Druge vojvode talijanske, većinom Mletčići i Gjenoveži, branili su druga vrata; izmedju njih prvi je stožernik Isidor, kojega je njekoliko mjeseci prije Papa poslao u Carigrad, da na temelju ugovora sabora florentinskoga, ujedini crkve, grčku i latinsku. Gjenovezi Galati, uzačas se pridvarali i kršćanom i turkom, i (da bi oni ostali mirni tko dobio da dobio) noću slali bi kršćanom pomoći, a danju bi nosili turkom ulje za pranje topovâ. Oni dokazaše dušmanu Gjustinanovu odluku. Kad se u pukla ponoća on sa svojizim dovezao, turske straže obore ognjem, brod mu potonu probijen grdnim tanetom, uduši mu se sto i pedeset drugova, cviet grčke i talijanske mladosti, a on siromah jedva glavu iznio. Nisu s toga junaci od svoje namjere odustali, i neki Kok Mletčić, spremio se da spali most kojim se pružao preko luke, i tursko brodovlje što se usidralo izpod gradskih bedema. Jednoga mraka on se polako zavezao su četrest drugova na uzkih brodicah sa svom palježnom spremom. Netom bi se oganj primio brodova, deset čvrstih mornara imao je zažeći u most.

Ali je dušman bdio: grdni kami satrše korablje; jedna cigla turska gjemija izgori; netom poče, utrnu se oganj na mostu, i svi mornari bješe pohvatani. Sjutra, sunce prve svoje zrake pusti na njihove glave nataknute na dugih kopišćih. Kostantin odmah odvrati jabuku; objesi niz bedeme naprama luci dvista i šesdeset zarobljenika. To je bila jabuka za jabuku, ali kuku! uz taki zajam. Da se sve nesreće nabroje, zavadiše se medjuse Gjenovezi i

Digitized by Google

Mletčići: oni su dogonili do nevježbine Kokove da je posao zlo okrenuo; a ovi su se na to srdili.

Notaros i Gjustiniani, koji su se pri svoj obćenoj nevolji nadmećali i prekarivali, htjeli su se i oni počupati, da jih ne smiriše careve kletve.

Da se smete pobuloga u puku, sedamsto vojaka hodalo je kroz gradske vesi (*male* komšiluke). Po bedenih bilo je dvanaest zasjeda (postaja); na dviema samim bili su Grci, na svim ostalim stajali su dobrovoljci gjenovežki, mletački, spanjolski, hrvatski, ruski.

Muhamed dvostrukom silom upinjuć se, ljuto se u sebi mučio: dosadiv mu vojsci toliko otezanje obsjede, počelo se mrmljati. Srećom odahnuše jedne noći; kad se pojavi njeka svjetlost u nebu, oni veselo pozdraviše tu dobru kob: nećeli Bog, rasrdjen na Grke (Turci govorahu medjusobom), zapožariti Carigrad? Ali ta namjena nije im se za dugo održala. Iznenada prosuv' se glas: eto pred silnovitom vojskom strašnoga Sibinjanin Janka (koga su Turci zvali *crnim djavlom vlaškim*), eto silnoga brodovlja talijanskoga! veselje promienu se u strah: ona dobra kob sada im se u crnu prietnju zavila. Za koji čas tako su se nemilo Turci prepali, da se sa svih kraja okola čula vika: "uklonimo se, bježimo odovle!„

Lukavi Mehemed, nimalo za to nezbunjen, okrenu na svoju ruku tursko praznovjerje; i on tumačeći od tud odovud onim glupakom, kojim je bilo do glave, uvjerova ih, da im ona svjetlost jamči, da će predobiti. U vrieme te obsjede prikaza se u snu (kako Turci gonetaju) njekomu šejiku prorokov drug i barjaktar Ejub (Job), i javi mu mjesto gdje je zakopan. I na to se naslonio Sultan, koji se je sam tomu smijao, da podžigne zanešenost svoga naroda. Pa to čudesno odkriće mnogo mu je pomoglo [1]).

Uz krvave pozdrave bilo je pogovaranja o miru. Mirom je zanudjao Kostantin, po nagovoru Izmaila gospodara Sinopa u Paflagoniji koji premda Turčin, nije bio rad da vidi Muhameda u Carigradu.

---

[1]) Kad ote grad, sagradi Ejubu gjamiju i mogila (turbak). I sada sultani kad zasjednu na priestô idju toj gjamiji, da u njoj pripašu prorokov mač.

Digitized by Google

Ali Sultan nehtijuć da čuje ob uvjetih, htio je odmah grad u ruke "oli će Carigrad mene; oli ću ja njega„. Ipak, sazovnu i divan, da se o tome vieća. Ali-paša, prijatelj Grkom, svjetovaše mir. Ali mira nisu htjeli ostali većili; i Muhamed radostnije osta pri svojoj. Žalostan s toga, Ali-paša poruči Kostantinu što je i kako je, i nek se tvrdo brani.

Carigradu sudjeni.

Već je sedma nedjelja da obsjeda stieska sa kopna: četri su kule sorene; zjaju vrata S. Romana; vojska je nalegla na obkope zasute gradskim razvalinami; jur su gjemije izpod sàmih bedema počele hitati metala i zidodere. Ipak Muhamed, jal' da svomu divljemu zakonu pogodi, koji mu zapovieda da ponudi mirom dušmana prvo nego što će ga poraziti, jal' da se obistini možeti nemožc li grad na duglje se držati, posla caru po svome zetu Efendir-Oglu zadnju poruku: da se preda; kao da mu je tobož milo Grkâ! Kostantin obziruć se na jedno poštenje, u oči mu odgovori "Ako će Sultan mir da poda, i da uzdrži, ká što su njegovi predci, zahvaljujem Bogu. Inače, nijedan od onih što su obsjednuli Carigrad, nije za dugo ni carevao ni živio. Neka mi on pita harač; dat ću mu ga; ali grada, što sam se zakleo da branim, neću dati nikada„.

Na toj se razvrši, i bi odredjen obćeni juriš, za dan 29 Svibnja.

U oči onoga dana svak je postio i sedamput avdes uzimao. Derviši obetaše neuvehlu mladost kraj hladnih vrela, u cvjetnih perivojih rajskih, na krilu urija crnookâ, svim onim koji će poginut u borbi; a Mehemed, onim koji će živi ostati, dvojstruku plaću, liepe grkinje, i sve što opliene za tri dana, pridržajuć za se sam grad i sgradje: boljim junakom obeta *timare* i *sandžake;* a vojniku koji

Digitized by Google

će prvi na bedem najbolju pokrajinu u *pašaluk*. Sultan glavom na konju, podadriv desnom rukom zlatni svoj topuz, zakle se Prorokom od Meke, otčevom dušom, svojim mačem, da će ovoga puta kuran predobiti.

Strašan odziv primi te Muhamedove rieči; uzklik odjeknu obsjednutim gradom, ka' smrtna osuda tamničaru.

Ovako Sultan razredi vojsku: s kopna na desnu sto hiljada; na lievu pedeset hiljada; sto hiljada u zapleće; a sam Muhamed po sriedi su petnaest hiljada janjičara; S' mora po samoj luci osamdeset gjemija izredalo se od *goranskih* do *širokih* vrata; sve ostalo brodovlje s donjega se kraja grada izasukalo daleko na obšet.

S večeri cio turski tabor nenadno zaplamtio; od *Galate* sve do Sedmokule zasjala zemlja i more; igrom i pjevatanjom vojaci su slavili sutrašnju dobit. Uza zveket orudja, i uz sviratanju gajdâ, živa klika: *La Ilah, Illalah!*

Ali joj! koliko je drugčije bilo po Carigradu. Odasvud, jauk, jeca, strah.

U taj sudnji trenutak, Kostantin, prostrt pred velikim žrtvenikom S. Sofije, zapomagao je pomoć odzgora; on se izpoviedi i pričesti. Puk navrvio okolo njega; a on dignuv se "ako radi mojih grjeha, stigla je carstvo sržba Božja, evo me, zavapi "da platim svojom glavom„. Za tim, car, vladike, vojaci, svi još živi mučenici, jednoglasno zavapiše od Boga; ne sramotne naslade što Izlam obetaje, ni roblje ni požare; nego njegovu pomoć u borbi, i milost njegovu po smrti; izpjevaše pjesmu svetčanog oprosta sa životom; *pokoj rječni* što sami sebi izpjevaše vitezovi, koji će sutra biti mrtci.

Sveštenici, pred viećem, pred dvorskim velikašem, i pred množijom puka, bosi obidjoše grad noseć moći i sve narodne svetinje. Raztrkani po ulicah, po trgovih, starci, žene, djeca vapijahu milosrdje, i moljahu Gospodina, uzdišuć i plačuć, da svoju pastvu ne pusti u ruke varvara *Gospodi pomiluj, gospodi pomiluj!* Kličuć, prostiruči se plakahu: "Gospodine, odvrati od nas pravednu sržbu tvoju, i oslobodi nas od neprijatelja tvojih„. Sve pučko uhvanje bijaše u blaženu Gospu, koja u vrieme Muratove obsade, prikazav se na predzidje razagna Turke. Tako, od početka ove obsade stala je nje slika izložena u crkvi.

Digitized by Google

Car podje k' svojim dvorim, koji ga vajme! neće nikad više dočekati; prizovnu poglavice, i brčnije spobornike, dogovori se s njima i sve razredi za obranu; pita na glas prošćenje od svega, u čem je možda zašao za svoga carevanja; lati se oružja i poklopi svoga vranca. Kao kršćanin kršćansku je izvršio; sad idje kao vojnik da učini svoju.

Prvo nego će se razaći vojvode bratski se izgrle; na rastanku od obiteli, od prijatelja, od zavičaja svoga, svi se vitežki životom oproste, očima u nebo, rukom na sablji.

Sat je po ponoći; počimlje juriš. S večera, vojska, topovi, šikarke, sve se bilo primaklo do samoga jarka, preko kojega je na više mjesta nasuto do pod provaline: rastrani osamdeset gjemija, i njihove listve, mal da se nisu naslanjale o zidove uz koji se najlašnje pripeti. Pod glavu, bilo je upeljeno, ni mûka; ali dah onoliko dušnika, hod i râd toli silnoga ljudstva, zašumi iz daleka stražam na uši.

Kad zora ciknu, sa svih strana okupi juriš. Toga trena, okrom deset tisuća, što straža, sto mornara, što ladjarskih vojnika, maknu dvista i pedeset hiljada Turaka, konjika i pješaka. Nalik zategnutoj vrvi, ta se povorka djisa, zasipljuć vas kolik grad ognjem i strjeljivom. Biesni od zanešenosti, pomamni za plienom, Turci skaču kao risovi, hvatajuć se nogam', rukam', zubim za one zidove, omašćene turskom krvlju.

Grci im se očajani odapiru: zublje razpaljene, kotlenke vrela ulja i razkrabljene pakline, žrvni, krastulje, pušćeno zrnje, striele ka' oblaci, smrt nemila svake ruke kosi Turke napadače. Tako su se žestoko odaprli, premda malobrojni, da za više sati nije znati, tko će uzmaći, tkoli se održati. I sa strane od luke neprijatelj je junački suzbijen. Nego ta je dobit za gore: prvi redovi, sama izgomet turske vojske, dječaija, proštaci, skitalice pohlepne za plienom, lešinam zajaziše obkope, i načiniše vojsci put.

Tad Sultan, topuzom mlateć, konjem taruć što se nakanjivalo, deruć se i mašeć kroz valove tolikoga ljudstva, uz urlikanje šeika, napusti janjičare. Toga kobnoga časa, trubnje, svirale, bubnji, talambasi zadušiše viku i kriku; topovi sa kopna, sa gjemijâ, sa mosta, živim ognjem

Digitized by Google

Carigrad opasaše. I tabora i grada i vojske, tamo i amo, kroz strahovitu tutnjav, u jedan mah svega nestalo izpred očiju. Iznemogli i proriedjeni branitelji Carigrada, ne klonuše; a vitežki car hrabrio je bez prestanka Grke na obranu otačbine. Ali je život carstvâ, poput ljudskoga života; kad sudjen dan prispije, i najmanja ga obara.

S kopna kod vrata S. Romana, u najljućem klancu, Justiniana dopada rana; zrno mu probije željeznu košulju, i on od bola pada u nesviest, pa je na stranu odnešen. Kad to opaziše latinski spobornici, smućeni uzmakoše. Tako obrana klonu, baš kad navala prisnaži.

Istom na drugu stranu Turci provale u grad: noću kroz skrovna vrata njekolica se zaletiv na turke, ne zna se kako ta vrata ostaše nepretvrdjena, i kroz ta usrnu pedeset Turaka, i okupiše Grke iza ledja. Ta se nesretni glas doču i do vrata S. Romana, pa ustravi onu malu šaku što se iztrošila oko cara. Uzprkos svim Kostantinovim naporom vrata S. Romana skrhana strovališe se; Turci prvi zid pritisnu, i Grci uzmaknu iza drugoga. Ali saprli dušmani, te ih raztrgnu, i krenu bježati kroz grad; pa se taka množija tim klancem nagomilala, da ih je mnogo udušeno, a još više poklano. Ostali su na okupu, za skupo svoje glave zamienjali.

Još su se držala vrata *Kaligaria:* k njim car pritrča su njekoliko vjernih svojih. Ali i ova zaklonica brzo propade; Turci na valove poplaviše grad. Tada već se ne bije, nego se listom sve mete. Prsi a prsi Grci s Turcima se kolju; zubi i nokti ne pitaju sabalja. Tu Kostantin, izpod leša Teofila Paleologa, Komnena, Janka Hrvata, Frane Toledana, i mnogih velmoža, zavapi: "Sta zar! kad su ovi umrli, i kad mi je carevina propala, da ja još živim? Zar da živ dopanem turskih ruku? Nemali, kršćanske ruke, da me smakne?„

U toj rieči, dva janjičara krozanj mačevima; i car pade, životom svojim izdišuć zadnji dah svoje carevine. Gorostasno stablo danas svojim hladom pokriva mjesto, gdje pade zadnji Paleolog [1]).

---

[1]) Četrnest je careva nosilo Kostantinovo ime, dva sama dično, prvi i potonji; onaj utemeljitelj carstva, a ovaj mučenik.

Digitized by Google

Medjutim puk uplašen, strča ga se množija u S. Sofije: svak moleć se Bogu da pošalje angjela poraziteljа, koji da spasi Carigrad. "Žalostni Grci? (vapije Dukas rodoljubivom srčbom) vi se utičete proročanstvom! Vi se od angjela nadate spasu! Joh! da u nevoljah koje vas stieskaju, angjeo glavom sadje s neba, obetavajuć da će vam dušmane poraziti, samo ako bi se sklonili sjedinjenju dviju crkava, vi bi ste odbili ovi put spasenja; jal' da ga i primite, primili bi ste ga, da mu se opet iznevjerite! Znadu lažem li ja, oni što su nazad malo dana očito kazali, da vole od Turaka jaram, nego od Latina pomoći."

Dok je sunce odskočilo, cio Carigrad pao je u Turke. Za ciela tri dana, Sultan im pusti da se zadovolje i da ga pliene. Podavljeno, oskvrnjeno, svetogrdjeno, sva zvierska sržba bezobzirno izkaljena. Tragom tih krvolaka, dostojnih glasnika onakomu gospodaru, Muhamed sa svom pratnjom svojih vezira, paša i janjičara, dodje u nove dvore. Sve brčnije uznike, kojim ga na dočeku ponudiše, Padišah osmjehnuv se, dade na muke.

Šesdeset hiljada gradjanâ povedeno u roblje; četrdeset hiljada poklano; a množija ih se u bježaniji u more utopilo.

Na sreću, nekako se jedva prokrao Isidor Papin poslanik: preobučen na mornarsku, bi prodan, i tako se dokopa Italije. Odonle on opisa svim kraljem krščanskim, žalost koju je svojim očima vidio; i svim ih na svietu zaklinjao, da se slože proti obćemu dušmaninu. Medjutim, silno brodovlje koje Nikola V bio je opremio u dogovoru sa Mletcim, s' Gjenovezim i Katalamin stiže na 30 svibnja na otok Negropont. Prekasno, jer je Carigrad već pao. Bilo je do trideset galija, kojima je zapoviedao Jakov prabiskup Dubrovački. Da su tî brodi prispjeli, da su Ugri održali svoje besjede, Turci bi se doisto bili uklonili; jere na sam glas da se sprema Evropa, oni su u njeku bili omislili da uzmaknu. Kad Sultan sgledà crkvu s. Sofije, ostà iznebušen pri toljkom veleljepju. Kako pričaše Grci, angjeo je osnovao, a zlato je za nju s neba poslalo. Ono sto i sedam stupova, o koje se veličanstveni hram oslanja, sve nadjeveno mramorom svakocvjetnim Sinade, Lakonije, Libije, Bosfora, Tesalije, Epira, Misira; ono osam stupova

Digitized by Google

od porfira iz Suncograda, Èfesa, Atine; one slike evangjelistâ i apoštolâ, Gospine i Propetoga, sve namanjgureno samim staklenin cvietom, ona umjetna čuda, kao da sultana zazinuše.

Kada se razabra, naredi muezinim, da pozovnu moselime na molitvu, i on sam uzadje na žrtvenik, da se pomoli.

Tako, načelo muslomansko: *Nema do Boga jedinoga*, izmieni u Sofiji neprestane prepirke Grka i Latina.

Iza molitve, Sultan podje k' carskim dvorovim. Kad se nadje izmedju onih potamnjelih ljepota, u onoj pustoši hodajâ i dvoranâ, pri onom priestolju ogrezlu u krvi, uz oni mukli odjêk, razžalilo mu se, kan' da je taj rasap kobio samu njegovu glavu, i silno njegovo carstvo. Nego, Muhamed opet se razvedri, i razbanu se po domu Kostantinovu, dok se Kostantinova glava mrtva valjala po bojnom polju. Pa za veće rugo, Sultan naredi da s' nje sgule kožu i da ju nadiju slamom, te izlože na Upravdine stubove, pod kopito careva konja. [1])

Dva se ciela dneva bekrijalo: preko ovoga ponovljena Baldasarova sobeta, Sultan i njegovi gosti napijahu posvećenimi sudovî; srebro i nakiti crkveni rešahu blagaonicu. Vojska tim izgledom uslobodjena, pusti se na vas mah; opijajuć se kaležima, prekrievala je konje crkvenim odeždam i mjsničkim oblakami. Da im već ništa ne izostane, janjičari sprovedoše po svom okolu pod bubanj, propeće, kojemu natakoše tursku čalmu vičuć: *Gjauri*, *eco kršćanskoga Boga!* niti mu zaštediše sve one hule, koje jednom dopadoše u glavu Boga-čovjeka.

Najgadnije nečisti oskvrnuše i same žrtvenike. Kad se tako sve razmamilo i oblokalo, Muhamed zakrvavio očima, pa šalje svoga škopca po najmladjega sina Notaros-ova, za kojega je bio pročuo, da mu nema na daleku ljepote. Na te poruke sgrozi se roditelj; i on koji sam, jučer veliki-knez, na poklon je Sultanu nosio svoje blago,

---

[1]) Car Upravda (Justinian) rodom Slovinac podignu posred Carigrada visoki stup od porfira, i nanj nasadi svoj kip na konju, u lievoj držeć jabuku s križem, a desnom kumeć na Iztok kao na svoju carevinu.

Digitized by Google

papuču mu ljubio, i sve mu izdao pokojnoga Cara doglavnike, on je danas glavu digao na svoga krvopiju. Nikad (odgovori škopcu), nikad moj sin neće do tvoga gospodara: silom će mene i sve moje usmrtiti; ali neće me silom osramotiti. Muhamed kao pomaman, glavom dotrča, i iztrgnu iz otčevih ruku ludo diete.

Notaros, zaklev druga svoja dva sina, da umru po kršćanski; blagosovi ih. Bogu se preporuči, i pod sjekirom zavapi: "Pravedan ti si Bože!„

Sve tri glave osječene Muhamed namjesti preda se na trpezu, a tjelesa im turi u smrad.

Sad na tvrdu vjeru Muhamed davi i sadire. Nudi Komnene da biraju kuran jali mač; živa na mjeh sadire kralja bosanskoga i tri mu bana, a gospodu na Blagaju siečc; u Modonu po poli pila petstotin Grka; riže na opute stotinu Lesbinaca; kasapi konsula mletačkoga i španjolskoga sa ženom i djecom.

Mnogo se carigradske vlastele bilo izmaklo i sakrilo. Muhamed bojeć ih se, da mu po vremenu štogod ne zametu, pozovnu ih na carevu besjedu, da dodju do njega, da njihovu glavu pored svoje ostavi, da im preda imovinu, sve naslove i povlastice potvrdi.

U za' čas ga povjerovali! Koji su god došli, odmah su na vratima dvorskim posječeni bili.

Što je god dragocjenijega bilo po gradu, to se na sve strane prodalo i raznielo: velika je množ knjigâ i rukopisâ razdrta i sažgana. Onih crnih dana, koliko propade na vieke cielomu ljudstvu znanja i uminja! Od careve bedre svakoga je janjičara zapalo po dvadeset dukata. Koliko je tu bilo pusta blaga!

Šest stotin godina je umiralo, pa se sa zadnjim Kostantinom ustrnulo u svojoj krvi g. 1453 mjeseca svibnja, ono carstvo što je Kostantin prvi bio zasnovao prije jednaest stotina i dvadeset i pet godina. Oba su bila Kostantina, i oba su majke imali dvi Jeline; ali ni sinovi ni majke nisu se umetnuli jedni na druge.

Te odsudne borbe, grad koji se jednom toli snažno opirao varvarom, pognu vrat pod turski mač: ništorija lakomih velikaša, koji se izmakoše sa svojim blagom, ludo praznovjerje pučkoga izroda, izdalo je domovinu.

Digitized by Google

Onaki ti je bio Rim g. 416, kad ga porobi Alarik. Ni rimljani ni carigradjani nisu već bili dostojni svojih domovina.

Kad mu je već pao u pandže Carigrad, Muhamed stao misliti, kako da okupi i k sebi pritegne mnogobrojne svoje kršćanske podložnike.

Turci nisu mu mogli u tom pomoći, jere nisu znali ni običaja, ni jezika kršćanskoga. Pa nada sve tko je mogao već imati vjere u Turčinu? Muhamed smisli da se sprijatelji sa glavom hrišćana: i to mu se najsgodnije činilo; jere po Iztoku a osobito u Turaka, po vjeri poznaje se i narodnost, i vjera je glavno obilježje narodnosti.

Sultan dakle propita za Patrihara: i. primivši odgovor, da je već godina dana od kad je Patriarh umrao, naredi da kršćani po svom zakonu izaberu novoga, pa da ga predanj dovedu. Tada svećenstvo i puk izabere poznatoga Gjiorgja Skolariuša, rečenoga Gjenadija. Sultan zapovjedi da na uzpostavi novoga Patrihara svaka se obsluže po staru, isto onako kako je bivalo za carigradskih careva. Muhamed dakle, pod carskom oblakom, zasjede na carski priestô; kad mu birači dovedoše Gjenadija, on mu dade u ruke pastirsku štaku, glasno grčkim jezikom izgovarajuć ove rieči: "Presveto Trojstvo, koje je meni dalo carstvo, čini tebe Nadbiskupom Carigradskim, novoga Rima, i Patriharom vselenskim„. Istom zaogrnu ga bogatim plaštom; naredi mu da vlada crkvom carigradskom po običaju primljenom od vremena kršćanskih careva; da je slobodno kršćansko vjeroizpovjedanje; da su popovi prosti od svake rabote i danjka; i da on ima podpuno pravomoćje nada svojim suvjernikom, što ih je god u oblasti Visoke Kapije; i da mu je naslov *Milet-baši* (poglavica naroda); još, da ga nikakav Paša nesmiede u tome da smeta, nego da mu u svakoj bude na ruku.

Uz to patriarh primi naredbu, da nadzira sve hrišćane i da ih drži, kakvim načinom on bude znao, vjerne novome padiši i podložne zapoviedim njegove vlade. Pa ga Muhamed liepo izprati do vrata; darova mu iz pod sebe konja bogato okićena, i posla mu u pratnju sve dvorske većile, [1]) do crkve s. Apostola, u kojoj ga je posvetio Eraklejski biskup.

[1]) Tim povlastnicami Muhamed je prignuo carigradske

Kad se tako Muhamed smjestio u Carigrad, poče zbilja smišljati kako bi usvojio Srbiju. I prije nego je Carigrad oteo, sve su zemlje iztočne carevine bile u ruku Sultanovih, niti se on vele razmakao kad je uzeo stolni grad. Evo što se tim pripelo: da se varvarin sad stopro utaborio u Evropu.

Sto je i pedeset godina, da Turci vojuju i da se razmiču, oni su se prostrli i utvrdili. Sada kroz punih sto godina, iz razvalina grčkoga carstva, zalićat će se aždaja muslomanska na zapad: Italija, Ungarija, i sama Njemačka drhtat' će da ne postanu turskim pašalucim. Zapad koji je pustio da padne meteriz kršćanstva, na skoro će se sjetiti da se nemilo prevario. Kad Carigrad jednom dopade turskih šaka, mudroznanstva, knjige, umjetnosti nesta na toj pustoši; sve se razbjeglo što po Italiji, što po otocima i po samostanih mletačke oblasti.

Od tada sve do danas Iztok obastriše guste tmine; i po Evropi nješto se preokrenu. I Mletci su već legli, jere sobom razslabljeni i težko uzdrmani propašću grčkoga carstva, pokleknuše kad se morem novi put nadje za Indije.

Slovinske vladavine, eprte na štule bizantinskih uredaba, popjevčene i razkvarene običajima nesrodnim, kad pade carstvo, nisu mogle na svojim nogam održati se, nego su jedne drugoj jamu kopale, dok su se redom sve zakopale.

Godine 732 Dragutn Mlat (Charles-Martel) smlatio je Arape u Francuzkoj, i suzbio izlamstvo. Pa kad se ono preko Afrike razlilo po Aziji, Siriji, i ljepo k Jordanu, Zapad se diže, i Križari pobiediše u Niceji, u Antiokiji, u Jeruzolimu, u Sut-Ivanu (Akri). Te križarske vojne koristiše i vjeri i uljudnosti; jere nove misli i nove izume porodiše: vlade se ponarodiše; narodi se smiesiše: trg, obrt, znanje, sve je nadalje zašlo: Iztok bi otvoren Zapadu; uputila se S. Poslanja; pa i samo pjesničtvo novim se letom odtisnulo. Da se nisu križari borili, dvi stotine godina prvo *Kuran* bi se učio u s. Sofije. A tko zna što

---

svećenike da pripovjedaju po nepredobivenih krajinah kršćanskih, da mu se pokore; i to su učinili osobito po Vlaškoj i po Karabogdanskoj.

bi bilo i od samoga Zapada? Ali petnestoga stoljeća, nitko do Janka i do Kastriotića nije smetao ni odvraćao Turke, da ne banu u Carigrad. Ona dva kršćanska viteza malena su bila prama onolikoj sili; a po ostaloj Evropi već se smetnulo križovojstvo. Sve zapadne kraljevine medju se u zavadi, jedna mimo drugu hotile su se razmicati; nit su gledale dalje od kućnoga praga.

Po neslogi evropejskoj, i po gnjiladi bizantinskoj, razvalio se Muhamedov gnjus. Nego, "Kršćanstvo i Muhamedanstvo„ to su dva sasvim protivna načela, koja će se ojednom konačno udariti da ta borba u strn pukne. Lienost, razmazanost, stramputna politika, vjerozakonski nehaj, sve je to do sad smetalo i zamrsivalo da se ta velika borba odgodi. Ako ga je ikad bilo, danas je vrieme, da se svi kršćani osvieste. Jere, šta nebi mi bili u savezu s Azijom, bez Turaka u perivoju evropejskom?„

Massimo Taparelli d' Azeglio.

(De Mazade: les Precurseurs italien. I miei ricordi — Corrispondenza — Commemorazione di M. d' A..)

"Najprije molim milostnoga Boga, da moju dušu primi, da joj prosti, i da ju uvede u mjesto koje mi je na stvorenju namienio. On zna, da za cieloga života moga, srdčeno sam mu se molio, i držao stanovito, da ljubiti pravicu i istinu, te sama sebe žrtvovati, biva najbolji način kojim se Njemu služi i poklon daje. Ja mu se molim za ovu biednu domovinu, što sam toliko ljubio, e bi dao, da postane slobodna, i da nema do sebe gospodara. Napominjem momu narodu da ga to idje po pravu; i ja vjerujem stanovito, da će svanuti blagoslovljeni i sveti dan njegove podpune neodvisnosti, premda ja nebudem dostojan, da ga moje oči vide. Koji budu tad živi, nek se spomenu mrtvih, što su im pomogli do blaga tolikoga; pa se

Digitized by Google

uzdam da neće zaboraviti ni mene, koji sam radio, znade moj Bog, što sam god bolje moga. Još napominjem mojim domorodcem, da narod svoju neodvisnost stiče kroz neodvisnost pojedinaca. Rob mješćanskim tricam jali strastima kakve stranke, nek se nimalo ne tuži da je rob tudjincu. Onoga dana, kad se zakopaju medjusobne mržnje, takme i koristoljubje, procvasti će sloga, i sjutra dan, bit će dan narodne neodvisnosti..... Nisam nikad na nikoga mrzio, nit sam navalice ikoga ikad uvriedio; ako mi se to nehote kad dogodilo, uzdam se da će mi se prostiti, kako ja svakomu od srdca prašćam. Tako da nas sve Bog pomiluje! Da moja uspomena ostane u srdcu poštenih i pravih rodoljuba. To će mi biti najveća čast, što mi se ikad može učiniti, i što god bi na svietu ja želio.„ Ima deset godinâ da je ove oprostne rieči, poput oporuke pisao starac, koji besjedom, perom, kistom, sabljom, a za najviše poštenjem i srdcem, cio je život radio za slobodu i za neodvisnost domovine podjarmljene i pociepane.

Starac je bio Maksim od Azelja; a domovina mu je Italija. Italija je danas neodvisna i slobodna; njezin je dan svanuo, a Maksima od Azelja više nije: ka' što nije iz reda ljudî koji su najviše za talijansku slobodu uradili. Dogadjaji bez prestanka kôláju, a ljudi, sve jedan po jedan, pirucaju: koji su jučer bili vodje, i danas su izostali; koji su jučer bili živo srdce narodu, danas su mu mramorni kipovi pred očima, i gola imena u pameti. Zastava se toviše diže i slobodno vije, djela ostaju; a ljude kao pljevu razprhaje dah neumoljne smrti. Ali ljudi Azeljina kova, ne umiru ni u srdcu naroda; oni ostaju uzorom domorodcu; i njihov život povieda se od koljena do koljena; ime njihovo glasi se po svietu: i svi narodi koji domovinu imadu, i ljube slobodu, željno slušaju povjedanje djela njihovih.

Maksim Taparcli od Azelja rodio se u Turinu jeseni g. 1798, u boljarskoj i bogatoj obiteli onih starovjekih piemontezaca, vjernih, poštenih, otvoritih, odlučnih, korenitih, što su svojom brdjanskom ozbiljnošću, odapeli talijanski skok, i bune satrli.

Maksimov otac služio je zavičaju i kralju, za Napoliunove sile; te za kralja i zavičaj žrtvovao je bolji dio

Digitized by Google

svoje imovine; a napokon i slobodu. Kad su ga slobodom zanudjali pod uvjet, da više ne vojuje za domovinu, on te slobode nije primio, i živio je siromašak po Parizu. Kad je Napoliun zakvačio Piemont, stari Tapareli uklonio se u Florencu. Tu se mali Maksim našao uz Balbo, Alfieri, Perone, po umjetničkih radionicah skakutao: i omilio slikarom.

Kad Slovinac pod Moskvom smiri Napoliuna, i Francuz pusti Italiju, obitelj Azeljina odahnu. God. 1815 kad Maksimov otac podje u Rim kao piemontezki poslanik, Maksim ga opratio; a malo za tim upisao se u kraljevske konjanike: i u osamnestoj svojoj godini postao poručnikom.

Zdrav, okretan, darovit, pun momačkoga biesa, mladi vojnik proveo je svoju. Jednom dogodio se tiesan; pa on, što će ti ga? nekoliko starih domaćih slika sobom ponio u Milan, te ih s družinom popio i proigrao kroz poklade.

Ima ljudî, koji nisu znali biti mladi, s toga su za svega života nesrećni: a ima ih, koji hoće da uvjek osstanu mladi, s toga su smiešni. Maksim, koji će na svoje vrieme velikim rodoljubom postati, mladac bio je veseljak i htio je mladost provoditi: gdjegod bilo trke, igre i veselja, tu ti se on utrkivao, igrao i veselio.

Nego pri svem biesu, Maksim je od majčina mlieka ljubak bio; po otcu je bio čovješan; te, onaku ćud nisu mogle zatupiti igre i proste naslade. On je već izučio vojničke vježbe, i nauživao se svoga zavičaja slobodna od tudjina. Nije mu se milila sva ona starežina koja se nakon kraljeva povratka, na vidik iznašala; a uprav mu se sgadi, kad je vidio da, siedim vojvodam što su se iz Rusije vratili, zapoviedaju golobradi vlastelići, koji ne umidu bez knjige pred očima ni vojske na smotru urediti. Tad mu se na žao dalo, što se rodio vlastelin, i počeo je u srdcu mrziti na povlastice, a ljubiti državljansku jednakost. Pri tom, uza sva razkošja i veselja u koja ga je mladost zanosila, Maksim nikad nije bio sobom miran: sve mu se nešto motalo po glavi; i višekrat snahodila ga otajna želja, koja sva plemenitija srdca snahodi: da se odlikuje, da se iztakne; pored sve ljubavi za svoj vojnički zanat, on je sobom govorio: kada već nije rata, jel' to živiti, godine provoditi, gledajuć kako se rede i češlju

Digitized by Google

konji? U to, desio mu se dobar prijatelj, učitelj Bidone; i ovaj ga često podbadao, da radi štogod. Kad ga jednom Maksim upita: dal' će pjesničtvu, ili slikarstvu? prijatelj mu odgovori: radi, te radi što god te um. Kad ozbiljna, kad bodljiva rieč takoga prijatelja, nije mogla predugo ostati bezplodna kod Maksimove ćudi čovješne i ponosite.

Neko vrieme obanj su se preotimala, zla družtva, koja su ga splićala, i nauke njegova učitelja, koje su ga pritezale, pokazajuć mu uzvišeniji život duše i srdca. Napokon Maksim se odtrgnu od momačkih ludorija, i sjede naglo raditi od ranoga jutra do mraka, štijuć, risajuć, slikajuć. "Ljuto me peklo tadanje kukavno stanje moje domovine; i višekrat bi mi (on veli) od srama obraz planuo; činilo mi se kô da sam tomu sam kriv, i da sam tom sramotom na čelu žigosan.„ Početak je novomu čovjeku.

Premda ga vojnička služba nije mnogo priečila, Azeljo je se otrese; potla novoga puta u Rim, gdje se nešto bolje u svoje sposobnosti pouzdao, odlučio se za slikarstvo. On je bio za tu umjetnost, ozbiljno, odlučno; znajuć , da se domovini može služiti na sto načina.

Ljubeć domovinu, i radeć za nezavisnost i slobodu njezinu, Azeljo nije pristajao u pobune, što su se god. 1821 desile u nevrieme, i uzmnožale zaludne žrtve plemenitih narodnih sinova. On je živio u Rimu. Dok su starovjeki piemontežki boljeri zamierali: o što mu je to? dok su oni kudili toga buntovnoga smušenjaka, i malda ne izroda, vitežkoga i spametnoga plemena Taparelina, Maksim je miran učio, radio, i svoj žitak svojim trudom tekao. Otac ga se nije obilato spominjao. Njemu se to nimalo nije na žao dalo; dapače se uznosio mišlju, da je nezavisan, da može živiti sam po sebi, bez potrebe da se ikomu klanja. "Tko ćuti svoju nezavisnost (on veljaše), taj po naravi čezne za narodnom nezavisnosti.„

Deset godina zasebice Maksim je proživio u Rimu; malo kad, da bi se zaletio u Turin i u Napulj. On je učio taj stari Rim, za Pia VII i za stožernika Konsalvi-a, taj grad u kojem se stiče duhovno i svjetsko, grad književnikâ, umjetnikâ, državnikâ po izbor. Zimi bi gradjansku zadrugu skroz motrio: možno svjetovno duhovničtvo, puk ozbiljna lica, ali neumjetan i u tromosti uzgoran; boljar-

Digitized by Google

stvo iz popovske stričevine, samo sobom nemoćno; gradjanstvo potrebno i službi naměčeno, sve morda nekom starežinom zastrto, ali sve nikud u tihosti slično i duhato.

Ljeti bi se Azeljo nastanio u okolicu, kad na jednu stranu, kad na drugu. Nije on tamo po umjetničku prepredao: on bi se umješao u puk, s pukom živio, s pukom na svečanostima bio, učeć i slikajuć prirodu, i nje milovidne prizore. Slikao je ona mjestija, što je poslie perom opisao. Sa visoka poglednika, pred večer gledao je u daljini vršak Petrovoj-crkvi, gdje se kroz maglu pomalja, te naokolo brda Umbrijska, Sabinska, Tivolska; a pod sobom na pučini, kužnu prostoriju, Rimsko-polje, tu bezdanu grobnicu, u kojoj leži sahranjeno staro-rimsko velmožje. Pri takimi prizori, vježbom slikanja, u Azelju se zamećao razum stvarî i ljudi. On je tamo po selih mnogo na tu ruku stekao; njegovo često i domaće saobćenje s tom županom, dovelo ga do srdca i do misli njezine, razgalilo mu ćud i strasti, i pozajmilo mu uzora, kakvih je kašnje u svoje pripoviesti (roman) umetnuo; kao što je u svoje slikarije smjestio sve te razvedene poglednike. Dan danas raznose se po Italiji nebrojene slike vješta i darovita umjetnika, koji je ljepotu ćutio, milila mu se priroda i istina, malo varklije no što suvremenikom; kojim je sladila puka tvarnost (realismus). Nego razaznâj (le trait distinctif) Maksima od Azelja taj je: da ga nije u jednoj. Njemu su hodile od srca i od ruke sve umjetnosti: on je bio slikar, kao što je bio pjevač, svirač, te i pisac. Slikarstvo ga je navelo na pripovjest. Jednom sjednuv da naslika kakav narodan dogodjaj, izabra megdan pod Barletom, tu borbu Italijana sa Francuzi. Na pô je bio već sliku sgotovio, kad mu pade na um, da bi bolje podjario Talijance, kad bi taj dogodjaj izpripoviedao. Odtole je potekla pripovjest *Ettore Fieramosca*, koja mu raznese ime po svoj Italiji. Tad ga već nije bilo u Rimu, odkle je pobjegao s rane na srdcu, i ciela mu se osnova pomrsila. Za god. 1830, kad se bilo i po Italiji od Francuzke uzkomešalo, Maksim je mirovao u sumornom Turinu. Odmah zatim u Milanu se oženio, okućio, i tu za 12 godina o svom poslu radio.

U Milanu mu je pala na glavu njemačka vlada. Na

Digitized by Google

gradu si poznavao, da tamo tudjin gospoduje. Tadanja mladež, kad se nebi kakovu tajnu družtvu zapisala, mahnitala bi za igračicami, i lutala u kalašenju, čemu vlada nije smetala. Ali opet je bilo nešto laglje nego u Turinu; jer si mogao govoriti, samo da ne vičeš. Carski činovnici, željni kuma u liepu, bogatu, mastnu i veselu gradu, znali su do pótrebe kadikad zagladiti i pridušiti oštre zapelice, što su iz Beča sipale. Pri tom Milan je tad bio književno ognjište na glasu u Italiji. On se spominjao svoga Parini-a, Foscola, Monti-a, Veri-a; a još je uživao Torti-a, Litu, Grosi-a, zanajviše Manzoni-a, kojega je Azeljo stekao za tasta.

U novom životu, sa liepim razgovorom svoje mlade obiteli, Azeljo je radio i zorio, sve više saznajuć se sa svietom, i stičuć ljubav onih, s kojimi bi se upoznao; razturivajuć svoje slike, koje su mu sve to veće slave nosile; i objelodanjivajuć redom *Ettore Fieramosca* i *Nicolò de' Lappi:* ovu drugu sliku iz narodne poviesti, florentinskoga života. Obe ove pripoviesti pisane su slogom bistrim, brzkim, jarim; prozirala se kroza nje spisateljeva namjera, da duhove gane, da probudi mužke ćuti. *Censura;* eto ti jadikova klanca! kroz tu nije se lasno prokrasti. Tu se Maksim srećom namjerio na popove Talijane, prijatelje njegovim težnjam i njegovu umu; premda ih ta popustljivost stala carske plaće. Medjutim knjige se razišle, i po svoj Italiji razliegalo se Azeljino ime; i to milije se govorilo o piscu-slikaru, kada mu se kroza spise i kroz slike prozirala narodna misâ. U istinu, sve je umjetnosti Azeljo ćutio; ali njemu umjetnosti nisu bile cilj, nego ratila. Slikarije i pripoviesti bile su mu razlikovata i sgodjena izjava plemenite djelatnosti, izvornosti uzvišene i prijatne.

Za cielo, u piscu *Nikole od Lapi* nije bilo vanredna ni slikara ni pripovjestara; ali taj čovjek, bio je pravo vanredan. *Maksim od Azelja* bio je našega vieka u Italiji, u djelovanju i u pisanju, u domaćem kao što u javnom životu, uzor-poštenjak; slobodnjak bez hvastanja, rodoljub bez razmećanja, svedj gotov na žrtve, ali nikad na podlosti; na-ruku i priprostit u svem; ljubôk nekom prirodnom pristojnosti, bistar, skladan razborom, neustrašiv

Digitized by Google

na vitežku i bez buke; prevalio mnogo toga na svietu, da bude malko dvoumljiv, a dosta žive vjere da uzhitom plane premda na oku tih. Na struku i na licu, vidjao si mu tu sastavnu, milotajnu, čestito nagodjenu narav. Tankovit nosio se po vitežki. Dugim i suhim obrazima, pod otvorenim čelom, sjeknula bi njegova milovidna plemenitost; pogled mu živ i bistar, i kad bi se spustio, ostao bi iskren i vjeran.

U načinu, u ponosu, u gibu, bio je ljuzak, prijazan, ljubokrvan bez natega, kao što bez sladêkanja; a zadnjih godina, naveo se nehajnoj sjetnosti čovjeka izmorena, ali ne savladana. Pri Maksimu, nada svim, bila su dva obilježja pravoga pravcatoga poštenjaka: mrz na silu i mrz na laž.

Klanjati se sili, — samovoljnoj i preuzetnoj sili, činilo mu se najžalostnije poniženje po ljudski rod. Zanj, deset Austerlica i dvadeset Vagrama, nije bila vriedna odkupnina cigiomu jednomu posilju, jal' jednomu zatarenomu pravu. Po njegovoj, sva veličanstva ovoga sviela, preskupo su se plaćala, jednom samom nepravicom, jal' jedinim narodnim vajem. — Njegova poštena duša jednako je mrzila na laž. Grstilo mu se na pritvaru, na licumjerstvo. Maksim od Azelja nije dopušćao, da prevara služi, i kad se čini, da može biti od koristi. On je istinu častio onim divnim poklonom, kakvim ju časte oni, kojim je pravdoljubje u krvi; i on je mogao bez hvastanja o sebi reći: "ovo četrest zadnjih godina, mislim da sam u broju ljudi u Evropi, koji su najmanje laži izustili, sve i za moga popečiteljevanja i državnovanja (diplomatic), zvanja kojim se najveće istine hoće; premda se inače mnije. To nam tumači i Vjerozakon Azeljin. Premda se o mnogočem višekrat živo prepirao sa svojim bratom, duboko učenim Isusovcem ot. Tapareliom, Maksim je bio dušom srdcem kršćanin: neprestance je vapio crkvenu obnovu, da crkva što prije, i što ozbiljnije nastavi svoj veliki rād u čovječanstvu. U tom dakako, bilo je zanešene maglovitosti i pogrješna razsudjivanja; ali je bilo žive ćuti.

Politika Azeljina bila je nalik ćudi njegovoj; dapače s čovjekom se sretsla.

Za cielo Maksim Azeljo bio je ovoga vieka rodoljub,

Digitized by Google

slobodnjak, srdčen, žarak, kakva je igdje moglo biti; ali ga nije bilo ljućega na rovarstvo. "Ruj, bjelodano„ to mu je bila rieč. Njegova ga otvoritost odvraćala od tajnih družtva, u koja se nikad nije upleo.

On misljaše, da navada tajnih snovanja ponizuje narod, i nevodi na ino, do na jalove pokrete, za kojima zaredi žešći uztuk. Po njegovu mnenju, jedina politika spasonosna po Italiju bijaše: oslobodjenje svoga duha, duševnom snagom, mukotrpnim odporom. Dakako, mladež voli bučne nasrtaje, voli živahne prizore buntovne; ali je mnogo teže, mnogo se više snage i krjeposti hoće, postojati u mukotrpnom odporu, u ledenoj tamnici jali u jadnovitom životu; nego se na mahove hitati kroz noževe i sunuti na juriše. Pa je i po narod koristnije. Buntovniku uvjek će se u svietu naći pogovora; ali mučeniku za pravo, uzkratiti se neće žalovanje, sućut, slava; dok sramota, prokletstvo i sržba zasiplje tlačitelja. Stara je politika učila: ne stvaraj mučenikâ. To je dakle dokaz, da zloj vladi, više škodi mučenik, nego buntovnik.

S toga Azeljo mislio, da je najprie od potrebe Italiji, da se obnovi u duši: on je pitao u talijanâ čovještva. Uzdao se on da će zapamtiti dan, kad će red biti Italiji, da se digne na posljednji boj; ali se u ta boj on pouzdati nije htio, bez vojske i bez uredjene narodne sile; pa s toga, on je podžigao, u svojih pripoviestih, junačke ćuti, i najradje pripominjao vitežke sgode narodnoga života, oživljivao uspomene uzor-junaka.

Taj riedki pojav čista i svršita značaja, što se javljao kroz svakovrstne sposobnosti, Azelja je to milijega narodu činio: to više, što su ga po svoj Italiji u glavu poznavali, u Florenci, kao što u Rimu i u Milanu.

Kada talijansko slobodoljubje dodje na razkršće: dali je sliediti strvinom zaludnih pobuna, jal' da krene novim krčenikom bjelodana i redovita djelovanja, tada se pokaza Azeljina moć, za koju dotle nije ni sam znao,

Bio je u Rimu g. 1843, dozrio čovjek, i kako sam kaže, željan koje velike zabave. Italija nešto se opet miešala. U Romanji se burkalo. Papa Grgur XVI postar i boležljiv, mogao je umrieti od časa do časa; pa netom bi mu se oćutilo za smrt u Bolonji, moglo je što istanova

Digitized by Google

buknuti. Nekoliko rimskih slobodnjaka uteklo se Azelju, da bi on tamo pohitio i s ljudima se sporazumio. On nezavisan, još u ničem ne upleten, vjerovan, i mio sa riedkih vrlina, mogao je dobar doći. Azeljo, dobro znajuć koliko je to škakljiv posao, primi ga se.

Zaputi se u gornje pokrajine; pohodi i Toskanu; putujuć kao umjetnik, vidjao se sa svakom rukom svieta. Posvuda je nastojao ove misli razsijavati: da nije već kud Italiji vjetrogonjasto srćati u kojekakove nasilne pobuloge, koje ostavljaju samih žrtava; nego da je red, djelovati na miru; da se nije uzdati nezavisnosti bez dvoga: evropejske sgode i snage uredjene; a da te snage nigdje nije do u Turinu, gdje je Karlo Alberto, o kojem govorio tko što htio, ipak jedini je vladar koji dobre vojske ima, i kojemu ne može mrzko da bude ovjenčati se slavom italijanskoga osloboditelja. Azelju ne podje za rukom, da smête bunu što buknu u Riminu, dva tjedna pošto je on tuda prošao: ali mu za rukom podje, da na svoju okrene mnogo ljudi, koje zanese iskrena duša njegova. Istoga puta, navrati se u Turin, gdje upita za kralja; evo kako se s njim sastao. Bila je zima, kad Azeljo dodje k' Karlu Albertu. Kralj je stajao uz jedan oblok, nasumoren, po svom običaju. Ovi krat nešto je tajno privlačiva bilo u njegovu dvoličnu pogledu, u kipu njegovu kitnu i otresitu. Kaže mu Azeljo sve što je vidio: stanje stvarî, razdraženost duhovâ, nemogućnost da ostane na čem je, pogibelj pobunâ, ako se ne doskoči liekom. Izpripovieda misli koje je nastojao razprostirati; ne zataji mu odnošaje svoje po narodu; i završujuć nadostavi: "sad će mi Vaše Veličanstvo kazati, pristaje li, ali nepristaje, na ovo što sam ja govorio i činio„. Kralj, pošto je sve saslušao muknom i prijaznom pomnjom, odgovori spokojno i odlučno: "javite toj gospodi, da miruju, da se ne kopaju, jerbo hore još nije: ali nek budu uvjereni, netom sgoda prispije, glava moja, glava moje djece, moje snage, moje blago, moja vojska, sve će se uložiti za talijansku stvar„. Azeljo koji se nije nadao izjavi tako odrješitoj, osta izneblušen; i on priuze navlaš opetujuć izreku kraljevu: "tako ja ću javiti toj gospodi . . . . .„ Kralj mu glavom poklima, da je sve tako; pa se maknu, metnu ruke Azelju na ramena, i za-

Digitized by Google

grli ga. "Ovaj zagrljaj, veli Azeljo, bio je kao omjeren, leden, mrtački da me smrznuo, i glas mi se neki pojavi iz duše: *ne vjeruj mu*. Strašna sudbina lukavacâ, da im se nevjeruje, ni kad istinu govore! A on ju je govorio, siromah čovjek, kada je djelom zasvjedočio„. — U tom razgovoru kralj je bio rekao "sad bi bilo dobro da se štogod napiše„. Azeljo se promisli, zatvori se za koji dan u selo svoga rodjaka Balbo, i napisa *Ultimi casi di Romagna*, knjižicu što promieša Italiju, što je zadržavala gotovu osnovu narodne politike, i pisca učinila radnikom u tom pokretu.

Sada pisac ti je bio u čudnoj neprilici. Već mu nije lahko vratit se odmah u Rim, u Milan ni po gotovo; u Turinu, radi prevejane obzirnosti koje se Karlo Alberto svejednako držao, *censura* je kratila tiskanje knjige, kojoj je sam kralj kumovao; iz Florence, gdje dodje da nadje tiskara, vlada ga je otjerala, radi njegova velikoga glasa u narodu. Jednoga jutra nadje se, ili on glavom ili umotvor njegov, prognan iz svih talijanskih pokrajina. On osta državljanom sve Italije. Azelju su dva liepa dana svanula u životu; taj bje prvi.

Ukloniti Italiju od pobunâ, navest ju na polje novoga pokreta duševnoga i mirovnoga, složit ju u jednu misao nutrenjega napredka u narodnosti, uzakoniti njezine težnje za nezavisnost, to je što je učinio Azeljo; nit riedkom vještinom povjestničkom kao Balbo, nit velikim darom mudroljubnim, kao što Gjoberti, nego zavodljivom živahnošću bistra duha, koji gadja na čvor.

Prije nego se nadao, zateče ga pokret kojega je pripremao, budeć driemne, tišajuć nagle, svim klevećuć, da stoje spravni do sgode. Sgoda bje novi papa. Maksim godine 1847 pridružio se Piu IX.; jer mu je želja bila da iz Rima krene prvi znak. On se nije varao o zamašaju toga pokreta, kojom se Italija opojila; i bistrovidno je spazio svu naglu pretjeranost, smješnost i tvrdoglavstvo, na koje bez milosrdja krupno je grmio u njegovu *programma per l' opinione nazionale*. Rimski slobodnjaci, držahu ga svojom glavom; i Papa ga rado vidjao. Za rana Maksim se je sjetio, kamo taj cio pokret vodi; i svakomu je pred očima puklo, kad je Austrija nestrpljiva zakora-

Digitized by Google

čila na crkveno zemljište: rat pa rat. Na glas da su tu Niemci, on se zaputi u pokrajine, baci pero i kist, — a pripasa sablju; pa ujedanput zaboravi sva razloženja i razborne opomene.

Nego iz toga dima ne bje plamena. Rat buknu iz parižke bune; u Milanu gdje se za pet dana neprestance Parizu odzivalo, iz Turina gdje se vikalo na pomoć Lombardežkoj braći — i tih dana Azeljo, napisav kao ratni poziv: *Lutti di Lombardia*, nadje se vojnik. On je bio pobočnik Durandu, vojvodi papinoj vojsci, koja se zaputila na Mletke, dok su Piemontezi hitili na Mincio. U toj vojsci bilo je i popova i fratara, sabljami, puškami, a na zastavi joj zapisano: *Živio Pio IX. — Bog tako hoće* — To su po prilici bili križari 19. vieka.

Toj vojsci, što je činila Pia IX. Aleksandrom III. preko njegovo volje, zaplićuć ga u rat, kojega je on od sebe odbijao, toj vojsci bilo je nesgodno; kad bi radila po osnovi Piemonteza na Minciu, na Adigju, nadrivojvode iz zakutaka graknuli bi: da se prodala Karlu Albertu; kad bi makla kroz Mletačku, u piemontežkom okolu tužili bi se, da je na smetnju.

Tako nastupajuć i odstupajuć, kad tamo, kad amo, u istinu ta vojska malo je pomogla. U jednoj Vicenci učinila je sebi glas: u tri navrata u otvorenu gradu odbila je neprîjatelja, i zadnji put naskočena, uzmaknu pred samim Hrvatim, potla cielih dvanest satî krvavoga boja. Tu na brdo Beriko, puška shvati Maksima, i razbi mu mlitvu. Taj dan, kad je svojom krvlju nakvasio talijansku zemlju, boreć se za njezinu slobodu, zadovoljniji je bio od onih što su kričali po kazalištih i po ulicah. On je svoju ranu nosio cielu godinu danâ; al' mu se zato nije dalo mirovati. Odmah s početka Azeljo jednu je bio smislio: poletiti kad bude na boj, sabrati sve što je snage u rat za nezavisnost; a politika neka počeka dokle se na polju opremi. Al se tako neizkoli. — Rat nije prestajao; Hrvati pod Radeckyom počimali su krupno odvraćati milo za drago, primljeno na vjeru u Milanu; nisu dali oduška Talijancim. Maksim ipak nije očajao. Likajuć, pod ljutom ranom na selu kod Fiorence, ljuće ga bolilo s nesklada što se dan na dan pojavljao, s mržnjâ što se razžigale,

Digitized by Google

s bezvladja što je dušilo Italiju pod imenom *stranke demokratičke;* pa nestrpljen, pun žara i dara, preuze svoje svjetlucasto i osnato perce, da napiše žive opomene i tvrde uztuke. Toga je dosta napisao, i još danas od kraj na kraj Talije spominju se tadanje Maksimove rieči: "ponašanje kraljâ, naših nazovi-otacâ, navelo me da zaželim postati sirotom; djela i vitežtva buntovnikâ, naše nazovi *braće*, čine da želim ostati jedinak u majke„.

Smion proti nadri-domorodcem i proti pukovežam (demagogim) kao što proti samosilju, on je biločano udarao na buntovnike. Zasebice je pisao: *Timori e speranze*, *Poslanicu na braće*, u kojoj je mužki govorio: "s naših nesreća vi krivite vlade, popečitelje, kralje i knezove.... Vi nećete da razumite kako nam nije do promjene oblika, nego do promjene samih nas. Nam se valja preporoditi, otresti se nerada, izvući se iz kaljužine nizkih navada, da već jednom ne budemo hvalisave i ništarci; da bogme postanemo narod dostojan i krjepak, narod kojemu se neće velmože smjehati, kao izrodu i kukavici! Talijanci, doteklo vam srdca, da slušate ove rieči, sto vam ja u glavu kažem„. Azeljo srdčeno se boraše; ali je sam vidjao, da mu se nije vele uhvati. Sinu mu zraka uhvanja, kada Gjoberti postade prvim popečiteljem u Turinu, i kad odluči krenuti vojskom do Florence pa i do Rima, da red i mir povrati braneć ustavnu slobodu. Ta misao omili Azelju, pa se sam zaputio s vojskom vojvode Lamarmora. Držala ga ta obmana, sve dotle dok se Gjoberti držao na popečiteljskoj stolici, sve dotle dok njegovi nasljednici, popečitelji slobodnjački (democratički) ne navedoše vojsku piemontežku pod Novaru; a tad pod razvriedjenom ranom u Speciji, pisao je ove rieči, kojim bi rek da je sahranjivao najplemenitije ćuti i nade ciele one godine: "Ti znaš, da sad je već svršilo sve!.... Svega života raditi za jednu misao, bez kakve nade da bi joj se desila sgoda, pa nju, preko svake prilike, doživiti; pa, svojim očima vidjeti gdje se ta sgrada ruši preko dana! Na ovake udârce, ne ostaje ti ništa, do zgoljne sjene života; duše i srdca, već ti je nestalo. Ja ti ga već ne vidjam moje biedne domovine jarma oslobodjene. Nek se Božja vrši! . . . . . . Ja boravim u Speciji, nebil se o-

Digitized by Google

teturao: moja je rana još otvorena. Ja već ne znam za sad što da se radi. Red je doći do kraja bezdnu, da se vidi gdje će se stati. i da se razaznamo. *Tada ćemo mi istanova započeti;* al' se ja neću ploda naužívati. Spomenimo se da narodna ljubav jest požrtvovanje, a ne uživanje!„

Ovako žaleć Maksim od Azelja, nije znao da sviće drugi liepi dan njegova života.

S jutra iza Novare, Austrija je uzela mah po Italiji, nit joj se bilo bojati odakle uztuku. Piemont, otriebljene blagajne, a vojske smlaćene, i raztočene, padao je iznemožen. Mir s Austrijom još nije bio podpisan; valjalo je silom pokoriti pobunjenu Gjenovu; sabor u Turinu većinom buntovničkom mlatio je na prazno; novo popečiteljstvo u hitnji skrpano, nit je bilo vriedno da smiri nemirnjake, niti kod razboritih ustavnjaka da steče pouzdanja: sve je tada bilo neizvjestno. Čim je spašena ustavnost u Turinu? Dolazkom Maksimovim na popečiteljstvo, kojim ga ponudio mladi kralj Viktor Emanuel. Čovještvo, slobodoumlje, tvrdo i razborno rodoljubje koje ga u narodu krunilo, rana što ga još mučila, cio život, to su bili Azeljini tvrdi jamci kod svih stranaka.

Još prije tri mjeseca, bio ga zovnuo na istu čast kràlj Karlo Alberto; ali mu je Maksim zahvalio: jer, koliko je god bio uvjeren, da je rat za taj čas udesna pustolovina; toliko mu srdce nije dalo, da mir ugovara prije okršaja, *i da mu ga podpiše.* Potla izgubljene bitke kod Novare, sve je drugčije; dužnost mu se prikazala u strašnoj goloti. Azeljo vidio je pred sobom razsap, pri kojem ne pomažu ni doskočice ni varke, a najmanje hvastanje; jedino poštenje moglo je zamršaju na kraj doći. On je vidio, razumio je da nije bilo kud izmaći od žalostna mira; al ujedno da, uzdržanje ustavnoga vladanja, bio je cigli način, kojim je Piemont mogao obezbiediti svoju nezavisnost, svoju čast spasiti naprama Austriji, pričuvav talijansku budućnost; i on primi taj ugovor : pomiriti se, čuvajuć slobodu u Turinu.

To je bilo lasno, pomislit će mnogi. Ali valja znati, da je mnogo lašnje bilo god 1849 pustiti da ustavno vladanje samre u Turinu; i tim se mogao izkupiti od Au-

Digitized by Google

strije mastniji mir; a opet skrajne stranke, svojim nesvjestnim odporom, samo su nagonile do te skrajnosti; nit' bi se tad bio tko maka' da brani *ustav*.

Red je bio dva puta razpustiti sabor, koji se opet isti povraćao; jer puk nije dolazio na izbore, pa sve jednako mira nepriznavao. Treći put dogodi se državni prekret, što diže Viktor Emanuela do glasa Karla X.; a njegova prvoga popečitelja, do glasa Polinjak-ova: Azeljo iztaknu kralja, da u glasovitom proglasu iz Monkaljeri, reče narodu: "ako birači mi odreku svoju pripomoć, ja neću biti odgovoran za budućnost. Mene neće kriviti, nego sami sebe„, Ovo je prvi put u povjestnici, da se što slična dogodilo bez nasilja, nego samom riečju, i da se tako sloboda spasila. Narod je razumio, mir je učinjen, ustav osta neozledjen; i Azeljo je mogao ostati u vlasti koju je on nazivao *dužnost*. Ta mu je dužnost naprćena bila tri godine; — nit' mu je prošlo bez muke. U Piemontu je sve uzavrelo, radi crkvenih zakona, a kroz Evropu zaredilo natražnjačtvo godine 1852. U to doba Azeljo prigodom nekoga zakonskoga predloga o tisku, što je prinudjen bio radi opreznosti da predloži, izusti besjedu u kojoj se cio zrcali. "Recimo, on pri saboru veljaše, sad svi što nas je ovde, imamo poći kroz one pustare gdje stanuju divlje zvieri; recimo, da prolazimo tič pećine u kojoj lav spava, pa da nam vodja reče: svak muči; ne klapajte, da se lav ne probudi. Ako bi komu od nas sunulo da zapjeva oli da zašuška, mislim da bi mu svi rukom usta začepili, i rekli bi mu: áko ćeš ti da te zvier razkine, mi lje nećemo. Recimo još, da se dogodi po nesreći, da posred sve opreznosti, lav se prene i skoči na nas; tad ako smo ljudi, valja da se borimo ...!

Maksim od Azelja bio je u broju onih ljudi, pri kojima.neima ništa pričinjena: njegova je politika bila u glavu, *Maksim;* kakov je god bio u svagdanjem životu, taki ti je bio i na vladanju, priprostit, slobodouman, nekoristoljuban, odričuć se pisarničke pristojbe što ga hodila za podpis na mir, a pušćajuć da dnevnici trube da se prodao Austriji; pušćajuć slobodu tisku, sve dotle dok nebi državu zaplela u pogibel. Kada malo potla svoga ulazka u vieće, Azeljo predloži da se pozovne na popeči-

Digitized by Google

teljstvo trgovine njegov prijatelj Kavur, koji se jur bio odlikovao i perom i zborom, osmjehnuv se, kralj mu odvrati: ja "hoću drage volje, ali znaj da će ti on dograbiti sve listnice„. Azeljo nije bio čovjek kojega bi strah moglo biti da izgubi kakve listnice. Ipak rieč se kraljeva izkolila. Prvi javni znak nesporazumka ukazao se pri razpravi o tiskovnom zakonu god. 1852.

Kavur samosvjetno prisloni se ljevici, i njom poče na svoju ruku raditi u saboru.

Azeljo nije vidjao potrebe, da se tako naprječac vlada odreče naravne svoje podpore na desnici. Odtle nutarnji prigovori, s kojih, prvoga puta iz vieća uklonio se Kavur. Ali tim nije ništa odlučeno, jer popečiteljsko vieće bez Kavura ostalo je oslabljeno, umaljeno, jednako u pogibeli, bilo s neprijateljstva, bilo sa prijateljstva čovjeka, koji već je bio saborom zavladao. Azeljo sjeti se toga; pa ovoga puta, nakon kratka pokušaja, on se uklonio izpred svoga sretnoga i nestrpljivoga takmaca. Kavur zavlada za osam godina, i to osam godina sprkljalo je Italiju.

Takma izmedju dva čovjeka, kojim je isti cilj bio, isto slobodoumlje, isto rodoljubje, imala je naravni uzrok u razliki ćudi i u razvoju dogadjaja, više nego u kakvom sebičnom natjecanju s častohlepja. To je danas, uz dogadjaje, lasno uviditi.

Azeljo bio je uvjek jednoga kova; on se nije znao sgodama preokrećati. Od prirode je imao više tankoćuti i visokopojmanja nego vještine; milije mu je bilo povjerenje ljudi, nego zapovjed nad njima; i ako je, u doba kad je najveće poštenja trebovalo, on bio prijazniji i najkorìstniji popečiteljski predsjeda, on se nije mario davati za cieloga državnika, jal' za izvježbana upravitelja. On to sam izpovieda u svojih dopisih. "Izim toga što me častohlepje ne peče, ja sam već životom klonuo, pa bi posli zapinjali„.

"Moj zamjenik, radiša je po pasju; on je krjepak, i voljan; pa mu se taj posa' mili. Nekaga!„ U istinu, on je već bio učinio što se god dalo od neke mjere učiniti; on je imao pri sebi dostojanstvo vlasti u rodoljubju i slobodoumlju; al' on nije bio ni vrporan ni pohlepan; on ti nije bio za osnove zamrsite, nije se iznebuha svakoj znao

Digitized by Google

domisliti, svakoj svakojako doskočiti; dok Kavur, tih doba našao se životan i moćan, priliježan na sve, vješt svakoj, i podkùpio cielo popečiteljstvo, prije nego mu se digao na glavu; svedj je za ciljem svojim težio, nije sredstva probirao, svake se sgode laćao, teke da se korak k svomu cilju primakne. Živi živcati lacmanin!

Azeljo se uklonio bez otezanja i bez zlovolje, i višeput je mladomu takmacu bio na ruku.

Pratio je kralja na put u Pariz i u London, kad se radilo o savezu zapadnih velevlasti za krimski rat. Pa je opet uzmakao, rek bi nešto zlovoljan; odbio je mirovinu, i živio od slikarije. Azeljo nije do kraja mogao pristajati uz Kavura; njemu se vidilo da se nešto preveć nagli. Ali kad se već zakukalo godine 1859, sam se je ponudio Kavuru, i poslan je u Pariz i u London. Godine 1860 bio je nekoliko mjeseci vladalac u Lombardiji. Nego odsad Azeljo ne pomaga već, nego svjetuje; od dobre volje posreduje: često su ga za svjet pitali, ali su ga malo kad slušali. Pri onoj alabuki od koje se našla nova Italija ujedinjena, on je ostao zabunjen; on je mislio da, narodnomu jedinstvu valja u Italiji doći kroz savezničtvo (*federaciju*). Poštenu i slobodu ljubeću dušu Azeljinu smućivala su gruba nasilja, zatvaranja biskupâ, i sročenja sa buntovnicima! Nada sve, on se nije slagao radi Rima i Napulja.

"Zašto da tako naglo naprtimo žrvno na vrat još neukriepljenoj Italiji?„ on veljaše o Napulju.

On je živo odvraćao od naprasite misli, da se Rim proglasi stolnim gradom talijanske kraljevine. Njemu se Rim činio grad razlikovat u svem od ostalih talijanskih gradova; to je grad svega svieta, izniman, obćenit.

Položaj i važnost katolicizma toliko cienjaše još danas na svietu, da mu se pristoji zaklonica neprovredljiva i častna, iznad svih političkih oluja! On je bio za glavni grad Fiorencu. Ali kad su mu došli kazati na selu: da je to odredjeno; zažalio je da, to nisu znali na vrieme sami Talijanci učiniti, i sami se sobom dogovarati, prije nego što ih je Francuz na to ugovorom 15 rujna natjerao. U seoskoj samoći, pri *Velikom-jezeru*, on je boležljiv u zadnje vrieme mučao, da ne ruži svoj narod; i pi-

Digitized by Google

sao je *uspomene*. U to spopade ga težka nazeba, i jedva doprav u Turin, nadje se na samrtnom času. Dušu svoju Bogu je Maksim predao, spominjuć milu Italiju, g. 1866.

Azeljo bio je od broja onih riedkih ljudi, koji su najdičnije radili o preporodu Italije. Bilo ih je na sablji jačih, na vieću mudrijih, u djelu okretnijih, na peru vještijih, visokocjenijih; al' on nad svima samac stoji, plemenit u duši; njemu se vjeruje najviše sa čelik-značaja, slobodna duha, slobodna mnenja, gdje bilo i pred kim bilo, u sreći i u nesreći. Taj, koji je svedj govorio, da se tlačeni narodi odkupljuju samim značajem, značajem svojim, pošteno radeć i misleć, služio je i služi po smrti najbolje svomu narodu.

Našlo se i u nas Hrvata, rodoljubâ Maksimova kova!

Tréšnja.

Bilo samu, bilo u družtvu, pri sunčanom sjaju, jali pri notnjoj tmici, u kući ili na putu, kad se zemlja zbiljimice potrese, čovjeku prisjedne i rieč u grlu i misa' u mozgu; grozovita slutnja nenadne propasti, jadnovita i bezuhvana, spopada mu dušu.

Toj se strâvi ne otimlje najtvrdje srdce: ćut obćene propasti svih stvari vidivih, kida svaku utjehu, koju ipak najgrozovitija smrt, izbranim dušam čestoputa ne krati.

Odvratimo se za čas od velemožnih igrarija, što žaloste narode, i stupimo pred Gospodara svietu; te koju razmotrimo, o pojavu toli običnu i znamenitu u naravi.

U ovom kratkom izletu pratit će nas najbolji vještaci, koje je okupio veleznani Francuz [1]) na doseg prirodoslovne znanosti u našem vieku.

---

[1]) Leon Renard-Les tremblements de terre.

Le Correspondant. Paris, 25 *Jannier 1869.*

Digitized by Google

I.

Trešnja je bič božji kakvu nije prilike na svietu; težko ti ga mjestu na koje se navrati. I jeseni g. 1868 u crno je zavila slobodne države Peruvijanske, Ekvatursku i Kaliforniju. Te žalosti biva češće u Amerikah, jer kažu da kora te nove zemlje nije još do kraja otvrdnuta. Nego u isto doba bilo je žalbe i na ovom kraju: u Algjiru, u Gjibiltaru, po Ugarskoj, na obronku Pirenejâ strahovalo. Nekoliko mjeseci prije toga, bilo je trešnje i sopaca u Meksiku, u južnoj Americi, u Italiji (Vesuv) Pa sad vriedi da se razpita, odkle tolikoga komešanja po zemaljskoj utrobi, nebili se doznalo, je li ono kakva stara bôlja, što na rokove muči našu zemlju; jal' da po čem nije, prelazan tresavac, koji će sasma uminuti.

Na prvu, možemo se tješiti, tim što smo stopro u četvrto doba zemaljskoga života, pa će još biti čega je dosad bivalo, i potopâ, i nadizanja planina, i mraznih proloma; i još tim da, zemlja nikad nije bila tvrda, koliko se nam čini da je.

Tle na kojem stojimo, i na kojem naše kuće zidamo, mienja se bez prestanka, i bez prestanka se trese. Ne prolazi dana da se štogod na zemlji ne pomakne. Cio sviet u nakrst se trese; samo što, u nekih mjestih hoće se znanstvenih motrilica da se opazi, dok u nekih mjestih, neprestance prieti glavom i razsapom, što se, nauzačaš, često i desi.

Ovomu zlu, što nam Bog ostavio u nasljedstvo, svedjer su se ljudi mislili. Znamo od pravieka da su mudraci taj pojav motrili, i domišljali mu se; ali mu se nije lako domisliti. Druga je sa vatrenicim (vulcani): istina je, kad se razjare, da su strašni i pogledati, a nekmo li kada uzplamte; zaspu što jim je na dohvatu; ali prirodoslovac što im je navikà' sržbi i rikatanji, može ih razgledati bez pogibeli. Kad si im uvježba' omeku i opružaj, daj se u sgodan čas i na sgodan zaklon, pa ako si tvrda srdca, razmatraj i s mirom uči strašan prizor što ti je pred očima. Ali nije tako s trešnjom: pojav je taj strahovitiji; crn i nemio kao smrt, velikih je i otajstven ka' smrt. Za koji trenutak zemlja se stresla, pa se eto umah prosjelo

Digitized by Google

prostranih kotara, sorcno je velikih gradova, nestalo je ljudi na tisuće.

Ništa na svietu neće te ustraviti, do jedne trešnje. Tko je zapamtio, zna da istinu Humboldt govori kad veli: živa i neizreciva ćutnja, što pri nam ostaje nakon toga dogodjaja, nije od uspomene čemernih prizora koje smo imali pred očima. Naše pokrenuto, izčapano pouzdanje u nepomičnost zemaljske kore, to je što nas tišti. Njeka prekrivena, nepoznata sila otajstveno drma tlehom pod našim stopam, i tako pada pouzdanje što nam je po ćudi bilo, što nam je ka' prirodno bilo, i što smo pravom pravcatom istinom držali.

U rudnicih taj se pojav nadmašuje strahotom. Eto što o sebi pripovieda mjernik della Torre, kad ga je g. 1852 u mjedenoj rudi na otokn Kubi, snašla trešnja što je sorila grad Sentjago: "Ja sam se desio, on veli, u rovu br. 132 bunara S. Ivana, pred mojimi radnici. Mi smo namieščali vrtaljke (tarıeres), kad eto zalomi vanredno i strahotno, da svi pomislimo: zavalio se rov. U ti čas stavljamo se, da se zemlja nadiže i sliga; ujedanput hitaj nas od boka na bok rova. Smrt gotova, pomislismo; ali opet poliegasmo, da u tili čas ne poginemo. Svieće se odtrgle od zidova, pa sve tmine prekrile. Stala praska drvlja kroz podpore, ka' zelene gorê kad se njom pali peć; kroz pukotine voda zasišnjala sa svih strana; bihasmo pod pljuskom, kô pod kakvim kitnjastim cablom, kad ga vihar stresa. Sumpor nas zakusio, a iz daleka orljava kamenja razjekivala od gornjih rovova. Mrak, da tebe Bože; iz daleka zračak jedne jedite svjetiljke tek dopirao, da bolje upoznamo tu strahotu. Bili smo svi zajedno, ali živa duša nije smjela pisnuti: razsap grozi. Premda je trešnja prestala, nije se štropot utišao za puna četiri časa. Napokon predajuć, usudismo se na listve; netom se pripeli, eto istanova trešnje; lupnulo bi s nami o dubinu, da se nismo još prije toga pobojali. Nakon sto jadr, napokon se dokopasmo zjala. Nema pera koje bi znalo opisati našu radost onoga trenutka . . . . ."

Trešnja čini svakojaka kvara, kako je koja. Obično zemlja razpukne, i pukotine su kad kraće kad duglje. Godine 1783 u Kalabriji bile su pukotine široke do 150

Digitized by Google

metara, a pet stotin duge. Gdjegod su se našle strmice prosječene; gdješto su se sbjegle u kolutar na jedno zjalo, što sve jednako zja, oli se sklopne gucajuć u bezdan stanove i stanovnike, i živo, i neživo. Koji put su se pukline zarubile poput malih zdenaca. Kad se oko njih dublo, našlo se, da su ko' nabijene pržinom i vodom, tja do traga dubokim zatonim.

Čestokrat iz pukotine suklja voda, glibuž, dim, para, te i živ plamen. Kad zemlja ne puca, ona se nadiže; pomalja se novih glavica; planine nabreknu, i kičeri se orljaju u doline.

Vrutcim novim koritom napregnu, zdenci sahnu, vode se razlievaju; novi izvori izbijaju, kad hladni, kad mlaki, da natapaju polja, jal' da zalizivaju u jazove. Uz veliko more često navali plima. God. 1692, kad se presio Port-Royal (u Jamaici), more je diglo brodove na sljemena.

Za trešnje u Kalabriji (od godine 1783 do 1786) knez Skile nagovori mnoge podanike, da se prestâne u ribarske svoje brodice; i on je glavom pribivao na brodu. Ali šta da vidiš? Na pet veljače, dok je obnoć sviet spavao po brodovih, počme trešnja. More se digne do trideset stopa nad obale, razlije se poljem, i zaguca sve što god nadje. Tad je odseglo, al' pjeneć i hučeć opet se naglo povratilo; srignulo je nekoliko zagucanih ljudi i životine; al' je istim mahom sve brodove, što zasrkalo, što o bregove razlupalo; a neke hitnulo na velike dalečine. Siromah starac knez, glavom obršio su 1,430 svojihzi. Trudno je predviditi tu grdnu nesreću, ka' što je trudno izmaknut joj se. Znanost koja već zna predricati oluje, ne zna još ništa kakvim bi motriljkami na vrieme se sjetila podzemne zle godine. Ipak kazivaju, po mjestih kud se češće zemlja trese, da se živad naglo uznemiri, netom se trešnja primiče. Vele da krtići, miševi, gušćeri, zmije izlaze iz svojih rupica, pa bježi tamo bježi amo, u velikom strahu; da i sami psoglavi bježe iz svojih močvara, i gamiže kopnu, rikajuć od straha. U Napulju da su godine 1805 pred trešnju mravi utekli iz svojih podruma; popići i skakavci, da su kroz grad odjurili na brda; a ribe da su jatomice uprle glavom o kraj. Može bit da je sve to istina, i da uznjih (vibration), kojeg osjećaju tanušna

Digitized by Google

ćutila životinska, predtječe potres (oscillation); a možda, te potrešnje prizore, sam strah stvara. To je jedno što je očito: da je živa, velik strah od trešnje. Kad je bila trešnja g. 1855 u dolini Viegje, divlja perut što je najviše od lovca plašiva, kukviže, svrake, kukavice, sletiše se uz kuće, žalostivo vijuć kan da na pomoć zivahu ljude. A ptice daleka leta, razbjegoše se na vas mah. Za više dana nije ga tu cigla žaba zakreketala.

II.

Prirodoslovna znanest danas je ozbiljna i temeljita. Strukovnjaci dogovorno nadjoše, da zemlja ima stranâ utihanih, i strana potresljivih (seismiques). Pa su za tu struku zemljovid nacrtali, i tri su pâsa oko zemlje našli; jednoga prozvaše *andijski*, drugoga *azijsko-sredozemski*, a trećega *azijsko-oceanski*. Prvi, pod koji broje vatrenjačko hrće (groupe vulcanique) Malih-Antilâ, od Chilija paše pravcem naprama meksikanskim vatrenicim, upire u nadignute medje, što nalik gajtana rube donje Amerike.

Prostrano kopno što leži na iztok, počiva mirno, i nema vatrenikâ; tu nema preokreta, koji često prokomešaju krajeve od Kordigljerâ do Tihoga mora (Pacifique).

Ovde se broji do 96 vatrenika, kojih pedesetak jari se do danas. U samom Chili ima ih 24, od kojih 13 neprestance vre. Trešnjam ovde nema broja. Godine 1861 kad se prosila Mendoza, i od svega grada ostala cigla dva crkvena pročelja, poginulo 6000 duša, tako se zemlja nadizala i ulekníivala, da su čeljad prevaljena na tle, gledala mjesec i zviezde gdje tonu, i odskakuju niz nebo i uz nebo. Kao što u nesreći 13 kolovoza 1868, i u Lisbonskoj g. 1755, požar što je buknuo iz srušenih krovova i ognjišta, razsvjetljivao je užasan prizor sorenoga grada, iz pod kojega razvalinâ odjekivala je pomaganja i ajmekanje. Jednako Peru i Bolivija mnogo pretrpiše od pozemnih prekreta. U samoj g. 1749, bilo je tamo preko četristo pedeset trešnja. God. 1822, peti put od g. 1586, srušen je stolni grad Peruvijanski. Trešnja manje muči pokrajine Quito i Nova-Grenada, što nemaju neg osam-

Digitized by Google

nest vatrenika, osam na upretu, a deset kipećih. Ipak se pripovieda, od Kristofora Kolomba, nije se zapamtilo trešnje, do one, što se dogodila g. 1797. kad se prosio Rio-Bomba.

U južnoj strani Amerikanskoga kopna, broji se danas do trideset vatrenika. Na ratu što je zakrilio zaljev Fonseka, vatrenik imenom Konseguina, zabilježio se trešnjom koju je preda se posla' prije neg je g. 1835 pričeo da riga. Tako je pucalo, da se tutnjava lomila preko površine Bogotske, tja do Jamaique; i za dva dni i dvi noći toliko je lužine narigao, da se gotovo smrklo. Istoga dana u Kili-u prenuše mu se dva druga, što su odavna driemekala; pa mu se odzovnu i Konkagua, koji mu stoji u pročelju. Premda Meksik ima živih vatrenika više od Antillâ, ipak ovim otokom trešnja dodijava veće nego njemu. U Antillah ima pet vatrenika; tri sama neprestance priete svojoj okolini, ali je to kao sredik velikomu točku, što spice ubada do jezeranca Orenoquea, i do briega Venezuole s jedne, a s druge do Velikih-Antilla, do korita Kio-a Missisipi-a i Akarnasasa. Posvud je tamo bilo razorenih gradova i strahote sve do g. 1843.

Pâs azijsko-sredozemni još svejednako treptljiv i do kraja neutvrdjen, ipak je osovina (asse) staromu kopnu. Prostire se od otoka Azor-skih do Kinežkih planina Thion-Chan, ima manje vatrenjaka pa je i mirniji od pasa Andskoga. S toga je po Evropi manje trešnje nego u Italiji, u kojoj su Stromboli, Vesuv, Etna; a više u Grčkoj nego u Francuzkoj, koje su se vatrenici odavna pogasili. Ali Marok, donja strana Španje i Portugal, što se drže potresnoga sredika, koji je izmedju Kanariâ, Madere i Azora, uvjek su na pogibili, kakva je g. 1755 snašla grad Lisbonu. Premda potres nije bio zastao deseti dio časa, sve su se oveće sgrade bile sorile, sorila se četvrtina ostalih kuća, i poginulo preko trideset tisuća duša. Godine 1584-86, takoga jada bilo je u Kalabriji. U dva časa, šesnest milja okolo Opida, soreni su gradovi i sela, i poginulo je, što od trešnje što od glada, do 60,000 duša. Do sredozemnoga mora ne dopire samo trag vatrenika antlantičkih i italijanskih. U povorki planina, što kašpijsko more luče od Persije, diže grivu silni Demavend, što pruža duboko i

Digitized by Google

daleko žile amo put zapada, kolik onamo do nebeskih planina. Odtle se tumače česte drmljave, od kojih tamo škriplju brodovi, ustaje more, zâgne šum iz dubina, dim se izvija, da duša puca od straha pomorcem, koji toga prije ne zapamtiše.

Po trećem pâsu, što pokriva neizmjerno more koje se razlieva izmedju dva stožera *(pòle)*, s jedne Azija, s druge Afrika i Amerika, po njem vatrenici zbilja nikad ne dangube; tu je neizrečene strahote. Tu je na stotine râlja, što zijaju golim plamenom i kipivom *(matière vulcanique)*. Ima ih pri obalah, po otocih, na moru, svukud. Tako trešnje tamo nikad ne prestaju; a strahota je čut što se dogadja. U Japanu g. 1703 nestade grada Jedo, i s njim dvie stotine hiljada stanovnika; godine 1729 prošjednu se Myako, s' sobom pod zemlju noseć cio miljun duša. Godine 1786 dogodi se nešto na drugu ruku; iz pučine iznjihale nove zemlje, da svojom ljepotom reše nîz otoka što se od Koreje do ruske Amerike zrcale po Tihom-moru.

III.

Sila kojom vatrenici drmaju mjestima nad kojima puše, navela je ljude na misa', da trešnje dogone do njih. Ali to nestoji; jer, kako je poznato, da je mnogo trešnja od podzemnoga variva; tako se isto opet zna, da su se najveće trešnje dogodile bez toga, ka' što Lisbonska, Karacs-ka, Limska, Kašemir-ska, Kalabre-ska, Sirska itd., koje sve nisu se desile uz bukteće vatrenike.

Što se o trešnji moglo dosad najbolje proučiti, to je, kako se miče. Zemlja se ne trese uvjek jednako: tresavac para strmice, razice, i na kolubâr. Kako razlikim pravcem udara, tako trešnja razliku nesreću nanosi. Kad na sve tri ruke okrene, tad na svietu nema bića do nje, nit je ičemu već spasa.

Navadno trešnja drmne jednom, dvaš ili triš; ipak kadikad ima i dugljega trepetanja. Nije riedko n. pr. u gredah Andskih, da se zemlja trese neprestance do tri tjedna. Tri se puna mjeseca zemlja tresla, prvo neg' je

Digitized by Google

izmetnula Jorulo u Meksiku. U Kili-u mjeseca studenoga god. 1822 opazilo se potresa, što su se ustavili ištom prosinca druge godine. Još za duglje bila je trešnja u Kalabriji, počam god. 1783 sliedila je do god. 1786, i prve godine zadrmala je 949 putî.

Gay-Lussak kaže, da je trešnja jaki zvučni vâl *(ondes sonores)* potisnut kroz zemaljsku tvrdinu kakvim god bilo gânom; te se hitro razliega, kô što bi se sam zuk razliegnuo. I prilična mu je; kljoni bockom kraj jednoj gredi, pa ćeš vidjeti kako lasno kroz neke tvari *(corps)* trêp *(vibration)* prozuji. Kljoc *(choc)* zatrepti u tili hip dojednim vlakancem u drvetu, a istoga trena pazno uho na drugom kraju grede osjeća razgovjetno zùju kljocka. Tko ne zna, da koturanja kolà po pločniku drma najprostranijim sgradjami, te se tako kroz ogromne debeline provlači?

Huka što navadno uz trepet *(oxilation)* lazi, miče se istim istovetnim pravcem. Orlja se, breči kano kad stane klaput veruga; krši se poput grmca, kada tikomice grom udari; jal' na daleko odjekiva, kan' da se litice razprskivaju u bezdanih pećinah. Znade se da zvonki valovi proliću kroz opeke deset dvanest li putâ brže nego kroz zrak: tako podzemni gromot može se pročuti predaleko od mjesta gdje je puklo. Za strahovite trešnje god. 1835 u Novoj-Granadi, čula se huka u Papayanu, u Bagoti, u Sut-Marti, i u Karakas-u za sedam satî zasebice, u Haiti-u, u Jamaigu i do jezera Nikarague. "Premda nema s njom trepeta, veli Humboldt, ta podzemna huka zadaje velik strah, i onim koji su obikli čestoj trešnji; čeljade strne čekajuć, šta će izleći ta buka iz dubina. Godine 1784 u Meksikanskom glasovitom i bogatom gradu Guanaksato, do kojega nema nijednoga vatrenika, ta se buka začula na devet siečnja, i trajala je cio mjesec dana. Za tri dana začula se prava pravcata oluja; kroz tutnjavu daleke grmljave, čuo se strjeloviti i jalovi krš groma. Nestalo je bučnje mal' po malo, ka' što je bila i počela. Nekoliko stotin korak dalje, na tlehu mramorno-čadjastom nije se čulo ništa. Nebil se dakle moglo reći, da u zemaljskoj utrobi mogu se iznebuha otvoriti jal' začepiti jame, pećine, koje puste oli smetu, da prolete zvonki valovi, što su u daljini od

Digitized by Google

kojega bilo uzroka zametnuti?„ Još se izvjestno ne zna, koliko zemaljskoga prostora može probrati za koji čas trepetni vâl (*l' onde seismique*); al' su svi prirodoslovci u tom složni, da je taj prostor neizmjerno velik. Kad se Lisbona tresla god. 1755, trepet je doprao do Svecije, do Antila, do Kanada.

IV.

Mnogo se dogovaralo i pogovaralo od starina sve do dneva današnjega, s čega je trešnja; ali se još ništa nije čisto doznalo. Mi ćemo spomenuti nagadjanja glasovitih prirodoslovaca.

Jedni misle, sa starim grkom Anaximenom, kan' da trešnja ima neki odnošaj sa stanjem parokružnim (*atmosphère)*. Ali im Humboldt, na tu odvraća da je on čuo trešnju i po kiši i po liepu vremenu, i ustokom i podsunčanikom.

Dopušćajuć Demokritu i sljedbenicim njegovim da, kad padaju velike kiše, i snjegovi, moglo bi zalizti množ vode kroz jame i pukotine nekih ogromnijih podkotlina, kao što su Andske planine, i tim se razvaliti podzemno gorivo, da puca i da se zemlja trese; ipak to ne pomaže da se dozna, odkle trešnja, kad sama ustaje bez vatrenjačke razjare. Kiša ne čini da se zemlja trese; dapače rekbi, da se za trešnjom sprema kiša. Humboldt kaže, da u amerikanskih pokrajinah, medju obratnici (*intertropicale*) kadšto će proć deset mjeseci da ne pane kapi kiše; pa kad češće zarede trešnje, da joj se tad stanovnici nadaju,

Drugi misle: da para zatvorena u zemaljskoj kori na mahove odušuje trešnjom. Ali ti ne znadu tumačiti, čim je potisnut tresavac na tolike dalečine, i što biva tom parom toli snažnom i gusnutom, da drma tolikim težinami, bez da prsne zemaljska kora.

Držeć se mnenja, da isti prirodni zakon vlada pod zemljom ka' što nad zemljom u zraku, uz Plini-a neki prirodoslovi, rekoše, da je trêšnja *podzemna oluja.* Na njihovu, pod našim nogama razlievaju se munjevni potoci,

Digitized by Google

nalik onim što nad našim glavam sganjaju oblake i jalove se triesima. Njim je odgovoreno: da kroz zemlju ne može da bude takih lučila i sretala sabijene dvogube munjevine, što nad njom zameću gromove[1]). Pri tom: zašto se pozemna huka ne čuje na istoj površini, svuda jednako ka' što pozračna? Toj se ne nadje još pogovora. Posli nego su nebo propitali, što čini trešnju, a nebom mukom odgovori, mudraci su se opet vratili k zemlji. Premda nije ni zemlja kazala što više od neba (parokruga), opet su joj izmaknute neke tajne, za kojim se izprelo nagadjajā.

Tjemenjaci Deskartes, Leibnitz, Buffon, Humboldt, misle da pod zemaljskom korom stoji ognjokruglja (pyrosphere). To je židina poput mora kipiva (lave) i skrabljenih planina, imajuć kao more, svoje vode (courants), plime (marèe), pa možda i oluje (orages). Zemljoslovni preokreti kruglje zemaljske, nisu drugo do odudarac (contre-coup) podzemnim talasanjim ovoga prikrivenoga pakla; planine *porfira*, *diorita*, *ofita*, to su nagrušane mrske (rides figèes) te plamene pučine, i velikani što izdižu glave nad more, Etna, Teyde, Mauna, Roa, svojim strahovitim odisajima javljaju podzemne zlo-godine.

Mnenje da zemaljska kora puca, i da to pucanje zemljom trese, rek' bi da je nešto temeljitije. Dnevice se vidjaju neka tjelesa, gdje pucaju iznebuha, od kakva mu god napora što nagne na nje, pa zahukne i trese se do njih, kad jače kad slabije.

To je kušati na krnjatku opęke, jal' na komadu cakla. Pa, kako je zemaljska okorina većim dielom od skleničkih tvari (*substances cristallines*) i od kipine (*lave*), lasno se domisliti, što može na toli krkoj slitini, oganj što iz sredice pod njom bez prestanka gogolja. Nego priznav te pukotine, nije opet reći, da kroz velike dalečine mogu same huku potjerati i zemljom zatrepetati. Nije dakle ni ovde pravi uzrok trešnji; pa nam se čini,

---

[1]) N' est pas possible, dans l' interieur de l' ecorce terestre, des appareils propres a determiner sur des points rapprochès les uns des autres, ces accumulationes d' electricitè positive et d' electricitè negative dont la combinaison subite produit la foudre.

Digitized by Google

da je najpametnije tražiti ga u teku varokruge (ognjokruge) što ne može nikako da počiva tiho; te sama sopce riga na oduške. Red je bez dvojbe, da je tu svakog časa gruhanja i drmanja, bilo ozdo u očvrsnuli zemaljski nadkorak, (krov) bilo u toj samoj okorini. Rad šta ti udarci? Ne znadu se do kraja svi uzroci, ali je taj jedan bez sumnje, da tekuć na okolo, neproliću jednakom brzinom razlike sastojine židine ognjokrugle. Pri tom, u toj gromadi ima se dogadjati lučbarskih tvorba, i te imadu uzrokovati premieštaja česticâ. A opet, ognjokruga, s jedne stješćena od zemaljske kore što težko sapire u nju, a s druge od sredika (nucleos), koji se snažno razapire, nahodi se u nestalnoj ravnoteži, kojom svaki čas najmanji uzrok može prekrenuti. Napokon mjesec i sunce pritežu k sebi, ako i po malo; te i' ta pritega potočna je trešnji, tim što pomaže naplimi ognjokružnoj. Ako se još ne može podizvjestno da kaže, od kud trešnja, ipak navedene podmnjeve (*hypothéses*) u skladu sa dogadjajima, daju temelja da se duhovi smire. Dok nam ti dogadjaji svjedoče, da potres nikad ne škodi preko granicâ nekoga pasa, nijedan naučnik ne priznaje razloga, da bi se bilo bojati, da pod-korne vreve prevladati mogu snagu, kojom jih suzbija pokrovac zemaljski. Ako predjeli potresljivi (*regions seismiques*), imaju se za mnogo vjekova plašiti nesrećâ, kakve su ih do sada snahodile, nije se plašiti cielomu svietu; i oni isti predjeli zapamtit će malaksanje toga biča, kako se god bude na manje stanjivati ognjokruga, a zemaljska kora nabrekivati, to biva: kakogod bude zemlja starati. Dotle, u istinu, proteć će vode; koliko? nitko ne može da nagadja. Znademo li, koliko nam je života, i hoćeli naše doba biti kolik i prošasto? Možemo se uzdati motreć ovo naše tlo, koje kadikad samo uznemirivaju trešnje iliti oluje. Mislit nam se više, motreć bezkrâje (*l'infini*) što nas obuzimlje. Uz gibanja naše zemlje, uz svagdanu vrtnju, uz godišnji previjaj oko sunca, uz omjerenu culjavu njezine stožine, dokazano predtekom ravnonoćja (*precession des equinoxes*), našlo se ne davno, da zemlja kroz nebesa vuče se opet sa suncem drugim tragom. Taj kret miče neizrecivom teglinom, te zemlju prevaljuje u neizmjerne dalečine, za koje se ne zna, jesu

Digitized by Google

li nisu li obšetane opet u kolutar kakvomu svemirskomu težištu. To se jedno zna, da zemlja neprestance nori kroz nebesa, bez da se ikad može smiriti u stanovitu obšetu. Od kako su se prve njezine stanice sgusnule, (*cellules se sont groupèes*) zemlja svoje pakrugove u bezkrajni zasuk izvija (decrit la spirale indefinie de ses ellipses); nit će prestati kolânje i culjava po zraku, dokle god zemlje nestane, ka' osebna tiela; a nestat će i nje; kao što svih vasionskih tjelesa; zemlja je postala, i žive da umre po redu. Kroz neprestanu derbu plime i oseke, i kroz svakojake prekrete, zemlje će nestati, bilo da se sbjegne uz druga nebeska tjelesa, bilo da se razkomada, bilo da pripadne suncu, ka' prosti zrakokam (aerolithe) [1]).

Proljetos [2]) neki glasoviti karmelitanac, proseć za nesretne Peruvijance i Ekvaturce, koje u crno zavi lanjska trešnja, ovako je od prilike parizlijam govorio: "Pošto su prirodoslovi razpitali uzroke toj nedaći, mi vjernici, priznajuć prirodne zakone, hajmo napred do Božjih zakona. Nad svietom tvâri, stoji sviet duše, nad zakonom prirodnim stoji zakon ćudoredni; te se oba zakona u višjoj jedinici skladaju. Adam je sagriešio, i po Adamu smrt je na sviet došla. Svi smo u Adamu grješnici, i svi smo uzajemno jedan za drugoga odgovornici; ka' što opet svaki na osob za se odgavara. Naš je Ezehielov Bog, koji ne pita sina za otčev grjeh; i naš je Mojsijev Bog, kojemu je slava da progoni otaca grjehe do trećega i do četvrtoga koljena. Nije na svietu čovjek oseban; na svietu je sve cielo ljudstvo (humanitè), što s Adâmom pada, i sa svakim čovjekom, Adamovim sinom; ka' što se diže s Isukrstom, i sa svakim čovjekom Isukrstovim bratom.

Zajedničtvo (solidaritè)! To ti je veliki zakon, što znanost svud u tvarnoj prirodi dan na dan odkriva, ka što ga mudro državoslovstvo (politique) posvud u zadrugi vapije; to ti je otajstveni zakon svieta ćudorednoga i bogoštovnoga. Nedohitna Promisa' razredjuje biće kroz vremena i kroz mjesta. Kad god udara pravda božja, bilo koje čeljade, bilo koji puk, kazni i odkupljuje ujedanput

---

[1]) Elisè Reclus: La Terre.

[2]) Pisano godine 1868.

Digitized by Google

ljudski rod dojednom žrtvom: žrtva je sržbe, ako je to čeljade jali taj puk u većoj krivici; žrtva pomirbe, što sama sebe nudi na odkupninu, ako je pravedniji; jal.bolje rekuć, ako je manje kriv.

Jeli prosto drhćuć nadvisiti se nad dubinu odlukâ Božje pravde, da nagadjamo osobni zločin, kojega je zadnja trešnja kaznila?

Muka me je, al' ću moju kazati i proti samu sebi i proti plemenu svomu. U južnih Amerikah bijaše čudnovato carstvo, gdje se živilo pod gospodarom, kojemu je slava bila, mir i dobrobit podložnika. Žarko sunce, što je svojim darovima zemlju obasipalo, primalo je poklone upitomljena naroda, da ih prinese do priestolja gospodaru svemira. U takoj zadrugi, razvilo se uljudstvo kakva nije bilo u Amerikah. *Inkasi* kan da su bili razkrčili pût kršćanstvu, da odtle svojim blagoslovim stupa kroz Amerike.

U ista doba latinska Evropa je bila gotova na djelo joj nepoznato, za koje Bog je nju spravljao od prije petnest stotin godina. Njoj prvoj poslao s. Pismo i svoju crkvu po najstarijim apostolim; zamladio njoj plemena, krjepkimi došljaci, oplemenio jezike kršćanskim bogoslovjem; uredio joj zadruge, što blagom što čvrstom upravom rimskih prvosvećenika. Što se veće primicala doba, Bog je na Evropu izasipao divne izume: šetac (bussola), da ju vodi preko morâ; tisak, da uzmnoža i ovjekoviči njezinu misa; top da nadvlada sliepu silu i divljačtvo. Napokon, poslav joj Kristofa Kolumba, nadahnutoga vodju, povede je k novomu svietu, da bi se tamo zamiesilo novo ljudstvo! Dva su se svieta snašla, dva ljudstva su se susrela, jedno koje čekaše Isukrsta, a jedno što Isukrsta nosijaše!

Ali šta da vidiš? Jezera se nedužne ljudske krvi razlila; rude se napunile sužanja, koji proklinju Krst, što im se tako nameće. *Pizarovi* zemljaci pod križem osvajaju, sadiru, mrcvare, ockvrnjuju, što je god ljudskomu srdcu milo i sveto .... Ove zadnje trešnjê kažu, da morski valovi iz grobova iznašahu opekle lešine (mummie) umorenih indijanaca, da mrtačko kolo hvataju gledajuć radostne Božju osvetu nad sinovim svojih mučitelja ......

Nego Bog svojim bičim neće da nas samo kazni, nego hoće da nas i kuša. Čovjeku je pognuti glavu, te

ustati, da se istanova bori, da radi. Čovjek je težak i vojak, težak na ogromnom têgu, vojak u kršnoj borbi. On je na svietu da spasi dušu. Malo je komu sudjeno da, za dušu, svega vieka pustinjači i uzdiše; ljudstvu je raditi, i vršiti svakovrstne dužnosti; oči u nebo, da se molitvom kriepimo, ruke k zemlji, da prionemo ozbiljnome radu, da tečemo imetak, slobodu, a nada sve, pravicu. Tko zemlju tako teče za života, osvaja za uvieke nebo; tako zemlja i nebo jedno su kraljestvo Božje.

Nam se boriti; u tu borbu i sviet utiče proti nami; i ovaj sviet na kojem nam je živiti. Od prvoga postanka do danas, sviet se ukazao neprijateljem životu. Čudne je *dneve* ovaj sviet proživio; Božje dneve, za koje čovjek nema mjere; tisuća godina njemu su kao dan jedan (Psalam: 89, 4); jali se pučinama ognja navario, jali se vode namućao, čudne je stvorove sviet izmetnuo i progutao, prije neg se sgusnula dionica zemlje, na kojoj se nadje čovjek. Pak, i ta pašajica, toliko je uzakna i plitka, da nalići krkoj plavi, o koju se razbivaju oluje triu pučina; jedna morska u bok bije, druga zračna odozgo napire, a treća plamena pod našim stopama kopa! Prvikrat zemlja je oplinila pod vodom, nećel' je drugi krat plamen zagucati? Božji dan će doći kao što lupež dolazi, i tad, u buki strašne oluje, nestat će neba, življi će se u požaru razčiniti, i zemlje sa svim što je na zemlji nestat će (II.a S. Petra III, 10).

I svietu druge ruke, ljudim u Evropi danas se manta. Ne samo vatrenici, trešnje, potopi danas môre najvećma latinska plemena, nego nji najvećma muči grdna mantavica u sviesti. Ti narodi latinski, narodi katolički, napojiše se najprvi "iz obilnoga i dubokoga kaleža, u kojem je pomiešano vino, grom i duh vihara, (Ezechiel XXIII, 32) pa se opojiše! Ali oni onemogli nisu, nego se prinemagaju; dok se opet ne pridignu snažniji i zdraviji. Da je bilo na smrt, ima trista godina, da bi se oni bili prestavili, ali nije to; nego prispiva čas: probudi se, digni se Jeruzolime, koji si iz ruke Gospodnje popio čašu sržbe Njegove; popio si do kapi čašu driemeža, izsrkao si do taloga .... kad razlučiš pitko od bljutava, biti ćeš kao što su ustne Jehovine.

Digitized by Google

Konstanc Irenej Lubjenski.
god. 1824-1868 †).

Evropa prezire Rusiju, i plaši se slovinstva, kojim Rusija vlada. Rusiju Evropa prezire kao varvarsku državu, koja, pod licumjernom izlikom *reda*, nemilice guši u vjerozakonu, u nauci, u državi, svaki dihaj ljudske slobode, što ne vapije ***mnogaja ljeta svjatoj pravoslavnoj Rusiji, i nje gosudaru i samodržcu Carju.***

Evropa se plaši mnogobrojnoga slovinstva, koje, kad bi ruska knuta zapojarmila, misli, pritislo bi zapadnu slobodu i zagušilo prosvjetu.

Iz preziranja Njemacâ, Francuzâ, Englezâ, tih punoljetnih sinova evropejske uljudnosti, i sliepomu providruje srdčena mržnja na sve što njemačko, francuzko, ingležko nije. Iz toga straha od mnogobrojnoga slovinstva, pomalja se malodušje narodâ, željnih gospodovanja nad slovinima, i nad cielim svietom.

Je dakle u tom preziranju, kukavštine; je u tom strahu uvrede, koje svaki svjestni i pošteni Slovinac ima srdčeno sa preziranjem od sebe, od Rusije, i od Slovinstva odbijati.

Ali tim, žalibože, slobodoumni Slovinac ne smi pomisliti da odbiva sve zlo, što se o Rusiji prosiplje po svietu. Rusija je doistine velika država; ali je i velika grješnica, s koje višekrat oblije sram obraz najiskrenijemu Slavoljubu. Rusija u devetnestom vieku, dala se zanieti na zlosretnu misa': da sa zemlje do temelja izkorene cio narod; da iz dušâ izčupa vjeru, koja broji milijunâ privržcnika. Rusija trgla je krvnički nož, da izvrši dvojaku osudu na smrt. Jel' se čuditi da evropejski strah i do samih Slovinaca dopire?

I. [1])

Cio sviet znade, na kakve i na kolike je muke Poljsku udarila Rusija, evo pô vieka.

---

[1]) Monsig. Lubienski — par..... (un Russe) — Le Correspondant. Paris 10 Aout 1869.

Digitized by Google

Poljaci na sva usta viču: "bezdušni silnici na vjeru su nam domovinu raztrgli; Mozgov bolji dio sebi ugrabio, da ga do mozka glodje, hoće da do kosti proguta. Dok je i mrtve kosti u poljskoj zemlji, ustajat će i ta mrtva kost, na krvnika Mozgova„.

Taku borbu naroda živa pokopana, razbor kudi, ali se drdcu ne da, da ju osudi.

Ruska vlada opet i ona glasno kaže: "Poljaci su buntovnici; moje je pravo da jim oružje trgnem iz ruku, i da smetem njihove urote„.

Nema ni toj pogovora. Ali Ruska vlada, žalibože, pregoni mnogo dalje; ona hoće da iz Poljske iztriebi, Poljake, kao što se s guvna triebi pljeva; ona, neće samo da Poljak ostane bez domovine svoje, Poljske nezavisne i slobodne; nego hoće, da se Poljak odreče svega dobra što narod baštini od starijih svojih; hoće prije svega, da zaboravi jezik otaca svojih, a da prigrli jezik gospodara svojih.

Videć ruska vlada da, po Evropi veći dio državâ ima jedan jezik državni, pomislila je da i ona ima pravo na to; ne obziruć se, da se tomu hoće dužega, i to tamnoga vremena, i jače prosvjete sa strane jezika, što hoće da se nameće; jer to sama sila nije vriedna da izvede.

Odtle su potekle one mnogovrstne rusofilske osnove, kojim bi se sviet sladko smjehao, da ga trnjava no probada.

Ima još jedna. Ruska vlada hoće, da se je *Katoličanstvo* istovjetovalo u Poljskoj sa *poljačtvom*; i po toj predsudi kroji okrutne osnove, koje smieraju na izkop katoličke crkvi u Poljskoj i u Ruskoj. Priznat je da su toj predsudi, nemalo krivi sami neki Poljaci, kojim je vjerozakon izpod politike, dapače im je kad što i ratilo na buntovne ciljeve. Ima, na žalost, dosta i samih crkovnjaka, kojim je veće do politike nego do crkve. Toga je, istina, bilo u Poljskoj i osamnestoga vieka, kad su se posvud, gdje manje gdje veće ljudi nakadjivali na Voltaira i na Rousseau.

Ali, ako se još od toga nije izliečilo poljsko svećenstvo, kriva je najviše ruska vlada, koja, mjesto da pusti mira i slobode poljskoj crkvi, da se lieči, ona joj njezine rane bezprestance razvriedjala.

Digitized by Google

Pa baš te smjese *polonizma* sa *katolicizmom* nije ni bilo, ni pod Ekaterinom II, ni pod Pavlom, ni pod Aleksandrom I.; to je počelo s *carem* Nikolom. Ovaj čovjek imao je u srdcu tri mržnje: mrzio je slobodu, mrzio je katoličku crkvu, mrzio sve narode katoličke i slobodoumne, počam od Poljakà. Glasovito geslo *pravoslavije*, *samodržtvo*, *narodnost* izrazivalo mu je najbistrije to trojstvo mržnje, i bilo mu je nepovredljivim pravilom vladavini. Za punih tridesel godina, Nikola je bezoduška udarao na Poljsku, taruć njezine slobode i njezinu vjeru. Nije dakle čudo, ako Poljaci katolici, pri nasrtaju proti svojoj vjeri i proti svomu državnomu pravu, ustaše u ime Boga i domovine, da od jednoga istoga neprijatelja brane dvie svetinje, dvie najveće ljubavi. U takom spoju poljačtva sa katoličanstvom, nema nikakva zla; i Rusi, ako im je u tom što krivo, neka krive samoga cara Nikolu, koji je tomu uzročan. Što je priekorno to je, što neki Poljaci ne mare za vjeru, nego vjerom tjeraju stanovito političko spletkarenje; a najvećma je dostojno priekora, da se takovih Poljaka nahodi u svećenstvu. Ovo se neda iztumačiti vjerozakonskom zanešenošću, koje nema; nego sasvim drugovačije, tumači se tim, što je vjera oslabila, i što je propustila crkvena stega. U Poljskoj ima izvrstnih crkovnjaka; ali ih je većina slabih.

Ruska vlada nema prava da se na to tuži; jer je tomu poglavito kriva ona: kriv je njezin zlobni nadzor nad crkvom, krive su njezine zapreke djelovanju s. stolice, i svakojake neprilike što meće na put biskupom.

Kad je bio podkralj, veliki knez Konstantin, Wjelopolski se pokušao da umiri Poljsku, ne proganjajuć vjeru katoličku, ni narodnost poljsku. Bilo se omislilo pustiti Poljskoj prostranu samoupravu pod ustavnom vladom; a po vrieme, baš da bi se i došlo do podpune nezavisnosti, sa kraljem velikim knezom Konstantinom. U to buknula buna, i razpršila rodoljubivu i velikodušnu osnovu Wjelopolskovu i Konstantinovu. Velika je to nesreća, i veliki zločin. Odgovorna je za to stranka buntovnička: ali dio te odgovornosti pada i na sàmu rusku vladu. Da je vlada Konstantinova nastala odmah nakon krimskoga rata, nakon parižkoga mira, i krunisanja cara Aleksandra II.; da

Digitized by Google

se misa' Wjelopolskoga odmah čisto, podpuno, iskreno stala vršiti; po svoj prilici nebi bune bilo; tè, ako bi je i bilo, nebi smela; jer narod nebi se bio za bunom poveo. Što se imalo tako raditi, stalo sc odgadjati; nešto se počimalo do pole; nije se htilo bistro kazati što se misli; otezalo se, nije bilo ni iskrenosti ni odlučnosti.

U to doba, pristupi svećenik Lubjenski.

II.

Knez Konstanc Lubjenski, rodio se od glasovitoga plemena, koje u dva naraštaja broji dva biskupa, i dva poljska prvostolnika. Za njega vrstnici kažu, da za svega života, nije smrtnoga grjeha učinio. U njegovoj liepoj duši sam je Bog kraljevao. Pun dara na umu, pun milinja u ćudi. Duhovit u govoru, ljubezan u ponašanju, svakoga je sebi pritezao; i zanosilo je njegovo veliko srdce, svedjer spravno na žrtve.

Potla neg' se proučio po Njemačkoj, snašla ga želja da podje u misnike; pa se u Poljsku vratio, bogoslovje izučio, redio se, i pošao u selo na župu.

Premjestiv se na župu u Varšavu, zateče ga kužna pošast (srdobolja); on se toliko odlikovao, da ga je ruska vlada kolajnom nadarila.

U isto doba, zapadnuv mu otac u zatočenje, u dno Rusije, on ga pratio. Tu je sin primao izpovjed svoga roditelja. I u zatočenju on je pripovjedao, te više Rusâ na katoličku vjeru naveo.

Holovinski, prvostolnik Mohileva [1]) dobavi toga mladoga svećenika u Petrograd, i dade mu crkvu Maltinsku. Tad Lubjenski zasnova u prestolnici ruskoj zadrugu s. Vincenca od Pavle; dodje na velik glas, pripovjedanjem u svećenskoj Akademiji. U tom zavodu velikoga dobra učinio je Lubjenski sa Felinskiem, tamošnjim duhovnikom. Zadužbinami što je odasvud prikupio, osobito od svoje bogate rodbine, on je namjestio u Petrogradu katoličku bolnicu.

---

[1]) U zapadnoj Rusiji, pokrajina stare Poljske.

Digitized by Google

Nastupiv Aleksander II. na carski priestô, preminu prabiskup Holovinski, pravi angjeo katoličke crkve u Rusiji. Putujuć car kroz zapadne pokrajine, sretne se sa novim prabiskupom Zylinskiem. Dobričina čovjek, ali daleko razstavio od uma i od srdčanosti p. Holovinskoga. Njemu naloži car, da izda naredbu na svoje svećenstvo: "nitko se ne usudi slušati izpoviedi pokornikâ druge župe„. Ovim se ciljalo na to, da grci-sjedinjeni i ruski tajni katolici, ostanu bez duhovne utjehe. Prabiskup Zylinski pusti se, i napisa naredbu; ali malo iztisaka razasla, uzdajuć se, da će se tim sami svećenici sjetiti, da ne želi da oni vrše, što je on prisiljen bio da naredi. U Petrogradu nije se znalo ništa o toj naredbi. Kada prispje tu prabiskup, stane se svjetovati sa svećenikom Lubjenskiem, pripovjedajuć mu što vlada hoće od njega; ali nekazivajuć ništa da se on jur prignuo. Lubjenski, sjedne prabiskupu živo dokazivati: da on ne smi po duši, takih naredaba davati. Stavljajuć se da mu razlogâ ne prima, podje kući, i napisa obširnu razpravu o tome poslu; pa se vrati prabiskupu, klekne predanj, uruči mu svoje pismo, i još ga jednom zakle, da se ne pušća. Kukavni prabiskup, koji je jur bio ukazu carevu pogodio, našao se uvriedjen; i nije mu bilo ža', kad je odmah vlada toga popića iz Petrograda odpravila. Ali Lubjenski, svud je bio doma; on je svud imao duhovnoga posla; i svud je znao dobra činiti.

Kada s' ovoga svieta podje knez Leo Potocki, opet su u Petrograd vratili Lubjenskoga, i odredili ga na župu u Reval [1]. Poslie nego se sazna sa tamošnjimi katolici pomiešanim sa lutorim, nabavi kuću za učionu, koja bi mogla postati sjemeništem Mohilovske biskupije. Da se po čem vladi štogod ne stane prizirati, on tu namjesti starešinom nekoga vriednoga belžijanca, o kojem nije moglo biti nikakve sumnje.

Nadaleko bi nas zavelo, kad bi sjeli da pripovjedamo, šta je mladi župnik Lubjenski u Revalu djelovao. Nam je dovoljno sad da znamo, da Lubjenski, visoka i mno-

---

[1] *Znamenita luka pri gornjem moru, su triest hiljada Njemaca.*

gobrojna plemena, druževan i darovit, imao je u Petrogradu znanaca i prijateljâ velikaške ruke. Svak je u njem priznavao čista i gorljiva duhovnika, kojemu nije do politike.

III.

U Vršavi svaki dan to gore. Kroz vladina zatezanja, kriomčarenja, i odgadjanja, narod počeo s' jedne nevjerovati vladi, a s' druge slušati tudje nagovore. Bilo se počelo činiti izkazâ (demonštracijâ), bez bùke: ali sve po neprijateljsku. I svećenici su pomagali; po crkvah se pjevale pjesme, činili se sprovodi, služile mise itd. Počelo se zbilja oblačiti. Da tad vlada nije odbila poljske biskupe, koji su joj dolazili na susret, zajedničkim pritužbami, nebi se bilo dogodilo što se dogodilo. Ali sgoda nije prihvaćena.

U to vrieme, Lubjenski pošao na put u Rim. Rusija je baš bila pitala ono dana u S. Stolice, da pokudi ponašanje poljskoga svećenstva; a u Rimu nisu bili voljni da Rusiji u tom pogode. Kad se mladi župnik revalski prikaza' stožerniku Antonelli-u, i ovaj ga upitao: jel' mu drago da su onako Rusiji odpjevali? on mu reče: "Nije. Znam vrlo dobro, da S. Stolica ne može da osudi poljsko svećenstvo, po samoj ruskoj osvadi. Ali, opet, zna se očito, da u Poljskoj ima svećenikâ koji se priekorno ponašaju. Meni se čini, S. Stolica mogla bi se pokazati sklonom, da ukori sve što je dostojno ukora, izjavljajuć ujedno, da ne može ništa da sudi, dok sama ne izuzna, i pitajuć da se pusti pouzdaniku da tamo na mjesto podje i vidi, te o svem S. Otca izviesti; da Glava crkve, može osuditi ono što pod osudu pada.„

Ove rieči dopadoše se stožerniku i prihvati: "Ovako bi se dalo namjestiti poslanika!„ — "Da kako!„ odvrati Lubjenski. Stožernik naloži župniku revalskomu, da izuvidi bili se dao skloniti na to knez Gorčakow; i tako su počeli dogovori, koji ne podjoše za rukom kod Petrogradskoga dvora.

Da je Ruska politika shvatila, koliko bi joj to po-

Digitized by Google

moglo u Zapadu, kad bi se namjestio Papinski Nuncij u Petrogradu, nebi se dala nagovoriti na tvrd niek.

Nego, prije što će u Petrograd, Lubjenski zaustavi se koji dan u Vršavi. Wjelopolski odavna žestoko je mrzio na sve Lubjenske. Znao to dobro mladi svećenik, i uzprkos svemu, podje u pohode popečitelju, i bezpristrano mu stane razlagati stanje poljske crkve, i ono što je on smišljao dok je boravio u Rimu. Rieči njegove dodjoše Wjelopolskomu do duše, tako, da zaboravi stare mržnje, i sam sobom reče: Uprav ovaki nam se čovjek hoće: ovoga valja učiniti glavom poljske crkve. A baš tada bio je umrao Vršavski prvostolnik Fialkowski. Bez odvlake, Wjelopolski uputi se sa mladim župnikom put Petrograda, da tuj stvar opremi. Kad je Lubjenski saznao za misao Wjelopolskoga, on se stao promišljati, šta da radi; i zapita svjeta u prijatelja. Bila su jur nastala tamašna doba u Vršavi; on je tu odmah bio opazio, da u onoj rodoljubivoj vrevi, ima dosta buntovnoga kvasa, od kojega je zazirao; i on je to otvorito kazivao.

S' toga, ime popa Ljubenskoga, odmah je nekud postalo omrzko. Za to je on znao, pa je mislio: to bi smetalo dobru, koje bih nakan bio da radim! On dakle odluči neprimati se Varšavske prabiskupije, nastojeć da se imenuje sveć. Felinski, čovjek koji je s' njim bio jedne misli; ali njemu Poljaci nisu mogli naći zamjerke. Težko je to bilo Wjelopolskomu; ali se prignuo na razloge; i jedan dan objedujuć s' carem, baci rieč o Felinskom, i izposlova da taj postane Varšavskim prabiskupom.

Lubjenski sa svoje strane nastojao je u Rimu; da što prije S. Otac proglasi novoga prabiskupa. Lubjenski, odbivajuć od sebe čast za kojom su mnogi čeznuli, vladao se, ka' krotka i ponizna duša; ali markiz Wjelopolski, pametnije bi bio učinio, da ga u tom ne bude poslušao. Felinski je bio svet čovjek; ali, onih burnih obstojnosti u Poljskoj, Lubjenski bi mnogo više dobra bio za crkvu i za narod učinio.

Dok se Felinski iz Petrograda spremao u Varšavu, njegov prijatelj Lubjenski, izpisa mu što je god znao o Vršavskom svećenstvu, i naznačio mu je misli koje su tad u Poljskoj svietom vladale. Pa, nakon prabiskupova

Digitized by Google

odlazka, napisa više pripomenica za kneza Gorčakowa, o stanju katoličke crkve u Rusiji; i nastojao je po svaki način da ukloni zapreke, s' kojih ruska vlada nije nikad htila pristati, da vidi Papina poslanika u Petrogradu. On je bio svoj posao čestito opremio, i sve je bilo gotovo; kad se nesrećom pripetiše dogadjaji, koji preko kneza Gorčakowa, smetoše da se rimsko poslanstvo namjesti. U to, župnik revalski bio se svojoj ubogoj župi vratio.

IV.

Markiz Wjelopolski nije moga' da tako lasno zaboravi vještinu i spametnost mladoga župnika revalskoga. Godine 1862 on ga pozva u Varšavu, gdje u kratko vrieme se dopade velikomu vojvodi Kostantinu. Lubjenski je nastojao, da mu svjetom pomože, nebil se kako odvratio ustanak, radeć najvećma oko svećenstva; da se okani buntovničkih razpuća; i nastojeć da se Poljaci nagode s' vladom, kojoj je Wjelopolski bio duša. Veliki vojvoda Kostantin, kad ga se dočepao, nije već htio da ga iz Poljske pusti. On ga čini imenovati biskupom Augustowa. Prošlo je bilo devetnest godina da je ta stolica prazna stajala.

Tu je učinjeno sve što se dalo kroz pustoši učiniti. Mladi biskup radio je neumorno, i snovao osnove koje su imale obilne plodove nositi. Novim sjemeništem htio je da zajamči bolju budućnost.

Biskup Lubjenski je bio osvjedočen, da samo pomirenje Poljakâ s Rusima, može pomoći katoličkoj vjeri do velike pobjede, a Poljskoj do slobode. On je volio vladu Wjelopolskoga, nego bunu; on je znao da svaka sila izazivlje silu, i novu nesreću; njegova duša odbacivala je svaku nagodbu sa strankom, koja je priznavala za svoje poglavice Garibaldie i Mazzinie.

Savjeti biskupa Lubjenskoga nisu bili primljeni. Varšava posle neg' je podlegla grozovitoj tajnoj vladi, red je bio da podlegne grozovitoj vladi ruskoj. Red je bio, da se veliki vojvoda Kostantin ukloni; markiz Wjelopolski odstupi; i čopor ruskih činovnika rupio je na tu nesretnu

Digitized by Google

zemlju. Već se nije moglo sboriti o pomirenju; to je što se moglo jedino učiniti: odstraniti se od politike, ograničit se na polje vjerozakonsko; i nastojati što se god može više o dobru. To je i učinio biskup Lubjenski.

Netom prispi u svoju biskupiju, polovica mu je podlegla pod vlast Muravieva. Što je podnio od toga krvnika, za dvie pune godine, sam Bog znade. Jednu ćemo napomenuti. Muravievu dùnu, da biskup napiše caru predstavku vjernosti; biskup mu pošlje svoju osnovu; a on, pomrsi tri diela, a četvrtinu samu ostavi, pa to turi kroz novine u sviet; na što dodje biskupu iz Rima težki ukor, ka' što je onako osakaćeno pismo i zasluživalo.

Prolazeć Veliki knez Kostantin mrtvomu careviću Nikoli u Nizzu, biskup mu dodje na pozdrav. Uzev' ga u svoja kola, siromah biskup izjada se carevu bratu o posilju što od Muravieva trpi; i stane mu se moliti, da ga izbavi izpod oblasti toga nesmiljenika. Četrdeset i osam sati, nakon dolazka Kostantinova u Nizzu, prispi brzojav od cara, da *gubernija-Suwalski* opet se postavlja pod upravu kneza Berga, koji je tad vladao u Poljskoj.

Knez Berg nije bio loš čovjek; ali on nije nego na imenu vladao. Zapovjed je bila pri knezu Vladimiru Čerkazkiem. Ovaj imao je svoj naslon u Petrogradu kod svemožnoga tada Nikole Milutina, kojemu je bio u Poljskoj ratilo: pa on nije mario za volju careva namjestnika; dapače radio mu je nasupor.

Knez Čerkazki. čovjek uman i darovit, ali malo dobar. Samosilnik, buntovnik, hitar ka' divljak, a silovit ka' varvar, slavo-hlepan, na duši tvrd; načinjajać se žestokim pravoslavcem, a neimajuć nikakve vjere, smrtno je mrzio na Poljake i na katolike; okastio iskoreniti i Poljake i katolike. Nego, znajuć da se to sve ujedanput nebi dalo, on nije u Poljskoj htio da radi, što je u Lituaniji radio vojak Kaufmann, obraćajuć jatomice sela batinami, četnicim, i oružanicima. On se htio mudrije vladati. Njemu se nije marilo, da se Misa latinski govori; da se pričest pod jednim oblikom dieli; i da popovi rabe bezkvasicu; nego je htio, da Papa bude glava samo na imenu, a da poljska crkva bude pod carevom vlasti, kô što je i ruska. Kad se jednom ta poljska latinska crkva

Digitized by Google

odciepi od Rima, on je mislio da je posa već gotov. Cerkazkomu našlo se poslužnikâ i pomogača u samom svećenstvu. Sprvice on se nadao da će mu pomagati i biskup augustowski. Stao mu pred oči mećati veličanstvenu sliku narodne crkve, u kojoj bi sjala Njegova umna i uzvišena glava.

Biskup Lubjenski žalovanjem pogleda preko napastnika; i ovaj od toga dana stao ga smrtimice mrziti. Do dvie pune godine tako je stalo.

U to doba dodje k' Lubjenskomu drugi sveti biskup, trgnut od svoga stada, i izpovjednik vjere, Benjamin Szymanski. Bolnoga starca primio je kô svoga otca. Ne odciepi mu se od uzglavja, dok ne primi njegov zadnji dah, i dok mu oči ne zaklopi. Od toga časa biskup Lubjenski želio je i on da bude mučenik. Tako je; mučeništvo ima ljepotâ, koje kad ljudsko srdce nazre, zanose ga rajskim veseljem na žrtve najveće.

V.

Ipak, biskup Lubjenski, još se uzdao, da će se Rim i Petrograd jedan drugomu približati. On je znao da su u Rusiji navikli nenadno mienjati; a znao je i to da, tako nije moglo na dalje ići. On je u tom smieru neprestance pisao i u Petrograd i u Rim; i u tom ga smrt zatekla.

Godine 1867, na carskom vieću, Nikola Milutin ustà proti nagodbi (konkordatu) što je obstojala izmedju Rusije i Rima. On je tolikom žestinom govorio, da ga sutra dan uzma ukosila.

Izadje carski ukaz 10 Maja; nagodba bje ukinuta, a novi ustroj crkvi katoličkoj nametnut. U državah ruskoga cara, dvie su bile crkvene pokrajine; jedna: sve biskupije u Rusiji sa prvostolnikom u Mohilovu; druga: biskupije u Poljskoj, sa prvostolnikom u Varšavi.

Mitropolit Mohilevski, koji obično sjedi u Petrogradu, od početka ovoga vieka ima uza se crkveni sbor, kojemu su članovi poslani od podredjenih biskupija. Rim nije nikad htio da zna za taj sbor; ali ga je trpio, nit je kudio biskupe koji su unj slali poslanike. Taj je sbor bio

Digitized by Google

pûki opraviteljni ured, nit je imao kakva pravomoćja, nit kakve vriednosti. Zabaciv nagodbu, ruska vlada omisli: evo mi u *crkvenom sboru* temelja novom ustroju katoličke crkve: "Nikakav biskup, da ne smi ni za što ikomu da piše, do na sami sbor, sbor da sudi, jeli od potrebe da se na Rim radi česa piše; a odgovor rimski, da se uput dostavi popečitelju nutrašnjih diela; nek on sudi, hoće li se zabaciti, ili pustiti da se vrši. I Poljski biskupi, dužni su i oni slati zastupnike na petrogradski sbor. Uza sbor stoji, pod imenom tajnika, pravi *obćeni odvjetnik*, svjetonjak crkve grčko-iztočne, imenovan od cara. Tajnik ta upravlja sve, i pazi na sve." To se odmah za Rusiju stalo vršiti; za Poljsku malko odgodilo. Taki prevrat u crkvenom redu i ustroju, Rim nije mogao mûkom propustiti. Stožernik Antonelli odmah obznanio Presvietloga Staniewskoga, upravljatelja prabiskupije Mohilewske, i predsjednika tomu *crkvenomu sboru*, da je on zapao u crkvene kazni, i da ih se ne može oprostili, prije nego se javno od toga sbora u sve i po sve ne odluči. Ali za tu poslanicu malo je tko u Rusiji doznao; a u Poljsku nije bila ni doprla.

U to, mjeseca kolovoza 1868, počelo se i u Poljskoj za taj sbor da radi. Prije svega, htilo se dobiti Lubjenskoga: kad se on prigne, veljahu, ostali će biskupi pasti. Lubjenski sve je otezao odgovorom, čekajuć naputak od Rima. Da bi ga lašnje slomili, davši mu vlada milost, da se podje liečiti na vode, uprav kad se na put spremao, stigne mu brzojav od Mouchanowa u Varšavi savjetnika inostranih vjerozakona, da: eto ga k' njemu; da ga moli, da čeka. Kad bànu, sta' Mouchanow kumiti i zaklinjati, da bira svoga poslanika na sbor. Biskup Augustowa, uz uvjet da mu se dade pismeno očitovanje, da taj sbor nema nikakva pravomoćja, i da je to samo ured upraviteljni, pristade. Očitovanje pisa Mouchanow, a maršal Berg potvrdi. Biskup opet izrično priuzdrža privolu S. Stolice; tako da, ako Papa ne pristane, poslanik će taj biti kô da ga i nije. I ovaj uvjet bje primljen. Lubjenski obznani o tih uvjetih presvietl. Popiela, pišuć mu, da mu se čini, da se tako može poslanik opremiti. Popiel nije bio toga mnenja; on zanieka poslanika; i bje utimah pro-

Digitized by Google

gnan u Novgorod. Nego i Lubjenskov poslanik nije se još micao; svećenik kojega je izabrao, ležao je bolestan od konjskog, udarca. Kad to vide Rusi, pošlju ponj četnike, i bolestna dovuku u Petrograd.

Medju tim, biskupu dopre glas da S. Otac nije mu ponašanje hvalio. On utimah napisa grofu Bergu knjigu, koja je imala doći do cara, da mu izkaže uzroke, s' kojih mu je prieka dužnost, da opozovne svoga poslanika.

U isto doba, kroz tajne ulake on posla prepise te knjige na četrnest biskupa poljskih i ruskih; da popravi, ako je koji njegovim izgledom bio zaveden.

Na to ga je duša stezala.

VI.

Prodje danâ i nedjeljâ, biskupu Lubjenskomu nitko ništa. Drugi su se uzdali, ali on nije, da će ga pustiti u miru: stao spravljati potanko izvješće stožerniku Antonelliu, ob onom što se dogodilo; i još nekoja pisma, koja bi opremio tajnim i pouzdanim putem; kad, trideset i prvoga Svibnja, prije zore, probudi ga redarstvo; a oružanici jur dvore zaokupili. Gjeneral Moller, zapovjedi mu: da utimah polazi; i pokupi sva njegova pisma. Biskup zaželio da bi služio S. Misu; tamničar mu ne dopusti. Tad siromah čovjek, rukama na prsi prekriženim, prostre se na tle pred propelo, pomoli se, pa ustade i zapjeva: *Tebe Boga hvalimo.* Ostavi svomu stadu namjestnika, i sjede na kola sa gjeneralom Mollerom za Grodno put Perma. Kad se digao od kuće bio je zdrav; a u Danaburgu snašla ga rigavica, i malo za tim umri. Čas prije smrti, pustili mu željeznicom iz Moskve svećenika, da mu podieli S. pomast.

Tako dospi Konstanc Irenej Lubjenski, biskup Augustowa, u četrest četvrtoj godini života, mučenik svoje vjere. Ruska vlada nije zahitila, da biskupa Lubjenskoga odpravi u progonstvo, jer je bila smetena. Znala je, da neće moć svietu prikazati, da u njem progoni što drugo do vjere. Očitno mnogi su Poljaci nanj režali, što se nije htio nikad uplićati u nikakve buntovne osnove, i što je

Digitized by Google

držao prijateljstvo sa kojim ruskim državnikom. Govorili su mu i to: da je prodan Mozgovu. Pa na takog čovjeka da vlada metne krvničku ruku; dok se klela i preklinjala, da ona samo progoni i guši bunu?!

Car Aleksander nije se mogao prignuti, da goni najvjernijega svoga podanika, i najboljega prijatelja ruskoga u Poljskoj. Maršal Berg, željeć pomirbu s' Rimom, a znajuć da to nebi mogao izposlovati nitko bolje do biskupa Lubjenskoga, nastojao je, da, ako bi se imao prognati, nek se progne u Rim. Knez Gorčakow pristajâo je uz Berga. Ali, ako u carskom vieću nije već bilo Nikole Milutinova, ako je knez Čerkazki pao u nemilost, tu je sjedio grof Mitar Tolstoy, obći odvjetnik s. sinode i popečitelj javne nastave.

Pun tuge i nemoći, ali pun i uspomenâ Nikolinih doba; pun klevetâ kojih je iznio, u debelih knjigah, na katoličku crkvu u Rusiji, on je napao na biskupa Augustowskoga, da se progne tja u Siveriju. Žalostno je kazati, ali je istinu reći, da ga je najvećma podupirao carević nasljednik; taj, što misli biti carem osamdeset miliuna podložnika, kojih je gotovo polovica inovjerca, a diči se javno izjavljati, da je neprijatelj svim koji ne pripadaju državnoj crkvi.

Tako car Aleksander pustio da se kazni, i u vjernomu podaniku, i u pravedniku, nezavisno uvjerenje, da se kazni rieč u Rusiji nepoznata: *Ne*. Te rieči ne smi biti u Rusiji u nikoga; ni kod cara ni kod podložnika.

Znao je za to Augustowski biskup, i s toga je nastojao kako mu bilo da nagodi, prije neg bi prisiljen bio da izusti: *Ne*. Jer je on predvidjao, da sliedeć ga u tom *ne*, ostali biskupi, svi će ga i u Siveriju sliediti, pa da će najgore biti po miliune biednih katolika bez svojih pastira. Kad je došlo do vjere, on je taj *ne* izrekao odlučno, hrabreno. To mu je bila dužnost. Biskup Lubjenski je istiniti mučenik za vjersku slobodu.

Svaki slobodnjak valja da se pokloni uspomeni Konstanca biskupa Lubjenskoga. Na grobu njegovu spominjuć se mrtvih po bojnih poljanah; prognanikâ na obalah Sejne, po brdinah Švajcarskih, po Amerikah, po razsijanih otocih Debeloga mora; spominjuć se osudjenikâ u tamnice,

Digitized by Google

u Kozake, u rude, u sjeverinske mrzine, što jadni izdahnuše, mučenici za ljubav domovine, dojedan prijatelj velike Rusije, i svjestan Slavjan valja da iz duše zavapije : *Rusijo, dosta: dosta je bratinske krvi!*

Misli o prevodima.

I.

Glasovita spisateljica Staël, veljaše Talijancima: najveća su blagodat po književnost, prevodi uzor-djelâ ljudskoga uma; jer je tako riedko izvrstnih umotvora, i toliko malo izvorna u svakoj struci, da kad bi se pojedini narodi samim svojim blagom zadovoljili, ostali bi na vieke siromaš. Srednjega vieka, kada se knjiga omladjivala, učenjaci i pjesnici, nakastiše da jednim jezikom pišu, biva latinskim; jer su volili da ih svak razumi i brez prevoda. To je pruditi moglo znanosti, kojoj nije do umjetna sloga da svoje namišljaje izporavlja. Ali tim, većina naroda talijanskoga osta na osekli, otudjena na domu, neznajuć za veliko blago znanosti što do nje stajaše, jer ne umiše latinskoga jezika.

Pri tom, neimajuć staro-rimski spisatelji znanstvena nazivlja, red je bilo mladim polatinčenikom, da ga na brzu ruku sklapaju; i tako da se služe mrtvim, i skrpljenim jezikom. Pjesnici su se vrtili na riečima, i na izrekama starih uzora; tako da se Italija tih doba naslušala na obalah Tibera, Arna i Adigja, jezika latinskoga, i stekla je spisateljâ prama Virgilju i Oraciu, kaono Frakastora, Poliziana, Sanazara.

Ali njim glas ne produži; i to je već riedko danas naći njihovih umotvora, do kod samih učenjaka. Tako ti je malena, i kratka vieka slava od nasljedovanja! I ove su ti pjesnike pomladjene latinštine, Talijanci potalijančili; jere je od prirode da se voli jeziku koji je naj-

Digitized by Google

vjerniji drug i dio našega života, nego onomu koji se iz knjige uči, i samo ga je u knjizi.

Najbolje bi bilo, dakako, kad bi se znali svi jezici kojima su pisali veliki pjesnici, grčki, latinski, talijanski, francuzki, španjolski, engležki, njemački; ali daleko je to polje do ustâ; niti se obćenito nadati tomu. A tko je râd, da čini dobra ljudim, ima se obzirati na obćinstvo. Pridodat ću: *tkogod i podpuno razumio inostrane jezike, nek se namjeri na kakav dobar prevod u svom jeziku, sladit će mu svojačno i na domaću; milit će mu se uslastnije i običnije, od novoga cvieta, od izreka neobičnih, kojima se narodni slog zaodije usvajanjem onih inorodnih ljepota.*

Kada književnici kojega naroda redom i često priniču istim prilikam, kad svi jedne namišljaje jednim istim izrekami iznose; to je već znak da im izumišljanje subožalo, znak je da se izrodila ta knjiga; pa da se tu što obnovi i zamladi, latit se prevodâ iz inorodnih pjesnika.

Da prevodi pomogu, red se klonuti francuzke navade, koja promeće inostrane umotvore, da ti već nije na njima ni znaje izvorniku. Onaj što je u zlato promećao sve stvari kojih bi se dodio, napokon nije sam imao šta da založi. Od prevoda te ruke, pojmovi se ne uzmnažaju, misa' ne jedri, nit' je obliku goja; svedjer ti se ista obilič predstavlja, su nješto malo različnih nakita. U tom se mogu Francuzi svojim jezikom ogovarati: ali, bilo kako mu drago, riedko je u njih dobra prevoda, izim jednih Gjorgjikâ, sto je preveo De-Lille. Francuzki prevoditelji vješto nalikuju; promctnu na francuzku, zajam iz tudjine, da ga već razaznati nije; ali nema pjesmotvora, da ti se odâ odkle je, roda kakvoga je, i da pridrži inostrane obiliči: pa ja mislim, da ga neće nikad ni biti. I ako se divimo Gjorgjikam popa De-Lille, do voće je sličnosti francuzkoga sa rimskim jezikom, od kojega se porodio; i kojega pridrži dostojanstvenost i veleljepnost. Nego, novorodjeni jezici, toliko su od francuzkoga razstavili, da kad bi se on htio za njima povadjati, opao bi, i svoju bi ljepotu pregorio.

Inglezi, slobodniji od Francuzâ, i u sricanju i u nizanju pjesama, i u prevraćanju izrekâ, mogli su nasti-

cati prevoda svrsitih i priljubitih; nego prvaci toga naroda, oteli su se toj raboti, i jedini Pope, dva je liepa velespjeva prenizao iz Iliade i iz Odiseje; premda mu se kroz usta skrunula ona starovjeka priprostost, kojom ti dušu zadahiva čudna i tajna sila Omirova sloga.

I sbilja, nije prilično, da je za tri hiljade godina, Omirov veleum nadašao sve pjesnike. Nego u pripovjedkah, u običajih, u nazorih, u svem odiljaju omirskih onih doba, nješto je prvobitna, što svakomu se mili: nješto je râna u ljudstvu, nješto mlada u vjekovima, da s' Omirom se sastajuć, smili nam se, kao što nam se uvjek smili na spomene našega djetinstva: s' te otajne mîle, što se prepliće slikami zlatnih doba, pjesnik najstariji, draža mimo sve ostale. A kad Omirovu spjevu oduzmeš svježu prostotu svieta što počima, oduzimlješ mu mirluh koji najvećma zanosi pjesničke duše.

Nije bilo dosta Njemcim iztraživati, jeli nijeli bilo Omira; nego su htjeli da ga i ponjemče. Oni mniju, da Voss-iov prevod mimo prevode svih ostalih jezika, naliči izvorniku, jer im je stihovno mjerilo istovjetno; i vele da njegov šestomjer (exametar) uzastopce sliedi jelinski. Mislim da je taj prevod podoban, da nas upozna sa starim velespjevom; ali ako sumnjim, da je tim pretočeno u njemački jezik pjesničtvo, koje pravila ne mogu nipošto da nauste, nit nauke da ga odkrajaju, ostat će slovčane mjere; ali od kud da postane skladnoglasje? Uzastopce nasljedujuć jelinski, gubi se prirodni zvuk njemačke pjesme; s toga ta ne može da zapne onu miloglasnu vrstu, što se po liri razliegala. Izmedju evropejskih jezika, talijanski je najpobodniji za izporavu ćuti i pojmovâ omirskih. On nema iste omjere (ritma), nit' se šestomjer u obće da navlačiti današnjim jezicim, jere dugačke i kratke slovke neimadu mjere kojom su je stari poznavali. Ipak, talijanske rieči, tako su glasbene, da njim nije ni do *spondeja* ni do *daktila*; i skladnja toga jezika sklona je nasljedovanju jelinskih nazora. U nesricanim vrstama (sciolti versi), misao ne zapinje o srok, te vrvi samotokom, kao u prostoreci, a jednako je ljubka, i na pjesničku nagodjena.

Evropa nema doisto po krasoti i po krepkoći O-

Digitized by Google

mirova prevoda, do Montieva; i tu ti je veleljepje uz priprostost; pristojnost izreke zaodieva najobičnije navade, odiće, gostbe; naravito slikanje, okretan slog, sljubi se svemu što je pri dogadjajim i pri omirskim ljudima veličanstvena i vitežka. Neće se već nitko u Italiji dojimati Ilijade, da ju prevadja; jer Omir neće moć svući odiela, kojim ga je Monti zaodio; i mnim da, i po ostaloj Evropi, tko nije vriedan da se uzpenje do izvora Omirova, ima se s njim što bolje upoznati i naužívat ga se kroz talijanski prevod. Ne prevadja se pjesnik, kaono što šetkom se omiera i prikuplja prostorija koje sgradje; već, kao što se liepa glasba pribira po razlikom glasbilu; nit' mari da slikom izvedeš dojednu crtu, kad ona u cielosti odgovara licu.

Mislim da bi imali Talijanci prevadjati mnogo pjesama ingležkih i njemačkih; da novih primjera ponude svojim zemljakom..... I ako se pomaga književnosti prevodima velepjesnî, prevadjanjem dramâ i bolje joj bi se pomoglo: jere kazalište je sudnica književnosti. Shakspear preveden od Schlegela, bje predstavljen po njemačkih kazalištih, kan' da su se Shakspear i Schiller pobratimili. Pa bi se to lasno steklo i u Italiji, jer su Francuzi do Talijanaca, kao što Inglezi do Njemaca......

Svjestni Talijanac Petar Gjordani, priznaje uobće korist prevodâ za neke struke književnosti; ali ne pristaje za sve, i ovako od prilike darovitoj francuzkinji odvraća:

"Zar da mi naslivljamo prevode pjesama i romana inozemnih, kaono dični teg našim književnikom? Zar da ćemo ti se obogatiti prinosom sjevernih i južnih izumišljaja? To nam kaže učena gospoja; pa to vjeruju i neki našinci. Ali ja slagam s onim, koji tako ne misle. Nude, razaberimo im temeljni razlog. Oni kažu: hoće se novosti. Ali ja velim: znanost teži na Istinu, umjetnost na Ljepotu. Neće dakle vriediti novina, mimo Istinu u znanosti, nit mimo Ljepotu u umjetnosti. Znanosti neizmjerno napreduju, i mogu svagdano iznaći istinâ donle nepozna-

Digitized by Google

tih. Ne da se tako umjetnostim koracati: prostrano im i razvedeno; ali kad jednom pogode na Ljepotu, i nju uhite, u njoj ti počivaju. Ako hoćemo da bude liepo što je god novo, brzo ćemo se obeznaniti; pa nit' ćemo razabirati niti ćutiti Ljepotu. Slikari zabludiše sedamnestoga vieka, trazeć najsmješnijih novosti, u slikah, u kipovih, u sgradjah, i daleko zadjoše od Ljepote i od pristojnosti, kojima su se naša doba pametno izvratila. Ali pismena umjetnost, koju su šestnestoga vieka mnogi nagrdili, od te mahnite hlepnje za novošću, uprav se promienila našieh doba, i bojim se na gore; jere ne samo što se odmakla od starine; nego se odmakla i od svojine. Šestovjekovci makar su zaludili, zaludili su izvorno i svojno; naša je ludost nalik majmunskoj, i s toga je grdja. Bilo bi govora, kad bi se stalo da se iztražuje, jeli nijeli sve liepo štogod neki obožavaju u pjesnikah njemačkih i ingležkih; i jedali mnoge stvari nisu pričinjene jali prećerane, pa s toga grdne. Ali nek bude sve to liepo; ne može rad toga baš i po nas da bude liepo, kad ga umiešamo u svoje.

Oli valja da prestanemo biti narodom, da zaboravimo naš jezik, našu poviest, da promienimo naše podneblje i našu uobrazu; jali sve to pridržavajuć, red je da pjesničtvo, da knjiga, bude narodna.

Ali ne može da se uzdrži ni knjiga ni pjesma narodna, uplićuć u nje one misli i one oblike inostrane, koje ne slagaju s našim. Iz ove smjese nepogodljivih stvari, našli bi nam se umotvori nakazni, slični sukonjicam (centauri), za koje su stari bunacali, da su od oblaka rodjeni. S toga neću da rečem, da koji našinac ne može baš razložito zaželiti, da se upozna pjesmam i krasnotvorim sjevernimi, kao što može lično pohoditi one krajeve; nego izrično velju, da one književnosti, premda sobom liepe i pohvalne, ne mogu našoj da pomogu, niti da ju nareše; jere su prirodno po razlikoj ćudi jedna s drugom nepogodne. Jedna je, hotići u Japan da se nagledaš kao od želje, drugoga svieta; a druga je, kad se od tamo vratiš, htjeti medju našincima živiti na japansku. Ja neću niekati Kitajcim, da im odielo nije slično, da im nisu pristale gradjevine, da im slikanje nije gizdavo. Ali,

Digitized by Google

kad bi nas tkogod svjetovao, da gradimo, da slikamo i da nosimo po kitajsku, jere da se već naš kroj obnio, šta da mu rečemo? A radi sjeverne književnosti, pored svih razloga, opominje nas i kušnja; kad je navrnuta proti naravi na knjigu našu, izpila je i ono malo soka talijanskoga.

Tko ima oči neka gleda, kako se piše u Italiji odkad preote mah Osian, za kojim se izasukalo cielo jato sličnih prevoditelja. *A ta je liepa, da ovi zanešenjaci, Miltonovci i Klopstockovci, ne poznaju Dante-a, i ne poznajuć preziru ga; čemu ti se imaju smjehuti i Niemci i Inglezi.* Istina je, *da će nas sada inostranci držati za bogce po knjizi; ali je sve to siromaštvo do lienosti i do neradnje na svom otčinstvu; nit' nam je za nevolju seliti i usrćati u tudje polje, koje radja voćem što nam se ne prima.*

Učimo i gledajmo u svoje ..... Jere ako se budemo povadjali za plodninam inostranim, odbit će nam se kus od naših, koje su različite slasti, i nećemo biti vriedni da činimo ono čim su nam se stariji proslavili. Nit' ćemo se tim naučiti dobro, onomu s čega su mili inostranci; jer njima je od prirode, koja nami drugamo kreće: i tako ćemo ti na skore stjerati našu knjigu, da bude nalik onoj nakazi koju Oracius opisuje:

Da naslika slikar vragometan,
Ljudsku glavu uza konjsku grivu,
Te zadjene svakojaka perja
Na ta uda staknuta, skrpljena,
Dokle sbudne liepo' žensko lice
A na samoj ribijoj repini;
Pa da vam se javi, prijatelji,
Bil' ste mogli odoljeti smjehu?„ —

Mi smo Staëlovim pa Gjordanievim, protivnim mislima, uobće kazali što se na dvie ruke i danas misli o prevodima. Neki misle, da kad su se dobavili kakva inostrana umotvora na svom jeziku, da su stekli bogzna šta; a neki misle da je to ahivski konj, što skriva neprijatelja

Digitized by Google

neutvrdjenoj književnosti. Mi pristajemo uz ove zadnje. Gjordani je dobio nakon pedeset godina; i najbolje mu je svjedočanstvo u pokretu koji se od Leopardi-a i Gjusti-a javio u talijanskoj književnosti, a danas već mah uzeo kod najboljih spisatelja. Mi rado prizajimljemo rieči glasovitom Talijancu, da ih uobće uporavimo na prevode, kojim bi se htjela naša mlada knjiga danas da bogati. *Oli valja da prestanemo biti narodom, da zaboravimo naš jezik, našu povjestnicu, da promienimo naše podnebje, našu izumišljivost, dušu i srdce naše; jali, to pridržavajuć, red je da pjesma, da knjiga bude narodna, bude hrvatska. A ta je liepa, da zunešenjaci (za tudjinstvom) ne poznaju narodnih pjesama, i ne poznavajuc preziru ih.* Nam bo svim Slovincim osobitih je uzroka da se tvrdo držimo Gjordanievih načela, ako iole hoćemo da stečemo kakve narodne knjige, i da nam se osobiti narodni život na duševnom polju cjelokupnoga ljudstva, ne zatare u zametku.

II.

Prizajmismo rieči na glasu književnikâ, da što bolje i slobodnije izporavimo misli koje su do tuskoro vladale književnim svietom dvaju najknjiževnijih naroda u Evropi; dapače, spomenusmo dva načela, jedno od kojih, sa onkraj Alpâ, uminje francuzko je udomaćilo po širokom svietu, a drugo je dalo Talijancim najljepšu književnost u novoj Evropi od Dantea do Manzonija. Da su gdješto i sami Talijanci žalibože zaboravili načelo, što njim nedavno napominjao Petar Gjordani, kaže nam povjest njihove književnosti; kao što nam svjedoči liepa kita talijanskih književnika od Leoparda do Gjusti-a, kako se mogu zamladiti književnost i jezik svakoga naroda, netom se osovi na svojnom stožeru.

Mi smo naveli Staëlove rieči, da čujemo još jednom, čim se brane mnogi prijatelji prevodâ, a Gjordani-eve smo dodali, što pobijaju mnenje francuzkinje; i što nam daju izgled prirodnoga otimanja, i neodvisnosti književne, gdje bi joj se bilo najmanje nadati. Najpametniji Talijanci pristaše uz misli uzornoga spisatelja; i to nam je dovo-

Digitized by Google

ljno da opravdamo našu drzost, i da odbijemo potvoru novotarenja, onim što svedj prisluškuju što se po svietu govori.

Kad smo naveli Talijanca, nismo mu se obazirali na starešinstvo, nego na razloge. koje smo za nas našli temeljite, premda ne podpune. Sad da jih u kratko, pabirčeć po plodnijoj njivi i kroz mudrije glave, nadopunimo.

Narodi su velike osobe cjelokupne obiteli ljudske. Svaki narod ima osobitu ćud, osobita svojstva, osobit život, osobito zvanje u zadrugi prosvietljenih naroda. Nutrenje moći, pleme, koljeno, sgode i nesgode, podnebje, vjerozakon, vlada, hrana, vježbe i zabave, sve to ima prirodne oduhe u rieči, u govoru, u pjevu, u nazoru, u sliku pojedinih naroda. Jednom rieči; pored tvarna života, jest i duševan život, naosob dojednomu narodu. Duševnomu je životu poglavita utjelova književnost, dakle svaki narod valja da ima svoju književnost, kaono izjavu duševnoga života.

Jedin je Bog, jedina Ljepota, jedincata Istina; ali su Ljepoti različiti oblici, različiti obrazi Istini. U svih narodah jedna je ljudska narav; um je od Boga sviem stvoren; ali nije narav jednolična, nije um jednostran. I kao što u pojedinih ljudi istoga naroda, istoga mjesta, iste obiteli, raznolik je razvoj duševnih moći, raznolike sposobnosti prama obitelnom i državljanskom zvanju; tako i u pojedinih naroda, neke su osobitosti, koje odgovaraju njihovu osobitomu zvanju u cjelokupnom ljudstvu. Ljepota, Istina i Pravda, trojedne su, ali su neizmjerne, i umu ljudskomu neobuhitne. Jedin je koren, i sok isti posvuda se razilazi; ali su mlazovi neizbrojeni, i cvjetovi raznoliki. To su zapoznali svi narodi i tim su se do danas ponosili. Dapače, po tom su i stekli glas u svietu. Mi se dičimo s Jelenî i s Rimljanî; mi se divimo njihovim uzorim; mi ràdo se prislanjamo uz Evropu 19.a vieka; ali (mudro veli V. Hugo) mi ne dobavljamo otajna Božjih. Tko je stvorio one divote, zašto ne može da na sviet dade i drugih divota? Zašto da pridušujemo duh ljudski? Njemu svaka su doba prijatna. svakomu podnebju on svikne. *Omir* je starini; ali je srednjim vjekovima *Dante*. Daj sjeveru *Shakspear*-a i gotičke hramove; a iztoku *Bibliju*

Digitized by Google

i *Stubove* (pyramides). Jeli Bog Slovincim jedan cvietak namienio? Mislimo da jest, i da je vrieme da ga za kapu zadijemo.

Zagovarajuć književnu osobnost, mi tim nećemo da krijemo medjusobnoga pokladanja svih prosvietljenih narodà, na polju duševnom, u koliko se tiče jezgre Ljepote, Istine i Pravde; nit' bi mogli zaniekati česte susrete istih oblika, istih nazora u različnih književnostih. Ono je svojina obća; a ovo su sličnosti u razliki, koje se ne zaboravljaju, nit' se pomeću. Ali, sve točešći doticaji narodni i ravnajući tek uljudnosti, danas prieti omanjim i nedoraslim narodima, da ih priklopi uminje jačih i naučnijih, i da im pòdkupi knjigu u kalup nenarodan. To pored sve nazovne narodnosti, i pored svega narodnoga jezika, bio bi smrtni udarac duševnomu životu, i onoj zadaći, koju svaki narod ima naosob da vrši na svietu.

Naše je mnenje da, tomu udarcu neumjestni prevodi najširi krčę put; i s toga ih se mi plašimo u svakom jeziku, a mrzimo ih u našem. Ne samo što je mučno za ljepotu, izčinjati *prevod iz tudjih uzora*; nego mi bi ih rad, makar za koje vrieme, da od nas uklonimo i s toga, što nam priete izvornosti naše knjige. Dà, i vrstnimi prevodî evropejskih uzor-knjiga, mi bi pomutili naš izvor, i u zametku davili biljku slovinskoga rukosada, koja nam je voće narodnog života namienila: umjetni vir u nas bi presahnuo na prvom gogolju. Mi se divimo uzorpiscim evropejskim; ali nam ti uzori zabliede, netom se pomaknu sa svoga jezika i sa svoga oblika. Istom tikneš u oblik, prnula je ljepota nazora. Kolikokrat se mašimo jelinskog' Omira, srdce nam se od milinja raztapa; ali netom ga se dojmemo kroz prevode Cari-a jal' Monti-a, (nek nam oprosti dosjetliva Staël) brzo dodije djetinja igračka omirskih bogova, i razvedeno izbrajanje ostarjelih šuraka. Živa je istina: oblik je nešto više od sgoljne oblake; on je uzko spojen sa misli; i sama ćut u oblik se upije. Jedan oblik nije za više misli; jedini jedinoj se podpuno pristoji; oni se dolikuju, sljube se: oblik je bitan misli, da samotočno njim provire s dna uma ljudskoga divotnika. Neizkazivo miloglasje omirske omjere (ritme), nenasljedivo poredanje glasova, starinska mudrost u ko-

Digitized by Google

renu i u sastavu rieči poput iskre u kremenu pritajana, razabrani i jednoglatni (equabile) sjaj slikâ bez oskrvne prirodnoj bistrini sloga, to je što ne može nikakav prevod da sujme. A kad to ne može, što nam ostaje? Evo čim nas tješi tankoćutni Tomaseo: "dovoljno je prevoditelju da pobere i sakrunjeno sjeme; e da bi mu zenulo na njegovoj njivi veselo i milovidno, pa i nebilo izvorom jednoliko.„

Drugi ustravljeni viču: kamo se odmicati od izvora, kojemu priviknuše narodi i mladi i stari, da se naužívaju milopjeva (melodia) toli slastna i krepka, jednovita i raznolika, tihana i brzna? Zašto da odvraćamo glavu od milinja, za kojim se povode književnosti cvatne i vehnule, procidjene, i sirove, da ga novom običaju i novoj misli nagode; da ga novim nazorima razvedu, kao šib koji se natapa u zemlju, da je istanovim plodom obraduje? — Uprav s' toga glavu nam je odvraćati od tudjeg milinja, što imamo milopjev izvora, koji se ne stidi ni u slasti ni u krepčini, ni u jednovitosti niti u različju, popjevke Shioskoga sliepca; s' toga jer nam je svojno, prirodno slovo na čelu naroda napisano. Dà; krasni i divni uzor jelinski od prirode je nikao, u mnogom i naš mu je nalik. Jest, ali slovinski milopjev, uza sve rodstvo, ostaje u svome; on raztvara novi prizor; razgalja otajni spoj mukotrpne duše sa veselom prirodom; razgrće svu milinu pokladanja nutrenoga, sa vanjskim svietom; umiera omišljaj sa oblikom, kao što ćemo niže bolje razumiti kad se bude naročito o pjesničtvu spominjalo.

Slog i jezik lasno se ne prevadjaju; a sljušti jezik neumrlih spisatelja, razpoj slog njihovih zamišljaja, opuhaj izreke, ti ćeš se mjesto Omira, naći s Monti-om jal s Bitaubè-om, mjesto Virgjilia s Karom; prostopis Vergania ćeš naći na mjestu divne pjesme Shakspearove. Hrvatski i srbski književnici i nehote, danas se nahode u dvoje razdieljeni. Jedni hoće sve na pučku; a drugi, bilo i na tursku, kuj i kroj, piši što više, svagdje i u svačem, samo neka za konjma ne izostanemo.

Pučko, mi velimo, što je za pučke moždjane i za pučku potrebu; a narodno, što je za cjelokupan narod, što je za više duševne potrebe i za junački ugled na u-

Digitized by Google

zajemnosti svih narodâ. U nas dakako, nejma do pučkoga jezika; pučke spisatelje osobito po Dalmaciji povladjuje stranka nenarodna, kojoj godi svoje neznanje narodnog jezika pravdati neukošću našega puka. Mi, i osudjivali protunarodne namjere, radujemo se sa svim srdcem svakoj knjizi pučkoj i po rieči i po obliku; ali se smijemo, kad nam se hoće, na primjer, Dante da prevadja na pučku; jere, Dante nije na dosegu pučke misli; jere smo preveć daleko od dobâ koja su Dante-a izniela: jere naš život ne odgovara životu Danteova spjeva, životu srednjih vjekova, puna vjere uz napunost pjesničke starine, našemu puku nepoznane. Nećeš li preobući Dante-a u šareno i u vezeno *misirskih mumia*, red ti je za njim, i primit ti se njegova oblika: a tad, eto izkorene slovinskoj izvornosti! Eto razčimbe cieloga sustava naše knjige. U Dante-u dakako, ima divota odlomaka, i prizorâ, koja se pristoje svakomu vieku, i gode svakoj stvorenoj duši. Tim odlomcima dà, može se svaki jezik prilagoditi i svaki narod dičiti po svoju.

Da nam je do navadjanja izgledâ evropejskih jezika, kako su ih žmikali, užimali i krnjili učni i prevodni kalupi, mogli bi nanizati gotovu brojanicu pokvarâ i pretvorbâ. Da samo čujemo, kako francuzki, najprvi jezik književni, u tri vieka našao se na četri različna kalupa natjeran od samih učenjaka. Sešnaestoga vieka, kad umjenstvo rimobyzantinsko prevaljeno, nesretnih dogadjaja godi: 1454, s iztoka na zapad, razselilo se od Italije u Francuzku, eto ti francuzkoga jezika *de renaissance*, nagjingjerena i naprlitana: stoji cika po njem grčkih i latinskih pulija, i kupa se u plimu bysantinskoga oblika. Jedan naraštaj preko toga jezika prošao; godine, ljudstvo, književnici, novi dogadjaji, običaji i misli, utiru ga, viju ga, probiru ga, jaštre ga i sažimlju; eto ti jezika Mathieu-va i Regnier-eva; pravcatoga Francuza trojedne matere jelinsko-rimsko-kastilanske, ponosno zaodjevena, i kitnjasta, sjajna i šarena; ali obilna i prirodna. Ni po vieka ne prodje, kad se Malherbi-u trpak i ožvast učini Regnier-ov jezik; a Racin-u nasošuljen i namutan; te, daj da jedan žmikoće i mekoti, a drugi da razabire i procjedjuje, dok mu se slikovnost obnese, i dok se priljubi umišljaju.

Digitized by Google

Osamnaestoga vieka, daj po treći put cjedila i rešeta, da mu Voltaire i svaku pljuvu pokupi, da mu opuha i dihaj čuvstva, te ga usuši za sušta razloženja, kao što bijaše zadaća onomu razložarskomu i suhoćutnomu vieku. Devetnestoga vieka okrenuše stvari, pa se i misli krenuše. Duh ljudski prodje se neplodnoga polja Voltairskoga; iza sjeverine neznabožnoga razbijanja, puhnu vjetarak pobožne ćuti, okupstvo zamienu razglobstvo (syntese-analyse). duh tvoritelj zamienu biesa razoritelja. Eto opet pjesničkoga jezika, iz stare stribe dragoga kamena, iz prvoga kala mladikovih grana, iz tamne riznice svietloga vienca (V. Hugo).

Prosto je Francuzom da ta pretvaranja nazivlju napredovanjem; nam prosto nije pretvaranje i preinačenje našega jezika, jere srodnika nejmamo, a učenjakâ ne trebujemo da pretvaraju, što je priroda divno izniela. Nam je sad do svestrana razvijanja, i do uzvišenja jezika; kako nam je liepo njim goricom zapjevati, neka nam bude dično i svojno i u književnom sboru zasboriti. Nam je do pribiranja i prikupljanja tudjih misli; ali nam se čuvati svake navine tudjinske u obliku misli i njezine izporave, možda još nepogodjene. Doći će i to vrieme, kad će naša knjiga opasana drugovati sa inorodnom, i njom se razmienjati, kroz dobre prevode; ali danas, svaki doticaj nam prieti; ciep sa tudje stablike, može nam lako, cio sok naše voćke suzbiti i natrag potisnuti. S toga plašimo se prevoda; uvjereni da, i osrednje uminje, može nam dati liepo pisanu knjigu, bilo pučku, bilo narodnu; a da samo korenito, podpuno, prirodno uz učeno poznavanje jezika, života, misli i uljudstva našega, mogu nam dodati uprav ponašena kakva tudja umotvora. Narodna knjiga može biti, po jeziku i smišljena; ali knjiga ponarodjena, valja da bude kroz jezik premišljana; pa kako ćeš premišljati ono što nisi još smislio, ono čemu se još nisi do kraja domislio? — Koje, od neznanja rieči, što bi uprav zaligale izvorniku, koje, od zamrsita načina mnogih inostranih spisatelja, prevadjanjem lasno razstavljamo slog prirodan našemu jeziku, i viknemo obapisivanju (circumlocution) ubojitu česticam i umetcim; kojimi se od milinja gladi i snaži, užimlje i izvija hrvatski kao što i

Digitized by Google

grčki jezik. A ta nam se čini nevolja najveća neke inače velezaslužne škole: koja kad se nebi sobom triebila, opuhala bi nam svu izvornost i svu krasotu sloga; dapače sapela bi jezično miloglasje u slovnička putila; zatupila bi nam ćut jezika, i pridušila bi oni sjaj, koji probija iz narodne besjede. Na tu mudro opominje Tomaseo: "ljepote sloga i romona, sitne al' sgoljaste, žive su čestice sastavne ljepote, živac su uslastnoj izreci, i nevehloj mladikovitosti spisateljevoj.„ Znamo da nam jezik nije dovoljno gibak; da još nije dovijen svakomu predmetu; da nam se hoće one trjezmenosti u začimanju i slaganju, što je prva dika jelinsko-latinskom umu; da u tom nas mogu podobro i pomoći prevodi; koji bratime narode, stiču baštinstvo plemenâ, i previjaju jezike. Ali, taj nam je posao dočetni; i red nam ga je odgoditi dokle god se ne upoznamo s' svojim jezikom, onakim kakav je po prirodi; i dokle od njega ne saberemo žice narodnoj knjizi. Popunjavati, saplićati, vezti po likatu izgledu, to možemo upravno i koristno; ali ne trgati svoje osnove, niti se načinjati tudjom oblakom. Ne odhrani se harno čedo bez majčinog mlieka; ne razvija se jezik, bez svojstvena oblika.

Pustimo za sad prevode, a dojmimo se narodnoga jezika; da ga samostalno ujedinimo; da od taložine njemačke i od talijanske lepušine, čistimo slog i izreke, više nego rieči: i da se vježbamo, govorom i pjevanjem pučkim, našu misao što njemačku, što talijansku, što francuzku da izporavljamo onom nezapetom otvoritošću i onom niznom trjezmenošću, što je nalik grčkoj i talijanskoj ćudi; onom bistrinom, što ponese svietom knjigu francuzku. Mi smo ti na skoku kobnu zauvjek narodnomu životu; težko se nami, ako se obeznanimo, ili nadalje srnemo. —

Anù, kad smo spomenuli i narodni život: ne šalimo se narodnim životom, predstavljajuć narodu jestojke trpke i neprobavne. Zadruga domaća i obćinska slovinskih naroda, obilna je i nepoznana ruda njihova veličanstva. Sve uzdanje budućnosti ruske, nije u spletkarnih osnovah Neselrodovih i Nikolajevih, a još manje u Petrovoj oporuci; nego u napunosti i u čilosti zadruge ruske. Mi južni slo-

Digitized by Google

vinci, pored različnih obreda vjerozakonskih, i pored osmanske tmuše, iznismo do danas značaj naše slovinske zadruge, proste i jednostavne, kao što je prost i jednostavan život kojim je proklila. Kršćanstvom taj se značaj oplemenio, i posvetio se u srdcu pobožna naroda. — Ali u Evropi nije tako: nasljedstvo uljudstva jelinskoga i latinskoga, na poganskom uzoru; narodna prevaljivanja i pretapljanja; ratovi na krst i za krst, razdori crkveni i državni, *Reneissance*, *Reform*, bezvladja i samovladja, iznesoše mnogo takovih ustava i sustava, kakvi ni izdaleka nam ne dolikuju. Književnost je u narodâ, kao što misao u čovjeka. Bezobzirno prevadjanje iz evropejskih književnosti, pomutilo bi nam misao, i sunovratilo bi prirodan razvoj našega narodnoga bića; kao što nam, na uzačas! odgoj mladeži po tudjih sveučilištih, muti, zavadja, odradja izobraženu ruku. U državnička pitanja po Evropi uplela se zadružna pitanja; dapače toliko su mah otela, da i najzabavniji romanci, danas zadružninom dapću. Mi nećemo sad razpitivati, imali Evropa dovoljno zdravih moći, da sobom bez čistoga, kršćanskoga načela spasi svoju podkopanu zadrugu; ali znamo, da dobar dio evropejske književnosti, danas k srdcu narodima gadja; i znamo da Hrvatstvo na osob, ima svoje pitanje narodno-državno na prvom redu, i da ga svoj knjizi našoj može doteći. S te strane dakle za cielo niti nam treba, niti nam pomaga, da što prevadjamo iz inostranih jezika.

Jedina dionica djeloredno-zadružna, u kršćanskom smislu, može nam gdjekoji cvietak pokloniti, da ga presadimo u skromne podvornice seoskoga puka; jere tamo posvuda još kršćanska misao i kršćanska ćut moćna i spasonosna živi.

Mi uobće velimo: da bi nàm prevodi ne samo nanieli jezik na oblik nesrodan; nego bi nam zaveli narodnu misao.

III.

Da pobliže dokažemo, što rekosmo uobće, razaberimo razliku ćudi glavitih naroda, kakva probija kroz njihove jezike i kroz same književnosti; nebili vidili kako

Digitized by Google

nam i s toga odmah na prvu s prevodima prieti pogibel. Ovde nije mjesta da navadjamo sve što mudraci sude o pojedinih narodih koji su danas na glasu s mogujstva i s prosvjete; niti ćemo uzanje nagadjati svemirsko zvanje tih velmoža, koji se različitimi klanci i ratilî preotimlju o svjetskoj prevladi. Nego, da spomenemo samo tri velikana u prosvjeti, s kojimi najviše obćimo; i da se nadvirimo što im je u knjizi i u jeziku za nas.

Francuzko se ime po svietu razliega još danas, najslavnije i najmilije. Svud je Francuzu prijateljà, posvuda nasljednikâ. Pipini, Dragutin Mlat, i Dragutin Veliki, trgoše mač za obranu kršćanstva i uljudstva, kojim prietijaše s juga islamstvo, a sa sjevera poganstvo: ta je mač sievao u rukama S. Ljudevita pred križarima, i kao da se srestao s' nepridobitnim krilom naroda, koji se prozvao medju narodima *desnicom kršćanstva*. To odgovara francuzkoj ćudi vitežkoj i posvemnoj (katoličkoj). Ako mnokrat izopačene vlade zloupotrebiše priljubito i slavohlepno srdce francuzko, opet, sve do nje zadnjih nesreća, Francuzkoj se obraćahu suzne oči ugnjetenih naroda.

Ali, koliko Francuzi okrenuše mačem, toliko zavedoše svojim brzim i lakim jezikom; da mu već misle prvenstvo po svietu zajamčeno.

Ovo će biti drugim ugodno: ali Slovincim mislimo da je pogibelno. Mi nećemo sad pitati, kamo vodi ta francuzka prosvjeta kako je danas dotjerana; nego samo pitamo: šta nam s francuzke knjige i jezika kroz prevode?

Nit' je francuzki jezik, nit' je francuzka knjiga (kako nam-kažu za I. R. Viko-m, mudroslovi) vriedna da bude uzorom pismu i misli.

Uznosi se razbor, bistrina i lakoća francuzkoga jezika; i pravo je. Svak zna da je to jezik razglobit i da je s toga podoban ugoditu izporavljanju umnih stečevina drugih naroda; pa da je i s toga omilio mlitavoj učenosti.

Ali ta jezik, ako uživa sve prednosti razglobe (analysis), s' sobom nosi i njezine mane, koje nisu malašne, kad je ona odlučena od okupnje (synthesis).

Što je razglobljeno nije svedj najbolje shvaćeno, ni obujmljeno; jere razgloba, opuhivajuć, i po pameti izvi-

Digitized by Google

jajuć okostnice stvarî, nimalo ne pripušta, da im se oćuti životni dah, kâ što pušta okupnja. Razgloba je prisvojna — subjectivna — (veli Gjoberti) i predlaga stvari oblikom dolikujućim premišljaju; dok okupnja, sobom predložna, blisne premišljaju sjajnim zrakom uzrijaja (intuit). Tim je uzrijaju slog najsrodniji, skladnja raznovrsta i vješto svedena: jere, premda svaki jezik izručuje pojmove kroz premišljaj, tako poredanje može najživlje odsievnuti tvar uzrenu, i zasjeći misli, odgrćuć im odiljaj; mjesto da ih oslika, jal' teke da nacrtne.

Po tom je prosto kazati da, jezici razglobni, nose se poput dušoslovstva (psycologisme), dok se okûpni drže načina bitoslovnoga [1]).

Jezik je francuzki bistar i složit; sgodan izlaganju istina inudje pronadjenih; ali, malih sklonitba i spregâ, škita ustrojstva i kratkokrak, nije vriedan da se dovije obilnu, raznoliku, blagorječnu, mužku i savršenu slogu. Od mane u jeziku, mana i u knjizi; niti se tomu čudi tko zna kako su pojmovi spleteni sa slikami, a misli sa riečima, koje ih zaodievaju: pa mudroslovci mniedu, da razglobni slòg u pisanju, prvi je napustio u Francuzku Kartesievo dušoslovstvo, te po za njim, prosto ćutoslovstvo (sensisme), i dosljedne biede književne i zadružne. Nije nam sada navadjati iz ćudi narodnje, uzroke prednosti i manâ toliko hvaljena jezika; niti se baviti o njegovu povjestnom razvoju, kako ga crta prvi mudroslovni jezikoslovac I. R. Viko: dosta nam je da znamo, kako bi nam urodilo nasljedovanje, iz prevadjanja francuzke knjige.

Ta se knjiga danas kupa u pojmovnom praznoriečju. Francuzki danas na glasu mudraci zamienjuju *ljubav iskrinju čovjekoljubjem* bez pravilâ, bez temelja, bez svrhe, da ostane najvećma u peru; *ljubav narodnu* zamjenjuju pak *ljubavju čovječanstva*, koja se ne zna odkle počimlje, nit' kamo teži; *nastave* ustarane i običajim prirestle, za-

---

[1]) *Dušoslovstvo*, jest mudroslovni sustav, koji počimlje od nutrene ćutnje, da od nje izvlači sve znanje ljudsko; t. j. sustav koji izvadja razumivo od ćutljiva, i bitoslovje od dušoslovja.

Bitoslovstvo je pa sustav ovomu sasvim protivan.

Digitized by Google

mjenjuju *izmišljotinami* neuporavnim; *poslavno kršćanstvo*, zamjenjuju čudnom *smjesom svih zakona*, obrazinom vjere bez članaka, bez obredâ, bez zapoviedi, i njekim vangjeljem čovječnosti, bez nadpisa i bez koricâ; oni slave *ćudoredje* koje *vjere* nejma.

Kad bi nam, radi književnoga napredka, slabi naslon bio na Francuze, bili se bolje pomogli uz Niemce? Uobće se priznaje njemačkomu jeziku što se francuzkomu niječe: kaže se da je to jezik okupit, u mudrosti razveden, prostokret, i plodovit u novoriečju. Ali se uz to još kaže: okupnost mu je često razaprta; nije mu do kraja vidno; nije mu posvuda završeno; omišljaji preko njega se prelievaju, ne luči jih niti jih zadieva do mjere: i odtle ono nješto maglovita, mutna, pozračna, smucava i neopredieljena, što je spaziti u mislima najvećih umstvitelja njemačkih; jerbo, misao ne može biti točna i upravna, kad je rasovata rieč, kroz koju probija, Ako francuzki jezik (veli neki Španjolac) tanušno i mekušno, al' čisto, razabrano i glatno slika misli, primičuć ti ih; njemački zameće im nacrt, popunjajuć ga daljnom zamrakom. "Njemački jezik (veli Gjoberti) ka' što i njemačko mišljenje i čuvstvovanje, u mudroslovju, u književnosti, i umjetnosti, još zadiše staro-iztočnim razkolničtvom i azijatskim svebožtvom (panteismo). Te, ako su odatle Niemci naslиedili i dobra, ka' što je ona umstviteljnost, kojom su prvaci u Evropi; i ta im je pomućena zamrakami svebožnimi, i njimi zaosienjena na polju sgoljne misli ka' i na polju jezikoslovja i krasnoslovja. S toga *lutorstvo* (Reform) i *panteizam*, biva, *poganstvo* opet izazvano u dvostrukom obliku, bješe njemačke jabuke. Evo tri vieka, dva naroda najviše spopadaju kršćansku istinu. Niemci, u svojoj nadmudrosti kuju, a Francuzi iz lakoumnosti raznose i prodavaju po svietu, svakojake izmišljotine i zablude, pomoću njihova svijasta i prometava jezika. Navadjajuć ove rieči, nekanimo neharnošću odgovarati narodu, od kojega smo se dosada mnogo čemu naučili, pa možemo i posad poprimati izgledâ, osobito ustrpljene učenosti i pomnjiva iztraživanja. Ali, kako nam je potrebno da radi našega napredka, prodjemo se u mišljenju i govorenju lizanja francuzkoga; tako nam se čuvati i nje-

Digitized by Google

mačkoga sunovrata, da ne okrûnimo, s jedne, našu izvornost, a s druge, da ne stečemo manâ, koje nam doisto nebi pomogle narodnomu preporodu.

Pustit ćemo medjutim dobroćudne Niemce, da se tješe mišlju, što im se u glavu zasjekla, da ih je tobož Providnost naredila apostolima kulture od ovih naših tja do iztočnih strana.

Da koju spomenemo o jeziku i književnosti talijanskoj. Susjedi i drugovi u mnogoj muci, mi zaboraviti ne možemo narod, koji je nasliedio jelinsku mudrost i rimsko veličje, obnovljeno i zamladjeno nepomrčnom svjetlošću kršćanske misli. I ako se može jeziku talijanskome što prigovoriti u izvornosti, priznati je da je prva i zakonita omladina najslavnijih jezika staroga svieta; on je najbliži i najživlji odsjev kršćanskoga slova; njim je Dante zametnuo temelje književnostim evropejskim. Kitnost i priprostnost, sladkost i jakost, sličnost i raznolikost, to su najveće vriednosti za svaki jezik; a te se zrcale u talijanskome jeziku, kad ga ne pogane pofrancuzena jali udvoričina usta. On je okupit; ne, oporim zavijanjem, nego obilnim okretom, raznolikim stavkanjem, opletnim odbadom.

Očito da se u tom ne klanja nijednomu jeziku evropejskomu. Tomu jeziku (ka' što veli Gjoberti) rodjenomu od viенčanja veleumja grčko-latinskoga sa kršćanskim, našla se književnost, koja, ukupno uzeta, uživa prvenstvo na svietu, hošli krasotom, hošli dobrotom. Dà, Talijanci, uzprkos zavremenim zabludam i zavremenom driemežu, prvi su u svakoj struci književnoj i umjetnoj; i u njih je najbolje izražena u knjizi, kršćanska misa'. Doduše, od nikoga bolje, što od Talijanaca, mi se možemo naučiti u pisanju, točnosti izrekâ, sličnosti slikâ, triezmenosti prilikâ, priprostnosti i pristojnosti sloga, točnosti i jakosti razloženja; tim se odlikuju njihovi veliki spisatelji stari i novi. Od nikoga bolje, što od Talijanaca mi možemo primiti zdravih načela u svim znanostima; u nikoga nagledati se ljepših uzora umnih i umjetnih. Ali, to ne biva slovnim nasljedovanjem, ni putem prevodâ; nego naukom, i promatranjem izvornikâ. Ćud je naša, te

Digitized by Google

i ćud našega jezika, razlučena od ćudi talijanske: pa mi valja da iz našega puka uzmemo cio jezik; te da ga osvjetlamo umom i naukom. U puka je ruda, priroda i sva moć govora; od njega način, sustav, zavine, naslage, zaglobi; i onaj obći cviet, onaj mirluh koji odgovara ćudi jezika. Jezik se usavršuje, prostire i izpunja (napamet da veli Tomaseo) ne, od vanjskoga priljepljivanja nego od nutrenoga izrasta, što bez natega probija iz jezgre. Jezik je sustavna cjelina, koja može resti i ljepšati, samim razvojem nutrene moći. Ako je do kakve nove rieči, jali do kakve izreke, ne budmo gavežljivi; samo, neka nam je prilična, a jeziku poćudna; da mu se sljubi i s' njime se sreste, kao da se s njim začela. Nije se plašiti novih načina, i novih vrsta slòga, kad su prama jeziku; jer u svakom ih počiva množtvo u zametku; te vremenom klijaju, kroz narodna usta i kroz pero narodnih spisatelja. Veliko je zvanje tih naših književnih prvaka, da nam što bolje i što samostalnije, sada nastoje o razvitku moćiu dosad pritajanih u jeziku; kako bi i narod naš uveli što brže, u prosvietljene narode, i zadovoljili našoj pravednoj želji, da i mi već jednom našim očima progledamo i našim ustima progovorimo u ponositoj môbi duševnoga rada. S toga, pored sve ljubavi prama krasoti talijanskoga jezika; pored sve časti prama njegovim divnim uzorima; i pored žive želje da što više crpimo iz bistrih izvora talijanske književnosti, grôza spopada i na samu misao da, bi naš neujačani jezik mogli naprtiti prevodima iz talijanskoga: jer bi ga tim pridušili, i nezrelu nametnuli nesrodan oblik; kâ što su učinili pjesnici dubrovački, na veliku škodu slavi svojoj i napredku narodnomu.

Kad bi se mi dojmili prevoda, kao što su njeki počeli, nebi trebalo da se više za našu knjigu pita. To je žalost i nevolja gledati, kako nategljem i mlatom, neki zaokupljaju, raztežu, sbijaju, taj naš sirotni jezik; a sve, rad ljubavi lakih prevoda, da se reče, da i mi rpu knjigâ imamo. Pa što ih je više prevod na svoj oblik zanio, misle da su bolje pogodili, i da su nam veliku hvalu jeziku zadobili. Šta mi da dobijemo takim prevodima? Jezik ni naš, ni francuzki, ni njemački, ni talijanski: naš po imenu, njemački po slogu, francuzki po načinim, talijanski po izrekam: a mislima? svačiji i ničiji.

Digitized by Google

Napokon, opazit nam je, da narodni veleum novovjeke zadruge, u književnosti, kao što u vjerozakonu, u državničtvu i u umjetnosti, stekao se u dvi poglavite izjave; s jedne romanstvo (Francuzka, Italija, Španja) s druge germanstvo (Njemačka, Inglezka, Amerika). Kršćanstvo ih je premiesilo, mnoge opreke izravnalo, mnoge sveze ujamčilo; uljudstvo ih dan na dan sve većma primiče i sudjeno im, da se napokon izmire i sljube u veću zajednicu; ipak, obćenite razlike još sve jednako ostaju. Romanstvo razi i prisvaja gdjegod dopre; nikoga od sebe ne odbija, ništa ne odbacuje: ono zna razlike narodnosti sbijati u jednu zajednicu; zna razlučenimi življi smoždili jedno tielo; svaka mu misa' probija u život; i svakim velikim djelom ravna jedno vrhovno načelo; povjest pojedinih naroda, povjest je cieloga plemena. Gdje su god doprli Rimljani, to je bilo polatinjeno i posvuda naselbinâ ostavljeno; Mletci su uvukli dosta talijanštine u iztočna pristaništa; Španjolci su novih Španjolaca u novom svietu za sobom ostavili; Francuzi su sebi priljubili i turkoše afrikanske. Germanstvu nije bilo tako ravno; ono je proždrlasto, al' se, za veliku našu sreću, samo sobom izciepalo; tu svak radio na svoju ruku. Osoba u Germana gospoduje (self-gouvernement); on se uzda sam u se, pa sviet mu postaje tajnom; život mu je tajna: duh ne da mu se složiti s tvarnosti (realitetom). Tako ti narodi s jedne strane klapiše od svoje glave (Niemci); a s jedne pustiše se sgoljno radinoj tvarnosti (Inglezi). Germanstvo ne može nikoga da zavede; sve njemačke mudrojlije u tutanj za ostali sviet, ako ih Francuzi ne primu k sebi; i ako ih oni pod svoje ne razture.

Što gvoždjem i vojničkom stegom danas sbija Prus, to nije prirodno; to će kad li tad li puknuti na drugu ruku. Za vrieme, sablja može, al duh njemački, neće konačno osvojiti zapada ni iztoka.

Gdje god pristupi Inglez, on ostaje korenitim Inglezom; ali svedj ostaje tudjincem u zemlji u koju je došao. Potla sto godinâ nego njim vlada, Indijanac Ingleza mrzi kao krvnika; vjerovjestnici londonski nisu nigdje primljeni kao rimski; što više? naselbine amerikanske bore se proti svojoj matici, odcjepljuju se, i dan na dan

Digitized by Google

sve to veće još na nju mrze. Koga je u toliko vjekova Austrija poniemčila? Niemac u Ugarskoj, drugoga se koljena pomagjari. To je sreća po susjedne i po osvojene narode, koji su tako mogli održati se u svojih težnjah, i u svojoj osobitoj ćudi. Ali svakako je znati da od toga osobnjačtva, uz mnogo dobra, našlo se i za nas velika zla. "Germanstvo je nadmašilo latinstvo od Reforme do Francuzkoga prevrata, od Kronwella do Wasingtona, od Lutora do Chaninga, od Bakona do Hegela, od Shakspeara do Šillera.„ (Vilari); pa se odtle velika miena u književnostima porodila, velike bludnje u svietu mah otele.

To navedosmo, teke da vidimo, da nam Slovincima povjestnica u svietu još našega mjesta ne kaže; i da će nanj pogoditi naše oči najbolje; naša misa' prirodno razvijena, po našem uzoru izjavljena, pogoditi uspješnije nego, neizbrojene *pukovnije kozačke*, uspješnije nego svakojako *pomnožani prevodi.*

IV.

Pjesničtvo je najsjajniji pojavduševnoga života: ono je najuizvišenija obvjava ćudi i sposobnosti narodne.

Svi Slovjeni imadu jedno, osobito, izvorno pjesničtvo. Nismo se spremili da ovde slavimo naše narodne Pjesme, koje su danas daleko čuvene po svietu. Da samo nahrcimo po čem su izvorne, i kakvom osobitom ljepotom sjaju.

Pjesničtvo je slovinsko, uzor prirodnoga pjesničtva; ono je ogledalo i zname slovinskoga bića. Slovinac je od otoli težak; njemu je zemlja od iskona mila; on se priljubio životu priprostnomu i poljskomu. Nit' je izostao divljak, nit' prispio ugladjenik. On se je opasao: ali nije još dolame svukao. Rodjen i odgojen na krilu prirode, on ga se nije ni u momčiluku odrekao. Priroda je blaga i uredna, skladna i tiha; blagoslovljena zemlja, koja je Slovince zapala, cvate milinjem najžupnijih predjela; vedro nebo koje mu se nad glavom razvadja, sjaje veseljem najblažijih podnebja. Iz toga života, iz ljubavi prama toj prirodi, izteklo je pjesničtvo, skladno, slično, bistro, prirodno,

Digitized by Google

tihano; kroz koje se proziru misli, ćuti, običaji i djela ljudi zadojenih mliekom take milostnice. Gle kako ta Pjesma diše samom ljubavi prirode! Ob ovu se prelieva; pripjevima razmienjaju se nje mnogovrstne sline; ona sama dodaje izrekâ, koje zaliegaju svakomu odisaju, svakomu ganuću duše slovinske. U toj pjesmi nije čuti glasa nesmiljenika, slavohlepnika, ni biesna vjetrogonje, koji, zanešen klapnjami i čarobnim prikazami, boravi u muklih kulah, i u pustošnih stanovih, srdcem jareć hlepnju za čudnovitosti; nego, slovinskom se pjesmom razliegaju bistri glasovi čovjeka neozledjena nit' prekorednim požudami, nit' duhnovitim strastima, nit' razpasom nit' razbludnom uobrazom; glasovi čovjeka pravodušnika, podobna i životom i pjevanjem još na bolje da okrene (Brodzinski).

A to s toga, jer Slovinci, poput starih Indianaca, Misiraca, Persijanaca, Jevrea i Jelina, restoše do nedavna osobiti u svom zavičaju; dalje od inostrane smjese; i tako su životom moždjeni i krepki. Što je god narodna, u njih se osovilo; nit' je inostrana natiska mogla do danas da razapre domaće uljudstvo. Odtle izvornost plemenitoga oblika takoga uljudstva. (Ritter.)

Po takom životu, i po takoj ćudi Slovinaca, i pjesničtvo im se našlo zrcalom radina života; u kojem duh i pùt, um i srdce, nutreno i vanjsko, misao i izreka, *možno* i *postajno* (la virtualità e l'attualità) niti se spliću niti medju se zadušuju; nego se u svem pogadjaju, obujimlju i sljubljeni ostaju, onim riedkim vezom, do kojega je u ljudskome životu blagostanje posebnikâ i množtva; a u pjesničtvu, savršenstvo, ljepota i krasota. Tako je dakle slovinsko pjesničtvo, pjesničtvo radina života, podpuna života; što je ne samo u mišljenju nego i u djelovanju, vršak i kraj svim strukam umnoga i duševnoga razvoja: ono ne zalazi zamahivanjî sgoljno umnimi, bez oduhe k svietu koji radi i koji obstoji; niti se zavadja za svietom, da ga do gola razgalja; nego je pjesničtvo koje se prima i umišljenosti i tvarnosti (ideal-real); ne priteže ni k jednoj ni k drugoj; nego ih se jednako drži i sluša im zakone, da pomogu dok mogu; a ono medju njima cvate, i žive životom vlastitim. I red je da tako bude. Težak ne može da ni dneva dangubi, pa od običaja po-

Digitized by Google

staje radišan; on nema kad da gata, i da izumišlja zlatne kule uz koje bi se penjao, teke da se čim bavi; nego, svedjer za poslom, na svašto mu se obazirati, i svedjer štogod oprematі. Pa kako on žive u prirodi; tako, kamo se god okrene, š njom je u pogledu; te mu se i sama pjesma k njoj navraća; s' njom se zabavlja, nju prebire, i cvieće joj iz njedara trga. A priroda, pjesmi odgovara; voljno kroz pjesmu proviruje i od milinja, svoje ljepote pjesmi zadieva.

Tako, pjesničtvo slovinsko ostaje osobito i samosvojno. Njeki ga spodabljaju s pjesničtvom jelinskim; ali je to do puke nevještine. Jamačno, pjesničtvo sadanjih Grka zanosi na slovinsku; nego starinari kažu, da to nisu Jelini već Slovinci *pogrčeni;* koji, poprimiv inostran jezik, ne odrekoše se ni misli ni duha slovinskoga. Ali stari Grci daleko su razstavili; i ako se njihovo pjesničtvo našega dodira, to je doticaj obći, svim stvarim koje su od istoga izvora; jali to je ono naličje, koje se svagdano nahodi izmedju narodâ, kâ što izmedju osobâ, jednakih obstojnosti, jednakoga živovanja. Izvornosti nije do različja stvarī koje pjesma obuhita; nego do različnoga načina i oblika kojimi se o njima bavi i njih probira. Stari Grci živili su kâ što i Slovinci; s toga im je i na pjesničtvu jednaki znak radinosti, oboje pjesničtvo je živoga svieta; al' je sve to naličje nakrupno i nadaleko; jer pobliže što je god viditi, to je odlučeno za svakoga; svojno i osobito, prama narodnoj ćudi, prama vlastitomu zvanju, životu, običajim: prama nebu i prama zemlji. U Grkah oblik je zaokupio i preuzeo misa'; dok u nas, misao sudara s oblikom; sljubljeno je i nagodjeno jedno drugomu: nit' se raztežu, niti se sbijaju; nego jedan drugomu do mjere odgovara: skladuje misao, jer se neizmiče preko medjâ vidivoga svieta; pa joj oblàka slično odgovara; a skladan je i oblik, jer ne skriva, nego do prave mjere zaodieva misa'. Odtle se vidi da, pjesničtvo slovinsko, stoji po sriedi starogrčkoga pjesničtva, i onoga ostalih naroda evropejskih; u kojih, misao premašuje oblik, i ovaj se drobi, nebil kako podkùpio cielu misao; oda šta, mût, presjeka i nezavrha njihove uobraze.

Taj pravac i ta razlika pjesničtva jelinskoga, slovin-

Digitized by Google

skoga, i ostalih naroda evropejskih nije od slučaja, nego od ukupnih obstojateljstva narodnoga umjenstva; i napire se na one prigode, koje uzajedin sklapaju, i temelje na vieke narodni značaj. Nikomu nije prosto, ni puku, ni cielu sboru strukovnjaka, da za se gadja književnost, jali pjesničtvo, kako komu drago; nego je ono nastalo sa zametkom bića narodnoga, i s njim se razvija po osobitom zakonu, pod uvjet, pravo narodnoga obstanka. Kao što, prirodni život nas dojednoga, nije do razvoj moćiu od Boga primljenih, razvoj mahnà i prednosti što smo s' sobom na sviet iznieli; i kao što svaki nas pobira u životu plod onoga sjemena; tako i prirodni život kojega naroda, i svega što njemu pripada, nije drugo do, napredna objava načela, na kojem počiva sve zdanje njegova bića. To načelo, kao što rekosmo, javlja prvobitni način življenja, i narodna samosvojnost. Nude, hajmo k izgledima. Što je od Jelina bilo? Jeli imao kad, i uza šta, Jelin da se nada se nadviruje? da se odvrne od svieta što se oko njega prostirao, te da samovlastan redi ćut i prirodu? Zaokupljen mamnom prirodom, koju mu je isto bogoštovje bôžilo; svedj pod vedrim nebom, svedj pred srodnicim za poslom, dok sve vrvi, sve lazi i sve zanosi, da nije mu kad ni trenuti pomišlju, zar li je mogao Jelin oteti se zagonu, uzaprieti têk izvanjske prirode, i spregnuti je na svoju? Jal' je mogao on, rodjen tvorilac, samovoljno razmećati i pretvarati oblik; kad njegove misli, njegova čuvstva, razmienjajuć se neprestano s' toli veleljepnim svietom, šalimice bi pogodila na znamc, na oblaku svoju; i samotokom se prelievala u odgovarajući divni oblik; koji bi im prikazivao značenje (stvar znamenovanu) što vidnije i što podpunije? Druga je kod Niemca. Sjeverni sin, urestao u niemom lugu, koji mu prekrievaše domovinu; u lugu kojeg je strahopočitovao kao njeko svetilište, lov je lovio, i tim vikao srtanju i napadanju. On se uklanjao svakoj raboti, kao nepristojnoj njemu, slobodnomu i nepodložnomu mužu: s toga je ostavljao teženje rabotnikom i sužnjima, i nebi se priklonio k zemlji, do ljute nevolje. Pa kako u dubravah, nije moglo biti sgode da bi mu doteklo svega za život, hodao bi od mjesta do mjesta; i gdje bi mu se desilo, pritiskao bi susjedne usjeve.

Digitized by Google

Nego, željan svojih grma i svojih gudura, dodijalo bi mu se u polju; nit' je mogao odoljeti jednoličnosti tiha života; te bi se opet vrnuo u goru, da bitanži po svom zavičaju. Gora ga je razpudala, i razvjetrogonila: te se i nehote razbijao po svietu i težio na nepoznata mjesta; gora ga je dielila od obiteli, osamljivala, poticala da lov zamieni ratom; i kao da je s gore padao, omiliše mu čudnovita, vanredna, nadnaravna. Samotan boraveć, zaglušen sušnjavom pripalog dubja, sagnat sam u se, pustio bi se mašti i smišljanju; te otevši mah, uobraza bi mu se zapodjenula na lakim krilima do nebesâ; i smiona bi se zaugnala nad ponore. Nazor i namišljaj nisu mu bili omjereni; nego nezavršeni, sumračni, tugaljivi i premašni.

Odtle mu se i pjesničtvo zrkli nebrojenim bojalikriesnicami; odtle vilovanje njegove razumnive, i neprestano naprezanje oblika, da bi se obezgraničio, oneznačio, te ikako dao prozrieti oneznačenost pojma. Oblik je dakle silom nabijen misli, i bilo mu se razčešnjati, da bi se kako, mnogovrst, višestran, i brojan, mogao s mišlju hrvati, i neuzdajuć se, da bi njoj ikad odolio (Bodjanski).

A Slovinac? On ti je po naravi druževan i veseo; stresav zlovolju, nije mu stalo za produmavanje (speculation). Zdrava, čista i bistra krv što mu kroz žile teče, čini ga vitkim, okretnim, bistrim, otresitim, ganljivim, srdčenim, kô što nije ikoji drugi narod u svietu. Niti je to odgojem stečeno, niti je pričinjeno; nego je prirodno (Šafarik). Pa mu uz to prisloni način živovanja; ljubav na teženje, na poljski život; ljubav k prirodi, ni sjevernjači, ni prisojkinji, nego blagoj, zdravoj, umjerenoj slovinkinji; prisloni trieznost željâ, lako zadovoljstvo; onaj razbor i onu spametnost, što uklanjaju od ćudi i od ponašanja njegova, prenapetost i jogunstvo; pa ćeš dokučiti, radšta mu i u pjesničtvu podpuno odgovara misao obliku, slika i izraz, omišljaju i ćuti; da neće jedna druge ozlediti jali pridušiti; već jednice niču i procvjeću; gdje se dirnu tu prijanjaju jedna uz drugu, srestaju se i postaju izvrstnim tvorom.

Digitized by Google

Možda sve to većim prodiranjem u Aziju kroz Ruse, slovinstvo jednom ne pomisli da je i njemu crpiti književnoga blaga od Indijanaca.

Spomenit nam je dakle štogod uobće i o indijanskoj književnosti; da odmah s daljega uvidimo, koja li nam od nje mala korist po naš duševni i narodni život.

Indijancem je vjerozakon svebožtvo (panteisam); to ne razlučuje duhato od neduhata, nit' uobće zna razlike izmedju čovjeka, životinje, biljke, i tvari; i napokon sav mu je sviet pûka prikaza, koju u čas same obmane, sbudnu i zamlieči božanstvena početna moć, Brahma, kad se u njoj ganu Maja, matica svieta, biva, kad oćuti roditeljni nagon. Cilj duhovanju indijanskomu jest nadvladanje svieta, te prikaze, kojoj nema razloga da obstoji. Uz to književnost sanskritska nam je odkrila posvemašnju prevladu mačle nad svim umnim životom staroindijanaca. Odtle u književnosti indijanskoj nesurazmjerno njegovanje pjesničkih oblika nauštrb nevezana pisanja, i tad kad bi pravo nanj red bio. Nisu sama sveta pisma indijanska, njihovi zakoni, njihove priče do slova u pjesmi, nego su gole pjesme i njihove slovnice, povjestnice, sbrojnice, ljekarice, i zemljopisnice. Njihovo je mudroslovje sgolja pjesma poučnica. Tako ti je sva duševna izradba indijanaca jedino pjesničtvo; kojeg' oblik doduše je bez druga. Nikakav jezik na svietu nema obilje stopkanja, slovkanja, i sricanja pjesničkih vrsta, što ih ima sanskrit.

Indijanci su napisali svoje Božipriče (Göttersagen) pod očitovanje, u svoja četri Veda (Rigveda, Samaveda, Jajusveda i Atarvaveda) koja su nastala dobrih deset vjekova prije Isusa. Indijansko velepjevstvo (epik), kô što svako staro velepjevstvo bavi se o samom junačkopričju (heldensage). Taki su velepjevi Mahaba-rata (veliki rat) i Rama-jana (Ramajina-Ramin život) koji zadnji broji do sto hiljada vrsta šesnestoslovčanih. Sbirka pripovjedaka *Purana* sujimlje do osamsto hiljada takovih dvostručnih stihova. Drobnopjev (lyrik) [1]) ne zanosi već na duhovstvo, nego razvija slike prirode kroz najvelebniji razcvjet žarom usijane ljubavi, koju ne podnosi naše ćudoredje.

---

[1]) Što bi Vuk zvao ženskim pjesmami.

Digitized by Google

Najodličnija mu je izvrština ta što opjev slasti i gorčila ljubavi, zna vilovito skititi gjidi-slikami iz života same prirode.

Zavrha indijanskòj umjetnosti jest igrokaz. Taj ne zna, što je to grozni skončak; nego baveć se poglavito o ljubavi, koja sad plamenim cvjetovim u živoj slici pod oči ti uzlizuje, sad probire najljubkijim i najtajnijim glasom srdca, te, uz najzrkliju podjaru diše toli nježnom ćuti, da mačta najživahnija uz srdce najnevinije pojednako uza nju prionu i panu u smililo.

U svem ostalom, po načinu kako m'sle Indijanci ob ovosvjetskom životu, razumi se, da njihovi igrokazi naprosto čovječji, valja da bitno razstavljaju od naših i od grčkih. Indijanci ne poznaju ni sudbine, ni promisli, ni dostojanstva ljudskoga, ni slobodna hotinja; oni poznaju samo trpež, kajanje, duhovanje (askesis), u čem jedino sastoji sva snaga i sva moć. Preobilje opisivanja prirode, naravno i milotatno raztvaranje srdca, uzvišeno i nježno čuvstvovanje, šaroličje prizorâ, to su ti izvrštine igrokaza indijanskih — koji po našoj nijesu do pjevoigre (melodrami) — pa ih nije po našu ni suditi. Kako nahrcismo, nema ti nikad udesa pri koncu igrokaza indijanskih; jer po njihovu mišljenju o svietu, život ne vriedi za nje kô što za nas vriedi; i jer Indijanci nikako ne mogu da dokuče, kako bi čovjek smrću mogao da se oplemeni i da slavodobitnikom postane. S toga njihovi igrokazi, pošto se kroz šest, devet i deset čina ljubilo, trpilo, varkalo, smihalo i tužilo, završe ti podpunim veseljem, tako da već tu nestaje naše razlike izmedju groznokaza, igrokaza, i glume. Igrokazu indijanskomu još se hoće i smiešna osoba, kakva Talaje, koji svedjer prati glavnu osobu — pa bila ta plemenita koliko hoćeš — Tâle svojim prišitkama, svojom odjećom, svojim ponašanjem itd. valja da na smjeh nagoni. Taj, *Viduška*, koji često napominje Sakspearove budaline, za čudo je da je uvjek Brahman.

Druga je osobitost u indijanskih igrokazih ta, da koliko je različitih osoba po spolu, po ruci, po znanju, toliko ti je različitih nariečja jal' izgovora. Bozi i plemići dvaju prvih razreda (svećenici i vojaci) ti govore sanskritski, stari uzor-jezik svetih Veda. Obratno, sva žen-

Digitized by Google

skndija, i same božice, djeca i čeljad niže ruke govore prakritski, t. j. pučka razriečja, koja su se izrojila iz sanskritskoga, kao romanski jezici iz latinskoga. Razgovaraju se slogom nevezanim; al' netom se uzadje na više, odmah ti se okrene na pjesmu pjevanu ili na gologlasnu. Što s ovoga što s tanaca, igrokazi indijanski postaju vrsta pjevojgre.

Doduše, u ljubavi i u oživljivanju prirode, i cvieta, i rieke, i gore, ima naše pjesničtvo veliko srodstvo s indijanskim. Dapače u samom uzor-igrokazu *Sakuntali*, u svetom brdu Imalaji, vidjamo sliku svete Gore; kô što u kralju *Dušianti*, i u pominjanju kralja iz plemena *Puri*, velikih grješnika i velikih pokornika, naziremo Dušana sa svim Nemanjićim, s njihovim velikim porocima i s njihovim velikim pokoram i zadužbinami. Ali, uzprkos tomu sredstvu, načelo života, i mišljenja indijanskoga, tako je razstavljeno od našega, da nas jâz trideset debelih vjekova, jaz kršćanstva i poganstva daleko razstavlja.

Natuknuv ćud osobnu našega pjesničtva, sad nam je po sadržaju istoga velespjeva i pjesni uobće, predočiti pogibel iz prevadjanja tih struka iz tudjih književnosti.

Priroda i čovječanstvo, to je navadna i naporučna zabava pjesničtvu. Svrhnaravje, Božanstvo, čiste duhove, ne može napravo da sujme pjesma; ali može njihovim odsjevom osvietliti; oduhovniti svoj zemaljski privjes. Tako i ono što se danomice vidja i dogadja, najbolje je i najsgodnije nalikom izporavljati. Najkrasniji cvât mladjahna života, i najviši uzmah čuvstva, bogato obilje bistra svjetogleda (weltanschaung), lako se daju nametnuti na manje ili više omedjašenu prošlost i na priču kojega naroda; tamo dobivaju slobodnije polje i vidjaju se u čišćoj sjajnosti.

Omir, koji opjeva što se dogodilo davne davnine, pjeva takodjer mnogo toga, što se danomice dogadja. Svaki pravi pjesnik zalazi u prošlost, i tamo se na neku ruku on sam seli. I pravo je tako, jer za pjesničtvo vriedi samo ono što je vjekovito, što je svagdje znamenito i

Digitized by Google

krasno; ali se baš do toga ne može do kraja, bez zastorka: pjesničtvu se hoće tvarna temelja, i toga ono nahodi u svom topraku, u pripovjedci, jali u uspomenama i prošlosti narodnoj. U slikovanje tihzi, ono pa unosi sve bogatstvo sadašnjosti, koliko ga je za pjesme; i nagadjajuć gonetku svieta i života do potonje razmrse, i navijajuć nada sve neko vrhnaravno osvjetljivanje svih satvari nad svoje čarobno zrcalo, ono samo grabi u budućnost, i tako ostaje, ujedinjivanjem svih vremena, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, vidivom objavom vjekovičja. Uz tu obćenitu stranu, uz to načelo uzajemno stoje tvrdo posebnosti poganstva i kršćanstva tih dvaju svieta, svaki uz stožerne razlike ćudoredne i bogoštovne, svaki uz stanovite oblike, da ti se sami Niemci zamieraju svomu veleumnu Goethe-u, što je, kroz ostarjele oblike u svom Hermanu i Doreteji, blago svoga pjesničtva izlakrdisao.

Pjesan gole ćuti (lyrische Gefühls-poesie), plod je osamljene ljubavi i zanosa. Dà, ako se kad što i obazre daljo od sebe i od svoje bližike, na narod jal' na sviet, to sve ostaje na osami. Junačko pjesničtvo narod cio na vidik izvadja, kakav je danas, ili kakav je jednom bio; narod koji se spominje što je bio, i koji misli, gleda, priča izvor-pjesnički. Oba ta pjesničtva, čuvstveno i djelatno, liričko i velespjevno, više spadaju k prirodi, nego k umjetnosti.

Uvidiv im narav, svak može lasno dokučiti, kud bi prevodima u toj struci: kako bi, u najprirodnijem odušku ćuti i misli narodne, stali začipati naše izvore, da se zakusimo čuvstvima, da se naprtimo mislima, da naviknemo gledanju, koje ne izaziva našu prošlost, nit spravlja našu narodnu budućnost.

V.

Što se god dodira umjetnosti rieči, i razlikih načina kojima se pod oblaku savijaju misli i ćuti ljudske; sve je to upleteno s' ozbiljnim pitanjim. Igrokazne je umjetnosti u svih uljudjenih naroda; tko joj se raduje, kao pomoćnici napredku, a tko je se plaši, kao pogana

Digitized by Google

ratila pokvare; ali je nitko ne zabacuje s' preziranja. S toga odavna je nastalo pitanje: jeli igrokazno pjesničtvo koristno ili štetno? Mnogi će se osmjehnuti, gdje o tom i sumnjimo danas, kada je već obćinstvo svih tobož naprednih naroda, djelom pretrgnulo pravdu za kazalište. Al' nam se čini, da nije iole pametno podpisati se na sljepačku pod odsudu, proti kojoj su se opozvali i Bossueti, pa i Rousseau-i. Oni su dvi stvari izjavili: prvo, da igrokazi njima u obće poznati jesu nećudoredni; drugo, da svaki igrokaz, valja da bude nećudoredan, ako neće da ostane umjetnička krparija; i s' toga, da je najbolje okaniti se igrokaznoga pjesničtva.

A. Manzoni veli, da kako prvi dio one glasovite izjave tih francezkih umnikâ, pobijati se ne može, jer je na povjestnoj istini naslonjena; tako drugoga i od sebe nestaje, kad su nadošla nova načela umjetnosti, nagodjena potrebam nove zadruge.

Mi ćemo sad nastojati da nahrcimo glavne dobe kazalištnoga života po Evropi, i njegovu dosadanju ćud, pa i nova ta načela, nebil' se stavili: kud bi mi prevodima, u toj struci.

Sitne pjesni začimlju se iz ljubavi i uzhićenja, i svoje kolo vode u srdcu samotnikovu; te ako se i zalete u sviet da pripjevaju narod, svedjer su na sâmi. Junačke pjesme, izvadjaju ti na vidik cio narod kakav je bio, jal' kakav je sada, sa svom prošlosti, s' pripovjedkami, sa njegovim izvornim načinom mišljenja, s' predsudami, s' bogoštovjem. Obe te vrste pjesničtva, više gadjaju po prirodi nego po umjetnosti. Igrokaz zaokuplja narodni, zadružni i državni život; te mu se hoće golema središta, kojim da se razvadja i izčinja. Gdje srdce kuca narodu, tamo se igrokaz najbolje zameće.

Što se reklo u obće o pjesničtvu ***klasičnom*** i ***romantičnom***, to zaliega i kazalištnomu; mi ćemo samo sad spomenuti naosob o ćudi kazališta klasičnoga i romantičnoga, po ocjeni uzornih spisatelja povjestnice književne i igrokazne.

Stara klasična umjetnost i staro pjesničtvo, veli Šlegel, potanko luče sve što je raznoliko: a romantičkoj umjetnosti poćudne su smjese: ona pripliće i u jedno

klubko mota stvari raznorodne, prirodu s' umjetnosti, vezani s' nevezanim slogom, ozbiljnost s' šalom, opomenu s' karom, duhovnost sa putljivosti, zemno s' nebesnim, život sa smrću. — Ka' što su prastari zakonodavci srîkom odmierali svoja poučavanja i naredbe, kako se pripovieda i ob Orfeu, tako ti je ukupna stara umjetnost poput spjevana pravilnika, skladna izjava po zakonu za vieke postavljenu, krasno uredjena svieta, iz kojeg se zrcali vječni izvornik satvari. A umjetnost i pjesničtvo romantičko, jest slika tajne vrève tišmena trudećega u neprestanom poradjanju novih čudotvora, koji se taji pod uredjenim stvorenjem, dapače u njedrih mu stoji: ovde, oživljajući duh prvobitne ljubavi, opet naliega nad vodami. Ono prvo jest jednostavnije, bistrije i sličnije prirodi u samostalnom savršenstvu pojedinih njezinih tvorenja; ovo drugo premda je krnoliko i mnogoliko, bliže je tajni ove svjetske doline. Jere samo misao može svaku stvar osebice da skruži, što po istini nikad o sebi nije; dok čuvstvo, osjeća skupa sve u svačem.

Klasični igrokaz prispodablja se hrpi urezanih kipa, gdje su pojedini značaji naosob podpuno izčinjeni, a razredba odgovara njihovu djelovanju, da ti se oči same na nje kradu. — A romantični igrokaz spodablja se velikoj slici, u kojoj izim oblika i gana povećih kupina, nacrtana je okolina osobâ; i to ne samo bližnja okolina, nego razveden je pogled u daljine; i sve to kroz čarobnu osvjetu, koja nagadja da slika pod oko na koju vološ ruku stane, i srdce dirne.

Takova slika neće biti do kraja obrubljena, ka' što kiparski kup; jerbo je ona poput lapta okinuta od svjetskoga pogledanika. U to pazit je slikaru, da iz okola okupljajuć i po sriedi nagadjajuć svietlo, zadrži pogled, da nebi preko predstave zašao, niti mu se u njoj što izmaklo. Slikarstvo ne može da se nadtječe s' kiparstvom u izradbi oblika, jere ovo radi obmanom i samo na jednu ruku shvaća; ali opet ono nalikuje živahnije, pomoću cvieta (masti) kojim se vješto pomaga, da po licima izmoli najtanje izraze dušeynih crta.. Dapače, ono, kroz pogled, kojeg slabo kaže kiparstvo, napušća do same duše i do najskrovnijih nje ganuća. Te mu je poizbor milinje

to, što pokazuje u tvarih tjelovnih, ono što je najmanje tjelovno, svjetlost i zrak.

To su ti uprav ljepote vlastite romantičkomu igrokazu. Taj strogo ne luči, kao što stari groznokaz, ozbiljnost i čin (atto) po dielitbi života; nego zaokuplja cio njegov šareni prizor skupa sa okolinami; i dok bi rekao, da slikuje teke ono što se slučajno našlo jedno do drugoga, on kao nehotice zadovoljava razmnivi i zavadja nas na razmišljanje o znamenitosti skladno svedene prikaze, redom, bližinom i daljinom, mašću i svjetlošću, i izvadja nas od prilike, na poglede kakvoj duši. Promjena vremenâ i mjestâ, kad je opisana da udara u srdce, i kad je u prilog prizornomu pogledniku obzirom na ono što se na daleko nahrciva, i na ono što se ima kriti, da se na pola pokrije; saudar šale i osbiljnosti, kad imaju medju sobom veza; napokon premjesa dvogovora i pjesme, čim pjesnik može povileniti svoje osobe: to su u romantičkom *dramu* prave ljepote. — U tom naliče medju sobom ingležki i španjolski umotvori, uzprkos svoj razliki, koja ih u ostalom razstavlja.

Povjest kazališta ingležkoga i španjolskoga nigdje se ne veže sa povješću kazališta talijanskoga i francuzkoga, jer su se ta samosvojno razvila bez inostrana sudjelovanja. Što se god kušalo izvratit ih k' nasljedovanju starih jali Francuza, to je sve ili na prazno ostalo, ili se pokazalo u kasno doba, u doba nazadka. Ova kazališta oba su se takodjer razvila i usavršila osebice: španjolski pjesnici nisu ni znali za izgležke, a kod ovih nema znaje u najznamenitije doba, da su poznavali španjolskih igrokaza.

Kroz vjekove na toliko je navrata bilo saobćenja medju cielim čovječanstvom i medju pojedinim narodima; pa opet, duh ljudski toliko je mučan da što izumi, da je posvud riedko izvornoga u svakoj struci duhovne trudbe. — Liepo je i poučno razgledati, kako mužke glave, neosvrćuć se na ono što ima inudje u izobilju savršena, trude se da ga istanova posebice iznadju; kada temelje novomu zdanju meću na vlastitom polju, kada pripremu i lies od svoga nabavljaju. Radostni gledamo ako im podje za rukom, kako na brzo s' načetne nespretnosti i sa ubožtva, odskaču do gotove umjetnosti.

Digitized by Google

To bismo vidjeli u poviesti jelinskoga kazališta, da su nam njegovi sirovi početci dohranjeni: nu opet je lasno, prispodabljajuć Eskila sa Sofoklom, izvratit se na trag. — Jelini nisu svoju umjetnost kazalištnu od nikle primili ni zajali; ta im je izvorna i narodna; pa s' toga je procvala i liepa im ploda izniela. U Rimljanâ nije bilo tako: prešla im je od Jelina na kazalište i ljuska i jezgra, oblik i sadržaj; i nikad nisu pokušali da u tom što urade na svoju ruku. S' toga malo se i pita za nje u poviesti igrokaznoj. Medju narodima nove Evrope, do sad su, kako gori opazismo, sami Inglezi i Španjolci stekli vlastito kazalište, izvorno, narodno i na svoj način nagodjeno. Pjesničtvo, koje svojim neumrlim duhom putuje pod raznim oblicima, kolikokrat se u ljudskom rodu iznovice pojavi, red ga je primiti se oblake nagodjene iz hraniva promienjenih doba. Kako god okrće pjesnička ćut, i oblik se mienja; pa kad se novim načinim pjevanja nameću imena starih struka i prosudjuju po njihovu pojmu, to je neovlašćeno upiranje na ugled klasične starine. Nitko se nema pozivati na sud, pred koji ne spada. Priznato je da, najveći dio igrokaznih umotvora ingležkih i španjolskih, po staru, nit su glume, (komedije) ni groznokazi (tragedije); oni su ipak romantički igrokazi (drami). Lasno je svakomu predvidjeti da, kada koji narod snuje i razgradjuje svoje kazalište, neobziruć se na kakve tudje izglede, mnogo će iznieti svoga i od svakoga razstavljena; pače izniet će i čudna, nespretna kazališta inih naroda, koji još pred očima imadu jedan isti izgled da nasljeduju.

A kako inače da bude?

Ali kad dva kazališta ojednom postala, jedno drugomu nepoznato, u dvaju naroda, koji zemljištem, duhom, državom i bogoštovljem toliko medju sobom razstavljaju, ka' što Inglezi i Španjolci, kad ta dva kazališta, pored svih razlika nutrenjih i vanjskih, nose sobom najsjajnije biljege srodnosti, svaka živa duša ima se tomu misliti; i lako će svak pomisliti, da su oba ta kazališta postala i razvijena istim jali sličnim načelima. Srodna su u tom, što im je obama zajednički duh romantičkoga pjesničtva, igrokazno izporavljena. Sama im je u tom razli-

Digitized by Google

ka, da španjolsko kazalište, sve do njegova pada, biva do početka osamnestoga vieka, skroz je romantično, a ingležko je u podpunoj mjeri jedino romantično u glavi svojoj, u velikom Shakspearu. Ostali umjetnici ingležki za Shakspearom, svi su premiešali, jali im se obnilo romantično načelo; premda mu se nisu odrekli vanjskoga oblika. Od ostaloga, kako se pri istom načelu pojavio razlikovat način mišljenja dvaju naroda, jednoga sjevrnjaka, drugoga južnjaka; onoga obdarena razmnivom punanom slutnje; ovoga usjalom utvorivosti; onoga osbiljno-sumračna, ovoga živahno-strastna, to najboljma se vidi u njihova dva cigla pjesnička velikana, u Shakespearu i u Kalderonu, kad se naporedice smatraju.

Što se uobće tiče razvoja igrokazne umjetnosti, nemoš da ne preskakivaš od naroda do naroda, kako je koji od kojega primao, i kako su se medjusobom mrsili jali se pomagali. S' početka talijansko kazalište za sobom je zavelo francuzko; pa opet je ovo povuklo ono. Francuzi su prizajmili opet od Španjola mnogo više nego od Talijanaca; kašnje Voltaire je htio da razmakne francuzko kazalište, dobavljajuć se i ingležkih primjera; ali se je slabo pomoglo, pri francuzkom pojmu o nasljedovanju starih, i pri načinu kojim je bilo jur sve kod njih uredjeno.

Što se naosob tiče Francuzâ, istina je da predmeti njihova igrokaza, u znamenitije doba, većinom nisu iz naroda; ali opet igrokaz u Francuzkoj razvio se po ćudi francuzkoj, odgovara francuzkom značaju, i po tom je narodan, i ako ćeš izvrstan po Francuze. Ali taj francuzki igrokaz nijednomu drugomu narodu ne može da bude uzor; jere svaki narod svoje kazalište i svoj način valja da ima. — Tim se ne poriče, što smo prije kazali, da, glede oblike, Francuzi paljkuju iz jelinske torbe. Što nas najvećma ima odvratiti od Francuzâ, to je velika govorljivost u strasti, koja je njima i u domaćem životu prirodna; to je ono što se kod njih saudara sa ćudi njihovom, i to je ono od čega se klonuti imadu narodi, koji

Digitized by Google

u sebi imadu više pjesničke ćuti, nego smućave govorljivosti. Što pa njih najveće veže sa starim viekom, to je igrokazna ravršba, koja kod njih navadno nosi razsap; i malo kad da borbu razvrši pobjeda.

Pa još da su Francuzi ostali na načelih dobe *Corneillove* i Racineove! Ona dva njihova prvaka, bili su dušom i tielom prvi umjetnici. Corneille ti je vas bio u rimskoj slobodi (republikanismus); u njem vitežtvo ima najuzvišenijega pjesnika. Racin je najmiliji pjesnik čuvstva. Ali oba su ta umjetnika ostala u granicama svoje umjetnosti; nit je u njih bilo skrovnih ciljeva. Oni su živili zlatnih dobâ francuzke književnosti; kada su još u zadrugi tvrdo stajali temelji kršćanstva. Na izmaku tih doba, kada je svietom počela zalazati njeka prosvjeta, koja se sama nazovnu novovječnom, pristupi Voltaire, da novoj težnji zadovolji, izlagajuć pod oblakom pjesničkom na kazalište, ono o čem učitelji i govornici još nisu smili javno spominjati. Od njegova duha nevjerna, cjepidlakava i porugljiva, pa od tašte pohlepe za svakom slavom, eto umjetnika sa smjesom neumjetničkom, eto svakovrstnoga rovara. On Jelinim dodavao od Shakspeara, neznabožtvo miešano s' kršćanstvom. Pa se tom razputicom, u Francuzkom kazalištu sve do danas pošlo i sve to dublje zagrezlo u pričinjenoj umjetnosti, kojoj nikakvo i najsvetije načelo ne osta da ga nepovriedi. — Pokretom novijega dramatičnoga pjesničtva od Restauracije (1830) sve se dublje zašlo kroz zadružni život, ne, da mu se pusti na kazalištu naravska oduha; nego da kazalištna umjetnost bude ratilom svakojakim zahtjevom i svakojakim protuslovjem i borbam, što su se u najnižih zakutcih zadruge pojavljivali. Taj pokret je najznamenitiji s' toga, što je iznio kazalištnih umotvorina, po kalupu njeke osobite umjetnosti, i Francuzka postala tvornicom cieloj Evropi.

Ta je nova umjetnost oslonjena na potrebe večernjega kazališta. Premda i na ta kalup stjeran igrokaz, može svakojako djelovati na državničke i na zadružne odnošaje, ipak protistavljeni i protislovni življi stežu mu moć. — Sva tajna toga kazalištnog uvjeta, i sila, koja ga steže, ovo je, da bude na zabavu i po kroju mješovita

obćinstva svakojakih stranaka i svakojakih težnja, koje gotovinom plaća. Kazalištno obćinstvo prije svega, hoće da vidi i da vidjeno bude; da lagodno i ugodno bude smješćeno. Uz to su uvjeti, po kojima se sudi, još prije nego se dodje do igrokaza. Taj se ima na obćinstvo ugledati, i primati zakone od one ljudske smjese pred koju on dolazi. Tu je sačinitelju više do hitrine nego do prave umjetnosti, da izmedju tih natrpanih grebena, sretno projedri, i dok se čini slugom obćinstva, da mu postane gospodarom. — Tko vještije i smionije udari na tu gomilu, svedjer će postati najglasovitijim kazalištnim pjesnikom. To ti je zadaća novoga francuzkoga igrokaza, da se uliči na sgode, po volji obćinstvu, i za čas da njim zavlada. Tim je on ogledalom značaja fraancuzkoga, navikâ i mienâ, koje često snahode tu zadrugu. U tom, niti šta sobom izlaga, niti šta svoga razvija, nego taj igrokaz prima od obćinstva i nosi mu jedne večeri, što mu se te večeri hoće.

O Niemcih samo ćemo ovu napomenuti: da im je sva književnost krparija, bez cjelovita ni samostalna uzora. Nu, kako im nedavno Mundt sa Berlinske stolice nazdravljao: "Niemci su još daleko od toga, da bi oni imali pravu književnost; i život književni u njih je pod svakim obzirom toliko na tragu, ka' što u naroda, koji neprestano natrag kliza od vrhunca svoga narodnoga razvitka. Francuzi, Ingleži, Španjolci, Italijanci, ono su ti književno-veliki narodi, kod kojih književnost obstoji ka' svojiti umotvor, u kojem je narodni život sam sebe u svoj životnosti podpunoma usličio. Njemačka književnost ostade svedjer posebnim borištem osamljenih umova; jer nije nikad znala uprav da pogodi na tvoriteljno narodno načelo, i da mu pusti maha; i više je doprinila na dokaz njegova nutrenoga razdora, nego mu pomogla povjestnomu i uzornomu razvitku. To je sve do njemačkih nesretnih odnošaja narodnih; kad bi Niemci jednom postali i jedni po državi, tad bi se mogli nadati da postanu i najveći narod književni izobraženoga svieta. To se zna, da pjesnički i mudroznanstveni veleumi bezkoristni, spisatelji spisa razjagmenih, pa u kut bačenih ka' izažeti limuni, gotovo kalvarije srušenih mudroslovnih sustava, te

Digitized by Google

hrpe knjižurinâ po tlehu knjižarâ, još ne čine nikakvu književnost. U ovom dar-mar, u kojem svaki radnik za se i na pose i kuca i mlati, pravi um lišen je svakoga potrebita i ravnajućega pravila„.

Njemački su spisatelji u svem sebi sami ostavljeni, i kakva se god oblika dojali, da dospiju do čega, odmah im se sjetiti, da je obćinstvo njemačko prekrcato svakojakim oblikom književnih plodina, i da ako časom stanoviti koji oblik prodre, blagodarit je slučaju, jal' kakvoj osobitoj sreći.... Svi pjesnici koji su se zaletili da na kazalištu okušaju svu tvarajuću pjesničku moć, obično vratili su se razbijene glave.

Nema ti osobnjaka do Ingleza, i u samoj književnosti. U njega svud ne zasieca književnost i ne drma duboko zadrugom, ka' što u ostalih naroda obilatim i svakovrstnim razvitkom. Ali u nikakva naroda nije književnost po ćudi naroda, što u Inglezâ; nigdje se nije držala toliko granicâ svoje narodnosti; nigdje uzresla slikami i prilikom ingležkoga života.

Shakspeare je velikan, i dramatični veleum, od kojega će imati čemu da se uče nastanja pokoljena i svi najdalji narodi. Uprav s toga, jer mu je velika zadaća u novom igrokazu; jer se uobće misli, da mu se nitko ne može da otme da se za njim ne povede, iz daljega nam je o Shakspearu prosboriti; spominjuć njegovu, o umjetnosti je uobće govoriti, te dokazati: dokle se može kroz ine narode Shakspearov način prostriti, i u čem ga nasljedovati.

Ovdje nam je s prva napomenuti, da pogledom na prevode, još ga u nikakvom jeziku nema prilična za Shakspeara. Niemci, što po srodnosti dvajû jezika, što po ćudi dvajû naroda, misle da su najbolje pogodili. Ali to je opet slabo, a još slabije kod Francuzâ, koji sve o tom uzalud rade, ima punih devedeset godina. Pa tu nije ikakva čuda; ne samo što svaki prevod sobom je nedostatan i krnjav, nego još više s toga što osobiti let duha i sloga Shakspearova, osobitim tvorilom navija i sbija misli i rieči.

Digitized by Google

Shakespeare je po jezgri uzor, a oblikom rapavac. On divno shvaća, razabire i na prizor hita ljudske težnje, strasti, misli i cio nutreni život; on prodire kroz dubine ljudske duše najmilijom ka' najgrozovitijom prikazbom; al će ti često naustiti govor izmudrikan, zabatlast, pretjeran, neomjeren i nepriličan, pa kadšto i pomastan. On ti je u tom, sva slika i prilika ingležkoga jezika: jedan drugomu sliče kô jaje jajetu, bilo ljepotom, bilo neotesanošću. Ingležki je jezik bogat, krepak, živan, obilat, osječit; njemu krasno prilaže skok, pa i sam premah pjesničke mačte. Al' ti u njega nema triezne kitnosti, pravilne i tanušne točnosti, ni umjerenosti u izrekama, ni surazmjerja u slikama, kojim se diče romanski jezici, a zanajviše francuzki. Te, kad ingležkoga Shakespeara prevadjaš, jali ga natjerivao po srodnosti svoga jezika, jali mu ostavljao osobitosti jezika njegova, tebi ga je zamrsiti i sakriti, ili ga nagrditi i mahne mu razgaliti.

Sad nam je uz Guizota spomenuti o samom igrokaznom sustavu, kojega je iznio Shakespeare, da nagadjamo: što bi mi s' njime.

Književnost je porod ljudskoga duha, pa sliedi sve jednako njegove miene: ona ga sliedi uzastopce; i kako se god dižu i šire pojmovi njegovi, tako se i njezino obzorje diže i prostire; o čem se on zabavlja, tim i ona diše; pa što godir razpravljala, red joj je da se pomakne na polje, kojemu ju prizivlje novi položaj uma i zadruge.

Ako ćemo dakle da poznamo Shakespeara, nadvirimo se nad prirodu igrokaznoga pjesničtva, i nad uljudstvo germano-romanskih naroda, a poglavito na ono ingležkoga.

Kazalištna predstava prava je obćenarodna slava. To valja da bude po naravi igrokaznoga pjesničtva. — Sva mu je moć u sućuti; u toj otajstvenoj sili što od smjeha poradja smjeh, suze navraća od suzâ, u toj što ljudstvo sabrano na istom mjestu, pri kakvu dogadjaju, na jednu gane, pored svih razlikih ruka i razlikih ćudi i njihovih protivnih naklonosti. Takomu djelovanju hoće se pa ljudstva: misli i ćuti koje bi potehano prelazile od čovjeka k čovjeku, od osobe k osobi, sînu kao bliesk kroz množtvo natrpano, i jedino od množije izhodi duševna munjevina, kojom sve sile razvija igrokazni pjesnik. U samu

Digitized by Google

dakle puku moglo je postati igrokazno pjesničtvo. Ono je odmah u početku namienjeno pučkoj zabavi, i odmah se puk umiešao u samo veselje; prvim pjevanjim Tespis-evim, puk bi se na glas pridružio.

Ali se brzo puk stavlja, da bi zanj bilo veselja ljepšega i obilnijega od onoga kojega on znade: težačkoj ruci (trudnikom) odmor je najprva radost; da malo pripočine od truda, da pridahne, da založi što boljega, da se napije, da se kud makne na slobod, da se bolje zahodije; to ti je sve što puk želi u slavi koju on sam slavi, to mu sva uživanja, koja on zna pribaviti. Nego ti su ljudi rodjeni da ćute radosti plemenitijih i življih; ima u njih moćiû, koje njihovo svagdano živovanje pustilo je da se uspavaju nevježbom: neka i drmne koje krupno grlo; neka ćutljivo kazivanje, živa predstava razdraži te ljenive pameti, ta zatrnuta srdca razbudit će se i primit će se dragosrdno ljubavi, koju sobom nisu mogli poznati; i tad će nastati, bez pučkoga sudjelovanja, ali za puk i pred pukom, novih zabava, novih veselja, koja će do mala postati potrebom života narodnoga. Na take zabave igrokazni pjesnik prizivlje sabrani puk. On se podobrisniva, da će ga zabavljati, ali zabavom, za koju puk nebi bez njega bio doznao. Eskilo pripovieda sugradjanom svojim Salaminsku pobjedu, Atošin nemir, muku Žerževu; on obćinja Atinski puk, ali uzdižuć ga na ćutnje, i na misli koje sam Eskil znade onako razviti; on kroz to ljudstvo napušta ćuti, koje ono osjeća, ali ih Eskilo sam može da mu ih izazivlje. To je narav igrokaznoga pjesničtva; ono ti za puk stvara, ono se puku obraća, ali da ga uzplemeni, da razvije i oživi njegov duševni život, da mu objavi moći koje on ima, ali ih ne poznaje, da ga ponudi slastima, koje jedva dočika, ali nebi ih nikad tražio, da mu ne kaže za nje, davajuć mu ih, veličanstvena umjetnost.

Tako valja da djeluje igrokazni pjesnik; on uzvisuje i uljudjuje ljudstvo koje prizivlje na svoje slave. A kako inače da se djeluje na sabrane ljude, do izazivanjem najobćenitijega i najuzvišenijega što im je u naravi? Tad nam se samo razleti razmniva, srdce nam se širi, naslade postaju nesebične a ćutnje plemenite, tad se sretamo u ino-

Digitized by Google

kupnom ganu kojim odaje kazalište, kad na svoj osebni život za čas zaboravimo, i na osobne koristi. Tako ti je bogoštovje bilo posvuda izvorom i predmetom igrokazne umjetnosti; ono je na prvu, kod Jelina', slavilo Bacchûsove sgode, a po novoj Evropi otajstva Krstova; jer, bogoštovje najvećma okuplja ljude na obćenite ćuti; jer nema ti do nj̑ega što ih više od samih sebe odcjepljuje: ono se razvija kroz narod, nečekajuć uzrast uljudnosti; ono je moguće pri zadrugi najpriprostitoj. Netom se pojavilo, s prve svoje stope, igrokazno pjesničtvo prionulo je uz vjerozakon, jerbo, mimo sva čuvstva, kojima se ono moglo razmienjati, čuvstvo vjerozakonsko bi!o je najplemenitije i najobćenitije.

Postala u puku i za puk, ali odredjena da ga plemeni razveseljavajuć ga, igrokazna umjetnost dogodila se svakoga vremena i u svakom narodu; s toga postà najmilijom zabavom čeljadi više ruke.

Na to je težila, pa u tom ju susrela najveća pogibel. Višekrat zavedena od svoje velike sreće, igrokazna umjetnost, pregorila je, jali u pogibel navukla svoju krepkoću i svoju slobodu. Kad je ljudim više ruke dano da živu na svoju, zalaze tim, što se osame, te u njeke mire pomrsi im se obćena ljudska narav, i tûdje se od zadružnih obćih zanimanja: obćenarodna čuvstva, prirodne misli, priprostiti odnošaji što su živi upreti ljudstvu i životu, omahnu se i utrnu se u stališim prepunim iznimakâ i povlasticâ. Navade iztisnu naravne odnošaje, život se prečini i omlahvi. Tamo se već ne pojmi bivovanje ljudsko, u njegovih najživljih i najobćenitijih crtah. Ono je stoliko, ono izvadja množ pòjama i doticajâ; za koje i ne zna visoka ruka svieta, ako ju što ne nagoni da se češće izvraća k obćinstvu. Igrokazna umjetnost nastojeć da toj samoj ruci ugodi, sama ûži svoje polje; nju preuzme liko jednoliko; ni dogadjaji, ni strasti, ni značaji kojima se utiče, ne dodaju njoj već ni izvornosti ni bogatstva. Pa kako joj god nestaje razlikovitosti i krepkoće, tako joj pogibel prieti nezavisnosti. Navade prebrana društva imaju svojih malenkosti, ka' što ih imade i puk; i ono ima više nego puk načina kako da na te malenkosti obveže pod zakon. Velikaši imadu više mušicâ nego po-

Digitized by Google

trebâ, i oni ti se malo kad sbilja prostosrdno puste zabavi, da ih zanese i usladi; i češće ti se vladaju s veleumom ka' sa slugom, kojemu je dužnost da njima ugodi, što bi ga poštovati imali kô moć, vriednu da im gospoduje kroz zabavu što im pruža. Ako igrokazni pjesnik nema zapleća u kolu širega i prostijega obćinstva, da se obrani od gavežljivosti izbrane ruke, ako okriepljen obćim zadovoljstvom on se ne opre na sve obće ćuti, koje on zna uzganuti, podjė mu sloboda; zanoveti, kojim će on htjet da ugodi, sputit će ga poput težkih putila, od kojihzi neće se izpriprostiti; um, kojega čedi, da svakome zapovieda, postat će slugom nekolicine, i on što bi imao navijati narodne hlepnje, postat će robom novajluku (mode).

Taka je dakle narav igrokaznomu pjesničtvu, da ako hoće da djeluje kako mu uprav dolikuje, ako hoće da pridrži slobodu i bogatstvo svoje, red mu je da se nikad ne luči od puka, od kojeg' se začimlje. Ono vene, ako se presadjuje iz perivoja u kojem je niklo. Nîkom pučko, trieba da reste i ostane narodno, da širom okuplja i da zabavlja sve ruke svieta podobne za ćuti, iz kojihzi ono crpi svoju moć.

U svako zadružno doba, sa svakog' stepena uljudnosti nije moći svejednako puk zvati na pomoć igrokaznomu pjesničtvu, i predati ga njegovu zakrilju. To je bila riedka sreća jelinska, da je narod s knjigom i s umjetnostima, listom restao uzporeda, svedj prama njihovu napredku i podoban sudac njihovoj slavi. Ovaj isti puk Atinski sto se strčavao okolo kola Tespisevih, tjeska bi se oko umotvorâ Sofoklesovih i Euripodovih, i najdičnije slavlje veleuma svedj bijahu pučke svetčanosti. Tako sjajna duševna jednakost ne prati novovječne narode; njihovo uljudstvo, razvijajuć se na šire, mnogo je više stvari susrelo, i ono je mnogo manje jedinstva imalo. Kroz punih deset vjekova ništa nismo imali u Evropi ni lasna ni obćena, ni jednostavna: ni bogoštovje, ni sloboda, ni javne uredbe, ni književnost, ništa se bez natege nije razvilo u Evropi, nego sve se u krvi okupalo, sve se proveralo kroz borbe neprestance ponovljene i kroz najrazličnije uplive. U toli silnom i uzrujanom tišmenu, igrokaznomu

Digitized by Google

pjesničtvu nije bilo osobite sreće da ono samo na miru i na brzo svojom stazom stupa. Gotovo od postanka, ono ne vidi obćinstva srodna ujedno i razlikovasta, velikih i malih, bogatih i ubogih, svih ruku svieta jednako željnih i dostojnih njegovih najsjajnijih slava. Nije ljudstvu hora na uživanja kazalištna ni u vrieme velikih zadružnih nereda, nit' u vrieme njegovih ljutih potreba. Tad samo cvate književnost kada, skrôz u skladu sa osjećajî, sa običaji, sa sviem životom kojega puka, ona mu je i posao i razgovor, i zabava i potreba. Mimo sve ine struke, igrokazno pjesničtvo zavisi od te duboke i obće sveze umjetnosti sa zadrugom. Njemu ne zadovoljavaju tihe slasti od učene prosude; hoće mu se živih uzklika i sućuti; ono ne traži ljude u bezposlici i po zakutcima da ih zabavlja kroz vrieme odmoru namienjeno; nego hoće da vrve sami i da se tjeskaju oko njega. Daj dušâ ponešto razvijenih ujedno i nevinih; daj njeku zajednicu mislî i običaja kroz razlike zadružne ruke; daj vatrenije više nego ozbilnije uobraze; daj mi više gana u dušâ nego kreta u žiću, daj duhovna života živo pokrenuta, ali bez stanovitih i premišljenih ciljeva, daj slobode u misli i pokoja u životu; eto, kakva se hoće podnebja da zasja igrokazno pjesničtvo, u svoj svjetlosti svojoj. Svega toga dosad nebje u nikakva evropejskoga naroda ni podpunije ni skladnije ka' što u Jelinâ. Ali gdje ga se god desilo od prilike, kazalište se podiglo; pa nit' je bilo obćinstvu do umnikâ, ni umnikom do obćinstva. Kraljevanje Jelisavetino bješe u Engležkoj izmedju onih odlučnih doba koja su toli trudno doživili novovječni narodi: doba što zakopavaju carstvo sile a raztvaraju carstvo pojmova: doba izvorita i plodovita, kojih se narodi sbiru na umna slavlja kô na nova uživanja; kojih kroz momašne igre, misa' jedri i rasto za rad koji će ju dočekati u doba zrelosti.

Stoprv odahnu od borbâ i od prevratâ što su njom mlatili kad ovamo kad onamo, *ruže crvena i biela*, pa opet uzburkana i iznemožena samovoljnim susilstvom Enrika 8.a Engležka ne pitaše od Jelisave kad se pope na priestolje do reda i do mira: a tim je Jelisava, nakon obavljenih nekih zločina, rado i zanûdjala. Razborna, držala se u vladarskoj nezavisnosti, malo iziskujuć od na-

roda; i mudro se čuvala od svake pustolovine; a vojnička slava nije mogla zanieti sumnjičavu žensku glavu. Pusti sve vanjske zadjevice i odvrati se od svih inozemnih ponuda; pa joj sva želja i briga bijaše mir i dobrobit svoga naroda.

Pri toj nenadnoj sreći, narodu se svanulo. Uljudstvo pridušeno jali strveno kroz nesklade i kroz stranačke okršaje, oporavilo se posvuda; obrt pribavi blagostanje; i puk poče obilovati. U mirnu uživanju novoga obilja, malko su se utišale i vjerozakonske strasti, nepodražene novim progonstvima; puk se naklopio na svoj užitak nepredajuć ni za slobodu ni za vjeru. Uhvanje obiju stranaka, da će jedna drugu predobiti, pridržalo je u neradu ona predljiva srdca, koje samosilje samo, tražeć jih, pa napirući na nje, i vriedjajuć ih u živac, siluje na odpor i pretvara u mučenike.

Čovjek bi se prevario da sudi samovladje Jelisavetino po riečima udvoricâ jali po spisima njezine vlade. Po novih dvorih, udvorljivi načini nadilaze mnogo podlost udvorica; po državah gdje nisu propale stare nastave, gdje je velikašâ, gdje je župe, gdje gradova sa kakvom samo upravom, gdje je slobodne navike i težnje za slobodom uvriežene, tu vladina moć ne može svuda da dopre. Tad uz načine robske, nahodi se prave pravcate nezavisnosti. Velikaši, ponizni i pokorni ka' dvorjani, kad što se otresu, i ozbiljno se spomenu da su rodjena vlastela. Tako za Jelisave, samovladje i sloboda, uklanjajuć se jedno drugomu, nisu se kosili, i bez medjusobne sržbe, razvijali su se.

Svega je dakle bilo do volje, što je mogao narod toga vremena da želi: duhovi nisu bili smućeni u tom prvom uzhitu misli prispjele k dobi svoga razvitka; dobi ludorijâ i čudestvâ, kad mačta šišnja na desno i na lievo, u nizine i na visine.

Veselja, naprave, nagizde u razkoš, pohlepa za novajlukom, za udvorstvom, tim su se slavili i na to su blago razsipali Jelisavini dvorjanici. Živahnije duše u dalek se sviet odbile na pustolovarenje, što im uz sreću obetavalo i jače slasti vitezovanja. Svojevoljni pokušaji, rodoljubni podhvati dnevice se pojavljivahu, pa tim po-

Digitized by Google

kretom nisu se iznemagali, nego su se duhovi razbudjivali, okrepljivali i novom snagom pasali ga nova djela. Dok je ljudstvo vrvilo u kazališta, kojih je posvuda bilo, Puritanci su gnjevno grmili na te belialske razkoši. Pjesnički vâr i vjerska strogost, književne razpre, vjerozakonske prepirke, mudroslovje, prosude, pripoviedanja, razprave, ugrizljive pjesnice, rojile su se, sretale su se, i kroz tu borbu naravnu i svakoliku, začimala se moć javnoga mnenja, ćut i navika slobode: krasne sile na prvu i veličanstvene u svom razvoju, kojih prvine beru okretne vlade, što jim znadu uporave. Ali te u zrelosti svojoj priete životu nesmotrenih vlada, koje bi htjele da ih priduše. Pokret koji je proslavio kraljevanje kojega kralja, može lako postanuti grozom koja narode sunavraća u bune. Za Jelisave, pokret javnoga duha još nije pozivao Ingležku, nego na igre; i igrokazno pjesničtvo rodilo se gotovo i veliko sa Shakspearom.

Od davna igrokazno je pjesničtvo već postojalo u Engležkoj kâ narodna igra; sad je napokon došlo do znamenitosti, koja izazivlje umotvore. Nigdje na kopnu (izuzam naroda našega) narodna pjesma nije bila toliko svietu mila, i toliko za dugo, koliko u Engležkoj. Njemačka je imala svoje *minesingere*, Francuzka svoje *troubadure;* ali ovi prvi mlazovi zenuloga pjesničtva prionuše odmah uz više zadružne razrede, i do mala svenuše. Ingležki guslači proživiše kroz svu poviest njihove otačbine kad bolje, kad gore; ali svedj priznani od svakoga, svedjer u redovitom bitku. Oni se vidjaju ka prava bratovština, koja ima svoj posâ, svoju vlast, svoja prava, koja do svieh razreda dopire, i pristaje uz pučke isto kô uz gospodske slave. Odtoli osvojena, pa opet ostavljena, Velika Bretanija, nije primila kao Galija duboki i sveobći pečat rimskoga uljudstva. Bretonacâ nesta, jali uzmakoše izpred Saksonacâ i Inglezâ; iza toga, nadvlada Danezâ nad Saksoncima, Normanâ nad Saksoncim i Danezim sjedinjenim, smiesi na istom zemljištu, te puke jednog porekla, sličnih običaja i od prilike jednako podivljih. Nadvladan, podjarmljen; ali tu nije bilo ni razmlavljenih, da ih surovi okriepe, ni podanikâ prosvjetlenijih da mal po malo svoje osvojitelje svladaju ljudskijim običajima. U takoj ruci kroz na-

Digitized by Google

rod toli srodan medjusobom, pri svakojakih promjena njegova živovanja, isto kršćanstvo nije moglo djelovati, ka' što je drugovje djelovalo. Primiv vjeru S. Remigja, Franki nadjoše u Galiji rimsko svećenstvo bogato, častno, koje se, dakako, imalo zauzeti da nagodi nastave, misli, način življenja, kâ što bogoštovje zavojevateljâ. Saksonsko svećenstvo krsćansko bješe sami Saksonci, ljudi mnogo neotesani kâ što njihovi sunarodnjaci, s kojima su zajedničke imali predaje i ćuti. Tako ti se podiglo u Engležkoj mladjahno uljudstvo sjevreno, u jednostavnosti, u krepčini vlastite svoje naravi, nezavisno od prizajmljena oblika i od navrta inostrana. Ova znamenita činjenica, koja je morda krenula takalom državničkih nastava ingležkih, jako, je doisto krenula značajem i razvojem pjesničtva ingležkoga. Narod koji tako sliedi svojim tokom i ostaje svedj samosvoj, od radosti se zagleda sam u se; sve što ga se tiče, on na srdce prima, i uznosi se svim onim što sam radja; njegovi pjesnici potaknuti da mu pjevaju njegove sgode, njegove običaje, znadu da im se nigdje neće nijedno uho oglušiti, niti duše naći koja se nebi odzovnula; umjetnost njihova sva je vlast maloga puka ujedno i dika najvišega vlastelinstva. Pjesma se preplela u staroj Ingležkoj sa najznamenitijim dogadjajima njezine poviesti.

Pri tolikoj pjevaniji, pri narodnim običajima kod crkvenih slava i kod prošćenjâ okô samostana, u Ingležkoj za rana se pojavilo igrokazno pjesničtvo. Najpre su se u to uložili isti misnici i samostanici, da bolje puku prikažu muku Isusovu i druga otajstva s. vjere, ugodno zabavljajuć ga. A baš bez sbora, bez skupa ljudi, nije ni moglo da bude tih javnih predstavljanja; jere pojedinci ne mogu iz početka da doskoče trošku. Svećenstvo francuzko, koje ištom XII.a vieka bilo se zauzelo glumanja po crkvah, naskoro se sjeti kako je to nepristojno; za francezkim, smetnu to i talijansko, pa i španjolsko svećenstvo. Nije tako ingležko; ono vremenâ Jelisavetinih nastojalo je pridržati za se tu povlasticu, da njom, svakoga glavnijega goda, pomaga crkvenim potrebam. Ono nije potanko gledalo da iz puka triebi predsude, nego je nastojalo da mu ugodi po narodnom običaju. Premda Enrik VIII.i bio je zabranio svako predstavljanje u crkvi; ipak Edoardo VI.

Digitized by Google

glavom sastavi *bludnicu babilonsku* proti papinstvu, i čini da se po crkvami predstavlja; pa opet Marija učini sastaviti i predstavljati, isto po crkvah, glumâ u prilog papinstvu.

Za njima dakle dodje Shakespaere, i on je počeo glumom. Kakva je ta njegova gluma? Doduše nit je Molièrova gluma, nit je tu Aristofanova ni latinska gluma. U Jelinâ, i novijeh vremena u Francuzâ, gluma je nastala, od slobodnoga, ali pomnjivoga motrenja svieta, kakav biva u istinu; i zauzela se da taj sviet iznese na pozorište. Razluka načina glumarskoga i načina igrokaznoga, nahodi se u samu zametku umjetnosti, i medja im se sve to bolje razabirala tekom njihova razvoja.

Ta razluka stoji u naravi. Život kâ što narav čovječja, posli njegovi i njegove strasti, ćudi i sgodjaji, sve što je u nami i oko nas, sve ima svoju stranu osbiljnu i stranu smiešnu, pa se može razgledati i predstavljati na jednu ili nà drugu ruku. Taj čovječji i svjetski dvostruki pogled nik otvorio je igrokaznomu pjesničtvu dva polja po naravi razlikovata; ali umjetnost ciepajuć se da oba obleti, ona se nije od istine odciepila, nego ju je motrila i proizvodila. Nek, Aristofanes razpletom i razpasom izumisli, zakida mahne, jal' ludorije Atinjanacâ; nek se Moliere ruga povjerljivosti, lakomosti, ljubomornosti, cjepidlačnosti pa i krjeposti, to ne mari da su tim dvama pjesnicima različni prędmeti; ne mari što je onaj razgrnuo na kazalištu javni život i vas puk, dok je ovaj iznio sgodjaje sukromnoga i domaćega života, i smiešnost pojedinih značaja; ta razluka glumarskoga liesa do razlike je vremenâ, mjestâ i uljudstvâ. Ali svedj i Aristofanu i Molieru život je temeljem; običaji i misli njihovih vremena, poroci i rugla njihovih sugradjana, donapokon narav i život čovječji, to je što im svedj draži i podhranjuje pjesnički polet.

Gluma se po ta način poradja od svieta, što stoji oko pjesnika, i mnogo tjesnje od groznokaza vezano je sa stvarima vidjenim i istinitim.

Jelini, kojihzi duh i uljudstvo razvijaše se postepeno i uredno, ne pomiešaše te dvie vrsti pjesničtva; i razlika što ih luči u naravi uzdrža se bez muke u umjetnosti.

Digitized by Google

Svaka je stvar bila jednostavna u toga naroda; zadruga mu se nije razvijala kroz premjese, na počeke i kroz borbe; taj nije duglje bivovao u tminah, mučen težkom i nepoznatom bôlom. On se uzmnoža, i ugleda se u svojoj postojbini kao što se ugleda sunce lazeć svojim tekom po nebu koje ga oklapa. Narodne pogibeli, domaći neskladi, državljanski ratovi uznemiriše život čovjeku, al mu ne pomutiše mozka, nit' mu odvratiše jali zamrsiše prirodni i lahki tek njegove misli. Ta obća skladnost zrcali se u književnosti i umjetnosti. Razlike vrsti same sobom se razlikovaše po rodu i načelu od kojega tecijahu, po čuvstvima kojim oduška davahu. Kipar tesaše pojedinih kipâ, jal' malobrojnih kupâ, i on se nije mećao, da iz mramorna balvana tvara silnih prizora, jali razvedene slike. Eskil, Sofokles, Evripid, zauzeli su se da ganu puk opisivanjem težke sudbine junakâ, kraljâ; Tratinus i Aristofanes htješe da ga proveseljavaju izlažući mu pred oči poroke njihovih sovremenika, jal i samih njegovih ludorija. Te naravne razredbe odgovarahu ukup zadružnoj razredbi, načinu mišljenja, razpoložnosti duhova koji bi se inače bili pozlovoljili; i htjeli su bez primjese pustit se jednoj samoj ćuti, jednu slast izpijati; te bi odtisnuli od sebe svaku smjesu i svaku nespretnu pridjevu, kojim ni u čem ne bijaše vidili slike, niti im navikli. Po taj način svaka umjetnost, svaka struka slobodno podje svojom, da se o sebi razvija dokle joj se god htjelo po osobitoj svojoj zadaći. Po taj način groznokaz i gluma medju se razdieliše čovjeka i sviet, svaki u stvari zasjednuv na svoje odlučeno mjesto; iznašajuć po redu ozbiljnome jali šalnome razmišljanju puka, jednostavnost i sklad navezom pjesničkim.

Po novovječnoj Evropi, stvari su drugčije okrenule. Rek' bi da je tu nestalo reda, pravilnosti, prirodna i lahka razvoja. Velikih zahtjevâ, zamjeritih mislî, divnih ćutî našlo se kâ u sumjes sa zvierskim strastima, životinjskim nagonima, s prostačkim navadama. — Tamnost, uzrujanost i nespokojstvo vladaše i ljudima i državama. Nisu već narodi postajali iz ljudih slobodnih i robova, nego od smetene smjese različnih staleža, zamršenih svedj u borbi i u naporu: nagao tišmen, kojeg' uljudnost, nakon toli-

Digitized by Google

kih muka još nije mogla posve da razabere. Različitih rukû zadružnih, koje oblast dieljaše a slagaše jednaka divljačnost običajâ; kljica najviših istina ćudorednih, zenulih kroz najtuplje neznanstvo; velikih krjeposti trošenih u nesmotrenost, sramotnih opačina uzgorito tjeranih, poštenja nezaglavljena, bez najmanje ćuti onoga što je pravo čestito; podlosti neizmjerne uz bezkrajnu uzgornost, donapokon nesrodne primjese svega što mogu narav i život ljudski dati velika i malena, plemenita i nizka, mužkoga i djetinjega, jaka i mlohava, eto što je od čovjeka i od zadruge bilo po Evrópi; eto igrokaza što se pomolio na svjetsko kazalište!

Po koji način bi se mogle olučeno porazrediti bistro i naprosto struke i umjetnosti na tom klancu umova, i dogadjaja? Po koji način bi se bili mogli pokazati i rapose u knjizi naći, groznokaz i gluma, kad su se u životu neprestance snalazile prepletene u istih dogadjajih, i tako premješane u istih djelih, da bi se kadikad jedva opazio čas prelaza s jednoga na drugi? Nit' umoslovno načelo, nit' nježna ćut, što te razabire, ne mogaše da pronikne u dušah, koje nered i brzina različnih jal' protislovnih dojama smetaju da ih skrate. Jeli se htjelo na kazalište prenieti, ono što se običajno životom provodi? Umjetnička ćut nije se mrzbala onomu čemu je jur život navikao. Pa ni same bogoštovne predstave, što su učinile početak evropejskome kazalištu, nisu se mogle oteti toj smjesi. Kršćanstvo je pučki vjerozakon; Spasitelj se spustio do dna nevolja zemaljskih, da potraži ljude, da ih k sebi privede; prva kršćanska poviest, to su pövjedanja o ubozih o nemoćnih o slabih: odmah s početka za dugo se kršćansko povlačilo kroz mrak pa kroz progonstva; kad prezirano kad aratosiljano, svakojako prebacano, kroz sve muke trudna i uboga žića. Neotesane glave, lako su pogadjale sve one prostočine kojih se moglo sbivati uz sgode te poviesti. Jevangjelja, mučenička djela, živote svetacâ, nebi ih oni lasno obljubili, da su im samo prikazane grozne strane jal' umne istine. Prva *Otajstva* (tako se nazivahu predstave) dovedoše s sobom na prizore grozna drhata, bogoljubna smilila, i prostačka špotnje; te po taj način, u samoj kolievki igrokaznoga pjesničtva,

groznokaz i igrokaz spleli su se, kako ih navede položaj pukâ i duhova.

Nego, Francuzka je brzo taj splet razabrala. Radi osobite ćudi njihovoga uljudstva, Francuzim je uviek preko izma sladila krabulja. Tomu je najbolji svjedok njihova književnost. Odmah s početka puk se rado zabavljao samim smješicami, (farse) koje su na sam smjeh podraživale. Pa bi smješica zakoracila u iste groznokaze, što bi knezovi po svojih dvorovih pustili da se predstavljaju; dok groznokazu nebi bilo nikad pristupa kod pučke šale. Kašnje zasjekla razdjelba zadružnih ruku; nestašica pučkih namještâ; uredba vlasti; postajanje javnoga reda po rizu i po dlaci kakva nigdje nije bivalo; dvorjanske navade, i još koješta, navede obćinstvo da sve toboljma navikne strogoj razluki dvijû strukâ, kako naredjivaše *klasični auctoriteti*, gospodari na francuzkom kazalištu. Tad se nadje prava i velika gluma kakvu začeo Moliere. Pa, kako je to hodilo po narodnoj ćudi i po pravilim, da postane osobita struka, kako primajuć se pravca starovječnoga (grčkoga) nije se odricao svoga vieka nego se razmienjao i prizajimljivao i sadržaj i oduhu svieta i dogadjajâ, koji su se oko njega vrzali, namah se podiže u vis i na savršenstvo kako se još nigdje i nikad ne vidi. Zasjesti posred obiteli, i tako imati k ruci svakojaka gradiva, što ga je naizobil u razliki stališâ i mišljenjâ, gradiva koje širi umjetničko polje a ne smeta jednostavnomu svadjanju k posljedicama; izpipati u čovjeka dosta jakih strasti, omašnih zabatlaština, da ga svega podkûpe i spletu, al' pri tom, napustit ih samo do zahodâ koji čovjeka meću na rugo, uztezuć ih od onih što bi ga mogli upropastiti; uvitlati tu zaglavinju dotle, da odbiv svaku drugu brigu, čovjek sasvim se pusti nagonu što ga zanaša, te napustit mu na susrete samih tricâ, da potiruć ih ne zadadu mu tvrdih muka; naslikati u Tartufu prieteću lukavost licumjerca i pogibnu tupost ludova, samo da im se gledalac nasmije, izbjegav svaku nepodobu što bi se moglo odtlen izleći; okrenuti na smiešnost u Misantropu ćuti što čovjeka najvećma diče, stjerav ih na samu stopu kakva udvorice; ozbiljnost nategnuti na šalu, od dubinâ ljudske naravi činiti da bruka (smješnost) izbije; napokon svedj

Digitized by Google

ostati na glumi, lazec tikomice groznokaza; to je ono što je Moliere učinio; to je ona struka kojom je on Francuzku nadario; a Francuzka je možda jedina koja je mogla tim pravcem udariti na igrokaznom polju, i Moliera na sviet iznieti.

Ništa takova ne bje kod Inglezâ. Sbieg običajem kao što i slobodam germanskim, Inglezka podje bez opreke, krivuljastim ali prirodnim putem onoga uljudstva, kojega je ona imala sobom iznieti. Kao što joj nepometnu krepčine, tako zadrža i cio njezin nered; pa sve do sred sedamnaestoga vieka i književnost i državne nastave Inglezke biše mu slika i prilika. Kada se na inglezkom kazalištu hoti po pjesničku da slika sviet, groznokaz i gluma ne razstaviše se jedno od drugoga. Tjerajuć se tu sve po pučkoj ćudi, kad i kad je groznokazni prizor pregnao do svirjepstvâ, kakvih nije bilo nikad ni čuti na francuzkom kazalištu; a opet svećenstvo ulagajuć se u kazalištne zabave, te odvraćajuć igrokaz od pretjeranih bezsramnosti, opuhalo mu je svu mastnu i napregnutu živahnost što je jezgra pravoj glumi. Pučka navika uz popjevke, i gajdaše, (balade i menestrelle) radosti i žalosti na sumjes, pripuštala je, da se i kroz same šale umetnu ćuti, kojih se gluma drugovje ne prima, nesmetnuvši svoga imena, da se prozovne igrokazom (dramom). Inglezi nisu imali ni strukovnih imena; nego zvali su se naizmjenice različitim imenima svejednako gluma i groznokaz, kô što bi sada bilo od prilike kod našega puka.

Tako dakle, Shakspeare zatekao je na svom domu čovječju narav i čovječji udes kojimi se bavi igrokazno pjesničtvo, nacielo, bez da ih je umjetnost razdielila, nit' njimi na struke udarila. Kada ih je ono htjelo da na kazalište iznese, ono ih se primilo, sa svim primjesami i sa svimi protislovji kakvih je u njih, bez da im se s toga obćinstvo mrzbalo. Smiešnosti, toj strani ljudskih odnošaja, bilo mjesta posvuda, gdje bi je istina prizivala jali je pripuštala; i takova je kova bilo uljudstvo, da groznokaz pripuštajuć smiešnost, nije ništa uzkraćivao istini. Pri takom položaju kazališta i obćinstva, što je moglo biti s glumom? Kako se ona mogla mećati, da se zove kakvim vlastitim imenom, da bude osebi struka? To joj se nadâlo izsko-

Digitized by Google

čiv iz plota, odbjegnuv te stvarnosti, kod kojih nije joj sahranjeno, pa ni priznano njezino prirodno polje; njoj nije bilo da se upliće u kakve opredieljene običaje, niti da se bavi dosljednim značajima; ona se nije stavila da predstavlja stvari i ljude pod smiešno ali po istini; učini se vilom skitalicom, vjetrogonjom, razpletom, utočištem dragašnih nesličnosti, koje tlapnjom jal vragolukom, mačta savija tanahnom nîti, da sbudne slikâ kadrih da razvesele ili da oči pasu bez da traže od razuma, da im sudi.

Ljepušastih slika, izneblušne ljubopitnosti, koja napne uši da dočuje do konca kakvu zamrsicu; prebite (mecomptes) zavarake (qui pro quo), igrajke mislî i riečî nad kojom preoblakom: na tom polju igrale su se te igre u sebi nedosljedne. Glume španjolske prepune mačte, i te su bile počele Inglezima militi, novih slika i zamamljivih primjera dodavati; a francezke i talijanske gonetavice, starovičkim bajkam nakalamljene, vilin-pripovjetke viležke, počele im sladiti za *kronikam* i za *baladam*. Pa, koje čudo da Shaskpeare prvoga pogleda naklopiv se na tu preobilnu rudu, dojao se te prelake struke? Prvoga maha njegova mlada mačta posmogla da se nauživa krozice tih ljubodzažnih zavoja: razpasa bez stege na priličnost, nebrižna za kakvim spletima (combinaisons) oporim i umjetnim. Taj pjesnik, o kojem se pripovieda da mu je za duhom i pero brzalo bez zapornja, vas se puštao tomu vjetrogonstvu, kojim su se bez napora razvijale njegove moći. Svašta je on mogao sipati u svoje glume; i on je baš svašta izasuo, okrom jednoga za što taj sustav ne zna, biva, cjelokupje (ensemble) koje, svakom ciljajuć na jednu, svakom stopom odkriva ti osnovnu dubinu, i veličje umotvora. Riedko je kad naći u Shakspearovih groznokazih kakve zamisli, (conception) kakva položaja, kakva sopca duševnog (acte de passion), kakve zloće, jali krjeposti, koje nije jur bilo po njegovih glumah. Ali, ono što mu je u groznokazih produbljeno, na razvode namješteno, (fertile en consequences) dosljedno, spleteno uzrocim i učincim, to mu je po igrokazih sprskano, i trenom metnuto pred oči, da za čas blisne, te opet da izčezne kroz drugi navoj (combinations). Tako ti se vaskolik čovječji život razmienja pred očima u Shakspearovoj glumi, sbu-

Digitized by Google

dnutoj poput njeke tlaparije (reduite a une sorte de fantasmagorie) zrklica stvarnosti, koja mu je u groznokazu i slikana. Kad bi reko da ćeš napipati istinu, slika ti pod rukom izčezne; obnila se, učinila je svoju, i šmignula je.

Tu je kreta i obrta, svakojake razlike i miline u obliku i dojmu (effet); čudno obilje mačte i pjesničtva, izasuto je na te navadne romantičke slikarije, da ti se na nje ne dogrsti. Tu nije glume kakve se hoće, i kakve je Moliere iznio; ali je jedini Shaskpeare mogao obasuti tu sirovu i vrtljikavu glumu onolikim biserjem. Umotvore Shakspearove nije moći razredjivati po vrsti glumokaznoj i groznokaznoj, jer se oni ne luče po tih dviju vrstâ, nego po sbudnosti i po istinitosti (fantastique et reel), po vilovanju i po živovanju, (le roman et le monde). U prvom redu stoje većinom njegove glume; drugi red sujimlje sve njegove groznokaze: prizori veličanstveni i živi živcati, u kojih sve stvari se kažu, reć bi, svojim licem, i pravo na mjestu koje zauzimlju u uljudstvu razkomešanu i prepletenu. Tu, šaljivost prispije kad je god život pripustiti može i kad je god umjestna; tu se svjetina sgrće do kraljeva; prosti vojaci stoje uz vojvode; sve ruke svieta, sve prigode života tu se prepliću i tu se razmienjaju; svak sa svojom ćudi, i svi u položaju koji im dolikuje.

Kadšto šaljivost i groznost (le tragique et le comique) spojene su u istoj osobi, i zrcale se u istoj ćudi (charactere). Tako ti Shaskpeare iznaša cio sviet, cjelokupnost obstojateljstva ljudskih (l' ensamble des realites humaines) u groznokazu, što je njemu sveobće kazalište života i istine. Shakspeare je napisao i povjestnih predstavâ, i zgoljnih groznokaza, pa se njegov veleum zadnjimi dragovoljnije zabavljao. Evo što glavno razlikuje ove dvie vrsti: u povjestnoj predstavi, dogodjaji se vrše, a pjesnik ih samo uzastopce sliedi; u zgoljnom groznokazu svi se dogadjaji okupljaju oko jednoga čovjeka, i rek' bi da za ništa drugo nisu nego za to da unj svrću i njega osvietle. S toga Shakspeare voli zgoljni groznokaz, jer on malo mari za dogadjaje, a mnogo mu je do ljudî, koji dogadjaje tvaraju. Njegovo je polje igrokazna istina, a nije

Digitized by Google

povjestnička istina. Daj mu kakav dogadjaj da ga predstavi, on ti neće po tanko razpitivati sve što se pri njem sbilo, ni sve s čega se dogodilo, ni sve što je odkle proteklo; njegova mačta neće ga pitati za savršenu sliku vremenâ i mjesta, nit' za podpuno poznavanje onih stô pripletâ kojima se tajno prede udesno predivo sgodjajâ. To je puki lies za igrokaz; tu neće Shakspeare da traži života. On prima dogadjaj, kako mu ga pripovjedke dodavaju; te po toj žici silazi u dubine ljudske duše. On hoće da uzkrisi čovjeka; čovjeka on izpituje za tajne njegovih osjećaja, njegovih nagona, njegovih misli, njegovih odluka. Ne pita on njega sto si učinio? nego: kako si učinio? Odkle se izleglo to što si ti učinio u dogadjajih, u kojima te ja sretam? što si ti tražio? što si ti mogao? Što si? Da te ja poznam, pa ću znat sve za što mi je stalo u tvojoj poviesti. Odkle je tumačiti u Shaskpearovih djelih, i onu dubinu prirodne istine, što ti sama i u nevješto oko udara, i onoga čestoga nedostatka mjestne istine, koju bi on jednako bio znao slikati, da je o njoj htio da nastoji. S toga takodjer razlika zamišljaja, koja ti se kaže, izmedju povjestnih komedja i izmedju njegovih groznokaza. Veći dio povjestnih predstava, osnovane više po narodnu nego po igrokaznu, ovijene starinskom nekom oduhom, kroz dogadjaje svakomu na dlaku poznate, nisu se mogle svesti onomu osobnomu jedinstvu za kojim je Shakspeare toliko išao u svojih umotvorih, a riedkoga je u povjestnici. Navadno pojedini čovjek ne zasiže mnogo kroz dogadjaje u kojih se našao; i sjajni položaj što otimlje zaboravnosti koje ime, ne otimlje svedjer od ništavila onoga koji je to ime nosio. Kralji najčesće posadjeni na svjetski prizor s toga samo što su kralji, s sobom često kroz povjestnu predstavu više smetaju nego li pomagaju. Za cielo veći dio kraljâ, što je za svoje narodne predstave Shaskpeare odabrao, niesu stali suvoručni u poviesti svoga kraljevanja, ali jedini Rihard III.i sam je svoju poviest izradio, i tu cjelovitu. Utaman bi Shakspeare bio tražio, u njihovu ponašanju i u njihovoj osobnoj ćudi, to jedino kretalo činâ, tu istinu zgoljnu i plodonosnu za kojom je težio veleum njegov. Po taj način dok u njegovih groznokazih jedan duševni položaj,

Digitized by Google

jedan značaj čvrsto shvaćen stieska i sklapa djelovanje u čvor, iz kojega se izmiču, al da se opet odmah vrate i djela i čuvstva, njegovi povjestni igrokazi spleteni su s pridesima (incident) i s prizorima koji ne zavlače čin, već ga više dopunjaju, nego što ga natjeskuju. Kako koji sgodjaj prolazi pred njim, Shakspeare ga zaustavlja da mu odčene koju crtu što ga označuje, a te čehuljice on ne pobire kod uzvišenih jali obćenitih činjenica, nego on ih se maša kod naručnih i uporabnih posljedica. Povjestnički dogadjaj može s visa početi, ali svedj dodje do tleha; ne mari što mu se izvor krije u visinah zadružnih razreda, on dospije k ljudstvu (k pučkim gromadam), on tu čini svoju, uzbudjuje ćut očitu i glasitu. Rek' bi da Shakspeare tu čeka dogadjaj; tu ga se on dojimlje, da ga naslika. Puk koji toli težki dio bremena nosi u povjestnici, doisto je zakonito pristupan ako nigdje, a to u povjestnih predstavah. To se htjelo Shakspearu. On ih tura na čelo pozorišta i nadiže ih, pojedne slike sukromne jal' pučke poviesti, što tu stoje zaturene iza velikih dogadjaja; vidi se da u nje se uzda za uobličenje i naravno slikanje svoga umotvora. — U Enriku V. razgovori kraljevi sa vojnicima, vojska, i ljubazne šale Katarine sa Enrikom. U Enriku IV. Hofspur i njegova žena; Falstaf i njegova družina. — U pravom groznokazu, sve se na drugu ruku redi, drugčije ulikuje: najmanji sgodjaj ne ostaje osamljen, niti bez svoga vlakanca na jezgru predstave; nikakav vez nije pretahnan ni slučajan. Dogadjaji na okupu okolo glavne osobe tegle po dojmu kojim ga se kosnu; na nju ciljaju i od nje proizlaze; ta je početak i dočetak, ratilo i predmet Božjih odluka. Bog bo hoće da čovjek svaku vrši po svojoj volji, al' nijednu na svoju ruku. Bog bo ulaga čovječje hotinje na vršenje namjerâ, što čovjek imao nije; i pušta ga da slobodno grede k cilju kojega sam nije odabrao. Ali čovjek, dogodjajî zaokupljen i obhrvan, nije zajarmljen; ako je čovjek snagom svojom nemoćan, hotinjem je slobodan; ćuti, misli, odluke koje će mu se začeti od spoljašnjih stvari, bit će samorod njegov; pri njem je moć nezavisna i svojevoljna što prkosi i odbija vlast, kojoj će podleći njegov život. Takav je stvoren sviet, takav je Shakspeare začeo grozno-

Digitized by Google

kaz. Daj mu slučaj neznatan i star, da ga naročitomu dospjetku svede kroz povorku pridesâ više manje poznatih; on pored tih dogadjaja namjesti jednu strast, jedan značaj, i prikupi u ruke svomu čedu sve žice toga čina. Dogadjaji okrenu svojim putem, a čovjek svojim; on ulaga sam svoju snagu da ih odvraća od tamo kamo nije mu po volje da idju, da ih preskače kad ga spliću, da im se uginje kad mu smetaju; za čas ih zavlada, da ga odporniji ıstanova sretnu onim istim pravcem, na koji sam ih je okrenuo; te napokon on podlegne, ali cio, u borbi koja mu završi sudbinu i život. Čovjek u koštac sa sudbinom, taj prizor je uzrio veleum Shakspearov, taj ga i nadahnuo. Vidiv prvom čovjeka u udesu *Romea i Juliete*, volja mu se od straha skamenila, pri toli ogromnome nerazmjerju ljudskih naprezanja i neumoljnosti sudbine, pri neizmjernosti naših želja i ništetnosti naših sredstva, kad svoju volju uzmemo jedinim pravilom našega djelovanja.

Hamlet drugi njegov groznokaz, tu sliku strašno ponavlja. Neko čuvstvo dužnosti nameće *Hamletu* strašnu nàkanu; on misli da joj se nipošto ne smi da otme i odmah na prvu on joj sve žrtvuje, svoju ljubav, svoje samoljubje, svoje zabave, pa i nauke prve svoje mladosti. Već mu nije nego do jedne na svietu: izuznati zločinca koji mu je otca ubio, i kaznit ga. Samo neka ga se dočepa, nije ga brige, da u crno zavije onu koju ljubi, da, u prievarci postane ubojicom pravednoga Polonia, da postane sam mrzak i smiešan pred svietom; to su naravne posljedice njegove nakane, o kojoj cio živi. Ali on na svaki način hoće da ju izvrši, hoće da udarac bude, da valja, i da ne promaši. Odtad, navrlo se sumnjâ, mušnoćâ, zapriekâ, koje se navadno stiču u supor čovjeku, koji se meće da ih pošto po to savlada. Da svaku tih zaprieka ne razmatra potanko, Hamlet bi ih lašnje nadhrvao; ali krzmanje, strah što zadaju, i to je dio njihove snage, koju Hamlet valja do kapi da na sebi pokuša. Ipak, ništa ga ne obustavlja, ništa ga ne odvraća; on napred stupa, ako i po malo, uprtim očima na svoj cilj: bilo da o kakav sgodjaj zapne, bilo da mu se od sebe desi, svaki korak mu je napredak; rek bi da mu se već do kraja osnova izmotala.

Digitized by Google

Ali vrieme se izkolilo: Promisao je već na koncu; dogadjaji, što je Hamlet pripravljao, bez njega naviru; sbivaju se od njegove proti njemu; i on pada žrtva odlukâ, koje je spremao, sudjen da bude živim dokazom kako malo vriedi čovjek i u onom što je sam htio.

Dokučljivije i bolje naviknut prizoru ljudskoga žića, *Rihard III.* u početku svoga krvavoga putovanja, razgleda, okom naprenuv, to ogromno nerazmjerje, pri kojem se gubila misa' odlučnoga ali neizkusnoga *Hamleta;* Rihard u nadhrvanju te dušmanske sile ne traži do ponosa i do naslade; on hoće da oblaže sudbinu, što bi rek da mu je sudila poniženje i prezir. I zbilja on počimlje zapoviedajuć kao dobitnik sgodjajima svoga života; on hoće sam da tvòri dogadjaje, pod pečatom svoje volje; kako ih je god njegov um začeo, njegova ih moć vrši; izvodi do kraja što je god zamislio, uzdiže se do višine svoga slavohlepja .... te propada na sudjen čas, što mu je neumoljna sudbina sudbovala, da se jasnije vidi, u sred njegovih pobjeda, kako su mu zločinstva kažnjena. *Macbeth*, *Otello*, *Coriolano*, jednako radišni, jednako sliepi vršeć svoje sudjenje u svom poslu, na se jednako natjeruju svom snagom žestoke volje, dogadjaj, koji će ih strovaliti. *Brutus* umire Cesarovom smrću; on je sam svojom sebe udario, on je sasvim pri sebi to slobodno odlučio; nije njemu prikaza, kao što je Hamletu, zapovjedila dužnost; on je sam u sebi našao taj strogi zakon, kojemu je žrtvovao svoj mír, svoju ljubav, svoje naklonosti; nitko ka' on nije sebi gospodar, i ka' što svi ljudi, sasvim nemoćan proti usudu, umire; s njim propada sloboda, koju je hotio da spasi; nenazire ni zrake uhvanja, da će njegova smrt biti od kakve koristi; pa ipak Shakspeare ne pušta da na smrti reče: "O krjeposti, ti nisi do prazno ime„

To je, što nad tom groznom čovječjom igrom proti usudu, diže se čovječji život duševni, nezavisan, sam sebi gospodar, u borbi prost od sudbinske samovolje. Mogućemu veleumu, koji svojim okom omjeri čovječje sudjenje (destinè) nije se mogla izmaći njegova uzvišena tajna; stanoviti nagon bio mu je objavio tu potonju odgonetku, bez koje nema do mraka i do neizvjesnosti. Tako za ćudorednom žicom koja mu se u rukam ne prekida, prolazi

Digitized by Google

čvrstom stopom kroz preprjeke dogadjajâ i kroz smeće razlikih ćuti; nema ništa priprostijega u temelju, do Shakspearova čina (action); ništa manje zamršena do utiska što ti ostavlja u duši. Srdce ti se ne dieli, nit' za čas dvoumiš, na koju da nagneš. Netom se osobe razaznadu, netom se razabere što je (desque la situation est developpé), znaš već što želiš, čega se bojiš, na koga mrziš, koga li ljubiš. Dužnosti nisu u sukobu, kô što ni koristi, saviest ne stoji neodlučena, kao što ni srdce. U tišmi državnih prevrata, u vrieme kada zadruga zavadjena, ne može da rèda daje osobam, zakonima što im je nalagala za uzdržanje njihova zajedinstva, samo tada, sud Shakspearov nije stanovit, i pušta da i mi ostanemo dvoumni; on sam već ne razabire do kraja, gdje je pravo, šta iziskuje dužnost, nit zna učinit da ju mi pogodimo.

Kralj Ivan, *Rihard II.*, *Henri VI.* daju primjer o tome. Posvud inudje, ćudoredni položaj na čistu je; tu nema ni varkanja, ni popustljivosti, nema nikomu puta izmedju krjeposti i pakosti, izmedju slabosti i zločina, sve osobe što su, to su bistro, čisto; njihova su djela naslikana krupnim izrazima: oko najkratkovidnije ne može da se obanje pripozna. Ipak, gle divna poznanja istine! U tih činih, toli postavnih (positivnih) toli završenih, dosljednih, živu i razvijaju se sve nedosljednosti, sve čudnovate smjese ljudske naravi. Macbeth se odlučio na zločin; nema žica koja bi kroz njegova djela na krjepost odgovarala, a u to na Macbethovu značaju vidi se uz strasti što gone na zločin, znâja naklonostî koje poradjaju krjepost. Hamletoa mati u svom prikrvju nije htjela meaša; poznavala je opačinu i učinila ju; ona je na mjestu bezbožna grješnica, ipak duša joj je žene, koja bi mogla sramežljiva biti i sretna biti u svezah dužnosti. I sam *Claudio*, opaki Claudio htio bi da još može moliti; on ne može, al' bi htio. Tako bistro oko mudroznančevo prosvjetljuje i upravlja pjesnikovom mačtom; tako Shakspearu čovjek se prikazivao sa svim onim što mu je u prirodi.

Pred pjesnika stane istina gola golcata; on prigne oči, i piše. Nego ima jedna istina u koju Shakspeare ako se i ne zagleda u nju, on iz sebe nju iznosi, i bez koje sve ono što po dvoru promiera, bile bi neduhate i neplodne

Digitized by Google

slike: to je ćut što sdvorne istine uzbude u njem. Ta ćut otajni je vez što nas spâja sa spoljašnim svietom, i čini da ga pravo poznamo; kad je naša pamet smotrila obstojna (realnost), našu dušu gane dojam sličit i samorod. Bez sržbe koja se uzbudi na pogled zločina; kako bi nam se ukazala njegova mrzkost? Nije nitko kao Shakspeare imao taj dvostruki dar nepristrana motritelja i čovjeka neizmjerno ćutljiva. Viši od svega po razumu, svačemu pristupan po sućuti, što god vidi to razsudjuje, a sudi ga jer ga ćuti. Bili izpipao svaku zavinu grdnoga značaja Jago-va, oni koji ga nebi bio mrzio?

On se nad zločincem sgraža, s toga mu i daje strašnu osječitost govora. Tko bi to mogao činiti, do same lady Macbeth, da drhćemo nad djelom, kojega ona sprema bez mrve straha? Nego, jeli do toga da se kaže milosrdnost, nježnost da se pokaže kako se ljubav razcvieće? (l'abandon de l' amour) kako majčine bojazni zalaze u nesviest? (l'egasement des terreurs maternelles), kako se ozbiljno prijateljstvo zavlači u mukle boli?

Tad se može sa svoje gledilice ukloniti smatratelj, može sudac sa sudnice; ostaje tu sam Shakspeare, koji ti se otvara u svoj nadarenosti svojoj: na najmanji dotik njegove mačte navru ćuti, kojima je već njegova duša odavna navadna. Tko je oslikao kao on žene, djecu, starce? Gdje procvjeta cviet nevine ljubavi ljepši od Desdemone? gdje starost grdno zapuštena od mlohavosti i od ljute žalosti, zašla do ludosti? gdje ti starost dušu ciepala tužbami kao što u kralju *Lear?* Koga neće spopasti žalovito smililo, što nam u srdcu djetinstvo zna uzbuditi, gledajuć prizor kad Hubert, po rieči zadanoj kralju Ivanu, hoće da oči izgori mladomu Arturu? A da se ta zvierska odluka izvršila, tko bi tomu prizoru odolio? Al ga tad Shahspeare nebi bio iznio: ima bolî pred kojimi on sustaje; milo mu je sebe i od sebe odbija navire ćutnjâ (impressions) pretežkih. On jedva pušta da Julietta koju rieč progovori od Romeove smrti do svoje: Macduf neće ni rieči, na pokolju svoje žene i svoje djece; i Shakspeare je hotio da Konstanca umre, prije nego će nam pripovidjeti smrt Arturovu.

Po taj način ganut na ono što nas gane, Shakspear

Digitized by Google

stiče naše pouzdanjè; mi se spuštamo toj duši svedjer otvorenoj, u kojoj su naša čuvstva našla stana, toj mašti, svedjer budnoj, koje se primaju zrake talijanskoga neba isto kô sjeverne magle. Dramatičan u opisu majčinih očiju pri svom djetetu, priprost u groznoj prikazi koju otvara Hamletov prizor, pjesnik uvjek vjerno slika stvar, a čovjek ćuti ono što hoće da mi ćutimo.

Zašto dakle mi sustamo kadikad za njim idjuć? Zašto nas kadikad neka nestrpljenost i dosada smeta u našem udivljenju? Jedna se nesreća strevila Shakspearu: razsipan u svom bogatstvu, nije znao svedjer da ga sgodno i umjestno porazgodi. Isto se kad i kad dogodilo i Corneillu. Obama su se pojmovi rojili iz glave, magloviti i duhnoviti; a nijedan ni drugi nije dosta smion bio da suspregne svoj duh i da ga razbornom stegom redi. Zaboravljaju položaj osobni pri misli koju ona stakne u pjesnikovoj duši. U Shakspearu osobito ta popustljivost prama sebi, kadikad trga i udesno po dramatični učin, smete ćut što se razilazi kroz obćinstvo. To nije samo, kao što u Corneillu, umjetna govorljivost razgovorišna duha, nego je nespokojni i zvrkati zamislak (inquiete et bizzarre reverie) duha začudjena pri vlastitim izumim; što ne umi da izporavi sve što sam ćuti, pa prenabire pojmove, slike, izreke, nebil' kako u nam uzbudio ćuti kojimi je sam nabrêkao. Te ćuti nadugo izpričane, nisu svedj one o kojim se osobi (personage) baviti; pa se ne samo poremećuje omjera položaja (l' harmonie de la situation), ali smo mi silovani na neki napor, koji nas zavodi i trudi. Osobe Shakspearove čuvstvuju svedjer naravno, ali svedjer naravno ne govore; svedj prirodne i istinite misli su njihove; ali ih kadikad zabatlasto izporavljaju. Pjesnik je vidjao dalečine, te prebrdiv ih svojom mačtom, hitao je kroz satvari na stotine dalekih jal' čudnih odnošaja, i prolićao od jednih do drugih naglošću, na koju bi opet natjerivao svoje osobe i obćinstvo. Odtle prava velika Shakspearova mahna, koja se vidja i u njegovih najljepših umotvorih: to je neka pričinjenost, što se čini da je od naprezanja, a nije nego od nehaja. U suvremenoj navadi česta priuzlanja pojmova i riečî uz njihove najdalje odnošaje, navikao je i on mudrikovoj tankomišljenosti

(subtilité savante), što vidi sve, prispodablja sve, i ništa joj se ne izmiče; te je višekrat pokvarila veselost njegovih gluma, kao što djela njegovih groznokaza. Da se je premišljanjem Shakspeare naučio k sebi se izvraćati, promatrati svoju moć, i sbirat' je, štedeć je, on bi bio izgladio pogrješku u koju je upadao, i on bi sam bio priznao, da ni osoblje njegovo, ni obćinstvo nije moglo za njim srtati kroz taj čudnovati vrtlog pojmova, čuvstvâ i namjerâ, što je svakom prigodom, na svaku izliku, dizao se i zatrapio u njegovu misa'.

Jedna se vidi u svakom povjestnom igrokazu Shakspearovu, živa ljubav pučka i narodna pojednako, kojom diše pjesnik. O svakoj osobi što predstavlja, o svakom dogadjaju on misli ká najpriprostiji i najneukiji Inglez. On ne pita ni što je istinito, ni što je pravo; on se ne nameće obćinstvu da ga uči, da ga izvraća; nego s' njim zajedno čuvstvuje, i tim se služi na svoje svrhe.

Taj ćudorednik mudri i duboki, taj poznavalac srdca ljudskoga, taj živi slikar prerazličitih ćudi, mrtvi ti je Inglez. Dok je s *Hamletom*, s *Romeom*, *Machbetom*, *s Othelom*, razumi i krči pust kroz dušu; ali netom sadje u poviest svoga naroda, u odnošaju sa ostalim narodima, nit je nepristran, nit nezavisan; misli i sudi o svakom i o svačem po ingležku. Guizot još ovo o njem veli: "jezgrom uzorna, oblikom hrapava, tko da ga u koji jezik prevede?„ A Fridrich Schlegel od svoje strane o njem strožije po ćudoredju sudeć: "Shakspeare je (kaže) veliki pjesnik, ali nije pravo kršćanski pjesnik, nego oni starovječni sjevernjak. On divno izlaga smjese bića ljudskoga; ali to nam preveć dugo drži pred očima, i docni riešavanjem, jal ne riešava zamršene uzle; često preveć napinje i pušta da nas pâra nekršćansko bezuhvanje.„

U Ingležkoj, nakon mnogo vremena, opet se slava Shakspearova zadnjih godina podigla u vîs. Ali se ne primaju u samoj Ingležkoj Shakspearovi primjeri; u književnom prevratu što se po Evropi izvadja, odsvukle se gleda na Shakspeara. Njemačka ga odavna uzela za uzor; i tim je valjda sprenula njezina izvornost, koja izvire jedino iz prirodnoga zemljišta.

Književnost Španjolska, plod prirodni njezina uljud-

Digitized by Google

stva, ima jur svoj značaj izvoran i odlučen. Italija i Francuzka, ta gnjezda novovjekoga klasicisma, još se otimlju načelim koja ruše pravila što su one, tolikom točnosti nagodile, i tolikim ponosom branile.

Mnogi se boje, da zavladanjem *romanticizma* zavladala bi bezpravilnost. Te će bojazni nestati, netom se prizna, da ako romantički sustav ima ljepotâ, da i on mora imati svoju umjetnost, svoja pravila. Što je god čovjeku liepo, to valja da je tako nagodjeno, da mu se pamet ljudska može domisliti od šta je liepo. Poznavanje iliti ulaganje tih nagodjaja, sačinjava umjetnost (art). Shakspeare imao je svoje umjenstvo. Valja ga iznaći u njegovih umotvorih, razabrati šta ulaga, na što cilja. Tad ćemo pogoditi na sustav; znat ćemo može li se, i koliko, još razvijati, po obćoj prirodi umjetnosti igrokazne, uporavljene na naše novovjeke zadruge.

Doisto nije hvajde, da tražimo uvjete i potrebe igrokaznomu pjesničtvu u starih vremenih, nit u narodâ tudjih našim običajim: mi valja da se obazremo na se i medju se. Različita u tom od ostalih umjetnosti, igrokazna umjetnost, izim naduvjetnih (absolute) pravila koja joj nalože nepromjenljiva ljudska priroda, ima i uvjetnih (relativ) pravila, koja izviru iz mjenljiva stanja zadruge. Nasliedujuć starinski način (style), kiparu je najveća težkoća doprieti do njegove savršenosti; najvrući i najdarovitiji ljubitelj starine, nebi se danas usudio iznieti na najpopustljivije kazalište sve ono čemu se divimo u kojem groznokazu Sofoklesovu. Lako je pogoditi zašto. Pred kojim kipom il pred kojom slikom, gledalac odmah prima od kipara oli od slikara prvi dojam, koji ga zaokuplja; pa valja da on sam sliedi napried. On staje, razglêda; njegova ćud, njegove uspomene, njegove misli obujmu poglaviti zamišljaj što mu se na oči kaže, i u njem postepeno razbudjuju čuvstvo koje ga obuzme. Umjetnik je u gledaocu samo pokrenuo moć začimanja i ćutjenja; ova se dojme pokreta što je primila, idje za njim po svom vlastitom pravcu, i sama tvara nasladu koju uživa. Da pred slikom kakva mučenika, jednoga gane izraz živa bogoljubstva, drugoga

Digitized by Google

mukotrpna bóla; da jedan plane srdit na nesmiljenost krvnika; da zračak srdačne zadovoljnosti žrtvi iz očiû, rodoljubu pripomene radosti požrtvovanja za svetu stvar; da se mudroljubu uzvisi duh na razmišljanje čovjeka što se žrtvuje istini; razlika svih tih pojama ne smeta ništa; sva su jednako prirodna, jednako slobodna; svaki gledalac bira, na neku ruku, ćut kojoj voli; pa, kud joj se sljubi, ništa ga sdvora ne smeta; nitko ga ne pomiče sa struje kojoj se po svom nagonu pustio.

U oduljenom têku igrokaznoga čina, obratno, sve se mier a uzastopce; svakoga časa eto novoga dojma. Dosta je slikaru da jednom priveže svoju osobu sa gledaocem, na tome on ostaje. Pjesnik igrokazni red je da svaki čas ponavlja taj odnošaj, i da ga uzdrži kroz sve sgodjaje različitih položaja; on za tren ne može da odstupi od svojih slušalaca; nego valja da bezprestance u njima uzbudjuje ćuti, koje odgovaraju promjenljivu položaju, na koji je njih prenio. A kako on do toga da dodje, ako njim ne pogodi na ćud, na želje, na dnevne potrebe duha njihova, na misli koje su im u pameti, i ako ne govori kako su oni običajni govoriti? Ničija muka neće nas smutiti ako nam se kaže na neobičan način; neće nas smiliti, ono što nam osobno nije milo. Za govor Menelaja nećemo mi mariti, ka što su marili Grci, koji su vjerovali, da se sržba bogova miri jedino ljudskim žrtvami: i krjepost, ako će da joj se mi iz srdca poklonimo, valja da se drži dužnosti, koje smo se navikli štovati i ljubiti.

Podložan dakle ujedanput zahtjevom umjetnosti nasljedujućih i zahtjevom umjetnostim čisto pjesničkim, obvezan, kao što velespjev (epopèe) u svojih pripovjedih, da život ljudski iznaša, pozvan, kao što kiparstvo i slikarstvo, da ga u glavu predstavlja i to osobnim odiljajem, pjesnik igrokazni dužan je, okupiti pod prilično u jedan čin, sve što mu se hoće, da ga ljudi razume. Osobe njegove nemogu da nam kazivaju nego ono što bi rekle da su tu zabavljene poslom, kojeg predstavljaju. Pjesnik velespjevni sam prati štioce kroz dvore u koje ih uvadja; on glavom pripovieda im, svaku im sam tumači; i opisivajuć im običaje, vremena, mjesta, on ih upućuje na prizor kojega će im predočiti; i raztvara im na svaku ruku sviet

Digitized by Google

u koji ih prenosi, i sam se nosi uza nje. Igrokazna osoba, pristupa sama sobom zabavljena; neimajuć nijednog obzira na gledaoca, ona stane s njim obćiti; valja da bez poziva i pratnje on za njom sam krene. Tako jedno od drugoga odlučeni, kako da se sbliže, ako jur ne obstoji medju njima duboke i obćenite sličnosti? Te osobe ništa za obćinstvo ne čine, do toga što čuvstvuju i govore pred njim; pa naravno je, da nisu razumljeni ni primljeni nego toliko koliko se pogadja s njima njihov način mišljenja, čuvstvovanja, govorenja; a dramatični učin (effet) uprav se stvara od njihove sposobnosti da se slože u istoj ćuti.

Čovječje ćuti saobćene čovjeku, to je u istinu jedini izvor, dapače jezgra dramatičnosti. Sam je čovjek igrokazu predmet; sam mu čovjek kazalište. Njegova je duša pozorište, u njoj predstavljaju svoju svjetski dogadjaji; dogadjaji upliću se u čin u koliko se oni odnose na osobu kojom se mi bavimo; oni gube svaki *dramatički značaj*, kad hoće da nas se neposredno sami dojimlju, što bi imali djelovati posredstvom ćutljive osobe, i kroz ganuće što primamo mi od ganuća što se u njoj uzbudilo. Zašto je poviedanje Theramenovo velespjevno što bi imalo biti dramatično? Jere on govori slušateljem, a nije Theseu; Theseo znajuć već da mu je umrao sin, nije više sposoban da sluša i da prikazuje kako mu taj glas srdce razdire, (n est plus capable de se prêter aux impressions du recit).

U samom srdcu ljudskom sbiva se dramatični čin; djelo koje mu daje prigodu, ono ne tvara *dramatičnost*. Ljubovnikova smrt grozna je pri žalosti ljubinoj; pogibel sinka dramatična je pri majčinu strahu: premda je strašna misal o ubojstvu nevina djetešca, pri Astianatesu, nam je do Andromake.

Trešnja sa svim prevratom prirode što ju prati, bit će puki prizor za oči, jali gô predmet velespjevnoga povjedanja; ali dažd na ćelavu glavu starca Leara, taj je za svakoga dramatičan, najskoli pri srdcu njegovih drugovâ, razkidanu od tuge za njim. Prikaza kakve aveti nebi u dvorani nikoga smutila, da na pozorištu nema koga što se pripada; i za učin dramatični snovidjenja lady Machbetove. Shakspear je nastojao da mu budu svjedoci ljekar

i sobarica, odredjeni da nam dostave strahovite osjećaje što njimi drmaju. Tako, sâm je čovjek na pozorištu; njegov život tu se razvija oživljen, uzveličan dogodjajima što se obanj razbijaju, i što jedino po tom vriede za kazalište. U glumah, dogadjaji manji od strasti koju u čovjeku uzbude, primaju od te strasti smiešnu važnost; u groznokazu, dogadjaji jači od sredstvâ koja su čovjeku pri ruci, ganu nas prizorom njegove mlohavosti: glumački pjesnik slobodno dogadjaje izmišlja, jer mu je do toga da postanu od tvrdoglavca ili ludova čovjeka dogadjaji kojimi pa se sam prpa. S te izumisli malo je kad hvale pjesniku groznokaza; jer njemu je razabrati i iznieti čovjeka i njegov značaj izsred dogadjajâ, što se nanj naklapaju. Ako je red, da se u obće temelj traži groznokazu u poviesti velikaša i mogutaca, to je s toga što jake ćuti kojimi će nas se dojmiti, ne mogu da nam dodju nego od značajâ jakih, koji ne podlıgaju pod udarcim običnoga udesa. U razvoju velikih sreća i još gorih nesreća, visokih staležâ i njihovih strahovitih prevrata, cio se čovjek vidi, u svem bogatstvu i u svoj krjepčini svoje naravi. Tako u čovjeku pribran prizor svieta, kaže nam se na pozorju kazališta (sur le scene du theatre); tako kroz dušu, što ih nosi, dogadjaji nas se dojimlju sućutju, izvorom, dramatične obmane (illusion).

Igrokazno pjesničtvo udara na golemo; oslanja se poglavito na državni i na zadružni život, pa mu se hoće golema prostora, da se razvija kô velika umjetnost. Valja da se sgrće narod na igrokazne umotvore, koje se hoće da se slave kao narodne predstave. Nego ako ćeš narodan biti, valja da se tu sve ruke svieta vežu u narodnu cjelinu. Veleum valja da ljudsku prirodu sliedi u svem koliku nje razvoju; prava mu je moć u tom da nadje način kako da svemu obćinstvu zadovolji. Dan danas pjesničtvo ima jednaku dužnost kao što i vlade: oboje valja da su danas za svakoga, da zadovolje potrebam puka i potrebam najuzvišenijih duša.

Evropa pita u kazalištu slasti i ćuti, što ne može da dade sviet, koji već ne živi. Klasički način našao se od života svoga vremena, to je vrieme minulo: slika mu

Digitized by Google

žive sjajna u njegovih umotvorih, ali se ta ne ponavlja. Uz spomenike prošlih vjekova, kako da se grade spomenici drugih vremena? Kakav da jim bude oblik? Ne zna se; ali se već zna polje na koje će udariti temelje. To polje nit je Cornellievo, nit je Racinovo pa ni Shakspearovo; ali rek bi da način Shakspearov, da je osnov, po kojem veleum može da se te gradnje dojme. Taj sustav sam obuhvaća sve one zadružne razrede, sve one ćuti, kojih doticaj i rầd uzajemni, danas pred našim očima sastavlja prizor sviēta. Od pol vieka svjedoci velikih zadružnih prevrata, mi ne damo da nam se sapinje duh pod tiesno domaće slieme; jali u putilih koje osobne strasti. Narav i zvanje čovječje to nam se prikazalo pod najizrazitije i najpriprostije poteze u svoj zamašnosti svojoj i u svoj vrtljikavosti. Nam se hoće slikâ, koje to sve predstavljaju; gdje se čovjek cio vidi i grabi svu našu ljubav. Nikad igrokazna umjetnost nije se mogla baviti predmetom naređnijim i uzvišenijim; nikad ovako nije svak vidjao vez, koji sklapa najniže ljudske probitke sa načelima od kojih mu zavisi sudba. Iz takova stanja zadruge mora se voditi novi igrokazni sustav.

Ovako Guizot proučiv Shakspeara i Korneilla naslivlja Francezim i narodima što u zapadnoj Evropi danas za njima laze.

Španjolski igrokaz, duhom i oblikom razlikuje se od te vrste pjesničtva ciele Evrope. Da mu sliku uhitimo, od potrebe je da koju spomenemo o pjesničtvu španjolskom u obće i o povjestnom njegovu postanku, kako ga označuje od prilike Vilelm Šlegel. Španjolci su počeli pjevati uz gudalice, junačke i ženske pjesme. Junačke pjesme (romance) od arabske dobe, pripoviedanjem junačtvâ, stale su se kititi slikami svakocvjetnimi, na svaku ruku obličiti; a ženske pjesme (canzoni), pune žara i vara srdčenoga, stale su se vijati od mukotrpnje i slutnje, i nagadjane su na svakoje navine, ka' što se navijaju glasovi u glasbenih ganih. Pa od tog šalucanja, neimajuć španjolski jezik pristojna razvoja, primio se početkom šestnestoga vieka svojatnih oblika pjesničtva talijanskoga osmoredca, troredca, pjesnî (odâ) i popjevâ (sonetti); pa tad, sin taj

Digitized by Google

najponositiji svevladajuće latinštine, narječje kastilansko, iznese sve čemu je podobno, izobilja slikovitosti, pristojnosti, zamamne jogunosti.

Uz junačtva toga od starina junačkoga naroda, razgajalo se i pjesničtvo zadojeno samosviešću. Španjolci su srednjega vieka bili na skoku, kojega novi viek neharnošću zaboravlja. Stali su oni u poluotoku pirenejskom kâ osamljena predstraža, svedj spravni na polju, proti navalam naripajućih Arapa. Utemeljitba njihove kršćanske kraljevine, kroz duge vjekove, od kad potomci Gotâ potisnuti u brdine, opet se izvratiše iz tih sbjegova da listom Maure iz Španjolske iztriebe, bila je stoljetna neprestana borba.

U istinu, spas kršćanstva u toj zemlji, proti onolikoj sili, više je čudo Božje, nego djelo čovječje. Naviknut na jedanak borbi za svoju slobodu i za svoju vjeru, Španjolac se vjeri živo priljubio, kao dragocjenoj stečevini, pajplemenitijom krvlju dobivenoj. Svaka vjerska svetčanost, bila mu je ka nadarje junačkoj krvi obilno prolivenoj; svaka crkva bila mu je spomenik slavodobića otaca njegovih. Vjeran Bogu i kralju svomu, do zadnje kapi krvi, tvrd u vjeri kao kam, ponosit, ali ponizan pred svojim svetinjam, osbiljan, triezan, ćudoredan je bio stari Kastilanac; pa, jel mu se rugati, što ni za ralom nije htio da odpaše sablje, mile drugarice u slavnoj borbi? Španjolski kralji, koncem petnestog i šestnestog vieka, upotrebiše tu ratobornost i srdčenost svojih podložnika, da Španju dignu na glavu Europi. Lukava i nasilna politika Filipa-II. učini da na Španjolce cio sviet nepravedno zamrzı. Zlonamjera i spletkarija sam je dvor razgubala; a nisu do naroda bila, ni ona vjerska progonstva, što su se tamo užasno vršila, kô što narod kriv nije bio rad nepravednih osvojba van domovine.

Španjolac u svetoj obrani vjere i domovine, nije bio navikao da sam sudi kako se vladaju starešine; pa junački i tada se borio, kad su ga naslali da napada i osvaja tudje zemlje. Osobna slava, i misa da se u svakom ratu o vjeri radi, zabliešti i zavede ga. Španjolsko vitežtvo zaleti i odkri, a šaka pustolovâ, osvoji novi sviet preko debeloga mora: grabežljivost pojedinaca ocrni vanredno junačtvo; ali narod

Digitized by Google

osta čist od tih zločina. Nigdje koliko u Španji nije vitežk duh nadoživio političkoga nadmoćja i vitežtva. Još polla nego je bila spala vanjska premoć i nutrena dobrobit, kroz pogubna poduzeća Filipa II. taj se duh prenio u cvjetno doba njihove književnosti, i ostavio joj svoje naličje. Ovdje se ponovilo donikle na uzvišenijem razvoju uma što se bilo sjajno pokazalo srednjih vjekova, kad knezovi i boljari bijahu guslari, kada vitezovi nošahu na zavjet do sv. zemlje svoju dragu u srdcu kroz svakojake pogibeli; kad sama okrunjena glava pribirala je diplama svoje ljubezne vapaje. Pjesnici španjolski nisu bili, ka što biva navadno po ostaloj Evropi, dvorjani, učenjaci, jali kakvu zanatu privezani: većinom od plemenitaške krvi, oni su provodili život vojnički. Sablja i pero, borba i pjevatanja, to im je bila svagdanja zabava. Odtoli već, Garcilaso za Dragutina V.a, prvak u Španjolskom pjesničtvu, omladak peruvijanskog Inkasa, praćen svojom vilom do Afrike, pade jurišajuć na bedeme Tunižke. Kamoens portugalac, odjedri ka vojnik put dalekih Indija, za slavnim obretnikom kojega je pjevao. Don Alfonso de Ercilla, pjevao je svoju Araukanu za ratovanja sa uzbunjenimi divljaci, u dubravah neprohodnih, jali pod čadorom na dnu Kordilera, jali na ladji po Oceanu razkolebanoj. Cervantes plati jednom rukom, i dugim robstvom u Algiru, čast koja ga zapala da se bije ka prosti vojak kod Lepanta. Lopec de Vega u broju je onih što su izbjegli od propasti nepredobitnog brodovlja. Kalderon je vojevao po Fiandri i po Italiji, kao vitez S. Iakova, podvrgav se svojim dužnostim, dokle se ne zaredovniči, i tako očevidno pokaza kako je bogoštovje vladalo svim njegovim životom. Ako je temelj pjesničtvu romantičnomu, ćut bogoštovna, vitežka srdčenost, poštenje i ljubav, pjesničko španjolsko red je bilo da se razcvjeta bujno.

Mačta Španjolaca bijaše smiona uzpored njihova vitežtva; nikakav duševni zanos ne činjaše im se pogiban. Još odprije vitežkim povjedkami, puk se zanosio za obiljem čudovišta. Toga su oni htili, i na pozorištu da opet se nagledaju; pa njihovi pjesnici s visine umjetničke i zadružne izuke, premiesiv ga, udahnuše mu glasbene skladnosti, otresav ga surove tjelesnosti; osvjetlaše ga cvietom i svietlom, tako da se razpiri zanositi kries, od

Digitized by Google

supora sadržaja naprama obliku. Obćinstvu se pričinjaše, da gleda povratak onih zlatnih doba, napola minulih, kad je narod bio u svesvjetskoj svojoj veličini, pri svoj onoj prerazlikoj, pjesničkoj glasbi stopâ, srokova, slikâ, prispodobâ, što mogaše iznašati sam onaj veleljepni jezik. Blago najdaljih strana svieta kô u svakoj stvari, na udovoljstvo matice zemlje bilo je sneseno i u samo pjesničtvo; pa se može slobodno kazati kô što sunce nije nikad zalazilo u carstvu Dragutina V.a, tako da nije zalazilo nikad ni u carstvu pjesničtva španjolskoga. Španjolac je bio naosob poštenje i vjera. Kalderon se tima čuvstvima posvetio. Poštenje je uzor-pravilo, jer počiva u nauci onog uzvišenog ćudoredja, koje posvećuje načela, bez obzira na uspjeh: Ono se može prometnuti u puka družtvena mnenja, te i spasti do mrtve predsude, do sgoljna ratila taštine; ali u svakoj toj nagrdi, još ćeš uvjek nazriti osjen plemenitoga načela. Kako Kalderon slika nježnu ćutljivost poštenja, nebi se moglo bolje dokazati, što pričom o hermelinu, zvjerki kojoj je toliko do bjeloće svoje kože, da kad ju stanu lovci da gone, voli se usmrtiti sama, nego da poštrapa dlaku, bježeć i veruć se kojekud. Ta ćut poštenja, u značajih ženskić Kalderonovih, tako je krjepka, da nadmašuje ljubav, koja može uza nju, ali ne nad njom stajati. Poštenje je žensko o tom, da ljubi samo čovjeka neporočna, i da ga bezazleno ljubi, nikad mu nepripustiv ni najmanje povlastice, što bi izdaleka zapahnila sjaj djevičanstva. Ljubav hoće tajnost najtvrdju, dok zakonita sveza ne dopusti da se očituje. To je brani od taštine, koja se nadimlje zahtjevima, ili primljenim odpogledima; tako postaje tajnim i to svetijim zavjetom. Istinabog to se kadšto izvrgne u neko štovje, koje se zabavlja osluhivanjem najskrovnijih kucaja srdca, da se počem nebi kamo drugovje i bezazleno vinulo, pa ti se u tom sgadja i smješica. A kamoli iztočno ljubomorstvo, koje se peče samo radi tjelesne obljube? Dakako, da takovo ljubomorstvo donekle oplemenjuje ljubav, koja se sama guši i tone, ako nije izključiva. Ali se Kalderonova duša najljepše zrcali u izporavi vjerozakonskih predmeta. Ljubavi on slika obćenite crte, on sbori njezin pjesnički uzor-jezik. Vjera, to je njegova prava ljubav,

Digitized by Google

to je duša njegove duše. Za nju samo on budi ćuti koje ti dušom potresaju i kroza nju prodiru. Rek bi da to nije htio za prostosvjetske dogadjaje. Bili mutni koliko mu drago, pod vjerskim pogledom dogadjaji mu se odmah osvietle.

Rajnik taj, iz neprolazne dubrave dvoumlja, spasio se u slobodni grad vjere, iz kojega mirnom dušom kroz svjetski vrtlog razgleda i slika: njemu biće ljudsko nije više oporom zagonetkom. I kroz njegove same suze zrcali se nebo, kô pri sunčanom zraku, kroz kapi rose o cvietu.

Njegova pjesma, bio njoj prividni sadržaj koji bio, neusipni je slavopjev veličju stvorenja; s toga slavi sve istanovim čudom, plodove prirode i ruke ljudske, kô da ih stopro prvim putem vidja u svetčanoj novoj novcatoj odjeći. On je Adam stopro probudjeni, ovjenčan s takom lieporječivosti i vještinom izreke, s takom pronicavosti otajnih odnošaja prirode, kakvu dodaje samo visoka izuka i sujatna zagledljivost (beschaulichkeit).

Kalderon još življaše, kad se po Europi naginjalo na pričinje u umjetnostima, i na putenost u književnosti, kamo se već daleko zašlo osamnestog vieka; s toga je on zavrha pjesničtvu vilovnome (romantique). On je po svojih umotvorih cio sjaj njegov izasuo, kô što vatrometač za najzadnji hitac pričtedi najšarenije cvjetove, najjasnije svietiljke, i najčudnovatije slike ognjenih strcaljka i kolutaraka.

VI.

Prije nego ćemo završiti, čujmo što još o Igrokazju uobće veljaše znamenite godine 1830, daroviti V. Hugo: Tri su otežke zadaće naprćene igrokazju: narodna, zadružna i čovječanska.

Brinut se pjesniku za množtvo koje predanj je zasjelo, da jednom ga ono ne pozovne da odgovara: čemu ga je naučio. On je i dušom odgovoran. Težko pjesniku igroslovcu, ako ljudstvo se izasuče izpred njega, bez uspomene na koju ozbiljnu, djelorednu istinu. Na kazalištu e predstavljati poučnih i usvjestnih čina. Medju pirnike

Digitized by Google

valja iznieti kapseo s mrtačkom molitvom; valja udušiti razbludne pripjeve, uz krabulju privisiti i ukopnicu (pokrov). Ako se kadšto i napusti mesopust, da razpas harlekne sa pročelja; s dna pozorišta, red mu je viknuti: *spomeni se da si prah.*

Našieh vremena kazalište je po Europi, što su bile crkve srednjih vjekova, sredotočje i sredotežje, kojemu se okuplja narodni život. Igrokazna umjetnost napinjala se danas do mile volje, i razlitala po zraku svojih umišljenih sgrada, prebirala najtanje žice srdčenih gusala, slikala kao dvie pole jedne jabuke žive, jarke i nesmisaone strasti; ne može da se otrese tvrdoga svjedoka njezinih brusanja; niti da zaboravi misli vremena kojeg živemo, odgovornosti koje se prima, narodnoga glasa koji vapije za pravcem, i tôka mislî i dogadjajâ, kojim su naša doba nurena. Grdni metež, bi mogla zakuhati ta zloupravljena moć, kroz smjesu onih težnja javnih i skrovitih, koje stenju pod jarmom, i krče naše i evropejsko uljudstvo.

S toga umjetnost nek se ne péri na neposredne ciljeve, na koje su je, zadnjih doba, htjele upeti njeke znavorske stranke. Sve one velike i vječne istine u kojih svakojako duša živi, i srdce počiva svih naroda, svih vremena, lies su umjetnosti, umjetnosti neumrle i božanstvene. Ali u rpini, koju za dan, za dva, navuče na državno polje nastojanje stranaka, nema za tu umjetnost stalna gradiva: jere koristne misli za vrieme koje stranke dižu na vrh svojih zastava, u osobitoj nevolji, te nemogu se uplesti u osnovni sustav zadružnih i mudroljubnih istina. Taka umjetnost nadje se Francuzkoj osamnestog vieka, u mudroljubnih groznokazih, u tom čedu poruge i srdžbe, koje se bjesnovito trzalo, jurišajuć na zadrugu, što će ga svojimi razvalinami namah zasuti. Tako čedo za čas je slavljeno i ljubljeno; ali obljubljeno, zaboravljeno.

Umjetnost ima sebi doteći i sobom se zabavljati; ona će poučavati, izpravljati, uljudjivati i uz put zagradjivati; ali se neće zavraćati. Što pravednija i tihanija, što nevještija drevnim zadoricam stranačkim; što priljubitija čovjeku svieh vremena i svieh mjesta, to dugovječnija i mladikovnija ostaje na kazalištu cieloga svieta. Pjesnik koji se upire u stranke koje će preživiti, ne okrće ni viekom, ni

Digitized by Google

suvremenicima. Hoće, kad stane slično slikovati onu vječnu prirodu, kojom svi dišemo; hoće, kad nam se dojme neodolive ćuti otčinske, sinovlje, materinske, bratske, zlotvorske, prijateljske, ljubovne; hoće, kad nam objestne strasti zasoli promisalnim zakonima; kada sjedne kazivati odkle zlo, odkle li izvire ćudoredno dobro, i kamo nas vodi; kad nam izažme suzu iz očiju, jal' kad nam s obraza suzu otare, nad osobam nam naličnim, premda okrupnijim, izbranijim i uzoritijim od nas; kada nas nagne da priniknemo zrcalu njegova veleumja, da gledamo sviest, misli, predsude, prevare naše; kad se dočepa i pritajana i savrana, u dnu našega srdca; jednom riečju, kad, što laskatanjom što zvekatanjom, srdce nam razsvietli; ovaj tišmen (chaos) iz kojega pjesničko: *prosvietli se* (fiat lux) satvara cio sviet. Draži nam je Moliere od Voltaira, a Shakspeare od Moliera. Voltaire je za svoju stranku: Moliere je za svoju zadrugu; a Shakspeare je za čovječanstvo. Žena da ženu zažali; da majka nad majkom zaplače; da čovjek uzdahne nad čovjekom: na zgode ljepotu duše pokazati kroz tjelesnu gruboću; svagdje se nazrieti da od svake cvietak pribereš; velikim nadodati malene, a malenim sagnuti velike; dokazati kako i kod najboljih ima po malo zla, a pomalo dobra i kod najgorih; da zli ne izgube uhvanje, a dobri da se ustrpe: svesti svaki dogadjaj u kolo mogućeg života, u one velike promisalne crte, kojih ne prelazi ljudska sloboda; uciepiti ljudstvu, dok se nasladjuje slušajuć, ono pet šest glavnih istina zadružnih, ćudorednih, jali mudroljubnih, bez kojihzi nebi moglo razumiti doba kojih žive: eto pjesniku diela, koristi i posla u pripomaganju uljudnosti.

Ovom stazom širokom i razvedenom, a ne zašapicami (tracasserie) strančarskimi, umjetnost postaje prava velemoć.

Da se to postigne, red je da kazalište bude veličanstveno i čisto. Veličanstveno u osnovi, veličanstveno i ozbiljno u namjeri, veličanstveno i pristojno u izporavi. Čisto po ćudorednosti; izvrstno po književnosti. Narodno i ljuskom i jezgrom. Veličanstveno i uzorno najviše sladi ljudstvu.

Istina je da igrokaz svoju zadaću vrši, kad vjerno

Digitized by Google

predstavlja suvremenu zadrugu. Ali koja razlika izmedju zadružnog stanja različnih naroda, različnih vremena? Koja razlika izmedju Shakspeara i Kotzebue-a? Drugo je zaći u narod i razgledat mu omašne slike života; a drugo je verati se kroz našuljeni i nepjesnički boravak varoški.

Dà, evropejski igrokaz ima svoju veliku zadaću. Zadaća mu je još, vele, cielo zadružtvo izvratiti od pričinjenih na prirodne strasti. To je liepo, to je i pošteno: ali mi Slovinci, mi Hrvati, naosob, imamo danas prešnijega posla. Kao što je naše zadružno stanje različno od stanja inih evropejskih naroda, tako i naše uljudstvo i naše državničtvo ima razlikovatih potreba. Ne odričuć se osnovnih načela igrokazne umjetnosti, kao što ni onih dotičućih crta, koje se razastiru kroza sva ljudska srdca, priznati nam je priekih potreba za koje ne zna dosadanje igrokazje evropejsko: nam je znamenovati naš igrokaz jednim imenom, kojeg ne vidjamo na čelu ni klasičnog ni romantičnog igrokazja. Pored evropejskoga, evo što mislimo da je pobliži smier našemu igrokazu: povjestnicom oživiti vjekovite borbe kršćanstva sa izlamstvom, slovinstva sa turstvom, sa niemstvom i sa latinstvom; predstaviti narodne muke, narodne rane zadružne, vjerozakonske i državne; pridignuti sviest narodnu sa garišta svoga malovjerja; ali sve to s visine umjetničke nepristranosti; sve to bez majušnih zadjevica dnevnoga života. Predmeti junačke boli, čistog velikodušja, bratinske ljubavi, rodo — i slobodoljubja: eto zadaće, eto zabave našemu pjesniku!

Igrokazom naosob zadrieti u život; al' nipošto u život kojeg raztrovana grada; nego u cjelinu pučku, u narodni život: i pravim živoslikom razgaliti sramne naše strane; ne štediti ukora, ne štediti smjeha, svemu što je ukorno, smješno i po tudju pričinjeno. Život gradova pomletčenih spada na samu glumu.

Što mi dakle radimo kad prevadjamo slike života tudjinskoga? Predstavljamo javne mane, koje se kod nas još ne poznaju, ili se poznaju samo po razkalašenih gradovih; govorimo o stvarima, koje se ne razume, uzbu-

Digitized by Google

djujemo potrebâ kojih nemamo, niti je koristno da ih imamo; navrćemo čitavu narodu strasti nepoznane; njemu, i onako tužnu, odkrivamo jade nečuvene; jednu ruku na tudjinsku izučenu, svedjer toviše od naroda odtiskujemo, dapače narod isti po malo u vlastitom domu tudjimo, pričinjamo i kvarimo ga. Umjetnost krnjimo, naše izvore zasipljemo. A to najviše sa žalostne predsude, i bolje recimo s plitkoumnosti, s malodušja, s kojih, sve nam se čini, da su nam običaji i književnosti evropejske jedini i pravi uzor savršenosti i napredka duševnoga.

Predsuda, plitkoumje i malodušje smiono velimo, jere nâdu i mi gojimo, da će po vrieme slovinstvo zamladiti, usavršiti, popraviti onaj skup stvari, što se danas nazivlje *uljudstvo evropejsko*. A to ćemo najprvo doživiti u književnoj struci, držeć se one imovine, koju nam nitko ne može da uzkrati.

Branimo dakle domaći život od tudjinske poplavi: svjetlajmo okrnjene javne nastave; posvuda našim načelom prodirimo, da hrvatstvo se pokaže sobom u svojoj cjelosti slovinskoj; da pomože sebi i svome, da u skupu narodâ svoju zadaću vrši.

Nije kud blazniti, ni samih sebe zavaravati. Mi ako hoćemo narodu da pomožemo, red nam se do puka sagnati i njegovim životom zamladiti: pa tad s' sobom puk pridignuti. Mi gradjanstvom, kako je danas, nebi bili nego pučki napastnici, a narodni obmamitelji, dapače izdajnici. Otudjili se narodu, bilo tudjim jezikom, bilo tudjim mislima i ćutima, svedjer smo tudji.

Dapače; da su naši gradovi sasvim opojeni tudjim duhom, pa i težnjama inorodnim, mi bi smo imali velike napasti državničke; ali bi nam možda knjizi bilo lašnje. Naši gradovi usvojiv većinom jezik gdje talijanski, gdje njemački, nisu pravo tim stekli ni njemačke ni talijanske sviesti, nego su postali nešto polutanskoga. Da Zadar n. pr. ima težnje čisto talijanske, nam bi manje muke bilo s njim u Dalmaciji; dapače revnovanje njegovo za novim pokretom talijanske narodnosti, potaknulo bi jače naš odpor, i na neku ruku, bilo bi nam primjerom u našem narodnom râdu.

Ali tamo je nešto drugo: za nijedno uzvišeno, slo-

bodoumno, pravo narodno čuvstvo nema tu ozbiljna ni živahna odziva: ipak tu sjede, tu živu, *odtle hoće da narodom vladaju, da narod uče, ne samo plaćenici, nego i neki narodni prvaci. Osnove i misli narodne, skrpljene odotud i odovud iz tudje knjige, u nečistu zraku, hoće da se narodu uzorom nameću. Odtle nesposobnost, odtle nesporazum, odtle stranputice i puste narodne dangube.*

Da je take nevolje još u Splitu, Korčuli itd. ne treba dokazivati. Nego nam je s druge strane upozoriti mlade ljude; da se i narodnih gradova čuvaju, kad nam ti sobom nose truhlost i izmor prošlosti; dok, *nami se hoće krepčine, vjere i uhcavja mladjahnih naroda* i njihove mlade zadruge.

Izmor, mlitavost, bezuhvanje, taj plod ostarjele uljudnosti, kao što vrlo dosjetljivo bilježi kod Kitajaca E. Montegut, na žalost se danas opaža donekle i kod nas u starodavnom i slavnom inače Dubrovniku. Doduše, taj grad, ta zadruga izključivo dubrovačka, za dugo se borila, preveć je podniela, pa je njezinim glavam — vlastelinstvu — dodijalo: i sve ti tako dosadom i nehajem kod njih, inače narodnim, diše. Narod naš je neotesan, dakako, pored Dubrovnika: al je Dubrovnik star, a narod je mlad; pa se našemu narodu, da živi, hoće čuvstva jakih nada; niti narod još znade, što je to nehaj za velike potrebe, za uzvišene nade ljudske duše. Po svojim jakim čuvstvima i po osnovam punim, naš narod valja da izradi svoju knjigu i po knjizi svoju budućnost.

Ljubav svoga jezika i svoga roda, starinske uspomene, nove muke i uzdanja, običaji, uljudstvo, narodnost, sloboda, sve je to danas u jednu rukovet spleteno, sve to uzporeda stoji, jedno drugomu odgovara i zrcali se kroz ono zrcalo, koje se nazivlje književnost. Još, daj Bože, da u nas nebude oprieke medju umnim i svagdanjim životom; pa da knjiga nadojena čistom ljubavi narodnom, nezavisna, slobodoumna, ćudoredna i po našu likata, bude nam s vremenom podpuni okup svih umnih sposobnosti i tvorova narodnih.

Ima ludjakâ, pa i cielih naroda, tako povedenih za svojim osobitim navadami, da im se čini liepo samo ono

Digitized by Google

što je njihovim jezikom složeno, i što odgovara njihovu običaju, njihovim nazorim i njihovim zadružnim odnošajim. Ali, s druge (veli A. V. Schlegel) sve valja zavratiti korenu vlastitosti bića; jer što nam se god samo sdvora pridieva, nit ima životne jezgre, nit se može u nas razvijati. Ima umjetnih djela tako skrpljenih, da te na prvi mah zabliešće; ali su to slika i prilika perivojim koje djeca zasadjuju. Diete željno što prije da se nagleda svoga rukotvora, kida od tamo i od ovamo mladice i cvjetove, pa ti ih izadjeva u zemlju: s prva to je sve cvatno i liepo; naš mladi vrtlar ti se stane ukočeno šetati kroz nakićene lîje, al netom odskoći sunce, pokunji se bilje, popadaju cvjetovi i lišće, sve do mala pocrni i ostane suhar; dok mutna dubrava, koju nije ljudska ruka još omilovala, od pamtivieka k nebu se diže, i otajstvenom grožnjom spopada samotna razgledaoca.

Ako neki mudri govoraše Talijancima: "premda je u nas svake nevolje u igrokazu, nikad nećemo dopustiti, da se inostrano kazalište premjesti u naše gradove; jere uz ostale jade imali bi smo i to, da ti se naše nebi nikad više opomenulo„ što bi mi imali kazati našincim, koji prevodim francuzkih i njemačkih igrokaza navaljivaju na naše stopram zametnuto kazalište?„

Ako Talijanci toga ne žele od srodnika, što mi da rečemo o inostrancima duhom, izvorom, poviesti i potrebama? Zemlja slovinska nije izrodila, to nam svjedoče naše narodne pjesme. Gdje puk dakle izumisli one divne umotvore, mi za novih vremena, da ne nadjemo kakva dostojna prizora?

Ima zavodjivih ljudi, koji misle o svesvjetskoj književnosti kô što o svesvjetskom izobraženju i o svesvjetskom državljanstvu (kozmopolitizmu). Za takom se mišlju, pod svoje stare godine bio poveo i velikan Goethe, i pokušao se da ju izvadja.

Nego — veli Todor Mundht u svojoj povjestnici suvremene književnosti, — sve mu to nije vriedilo veće od domišljatosti vještačke. Jamačno, dobâ francuzke uzpostave (restauration) udarilo se u razmjenu medjunarodnih plodnina duševnih, kô što nikad odprije; ali cio taj svjetskoknjiževni promet ima više znamenitosti obrtničke i

Digitized by Google

državničke nego li književne, i tomu su pripomogla najvećma saobćenja i trgovački ugovori, što se od onih doba već na prostranije zavedoše. Nijedna književnost, koliko se god može da se pomaga, tudjom vještinom i tudjim sokom, nikad se ne može da odreče svoga topraka, ni liesa, ni oblika narodnoga, ako hoće da se održi u životu. Što jasnija izjava vlastite narodnosti, to ti je u svake književnosti prava jezgra i najveća milina; a što više mah otimlje sveobći duh izuke, koja navodi na sveobćivanje narodnosti, to više se književnost obnosi i izradja, da napokon neslavno propadne.

Niemci — kaza nedavno pruski učenjak sa učiteljske stolice — sa svoje pretjerane veleznanosti i sa neke nasmage, da se svačega u čas nauživaju, dotjeraše dotle, da uz rpe knjižica i knjižurina svakovrstnih, ne mogu još da se ponose pravom književnosti; i oni su još tako izostali u književnom životu, kô što je mogao izostati puk nerazvijen u narodnom životu. Francuzi, Inglezi, Španjolci, Talijanci, to su vam i književno veliki narodi; kod njih književnost obstoji kao duševni stroj, u kojem se podpunice oličio narodni život u cielom svom zamašaju. Njemačka književnost s toga je ostala naporom raztrošenim pojedinih umnika, jer se nikad nije mogla spojiti s tvarajućim bićem narodnim i njim se zanieti; i bilo joj dosad sudjeno da mu svjedoči prosulosti, što bi imala svjedočiti umnomu i povjestnomu razvitku njegovu. To će možda sad prestati, kad su već Niemci državno ujedinjeni, pa misle da će postati najvećim književnim narodom cieloga svieta. Ali, veli Mundt, pjesnici mudroznanstvenici bezuplivni, spisatelji dnevnoga biesa, omilovani pa u kraj bačeni, cielo Kalvarije pobijenih sustava mudroslovnih, i po nuglima knjižarna čekajuća izdanja i popravci starih spisatelja, sve to nije još književnost. U toj namrsici i naradici, gdje svak naosob na svojoj stopi prpa i poklapa, ni pravi um ne zna kamo bi pravcem. Svak radi na svoju ruku, i svak unosi što ga volja; i okreneš li se na koju mu drago ruku, naći ćeš da te kojekako jur drugi predtekao; i budi zahvalan sliepoj sreći, ako si kamo s tvojim umotvorom za čas primljen.

Za *liričke* pjesme, za te se kaže, da se već i ne

Digitized by Google

kupuju. Njemačke *priponjesti* sreće su još teže; one ka robinjica idju na užu knjižara putujućih, da zabavljaju časove dosade, dok se izrede. *Igrokaza* valjanih nema; a što ih ima, ti već ne smiedu na kazalište. Produmavanje o krasnoslovju (Aestetik) dovelo ih je do toga, da su sbudnuli umotvorâ, osobito groznokazâ, po suštim pravilim, koji pak na kazalištu ostadoše bez odjeka, dapače niti su za predstavljanje.

Neki su se pak srdcem zanieli za duhom starih umjetnika, i nastojali su što bolje starovičke oblike nagoditi novovjekomu pozorištu: al je sve to još nesvojno i navarno.

Pripovjest, taj veliki dio suvremene književnosti, u Francuzâ nije samo duševna i zadružna potreba, nego je jošter ponajglavnijim ratilom svih zahtjeva i oprjeka, koje niču u krilu zadruge. Ona se udruži sa svim pokretim državničkim, sveobćinstvenim (socialistiques) i zlonamjerničkim, koji su s druge strane o svojoj radili strankami i sustavi.

Pripovjest njemačka zlo i naopako stoji; jer, kaže hvaljeni Mundt, kad cio narodni ustroj boluje, ne može da se piše dobrih pripovjesti. Nazadkom javnih i unutrenjih naših odnošaja, unatražke gore tô gore idje i pripovjestje (romantik). Pojedini spisatelji muče se u velike da spase duh i oblik njemačke književnosti, i ima ih darovitih u Njemačkoj, koji bi vriedni bili da slavno sudjeluju na novi razvoj narodne književnosti; ali je to još razstavljeno od ustâ, jer je narod razstavljen tielom i dušom.„

Taki ti je taj prividni sjaj knjige njemačke, koji žalibože zavodi dobar dio slovinskih književnika!

Mi valja, postoput kažemo, da svom književnošću našom, osobito igrokazom, radimo o razvoju naše narodne ćudi, našega duševnoga života: značaj u obće slovinski, značaj naosob hrvatski, nek izbija iz svakoga našega umotvora. U igrokazu, mi bi rek da stojimo izmedju klasične i romantične ruke; s jedne, bližika i stare predaje navode nas k iztoku; s druge, podnebje i priroda pridržavaju se Grčke i Talije. Prosliedimo naše pripovjedke i naše narodne pjesme; tamo je uzor-oblik, tamo je i predmet našim umotvorom. Osobito na kazalište izazivajmo

Digitized by Google

naše stare kraljeve, oko kojih se stiče narodna povjestnica; izazivajmo vitezove, koji su utjelova naše ćudi, naših muka, naših slava, naših stoljetnih borba. Svadjajmo u kolo jedinstva naša razdrobljena uda, budimo sviest starodavne zajednice naše, predočimo narodu svagdje, naosob na kazalištu, sliku majke domovine. Eto sadržaja našim igrokazim, našim groznokazim! Naši su se velikaši od naroda otudjili i prionuli uz običaje tudje na izuku tudjinsku; naši su se gradovi ogubali svakojakom premjesom, i obnilo se u njih jedinstvo narodne zadruge. Ali mi imamo puste cjeline, kakve malo koji narod u Evropi. Hrvatska granica, Bosna, Hercegovina, Slavonija, kotari naše vilovite Dalmacije, obiluju tolikom rudom jezika, nazorâ, običajâ, života narodna, izvorna, da iole hitru zagledaču otvaraju novi, cjeloviti sviet, koji uzporedjen s kukavštinom, pričinjenosti, navijanjem gradskim, može nam iznieti glumâ, kakvih bi malo koje pozorište danas znalo iznieti.

Dakako, da izmedju ostalih muka, muka nam je najveća za samosvojno kazalište, to što nemamo jednoga velikoga središta narodnoga, koje postaje naravnim pozorištem i sudištem narodnih umotvora. To je bieda, s koje su dosad Italija i Njemačka ostale bez pravo narodnoga igrokaza.

Mi ćemo toj doskočiti, kad osvjedočimo zagrebčane naše, da oni kako se uče jeziku narodnomu iz knjige, tako da valja, da se u kazalištu uče životu narodnomu. Inače bi im pravi narodni umjetnici okrenuli ledja, da narodu po manjim varošima i po sborovim predstavljaju svoje umotvore, kô što su radili stari Jelini.

U radu o samosvojnoj književnosti uobće, a posebice o igrokazu, mislimo da nikakav primjer ne bi nam bolje pomogao do španjolskoga, a za njim do ingležkoga. Nema ti samosvojnije, narodnije književnosti do španjolske. Plemenita je i narodna do klice: skladna, ćudoredna, bogoštovna, i tu, veli Fridrik Schlegel, gdje se o ćudoredju ni o bogoštovju ne spominje. Poštenje, ćudoredje, vjera, ta tri čuvstva dišu odasvud; ta se začeše i španjolske duše očeličiše kroz borbu sedamstogodišnju proti tudjinu nevjerniku, borbu koju završi Izabela i Ferdinand Katolik, osvojiv svojim vitezovim Granadu, i očistiv milu Španjolsku

Digitized by Google

od nekrsta. Tu ima Abencerajâ, Arapa pokršćenih; tu ima vitežtva najžarkije ljubavi, najuzvišenijeg slavohlepja; ima predajâ, uspomenâ, slikâ, dogadjajâ, iz arapskih pustara, iz portugalskih naselbina; ima pustolovine i ljepote cieloga svieta. Iz te borbe, iz tih uspomena, iz toga svieta nikla je književnost; a naosob pjesničtvo španjolsko, proniklo iz duše, navrnuto na život narodni.

Što je bio Arap na španjolsom poluotoku, evo nam je Turčin na balkanskom poluotoku. I predaje i navike i slike, svega toga navuklo se amo od Azije, što se je amo doli bilo natisklo iz Afrike, il je preneseno iz Indije: borba jedna, i tamo i amo za častni krst i za slobodu; potreba danas za nas pjevati Kosovo, Jajce, Knin, Rribir, Klis, Osjek; povjedati o starim kraljevinam; izazivati kralje, bane, vitezove; novi naraštaj na nove borbe upućivati; oduševljenje, požrtvivost vjerozakonsku, domoljubnu, u narodu odgajati; eto prispodobe, eto zadaće knjige naše. kô što zadaća u svoje vrieme bijaše španjolske. Da je tu svoju zadaću knjiga španjolska u svoje vrieme vršila i divno izvela, svjedoči nam povjestnica. Sad je nama priniknuti do takoga primjera i boriti se muževnošću, kojom su se znali Inglezi boriti, da izženu tudjinske natiske i primjese u svoju knjigu, i da njom ižnesu svoj izvorni značaj na polje svjetske izuke, kô što ga iznieše na svjetski trg i na medjunarodno državničtvo. Dakako, da pogledom na Aristotelička pravila, naosob u pjesničtvu igroslovnom, dalo bi se šta zamjeriti Španjolcu; ali, veli hvaljeni Schlegel, gledajmo mi cilj, gledajmo zadaću književnosti; pa tad mi kažite: koja je bolje svomu zadatku odgovorila, koja je narodnija i koristnija bila, do Španjolske?

Nit mi kažemo da nasljedujemo Španjolce, nego da ih uzmemo za izgled: kako svaki narod, valja da pogodi na vlastiti značaj u književnosti, a naosob kako valja da iznese na svjetsko pozorište svakako svoj groznokaz i svoj uzvišeniji igrokaz, koji zastupa čuvstva zajednička cieloj zadrugi njegovoj.

Učimo i od starih; ali poglavito da naučimo uzoroblikovanje, što kroz vjekove pronosi umotvore njihove, da im se dive i narodi, koji već ne čuvstvuju niti misle, kô što su oni u svoje vriema čuvstvovali i mislili.

Digitized by Google

Žalibože, mi ne možemo da se razvijamo postepeno u samostalnu i osamljenu životu, kô što su se stari narodi razvijali: odasvud nas zaokuplja rieka evropejske uljudnosti, nazorâ i nastava njezinih. S toga nam je s jedne, osoviti se na svoju osobitost, s druge birati i primati. U tom biranju treba velike domišljatosti; kad smo i prinudjeni da se primimo misli drugamo začete i oživotvorene, nikad se duhom ne predajimo kô robovi, nit se puštajmo pod oblik inostrani; nego, ucjepljujuć tudje misli našemu jeziku, gledajmo na način, da im se omladina domisli nesrodnosti, te da ih se boljom sgodom otrese. To je naosob zadaća prirodnoga obradjivanja jezika.

Omladina naša neće nikad shvatiti zadaće svoje u književnosti i u državničtvu narodnom po osamljenoj knjizi mudrici, kojega god jezika, i koje god ruke bila. Dobre su te učione i naše i tudje, od potrebe su te knjige, da nam um razvijaju, da pamet obogate i urede, da razum razvedu, da nas usposobe na samostalni râd; koristna su putovanja i poznavanje inozemstva. Ali, nek se ne nada samosvojnoj zraki narodnoga duha u svojoj duši, nek se ne uzda u klicu samotvornicu, tko se na vrieme ne sjeti knjige i kraja, kamo stoji upret narodnosti.

Omladino, koja u duši svojoj ćutiš pritajanu moć, što ti iz daleka naviešća dan tvoj, ako nećeš promašiti svoga cilja, ili premudriti tudjom pameću, izučiv učionsku mudrost, tebi je crpiti mudrost iz naroda: poznaj narod svoj. Da znaš blaga neodkrivena za pjesmu, za pripovjest, za igrokaz, za književnost gotovu, po Bosni, po Hercegovini, po Crnoj gori, po svakom nuglu naše Dalmacije, ovomu sitnoliku svega slovinstva! Poznaj brda, uvale, polja, otoke domovine svoje; uči povjest, pitaj za običaje, za nazore, za potrebe; sbiraj narodni jezik iz narodnih usta, proglêdaj kroz narodne izreke, nadvirivaj se nad dušu narodnu; prislanjaj uho svoje na prsi majci domovini, da ocutiš kako njezino srdce kuca, koje joj želje, kamo joj ljubav; navikni vilinskomu zûku naše gusle žalobnice: tad ćes pravim životom oživiti, tad ćes svoja i svoga naroda biti, tad ćeš, omladino, razumiti, kamo ti je okrćati, šta ti je smiono odbacivati, šta li uvadjati i prevadjati u narod svoj iz knjige, kô što iz života tudjega; tad samo, Hr-

Digitized by Google

vatska naša domovina draga, biti će pravo samostalna i slobodna, a svaki će njezin sin biti živo udo velikoga slovinstva.

Čuvajmo se prevodâ!

Viesti i Mnenja pred Vatikanski Sabor.

I.

Vjernici.

Koncem ove godine [1]) čeka se veličanstven dogadjaj. Katolička crkva sabrat će se u Rimu u matici s. Petra. Što da radi? Pustimo rimskoga Papu da kaže. "Najprije će se pomnjivo razpitati i ustanoviti stvari što se odnose, ovih pretežkih vremena, na veću slavu Božju, na cjelovitost vjere, na pristojnost božje službe, i na vječni spas dušâ, i na uredbu obojega svećenstva, i na njegov spasonosan i temeljit nauk, i na obslužbu crkvenih zakona, i na popravu ćudoredja, na kršćanski odgoj mladeži, te na obći mir i sklad sviu. Jednako najvećim nastojanjem radit će se, da Božjom pomoći, uklone se sva zla od crkve i od ljudske zadruge, da se biedni razkolnici vrate na pravi put istine, pravice i spasenja; i da, izbrisav zloće i zablude, oživi po svem svietu sveta vjera; i nje spasonosna nauka, i da dnevice reste i vlada; tako da, bogoljubstvo, poštenje, dobrota, pravica, ljubav i sve krjeposti kršćanske na veliku korist ljudskoj zadrugi, ojačaju i uzcvatu.„ Od kad te rieči Pio IX. izusti, cio sviet gleda na Rim; tko ljubeznivo i nadom u srdcu, a tko porugljivo i krvavo. Evo stopro godina dana da je sabor urečen; pa se dosad stekla ciela književnost. Sve papinske pečatnice (bule) od s. Lava Velikoga do danas, tiskaju se u Turinu; u Parizu tiska se *sbirka svih stvarî*, koje će biti do stotine ogromnih svezaka; svi poglavitiji

---

[1]) Bilo je Kolovoza 1869.

Digitized by Google

biskupi francuzki, ingležki, njemački, amerikanski, napisali su uzoritih poslanica; književnici svake ruke dali su se na râd, i stali razpitivati najzamršenija pitanja što danas diele kršćanstvo. Mnogo se hvale na osob sliedeća djela: *Manning:* Centenary S. Peter and Council. Prevod talijanski, Roma-Civiltà Cattolica. *Doupanlup*: Lettre sur le futur Concile. Paris, Douniol 1867 (prevod mal da ne u svih jezicih). Sur les vrais caracteres de la societè chretienne. Instruction de *l'evèque de Montauban* chez V. Berluot.

A Nicolas: du Protestantisme et de toutes les heresies dans leur rapport avec le socialisme. Paris chez Vaton freres. Martinet-*La Societè* devant le Concile. Paris chez Palmè. R.... de M.... *Esquisse* d' une politique chretienne — Paris chez C. Dillet.

Das letzte und das nächste allgemeine Concil von d.r J. Fessler bischof St. Pölten. Freiburg in Breisgau, Herdersche Verlangshandlung 1869.

Protestantisme, Anglicanisme, Moscovitisme. Appel a tous les chretiens, per la R. P. Felix. Paris A. Jouby 1869.

Das allgemeine Concil und seine Bedeutung für unsere Zeit. Von E. Ketteler Bischof von Mainz. Verlag von F. Kirchheim — 1869.

S. O. Papa na 28 srpnja pr. g. razaslao je katoličkim biskupom pozov na sabor za 8 Prosinca 1869. Na 8 rujna u istu svrhu opremio je poslanicu svim biskupom *iztočne crkve*, koji ne obće sa apostolskom stolicom.

Napokon na 13 Rujna pozvao je Protestante i sve nekatolike.

Od prvoga dana u Rimu se neprestano radi. Šest je odbora imenovano; tu sjede glasovitiji bogoslovi iz svih naroda, svega preko stotine prebranih glava; svakomu odboru predsieda po jedan stožernik; nad svim odborim, opet stoji odbor stožernika-predsjednikâ, koji su u dogovoru sa Papom.

Jedan je odbor za obrede, jedan za predmete crkveno-državničke, jedan za crkve iztočne i za poslanstva, (*missioni*) jedan za koludre, jedan za vjeronauku (*dogmatiku*), a jedan za crkvenu stegu (*disciplina).* Svi ti

Digitized by Google

odbori spravljaju svestrane obrazložene predloge, koji će se podniti saboru, da pretresa na osjeke i u skupnih sjednicah, te napokon da svoje odsude svetčano izreče.

Netom puče glas o saboru, katolički biskupi i katolički listovi udariše u veliko veselje. Medjutim se počeli vjernici po svih stranah okupljati. Triestprvoga kolovoza, kad se njemački katolici sabraše na tabor u Bambergu, kroz M. Ibacha izrekoše: „ ovaj će sabor zasvjedočiti veličini, jedinstvu i obćenitosti (*katoličanstvu*) crkvenoj; dokazati će, s jedne vlast te crkve, a s druge poslušnost katoličkih naroda. Sabor će tvrditi pri niekanju (*negaciji*) svieta; tvrdit će duhovstvo (*spiritualizam*) proti tvarstvu (*materializmu*), božanstveno i svrhnaravno proti umovjerju (*naturalizmu*), vjeru proti dvoumstvu (*scepticizmu*), spasiti će sviet od nevjerstva. Nevjerstvo (*incredulitet*) neće se podložiti, ka' što se nije ni *Sillabusu* podložilo, — koji je nacrt poglavitih suvremenih bludnja, — i odbacati će saborske odluke na ime onoga slobodoumlja, što se hvasta slobodom, da ju otme dobru a pripusti zlu; al' će slobodoumnih bludnja nestati, ka' što je nestalo od pamtivieka inih bludnja, a korablja će crkvena plivati nad jazom; digle se dokle god htjele vode novoga potopa„. Na 27 rujna, tabor u dolini Cilerskoj, izrekao je jednoglasno svoju radost nad novim saborom. Na staru godinu pravovjerni Belžijanci zavapiše "novovječni naraštaj, što se divi ujedinjenoj sili i slavju olučenih topova, svojim će očima gledati čudesa od jedinstva vjere, i miroljubiva slavodobića Kalvarskoga križa.... Iz Londona, iz Jerusalima, iz Pekina, iz Novyorka i Ria, doć će nasljednici apostolski na vieće, pa će ustati izmedju braće i Petrov nasljednik, i svojom će zapečatiti odluke njihove; pa taj slabašni starac, taj porobljeni kralj, vidit će po vasionom svietu, ne podložnikâ pod svojom štakom sgurenih, nego, što nijedan velmoža u svojoj gordosti ni pomisliti nebi smio, vidit će umova u podpunoj slobodi na njegovu rieč prignutih, vidit će voljâ ponizno poslušnih zapoviedim njegovim.

Još od mjeseca siečnja, biskupi iz daljih strana prispievaju. Katolički sviet sve do svršetka sabora ima *jubileum* prosćenja i molitava; obćina dvista miliuna duša, molit će svagdano; *pridji duše presreti.*

Digitized by Google

Sprema se i Saborski spomenik. Raznocvjetu mramornu podnožju bit će toliko šestouglih kamika, koliko bude biskupâ: svaki će biskup svoj kam namjestiti, na kojem će mu biti ukresano ime i naslovi: pet ogromnih kipa, pet diela svieta, dignut će jednokam (*monolit*) kakva nije još nigdje; veličajni kip S. Petra, sliven od tuča, s vrha će se pomaljati nad Rim.

U Petrovoj crkvi, pri jednoj strani, spravlja se sabornica na dva polukruga: na pročelju stajati će papinski priesto, s desne mu stožernici, a s lieve patrihare i kraljski zagovornici; na sriedi žrtvenik, a tisuću stolicâ u obšetu i na uzvod za biskupe; pri uglovih podnici, za prebrano obćinstvo.

II.

Nevjerci, Lutorci.

Birmanski kralj poganin, dočuv o sazovu crkvenoga sabora i o želji Papinoj da kralji ne smetaju biskupim u Rim, začudjen reče: "šta dakle? može li se naći na svietu kraljâ, koji bi se toj želji opirali? Ja, s moje strane, ne samo da se neću opriti; nego ću biskupu moje kraljevine i putne troškove platiti do Rima.

U prosvietljenoj Europi nadri-slobodnjaci rugaju se saboru, i grde na sva usta; ali pametniji iz medju njih, nešto su se počeli predomišljati.

Nepristrani nevjerci najvećma se čude Papinoj vjeri, i dive mu se na pouzdanju, koje još ima u svoju vlast i u snagu crkve.

Povjestnik i državnik francuzki Thiers, koji se sam hvali da je Voltairanac, izrično priznaje potrebu Papinske nezavisne stolice; Thiers ne vjeruje u istinu vjerozakona, ali vjeruje da je vjerozakon potreba narodna; naustno i pismeno brani Papu, jer brani svaku pravicu, a osudjuje nepravdu i otimačinu; za najviše, jer u papinskoj nezavisnosti vidi jamstvo nezavisnosti duhovnoj vlasti; a bez te vlasti nema sklada u umovih, sklada bez kojega sve na svietu okrće u bezvladje i u razsap.

Digitized by Google

Thiers se saboru raduje. Francuzki katolici još samo žele, da veliki um Thiers-ov, kako sad uvidja da je vjerozakon ljudska potreba, tako da na skoro uvidi, da je on još za sebe i o sebi, prava i živa istina.

Guizot, francuzki kalvinac, povjestnik evropejske uljudnosti, državnik i spisatelj koji je probrao kroz sito i kroz rešeto ljude i nauke, on je izmedju onih starovjeraca, što iz pelnih žila nastoje da se zadrži u *Reformi* ono malo kršćanstva i svrhnaravne vjere, što tu preostaje.

Evo što on prošle jeseni reče u Normandiji pri sboru svećenikâ i svjetovnjakâ: "vi se popovi držite vjere; vjera vas vodi, pa i kad bi rek' da ste nagazili, uspjeh vas opravda... Tako se katoličanska crkva uzdrži, srećom po Francuzku i po sviet.... Bome vidim, vi ćete se popovi održati; neće papinstvo pasti....

Pio IX pokazao se vele mudrim, pozivajuć ovo veliko vieće, iz kojega će možda izaći spas svietu; jer su naše zadruge težko bolestne; ali težkim bolestima jakoga se lieka hoće."

U Njemačkoj, kako i u Francuzkoj, zvanično lutorstvo neće da čuje o saboru. Ali tako pojedine glave ne misle. Volfang Menzel protestant, urednik *Književnih listova*, prvak u svojoj struci, jesenas braneć lutorce od Manningovih razloženja, prostodušno izpovieda .... mnogo čega nema u zvaničnih crkvah lutorskih, što je katoličanstvo sahranilo, kao što i katolici valja da izpovjede, da se i njim još koje šta hoće. Pa, mi ne kudimo sastanak svih dobrih i prosvietljenih kršćana, premda se pri njem ne priznaje pojednake vlasti i jednakoga prava, kršćanskim lutorcem. Dà, radostno pozdravljamo svaki pokušaj na sjedinjenje. Puk ne zna koliko stoji do sabora; izobražena ruka, nema dovoljno državničkoga razbora, da upozna svoje krupne predsude i bludnje, koja njoj pogibel prieti, jer ona poglavito radi na sve načine da uništi crkvenu vlast. Šta ta ruke hoće da dobije pod imenom *slobodnjačtva*, to je uprav ono što je *czar* odavna osvojio, silje svjetovnjačko i ljudsku samovolju; césaro-papinstvo, metnuv jednu nogu na vjerozakon, drugom čepa svećenstvo, koje, samo u svih državah, znalo je do da-

Digitized by Google

nas kazati istinu, silnicim što sjede na priestoljih, i onim što se propinju nad puk. Izkorenite kršćanske crkve, ostat će vam popovstvo; vi ćete imati državne služinčadi u dolami, koja neće lje vrieditì više od služinčadi pod redarstvenom ogricom; vi ćete imati svećenstvo nazovi-javnoga mnenja, biva: to će biti svećenstvo saborske većine, služinčad stranke gospodujuće, pod stegom bezdušnih uredničtva„.

Drugi glaviti lutorac R. Baumstark, napisao je gotovu knjigu: *Misli nekoga protestanta o Papinu pozivu na posajedinjenje sa rimskom katoličkom crkvom*. Odmah s početka on pita: što dava svojim sljedbenikom, crkva evangjelsko-protestantička? Kamo bogoštovni život kršćana evangjelsko-protestantskih? Te, što katolička crkva dava svojim vjernikom? Kamo bogoštovni život kršćanâ rimokatolika? Zaglavak mu je ovaj: katolička crkva odgojila je ljudstvo kroz cio srednji viek. Nakon Obnove (reforme) tri je vieka odoljela najkrućim nasrtajem, i ako božja istina živi u njoj, ona će doživiti: *fiet unum ovile et unus pastor*. Tê se knjige u malo dana tisuće i tisuće iztisaka razjagmilo, i više krat bje pretiskana.

G. Schenkel, protestantski učitelj i razložar (racionalist) u Heidelbergu, u drugoj knjizi pozivlje lutorce da se medjusobom sjedine, ako će da odbiju pogibelj što im od sabora prieti. On opisuje žalostno pociepanje i ljute prkose protestantičkih sljedba po Njemačkoj, pa mrtvi nehaj što se s toga dan na dan kroz puk prostire: kudi kruto bogoslovno neznanstvo, i lude sanjarije nazovi-učenjakâ. Izpovieda da su ove bludnje širom otvorile vrata *Jezuitizmu* (katoličkoj vjeri) i da se tako ugnjezdio, da biskup paderbonski Martin (Wozu noch die glausbespaltung) uzda se da će sve tiće navabiti; i da se stožernik Wisemann usudio prorokovati, da će se u Njemačkoj doskora zametnuti zadnji pobjedonosni boj za rimsku vjeru.

Profesor heidelberski pun jada zaključuje. "Na veliku našu sramotu, ovaki kakvi smo danas, ne možemo ništa proti toj pogibeli. Sobom nesložna, zavedena u stranačke prepirke, lišena samouprave, igračka u rukû političarâ, raztrovana bogoslovnim jalom, od pučanstva zane-

Digitized by Google

marena, od svake ruke gradjanstva odbačena, naša crkva naliči izgubljenu brodu, što pušća vodu sa svih strana. Kako bi odoljeli oluji što nam grozi, kad nemamo jedne uprave, kad nemamo jedne glave; kad nemamo jedne tvrde nutrene i vanjske uredbe; kad se mi sami medju se podkopavamo?

Taj bezuhvanik, koji za Renanom ne vjeruje ni u Isukrsta, ipak neće da se pusti; nego su nekoliko drugova iz Badena, Darmštadta, Bavarske, pozva meeting u grad Worms, na 31 svibnja; i tu na ime svih protestanta, prokle Papu, odbaci njegove nauke, osudi Jezuite i pomoli se Lutorovu kipu, da još ovoga puta, učuva svoje od velike pogibeli što im prieti iz Rima.

Ljudi misle, da ovaj prizor nerazbora, straha i bjesnila, tih prebranih glava lutorskih, mnogomu će tihu i razumnu Niemcu oči otvoriti.

Zadruga *Gjinevrinskih pastora*, dala je oglas na sve francuzke sborove, zaklinjuć: da se svak drži daleko od sabora. List *slobodni Protestant* nadostavlja i tumači uzroke bojazni njihove.

III.

Talijanci, Španjolci, Bavarci.

Bula pozivnica kaže "Svak očito zna, koliko se danas na crkvu bjesni, i kako sama ljudska zadruga boluje od svakojakih zala.

Božji bo i ljudski neprijatelji kruti, napinju se i gaze katoličku crkvu i njezine nauke, i vrhovnu vlast ove apoštolske stolice; mrze stvari svete, otimlju crkvena dobra, biskupe i odličnike dobromisleće na stotinu mukâ udaraju, redovničke obiteli razgone, a razprostiru posvuda svakovrstne neznabožne knjige, otrovne novine i najpogubnija svake ruke razkolničtva, mladež od svećenstva trgaju, i što je gore, na mnogo mjestâ, nju predaju u ruke učiteljem nevjerstva i bludnje, da ju oni na svoju uzgoje. S toga, s našom prevelikom tugom i svih dobrih, i pogubom dušâ, posvuda se vrieži neznabožtvo, opačina i razuzdanost; prosiplje se otrov svakih bludnja, svakih

Digitized by Google

zloća i svakih opačina; krše se ljudski i Božji zakoni; tako da, ne samo naša sveta vjera, nego i ljudska zadruga žalostno je uznemirena i trvena„.

Talijanske novine *Nazione* pisane većinom od židija, ovako na to odgovaraju: "Ove silovite i pogrdne rieči udaraju na sve evropejske vlade; jerbo ih je dojedna uzela crkvena dobra, oli se na to sprema; dojedna je digla putila tisku; dojedna je na svoju ruku ženidbu i obitel urediia; sve napokon zajedno vlade su ogrezle u onih griesih, što se staromu Papi toliko težki čine? Što sad? Rim neće mira, nego traži novih zadorica, i sprema se na odsudni boj sa novovjekom zadrugom„.

U istom smislu piše o saboru, talijanski mudroljub Terenzio Mamiani, u svom djelu: *Teorica della religione*. Načinom razgovorljivim, kaže odprie, da se plaši sabora, jer da će razpiriti smutnje. Nego, da saboru nema se vjerovati, ako ne odluči ono što obćinstvo vjernika užriva i ćuti (intuisce e sente). Njeke godine Pio IX osudio je framažune kako su to bili uradili njegovi predšastnici. Slobodnjaká stala graja: da nije pravo, da su framažuni osudjeni; da oni poštuju sve vjere, da njim vjera ne smeta; da oni hoće slobodu za svakoga; da je njima samo do širenja vječitih načela slobode, jednakosti, bratinstva. A kad tamo, netom se proglasi pozov na crkveni sabor, eto u Fiorentinskom saboru, diže se Ferrari, poznati pisac-mudroljub bune i slobode, i priče besjediti: "Vi Talijanci, ne možete da o saboru mučite, kada svi narodi o njem govore. Vi ste uvriedjeni; vi ste sramotno pozvani na boj.

"Papa vam je obći sabor pozvao. Vi mu se rugate, i dobro činite. Nemojte se kazati da ste razsrdjeni; recite da su to trice i kučine; stari popi batucaju put Rima! Vi ste toliko toga napisali protiva vjeri; vi niste nikad slavili ni Rosmina ni Gjoberta; vi ste izumislili rieč: *slobodna crkva u slobodnoj državi*, dobro, razumim da vas nije strah. Vi mirujete, dobra vam je; i premda vam se pljuvotina niz čelo ciedi, ne kažite nikomu, nitko je neće ni viditi. Popečiteljim kažem; niste ludi da ne znate, da je sabor zadorica, i da se ne saboruje bez predmeta, ka' što se ne vojuje bez neprijatelja. Spomente se samoga

naslova devetnestorice saborâ; pa je, oli proti Arianstvu, oli proti Nestoriu, oli proti Monotelitim, oli proti Ikonoklastim, oli proti Fociu, oli proti Frideriku II, oli proti Albigjezim, oli proti Husu spaljenu u Pragu. Sabor hoće reći zatka, hoće reć rat, i rat od kojega se ne odustaje dok se dušmanin ne porazi. Glejte potonji sabor proti *reformi*. Pred njim Karlo V zažiga lomače po Francuzkoj, po Španji, po Italiji; uza nj zameće se red Isusovaca, ustaje *inkvizicija* uz kuma Karla Boromea, Švajcarske crne vâda; za njim, noć S. Bortolomeja su 70,000 žrtava, vojvoda od Albe što u Nizozemnoj kroz šest godina davi do 18.000 ljudi, pokôlje Valtelinsko, i sto drugih žrtva, prama kojim šala je Galileovo progonstvo. Vi ćete mi kazati, da se lomačâ ne bojite; ali znajte da sabor nije urečen ni proti Luteru ni proti Kalvinu, nego proti vam sinovom francuzkoga prevrata, proti vam koje Papa tuče, proti zakonim, nastavam, znanostim, kojih se hvalite zastupstvom. Riekâ je krvi proteklo jur prije sabora, pa sad još da šutite? Gospodo, valja da nebo razprši ovaj udesni sastanak urečen u Rimu. Vi ste pogrdjeni, branite se, branimo se itd. itd.„

Prije no što je Ferrari tako sborio lažuć sve što su proti crkvi najgori neprijatelji i neznabožci lagali i izumislili, prije toga, talijanska je sabornica odjeknula bila žalbi zastupnika Castagnola, i goropadnim prietnjam Joahima Pepoli; te ista *Gazzetta offiziale* na ime vlade talijanske progovorila, kazivajuć da pojmi dobro zamašaj saboru, i obzirom na državu i na zadrugu, obetala da će na sabor paziti, i da će ga uzastopce pratiti na tom polju; te da će i na sam sabor vlada talijanska, po starodavnom pravu, gledati da opremi svoje poslanike i govornike, da primu što Italiji bude ugodno, da odbiju što joj ne bude po ćudi (!)

Ne spava tu ni Garibaldi, taj kako ga Talijanci nazivlju *eroe dei due mondi*. Zastupnik Ricciardi zamisli pozvati *proti-ekumenički* sabor (kako ga on zove) u Napulj, u vrieme rimskoga sabora, da umah sruši sve što bi onaj htio da sagradi, da jednom iztriebi tu veliku smetnju na svietu, crkvu i popove, *da nabari radnje onomu tko je nema, da nabari hrane onomu koji ne može da*

Digitized by Google

radi. U toj Garibaldi neće da bude stražnji; brže bolje piše iz Caprere na 19 siečnja god. 1869 vlastoručno pismo: "Moj dragi Ricciardi, okupiti na jedno polje sve slobodnjake; pa, prvoga prosinca, slobodomisleće vasionoga svieta, to je djelo zdravo veliko, i ja želim da ti podje za rukom. Prvom osnovom, ti hoćeš ozdraviti zadružne rane što našu zemlju toče, a drugom, hoćeš izčupati popovsku grîz što ju kuži.

Da Bog blagoslovi to sveto djelo! Ja sam tvoj Garibaldi."

Pristaje i V. Hugo "da vjeri moraju se protustaviti misli; jer duh ljudski jest duh Božji; da se moraju suzbiti lažna vjerska načela, istinitim načelim uljudnosti, itd. itd.

I još na drugu ruku spremili se da rade slobodoumni Talijanci.

U Milanu zasnovaše tjednik: *Il Concilio Ecumenico*, da, pod imenom revnih katolika, razpravljaju sve što se odnosi na sabor, i da tako spravljaju puk; pa su pisali i posvetili svoj rad talijanskim biskupim. Ali, laž ima kratke noge; otrov se u kratko odkrio, i biskupi su od sebe odbili te licumjerce. Ipak, ti *dobri katolici* gone svoju.

Vlada talijanska kao da je šenula od jala. Znajuć da joj nebi pomogla zabrana biskupom da ne idju na sabor; stala je zaklinjati potajno druge vlade, da one to učine; pa videć da joj pomoći ne mogu ni one koje bi možda želile, udara na sabor u svom listu *Correspondance italienne*, brȁni prava iztočne crkve, da tebe bože; a grdi biskupe što tamo nastoje o sjedinjenju; i još k tomu popečiteljstvo piše djelo: *Le Concile œcumenique et les droits de l'Etat*, kojim bi htjelo sviet uvjeriti; *da sabor ne smi kazati nego ono što svak vjeruje; da bi tu svi kršćenici imali odlučivati; da državе moraju bditi da sabor ne zastrani* itd. itd.

To se djelo razdalo po svih prestolnicah evropejskih, i darovalo ga se do trideset tisuća iztisaka. Tu mudrost u velike uznosi *Independance belge*. Ali sve to ne pomaže. Pa se u svoje razloge sama ne uzdajuć, vlada talijanska vuče kao buntovnike pred sud, biskupe što o saboru vjernikom govore.

Digitized by Google

Nego vlada talijanska imade i ona svojih ortaka, i to največma kod državnikâ. Popečitelj bavarskoga kralja princ Hohenlohe, piše vladi francuzkoj; da bi se valjalo dogovarati *kako da se uklone te strašne pogibeli što novovjekoj zadrugi groze od sabora.* Stari Napoljun ćuti; a pušta da pod rodjakovim krilom (princa Napoljuna) *Opinion Nationale* opet nasrće na crkvu i na sabor.

Vlada Španjolska, ona sa fiorentinskom vladom podobro se sudara. U sjednici Cortesa na 5 svibnja, *Olazaga* uzda se da neće biti sabora; i prieti do potrebe sa *katoličkim savezom* Italije, Francuzke, Austrije i Bavarije, proti crkvenomu saboru; da se ne pača ni malo ni vele u njihovu politiku. *Jer*, on veli, *„taj savez bio bi snažan, ne samo proti crkvi, slabašnu neprijatelju, nego proti svim onim koji bi se usudjivali smetati naprednomu koracanju slobodnih naroda„.*

Ozbiljni ljudi smieseć se, žale nadutost Španjolca slobodnjaka, koji dok slobodu slavi, razkopava crkve, i grabi moći srebrom okovane.

Narod španjolski ne misli kako misli vlada; poglaviti listovi napisaše obširnih članaka na obranu crkve i sabora, tako da su se poštogod uztuknuli neki službeni piskari.

Ne misle ni Bavarci glavom Hohenloha; ovih dana kroz nove izbore poslaše na sabor većinom čiste katolike, da zabace neznabožne zakone, što je taj popečitelj zadnjih godina izobila nakrojio.

Tako se kupe na tabore i katolici u Badenu, te pitaju u vladara da razpusti neznabožni sabor državni, i da ukloni nevjerce vitnike.

I Austrijanci počeli se okupljati u katoličke tabore, dok popečitelji-znanstvenici siplju to žešćih naredaba na crkvu i na crkovnjake.

Mimo sve, talijanski narod ustaje. Kad su neke godine u saboru žestoko pitali predsjednika barona Riccasoli, rad šta vlada ne zabrani pobiranje Petrova novca po Italiji, on je ravnodušno odgovorio: Petrovâ će novca do malo nestati. Kad bi ga na dalje bilo, bio bi to dokaz, da narod nije s nami; a tad red bi nas bio da odstupimo!„ Petrov novac svaki dan teče obilniji; Riccasoli je

Digitized by Google

odstupio; pa rekbi, nesgodno je, preveć je nesgodno i družini njegovoj; ali oni ne odstupaju.

Sve se sprema, veli španjolski list *Pensiamento*; državnici, koji se ne sjećaju katoličkoga pokreta što od svakle polazi na Rim, da tu bude osmoga Prosinca, ti su umrli kršćanskomu životu„.

IV.

Francuzi, Belžijani.

U francuzkom zakonodavnom tielu na 10 lanjskoga srpnja, zastupnik Emil Olivier govorio je o crkvenom saboru. Priznaje da je taj sabor nešto krupna. Tu ima veličajnosti, on veljaše, pri kojoj me obuzimlje uzhit i poštovanje, jer su meni drage vlasti jake, pouzdane u svoju snagu, koje razgaljivaju neustrašivo i odlučno vjeru što ih nadahnjuje„. Nego žao mu je za Napoleona, da on tu nije pozvan; tuži se na Papu, da nije sliedio starodavni običaj, da nije pitao dozvole itd.

Na to mu se obilno odgovorilo; da te dozvole nije trebovalo, nikad, ka što ni danas: i da nažalost, mnogoj državnoj poglavici nema već mjesta na saboru, jer su ga same svojimi zakoni pregorile.

Razpravu, inače dostojanstvenu i pristojnu, završio je popečitelj predsjednik Baroche, s jedne, priznajuć moć crkve, i blagodati kršćanstva u ljudskoj zadrugi, s druge, hvaleć starodavne zakone galikanske o crkvenoj slobodi. Šteta po g. predsjednika, da tih sloboda galikanskih, odavna se odrekla francuzka crkva, što voli Papu za poglavara, nego cara za gospodara !

Francuzki katolici tješe i vladu i slobodnjake ovako: vlado, ne mrzbaj se ti na sabor, jer vidiš kako srdčeno mrze na crkvu svi prevratnici, što podkopavaju oblastno načelo i jurišaju na sve vladavine; slobodnjaci, ne mrzbajte se ni vi, jer vidite, kako sve samosilne vlade uvjek su oštre sa crkvom, i malokad da ju ne proganjaju.

Zadnjega travnja, opet je Olivier zapitao popečitelja pravde i bogoštovja, hoće li biti prosto biskupom ići na sabor? hoće li se što s njima vlada prije odlazka do-

Digitized by Google

govarati? i hoćeli vlada slati tamo svojih zagovornika? —· Na to mu je popečitelj odgovorio: da biskupom je prosto bez ikakvih dogovora i uvjeta ići kamo ih steže duša i poštenje; a da vlada još nije odlučila, hoćeli nećeli slati svojih poslanika.

Demokratička-cesarinska *Opinion nationale*, prije izborâ uškala je proti crkvenomu saboru, vičuć da sloboda hoće da se popovim po volji pripusti ženitba; da kad crkva neće da zna za *Revoluciju*, da ni država nema znati za crkvu; a sve to, veli nezavisni list *J. Debats*, da lašnje izbore pomete, i da joj kolač izadje na ruku gospodaru. Rek' bi, da njoj je više slobodnjakâ nasjelo, i tako da su izbori za vladu nagnuli; premda je bila primorana opet i ona pustiti, da njezini biranici obvežu se katolikom, da će glasovati svedj za obranu crkve i Pape i za slobodu nastavnu (učione).

Poluslužbeni *E'endard*, kao da Francuzkoj prieti požar od sabora, brani što mu glas nosi nazovi-slobode galikanske, koje daju državi vlasti u crkvi, koje niečù Papi nepogrješljivost, niečù pravomoćje saboru, ako se njegove odluke po vladi ne puste proglasiti u zemlji.

Drugi poluslužbeni *Public*, što liže sô s ruke Baroche-a i Rouher-a, uvjeravajuć da ta vlada neće saboru smetati, javlja da se Napoleon III neće primati sad nemoguće uloge Kostantinove ili Teodosijeve; te, pod mudrost, na široko opominje crkvu, da ne smeta ni ona slobodnim ustanovam Francuzke.

Voltairanska Revue des deux Mondes i ona klapi stranaka što bi se preotimale o nadvladi u saboru. Ljudi se snebivaju, kako ta inače darovita vještakinja, stoji na plitku u crkvenih pitanjih.

Ali svi ti naučitelji na prazno mlate: pravovjerni narod francuzki ima drugih glasila i drugih vodja: on, svjestno bira čistih katolika u zakonodavno tielo, oduševljeno sprema svoje najbolje sinove u Rim, da svietu kroje zakone, i da brane crkvenu glavu. To je nečuveno, koliko radi za sabor to francuzko svećenstvo; i kako na tisuće odačasti u Rim. I ovoga puta Francuzka neće pogrditi glasa *prvorodjene crkvene kćeri*.

U Belžu vlada je saboru neprijazna, ali muči. Ne

Digitized by Google

muče tako framasunski listovi; na glavi im *Indèpendance belge* porugivajuć se iznaša u sviet laže i paralaže. Ali narod koji vjere ima, ne zavadja se.

V.

Ingleži, Holandeži.

Ingležka je danas najveća i najmogućija država u svietu; ona broji u svih pet stranâ, do trista miliuna ljudstva; u njoj se nahodi svih vjera i svih nevjera; njezin duh siže preko njezinih granica; i primjer Ingležke mnogomu je na uzor. Ta velika država bavi se krupnimi poslovi, izmedju kojih danas joj ne na glavi vjerozakon. Još nije tomu pedeset godina, kada katolika nije gotovo bilo u Ingležkoj do gola Irca; katolik je tamo bio ništica: danas u Ingležkoj ima katolika na miliune; crkavâ, samostanâ, redovâ, zavodâ, zadrugâ, tolikog obilja, da je katoličtvo velika moć, na koju valja svak, pa i sama vlast državna, da se obzire. Nije vele, da bi svake godine sred Londona Papu spalili u slici: a ove godine kraljica Vitoria, čestitala je mladu misu Piu IX. Nije već grada, ni sbornice, ni družtva, ni tvornice, ni velikaške porodice, u kojoj nebi bio po kojî žarki katolik. Zadruga najtvrdje osnovana, nastava najkrepčija i najživotnija u Ingležkoj, danas je katolička crkva.

Glas o saboru primiše tu katolici vanrednim veseljem. Prabiskup Manning, na glavi ostalim biskupom, piše uzornih poslanica; pet velikih dnevnika priobćuje velikom pomnjom sve viesti i razprave o glavnijih predmetih odnosećih se na sabor.

Državni dnevnici s prva su mučali; jedini *Times* u listopadu prošaste godine, htio je da na ime svih protestanta odgovori na Papinu pozivnicu. On, što posmješno, što ozbiljno, najprije, *pitajuć što bi dobili tim Inglezi*, navadja razloge s kojih oni neće na sabor; razlozi su mu: "ćudoredje i blagostanje u protestantâ; obratno, nevolja u katoličkih naroda„. To je bilo stoput rečeno, i stoput se na to odvratilo na uzvrh da kad bi sve i bilo tako, tim nebi se ništa dokazalo proti istini katoličanstva;

Digitized by Google

da ako se na svaku ruku, što pravdom što krivdom, Ingležka obogatila, tim nije dokazano da je protestant na istini; u trgovini vidi se varalicâ gdje obogate, poštenjakâ gdje panu na siromaštvo, pa zar s toga da se hvali lopovština, a da se kudi poštenje? Ako sú katoličke države danas spale, nek se propita s' čega su spale, i koliko su vremena u cvietu bile. U stvari pa, može se zaniekati blagostanje ingležkoga naroda, prama kojemu katoličkomu, kad se vidi koje siromaštvo tu prekriva gradove uz nekoliko prebogatih velikaša. Da se to izlieči, u Ingležkoj sa siromahom se postupa káo sa zločincem. U Rimu puk ciene živi, u Londunu umire od gladi.

Nakon toga stalo se mûkom zabašurivati sve što se o saboru govorilo i pisalo. Ali taj mûk nije se mogao preko zime održati. Sad je *Times* poslao naročitoga dopisnika u Rim; *Morning-Post* dnevnik lordovâ, o saboru i on piše; piše i *Pell mall Gazette*, možda za Timesom najdarovitiji dnevnik Ingležke; manje novine sliede veće. Da te novine pišu neprijazno i pristrano, nije čuda; mnoge su predsude; pa ljudi još bistro ne razume o čem se radi. To jedno svi znadu, da se katolici po svem svietu miču, i da se u Rimu nešto golema sprema.

Do sad, jedini *Diplomatic Review*, mjesečnjak znanstveno uredjivan, otvorito pristaje na obćeniti sabor, i predlaže tom prigodom da Papa stane na čelo kršćanskih naroda, i da obnovi medjunarodno pravo. D.r D. Urquhart, glavni urednik toga lista, poznati državnik i spisatelj, taj predmet napose obširnije razpravlja, pod naslovom: *Poziv protestanta na Papu.* U šest poglavja pisac dokazuje: da se danas medjunarodno pravo gazi; ako se ne obnovi, da će se ljudska zadruga raztočiti; da tu može pomoći, jedina katolička crkva s Papom; da je od potrebe, da se u Rimu namjesti u tu svrhu državnički sbor.

Urquhart, i s njim mnogi misle, da su medjunarodnomu pravu temelj, one četri zapoviedi: "ne ubij, ne ukradi, ne svjedoči krivo, ne želi tudje muke" a danas države gaze te zapoviedi, osobito kad se zarate bez nevolje, bez pravoga uzroka i bez propisanih običnosti (formaliteta).

Digitized by Google

Neki listovi crkveno-anglikanski pro siplju svakojakih laži; a neki s daleka motre, i sabor rado ne spominju. U narodu, sljedba *Puseistâ* ilili obrednika (što uzpostavljaju obrede rimske crkve) sabire se na *meetinge*; i sprema na sabor svojih poslanika; mnogi će i sami poć. Našlo se anglikanskih duhovnika, kao D.r Lee, što u crkvi kroz pripovjed mološe vjernike, da se nekatoliče ponaosob; a da će se nastojati, kako bi se anglikanska crkva ujedanput sva prisajedinila.

Anglikanstvo, uz državu privezano, iz temelja se kreće; svaki dan štogod od njega odpada; ono nema danas nikakve moći proti nevjerstvu i razložarstvu, što ga odsvakle toči; nema životnoga duha, da zadovolji dušam kojim se Boga hoće; svaki misaoni čovjek vidi da je već davno razdrano ono 39 glasovitih članaka anglikanske vjeroizpoviedi, a da sama državna moć crkvi ne pomaže; učeni ljudi uvidjaju, da razkolničtvo Enrika VIII prava je ljaga na ingležkom obrazu.

Veliko se bratstvo zasnovalo pod imenom *zadruga za molitvu*, u kojem Inglezi od stotine (100) sljedbâ, mole se Bogu, da te sve sljedbe izkorene, i da povrati jedinstvo svojoj jedinoj, svetoj, posvemnoj crkvi.

Ti zadrugari, javno proglasuju anglikanstvo, velikom izdajom, učinjenom svojoj matici rimskoj, od koje je poslan S. Agustin u Ingležku zemlju.

Jedan anglikanski biskup iz Amerikâ piše biskupu londonskomu: "sjekira je posegla na strmac, taptina se naginje; do mala će cielo stablo na zemlji ležati. Glej' te, kako vam se pred očima sve razpada. Većina će vam se vjernikâ povratiti rimskoj crkvi; a ostali će, koji postati razložari, koji nehajnici. Vi ćete u državi ostati pastiri bez stada."

Državnici diele se u dvi stranke. Jedni starovjerci sa Disraeli-om, držeć se crkve anglikanske kao državne crkve, hoće da im anglikanstvo bude ratilom; s toga pire u sve strasti i puk bude na odpor; drugi pravdoljubi sa Gladstone-om, koji su danas na vladi, hoće da budu pravedni svakoj vjeri, pa žele slobodni vjerozakonski razvoj.

U Holandiji ima protestantâ, katolikâ, i jansenistâ. Tu je sve živo uzavrelo. Reformirani protestanti, kroz

Digitized by Google

svoje glavno glasilo *Kerkelike Courant*, hvale Papinu namjeru, izpoviedaju da njihova je crkva puna jadâ i nevoljâ; ali da tomu u sabora nemade lieka, 1.o jer taj sabor neće biti obćeniti, kad tu nebude protestantâ 2.o jere protestanti neće se k Rimu povratiti 3.e jere stanje u kojem se nahode države katoličke, kao što Italija, Spanija, Meksik, dokazuje, da katoličko jedinstvo nije po ljudsku zadrugu spasonosno.

Uz tu im je dokazano, da je taj prvi razlog vrzino kolo (circulus vitiosus), drugi da je obsjena; a treći da je zgoljna laž; jere svak znade, da nije nauka katolička natjerala Italiju, Španju i Meksik u današnju kožu, nego narodno-državno nevjerstvo i framašunstvo. Katolici su u svojih pet biskupijah tu uredjeni kao malo gdje; crkveni život cvate, i oni se inokupno saboru raduju; kao što se raduju i jansenovci, koji javno obećâju, da će se saborskim osudam pokoriti.

VI.

Iztok: Grci, Rusi, Jermeni, Kopti.

U pozivnici *na biskupe crkava iztočnoga obreda, koji ne obće sa rimskom stolicom*, rečeno je: "molimo, opominjemo i zaklinjemo vas, da i vi dodjete na ovi obći sabor, kao što stari vaši dodjoše na II sabor lionski, i na sabor fiorentinski; da, obnoviv zakone stare ljubavi i mir otacâ, nebeski i spasonosni dar Hristov, što vremenom presahnu, oživi, i da tako pred očima sviu, nakon mnogih tuga i nakon crnih i nemilih tmina duge neslogе, zasja žarka svjetlost željenoga sjedinjenja„.

Svetčano poslanstvo, što ponese u Fener [1]) tu pozivnicu, prikaza se patriharu ovako: "Mi dolazimo, da pozovemo vašu svetost [2]) na vaselenski sabor, što će se u Rimu sastati na 8 Prosinca buduće godine, i mi vas

---

[1]) Predio carigradski u kojem stanuju Patriarh i Grci.

[2]) Grčko-iztočni patriarh ima taj zvanični nazov u grčko-istočnoj crkvi, ka' što ga ima rimski papa u katoličkoj crkvi.

Digitized by Google

s toga molimo, da izvolite blagovoljno primiti ovu knjigu pozivnicu„. Patriarh odgovori: "zaludu bi se mučio na sabor, na kojem bi se ponovile prepirke, što su toliko puta zametnute bez da se što uglavi, i razdor bi se toveće razpirio. Iztočna crkva, nikad se neće maknuti od nauke što je primila od apoštolâ, a predana joj je od otaca i od ekumeničkih sabora. Istina je, da u saboru fiorentinskom utanačilo se neko sjedinjenje, ali su na to sjedinjenje nagnale ljute svetovne tjeskobe, i sva iztočna crkva proti prosvjedova. Mi smo u duši mirni„. Patriarh nehti se ni doditi Papinih knjiga; a protosingjel (obći namjestnik) nadostavi: "grčka crkva ne može da prizna samovladu kojom hoće da rimski Papa zavlada nad svom crkvom, nit' njegovu nepogrješljivost, nit' njegovo starešinstvo nad obćenitim saborim„.

Na ove rieči, sa latinske strane odvratilo se, izpovjedanjem što je u Fiorenci g. 1439, čas prije smrti, sam svojom rukom napisao carigradski patriarh Jovan; odvratilo se naukom o rimskoj crkvi i o rimskom papi rodjena Grka S. O. Irenea, koji se prestavi g. 202. — (Knjiga III — proti razkolu glava III) odvratilo se riečima ekumeničkoga sabora Kalcedonskoga: *Petar je kroz usta (pape) Lava progovorio.*

Primjer patriarhov sliediše i neki grčki biskupi, ali svi nešto blažije; a neki obećaše da će se promisliti. Grci *mirjani* (svjetovnjaci) kao da nisu svi zadovoljni da su njihovi episkopi odbili poziv; i pogovara se po Carigradu, da je najveće kriv arhimandrit Cleobulos, gojenac protestantičkih sveučilišta, razglašen u poslih crkve romanske, za Kuzine vladavine. Sad bi od svoje strane patriarh želio u Carigrad sazvati ekumenički sabor, da utaži parnicu sa Bugarim; ali to Sultan ne da; nego, dao od turske glave skovati pravila kako će se Bugari od Grkâ u crkvi razlučiti. Po taj način grčki patriarh ekumenički (vaselenski) ostat će s miliun dušâ.

U Rusiji veći je dio dnevnika priobćio Papinu pozivnicu. Dopalo se svakomu, što se u njoj ne spominje rieč *schismaticus*. Kaže se da ima i tamo stranka za sjedinjenje; ali: svi, ili nitko.. Državnici misle: kad bi se Iztok sjedinio, možda bi i Rusija; jerbo Rusija, radi svoje

Digitized by Google

politike, neće nipošto da se od Iztoka ciepa. Isusovac o. Gagarin, rodom Rus, napisao jd knjigu. — *La reforme du clergè Russe*, i on misli da bi se izcielilo sve, kad bi se crkva tu oslobodila od državne prevlade.

U Rusiji Barnabovci; po Belžu, po Francuzkoj, po Italiji, Petrovci, zasnovali zadružtva, koja mole Bogorodicu da odvjetuje za Ruse. Glasovi su, da ruska vlada, povodom bugarske razpre misli, za rimskoga sabora, pozvati u Kiev, sabor svih iztočnih narodnih crkava.

Jermenski patriarh što sjedi u Carigradu, primio je vele učtivo apostolske te knjige: "u stara doba neprijatelji kršćanstva bili su pogani, danas su zli kršćani i neznabožci. Već bi i vrieme bilo, da izmiriv razpre, što nas diele, svi se ujedinimo na uztuk neznabožtva, koje se diglo na Božju crkvu.

Pozivnicu dragovoljno primam; ali znajte da je do *katolika* Ečmiazinskoga, hoćemo li doći na sabor. Dajte, pošljite i njemu jednu pozivnicu „. Ečmiazim je samostan pri gradu Erivanu, što je sad u ruskim rukama. Tamo je matica Jermenska. Ta se patriarh ozlovoljio, da se carigradski nadmeće nadanj; pa je oštro pisao samomu Sultanu.

Nego Jermeni se uzrujali; našla se jaka stranka biskupâ i odličnih svjetovnjaka za sjedinjenje; dolaze na sastanke i na dogovore u Carigrad; dok opet katolički Jermeni u sbor se sastali, da nadju sgodniji način sjedinjenju. S druge strane protivnici sjedinjenja opinju se i viču. Svi carigradski listovi o tom razpravljaju na obe ruke. Jednim pomaže Rusija, a drugim Francuzka; došlo se i do smutnje po crkvah; te patriarh bje prinudjen da se odreče časti.

Biskupi obreda latinskoga, medjutim smirno se okupiše iz sve Turske i Grčke, da uče način kako bi se lašnje došlo do pomirbe crkava; tu revno radi daroviti prabiskup Spaccapietra. Zadruga pet svećenika nastanjenih u Jeruzolimu, prvoga petka mjeseca Travnja, ustanovila je *sabor molitava* i žrtava na vrh Kalvarije, moleć u Boga 1. *da crkveni sabor podje za rukom* 2. *da se crkva Iztočna posajedini sa crkvom katoličkom* 3. *da se obrate svi misnici koji živu u grjehu*. Ova zadruga pozivlje inokupno sve-

Digitized by Google

ćenstvo, da se u svakoj biskupiji ustanove zadruge pet svećenika, koji bi se sdružili u molitvah s njima, i da po crkvah žrtvu prinose, koja će se prinositi na Kalvariji u Jeruzolimu.

Kopti nesjedinjeni, rek' bi da nisu protivni saboru. Njihov patriarh u Alesandriji, ljubezno je primio namjestnika apoštolskoga u Egjiptu, i s njim se dogovarao, željeć da crkva suzbije lutorstvo koje sad tamo prieti od Ingležke.

Sinjsko-Cetinjski izbori.

ORTAKLUK

Srpnja miseca godine 1870 — Spivao Hrvat Neznanović u Splitu — Brzotiskom A. Zanoni 1870 — Stranâ 32.

Zadnji izbori u Dalmaciji, kojih narod, junačkim naporom, diže sa sebe mrtačku ploču, pripoviedat će se. Tim smo izborima stekli, nakon deset godina ljute borbe, prvi narodni sabor. Zadnji su izbori dokazali, da je talijanaška svieća u Dalmaciji dogorila: da stranka, koja je narodu o glavi radila, niekajuć mu jezik i državu, spravlja se u greb. Ali ta autonomaška svieća nije se tiho ugasila; nego zadnjom svjetlošću prasnula užasno, da se do kraja vidi od kakva je soka. Izborna borba bila je ljuta na više mjesta; ali je bila najljuća u Sinju. To je jedina obćina, kojoj je dato birati dva zastupnika! Sladak je ta komad; u jedan put dva zastupnika! Okušala ga, i obliznula se dva i tri puta autonomija. Nije dakle čuda, da je najveću silu i ovoga puta u Sinj pribrala, najvjernije svoje činovnike tu smjestila, i najviše praha iz lukavih glava, i olova iz punih tobolaca autonomija na Sinj spremila. Ali je čudo, da se ta bitka sedam dana bila; čudo je da, kod toliko odmetnikâ u Sinjskoj krajini, narodu je doteklo snage, ustrpljenja, i postojanosti, da se sa svih zakutaka, brda, i dalečina na biralište okupi, i da nadjača svaki dan, za sedam zasebnih dugih dana.

To je liep izgled, za vjekovito spominjanje; to je

Digitized by Google

dogodjaj, koji sobom nosi gotove prizore junačtva, rodoljubja, srdčenosti, poštenja, muke, požrtvovnosti.

Pjevač predlanjskih Sinjskih izbora, kojima su Sinjani sebi prvi put osvjetlali lice, birajuć svoga Vidića, taj pjevač nije se mogao podniemiti pri litošnjem prizoru u Sinju; i on je, nakon slavodobića, sbiljimice zapjevao, da se čuje za dugo i nadaleko. Najprvo tumači što hoće dvie stranke koje se bore u Dalmaciji; šiba talijanske *torbonoše* i *prometice;* odkriva njihove varke; kaže kako su se razredile i kako su se stranke borile; napominje *Cirkulija silnog' Jelušiga:*

"I dvi sluge na glasu ditića;
"Na nogu se jedan uštapio,
"A drugomu misec pomolio,
"Na vrh glave gdi mu nije soli,
"Ter ga srdce za narod ne boli;
Napominje "*Silen-Marijana,*
"*U jačermi s prstenom na ruci,*
"Kim bi moga i orihe tući.

Pjevač daje slavu selim i seoskim poglavicam, imenom i redom, dok dodje na živoga junaka Juru Jerkovića, i niže njegove pametne i žarke besjede, kojim hrabri Cetinjane. Opisuje kako je *Ordulj na vrancu dokasa*, i sve što njegovi ortaci pri izborima bezobrazno radiše da nadvladaju. Nadalje se pripovieda, na koga su se narodnjaci s pogibeli obratili, i kroz koja sela neumorno danju i noću nove birače na konjima i u kolima dovozili; daje hvalu komu se pristoji, i svačije nastojanje spominje. Nakon sedam dana borbe, slavodobiće navješćajuć, pjesnik svjetuje zavedene protivnike, i zove ih da se svide i da pristupe u narodno kolo. Ljutim ali zasluženim ukorima pozivlju se sela, *Tijarice, crna kukavice; Grabljani, grabili vas vuci; Čaporice čapa te čapila; Jabuka, vratolomska slaba desna ruka. Otočani, rodu zulumčari; Gala, neoprana vrana, Udorčići puke sirotice*, da se kaju i od sramote peru; i da se ugledaju u ostale dične Cetinjane, kojim se pjeva *slava, slava!*

Ovaki dogadjaji znameniti su u narodnom životu; ovake pjesme najbrže mogu u puku razbuditi narodnu

Digitized by Google

sviest, gojiti ljudski ponos, braniti i učvrstiti poštenje. Kad se ovaka pjesma na sastancim, kod vatre, na guvnu, u derneku zapjeva, na stotine ljudî u sebi će reći: o Jerkoviću, o Vidiću, o Strukane, o Jeliću, blago ti se vam, kad se o vami ovako pjeva! A oni poštenjaci i njihovi drugovi, volit će za života svoga ovaki glas, nego sve imanje svoje. Tako valja. Nek ova pjesma, na pučku spjevana, zadje kroz sela i kroz kuće Cetinjske, pa se već nije bojati izborne smutnje u Cetini. A uprav jer je za svoj cilj dobro nagodjena, pjesma je ova liepa i umjetna. Osobita hvala pristoji se svojstvu i čistoći jezika, ka što priprostitosti sloga. Ovako ne pjeva, nego oni koji je majčinim mliekom jezik hrvatski sasnuo. Mi te poznamo po pjevanju *Neznanoviću*, ako i sakrivaš tvoje perje pod crnilo.

Žalimo da želja za sricanjem, kad ikad je navela našega krajišnika da koju praznu podmetne n. p.:

"Naših ljudi svuda stala vika
"Na nepravdu *devetnestog vika.*
— "Da s udome i kod nas ugnjizde,
"U Cetini *nebilo im zvizde* !
"Kad je putnik razumio kuma,
"Što mu kaza *sideć pokraj druma.*

Žalimo da pjesnik nam nehti podpuno slavu narodnu završiti, pripjevav koju i za ime dvaju drugova, dvaju izabranih zastupnika; poviedajuć vjerno što im Cetinjski birači na dušu i na obraz predadoše; o biračih nebi se imalo pjevati bez biranikâ; to je vojska jedna pod jednim barjakom.

Nebudi ni to žao pjesniku, ako posumnjimo da nije najbolje osnova navijana, kad joj je na vratilu *momče* koje bježi od kuće i samo ne zna kako je u planinu dospjelo, da prvomu namirniku kaziva, te da od njega prima nauke o živoj borbi, koja se bije bez njih i dalje od njih.

Ali to nisu mahne, koje će smesti puku da mu pjesma zadje u srdce i u pamet; te da bude spomenikom slavodobića Cetinjskoga, i budilom na živo i postojano rodo-

Digitized by Google

ljubje, dok se steče što nam je od potrebe, i što nam je od Boga sudjeno, da budemo slobodan narod u slobodnoj domovini.

Govor u sjednici 7 ožujka carevinskoga vieća god. 1874, o uredjenju odnošajâ katoličke crkve.

Gospodo zastupnici!

Narod njemački, česki, poljski, slovenski, hrvatski, koliko ga mi ovde zastupamo, jest u velikoj većini kršćanski, katolički. Svaki kršćanin katolik zna, da je crkva izvorom i ciljem svojim, savršena zadruga, od Isusa Spasitelja utemeljena, za prosliedjenje opravdanja i spasenja ljudskoga roda. "Crkva je — da bistrije rečemo -- Isukrstom zasnovana zajednica vjernikâ, u kojoj opravdanje i posvećenje ljudî od njega za zemaljskoga života djelovano, neprekidno sliedi se do konca pod upravom njegova Duha, kroz odredjeno apoštolstvo, na okupljanje svih naroda k Bogu„. To nije puka nutrenja, nevidjena zajednica dušâ, jer nije njoj cilj sama vjera, nego i djelovanje. Nebi se ljudstvu bilo pomoglo nutrenjom, nevidjenom crkvom; jer djelovanje, a ne samo mišljenje, življenje po zakonu božjem može djelovati spasenje.

Toj svojoj crkvi Isukrst Gospodin dao je nalog, (Math.) da se prostire i da sve narode sabire. Odtle sliedi da crkva uz primljenu dužnost ima pravo, da se širi izvanjskim načinom, po vjeri i po nauci svojoj da sabire privrženike, Bogu da služi, da od svojih vjernika bude priznana, od svake zemaljske vlasti nezavisna. Crkva ima pravo svoju nauku posvuda navješćivati, htile ili nehtile to vlasti svjetovne; jer "valja više Boga slušati, nego ljude.„ Crkva ima pravo da na svom polju zakone kroji; i dužnost je dojednomu nje članu, da ih sluša. S toga kršćenje ne veže samo na vršenje članaka vjere, nego na sve pravo Isukrstom naredjeno, koje se olikuje crkvom; da, podložnost zakonu crkvenomu, pisanu ili nepi-

Digitized by Google

sanu, ne visi o volji ili o dobrovoljnom podvrgnuću pojedinaca; kô što zakon taj nije postao od potvrde nego od same previšnje naredbe božje.

Da je crkva nevidjena zajednica, jedva da bi se moglo pomišljati o vjeroredju i o ćudoredju, nimalo pak o bogoslužju (Liturgjiki); jere nutrenja nevidjena crkva i vanjsko bogoslužje to je nesmisao. Svojom vidionosti crkva pristupa na polje prava, iziskujuć vanjsku vriednost za svoja pravila, kojim se hoće za uporabu vanjskoga priznanja; vidionost dopušta vanjske prinude na vršenje crkvenih naredaba. Pri tom sdvornom prostornom širenju crkve, s njezinim pravom da izdaje vanjske uredbe, da nameće vanjske dužnosti svojim vjernikom, nemoguće je, da se ograniči na sgoljno vjerski red, i sama sobom crkva stupa *na polje prava*; jere, kod načelnog osnova crkve od potrebe je vanjskog reda, da se bistro naznače prava crkvena prama vjernikom i prama trećim; da se točno opredieli položaj pojedinaca sa strane crkvene prama njoj, medju sobom i prama trećim. Ovo su nazori, moja gospodo, koja ne davno jasno izlagaše glasoviti učitelj crkvenoga prava, koji danas stoji do neprijateljâ crkve.

Taj vanjski red, t. j. propisi, pravila, kojim pripada obvezivost, ovršba kojih ne visi o volji pojedinca, dapače valja da se i proti njegovoj volji može provesti, u jednu rieč, taj zakonik neobhodno je od potrebe, zakonik razlučen od prostih zakona vjere i ćudoredja; jere inače pûka samovolja činila bi nemoguć svaki red, i prietila bi obstanku cjeline. Tako, nutrenja potreba prava crkvenoga stoji u samom zvanju njezinu; kô što istinost toga prava dana je u redu tvrdo utemeljenu od njezina zasnovatelja.

Ove nazore jur vam je sad obrazložio moj prečastni sudrug s desne strane (Poljak Ruczka), s toga ja se žurim, da vam ne dosadim.

Da, crkva je pravo kralievstvo. Ova je kraljestvo božje na zemlji, koje je kralj nevidjeni Isus, a njegov namjestnik na zemlji kralj je vidjeni. Kad pred rimskim sudom Isus izpovjedi da je kralj, ne reče on (što mudro opaža sv. Augustin) "moje kraljestvo nije ovde, nego nije odovle;" ne reče "moje kraljestvo nije na ovom svietu, nego nije od ovoga svieta." Jere kraljevstvo njegovo

pravo je ovde doli, i ono će trajati do konca vieka. To je kraljestvo crkva.

"Meni je data — Isus reče svojim apoštolom — "meni je data sva oblast na nebu i na zemlji. Idjite dakle i učite sve narode, krsteć ih u ime Otca, i Sina, i Duha svetoga; učeć jih da obslužuju svaka koja sam zapovjedio vami.„ (Math. poglavje zadnje).

Cio sviet je prostorija ovoga kraljestva, kojemu je sudjeno da okupi sve narode. To pravo ima crkva, pa ima i dužnost da širi svoju vjeru, i uz vjeru vlast do konca zemlje. Svaka kršćanska država, kako pripada državnomu oblastniku, obzirom na red svjetovni, tako, dapače više spada crkvenoj vlasti, obzirom na red duhovni. Rekoh, *još više*, jere prvo pravo jest od ljudskog pravomoćja, utemeljeno na činu izvadjajućem covječju zadruživost; drugo je od božjega pravomoćja, i utemeljeno je u bitnoj zavisnosti stvorenja od svoga Stvoritelja. Oblast crkvena jest oblast Isukrstova, koji vlada svojimi vjernici kroz svoga namjestnika na zemlji. Svaki je kršćanin dakle više podložnik svoje crkve nego ikakve države zemaljske. Ova je zavisnost duhovna; ali uprav s toga obuzimlje čovjeka više nego ikakva tjelesna zavisnost, jere poglavita čovječja strana nije tielo nego duša.

Od ovoga naravno sliedi, da državna vlast valja da je u skladu sa crkovnom vlasti. Taj sklad nosi red, a reda nema bez naravna odnošaja. Evo kojega: cilj ljudskoj zadrugi jest dobrobit, jer se ljudi medju sobom druže da se pomagaju na dobro življenje; a dobro življenje po čovjeka jest krjepostno življenje. Ipak to ne može nipošto da bude posljednjim ciljem; jere čovjek, pri neumrloj duši, odredjen je za vječnje blaženstvo; a zadruga, osnovana za čovjeka, ne može da nema obzira na njegovo potonje, vrhovno, najveće dobro. Dakle zadnji cilj ljudskoj zadrugi nije krjepostni život, nego kroz krjepostni život, postignuće vječnjega blaženstva. A bud, sam Isukrst upravlja i vodi na viečnje blaženstvo; on tu zadaću ovde na zemlji ne povjeri državnim oblastnicim, nego svojoj crkvi i svomu namjestniku. Dakle crkvenoj vlasti podredjeni su državni oblastnici puka kršćanskoga; jere onomu, koji vodi k potonjemu cilju, valja da su po-

Digitized by Google

dredjeni oni koji vode na ciljeve bližnje ili medjutimne. Ovo su načela razlažena od najvećega učenika Aristotelesova u kršćanstvu.

Nu kako ovu nauku starih naučitelja, razlaže mladji učenjak. U onom redu u kojem u čovjeku stoje duša i tielo, u tom redu u kršćanskom svietu, u crkvi stoje vlast duhovna i svjetovna. Jere duša i tielo, duh i pùt, to su ti kâ dvi vladavine, koje kad što su uzajedin, kad što odieljene. Pùt ima osjećaje i nagone, kojim odgovaraju čini i predmeti odnosni; tim je cilj zdravlje i dobrobit tjelesna. Duh ima um i hotinje, te djelovanja i posle njim odgovarajuće, i cilj mu je zdravlje i usavršenje duše. Pùt je sama bez duha u živini; duh je sam bez puti u angjelu. Odtle se vidi da nisu stvoreni baš jedno za drugo. Ipak pùt je sdružena s duhom u čovjeku, u kojem, pošto čine jednu samu osobu, vezani su medjusobom i podredjeni. Pùt podliega, duh predsieda; i premda se duh ne prti u poslove pùti, nego ostavlja da ih ona obavlja po prirodi živinstva, ipak, ako tî stanu smetati zadaći duha, duh pùti zapovieda i uzpreže ju, i ako je do potrebe nametne joj svakojakih pokora, bilo to i kojom škodom i oslabljenjem tiela; jezik zaveže, oči odvraća itd. Takodjer, ako za postignuće duhovnoga cilja, od potrebe je muke, pa i smrti pùtene, duh je vlastan da pùti zapovjedi, kô što su mučenici zapoviedali, i svoj život pregarali za spas svoje duše.

Tako od prilike, vlast državna ima svoje zakonoše, svoje zakone, svoje sudove itd.; i opet vlast crkvena ima svoje biskupe, svoja pravila, svoje sudove. Ona ima svojim ciljom red vremeniti; ova život vječnji. Mogu biti odlučene te dvi vlasti, kô što u vrieme apostolâ; mogu biti opet složne kô što u pokrštenju narodâ. Kad su sdružene, tad su jedno tielo; i tako valja da su složene, da mladja vlast stoji uz stariju. Tim duhovna vlast, ne upliće se u posle svjetovne, nego pušta da se slobodno vrše po običaju, dok ne škode cilju duhovnomu i dok nisu od potrebe da se taj postigne.

Ovako katolici shvaćaju odnošaje crkve i države.

Crkva je dakle zadruga sveobća i vrhovna; vrhovna radi cilja svoga, vrhovna radi začetnoga načela svoga;

Digitized by Google

vrhovna radi izvora nje vlasti, od Boga neposrednice. U njoj su osobe i narodi; i te i ovi podložni su Krstovu zakonu, tumačenu i uporavljenu neposredno odredjenimi oblastnici.

Od ovoga sliedi, da svaka kršćanska država, spada pod oblast crkvenu za stvari duhovne; da obzirom na prostor, koji siže do konca zemlje, na svoje zvanje, koje je odredjeno za sve narode i za sva vremena, i na cilj sveobći i vrhovni, spasenje dušâ, nije crkva u državi, nego država u crkvi; da država nema prava na crkvene posle, i to su vjeronauka, podjela svetotajstvâ, obredi, ćudoredje, vladanje vjernika u vršenju bogoštovja; kô što odgoj i uprava života na postignuće vrhovnoga cilja.

Nit se može dopustiti, da država bar posredno može kad što u te posle uplesti se, kad bi ti zasiecali ili tobož vriedjali svjetovni red, kojim ona vlada. Jere ta posredna vlast uplićanja može samo pripadati kojoj zadrugi prama drugoj, kad je ova mladja od nje. Odtle, po njezinu starešinstvu, ona kadšto može do potrebe zasegnuti do ove, kô do reda nižega, da ga izpravi i popravi prama odnošaju na red viši. Taka posredna vlast spada vlasti državnoj prama zadrugi obitelnoj, i drugim zadrugam koje bi u državi nastale razvojem râda pojedinaca. U svom redu, obitel je nezavisna; ali pošto je nje cilj podredjen cilju državnomu, sliedi da vlast državna, ne ugušiv otčinske vlasti, može svojimi zakoni rediti njezino uporabljanje prama potrebi javnoga reda, i kad kad bi koja obitelna naredba škodila dobru ciele zadruge, tad državna vlast možd se uplesti tamo i razsuditi. Isto i još većma vriedi za ine zadruge u državi. Ali to baš dokažuje, da tako ne može biti sbora o crkvi. Jere država je crkvi podredjena, jere cilj svjetovni podredjen je cilju duhovnome, pak ovaj može do potrebe izpravljati onoga, a ne obratno.

Još manje država je vlastna da bilježi medje djelokrugu crkvenomu. Odsude su državne utemeljene na promjenljivu mnenju ljudskome. Sude crkvene nadahnjuje sam Isukrst; crkva je dakle sama vlastna da sudi dokle siže djelovanje vjeronauke i ćudoredja. Ipak ozbirom na svakovrstne crkvene odnošaje i na potrebitu slogu i sklad

Digitized by Google

dviju vlasti, crkva je uvjek spravna da se s' vlašću državnom nagadja, na uzpješnije promicanje ovo — i onozemnoga cilja zadruge ljudske, puštajuć i vršenje kojih svojih prava, kad to dovodi do mirnijega poslovanja s kršćanskom državom. Taj dogovor na povjestnom razvoju i na potrebi života, za uredjenje stvarnih odnošaja, izvadja se zrelim obostranim razmišljanjem i razpravljanjem kroz svetčane pogodbe (Concordata).

A što hoće danas u ovoj kući da obavi i da zakonom utvrdi vlada austrijanska? Što hoće zastupnici naroda katoličkih? Hoće li oni kao zastupnici katolički slobodu crkve? Ni pošto. Hoće li oni tu slobodu po kalupu amerikanskih načela? Ni u spomen. Hoće li bezazleno da u životu ciepaju ono što se načelno ne da odciepiti? Ne, ne.

Što dakle ta vlada austrijanska, što ta većina zastupnička hoće? Hoće slobodu..... ne, ne; hoće slobodnjačtvo bucmasto, oblovito, skrajno.

Što je to? Oblovito slobodnjačtvo je svemogujstvo sredinjačke države. Država je, kaže novovjeki mudroznanac, država je vrhovna moć, do koje rod ljudski dopire u svom zadružnom razvoju. Država je svemogućje; ne samo da nad njom nema moći nego nema je koja bi joj bila ravna; dapače, nema je koja njoj nebi bila podložna. Država je vrhovna i sveobća vlast; toj se ništa ne ote, tu sve valja da sluša. Država je izvor — pravo; izvor svim pravim i višnji redar svih ljudskih odnošaja. Pred njezinim licem nema osobna ili obitelna prava nepovrediva, a još manje prava kakve ine zadruge s njom u doticaju. Sva prava javno pravo zaklapa; i to sudi i javlja sama država. Druga prava potiču od nje, krjepošću zakonâ koje ona izdaje; tako da, državni zakoni, ti su vrhovno pravilo djelovanju čovječjemu. A bud zadruga nije natražna nego napredna, naravno je da nema zakona, nema prava, nema nastave nepromjenljive, nego sve visi od zadružne volje, poslušne napredku, a ta se volja javlja javnim mnenjem onih, kroz koje čovječanstvo napreduje, i zakonom postaje kroz narodne zastupnike u saborim.

Ovim sustavom, crkva ne samo da gubi svoje sta-

Digitized by Google

rešinstvo prama državi, nego je sasvim nestaje kô zadruge nezavisne i savršene. Najviše ako joj država iz milosti dopusti da živuka ka' neki državni sbor, kojemu ona priznaje državljanstvo, pod njezinom rukom, to se zna. Pa. kako država po milosti priznaje crkvi javni obstanak, tako ona sama joj i odmiera prava i brazda medje, svedjer pod njezinim nadzorom neopozivnim.

Ovo slobodnjačtvo, kako može razumiti svak, komu nisu vrane mozak izpile, ugnjezdilo se u zakonsku osnovu, koju nam se danas predlaga pod imenom: *Pravila za vanjske pravne odnošaje katoličke crkve.*

Ostaviv razkolničke i eretičke izreke o dogmima katoličke crkve, i druge mnoge neistine dosta je samo proštiti ove izreke, koje nosi vladino izvješće, da se vidi šta u tom zakonu leži. U svom obrazloženju čujte što vlada kaže:

str. 17. — "Kao što bijaše u srednjem vieku iz "Rima proizašla nauka vrhovničtva (superioriteta) crk-"vene vlasti, tako bijaše i sada upliv rimske kurije, kroz "koji je prodrla u sve to šire krugove idea crkvene vla-"sti, koja da nije doisto nad državnom vlasti, ali da nije "niti od nje ovisna.„

str. 22. — "Izkustvo je osobito naučilo, da zahtjev "individualnoga razvoja kod tako obsežne i dobro orga-"nizirane religiozne obćine kao što je katolička crkva, "ima posve druge posljedice, nego kod obična družtva, i "da s toga nije dostatno postaviti jednako tu crkvu (kao "što u obće velika religiozna družtva) s "drugimi družtvi„ "za obranu državnoga preimućtva.„

str. 23. — "Osobiti povod tim težnjam bijahu do-"gadjaji u crkvenih krugovih, koji su pokazali protuslovlje "medju nazori kurije i modernimi državnicima. Jur pa-"pinska enciklika od 8 prosinca 1864 i priloženi joj "syl-"labus„ osudjujući *80 krivih nauka današnjega vremena* "smatrana bijaše kao navala proti temeljem današnjega "europejskoga družtva, a još većma razdražiše zaključci "vatik. konc. 1870.„

str. 24. — "Dalje moglo se viditi jur iz ustavo-"vjernoga zakona, da će se u buduće mnoge stvari sa-"držane u zakonodavstvu konkordata moći uzeti kao či-

Digitized by Google

"sto državne stvari i urediti na prosto na stazi držav-
"noga zakonodavstva. Na taj način postala su tri zakona
"od 25 svibnja 1868, R. Oz. B. br. 47-49, po kojih dobi
"opet moć ženitbeno pravo gradjanskoga zakonika i bi
"uveden inštitut tako zvane civilne ženitbe za nevolju,
"izvedoše se zakoničke ustanove ob odnošaju škole na-
"pram crkvi...." itd.

"Znamenovanje toga zakonodavstva sastoji u tom,
"da je država bila oslobodjena od svakoga upliva crkve-
"noga..... Nije sada moglo biti veće govora o crkvenom
"uplivu na državne odnošaje, nego je obratno došao na
"dnevni red način i mjera državnoga upliva na crkvene
"stvari...."

"Proglašenjem jur napomenute nauke o nepogrje-
"šivosti, izazvala se je u katoličkih krugovih takova po-
"metnja, zabrinuće i protuslovlje, da se je svaka vlada
"sa katoličkimi poslužnici suprotstaviti morala."

str. 25. — "Vlada je N. V. na 30 srpnja 1870 pa-
"pinskoj kuriji izjavila, da usljed novoga članka vjere
"(dogma) nagodba od god. 1855 postaje nepodnosnom, i
"da ju vlada smatra kao uništenu.... Vlada naprama toj
"crkvenoj novotariji, razvezala je sebi ruke, da može biti
"oružana proti svakom uplićanju oblasti crkvene, kako
"se ta uredila po odluci vatikanskoga sabora. Iz te pro-
"mjene vjeronauke i ustroja katoličke crkve, izadje po-
"treba da se pregledaju izvanjski pravni njezini odno-
"šaji."

str. 26. — "Ajde sad da izložimo načela, na koja
"se oslanja zakonodavstvo. Ne radi se više o tom da se
"oduzme državno polje zauzeto od crkve; jer u njezinim
"rukam toga više nema ništa. Što je od toga ostajalo po
"konkordatu to je natrag uzeto, temeljnim državnim i
"svibanjskim zakonim. Što se tiče ženitbe i knjiga kršte-
"nih, to svećenici katolički kao što svi drugi čine po na-
"logu državnomu, kao posredni državni činovnici."

str. 28. — "Današnji politički nazori ne poznaju u
"državi ni jedne vrhovne vlasti do državne i broje crkvu
"istu u okrug osoba i priznaju joj kao što i svim onim
"slobodu i samoupravu, ali ne vlasti neodvisne od države.
"Ne može se primiti mnenje, da je crkva na svom polju

Digitized by Google

"jednako vlastna, kôšto država na svom, pošto se preu-
"zetne težnje i žalostne posljedice toga nazora očitovaše
"i u zaključcima zadnjega vatikanskoga sabora."

str. 30. — "Po utrnuću konkordata nema, već dvoj-
"be, da i odnošaji katoličke crkve, u koliko spadaju po-
"glavito pod državno zakonodavstvo, izključivo se imadu
"urediti na državnom temelju i da zakonodavna vlast nije
"tu vezana nikakvom dužnosti."

"Vlada stoji na stanovištu, da razlučivanje vanjskih
"od nutrnjih crkvenih posala pristoji se samoj državi."

"Formalno nutrnji i vanjski crkveni posao je to što
"država kaže.... Ovo sliedi neobhodno potrebito od izk-
"ljučive vrhovnosti državne."

str. 44. – "Država podieljuje crkvi njoj potrebitu
"za vanjsko obćenje juridičnu osobnost."

str. 47. — "Dušobrižnik (župnik) vrši svoje zvanje
"pod javnom vlašću, njegov častni položaj, njegov zna-
"meniti upliv na puk počiva najvećma na toj vlasti njemu
"jednako od države podieljenoj."

str. 52. — "Iz podredjenosti reda crkvenoga pod
"redom državnim sliedi, da jedno bogoljubstvo, kojemu
"se opiru javni obziri, mora se zabraniti."

"Vanjske prinude vršiti to je izključivo pravo dr-
"žave."

str. 54. — "Za državu plod nadarja crkvenoga jest
"obskrba javne službe."

str. 55. — "Mogle bi svojevoljne crkvene odred-
"bine (stolarine) dovesti do težkoga haračenja pravo-
"vjernika."

str. 60. — "Naredjenjem katoličkih crkvenih ob-
"ština čini se znameniti korak na praktično udjelotvorenje
"načela našega medjuvjerskoga prava."

str. 65. — "U suglasju načelno utvrdjenim vjero-
"vničtvom državne vlasti mora ostati pridržano vladi, od-
"nosno popečitelju bogoštovja, da sudi parnice o crkve-
"noj naravi koje zaklade."

Ovim obćim načelom, odgovaraju i pojedina pravila: dosta je samo oko baciti na pojedine §§ da se vidi nutrena namjera, da se hoće crkva zasužnjiti, i svojom robinjicom učiniti; na osob vidi §§ 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,

Digitized by Google

10, 12, 18, 27, 31, 43, sve napokon začinja § 60, koji ni nezavisnosti, ni ravnopravnosti s ostalim državljanim, nekmoli s ostalim vjernicim ne daje svećenikom katoličkim, nego ih čini u obavljanju svoga čina, podložnim svakoj samovolji državne vlasti.

Sva ova načela i njihova uporavljanja, glava katoličke crkve "odbacuje, zabranjuje i osudjuje„ kao ubrojena u ono 80 "krivih mnenja i nauka,„ koje oglasi dogmatičkom enciklikom 8 prosinca 1864, i da ih spomenemo na golo ovo su: (Syllabus. — Popis krivih nauka osudjenih od sv. O. P. Pia IX. — "Nije crkva prava i sa-"vršena zadruga podpuno slobodna, nit' ima ona vlastitih "i stanovitih prava njoj podieljenih od božanstvenoga za-"snovatelja, nego je do vlasti državne, da označi prava i "medje, u kojih ona može da ih uporablja.„

XX. "Crkvena vlast ne rabi svoga pravomoćja bez "dozvole i bez privole državne vlasti.„

XXXIX. "Država, svih prava izvor, uživa neome-"djašeno pravo.„

XLII. "Pri sukobu zakonâ dviju vlasti, državno je "pravo jače.„

XLIII. "Vlada svjetovna je vlastna pomrsiti i odpo-"vjediti svetčane nagodbe (zvane concordata), sklopljene "sa apostolskom stolicom o porabi prava pripadajućih "crkvi bez privole te stolice, dapače i uzprkos njezinim "prosvjedima.„

XLIV. "Državna vlast se može uplićati u stvari koje "se tiču bogoštovja, ćudoredja i uprave duša....„

XLVI. "Pače, u istih djačkih sjemeništih naukovni "sustav podložan je svjetovnoj vlasti.

LIII.... Može državna vlast svim onim pomagati, "koji hoće da od redovničkoga života odstupaju, i da "svetčane zavjete prekrše; pa može takodjer iste redov-"ničke obitelí razvrći i njihovo imanje k sebi prikučiti i "njim po volji upravljati i razpolagati.„

LIV. "Kraljevi i vlastodržci.... u pitanjih o pravo-"moćju stariji su od crkve.

Gospodo zastupnici, tko brani i tko izvadja ova načela, tko se na nje podpiše može biti što hoće, ali katolik nije, pa ni krišćanin nije.

Digitized by Google

Pristaša zakona ovih, i načela ovih ni kršćanin nije.

Dà, poglavito načelo to "državnoga vrhovničtva, — kako ga shvaća bucmasto slobodnjačtvo i kako ga izvadja ako i hramljuć, ovi zakonski predlog, nije samo nekatoličko i nekršćansko, nego je i bezbožno. Tko brani vrhovničtvo državno, taj nieče božanstvenost crkve, jer inače nebi mogao njoj nepriznati ona prava, koja njoj je podielio nje božanstveni zasnovatelj: svaki branitelj "vrhovničtva državnoga„ nieče vrhnaravje, nieče Isukrsta, i zaklapa se u zgoljno razložarstvo; pa tim je i osudjen.

Državno vrhovničtvo, mudro veli jedan daroviti mudroslov, nieče u čovjeku dušu: jer svaku zadrugu označuje njezin cilj; pa vrhovna je zadruga ona, koja ima vrhovni cilj. S toga, tko vjeruje dušu, vjeruje da nju iza greba čeka vjekovičnost; pa tim shvaća, kako vrhovna zadruga ne može da bude nego ona koja nas vodi u vjekovičnost, a ta je zadruga duhovna. Ako ćeš misliti drugčije, valja da držiš čovjeka, da je sama tvar putena, koje će u puti i nestati. Tad samo država će moć suditi, da cilj, kojemu ona teži, t. j. blagostanje vremenito, jest vrhovno dobro ljudsko, i da ništa se nema oteti njezinu pravomoćju. Evo s čega, ne sami ražloslovi, dali i tvarnoslovi vesele se sustavu podpuna slobodnjačtva.

Nego najveća ljaga ovoga sustava jest niek božanstva. S toga se neznabožci i šveboži zanj najviše otimaju. Ukloniv Boga od svieta, ili ga promiešav sa svietom, razumi se, kako moć najveća na svietu jest čovjek, i to baš čovjek uzveličan u stanju zadružnom, jal' da rečemo inače, čovjek ljudstvom razvijen i uredjen državnom zadrugom. Čôvo taj, po načelu bezbožtva, vrhovni je razvoj dokle dopire nestvorena stvar. Naravno je da taj bude sebi sam gospodar, i da sam sudi sebi i svojim podložnikom pravila onomu što ga bude volja nazivati dobro ili zlo, pravo ili krivo. Obratno, Boga priznav, Bog kô što je sam stvoritelj, sam je i gospodar i zakonoša svietu. Čovjeka dakle, zadrugu, vlast, nećeš nikako moć pomišljati, nego ka' božje stvorove, kojim dosljedno kô što bilježi cilj, on bilježi i zakone pravedna življenja. Neće dakle ni država, ni javno mnenje, ni volja napredka, nego će nepromjenljiva načela pravde i pravice, Bogom jav-

Digitized by Google

ljena i u dušu svoga stvorenja upečaćena, biti pravilom vrhovnim čovječjemu vladanju, bilo osobnomu, bilo državnomu. Država će razumiti da je ona vlast podredjena, da ona služiti ima višoj vlasti, da njoj je vladati narodima po zapoviedi božjoj, kojoj je sama podložna: *Audite reges, discite judices: data est a Domino potestas vobis.* (krj. Mudr. VI).

A Bog, neimajuć dužnosti da nam kroz sami naravni razum očituje svoje hotinje, može ga očitovati, kô što ga je očitovao i vrhnaravnim putem, stalnim objavljenjem; pa država je dužna, i ovomu se podložiti u vladanju narodâ i tražiti ga kamo se nahodi. Objavljenje to Bog je u svojê crkve postavio. Država dakle valja da od crkve prima vrhovna pravila ćudoredna, i s toga valja da crkvu prizna, ne kako i kakva bi njoj bila najviše po volji, nego kakvu je Bog nastavio; poštujuć ona prava i preimućtva koja božanstveni zasnovatelj je svojoj crkvi podielio. Ovo je bistro čisto onomu koji vjeruje u Boga. Ovo je osuda bucmastoga slobodnjačtva, ne samo kod katolikâ i kod hrišćanâ, nego kod svih onih koji niesu pameću šenuli.

Ja sam odavna znao da i takih bezumnika ima na svietu; ali niesam nikad mogao pomisliti da smo u Austriji tako daleko došli, da se u ovoj visokoj kući uz povladjivanje može kazati, kô što je jučer kazao netko: da je crkva *jerarhija*, a ova da je poganski *institut*, kojega valja da država ruši; niesam mislio, da se ovde može kazati bez priekora ni opomene, da Spasitelj Isukrst nije Bog; dapače, da je ljudstvu dodijalo nevidjeno i vrhnaravje. I još takim bezumnikom daju se u ruke budući pučki učitelji! Pa ćemo se čuditi ako i narodi opet jednom polude?

Oh dà, na žalost, kô što ljudi luduju, kad što i cielo ljudstvo zna zaluditi. Jednom ljudstvo se omjerilo s Isukrstom, pa bi rek, da hoće opet danas po drugi put da se omiera. Tad mjesto naravne krjeposti i uljudnosti, taj je pokušaj donio carstvo sile i zloće kojemu služijahu uzor-umjetnosti, izuka i zanati do vrhunca izvedeni, uz svu spravu tvarnu i umnu starih vremena. Obratno, crkva je svoju moć pokušala na toj zadrugi poniženoj i izro-

Digitized by Google

djenoj. Tomu raztruhljenu tielu staroga svieta udahnula je crkva život duševni, sviest prava, slobodu dobra i sva načela dostojanstva i veličanstva, od kojih se porodila novovjeka uljudnost. Neharni sinovi, — dobro veljaše moj jedan predgovornik, — na koga se spremate? Nije li crkva mati ove nove Evrope? Nije li crkva dadilja ovih novih naroda? Nije li crkva začetnica ove prosvjete, kojom se. toliko hvalite? Ne, nije učenjak nego zabludjenik, koji danas kaže, "da crkva nije ništa za znanost učinila„ kô što je preuzetnik, koji uz slavu Secchi-evu crkvi predbacuje osudu Galileovu — Suess — poslie nego je povjestnica i u novije vrieme o toj izrekla već svoj nepristrani i konačni sud.

Opet samosilje otimlje mah kod novovjekih naroda, kako se god ti odalečivaju od Isukrsta, i podpuno svjetovnjačenje u koje se danas zadruga tjera, dovodi do staroga cesarinstva.

"Rušeć crkveno pravomoćje — opominjaše nedavno slobodnjaše jedan odlični Alsačanin, koji nije ni pop ni jezuit — rušeć crkveno pravomoćje vi danas tražite od države jamstvo proti crkvenim zloporabam; ali, za vašim ledjima, jednakim pravom, drugi traže jamstvo proti zloporobam države u volji naroda i u buni; a opet drugi proti zloporabam te volje i proti narodnom nasilju tražit će jamstvo u osobnoj sviesti. Tako padaju redom sva jamstva i propadaju sve slobode, koje zamienjuje neukloniva zadružna potreba reda, i pridolazi čin, mrtva sila sa svom neizbježivom pratnjom kvareža, nasilja i mrtva robovanja.„

Cislajtanski državnici, danas hoće razkol od glave katoličke crkve, da nas sutra dovedu do odmetničtva. Oni znadu, da bi svaki pravi katolik pregorio život za slobodu svoje crkve; pa sad da puk ne uzbune, hoće im se licumjerstva. Neticajuć u nauk (kojega medjutim javljaju da se je promienio od zadnjega sabora), neticajuć u jerarhiju, dapače lagodeć nižemu svećenstvu, oni hoće da od nas odture papu; neće njegova pravomoćja, uzdajuć se, da će oni za se dobiti papinu vlast i tako narode držati u poslušnosti, da ih mogu niemčiti i kalupiti na svoju ruku. Ovo je stari zanat njemačkih careva. Ovo je škola Bismarkova. Od razkolničtva do odmetničtva, od pone-

Digitized by Google

vjerstva do krivovjerstva, nema nego korak. Kojim pravom država ta hoće da smeta crkvi, da radi i da živi slobodno? Stari protestanti govorahu "pravom narodnim;„ novi protestanti u Prusiji kažu: "pravom narodno-državnim.„ Njihovi učenici u Cislajtaniji, kažu danas samo za državno vrhovničtvo. Dakle, država koja ima pravo da zabrazdi crkvi: "dotle ćeš„ ta država je starija od crkve? To kaže samo obrazloženje vladinih predloga. Pa zašto, ta mudra i moguća vlast državna, koja danas kudi tu i tu nauku sabora crkvenoga, ne bi sutra tu nauku izmienila? Tako od pogrješke do pogrješke, dolazi se do osvadjanja i do pobijanja papâ i crkvenih sabora. Da, mudro tješi jednomišljenike svoje zastupnik Göllerich "bolnika valja liečiti po malo; (bolnik je crkva) s toga nije se srditi nepodpunosti i nedosljednosti ovih predloga.„

Ali dan danas nema već narodnih crkava, kô što je bivalo srednjega vieka. Danas, kako veli prabiskup Tourski, papina vlast visoko stoji pred očima svakoga svećenika, svakog katolika: nijedna crkva danas neće od ruga primati naredbe ministra, koji višekrat nema ni vjere kršćanske. U takoj crkvi popovi mogu biti tovljeni i nadareni; ali pred pukom oni prestaju biti misnici božji, za spasenje duša, da postanu u rukama vlade svjetovne, poslušna ratila nepravde i nasilja protinarodnoga.

Uz mržnju na kršćanstvo, koje odaje zakonska osnova, uzprkos svemu licumjerstvu i mazanju, vidi se mržnja na narode, kojim je crkva katolička majka, i njezini svećenici vjerni zatočnici. Vi ustavovjerni Niemci, hoćete da te branitelje narodne Češke, Poljske, Slovenske, Dalmacije, Istre, dobijete pod svoju ruku. Njemački zastupnik slovenske Ljubljane hoće da država bolje odgoji sad popove neznalice. Tvrda mu vjera, da svećenstvo slovensko neće nikad naučiti nemškutarskoga vjerovanja. Drugi zastupnik srdi se na nepogrješivost, hoće da tumači *Syllabus*, nebil' kako izčupao iz duše moravskomu svećenstvu katoličku sviest, koja ga bodri na borbu narodnu. Treći zanešenjak od ljevice brani se od *nasilja Syllabus*-ova; hoće prvobitno kršćanstvo, hoće da vidi Isusa *socialistu*, hoće da buni popove na biskupe, nebil' im on pomogao!...

Oh da, to su sanjari! kaže mudra vlada. Meni valja

Digitized by Google

sliediti javno mnenje. Koje? Valjda mnenje bečkoga novinarstva? Kamo ima odziva to mnenje? U Prusiji i u buntovnim i pokvarenim stihijam većih gradova. Varate se, ako mislite da je Beč Austrija. Uz prosvjed Tirolaca, vi ćete imati prosvjed Čehâ, prosvjed Slovenaca, prosvjed Hrvatâ Istre i Dalmacije, prosvjed Poljakâ, prosvjed svih naroda koji hoće svoju samostalnost i koji se uzdaju u budućnost što nije budućnost njemačkoga carstva; narodâ koji hoće svoju narodnost uz svetinju crkve svoje i svih sloboda svojih; odpor ćete imati što mukliji to udesniji po državu. Mi se za crkvu ne plašimo. Nova progonstva nju će otriebiti od nedostojnih službenika; nova progonstva razbudit će driemne sinove majke naše katoličke crkve; ova borba prosvietlit će i one slabiće ili sanjare, koji bez promišljanja, ili iz same taštine sliede neka nova načela, ne predvidjajuć im ubitačnoga domašaja. Za ove zakone vi nećete imati nego odmetnike od svoje crkve, zvali se oni popovi ili svjetovnjaci, pravdali se oni narodnim ili bilo kojim kukavnim medjusobnim našim zadjevicam.

Mislili zar vlada da će ju spasiti popustljivost prama zahtievim prevrata? Mislili zar da bacajuć u žvale prevratu crkvena prava tim će se on zadovoljiti? "Evo je 90 godina — veli Emil Keller, — da vlade igru igraju, pa što do sad doživiše? Ljudevit XVI platio je glavom ludosti razložarske god. 1789. Pošto je sadrao papu, Napoleon veliki zapamtio je kako mu na pomaganju odgovoriše slobodnjaši razkrunitbom. Lui Filip, goneć isusovce, otvorio je put svomu izgnanstvu„. Lui Napoleon pošto je buni u ruke pustio papu, njega je prvoga s priestolja bacila. Ruka koja bi podpisala ove nezakone šta bi spravljala? [1]).

. . . .

---

[1]) Gospoda dalmatinski zastupnici Bonda, Keller, Lapenna, Ljubiša glasovaše za ove zakone. Benja Possedaria, pod vitežkom besjedom, uklonio se za glasovanja.

Digitized by Google

O Redovničtvu.

Gospodine uredniče! [1]) Dobro je učinio prijatelj Klaić što je javio svoje nazore o razpravljenih u raichsratu vjerskih zakonih. Meni je osobito to milo, da se tako još jednom vidi, kako i s različitih razloga, pa baš i nesuglasnih gledišta, mogu ljudi jednako glasovati o kojem bilo predmetu, kad objektivno razmatraju obstojnosti i težnje svoga naroda; i tako oni mogu skladno na sreću narodnu raditi, baš i misliti inače za sebe. Da pak znadu vaši štioci i moji birači, s kojih bih ja razloga bio govorio proti zakonu o redovničkih zadrugah, da me je red došao kô što nije, molim vas da priobćite ovo nekoliko mojih bilježaka u tom predmetu; toliko više što čujem, da neki narodni supostati, a prerevni katolici, hoće da zlo tumače i moje odsutstvo[2]) od *rajhsrata*, kad se viećalo *hoće li se neće li odpremiti na odbor pitanje o jezuitima*, a ne, kako oni zlo shvaćaju, hoćeli se neće li prognati Jezniti. Eto, nek idje svaka na vidjelo, vrieme je da se prodjemo kriomčarenja, koja su nam dosad veliku štetu naniela.

U Beču na 8 svibnja 1874.

Pošto je bucmasto slobodnjačtvo, koje se nazivlje u Cislajtaniji *der moderne Staat*, utvrdilo u prvoj zakonskoj osnovi svoje svemogujstvo, pošto je crkvu presadilo kao domaću voćku u svoju bašću, naravno je da može izvadjati i sve povoljite posljedice, da prokaša i odsieca grane tomu stablu preveliku za svoj novi perivoj. Istina je da je ta bašća-država prostrana kolik ciela Cislajtanija, ali voćka ta crkva siže od jednoga stožera zemlje do drugoga, pa je nje premnogo za taj državni goj-perivoj.

Država, koja crkvi ne priznaje oznake savršene zadruge, naravno je da ne priznaje ni nezavisnosti redovničkim zadrugam. Krivi nauk: "Država počelo i izvor

---

[1]) Uredniku Nar. Lista.

[2]) Tad je stranka prava odstupila od glasovanja, da se vlada nadje u škripcu sa ustavovjercim.

Digitized by Google

svim pravom, ima neograničeno pravo„, naravno proizvesti mora i krive nauke što zvone ovako: (Syllab. član 52): "Može vlada mienjati godine crkvom zabilježene za redovničke zavjete, i redovničkim zadrugam zapoviedati, da nikoga na velike zavjete ne primu bez njezine dozvole.„ (Čl. 53) "Valja potrt zakone, koji štite stanje redovničkih zadruga; dapače može vlada pomagati svim onim koji hoće od redovničkoga života da odstupaju i svetčane zavjete da potiru; i može vlada takodjer da te zadruge sasvim pometne, i njihova dobra i prihode pod svoju ruku da okrene.„

Ipak ostaje ćudoredna istina, da crkva je savršena zadruga, i kao takova ima pravo, da se nezavisno razvija i da poglavito redi svoj duhovni život. Redovnički je život zavrha savršenstvu, što ga može doseći kršćanin, vršeć u osobitoj zadrugi svjetovanja evangjelska.

Divna je i moguća u svom ustroju crkva katolička! Osnovana na tvrdu temelju Petra-kamena, odmjerena biskupskim dionicami, porazdieljena na župe, obgradjena plotom zakona, ona ti ga ima rudnikâ i pripadnikâ svakojakih. Al je priznati, da ga nema za novi krč i za plijanje Gospodnjeg vinograda, do redovničkih zadruga. Zadruge redovničke, te najsjajnije dokazaše svietu silnu moć kršćanstva, te, na stanovite sgode dadoše tisuće ljudi, jednog riza, jedne misli, gotovih da se žrtvuju za crkvu, za čovječanstvo; da vrše velike zadaće, za koje osobni napori ne dotiču, a nije moguće da se sveobće djelovanje crkveno navrati naročito na nje same.

A da kako nećeš?! Odreci se svoga imanja, zavjetuj se na vjekovitu čistoću, zavjetuj se na posluh u svakoj stvari gdje nema grjeha, pa u kolu s mnogobrojnom braćom hajde na stanoviti râd. To je nova zadruga u svietu, što klije iz cvieta kršćanskoga života! U gogolju slasti i strasti, kad je u svietu sve milovidno, kad bi srdce sve rado okušalo, a pamet se po svuda propela, mladac se svlači svega dobra što ga ima, da ga svietu ostavi, ili da ga siromahu razdieli: pa se svlači svoga tiela mlada, zdrava, pohlepna; pa u gogolju mladenačkoga ponosa trgne svoju slobodu, to blago najveće ljudske duše, trgne svoju slobodu i meće je pred noge Spasitelju, i priznaje jednog

Digitized by Google

koji mu na zemlji zapovieda mjesto njega. Ako ovo nije duhovno, što je već na svietu duhovno? Ako ovo nije crkveno, što je već crkveno? Koja pogana ruka da samovoljno segne u to svetište ljudske slobode?

Dakako da je ovo uzor vrhnaravnog života na zemlji; dakako da je bilo i biva težkih mana u pojedincih; ali koja dužnost kršćanska ostaje bez prestupaka? Koje stanje je bez svojih nedostataka? Lieče li se rane ubijajuć ranjenike?

Što je redovničtvo naosob kao sdvorna zadruga za kršćanstvo, za prosvjetu, za čovječanstvo učinilo, to već zna tko nije snešen s gore. Slavlje redovničtva, istina je povjestnička, za sve one, kojim sva povjestnica nije u protestantičkih "centurijah", ili u pisarâ izumišljenih pripovjesti novovjeke "romantike."

Ali dobročinstva redovničtva za hrvatski narod naosob, nisu samo prosvjetno-zadružna, nego su poglavito i nada sve bogoštovna i državna dobročinstva. Redovničke zadruge nisu se razvile u dobrom dielu Hrvatske, u Dalmaciji i u Bosni iz napunosti života tamošnje crkve, nego su biljke presadjene Božjom promisli iz drugih zemalja, da spase vjeru, da spase obstanak katoličkoj crkvi, da sačuvaju od propasti sam taj narod.

Početkom XIII.a vieka, kad je svaka razuzdanost bila svietom zavladala, Dalmacija se tad imala boriti sa razkolničtvom, koje trgovinom, bližikom, naputicom navaljivaše iz Bosne i Srbije. Odtle mnoge nadostadoše dalmatinske biskupije, kojim se čude samo oni koji ne znadu uzroka njihovu postanku. Bogomili zapletoše samoga Kulin bana, i svoj vried kroz Bosnu proširiše; velikaši prvi se okužiše. Prabiskup Splitski, bdio na Bosnu, biskup dubrovački bdio na Srbiju. Ali je sve to slabo pomagalo, jer je svećenstvo bilo oglupilo, nit se razaznavao, osobito u Bosni, vjernik od nevjernika. Nastade viek Frane i Dominika. Južinom potisnut dolazi sv. Frane u Zadar; u nepunih dvadeset godinâ nastaju samostani Zadarski, Bribirski, Šibenski, Splitski, Dubrovački. Za Franovcim eto Dominikanci g. 1225 u Dubrovnik, i oni potisnuti s puta u Iztok; pa se tako kod nas kršćanstvo već pridiglo.

Opet za kratko pridošli Tatari; kao morska pijavica sve srušili, sve zanieli.

Digitized by Google

Ali opet Frankopani po zapadnoj Hrvatskoj, Šubići po Dalmaciji i Bosni razgradili samostane; Livno, Fojnica, Sutiska ptiću se na sve strane. Kroz muke domaćih razdora, kroz samovolje bosanskih knezova, Franovci ipak rade; slavu slave u Mileševu obraćenjem bana Stjepana Kotromanovića, i tvrdo se drže u progonstvih Dušanovih i Tvrdkovih.

Posljedice medjusobnih razdora, razsap je i dolazak Turčina; pa su i bosanski samostani razoreni; sve je do mora porušeno; ne smi nitko ni da se kaže kršćanom. Sami Franovci kroz šume pastiruju; Muhamed ih II.i zove preda se na sud; oni mu dohode gotovi na smrt. Sultan kao smeten na njihove odgovore, da se Bosna ne razpuči, daje im ferman, nek prosto idju kamo ih volja, nek dovode koga ih volja, odkle ih volja, i nek svojim pukom budu mirni. Al ga opet kršćanska sirotinja plati ljuto poraz turski pod Bečom.

Mučeničtva, borbe tristoljetne po kotarim, po Petrovu Polju, po Hercegovini, po Primorju, to je franovačka povjestnica: to je povjestnica crkve i naroda hrvatskoga u Dalmaciji i u Bosni.

Dignite ili ozledite i dan danas redovnike u Dalmaciji, vi ste digli dušobrižnike najvećim i najtežim župam, ostavili ste do 150 hiljadâ katolika razsijanih po planinah bez jedinih svojih duhovnika; krenite u redovnike vi ste uništili upliv carevine po svem Iztoku.

Da pogodim pravi povod, baš sada, zakonu koji nam se predlaga, ja se ne mogu osloniti na samu znavorsku dosljednost, nit na pohlepu "paragrafiranja": još mu manje mogu naći danas povoda u onomu obćem izvietu za sve ove vjerske nezakone, u pometnuću "konkordata", jer se u konkordatu samo nešto uzgredice govori o redovničkih zadrugah. Pa baš iztočnjaci nisu imali konkordata, što dakle u nje dirati? Tražim zaludu u obrazloženju ove osnove čega, što bi me uputilo: na što baš sad, i odmah sad tolike novine i promjene. Nu, predomišljam se. Štijuć obrazloženje kroz kûle i kroz vile, pa štijuć ono vladinih 29, dapače odborovih 33 §§.a kô da mi se nešto prozire kroz maglu što bi danas dalo poglavita povoda ovim nezakonom.

Digitized by Google

Što se vidi? Vidili se zar, ono što gos. ministar bogoštovja kazivaše u ovoj nizokoj i u onoj visokoj kući, da hoće da ukloni odpor svećenika proti vladi? Nigdi u izvješću ni znaka o tom odporu. Videli se u našim redovnicim Brandeburski razkalašenici, ili zar Cicilijanski urotnici gotovi na državne preokrete? Ni najmanje. Dapače, velika je uvjek ljaga bila pred *liberalcim* redovničtvu austrijanskomu, da preveć navodi puk na obožavanje "svete kuće".

Nego, što se vidi? Vidi se duboka mržnja na kršćanstvo, koja je nazasitna: ona hoće što prije, svoje žrtve pod zube.

Proti svjetovanjim evangjelskim, od početka se na osobiti način nečestivi upinjao. I Valdesi, i Albigjesi, i Bogomili i Lutori, svi su ti kidali spone putenoj pohlepi. Mudroslovje sedamnaestoga je vieka izmudrilo, skupština 89.e je proglasila načela, koja i dandanas navadjaju svi slobodnjaši-bezvjerci kad na redovničke zadruge jurišaju.

U narodnoj skupštini francuzkoj god. 1791, evo kako je Barnave obrazložio predlog da zakon ne priznaje redovničkih zavjeta. "Zadruge redovničke" on veljaše, "1.o stoje u oprjeci proti čovječjim pravim, jer nameću dužnosti, koje narav ne nalaga, dapače ih odbija; 2.o stoje u oprjeci sa pravim državljanske zadruge, jer se redovnici, kao podložnici nezavisnih starešina, izmiču njezinoj oblasti. 3.e vriedjaju vjerozakon; jer kad sama narav naputi čovjeka da zavjete prekrši, ne škodili to vjerozakonu? 4.o ne odgovaraju cilju kojemu su namjenjene, jer odgoj mladeži, kojim se obično prte, ne mogu da obavljaju nego ljudi koji znadu sami da ciene prava državljanska, da jednakom ljubavi nadoje svoje odgojenike. Pa takodjer i milostinja, koja im se u dužnosti broji, valja da je dužnost ciele zadruge, koja se ne smi povjeriti ljudem, što izvan nje živu; dok svaki državljanin koji ne može da radi, ima pravo na milostinju".

Ti su ljudi tako plitki u početcima vjere, da oni ne znadu da zakon pùti, protivio se i protiviti će se navieke zakonu duha; ali da će ga predobiti svaki oni koji se služi načinim i liekom od naredbe i od milosti Božje ponudjenim. Inače onim 1.im razlogom, može se doći do

Digitized by Google

pometnuća samoga kršćanstva, kô sto se učinilo god.e 93, nazivajuć ga "fanatizmom„.

Sbilja, da bi redovnički zavjeti bili proti naravi, jer ih narav ne naredjuje? Nebili tako i sva božja svetotajstva bila proti naravi, jer ih narav ne pripisuje? Narav sama ne pozivlje na spasiteljevo nasljedovanje pod bremenom svoga križa; ipak, kako se svako srdce ljudsko, i ne bilo kršćansko, gane na pogled onih krjeposti, koje to nasljedovanje izazivlje! Tko vjeruje, da se ljudska narav pokvarila, i da je Spasitelj na sviet došao da je obnovi, taj lako razumi svu cienu života provedena po svjetovanjih evangjelskih. Taj je razum u vjeri, koja nadilazi, ali ne protuslovi duševnoj naravi: na taj razum navodi ćut oplemenjena vršenjem krjeposti.

Pa zar ne? Ne vidili se sama narav požrtvovnosti i čistoći? Bili se zar moglo prezirati čovjeka, koji se svoga odriče, da žive u pukom siromaštvu, kako zavjeti naredjuju? Stari poganci, sami su kô polubogove štovali mudroljube, koji življahu u čistoći; pa bi zar danas bilo proti naravi kad se svetčanim zavjetom na tu odluku čovjek odlučuje?

Razbor svakoga uči, da se svjetuje u svakom znamenitijem poslu sa pametnijim od sebe; pa je zar što drugo i zavjet redovničkoga posluha? Pa napokon, ako je pošteno, da se svakomu održi zadana rieč, kako bi narav napućivala da se prekrši svetčani zavjet Bogu učinjen? Kad bi zavjeti bili proti naravi, mudro veli Florian Riess, tad je kazati da je i nerazlučiva ženidba proti naravi, kô što je proti naravi i Bogom dano pravo vlasti na posluh podložnikâ, u koliko radi duševnosti podvrgava čovjeku svoje slobodno hotienje. S toga dosljedno izvode, oni koji po navedenih načelih na dalje uče, da svaki posluh i svaka vjernost jest povreda čovječjih prava.

Što se u 2.oj točki kaže o povredi pravâ državne zadruge, ni to ne stoji. Čovjek, postav državljaninom ne gubi se u državi; nego još uvjek ostaje čovjekom. Zadružna narav njegova nije presahnula tvorbom državne zadruge, te vrhovne zadruge obzirom na zemaljsku dobrobit. Ako vjerozakon nije prazno ime, kako sami slobodnjaši moraju priznati da nije, kad se i oni sami gori

Digitized by Google

nanj pozivlju, to po zakonu same naravi postaje, uz državnu, i vjerozakonska zadruga; i po tom zakonu same naravi postaje, uz državnu i vjerozakonska zadruga; i po tom zakonu, ta zadruga valja da je od države nezavisna.

Ne pomaže ni to orudje slobodnjašim; pošto priznaju slobodu saviesti i slobodu udruživanja; sad govore o nekoj "jurističnoj osobnosti„, koju tobož država daje redovničkim zadrugam, pa valja da priznaju njezino vrhovničtvo i njezino naredjenje. Sa ovoga krivoga stanovišta predloženi zakon baca se u načela osudjena od mudroslovja zadružnoga, načela koja sama sebi protuslove. Nego tamo ne zalaze protivnički govornici, oni svedjer opetuju što je jednom Barnave u Francuzkoj rekao, pa se opet neke godine u Italiji ponovilo: ti ljudi hoće da oslobode čovjeka, da puste bah mah njegovoj pùti: sa takovim nema prepirke.

Tko vjeruje u vjekoviti život svoje duše, taj lasno uvidja na što poglavito svaki ljudski odgoj valja da cilja; ko što svak tko priznaje moć kršćanstva zna, kako ono samo izvadja najčestitije sinove otačbini. Oh da na milostinju svak ima pravo; to je dužnost ciele zadruge. Tim načelom Ingležka je digla manastire i crkvena dobra, pa što je doživila? Da je postala domovinom *siromaštine*, koja prieti kako kažu nepristrani sudci, obstanku države. Chadurk sam vrhovni činovnik te vlade za pomoć siromaha, izpovieda da se išlo od pogrješke do pogrješke, svaki dan to gore.

Nemojte kazati da na ovo ne idje sadašnji zakon. Ne idje sad; ali na ovo do malo vremena hoće da navodi.

Što se pa tiče moje domovine, opazit mi je, da ako u ono vrieme kada, kako piše najpametniji povjestničar talijanski, skupnovlada mletačka zavedena za novajlukom, jurišaše na redovnike, ako u ono vrieme, kad je po Taliji zatvarala samostane i povladjivala svržimantije, mletačka vlada u Dalmaciji se mudro vladala jer je providur Riva zaklinjao da ne kreće u redovnike, ako neće da amo ruši i crkvu i državu; ako Mletci u ona doba svoga ludila, kad, u zlu kob svojoj glavi, posizaše na svetinju crkve, ipak mira pustiše hrvatskim Franovcim; bilo bi se uzdati,

Digitized by Google

da će se i u Austriji naći čovjek, koji će predočiti vladi N. V. što su po Dalmaciji za vladajuću obitel naosob Franovci presv. Odkupitelja, i što sve jednako oni znače kod toga naroda.

Ja sad neću da spominjem progonstva, muke, ni same razbojničke smrti što početkom ovoga vieka za vladajući dom pretrpiše ti redovnici; nego za slučaj, kad bi se ponovilo ono nedavno vrieme, kad popečitelj N. V. u ovoj istoj visokoj kući, usudio se napadati na redovnike te, jer ne slažahu protinarodnoj politici njegovih prokonsula dalmatinskih, za taj slučaj želim da koji vjerni savjetnik kaže caru austrijanskomu ono što je u vrieme jakobinâ maršal Marmont kazao silnomu Napoleonu: "Veličanstvo, ako ćeš oduševljenih mišica za svoje carstvo iz dalmatinskih krša, ako ćeš ugleda i ljubavi u svem iztoku, ne kreći u redovnike„.

Književne prosude.

I.

Petrov-dan na Cetinju 1865.

Spjevao J. Sundečić.

Vienac, kojim su njegove pjesme ovjenčale pjesnika *Vršidbe*, *Crnogorca*, *Džamila* i *Eladina*, neće uvehnuti na polju naše narodne književnosti. Ako se Jovan Sundečić ne zaliće na vedrine i na visine, kojima veleum uzire tajne ljudske duše, a umjetnost razabire domah i prirodu čuvstvâ koja su baštinstvom cjelokupnoga ljudstva; ako pjesma njegova ne zasiže u širine ljudskoga života; ipak ona je prava i gojna samoniklica iz obilnosti narodnoga života, kojim sam žive, iz darovitosti narodnoga duha, kojim sam diše. Bit će ih koji će pjevati uzvišenije i umjetnije od Sundečića; ali njegova nam je pjesma danas potreba narodnomu napredku, a sjutra će biti zlatna spona u poviesti narodnoga pjesničtva. Sundečić mnogo ne tare čela, kako da na jednu srica sti-

Digitized by Google

hove; niti on na dugo izumišlja, kako da snuje po pravilih stroge umjetnosti. Ali njemu su dva usječena i duboko ukorenuta pravila, dapače dva izvora svakoj i najmanjoj pjesmi: narodna, čistonarodna rieč, izreka i stih; pa ljubav, žarka ljubav za preporodom, za skladom i za jedinstvom svoga naroda. Ta rieč obilata je i bogata; ta ljubav zasižna je i zamašna, da obe mogu cio život zaporaviti, i krupnu pjesmaricu same nanizati. Kako narod znade, tako i Sundečić pjeva; što narod čini, to Sundečić pripjeva. Njemu ne treba ni duboka nauka, ni izvijene izumisli; jer su mu stihovi naporuč, a prizori su mu gotovi. Drugi bi pjesnik na dugo mislio, što da pjeva, i kako pjesan da izumisli; a naš Sundečić, šetajuć se po Cetinju na Petrov-dan, i samac sjećajuć se mile Dalmacije i ostavljenih prijatelja, vidi oko sebe množ naroda, vidi Crnugoru gdje se je slegla oko Petrove crkve, da slavi narodni i crkveni gôd; njemu pjesniku srdce ne dà mira, uzigralo se na taj prizor.... eto ti gotove pjesme: *Petrov-dan na Cetinju*! Cetinjsko polje, momci, junaci, djevojke na okupu, božja služba kod S. Petra na Cetinju i na Lovčenu, obrok po narodnom običaju, napitnice za obrokom, gusle, pa kolo, pa Knez i kneževa pratnja, sve narodno duhom i odielom; to ti je kako je bilo; to je što pjesnik u četri stotine stihova pripjeva. Da, jednostavna toga prizora, jednostavne pjesme koja ga pripjeva! Al' divne li ti, te jednostavnosti! Pjesnik koji gleda od Triglava do Balkana, stih koji spominje Grobnik uz Kosovo, rodoljub, koji, vidom crnogorskoga Kneza i crnogorskih vojvoda, sjeća se Lazara i Jugovićâ, to je pjesnik, stihotvorac i rodoljub koji nam srdcu govori, i koji će naći odziva u svakoj duši koja zna cieniti što je skladno i uzorito, cieniti što je prirodno. Kad Srbinu poviedaš, kako mu Lazar žive u Nikoli I., srdce mu se na radost gane; kada Slovincu napominješ kolo, i gusli mu pripjevaš:

> Vaj! da gusle neimasmo,
> Sve sa sobom zakopasmo....
> Oj! neka se posvetila,
> Koja najpre načinila

Tanke gusle od javora!....... oh da! svaki će

Slovinac suzam oboriti. Jest, komu se srdce gane, a duša zanese pri takim prizorima narodnoga života, tko te prizore zna opjevati, ká što nam ih Petrov-dan pjeva; taj je sveštenik žudjenomu vieku, taj je pjesnik narodu svome. Život je našega naroda obilan, gojan, vilen i izvoran: život malo poznat i tudjincem i našincem, što se grade da budu narodu prednjaci. Taj prosti život, prepunan pjesničtva, predstavljati u sitnoliku prosto izvedenih pjesama, a sve uz pripjev narodnoj slogi, eto polja narodnim pjesnikom, na koje triput do sad (Vršidba, Krvava Košulja, Petrov-dan) čilom rukom Sundečić je posegao. Tu ti, moj Jovane, za poštenjem, najveća dika; to ti u zatočenju najljepša utjeha. Pjevaj plemenite strane narodnoga života; razabiraj pojednakom vrstom što kadikad preveć šarkasto pod lako tvoje perce naplиće; pjevaj bez zavijanja i bez pričinjanja što zavijeno ni pričinjeno nije, nego prosto žive u prirodi; tvoje pjesme sve jednoj slogi i jednoj ljubavi namienjaj. *Kritika* će imati šta da ti zamjeri u pjesmi, nenavjest imat će šta da ti u ljubavi kudi; *politika* će te možda i osuditi; ali tvoj pjesnički vienac rest će ti za života; pa će i nakon tebe ostati u narodu neuvel; jer si pjevao ka što narod pjeva, i ljubio si što Bog zapovieda da se ljubi.

II.

Boj na Visu

Brzotiskom Antuna Jakića.

U Zagrebu 1866.

Veliki dogadjaji poradjaju velike misli. Daj mi Maratonâ, dat ću ti Eskilâ. Boj pod Visom, za nas je u Dalmaciji velik dogadjaj, kojega će i naši potomci ponosom i harnošću spominjati. Spominjati, to je pjevati kod našega naroda: te mi smo počeli pjevati Viški boj slavni. Prosti pažanin Šugar, prvi je svoju guslu nagladio; a za Šugarom se iznizao vienac guslarâ i pjesamâ, da bi dično bilo i mnogo većemu narodu. Najmladja nam je pjesma koju danas spominjemo. Netom austrijansko-talijanski rat buknu,

Digitized by Google

na kršu budljanskoga primorja junaci svoju sablju pripasali; te pod narodnu zastavu okupili se da stanu proti zlotvoru, koji bi se usudio poganiti narodno zemljište. Bog i sreća od Boga, slomi tudjina gorostasa na sred morske pučine i odaleči ga od naše mile domovine. Budljanin privjesiv junačku sablju o klin, lati se gusle, te izpjeva pjesmu, kakva junacima dolikuje.

Osnova mu je sasvim priprostita. Kralj talijanski pozivlje svoje vieće, i hoće da dokaže potrebu talijanskoga jedinstva, te nevolju rata. Kad mu *vieće zapisa glave i imuće*, on prizivlje svoje vojvode i razredjuje obe vojske, i onu po kopnu i onu po moru. Od stih. 125 do 170 u kojih kralj daje naputak Persanu, nebi znali šta da više hvalimo, ili priprostitost izrekâ na pučku, ili jedrinu mislî.

Kad to začuje car bečki, zovne svoga rodjaka, te što bolje može, izrekami sasvim narodnim i nastoji da dokaže pravo svoje na Italiju; pa vojsku oprema. Pjesma, preskočiv što se tu na kopnu dogadjalo, pravcem sliedi svoj predmet; sa Persanom tura se na Vis. Sve nasrtaje pjesma vješto nabraja i diže se na visine veličanstvenog igrokaza kad nam pjeva:

Plam se diga, preko viških brda,
Bi rekao i bi se zakleo,
Da Vis tone moru u dubine
Da obale iz temelja ljulja,
Da mu šume ognjem gorijahu — (do 340 stiha).

Eto nam za tim i Tegetova u Fažani, gdje skuplja svoje vieće. Prvi dio njegova oduga govora, pun je bogatstva u jeziku, i novosti izrekâ priprostieh; i sve goni na pjesmu, dok ti ne upane u *carevinsko vieće*, gdje su Niemci odbili predloge za okriepljenje pomorstva te ti se na tû *prozu*, prozaično tuži:

A u nas se carevinsko vieće
Protivilo pomorskom napredku,
Zaniekalo nekoliko novca,
Koji bi nas bio porisio itd.

U prostom opisanju putovanja našega brodovlja, da je što bolje pjesma razvela oni pjesnički nahrcak na braću iza Velebita, o kojem veli:

Koji dieli braću jednokrvnu!

Digitized by Google

Prizor prirode pred boj, od stiha 546 do 746, govor Tegetova, spomen narodnih jada pod Mletcim, opisanje bitke, vitežtvo Krgolićevo, to je prava pravcata svojina narodna, koju će svak pameću i srdcem razjagmiti, i do slova u dušu svoju prenieti.

Oj, kako su sladke one suze, koje nam pjesma mami nad smrću vitezova:

Te proliše plemenitu krvcu,
Za obranu svoje domovine.
Nek im laka crna zemlja bude!
Vazda će ih pripjevat junaci;
Na njihovu groblju pronić cvieće,
Topit će ga visanke djevojke,
Svako veče kada zadje sunce,
Vitarci će misir nanositi
Od Lovčena čak do Velebita.

Ovim riečima, mi bi želili da je pjesma završena: ovo je pozdrav iz rodoljubive duše junakom, što za rod svoj, za domovinu svoju padoše: ovo bi najmiliji zvuk bio, kojega bi budljanska gusla ostavila u našoj duši: ova bi bila prava pjesma: pa i nebrojila devetstotina stihova.

U ovih stihovih ima nekih, koje valja na izust naučiti, radi samih izreka: n. pr. kad no kralj Pjemontežki kaže:

Bog mi dade nenadnu priliku,
Prijateljstvo pruskog vladaoca;
Kojemu je po tragu ostalo,
Da zavidja lozu česarevu.
Evo sgode, a evo prilike,
Da kraljestvo naše dopunimo —
Ti prebrodi Minćo vodu hladnu
I udari Niemcu u čeljusti,
Na četiri tvrdje oglašene.
Oslobodi braću Venecjane,
Pak se pruži gdje te sreća zajmi,
Gdje no rieka u more uvire,
Da oslači morie oko sebe —
Te su pali o našemu vratu —
Tad Persano piri vatru živu, —
Pak se parom na more izveze —
Ladje . . . Dosta grdne vratiše se natrag,

Digitized by Google

Na susretu vojvodi Persanu
Da mu dadnu crvene jatake,
Te su njemu Viške poklonile,
Prĕd rakijom, dok mu ručak dodje —
Sve od jednom bojak utišmao,
Bože dragi, što će ono biti?
Mornarice stale pa gledale,
Gdje Palestra oganj prihvatio,
Bljuje tmuše iz svoje utrobe,
Kô klačina kud je progorjela,
Tegetovu Bog i sreća dala,
Da mu ladju para podagnala.
Kao pticu kad je vihar zajmi —

Na ovake izreke pogadja samo onaj koji ćuti svoj jezik.

Mi ćemo spomenuti sitnice, kojih nebi želili u takoj pjesmi da vidimo. Na pr. po nazorih pučkih, mjesto: *pod upravom bečkoga vladanja*, volili bi: pod upravom bečkoga ćesara.

Ne znamo koliko je na pučku rečeno ono:

Srce moje od radosti kipi,
A duša mi uzhićena trepti.

Nije nam pravilno:

Da obala iz temelja ljulja.

Onaj minuli: *Da mu šume ognjem gorijahu*, u prizoru kojega nam predočuje pjesma toli divno, kao da ga sad gledamo, neugodno nas se dojimlje.

Nije romonito: *koji brani Prusu širiti se.*

Niti je guslarsko: *što sam davna rad očekivao*
Oni će ti branit lievo krilo,
Nitko nije ni pomislit mogao.

Nit bi mi rekli *osvjetliti* nit *bielja* (498); nego: osvjetlati, bjele.

Niti hvalimo to što se pjesma nije znala oteti napasti, da mieša nepravilno padeže doli po zetski, bez ikakva ogovora.

Digitized by Google

Stanje u Dalmaciji.

I.

Gdje nam je domovina tolikim trudom našim, požrtvovanjem i mukom vam predana složna i jaka, danas postidjena i razlrgana?

Obzor s Krke na 1 veljače 1874.

Gospedine urednice! *)

U Beču, 11 veljače 1874.

Bezimeni pisac, koji kaže da pije Krku, u br. 30 vašega cienjenoga lista hoće da "potraži umjereno ali i- "pak istinito uzroke, koji su proizveli sadašnje veoma "nepovoljno stanje u Dalmaciji.„

Pošto vi primiste taj članak bez ikakve primjetbe, pa mu tim znamenitost skočila; i pošto spomenuti pisac traži doduše i navadja mnime uzroke sadanjemu stanju u Dalmaciji, pa i mene naročito u te ubraja, trostruka mi je dužnost, da mu se odzovnem jednako "umjereno„ a mislim bar malko većom "istinitosti„. Ja se uzdam, da će vaša nepristranost pa i sama razpravljena stvar, pribavit i ovomu momu pismu mjesto u stupcima glavnoga glasila Hrvatske.

Pisac sa rieke (sad nećemo potanko pitali ko je) najprije veli:

1. "Od onoga dana počimlje razsulo narodne stran- "ke, odkad Ljubiša postade predsjednikom sabora. Za- "stupnici bili su odlučili prisiliti ga svojim držanjem na "ostavku. Resignacijom primili su Ljubišu za predsjedni- "ka, a to bijaše prva pogrješka.„

Ja ne mislim, da je opravdano mnenje, da postankom Ljubiše za predsjednika počimlje razsulo narodne stranke. Dakako da je to žalost za mnoge bila, imati Ljubišu predsjednikom zastupstva zemaljskoga; i ja sam bio izmedju onih, koji su bili pripravui ne ovjerovit mu izbora, i tim ga sa predsjedničtva odtisnuti. Ali nitko nije

---

*) Obzorov.

Digitized by Google

nikad bio pomislio, što ja znam, da bi kakovo, bilo čije držanje prisililo St. Ljubišu na ostavku; ali izmedju dva zla, ili novo pooštreno progonstvo naroda (što bi bilo sigurno u slučaju neovjerovljenja i dosljedne uvrede vladi) ili Ljubiša, opet se uzelo da je Ljubiša, kako tad stvari stojahu, manje zlo. Ovoga mnenja bijahu i "pošteni Dubrovčani„ pa Ljubiša bi primljen u narodni klub prije nego sam ja i došao u Zadar, zaostav rad bolesti.

Ako sam dobro shvatio pisca, on kaže na dalje:

2. "Druga je pogrješka biranje Ljubiše u Beč, koje je "on izvojevao prietnjom odciepljenja pravoslavnih, glaso-"vanja proti sjedinjenju, laskanjem klerikalaca. Pavlinović "i drugovi povjerovaše onomu, koji se god. 1861 izne-"vjeri, podmetnuvši se mjesto Pulića za Beč„.

Pavlinović i drugovi ne povjerovaše Ljubiši. Nego, Ljubiša je već tu; pa, ili u Zadru ili u Beču, ili varena ili pečena, moraš ga gucati. Sad je nastalo pitanje; ili ga je laglje trpiti na očima u Zadru, da se odbor zemaljski, jedina vlast čisto narodna, izvrgne preziranju, da se namjestnik Rodić nadje svedjer u zapletu s njim; ili ga trpiti u dalekom Beču, kamo će se morati podvrći u svakom pitanju većini svojih poštenih drugova, i kamo će štogod pomoći tim novakom, poznavanjem mjestâ i osobâ? Drugovi odbora jednoglasno pristali neka mu je put u Beč; "pošteni Dubrovčani„ sami pouzdali se u njegovu vještinu tamo; a Pavlinoviću i prijateljem što je ostajalo? Pri Ljubišinu očajanju; pri zakletvah, da će nakon prvoga zasjedanja odreći se poslaničtva u Beč; pri pogibelji, da se poganom vještinom ne razpire predsude i strasti vjerozakonske od pamtivieka u Dalmaciji tinjajuće; pri potrebi, ako se Ljubiša ne pošalje, da se odabere svakako, rad mira i sloge, drugi njegov jednovjernik, i to u osobi čovjeka težnjami i značajem političkim ništa manje zazornim od Ljubiše; pri odporu proti adresi, koja je prvom na ime Dalmacije imala izjaviti pravo i želju na sdruženje s Hrvatskom; pri odporu na svaku izjavu, koja bi dužni obzir imala na ćut vjerozakonsku cieloga naroda, odporu onih ljudi, koji se danas značajem političkim hvale, i koji su tad činili odlučnom podporu Ljubišinu uz glasove njegovih jednovjernika; pri brzojavu

Digitized by Google

narodnoga kolovodje iz Zagreba, koji kumijaše za izbor Ljubišin radi pitanja željezničkoga i inih, Pavlinović i drugovi šta da učine? Oni, pristavši uz većinu nar. kluba, gledahu se okoristiti koliko toliko Ljubišinim položajem. Ovo su istine nepoznate bezimeniku s Krke.

3. "Pod Hohenwartom opet ga izabraše u carev. "vieće, pošto je svatko znao, da Ljubiša nije privrženik "federalističkoga ustroja a još manje sjedinjenja s Hr-"vatskom".

Izjavljati Ljubišu prijateljem ili neprijateljem bilo kakova sustava, ili kakove zajednice, pošto se kaže o njem, "da je eksistencija katilinarska" da je osoba servilna "vladi, da nema duha odgojena na primjere oplemenje-"noga čuvstva i težnje za gradjanskimi krjepostmi" to mi se čini g. uredniče, sasvim nedosljedno i nesmotreno. Ljubiša je najprije svoj; pa on će ti biti za svaki sustav i za svaku zajednicu, samo nek je njemu dobro, al to dobro on će najradje uživati u narodu, u kojem je nikao. Ovo je uvjek bilo moje mnenje o njem. Nego kad sam ja pod Hohenwartom uprav u skupu poštenih Dubrovčana predložio, da se nebira Ljubiša po drugi put u Beč; jedan mi je odgovorio, da Ljubiša u obće, ako uvjek i radi za se, taj rad opet zna slagati sa narodnim probitkom; a drugi mi je odgovorio, da je on sam izmedju petorice u Beču, koji je okretan i koji napokon štogod zna izraditi. I tako Ljubiša podje i drugi put u Beč, zaslugom, smiem reć poglavito poštenih Dubrovčana. Ja mu se na dalje u klubu protiviti nisam htio, rad viših narodnih obzira, al sam svoj glas dao proti njemu.

4. "Zastupnici uzeše glasovanje za izbore za ne-"volju kao posljedicu oportuniteta, da se ne razpusti "sabor".

Višekrat sam štio prosude o političkimi strankam i vidio sam, da jim je najveća hvala ili pokuda bila u tom što su znale za svoga gospodovanja učiniti ili obratno, što nisu učinile za ustavno promicanje svojih težnja. Narodna stranka, pošto je došla do većine, najprvom je svojom zadaćom smatrala, riešiti sa svoje strane pitanje združenja s Hrvatskom; pa je s toga, uzprkos Rodićevu svemogućemu odporu i uzprkos popustljivosti ili osobitoj

Digitized by Google

mudrosti nekih svojih članova, to pitanje riešila prvom, a još bolje drugom svojom poslanicom na kralja.

Drugom je svojom zadaćom ponajglavnijom narodna stranka smatrala, uredjenje zemlje tako, da se što bolje narodnost zaštiti, i dobiju zemaljski zakoni, koji bi narodu olakotili političku borbu i promaknuli obće blagostanje. Prama svomu djelokrugu, narodna većina mislila je da će to učiniti, ako izvojšti novi izborni red za sabor, ako uvede narodni jezik u srednje učione, ako sruši talijansko pučko učiteljište, ako obezbiedi razvoj pučkoj učioni, ako popuni i usavrši obćinski zakon, ako ponarodi sama sebe u saboru, ako uvede narodni jezik u javne urede, ako provede popravljen zakon zaštiti poljske sigurnosti, zakon o putevih, zakon o vodah, zakon o branjevinah, zakon o dobrotvornih zavodih i o bolnicah, ako steče željeznicu, koja bi spojila Dalmaciju sa svietom, a najprije s Hrvatskom. I ovu zadaću da sretno do cilja provede kraljevskom potvrdom, "a ne, da se ne razpusti sabor„ nar. stranka stisnula je jedno oko pri glasovanju petorice za izbore za nevolju, koje inače nije mogla nikako smatrati povredom svojih dužnosti prama ostaloj prisutnoj i neprisutnoj braći slovinskoj u Reichsrathu. Niti se narodna stranka po mom mnenju ima danas kajat svoga ustrpljenja pri mistifikaciji tadašnjega ponašanja bečke petorice; jer ako i nije svoga cilja postigla glede izbornoga reda, srednjih učiona i željeznice, što sve bijaše preko njezine same moći, u ostalom može ponosom kazati da jest: da je dala narodu u ruke zakonitih sredstva da napreduje i da se za svoj obstanak bori; da je dokazala, da je ona u svakom obziru u tri godine za zemlju znala učiniti ono, što nije autonomaška stranka u ni jednom obziru znala za deset cielih godina da učini. Većina se može za čas u saboru od izmora ili s nasilja izgubiti; ali se već ne gube stečevine u život provedene; u Dalmaciji se već proti narodnoj stranki nijedna vlada održati ne može.

5. "Ostaviše petorici slobodne ruke, glede novoga "pitanja reforme izbora za car. vieće, da tako oni odlu-"če, da zemlja gubi svoje pravo neposrednoga šiljanja "poslanika iz sabora. Odavle razkol medju istimi zastup-

Digitized by Google

"nici, jer se pošteni Dubrovčani i Monti odciepiše od "kluba. Da utvrde servilnost petorice mjesto Budmania, "odabraše Fontanu".

Nije istina da se Dubrovčani i Monti odciepiše od kluba s toga što su se ostavile petorici slobodne ruke. Monti se odciepio još godinu prije, jer se pristalo na biranje u Beč. On je htio za Beč, niek. Dubrovčani i ne pristupiše u klub, pošto petorica glasovaše za izbore za nevolju. Dapače Budmani, koji je bio s petoricom, došao i stajao u klubu, dok mu se izrekao "indemnitet" i dok se odrekao Beča. Cingrija odmah iz početka zasjedanja, doglasujuć klubu, da Dubrovčani k njemu pristupili neće, ali da će u svem u saboru s njim glasovati; — kad mu se kazalo, da nema uzroka odstupu iz kluba, koji nije uticao u glasovanje petorice, nit je još o tom svoje odsude izrekao — sam od svoje strane žaljaše da su mu tako drugovi zaključili (kn. Rafo Pučić i D.r Rubricius) proti njegovu mnenju, ali da on ne može da se odluči od njih. Zastupnici narodne većine, ostavljeni na cjedilo od Dubrovčana, koji ne htijahu da na se primu odgovornosti za posljedice, nastojeć da se u klubu doknadno osudi glasovanje petorice; zastupnici zaklinjani od petorice, da ne čine zaključaka suvišnih a po zakonske osnove koje čekaju od krune potvrdu, sasvim pogibeljnih, jer da i onako neće doći izborna preinaka; zastupnici narodne većine ne tajiv s jedne strane svoga osvjedočenja o izbornoj preinaki, a s druge strane priznav neshodnost da se zaključuje o pitanju, koje još nije bilo nastalo i koje bi odmah tad možda u najgorih okolnostih razkomadalo jur omanjenu narodnu većinu, odlučiše, da svak ostane pri svom pravu i svojim ustavnim dužnostima u obće za sva pitanja, koja bi se slučajno na reichsrathu pojavila. I taj zaključak prigrliše to većma s toga, što zastupnici u Beč nebijahu odaslanici ili saborski povjerenici, nego pravo birani zastupnici od sabora kao izbornoga tiela, kojim sam zakon davaše slobodne ruke; pa još i s toga što napućivanje i pismeno dogovaranje prošle godine "pri izborima za nevolju", pokazalo se sasvim nedostatno i izvrženo nesporazumu i mistifikaciji. Narodna većina u ostalom mislila je, da nijedno bečko glasovanje ne može da

Digitized by Google

otme Dalmaciji njezino javno pravo; to je pravo pripadanja i biranja na hrvatski sabor. Neposredno biranje poslanika iz sabora u Beč, to je bila stvar privremena, koja poglavito nas zanimaše što se opiraše sustavu naperenu proti slovinskoj našoj braći.

Izbor Fontanin mjesto Budmania nije pogrješka narodne stranke, nego ljuta nevolja položaja; jer izim njega ne bijaše tko prost ili voljan, da se bira iz gradova i trgovačkih komora, kako se po ustavu moralo. Uz to, narodna stranka bila je dužna osobita obzira gradu Šibeniku, kojeg zastupaše Fontana.

6. "Tekar kad su Poljaci odlučili da će glasovati "proti izbornoj preinaki, prenuše se narodni zastupnici u "Dalmaciji, al jim petorica odgovori, da jih ne smatraju "kompetentnimi, da jih vežu naputkom„.

Ovdje su dvie krupne neistine. "Narodni list,„ glasilo narodne stranke, netom se sbilja stalo govoriti o izbornoj preinaki, odmah početkom godine stao je pisati članke proti toj preinaki, koja je došla na glasovanje na 6 ožujka, i cio je narod bez primjetbe na njegove nazore pristajao. Nije istina, da su petorica odgovarali zastupnicim da ne primaju naputka, jer im ga zastupnici nisu ni davali. Dapače na zastupničke izjave proti preinaki izbornoj, njim dostavljene, oni su po svom tajniku do dana glasovanja odgovarali, da ništa nije prejudicirano; a isti tajnik je predsjedniku kluba zastupničkoga javljao: da mu je jur sigurna većina petorice proti preinaki.

Bezimeni pisac s Krke, sve je vidio, sve je čuo!

7. "Kad Rodić zaprieti razpustom, opet zatvoriše "Nar. list„ onim, koji su prosvjedima kasno došli„.

Rodić nije se nikad usudio, što ja znam, prietiti nar. zastupnicim; on je vrlo dobro upamtio, što mu je odgovoreno, kad je htio da nas skloni, da se u poslanici na kralja ne izjavljamo za sdruženje. "Narodni list„ nije nikomu zatvoren bio. Nego, nakon mnogo dana, kad je već svak i najdalji imao vremena da se izjavi, vidivši, da su izjave sasvim riedke, vidivši, da narod nije voljan, da se na duglje ta čorba pogrijava; a da nebi ni koristno bilo dražiti na duglje vladu, ko što bi ludo bilo ići na ruku

Digitized by Google

autonomašim, goneć potragljive narodnjake, ja sam sâm svjetovao uredniku "Nar. Lista„ da izjavi, da se završuje priobćivanje tih prosvjeda; a medju tim nek u stavki "otvorenih dopisa„ javlja kao uzgredice izjave, koje bi slučajno stigle. Urednik je tako i učinio; i tko je god voljan bio, svoj je prosvjed jednako na javnost dao; a "Nar. List„ je pokrio mlitavost narodnih izjava.

7. "Vlada bečka iztrgnu moć iz ruku zastupnikom "i povjeri ju petorici, nebili okrenuli mnenjem zemlje„.

Ovo su prazne rieči, ko što je prazno kazati, da su tobož ikad kakve vlasti u rukam imali nar. zastupnici od vlade bečke jim povjerene: oni na pr. nikad ne mogoše da izmole od nje narodnoga I.a savjetnika kod namjestničtva. Što je Dr. Antonietti imenovan savjetnikom extra statum, to je vlada učinila da sebi nabavi povjerenika u saboru, jer Seifertom napried ne mogaše, a drugoga podobnijega neimaše u spremi dalmatinskoga namjestničtva.

9. "Duh vladanja prama narodnoj stranci već se "promienio od vremena prosvjeda. Ovo je položaj sa-"krivljen od naših dosadanjih zastupnika. — Hoće se raz-"pust sabora, koji će preporodit stranku novim ljudima, "starim programom, većim značajem. — Narodnoj stranci "hoće se *a*) glave, kojom kod nas nemože ini biti van "knez Rafo Pucić *b*) program sjedinjenja *c*) emancipi-"ranje od religioznoga fanatizma i plemenskoga preimu-"ćtva. — Netreba religiozne nazore svećenstva preljeti u "zastupstvo a još manje u njegovo glasilo, kako to do-"sad bijaše. — Mi smo politička a ne religiozna stranka, "kod nas ima različitih mnenja u vjerozakonskoj struci. "Neka svaki zastupnik sliedi svoje uvjerenje; jer zadaća "im nije obraniti rimsku tezu, ni sliediti jezuitska načela "ustroja cekve, nego unapriediti narod u zemlji. — Za-"grabljeni monopol mnenja treba da jednom prestane, ako "će biti sloge i mira„.

Ovo je, g. uredniče, mnogo rieči i mnogo pustih izreka, mnogo *fraza a sensation*, malo smisla, a istine ni mrve. Meni se čini da se sve dade svesti na ovo troje: "Knez Rafo Pucić glava, novi ljudi-uda, pa tom tielu u "ruke Nar. List, da brani sjedinjenje uz narodno bezvje-

Digitized by Google

“rje„. Prije nego ću doći na ovo troje, opazit ću bezimenomu piscu, da su mu zadnji izbori za Beč kazali od prilike, što bi mu pod tom lozinkom dali novi izbori za Zadar t. j. a) dobar broj činovničkih zastupnika, koji su proti sjedinjenju *b*) dobar broj zastupnika, koji uz sjedinjenje i uz sve pravo narodne interese, brane i vjerozakonske interese *c*) malo ili ni malo zastupnika narodnoga bezvjerja.

Jako je dvojiti, bi li ostalo jedno samo mjesto izim dubrovačkih veleporeznika, željenoj glavi tih narodnih bezvjeraca. Kad pisac spominje *religiozni fanatizam i plemensko preimućtvo*, on bi imao tomu navesti koji dokaz, koji čin, kô što je gori naveo, ako i netemeljito i netočno, za ostale i manje pogrješke nar. stranke. Što ja znam, zastupstvo se naše nije nikad bavilo religioznim nazorim svećenstva, a “Narodni list„ dva samo puta, obzirom na slogu i na mir u narodu, odbio je surovo napadanje jednoga političkoga i jednoga književnoga lista, ne na “nazore svećenske, ne na načela jezuitska, nego “na dogme katoličke crkve„, kojoj pripada velika većina vjernoga naroda u Dalmaciji. Dobro veli bezimeni pisac, “mi smo politička, ne religiozna stranka;„ nit će mu se tko razuman protiviti, kad on kaže, neka “svaki zastup-“nik sliedi svoje vjerozakonsko uvjerenje„ u koliko to uvjerenje ostaje stvar osobna, stvar svačije savjesti. Ali o tom se nije nikad što znam medju nami ni spomenulo: idje li tko ne idje li u crkvu; drži li se tko ikakve, ili koje se vjere drži. Dà, “mi nismo religiozna stranka.„ Ali mi smo narodni zastupnici, i kao zastupnici razpravljamo u saboru pitanja, koja utiču u vanjske odnošaje vjerozakonske; odtle potreba, da se o naših nazorih o tih vanjskih odnošajih sporazumimo medju sobom i medju našimi birači. Inače prestao bi zajednički râd, prestala bi sveza stranke u točki koja duboko zasieca u unapredjenje, u mir i u dobrobit naroda. Inače, ustavnost bi postala krupna laž.

Vidite gospodine, da se ovdje ne radi “o rimskoj tezi„ kako prpošno nabacuje bezimenik, nego se radi ob onom, o čem se svi državnici i sva zastupstva bave.„

Predbacivati “zagrabljeni monopol mnienja„ glasilu,

Digitized by Google

koje, bar što ja znam, nije nikad nijednomu članu stranke odbacilo očitovanja svoga mnenja izuzam jednoga jedinoga slučaja u stvari osobnoj, i to proti mom savjetu, to mi se čini sasvim lakoumno. Za ostalo, kad je o mnenju spomen, dobro je ne zaboravljati, da i narod, koji trpi, koji plaća, koji bira i za kojeg svi velimo da radimo, da taj narod ima pravo na očitovanje svoga mnenja; pa to i ne sudaralo kafedžinskomu mnenju ili mnenju pazarene knjige tudjinke.

Što se naosob tiče predloga da knez Rafo Pučić bude glava narodnoj stranci, ja s moje strane neću ništa protivna imati, i mislim, da će se tomu svi zastupnici radovati, netom knez Rafo svojim umom i svojim radom, u jednu rieč, netom on svojim sposobnostima iztakne se toliko, koliko se svojim značajem iztiče. Tad će sigurno kod svojih sudrugova i kod naroda steći onoliko upliva, koliko ga se hoće za takovu ulogu. Dotle, časteći vlastelinstvo našega sudruga, mi ćemo se rado okoristiti njegovim savjetima, kô što smo i dosad; a medju tim ćemo nastojati, da se medjusobnim dogovorom pomažemo i da nas vodi zastava hrvatskoga i svakoga prava. — Što se tiče predloga novih ljudi, takodjer mislim da svaki nas želi što prije da nas oni zamiene; da mladom snagom hrle k sjedinjenju, da unaprede narod. Ali to se neće steći rušeći stare izkušane snage, nego iznašajuć i kušajuć mlade, da stare predteku; tvoreć i stvarajuć, što one nisu mogle ili znale da tvore i da satvore. Dotle, uvjereni, da nema unapredjenja uz narodno bezvjerje, uvjereni da narod naš najvećma drži do vjerozakona, mi ćemo nastojati da ga nitko liepim riečima sloge i mira ne zavede nijednim a najmanje "Nar. Listom„ kojega obstanak visi jedino od požrtvovnosti, od rada i od priloga ljudî, koji su tvrdo osvjedočeni, da je narod zadružna cjelina, što se daje unarediti jedino uzporednim razvojem svih njegovih moći i opravdanih težnja.

Kad Vam, g. uredniče, ovim odkrih koliko su površno poznati bezimeniku s Krke dogodjaji, koje je naveo, pa koliko je s toga zabrazdio u iztraživanju uzroka, koji su proizveli današnje stanje u Dalmaciji, dopustit ćete mi da Vam drugim pismom priobćim moje mnenje o tom

Digitized by Google

stanju, i moj iskreni odgovor na tugaljivo pitanje bezimenikovo: "Gdje nam je domovina?"
Primite medjutim bratinski pozdrav.

II.

Gospodine Urědniče!

U Beču, pred poklade.

Narodna stranka postala je u Dalmaciji godinom 1861. "Združenje" s Hrvatskom bila je zastava, za kojom je odmah iz početka pohrlilo samo desetak narodnih zastupnika; a svjestniji dio naroda uza nje pristajao iz obćenite želje, da se liši pritiska talijanštine i objesti činovničke.

Što saborskim djelovanjem, što narodnim glasilom na skoro zasnovanim, sve se to više pribiralo pristaša oko zastave narodnih zastupnika. Uz malicu ljudî, koje pokret 1848-e zateče u domovini, u onim godinama kad se mladenačko srdce raztvara prvoj ljubavi i okrene svojim pravcem za cieloga života, uz tu malicu doraslu i pripravnu na narodni posao, odmah se od poštena čuvstva našlo ljudî, koji godinom 1848 zatečeni u tudjini, obljubiše slobodu.

To je još bila manjina. Al je ta manjina bila umna, mlada, oduševljena. Mlade stranke, ko što mladi ljudi, ne štede se, požrtvivost njim idje od srdca; živo ljube, mnogo nada imadu, od mala živu, pa s toga i vjeruju tvrdo u sjajnu budućnost.

Uz narodnu stranku ponositu, darovitu, odpornu, prionulo je dakako, svako plemenitije mladenačko srdce, i ne ćutilo narodnosti, i ne znalo narodnoga jezika, i ne razabiralo do kraja misli narodne.

Uz tu prirodnu zamamljivost, vlada nadostavljala krunu mučeničku, surovim proganjanjem ljudî, kojim je najvećih grjeh bio, što javno pokazaše, da ljube svoj narod i prava svoje domovine; pošto ih je kraljeva rieč bila izazvala, da taj narod okupljaju, i da za domovinu rade.

Digitized by Google

Puk, i oni na ralu i oni na veslu i oni na peru, kad je čuo, kako ti ljudi, koje birokracija proglasivaše buntovnicim, znadu kazati u brk vladi njezine grjehe, i kako im ni progonstva, ni prietnje, ni tamnice, ne mogu da haka dodju, taj puk se veselio i stao je pleskati rukama.

Seljački puk, darovit i mukotrpan, počeo se to većma slobodili, sam se na borbe spravljati; a puk u kavanah po nuglim se veselio, videć da i do njegovih gospodara zna doprieti bič slobodne rieči. Ugodno je to, duhan pijuć i kavu srkucajuć, gledati kako se dečki junački bore! Jel' da g. uredniče? I na vašoj koži to se kušalo!

To su bila za narodnu stranku i za njezine prvake, doba sdvorne slave i nutrene sloge.

Ali narodna stranka, koliko joj je god mogla ugodna biti slava i dobrodošla sloga, nije mogla ko što ne može nijedna politička stranka, da ima svojim ciljem tu praznu slavu, ili da opočiva na svojoj toj slogi. Slava i sloga, to su bile dvi dične i liepe stvari; ali su te za narodnu stranku vriednosti imale, u koliko su dovodile do cilja, da saborska manjina postane većinom, da se narod oslobodi od pritiska talijanštine i odahne od sile činovnikluka, da se obistini sdruženje s Hrvatskom.

Slava i sloga, dakako, dok se je jurišalo bijaše velika poluga; ali za tom vitežkom slavom, kad što jeftino stečenom, gdje koji se borac zanio, vlastite moći precienio, svoje težnje pretjerao; u vapaju za slogom, u težnji za snagom, gdjekoji se nevaljalac uvukao u narodne redove; gdjekoji se nesposobnjak pustio na položaju, kojeg je u prvoj nestašici ljudi slučajno zapremio. Uz to navrvilo nezadovoljnikâ. Tko je god mrzio ili sustav ili osobe vladajuće, taj se upisao u narodne redove, noseć sobom svoje osobne mržnje, i svoje sebične težnje.

Mnogi što se dosad nije mogao dokopati u družtvu željena položaja, taj se metnuo u narodnjake, uzdajuć se, da kad stranka jednom nadvlada, i njegova će se sreća roditi. Mnogi potištenik, da izidje ma bilo gdje na površinu, upisao se u mlada narodna družtva; te, kad se otresao pepela, stao premišljati kako on uprav nešto vriedi, i kako bez njegova poskoka, nema narodu napredka ni u stranci bratinske sloge.

Digitized by Google

Toga svega unilo se kolima slave i sloge, u redove narodne stranke. Nit se je tomu čuditi. To je naravni prirest svake ljudske, a naosob političke zadruge; ko što je narav svakomu ustroju, da razvojem i prirestom hrane i snage, prima i kliku nemoći.

Dok se borilo, dok se trpilo, dok se jurišalo, dok rad i sposobnost i požrtvivost boljih bijahu uvjeti obćemu napredku, dokle oni pokrivahu golotinju pojedinaca, dotle se mučalo, obću slavu uživalo, i na svoje ciljeve čekalo.

Ali kad se osvojilo tri četvrtine obćina, pa obćinama osvojilo dvie trećine zastupničkih stolica; kad saborskom većinom osvojismo pet stolica na odboru zemaljskomu, pet stolica na carev. vieću; kad otvorismo stotinu novih učiona; kad "Narodnomu Listu„ obezbiedismo obstanak; kad Matici skucasmo glavnicu; kad Čitaonice zahodismo; eh! tad se našlo na jagmi dosta osobne časti, pa gdje što prilično i koristi. Ali se htilo i mnogo više nova rada: ne rada vesela tanca ili gola glasa; nego krvava rada u šestdeset obćinskih pisarnah, rada na šestdeset načelničkih stolicah, rada na stotinama učiteljskih klupa, rada u zemaljskom odboru, rada u saboru, rada u Matici, rada u "Narodnomu Listu„ i sve narodna rada.

Našlo se radnika i čestitih i sposobnih, koji su na svoje mjesto dostojno zasjeli i narodnu stvar unapriedili. Ali se našlo i pustih stražbenica. Ali se u vojsci našlo po kotarih, po gradovih i posvuda najboljih vikača za vremena slavne halabuke, a najgorih radnika za vremena mirna i ponizna rada. Našlo ih se, koji pomisliše, da netom su članovi narodne stranke, oni stekoše neka osobita prava na nasljedstvo autonomaško, i pomisliše da imadu sposobnosti na svako narodno zvanje. Našlo se taština nezadovoljenih, mržnja neosvećenih, nada neizpunjenih, koristi nepodmirenih, snaga iztrošenih; dio neznanijega i siromašnijega puka se našao bez čekane "mane„ od zastupničke večine. Odtle, g. uredniče, poglavito vika na nazadak naše sloge; odtle pomàganja radi domovine slabe, ponižene i raztrgane; odtle nezadovoljstvo; odtle odprije tajne, pa sad javne osvade i napadanja i bacanje sve krivnje na Petra i na Pavla.

Digitized by Google

Površni motritelj, gledajuć sa strane, slušajuć viku ili prišaptivanje nekih nezadovoljnika, mislio bi, da to kod nas sve gori u plamenu nesloge. Nevještak razvoju stranaka i borbam za život, videć različita mnenja, kako se krstaju kroz jednu te istu stranku, kroz jedan te isti narod, to što je začetak političkoga života, misli da je znak smrti; osobito ako njemu lično nije što po ćudi, ili mu gladko ne omiče k cilju, kojemu je on težio.

Tražiti od političke stranke na većini, u kojoj svi odnošaji valja da se ustrojno razvijaju, tražiti, rekoh, ono što se može naći u samoj manjini, jer je uvjet njezinu obstanku i napredku, tražiti prvo oduševljenje, slogu, dosljednost do skrajne mjere, dokaz je nerazuma ili političkoga "nihilizma".

Gospodine uredniče! ja sam vam natuknuo prvi uzrok današnjemu stanju u Dalmaciji, koje bih ja nazvao stanjem naravnim svakoga naroda, kojemu nakon duga napora i prve pobjede, treba malko odpočitka, da se odmori, da prve žrtve pregori, da mrtve sahrani, da ranjene izvida, da redove popuni, da položaje osoba naravnije porazgodi, u jednu rieč, da svoje snage unapriedi probavom izvojevanih stečevina.

Drugi uzrok stanju današnjemu u Dalmaciji jest zloglasno bečko glasovanje. Tim zlim primjerom, u puku uzprednu pouzdanje u one vodje, koje mu nisu lično dobro poznate. Djelovanje petoričina "organa" diže u neslogu predsudne stihije, podpuhivanjem vjerskih nepovjerenja i plemenskih sujeta.

Treći je uzrok, g. uredniče, našemu stanju, u koliko je nepovoljno, politički naš položaj i dvolično vladanje bečkoga ministarstva. Trzajuć se često zaludu zastupnici, da što korenitijega i krupnijega izvojšte, narod gluhne i sdvaja, nevideć pred svojim očima vidnijega ploda od narodne većine, narod gladan i zlopatan, kojemu mjesto radnje željezničke i neretvanske, mjesto združenja s Hrvatskom, pada u oči nenadna bahatost tisućâ činovnika, posvud razmetnutih da narod napastuju, i da se timare podvostručenimi plaćami.

Vi dobro znate, g. uredniče, što je to neizvjestan položaj, što je to stati izmedju dvie vatre. Suze me i

Digitized by Google

sad polievaju, kad se spominjem, kako u zagrebačkom saboru pokojni Perkovac, spodabljaše hrvatski narod, viseći izmedju Beča i Pešte, Spasitelju mučenu, na križu razapetu. Strašan je to položaj bio Hrvatske! Tu je slabo pomagalo i vitežtvo Jelačićevo i razbor Mažuranićev i bezprimjerno rodoljubje Strossmajerovo. Taki vam je danas od prilike položaj Dalmacije. Narod hoće prava, ali hoće i života. Ako je težko ono pitanje: "čini me sita, a štedi mi žita„ još je teže: "borimo se za pravo, al ne ubijajmo života.„

Uz ovo troje uvukla se, kroz zadnje dogodjaje europejske, kroz materijalističke visoke škole, kroz čifutske novine, kroz vladajući sustav u Cislajtaniji, neka "moda„ bezvjerstva i hajke na sve ono, što spominje na Boga i na dušu; odtle u nekoj ruci pridušena čista ljubav i smeten polet za "idealom„ bez kojih sahne požrtvivost a mah otimlje "egoizam;„ odtle lecanje od popova; a ipak bez popova i bez fratara ništa osbiljna, bar za sad, ne smie se poduzeti u Dalmaciji. Odtle zlovolje i sumnje i muke, nekih ter nekih mudrijana.

Jest, nepovoljno je naše stanje; ali tko kaže, da je Dalmacija danas nazadna, raztrgana i postidjena prama ono doba, kad je narodnoj većini dopala ruku, ne zna što govori.

Dalmacija od ono doba do danas, u same tri godine, od puke služkinje talijanštine i činovnikluka, došla je do svoga, kamo god mogaše dosizati pravomoćje njezinih zastupnika.

Dalmaciji uredismo obćine, taj prvi bedem slobode, taj temelj svakomu unapredjenju; Dalmaciji razvezasmo usta na učioni i u javnom životu; Dalmaciji dadosmo sve zakone, koje mogosmo i koji su joj potrebiti narodnomu političkomu i gospodarskomu napredku.

Što je još izostalo starežine i tudjinske pasmine u nekih obćinah i u srednjih učionah, to je sad do same Dalmacije, da još jednom pregne, pa da na svoje zasjedne: ko što je do nje, da pri novih sgodah, sama probira sve to pouzdanije zastupnike i narodne borce. To je velika blagodat ustavne slobode, da se kod nje ne dopire do vlasti organizatornim ukazima, nego radom i vješti-

Digitized by Google

nom. Mi se otimali ili spletkarili koliko nas volja, svak u slobodnoj zadrugi prije ili poslje zauzeti će mjesto, koje se pristoji značaju, sposobnostima i radu njegovu.

Uspjeh "protinarodne stranke" kroz zadnje izbore u Beč, ne može plašiti nijednog rodoljuba o stanju naše domovine: taj časoviti i prividni uspjeh nije mjerilom nesnage narodne, a najmanje nazadka njegova. Oni su izbori osbiljna opomena ljudima, koji hoće da narod vode: da moraju narodno povjerenje, stanovitim djelovanjem, sdogovornim postupanjem, sobćenjem, uzajemnim čuvstvovanjem, od naroda steći i s narodnom ići; a ne povjerenje to kojekako za se i za svoje izmajstorisati, pa narod u nekoj disciplini za sobom voditi, obziruć se više na svoje mušice i na povladjivanje sa strane, nego na želje i na životne potrebe naroda zastupana.

Pače! hoće im se „Narodni List“ sasvim na razpoloženje s programom starim. Čudno čudo, novi ljudi, hoće program stari! Pomisliti da u četrnaest godina, pošto smo doživili dva tri ustava, četiri sustava, sedam izbora, novo zakonodavstvo, nasrt iza nasrta na sve naše najveće svetinje, pomisliti, rekoh, da se danas, pošto se toliko promienilo stanje naroda i Evrope, dade uredjivat „Narodni List“, baš onako, kako se uredjivao god. 1862 ili 66! Što biste Vi odgovorili, gospodine uredniče, kad bi vam se prigovaralo, da „Obzor“ današnji nije uredjivan kao što uredjivan bijaše „Branik“, pa ni kao „Zatočnik“, a najmanje kao stari „Pozor“?

Na vjeru, g. uredniče, ja bih najradji bio, da se ni u „Nar. Listu“, ni u narodnoj stranci, nikad ni ne spomene o vjerskom, biva o crkvenom pitanju: jer sam uvjeren, da nam ga ne treba toga pitanja. Nego, pitanje to vjersko, pitanje vanjskih odnošaja vjere, biva, crkve sa državom, u većem dielu Evrope, pa i u Cislajtaniji, tu je već na dnevnom redu; razpravljaju ga svi listovi, koji na jednu, koji na drugu ruku; pa zar sam „Nar. List“ da bude ta iznimka!? Zar da narodno glasilo, ne smije da pisne o pitanju, o kojem se već seljak, gradjanin, malo i veliko od birača do zastupnika, evo šest godina svak zabavlja? Ili da se možda igramo žmirkâ kao djeca? Ili da lukavnujemo?

Digitized by Google

"Eh ma, zastupnici imadu različitih mnenja u toj "struci„ opet mi odgovara bezimenik s Krke. U ime Božje, opet vam velju, nek bude svakomu svoje mnenje, što se njegove osobe tiče; ali treba tim mnenjem pred narod izaći, u koliko to utiče u saborski rad. Inače mi ostavljamo narod, a postajemo zastupnici sami za se. Inače nosimo slobodu i ustavnost na ustima, a u srdcu "despociju„, i to despociju najnepodnosniju.

Ali, na koju će stranu „Nar. List“ naginjati? „Nar. List“ kao što svako narodno glasilo, dužan je da poštuje članke vjere uz koju, ili uz koje narod prijanja, i da zagovara kršćansko ćudoredje, i temelje zadružnomu jedinstvu.

N. L. kao što svaki hrvatski list, valja da poštuje vjerozakon; pa da poštuje posvuda pravo i monarhično načelo, ako neće da sam državni obstanak svoga naroda podkapa.

Okrom poštovanja načelâ vjere i ćudoredja; okrom poštovanja prava, uredničtvo „Narodnoga Lista„ za što da nebi primalo, kao glasove iz naroda, članke podpisane, bilo jednoga bilo drugoga mnenja, glede nastalih crkveno-državnih pitanja, u koliko su slobodna pitanja, da tako narod ima u svom glasilu prilike, da se izjavi o tih veleznamenitih pitanjih; a opet da ga njegovi prvaci mogu o tom upućivati i prosvjetljivati.

Glejte, gospodine, da pak ja nisam toliki "fanatik„, i da se ne radi o "monopolizovanju mnenja,„ nego o slobodi mnenja. Kako vidite, najmanje se pak radi o prepirkama čisto vjerskimi bilo s kim, nekmo li sa našom iztočnom braćom; koja su i u odnošaju države prema crkvi na istoj brazdi ko što smo mi "rimljani„. Možda znavor s Krke, da mi se na rieč uteče: "eto vam za ta pitanja crkvenih glasila„. On će ti ga opet! Ne razumi li taj, da vjersko pitanje, u svojih vanjskih odnošajih, ova stara Europa još u najvećoj svjetlosti XIX. vieka, hoće te hoće da razpravlja i kao državničko pitanje? Po mom mnenju dakle, najbolji uvjet što bi se mogao učiniti narodnim bezvjercim, bio bi spomenûti: tim bi se bar za sebe i ja zadovoljio, a nadam se, da bi i moji prijatelji. Mi nismo nikad kanili da pretvaramo „Narodni List“ u

Digitized by Google

crkveni organ; kao što nećemo da bude organom kakva bezvjerskog ortakluka; nego hoćemo da „Narodni List,“ nikoga nevriedjajuć, a mnenja protresajuć, bude oblovitim, podpunim glasilom naroda. “Fiat lux!„

Pomišljati ove godine o tom, da se osvoji „Nar. List“ za bezvjerstvo, pa bilo to pod imenom sloge i mira, kako je zaželio bezimenik s Krke, to je sasvim nepromišljeno; ko što je predlani i lani nepromišljeno bilo nastojanje, da se osvoji nepravcu i neznačaju, ili da se sruši. Valja znati, da kad i nebi katolici, osobni i narodni, poglaviti vlastnici bili „Narodnomu Listu“, on nebi ni mjesec dana mogao nezavisan obstojati bez njih.

Ja sam ovdje opet spomenuo pitanje „Nar. Lista“; jer se nanj s neke strane najveća baca krivnja s današnjega nepovoljnoga stanja u Dalmaciji.

Nije, moj gospodine, „Nar. List“, nisu narodni zastupnici “sakrivili sadašnji položaj„ u koliko je nepovoljan, nego, kako Vam jur kazah, sakrivi ga dugotrajna borba, naše veliko siromaštvo, male naše krjeposti, odmetničtvo 6 ožujka, sduha bezvjerja, i državopravni položaj Dalmacije.

Tko će to stanje izpraviti? Sama Dalmacija, kad se malko odmori: snage će svoje prirodno ona obnavljati, strasti će pjeniti a talog će sam na dno popadati. Na duši im je, da to pomagaju pošteni rodoljubi, koji su vriedni održati se na zauzetom položaju, svojim sposobnostima i svojim poštenim radom; ljubeć se medju sobom, i iskreno bez primisalja sustretajuć se i javno razpravljajuć ono, što ih razdvaja u poslu ponajglavnijemu za narod, da se sami prije sporazume; ili, da im narod sudi, kako po svojoj duši znade, pa da za se prigrli što voli. Donapokon sdruženje, te samo sdruženje, naše će stanje popraviti.

Dehte, vi mladi i novi, ustanite, učite, upravljajte obćinama i zavodima, pišite, radite, sborite, bolje nego što mi sborismo, nego što mi upravljasmo, nego što mi radismo, i pisasmo; položaj naš neće vam izginuti, dapače mi ćemo se pred vam sami pomaknuti. A kad mi i nebi htjeli, naš položaj narod će vam ga dati; sami ćete ga uzeti, kad budete bolji, valjatniji, rodoljubniji od nas.

Digitized by Google

Od nas prosto da vam bude! Ali na prazno, "investiciji" se ne nadajte! Jer najmanje je prosto da narod izdaju oni, koji se na zastavu njegovu zakleše, da će ju braniti, dok je boljim predadu, ili dok im je iz ruku mrtvim dušmani ne iztrgnu. U javnom životu se ne kaže: miči se ti da ja sjednem; nego, tko je voljan, pristupi i zasjedne; pa slabiji i sam se pomiče. "Diplomi" stvaraju doktore, povelje podjeljuju plemstva; ali Bog sam i naš rad daje glavu; te svak može pri svojoj glavi uzkliknuti: "Dieu me l'adonné, qui me la touche?"

Gospodine uredniče, ja znam da se nekojim imenito oba me zub lomi: ja vuk, ja medjed; al ja za se osobno ne odgovaram, dok ne budem otvorito izazvan; i to s toga da prvi ne taknem u osobe, da ne krenem u osinjak; da uz svoje pravdanje ne budem prinudjen drugoga da vriedjam. Tko pak — pokle je proštio moje dvie besjede, Ješku i Imotsku, te moja dva programa, god. 1870 i 73 — srdi se na moj "papsko-hrvacki fanatizam", kako to ćine "Zastavini" dopisnici iz primorja (!) ja ga puštam da bekrija. Tko mni, da moje djelovanje ne odgovara momu mišljenju i momu pisanju, ili se obzire na prazne osvade mrziteljâ katoličke crkve i hrvatskog naroda, ja ga žalim.

Napokon, onim koji i mene pitaju: "Gdje nam je domovina?" odgovaram: Moja i vaša domovina je na žuljavim dlanim i u čistim dušam: eto vam je u učionam, eto vam je u obćinam, eto vam je u uredima, eto vam je u čitaonicam, eto vam je u gospodarskim družtvima; eto je u ljubavi narodne misli i u pregnuću narodne duše; eto vam domovina na javnom têgu, na ljutu položaju: čeka vas na stupcima "Nar. Lista" da ju tješite, da ju napućujete; čeka vas u Matici, da ju prosvjetljujete, da ju razgovarate; domovina je tu, ali vi gdje ste?

Primite, g. uredniče, šaku ruke Vašega iskrenog prijatelja.

Digitized by Google

III.

Gospodine uredniče!

U Beču, Biele Subote.

"Dopisu s Krke od 1 veljače, odgovorio sam na 11 i na 16 i. m. Ja sam mojim odgovorom nastojao, što na kraće moguće, da odkrijem, kako su bili površno poznati g. piscu dogadjaji, pa koliko je s toga zabrazdio u iztraživanju uzroka, koji su proizveli današnje stanje u Dalmaciji; i kazao sam moju o tom stanju, te iskreno odgovorio na tugaljivo pitanje bezimenikovo: "gdje nam je domovina....?„ Na zahtjev nova melema u "vodstvu "g. kn. R. Pučića, u novim ljudima i u izvratku "Nar. "Lista„ na stari program,„ ja sam suprotstavio "odmor i "razbor samoga naroda, sdogovorni råd sposobnih rodo-"ljuba, priznanje svih opravdanih težnja, slobodu javnoga "mnenja, te naše sdruženje s Hrvatskom.„

Vama g.redniče haran sam, što najpovoljniji sud izrekoste o mojoj toj "repliki;„ ko što sam haran mojim prijateljem i drugovom u Dalmaciji, koji bez obzira na razliku gdjekojih nazora, povladiše mi pisanje.

Nego, meni nije do bilo čije pohvale, nego mi je poglavito do priznanja istine; pa sam baš s toga i očekivao svaku otvoritu izjavu, bilo s koje strane, da bolje razbistrimo, ako je možda još kome danas u dalmatinskom položaju što sumnjiva ili mutna, nebil stvar jednom ostala na čistu.

Kad kroz puna dva mjeseca bezimenik s Krke nije mi prigovorio ni slovca, vlastan sam pomisliti da se i on sam osvjedočio o netemeljitosti svojih viesti i dosliednjih izvadjanja. I to, koliko mene kriepi, toliko diči g. pisca,

Nego, g. uredniče, po gdjekojih prigodnih nahrcivanjih, rek bi da se neka čudnovata ruka provlači kroz Obzorove stupce, kojoj kao da nebi po ćudi bilo, da se zaborave ili da se baš zabace tvrdnje g. pisca sa Krke.

Pritom, poštovani glavni urednik Obzorov i prijatelj Miškatović, odgovarajuć na pismo g. Danila izrično veli; "Sada tebe i Pavlinovića molim, da pokročite još koji "korak napried.... jer bih vas obojicu raztužio, da vam

Digitized by Google

"samo spomenem, da braća kad rade o potrebitoj slogi, "nesmiedu gledati s priekori unazad.„ Pošto u svom listu na pepelni dan, na prijatelja Miškatovića, "kojemu su stvari (prijatelj mu Danilo kaže!) dosta poznate„, pošto Danilo bjeločano uztvrdjivaše da: "Nesvjesnim prosvjedima i nepodobnim navalama„ (proti bečkoj petorici radi poznatog glasovanja) "nije bila uzrok načelna politična protimba, nego lična strast„ (*Obzor* br. 47), svakomu će se iole razumnu i sama misao nametnuti, da Miškatović po "onom, što mu je dosta poznato,„ sudi da se moja "lična strast„ proti Danilu uplela u "prosvjede i u navale„ na bečku petoricu. Svakako, u najblažijem tumačenju Miškatovićevih rieči, svak će mi priznati, da on cieni, da sam ja neprijatelj Danilu bar onoliko, koliko je njemu "dosta poznato,„ da je Danilo neprijatelj meni, pa da se jednako odnosi na me koliko i na Danila ono njegovo: "braća kad rade o slogi, nesmiedu gledati s priekori u nazad.„

Niesam se nikad nadao, da će se ovako sleći u „Obzoru" pitanje, koje je ipak pisac sa Krke s višega zametnuo, a ja sam nastojao, da ga po mogućnosti na niže ne dovlačim. Sad je već tu, pa je reda govoriti.

Koliko je i kako je poznato Miškatoviću od predlanjske i onomlanjske godine iz Pešte i Beča o "Danilovoj ličnoj strasti„ proti meni, to sad ne treba, da drugomu kazujem. I onako meni nije u ćudi obzirati se na bilo čije uvrede; jer sam ti srdca odviš ponosita, a nagrada mi je moga poštenja najbolja u mojoj sviesti i u Bogu.

Meni je danas ovo jedino pred narodom očitovati, da ako sam od godine 1866 kadšto s Danilom bio u sukobu, to je bilo od prijateljske ljubavi prama njegovoj časti, i od vjernosti prama narodu i crkvi, kojih smo obojica sinovi; te, da moja najveća "lična strast„ proti Ivanu Danilu, bijaše tad, kô što je danas duboko sažaljenje.

Pa bi zar trebovalo da navadjam dokaza, i da naše obćinstvo žalostim nepoznatim dogadjajima, kad i onako sám Danilo, ko što je lani o "Božjoj vjeri„ kazivao, "da obrane ta ne treba, jer nitko ne može da njoj škodi,„

Digitized by Google

tako segodišća u istom listu na Miškatovića, pošto je na "ličnu strast„ svu krivnju svalio, malo niže sám svojom rukom nadostavlja: **Narodna korist!** "Van ovoga "programa nema ni političnc mudrosti ni rodoljubja. Na "ovom se narodna stranka može samo obnoviti i učvr- "stiti.„ Oh, da je sad ustati Bentham-u, kako bi taj koristoslov poletio na Danila, da mu nos odkine, nebil kako zajazio more izmedju Inglezke i Irske.

Bez šale, gospodine, čovjek, koji ova načela pred svietom izpovieda, i misli, da ih najmudrije izvadja, kad proti svojim izjavam i proti mnenju svojih birača glasuje za izbornu preinaku naperenu na zator slovinskih naroda; čovjek, koji na glas nepovjerenja svojih birača opozivlje se na narod, te povjerenim položajem i plaćenim glasilom mûti, da k sebi privuče stihije bilo koje, nazivljuć "narodno poštenje„ praznom riečju, budeć davne vjerozakonske mržnje, podpuhivajuć vjersko-plemenske taštine; čovjek, kojemu u stotine hiljada duša nitko se ne usudi da mu spomene imena na biralištu, pa nakon takove osude, još ka' od dike podmeće se u jaram "Listu„, koji uz dosadanju zadaću skoro poduze da bunca o državopravnom ciepanju Dalmacije, a tunomadne zače da draži predio na predio, da taj čovjek danas osbiljna šta misli? Da je s tim čovjekom o "programih„ prepiranja, ili da je proti njemu imati "lične strasti?„ Sbilja, moj gospodine, žalimo staroga pisca Marka i Tadije, koji je u svoje vrieme trpio za narod i sgodnih znao kazivati puku, žalimo skupa Ivana Danilova.

Eh ma, gospodine glavni uredniče, vi izim moje krivnje "osobnih obzira„ priznajete još jednu vlastniku Zemljakovu: "Vašu pogrešku,„ vi pišete, "vašu pogrešku "imali bi Klaić i Pavlinović drugim načinom popravljati.„

Ovako ti se mi liepo koturamo, sa visokih brdija kroz nizoke dolove i kroz cvjetorosne dionice. Bezimenik s Krke govorio je o sadanjem nepovoljnom stanju narodne stranke, spominjuć samo u prošlosti i to uzgredno odpadnike. A sad vi zaboravljajuć bolovanje ciele stranke, sklapate ruke nad tim nesretnjacima, ko da je tu sva, ili bar glavna naša bieda; da pak opet do koji dan, prigodom željenoga izbora, što je poglavito imao osvjetlat

Digitized by Google

narodno poštenje, pjevate iznebuha "hosanna„ nad novorodjenim vodjom, koji će ojednom sve razkrčiti, potriebiti i izcieliti!

Nego, redom da pijemo te zdravice, ako i jesu malko trpke i grke. Kad ste jednom javno izustili, da nevalja Klaiću i Pavlinoviću "način popravljanja,„ mislim vi ste bili dužni i njima i obćinstvu, da kažete rad šta da nevalja, i koji bi način bio bolji; a ne opet naprtiti sve na nje same: "to je vaš zadatak.„ Ili ne znam, gospodine, šta one vaše rieči znače, ili znače to, da vi opet mislite, da je sve osobna pizma, ili nerazbor Klaićev i Pavlinovićev. Zar vi ne čuste da vam je sam vlastnik "Zemljakov„ samog sebe pobijajuć najsjajnije dokazao, da ga nije ni u "ličnoj strasti„, o kojoj malo više govoraše, ni u "načinu popravljanja,„ koga vi spominjete, nego da je cio šejtan u "programu narodne koristi„ tumačenu (to se razumi!) po rabošu zadarsko-bečke kancelarije!?

Višekrat se čula rieč: goropadno ste na nje s početka navalili, pa su se s toga uzkopistili. Ovako govore svi oni, koji nisu pomnjivo motrili, ili su zaboravili tečaj stvari. Čujte što je istina. Kad smo se osvjedočili, svi narodni zastupnici u Zadru, iz njihovih pisama, iz tiskanih izjava, te iz stanovitih priprava, da petorica misle svoju krupnu pogrješku okrenuti u sustav, u nov "program narodne koristi;„ kad smo se osvjedočili, da petorica hoće pošto po to da novim "organom„ narod pod zaklopac svoga programa okupe, tad smo se latili sredstva najprečega i najpodobnijega, da spasimo narod od pometnje i da mu predočimo jaz u koji petorica zapadoše. Nas je red bio sjekirom presjeći javne sveze s ljudima, kojim dadosmo položaj, da nam pomažu dizati narod, a ne, da ga zavadjaju u blatija mrtva koristoljublja. Na osobna napadanja posegnusmo samo tad, kad crna ruka stade kroz "Narodne Novine„ na snope kroz Dalmaciju razbacane, razmahivati zublju nebratske mržnje, sumnjičenja i potvore, nebi li se kako njihovo nedjelo prokralo kroz tisuću razpaljenih duša. U tu poganu ruku prstom ukumismo, da se narod spasi.

Ali i tad opet za Ivana Danilova naosob zapisane su u „Nar. Listu", častne opomene, ebi se on kako raz-

Digitized by Google

trieznio i iz požara, dok je još na vrieme, izskočio; i te bratske opomene i osobne hvale Danilove napisala je sama ova moja ruka: dok sve ostalo što je žešćega u poslu petorice napisano, napisano je dogovorom i popravkami članova narodnoga kluba.

Ovo je za prvine.

Kad je minuo prvi oganj i narod ostao na okupu, mi smo jedino bdili, da svaku treću ili četvrtu navalu otresemo. U to stiže u Zadar prečastni naš prijatelj Rački. i na molbu Danilovu, da bi stvar smirio, on nam prosbori, i našav Klaića i mene pripravne na uvjete, na koje je on sam stvar sveo, podnese ih Danilu. A taj? bjež od njega kô oparen, sa svojim "non possumus."

Kašnje opet zamoliše, da se u „Nar. Listu" dademo na "objektivnost," jerbo da i onako preko izbora neće trajati njihov organ. Mi tad sasvim uduhnusmo, kô da ih nije na svietu. Nego kako se primicaše izbori, eto opet iz zakutka Zemljakova prpora, laži, podmetanja, nagovaranja. Ja se tad ne nahodjah u Zadru, nit od moga odlazka do danas zapisah rieči o toj bruki, izim otvorenoga pisamca na 12 listopada pr. godine. Ali uredničtvo „N. L." ako nije htilo da izda narodnu stranku, red je bilo da suzbija napadaje.

Izbori na Beč prispiše i minuše uz neslavno rovarenje Zemljakovića; narodna je osuda pukla glasna, jasna, ali Zemljak sa zemljakovićim ostaje na duraku. Na koju svrhu?

Pri saboru neke sebi prikučiše; neću pitati koje, ni kako; tè, pozvaše na dogovore, u samom javnom pozovu sumnjičeć i opadajuć; nudiše "pomirenje" kao stranka sa strankom, stranka "narodne koristi" sa strankom "narodnoga poštenja," uz uvjet priuzdržaja svoga "organa Zemljaka" i svoga osobitoga "kluba — narodne koristi."

Ja na saboru ovoga puta nisam bio, da me nitko ne krivi, ako do takoga pomirenja dodje, ili ako ne dodje. Šta hoće još danas ta vrsta? Ako hoće da nadalje ostanu kao stranka, "s programom narodne koristi, s organom" toga programa, i sa "sredstvima" te koristi, pa kušaju da i narodno poštenje k sebi privuku, uzalud im sva gramatika i sva pulitika sa ljudima koji znadu, da

Digitized by Google

sve mogu žrtvovati za narod, ali ne svoga poštenja. Ako hoće da se vrate k narodu, i na štetu i na korist i na muku i na pokoj, a prije svega na značaj i na poštenje, nitko im za cielo neće ništa oduzeti. Svi će oni ostati na zapremljenu položaju, pa će moći skupa s nami raditi o narodnom dobru, kojemu je poštenje najsjajnija kruna. "Kus do usta, glas do vieka„ kaže naš pošteni narod u svojoj prirodnoj mudrosti.

Kod novih bilo kojih izbora, odlučit će volja toga naroda i njihovo odjakošnje ponašanje. Tko je proživio u političkom životu, pa se otimlje za zastupnički izbor, mora priznati, ili da je on kukavica, koji nije dostojan narodnoga povjerenja; ili da je narod kukavica, za kojeg tad ne vriedi da se čovjek troši.

Evo po mom mnenju, kako bi se naravnim načinom, bez ičijega poniženja ta rana smirila. Jednu samu nagadjam što nebi možda svi zemljakovići priznali: to vam je vodstvo Klaićevo, koje vi na 19 ožujka proglasiste. Srećom da Klaić i ne hlepi za vodstvom, kavka bi ste mu ga vi htili naprtiti, s toga je prelasno pogoditi i zemljakovićim, i još kojim.

Eh, da je izbore vršiti ka' što pisati čestitke, lasno da bi se Dalmacija, slaveć pobjedu kotarske braće, koliko radi odličnika svoga Klaića, još više radi osvećene tromosti zadnjih izbora, radi supora obiesti autonomaškoj, a najviše radi osvećene uvrede reichsratske, lasno, rekoh, da bi se Dalmacija i dala pod vodstvo. Ali ga nije tako.

Gospodine uredniče, mi smo vam Dalmatinci pučani, pa smo težki na vodstva. Naši svati imadu i prvenca i barjaktara, i domaćina, i starog svata, i djevera, i jengjije, kad hoće da bude prava kita od ugovora. Pa ti je još stanje naših zemljištnih zadružnih i duševnih odnošaja takovo, da osobno vodstvo ne dotiče. Nego? Slobodna i sdogovorna zajednica narodnih odličnika pod zastavom prava i poštenja; ta nam se hoće, i te smo se do 6 ožujka lanjske godine uskup na javi bar držali. Poštenja, nezavisnosti i rada razumna; eto do čega nam je.

Tko neće, moj gospodine, da žali na "deziluzije„ valja u politiziranju da se ne zaliće "u magle zlatnih sanjka„ nego da motri dogodjaje, da razabire obstojno-

Digitized by Google

sti, osobe, uzroke, ćudi; da razumi raznovrstne težnje, te da na tvrdo staje.

Sad mi dopustite, da nešto smrsim na skok. Spominjem se, da sam nedavno štio neki članak: "Kenne dich selbst.„ Govoreć o Gregerim i o nekim šupeljcim „Narodnih Lystih," česka „Politik" veljaše od prilike i ovo: „Tko u vieku praznih izreka, ne zna da se otresa na feudalizam i na klerikalizam taj je na pogibelji da kod njemačko-ustavovjerskih novina izgubi glas liberalca, a to ti je baš težko po vrbeće ćudi mladočeske. Kažimo bistro gospodi liberalcem, da oni ne razume nikakve izvorne politike, a da najmanje znadu da rade o samostalnoj slavenskoj politici. Oni su tako nakadjeni na praznoj frazi tudjoj, oni su tako zagrezli u mudrosti Welker-Rottek-ovoj, da oni vjeruju, da je i Českomu narodu dobro sve ono, što u svojoj prepredenosti Niemci za sebe izmudriše. Majmunčenje za tudjim liberalizmom čini da liberalci mrznu našemu puku, koji svojim prirodnim umom dokučuje, da, kao što ga niesmo u srednjem vieku, tako ti ga mi niesmo ni Niemci."

I u nas u Dalmaciji ima takodjer jakoljak liepih ljudi, kojim se pokret talijanski zasjeka' u glavu, kao uzor domoljubja; a iz francuzkih novina izpijaju ti cviet političke mudrosti. U poznavanju svoga naroda i njegovih težnja ti su ljudi izostali: hrvatske povjestnice slabo znadu, a odnošaja na jugu slovinskom ni za liek. — Te nam je inače čestite duše, zajednicom svadjati u kolo; te nam je odlikovati, ali u isto vrieme paziti, da nam tudjom izukom ne mrse narodnih posala.

Sad na vas, gospodine uredniče, pa sam gotov. Vojnička je granica već razpuštena, pa bi red bio, da se mi Hrvati jednom već kanimo Führera; ta ih ne treba posvuda! Moje je uvjerenje da su vodstva već koji put dognala Hrvatsku do ruba propasti. Postojana moć strankam i cjelokupnim narodima, najpouzdanija pridolazi od suglasna rada svih ovlašćenih činbenika: odtle prednost ustavnosti, i velika pogibel diktatura, koje opravdati mogu same iznimne pogibelji, uz priznate nesposobnosti s jedne, a s druge uz priznate vanredne darove.

Na koncu opet velim: službeni program narodne

Digitized by Google

koristi na stranu; pa naš sdogovorni rad, koji ne izključuje nijedne opravdane težnje, taj će unaprediti našu domovinu s oba kraja Velebita; a vrieme će mnogu izvidati, ko što će ljubav stare rane zalievati uljem smirenja, kad mi nevještim rukama ne budemo ih češće obvijati, prpati i povredjivati.

Znam da sam ovoga puta vaše ustrpljenje jako izkušao, ali se nadam, da smo se za više vremena razumili, pa da ću Vam, gospodine uredniče, do vieka ostati harni.

P. P. Poštovani I. Danilo u pismu 27 veljače, javno pitaše me, da mu izpravim, što sam ga, "pišuć iz pameti nehotice okrivio" u prvom mojem listu na Vas. Da "mistifikacija" nije krupna rieč, i da u ostalom niesam skrivio, najbolje će mu zasvjedočiti "Izvješće dogovora narodnoga zastupn. kluba u Zadru, sa zastupnici na carev. vieću;" kô što "zapisnik sbora nar. zastupnikâ na 25 veljače 1872." Oba ova spisa, koja može uz izvorne priloge naći kod tadanjega tajnika, slobodno mu je da prouči i kod' mene, kad ga god volja.

IV.

Dragi Vinko M....

Beč, u oči Jurjeva dne.

U glavu ti pišem, poznajuć po perju i po pjevu, da ti kroz Obzorove stupce turaš u sviet dopise s Krke o "Stanju u Dalmaciji."

Pišem ti u glavu, jer ne odoli ustrpljenje boriti se proti ruci, koja iza ledja odgovorna urednika i ugledna glasila, bez obzira sgrće po ulicama odtud i odovud, te hoće ka' od biesa da baca na svakoga kamenje, teke da praska, i da se sve to veće otegoćuje sporazumak, na koji, danas kad se dušmani spremaju da pomoću tudjina opet sgrabe za kiku, valja da teži svaki pošteni rodoljub.

Meni se čini da u sličnom poslu, nije ga samo do stvari o kojoj se govori; nego je mnogo i do onoga koji govori. A da kako ne? Čovjek koji, pošto se za dva ciela mjeseca pošulio, nakon primljena prvoga odgovora,

Digitized by Google

sad opet iznebuha gjisa i dolazi ljudem do brka, i kazuje o sebi ka' od gizde "ja sam svojim trudom sebi neodvi-"sni položaj priskrbio.... svoju neodvisnost hoću da sa-"čuvam u stranki;.... položaj moj duševni i materialni "dopušta mi da sudim i radim po svom uvjerenju......„ taj red je da pristupi svojim golim imenom pred narod. Zar da nebi cielo obćinstvo imalo prava, da sazna onoga koji kaže cieloj narodnoj stranki: "mi predasmo vam u "ruke domovinu složnu i jaku.... Mi koji smo vojnici u "borbi.... Ne smijete zahtievati od (nas) narodne inteli-"gencije da abdiciramo svomu razumu i čuvstvu?„ Eh, takog brkonju vriedno je da obćinstvo zna, jer svakomu samo se nameće: A ti tko si?

Jesil' ikad gledao kroz sitnozor, dragi moj Vinko, što ga zvjeradi svake surlice i svakoga osnaca izlićc iz razcvala suncokreta? Ja nemam paukovih mrežica ni mravinjih papaka da te zvierke lovim po zraku ili da ih čepam po tlehu; ali ga imam još dovoljno duha, da ih izkijam, kad mi u nozdrve nalete.

Što ga imaš ti sa zemljom i sa zemljakovićim, što ti je bivalo u Budvi, što li u Zadru sa vitezom Ljubišom, to su moje nestarosti. Nego što ti mene provlačiš kroz svoje prste, o tom da koju progovorimo.

"Ako sam u glasovanju (ti kažeš) za izbore za ne-"volju izpričao petoricu, bio sam u družtvu gg. Pavlino-"vića i Klaića, koji su mnogobrojnimi pismi zaklinjali "bokežke patriote da u meetingu ne odsude djelovanje "petorice„....„ ti to govoriš, koji na pamet da znaš, od koga je u Zadarskoj bašći nagovaran Pavlinović da piše u Boku, ali ga on ne pisa nikomu ni slovca? Znam da ni Klaić nije nikomu pisao; jer je i on znao za tadanje goropadne ukore bokeljske, koje pa okruni izbor Ljubišin (!!)

"Šta više? jedan od petorice bi izabran u zemalj-"ski odbor, da budu u većini zemljakovići. To je bar ne-"dokučivo, jer pogreškom ne mogu nazvati.„ Kad proučiš, Vinko, zemaljski ustav, pa saznaš tko je birao i koliko je glasova imao Danilo da bude zamjenikom Takonovim, tad će ti puknuti izmedju očiu, i dokučit ćeš što žalibože sad ne dokučuješ, a sudiš.

Digitized by Google

Na druge netočnosti o dogadjajih neću da se obzirem.

Nego, štijuć tvoja razsudjivanja o stvarima iskreno ću ti izpovjediti, da ja ne dosižem, kako ti možeš biti "zadovoljan„ s mojim odgovorom na tvoj prvi članak: "Stanje u Dalmaciji,„ predpostaviv, a ipak ni slovcem ne dokazav, da sam "preskočio bitne činbenike„ i da nisam dokazao, "da su tvoji stvarni navodi bili većinom neosno- "vani.„ Ja ne dokučujem ni to, s čega bi tebe, ili bilo koga pekla ocjena u "N. L.„ djelovanja d.ra Antonietti-a, do njegova imenovanja za namjestničkog savjetnika; pa radšta bi ti ili tko nazivao onu ocjenu "apotheozom, **koja** "je vriedjala zasluge svih drugih rodoljuba?„ Valjda i tvoje, Vinko, po Rieci i po Varaždinu? Razboran i nestrastven štilac neće toga ništa naći u onom članku. Ako bi pak d.r Antonietti i nadalje sliedio začetim tragom, nakon kobnoga 6 ožujka, upuštajuć se u izborno rovarenje, što bi imao marljivo i duševno vršiti svoje zvanične dužnosti, tad, uprav s onih hvala, stigla bi ga žešća osuda narodnja.

Sad ugazimo u krupninu. Ti ovoga puta pametno veliš: "religija nije politika„, ali još pametnije odmah dodaješ: "državničtvo mora da se bavi sa odnošaji vje- "rozakonskih družtva i raznih crkava„, pa odmah sliedi, ne dokučujem kakvom logjikom, "jer državnici ne sma- "traju dostatnim indiferentizam amerikanski za takove "odnošaje. Lahko je izreći: slobodna crkva u slobodnoj "državi; ili neka se jedna od druge odciepi, pak će biti mira.„ Koliko je, druže, ovo gori umoslovno zamršeno, toliko mi se čini, da nit je državnički nit pravnički izrečeno ovo doli, što odmah za gornjim sliedi. "Njihov su- "stav (države i crkve) ipak to ne dopušta; te se mora "priznati državi **neki** (*koji?*) vrhovni nadzor, da po "sustavu crkve nebude uštrba državnomu, ali nikako "**prava** (*nego?*) uticanja u crkovni sustav.„

Eh, Vinko moj, ja ne znam kako bi se Kant našao s ovim nazivljem, ali se bojim, da bi se Toma Akvinski skrušio. Mohl bi rukom odmahnuo, a ja ti se brate, ka' lud smijem uz staroga Antu Kuzmanića, kad je nekih godina govorio Spljetskomu Hrelji: "brže ti je sedlo od

Digitized by Google

"konja, gospodaru.„ Dakako da se momu smjehu nećeš čudit, jer ja nisam izučeni pravnik.

Pošto si kazao, "da ti ne dopuštaš državi prava u-"ticanja u crkovni sustav......, i da se mi možemo sla-"gati u nekojih pitanjih, odbacujuć zakonsku osnovu o "uredjenju vanjskih odnošaja katoličke crkve, pa i o uz-"držanju crkvenoga braka„, veliš, kao predomišljajuć se, "ali **ne znam** bili se mogli složiti u pitanju o uzdr-"žanju manastira i njihovih dobara (!?). Jer sve što rim-"ska kurija (?) brani, nije članak vjere....„

Eh, Vinko moj, red je na meni, il' ti drago il ti mrzko, da ti kažem: baš znam sad, da to niesi proštudirao; znam da ne shvaćaš naoposum prava crkovnoga, ni njezina ustroja. Ti miešaš samovoljno kuriju sa Petrovom stolicom: ti ne lučiš prvenstvo pravomoćja crkvenoga od apoštolskoga učiteljstva. Inače kad bi to ti razlučivao, tad bi znao, da tko je u načelu proti manastirim, taj je proti pravu i ustroju same crkve katoličke, dapače taj je proti samomu vangjelju, i proti slododi saviesti, koja napućuje i ovlašćuje na vršenje evangjelskih svjetovanja.

Da si proučio, moj Vinko, naosob prošlost našega naroda, tad bi ti prvi zavapio protivnikom naših manastira, ono što je Providur Riva godine 1774 vapio mletačkomu starovieću, kad je to po novajluku počimalo da ih zatvara i po Dalmaciji ka' po Italiji: "U Dalmaciju ne krećite. Ja ne mogu da vam opišem zasluge, u ratu i u miru, redovnikâ presv. Odkupitelja. Samo ću vam kazati, da izim što su nastojni pastiri 84 najvećih župa, pravi težaci u vinogradu Gospodinovu, u tri zadnja rata pomogli su nam više nego sva vojska, jer su nam svojim duhovanjem pribavili ne samo mnoga sela i prostrana polja, nego ciele kotare. Da samo spomenem juriš na Knin, na Sinj, na Klis, na Herceg-novi, koje osvojiše hrabreni vojnici Isusovi i Duždevi, u jednoj ruci noseć križ, u drugoj sablju pred stotinama svojih pučana; mnogi natopiše krvlju svojom, bojne poljane; mnogi izdahnuše na kôlju u turskim rukama, dobrovoljni mučenici vjere i otačbine. Ove i druge zasluge ne iznosim ja sam, nego su vam ih već izkazali vojvode moji predšastnici Foskoli, Valieri, Korneri, Emi....„

Digitized by Google

Kad bi ti osbiljno promišljao o budućnosti našega naroda, ti bi bez obzira svakomu vjetrogonji rekao, pa te i potvorio klerikalizmom, rekao bi ono što je Maršal Marmont rekao Napoleonu, pošto je sam bio pokušao plienjenjem samostanâ i strieljanjem fratara da zavlada Dalmacijom: "Veličanstvo, lažno potvoren i pred javno mnenje izazvan od samih službenih novina Milanežkih, usudjujem se pristupiti k Vašemu Veličanstvu, da istinu kažem.„

"Treća je godina da sam već u Dalmaciji i proučio sam mišljenje, ćud i običaje ovoga puka. Nije mi se mnogo htilo da razumim, šta su ovde i koliko mogu Franovci presv. Odkupitelja. Pola je župâ u njihovim rukama. Puk ih ljubi i uza nje prijanja; i pravo je, jer su oni za puk i uvik su s pukom. Pa sam razumio, da ako ste s fratrim u miru, u miru ste s cielim ovim pukom, i on vam je podložan, što se po svietu sgadjalo da sgadjalo. Inače, pukne li vam rat sa susjedom; vatra vam je ovde gotova, i naopako po nas. Ova dva razloga bila bi dovoljna da se obzirem osobitom prijazni na Franovce. Ali ta dva razloga nisu sama. Svi kršćani bosanski nemadu do redovnikâ ovoga reda; u Arbaniji takodjer mnogo ih je; pa su ti oni medjusobom u dogovoru. Ako je red sv. Frane zadovoljan u Dalmaciji, i ako ga ljubeznivo pazi ova vlada, tad fratri bosanski i arbanaški nadaju se dobru; oni su za vas, pa su tad za vas, i oni svi kršćani. Inače, nema ništa, Veličanstvo. Napokon, ako ćete iz ove kršne Dalmacije oduševljenih mišica za vašu vojsku, ako ćete da vaš dobar glas prodje kroz narod od mora do Save, držte se fratara, Veličanstvo.„

Nego što bih se ja prtio da branim od tebe fratre, kad nisam još ni samog sebe obranio od tvojih krutih udaraca? Evo kako me liepo ti pred narodom osvadjaš.

"G. Pavlinović izpovieda sriedovječna načela. Ne "može dakle ni misliti, da može ravnati po svojoj misli "svu inteligenciju narodnu, jer mu eno i na carevinskom "vieću d.r Monti ustaje kao antiteza. G. Pavlinović pako "odmah nazivlje narodnim bezvjerjem, ako od syllabusa, "i to naravno svih njegovih točaka, ne priedje se sliepim "vjerovanjem do papinske državne vlasti; od nepogrješi-

Digitized by Google

"vosti njegove, do strančarenja proti jedinstvu Italije i "za uzpostavljenje burbonaca i karlista u Francezkoj i "Španiji. Ja dvojim, da će se jedva drugi u Dalmaciji "naći, koji bi ga sliedio, ako baš nije svećenik..... Je- "dan sam zastupnik, pa bio u suglasju sa svim jednim "stališem koga predstavlja, nije vlastan narinuti svoga "vlastitoga mnenja čitavoj stranci, ma kako zaslužan bio.„

Prije svega žalit mi je, Vinko moj, da niesi shvatio pravoga smisla one moje izreke u I.om pismu o "narodnom hezvjerju.„ Ja sam ovim riečima označivao "državni indiferentizam,„ kojega vidim da danas odbacuješ i ti, a meni se činilo da si ga u prvom tvom dopisu zagovarao "onim opetovanim izrekami: "ne treba religiozne nazore "svećenstva (štij: crkve) proljeti u zastupstvo„ (stij: u zastupani narod, t. j. u državu i nje zakonodavstvo). "Neka svaki zastupnik sliedi svoje uvjerenje, jer zadaća "im nije obraniti rimsku tezu, ni sliediti jezuitska načela "ustroja crkve.„ Žalim, da pošto sam ti već u prvom pismu dokazao bistro, da nema kod mene ni u namjeri ni u djelu, "zagrabljena monopola mnenja„ opet mi sad u oči kažeš: "jedan zastupnik nije vlastan činiti, da u gla- "silu stranke valjaju jedino njegova načela, na uštrb slo- "bode svih članova.„

Eh, da ti mi je do šalucanja i do štipucanja, načešao bi se, vjera ti je tvrda! Vinko sudče, jesi li ti proučio ozloglašeni syllabus? Ako jesi, kako ti može duša podnieti, da miešaš syllabus sa državnom papinom vlasti; nepogrješivost njegovu sa strančarenjem proti jedinstvu Italije, sa strančarenjem za Burbonce? Ako nisi, kako ti obraz podnosi, da takove nesmisli u sviet prosiplješ? I prosiplješ ih proti čovjeku, kojega su ti izjave u predmetu pod očima, bez da navedeš ijedne stavke, ijedne točke, ijedne besjede, izim one gornje dvie ne razumljene?

Nego nagadjam što tebe peče. Ti se možda bojiš, da ja počem ne zažudim vodstva, pa mi s toga i kažeš: "ne možeš ni misliti, da možeš ravnati po svojoj misli "svu inteligenciju narodnu.„ Bog s tobom Vinko! Da bih ja ravnao svu narodnu inteligenciju, pa baš i tvoju? Odstupi napasti, od mene. Kako bi ja ravnao tudju inteligenciju, kad mi je od potrebe da crkva ravna moju, baš

Digitized by Google

u stvarima koje ti sad spominješ, crkva kroz svoje nepogrješive osude, tumačene od naučiteljâ, riza Tome, Agustina, Jerolima; kojim mi dva uz svu našu inteligenciju nismo ti vriedni da riešimo uvlake obuće njihove? Da ja ravnam? Da ja vodim? Ali zar ja ne znam, kad bih i bio za taj posao, kad bi me i snahodile te žudnje, da mi razbi svu nadu *duh XIX.a vieka*, *idea moderne države* i *napredna narodna čast?* Da pop bude vodja!? I to pop, koji ne jauče na kavku, niti žali na neženstvo?

Tebi medjutim hvala, koji mi opet puštaš svećenstvo, priznavajuć da ono drži za mnom. Njega odtud i odovud ima, vidiš, dobrana hiljadica uz stotinice hiljadâ naroda.

Nego kad toliki dio inteligencije (a borme popovi i fratri nisu tikve) meni daješ, što tebi ostaje? Koliko je te narodne inteligencije u tvojoj vrsti? Gdje su vaši kotari? Kamo vam se djeo puk? Eh, pa mi zar niesi dobar!?

Nego ti, kô nekom nasladom, meni suprotstavljaš Monti-a. Vinko moj, ne tari se ti Montiem. Monti je sam sebi tajna; on je od onih ljudi, kojeg mnogi mogu žaliti, kô što ga žalim i ja; ali se Monti-a mora poštovati u koliko iskreno kaže bez obzira, što drugi kadšto licumjerno taje. Monti nema ni mržnje, ni pomame na ljude, što s njim ne dišu; on boluje, al' ne radi da drugoga truje. Ako je Monti antiteza moja u Raichsratu, to je s potrebe nutrenje da opravda svoje stanovište glasujuć kad što sa mnom; a s druge opet, to je krivnja birača: koji se zadovoljiše nazdravicami, da mu svoje želje i nazore izjave.

Vinko, je l' se malo naše obzorje razbistrilo?

Ja tebi želim i časti i slasti na izobil. Oba često spominjimo se one mudre rieči: "nit' se u dobru ponosi, nit' se u zlu prepadaj;„ i one još mudrije: "ne sudi ako nećeš da budeš sudjen.„ A ja ostajem tvoj stari znanac.

Digitized by Google

V.

Sjedi krivo, al sudi pravo.
(Nar. poslov.)

Gospodine uredniče!

U Beču, na Filipa i Jakova.

Baš ovoga puta nekud nam se neda da se razstanemo. Ja sam odavna znao, da je to velika nesreća po čovjeka praznoruka, zamjeriti se novinaru, te sam ti se već nadao krivu pogledu s vaše strane, poslie moga III lista. Nego nisam se nikad nadao i sudu krivu, što je pukô nada mnom, kô što no kažu iz neba pa u rebra. Tu ste mi se učinili, da vam pravo rečem, nalik onomu majstoru, koji, zasrbiv ga ruke, namata k sebi šegrta te ga s prve omiluje pa mu ujedan put kad bi se manje nadao, niz obraze ohladi dvie tri da valja. Tad sirota dečko, koji ti se pod mažnjom nešto bio ponio, trgne u plač, a vragometni majstor u smjeh. Pa zar ne izadje li na to vaša proglašena nepristranost u razpri o stanju Dalmacije, i vaše prvo ljubokanje sa mnom? Što bih sada ja? Plakati ne znam, psovati ne smiem; dakle da vas malko upitam. Odkud to, da vi, gospodine, meni priznavajuć plemenite težnje, opominjate me, da bi slabo pomogao narodnoj stvari, kad bih pod izlikom nuždna i običajna viećanja medju prijateljî nastojao sam Führerstvo u ruci držati?

Bih li ja ovde smio upozorit vas na vaše protuslovje i na ono što sam još M... odgovorio o Führerstvu? Nije plemenit, moj gospodine, komu se ljube izlike! U ostalom žaleć, da vi (glasilo narodno-liberalne stranke) zazirete, (kako je suditi po vašim riečima) i od običajna viećanja medju prijatelji, kad bi to moglo dovesti do vama nepoćudna Führerstva, puštam vremenu da vas osvjedoči, kako od mene nije nikomu nikad bilo zaprjeke na pošteno i osbiljno prednjačenje; dapače da sam i mûkom povladjivao, kad sam možda imao odriešito suzbijati. Meni, nit je ikad bilo, nit će, nadam se, biti do moje osobe: mene bacite, al' primite moj razlog: ovo je moje geslo.

Drugo vaše prosudjivanje skoro se promeće u osvadu. I na to sam u I. i IV. listu odgovorio; ipak još

Digitized by Google

jednom da se na to izvratimo. Vi, gospodine, pošto mi velikodušno darovaste, uzvišeno umovanje, biedite me, da su meni (a da komu?) papinstvo i nepogrješivost stožerne točke narodnoj politici; da mrsim vjeru i politiku i različiti njihov pojam. Uzvišena li umovanja moga, koje ne zna da razluči vjeru od politike! Liepe li mi vaše dosljednosti u prosudjivanju!

Tko vam je kazao, da su papinstvo i nepogrješivost stožerne točke mojoj politici? Gdje ste vi to vidili, da ja pomrsujem vjeru sa politikom? Nebi l' to zar bilo, kad zahtievam od katoličkoga zastupnika, da ne vriedja vjersko čuvstvo svojih birača?

Dà, ja vjerujem nepogrješivost; ja se držim papinstva, jer sam katolik, kô što morate vjerovati i držati se i vi, ako ste katolik. Ali, što se to upliće u stožerne točke narodnoj politici? Iznesite mi jedan primjer, da se kroz maglu te nejasne izreke proturimo na vidik. Ja sam vam jur kazao (list I.) što su meni u narodnoj politici stožerne točke, i na tih točkah našao sam se uvjek u javnom životu sa revnijom i razumnijom braćom iztočne crkve, koja inače ne vjeruje ni u papinstvo ni u nepogrješivost.

Ako sam pak nastojao prijateljski da uputim katolika, da je zanj pitanje saviesti poklon i u javnom životu odsudam crkve katoličke, to je bilo obzirom na medjusobno podpomaganje i pouzdanje, kô što obzirom na dužnosti zastupničke i na povjerenje njegovih birača: i to da vam dodjem na susret, (kad spominjete Richelieu-a i Guizot-a) baš i s političkih razloga; premda mi je uzput opazit vam, da Guizot braneć nezavisnost Papinu, izrično kaže, da hoće tim da brani u Evropi nezavisnost i slobodu saviesti. Kako je pak Francezka kruto platila, pa i danas plaća Richelieu-ovu politiku koju vi hvalite i za primjer iznašate, to je drugo pitanje, koje ovde ne spada.

Budite uvjereni, g. uredniče, da će Hrvatska kraljevina, "istom onda moći intenzivno i ekstenzivno djelovati u sebi i oko sebe," kad prizna svoj značaj, i bude svjestna svoga zvanja; inače prije ili poslje ona bi za mnoge njezine sinove, a još većma za susjede, postala politička i narodna suvišnost. Na priznanje te suvišnosti sjutra su vam gotovi

Digitized by Google

ljudi, kojim vi danas pružate slanu ruku. Nedaj Bože, da nam to dogodjaji dosvjedoče!

Moja vam hrvatska rieč, g. uredniče, da vi slabo poznajete odnošaje u Dalmaciji, kada kažete, da Dalmacija pristati neće uz moja načela — (Mislim papinstvo i nepogrješivost, jer vam se to ovoga puta navezalo na jezik.) Da listom neće, to je naravno, kad ima inovjeracâ i bezvjeracâ. Ali da je Dalmacija većinom odavna uz moja (katolička, recite) načela, to vam kažem, da je.

Papinstvo i nepogrješivost vjeruje većina Klaićevih i Montievih, kao što mojih birača; pa i većina autonomaških birača, možda zavedenih uprav pogledom na vjeru. Zaludu vam je; Dalmacija je u ogromnoj većini imenom i vjerom katolička, pa se ta čvrsto drži papinstva i vjeruje nepogrješivost. Inače sva je Dalmacija *klerikalna* oli ti vam vjerujuća.

Dakako, g. uredniče, ja donekle shvaćam, kako to kod vas gornjak mnogi ne razumije; ali to vrlo dobro razumi Lapenna, koji plače pred kanonikom Guglielmom i pred Tomićem; to razumi Keller, koji ljubi i grli biskupa Markića; to razumi Bajamonti, koji idje s pukom Gospi na Pojišan; to razumi vrlo dobro Ljubiša, kojega prije svega spasi u Boki razglašeno mučeničtvo za pravoslavje; to je razumio i Rodić, mireć Krivošije; pa valja borme da razumi i pisac s Krke s družinom, ako neće da postanu lutkami u rukami neprijatelja naše slobode.

Dakako, da u broju *ultramontanaca* i *bizantinaca*, nije vam pet šest čitaonica, nije vam dio nezavisne inteligencije. Ti znadu vikati, i te vi pred sobom razmatrate, kad svoju izpovjed činite, da moja načela vode na razdor; ali od svih tih prebirete mi u vrieme izbora dvista glasova, evo vam moja glava na odmet.

Bezvjersko slobodnjačtvo, iliti vam narodno bezvjerje, samo nek se kaže pred Dalmacijom, ono je zalizalo. S toga njegovi apostoli ne smiedu na svjetlost, nego mudro se provlače i tamo i amo kroz prazno i kroz šareno: čuvaju se svake otvorite i bistre izjave, skupljaju podpise po mraku, ruju u potaji, viču na neslogu; neće razprave u peru, dok je razpra u duši; vapiju mir, samo nek je njima prosto vršiti svoju, loviti zastupničtva i plivati niz vodu.

Digitized by Google

Eh, pa da znate kakvih vam tu ima silnih narodnjaka u kući, u družtvu, u pisarni svojoj! Joh ti ga Hrvatskoj po takovim, moj brate rodjeniče! Takovi nek se uzdaju više u podporu onih koji koliko ljube tielo narodno, još više ljube dušu njegovu. S toga, da borme, netreba se svadjati; al ne treba ni čekati, kao što vi svjetujete, da pitanje vjersko-državno rieše silne vlasti evropejske; jer ta pitanja ne rješava tjelesna sila. Kad je pozvan da glasuje na državne izbore, svaki je narod, kao svaki čovjek pozvan, da ga za sebe rješava.

Sad, narodu je pogledati, a vjernim narodnim zastupnikom, opet velju, dogovarati se je i sliediti u javnom životu potrebe, težnje i volju svoga naroda, a ne svoje mušice i Garibaldove ili Gambettine nazdravice. Zar da bi tako postupanje, po vas ili po kojega ustavnjaka bilo, silom navijati Dalmaciju da se zauzme za občuvanje kršćanskih načela u javnom životu? Zar bi se manjini morala pokoriti većina?

Za ostalo, vaša izjava meni ne smeta, kao što ni mrve neće smetati u svoje vrieme svjestnim dalmatinskim biračem.

No što bi mi na dalje jurišali na vjetrene mline? Zemljakovići, eto sami kažete, zalizali su. Za ostalo što je bilo, to je već i bitisalo. Sadaker, o što poglavito zapinje? O vjersko pitanje! Eto sam g. M., kojega vi primate, da govori na ime *živalja inteligentnih*, pristaje na nezavisnost crkvenoga sustava, na uzdržanje crkvenoga braka, a vi nećete bezvjerske učione, niti izključenja nadzora crkvenoga. Što bi dakle ostajalo? Da ono što g. M. spominje o nekom nadzoru i o nekakvom uticanju državnom u crkveni sustav, da se razpravi na temelju pravno-povjestnom u dogovoru izmedju dvaju vrhovnih činbenika, crkve i države: da zajamčimo u kraljevini Hrvatskoj svakomu mir i slobodu, pa i fratrim, pa i kalugjerim. Kad bi nam se pak vidilo, da su nam neke redovničke zadruge na smetnju narodu, ili da su se preživile, tad da nastojimo, da se pomlade, da se ponarode, ili da se uklone; ali, svedjer poštujuć priznano pravo crkveno, koje napokon odlučuje u poslu strogo crkvenom; a ne, svevlašću državnom, buntovno rušeć i proganjajuć. Rad papine državne

Digitized by Google

vlasti, rad jedinstva Italije, rad Burbonaca u Francuzkoj i Španiji, nemojte se bojati da ćemo se s toga medju sobom zavadjati; samo ne puštajmo u stupce narodnih glasila nezrele dečke, koji najvole brbljati ob onom, što ne razume, i zvonkim riečima hoće da nadoknade trudni rad i samostalno razsudjivanje.

Ne otežem, jer razumim da je i ovako za novine preveć "stanja u Dalmaciji" i ostajem Vaš Prijatelj.

Digitized by Google

Pogovor.

Dobar dio onoga što sam prigodice dosad napisao, a nema ga u *Pjesmah* i *Besjedah*, nit' će ga biti u *Pučkih spisih*, eto sabrah u knjigu. Tê će se tri nadopunjati. A četvrta, *Poslanicâ*, kad joj bude sudjeno da na svjetlost izadje, izporavit će što te tri same ne kažu: ona će razbistriti dogadjaje, razgaliti odnošaje, označiti osobe, da se popuni slika narodnoga pokreta u Dalmaciji, od listopadske povelje g. 1860 do izborne preinake g. 1873.

Pa što biva sad u ovoj? Povjednih crta, omišljajâ, željâ, opomenâ, udaracâ i odudaraca; primjera, i sretna i nesretna djelovanja po narod, pojavâ iz prirode, iz knjige, iz crkve, *pokušajâ mišljenja* i *pisanja hrvatskoga*; svega toga, ako i po malo, biva u ovoj knjizi.

Što je tisak, radi štednje, kojekako iz *Narod. Lista* strpao, to sam nastojao da *kazalo* razgodi od prilike, po vremenu i po sadržaju; e bi se uz prislon *Pjesama* i *Besjeda*, kô što *Pučkih spisa*, lašnje dala pribrati nît dogadjajâ, i lašnje dosegao razvoj pojedinih misli i njihove izporave. Ako o-

Digitized by Google

mladina hrvatska, a naosob dalmatinska, iz ovih krnolikih spisa, primi po gdjekoji izgled, po gdjekoju pobudu, da zrelije misli, da bolje radi, da svojnije piše nego što mi, *) prteć i nagadjajuć, mišljasmo, radismo, i pisasmo, radovat ću se, da i ova sumjesica nije bezplodna ostala; pa da sam i ovom, bar poštogod, zadovoljio dužnosti koja me pre i želji koja mc peče.

U Beču o Duhovih godine 1874.

M. P.

---

*) Velim ovde, kô što višekrat u spisih *mi*, da zasvjedočim svoju harnost vrlim prijateljem, koji u mišljenju i pisanju često me popravljaše i svjetovaše, jali u radu inače na ruku mi bijaše.

Digitized by Google

Okrupnije

str.	braz.	*Pogriešeno*	*Popravi*
3	25	samouprava	semoupravu
9	7	pretajati	pritajati
40	1	29 desničura	19 desničara
48	8	njezinih lad	njezin hlad
50	4	pušte	puste
75	11	po Zadra	po Zadru
93	11	izazivlje	izazivlju
106	12	otačbani	otučbini
122	30	Garostasni	Gorostasni
132	19	dojčinih	Dojčinih
135	1	ru	ju
„	3	jazlamaju	razlamaju
137	18	stići	stiči
„	21	prečinjati se	pričinjati se
„	28	jal	ju
143	26	hrvatsko	hrvatstvo
144	7	kojekakvim	kojekakvom
„	19	uljesnule	utisnule
„	38	na talijanski	talijanski
147	15	otrešenje	otresenje
„	32	zavežu	zavezu
150	18	jedinac vječiti	jedinac; vječiti
„	28	slavan veliko	slavan; veliko
„	33	ruku	ruka
151	14	dokućenom	dokučenom
„	27	de preko	do preko
159	21	zadružnom u postanku	zadružnomu postanku
160	28	svete mnogo	sve te mnogo
161	9	najavili	najavile
164	20	jednoslavnošću	jednostavnošću
„	23	dograničiti	ograničiti
166	24	milodivnomu	milovidnomu
167	5	ozaokruženju	o zaokruženju
168	25	rieci	rieči
„	30	slanje, pa nekotice s' vremenom i s' uljudjenjem	troje, pa nehotice vrememenom i uljudjenjem

Digitized by Google

str.	braz.	*Pogriešno*	*Popravi*
169	8	druga pristanu	druge pristanu
„	35	zaniečeno	niečemo
170	2	narode nego	narode; nego
„	30	hitaju	hitaše
172	22-3	siromašnomu inepro- sietljenomu narodu po- dobnosti	siromašnu i neprosvjetlje- nu narodu sposobnosti
„	24	samotrzaca	samotržaca
„	28	zrieo	zrio
176	1	Mi toga vjerozakona	Mi s' toga vjerozakon
„	12	s' kojimi se	kojimi se
177	31	povjediteljica	povjedateljica
180	20	oduka	oduha
181	7	izvadjati.	izvadjati?
182	5	popuštljivija	popustljivija
„	31	predmetnutim	premetnutim
183	20	liže	lize
186	27	joj doskočiti	doskočiti
„	29	nisu imali	nisu imali Srbi
„	35	imena, nitko	imena; tim nitko
187	3	, a ovi hrvatsko.	; a ini hrvatsko
189	18	čiloga	čistoga
195	16	što živo	što su živo
„	17	u pjesmi, kad se	u pjesmi: kad se
196	33	s' Božjimi	božjimi
„	35	zalu čemera	žalu
„	38	smučuje	smućuje
198	1	bez prime	prilike
200	6	potragjlivce	potragljivce
201	9	narodâ	naroda
„	14	vladarskik	vladarskih
205	23	nanieli	naniele
207	8	onim	on im
„	28	zadjeveni	zadjevene
207	19	bogoštvje	bogoštovje
208	21	Razvimo li	Razvijemo li
211	15	i s' njim	i njim
212	33	kojimi	kojim

Digitized by Google

str.	braz.	*Pogriešeno*	*Popravi*
213	16	kostac	koštac
214	17	Narod.	Narodnjak.
„	26	na sabora,	na saboru,
216	10	svoje	njegovo
217	17	Do sada se jur	Do sada se automija jur
„	33	Svih	S' svih
225	1	o njegovu oklopu	o njegov oklop
227	34	sresta narodnom	sresta s' narodnom
231	17	ustanovnoj	ustavnoj
232	38	nastajnoj	nastànjoj
233	8	upličite se	uplićite se
„	11	sa svom dušom	svom dušom
737	15	tu se je	taj se je
238	24	nitko se ne može da se	ne može nitko da se
239	38	onako	kako
242	2	da su dana izboru	da se na dan izbora
260	12	parića i kostrića	pariča i kostriča
262	24	sredine	sredinu
275	7	da to drugi	da te drugi
276	14,5,6,7,	-odne - rčene - u- to - snašoj	rodne - učene - što - našoj
283	3,4	odluč, - Načelniki	odluči - Načelnik.
284	7	pokrajinâ,	po krajinah,
286	11	odmećati će	odmećati se
290	5	u pomaganja	u pomaganju
295	16	el' i	al' i
303	8	dlaku	dlake
„	39	što smìla	što je smèla
304	5	sami dave.	sami se dave.
305	40	umiljeno	umišljeno
312	13	prkošljivu	prkosljivu
313	19	ćodorednim	ćudorednim
315	24	manena	maneno
324	1	nećemo iskreno	ćemo iskreno
338	28	ugodnice	ugodniče
„	30	Kažu	Kaži
339	13	zadrekati	zapredati
343	24	giadi	gladi

Digitized by Google

str.	braz.	*Pogriešeno*	*Popravi*
344	12	Ali kad to	Ali kad se
346	14	toj pravo	toj prava
357	3	Nijedaa	Nijedaa
359	24	njegovo	njegovoj
360	26	prava	prama
363	35	julovo naslavn	jalovo prepiranje, na slavu
373	32	Матковић	Мајков
377	1	tu vam	vam tu
379	40	opučila	upôčilo
380	18	do	da
381	22	sto	što
382	15	Kamo	Kami
384	1	zabiljelo	zabielilo
„	2	goslima dočeke	gostima na dočeke
„	36	radosti	od radosti
„	39	upokrjek	upoprjek
390	20	ovog jezika	svoga jezika
„	23	osudjeno	dosudjeno
391	24	prokljela	proklila
393	19	za lieka.	za liek.
„	33	janačkog'	junačkog
397	3	kuk	puk
398	11·6	od kuka – nije	od puka – nije
399	1	nećemo	niččemo
403	26	je to	je ta
404	7	savjetnim	savjestnim
„	40	to kopa!	te kopa!
406	28	ušetao sam se	ušetao sam
411	14	pregledao	progledao
417	1	s' riečju	riečju
„	7	ruka kako	ruka, kako
„	13	se s' njim	se njime
„	28	novine	nevine
„	35	nevja	nevjera
418	28	lugom;	lugom!
„	29	izatskih	iz hatskih
419	11	kojoj će se	kojoj ćeš se
„	23	oko	okô

Digitized by Google

str.	braz.	Pogriešeno	Popravi
419	36	razedranih	razderanih
424	14	uzvije	uzvija
„	30	gredati	gledati
426	34	samoga, o kojem	samoga imena, o kojem
427	1	ù a	ùka
433	34	rek bi toi	rek bi to je,
434	14	u Jedreni	u Jedrenu
435	12	Brodovlje	Brodovlja
„	34	o kojem	ó koji
437	1	najveća	najveće
441	10	s' onu bilo	s' one strane bile
442	27	kojim se	koji se
„	31	imao je	imalo je
445	30,5	pred velikašem prosti- ruči se	pred velikašim – prostirući se
446	14,5	rastrani – naslanjale	trastrani – naslanjali
447	14	nepretvrdjena	nepritvrdjena
448	3	Žalostni Grci?	Žalostni Grci!
454	24	i danas	ti danas
456	25	boljeri	boljari
459	4	milotajnu	milotatnu
460	28	svršita	svrsita
463	16	njegovo volje	njegove volje
467	3	dugrabiti	pograbiti
„	37	od neke	do neke
468	14	zakukalo	zakuhalo
469	7	visukocjenijih	visokocjenjenijih
471	35	judr	jadâ
472	12	Vrutcim	Vrutci
473	9	znanest	znanost
478	7	nebom mukom	nebo mûkom
480	21	višjoj	višoj
481	5	nadvisiti se	nadviriti se
484	7	drdcu	srdcu
„	26	no probada	ne probada
491	29	načinjajać se	načinjajuć se
498	23	ali ako	ali, jako
„	25	odkrajaju,	odkrajaju:

Digitized by Google

str.	braz.	*Pogriešeno*	*Popravi*
501	22	na skoro	naskoro
517	4	sline	slike
522	5	baveć se	bavi se
523	15, 25	sredstvu – osvietliti;	srodstvu – osvietliti,
528	27	kazališta inih	kazalištu inih
529	8	sjevrnjaka	sjevernjaka
„	33	glede oblike	glede oblika
530	3	ravršba	razvršba
„	7	prvi	pravi
„	22	miešano	miešao
„	39	uvjeta	umjeta
534	14	neka i drmne	neka ih drmne
537	34	odahnu	odahnuv
540	10	sjevreno	sjeverno
541	36	vezano je	vezana je
543	34 39	prostočine – prostačka	prostačine – prostačke
546	21 22	posmogla – ljubodaž-nih	posmagla – ljubodražnih
550	7 8	po volje – zavlada dokučljive	po volji – savlada dokuč-ljiviji
551	7 8	naprenuv	neprenuv
552	26	žica	žice
„	39	zagleda n nju, on	zagleda, on
553	16 18	nježnost da se – e-gasement	nježnost; da se egarement
554	16	osobni	osobe,
„	17	i udesno	i, udesno
„	39	mudrikovoj	mudrikavoj
555	3	djela	sjetu
„	36	odsvukle	odsvakle
557	7	kud joj	kad joj
„	29	umjetnostim čisto pjesnič-kim	umjetnosti čisto pjesničkih
558	8	razumljeni ni primljeni	razumljene ni primljene
„	9	s' njima	s' njime
„	39	se prpada	se od nje prepada
559	10	pa se	se pa
„	36	u kazalištu	u kazališta

Digitized by Google

str.	braz.	*Pogriešeno*	*Popravi*
560	18	**21 narednijim - voditi**	**narodnijim - roditi**
561	18	pajplemenitijom	najplemenitijom
„	38	zaleti i odkri	zaleti se i odkri
563	22	4 ženskić - o tom	ženskića - u tom
565	37	drevnim	dnevnim
568	24	saznati se	sagnuti se
569	24	jakih nada;	jakih, velikih nada;
570	4	vlastitosti	vlastitoga
„	26	nije izrodila	nije se izrodila
574	11	amo doli	onamo doli
580	36	ta ruke	ta ruka
584	9	crne	crna
596	26	s pogibeli	u pogibeli
[illegible]	[illegible]	[illegible] ime	na ime
[illegible]	[illegible]	[illegible] potvrde	
[illegible]	[illegible]	[illegible] kad bi	i kad bi
„	29	možd	može
604	10	koju nam se	koja nam se
605	17	poslužnici	podložnici
608	26	promiešav	pomiešav
614	20	rudnikâ	radnikâ
615	27	nadostadoše	nastadoše
617	11	nazasitna	nezasitna
619	2	i po tom zakonu same naravi postaje uz državnu i vjerozakonska zadruga	(ovo se sve ostavlja, kao u nesmislu opetovano)
620	10	složahu	služahu
626	22	pitati ko je	pitati, koje
		političkimi	političkim
629	13	zakon zašttti	zakon o zaštiti
630	19	na cjedilo	na cjedilu
637	5	kliku	klicu
641	25	pròsvjetljivati	prosvjetljivati ?
654	19	slododi	slobodi
658	21	opominjate	opominjete
660	26	rukami	rukama
„	31	prebirete mi	priberite mi
661	3	nek se uzdaju	nek se ne uzdaju
„	11	pogledati	progledati

Digitized by Google

Pogriešeno	*Popravi*
Kazalo — braz. 12 Okuud	Odkud
„ — rol. „ 20 1864	1866
Strana 333 braz. 14 rodoljubi	roditelji

Digitized by Google

Digitized by Google

7103-43

DM 85,-

Digitized by Google

Digitized by Google